

นิพนธ์สังวรธรรม

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์ถวาย

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นิพนธ์สมเด็จพระธรรม

โสฬสปัญหา

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
จัดพิมพ์ถวาย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

โสฬสปัญหา, - กรุงเทพฯ :

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ISBN 978-616-7821-15-3

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ดำเนินการผลิตโดย : สาละพิมพ์การ

ออกแบบปก : พระศพร คุณวโร

ออกแบบรูปเล่ม : พระปริญา อภิชาโน

แบบอักษรญาณสังวรธรรม : อาจารย์วิชัย รักชาติ

พิมพ์ที่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สาละพิมพ์การ

๙/๖๐๙ ต.กระทุ่มล้ม อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๒๐

โทร ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒, ๐๘-๖๕๗๑-๑๖๘๕

คำปรารภ

นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี

ในโอกาสการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
พุทธศักราช ๒๕๕๖

.....

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-
ปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖
นี้ นับว่าเป็นศุภมงคลวาระอันหาได้ยากยิ่ง และได้เคยปรากฏมีแต่กาลก่อน เป็น
ที่ปีติโสมนัสของพุทธบริษัททั้งปวง รัฐบาลพร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนไทย
ผู้เป็นศาสนิกชนจึงได้ร่วมกันจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พุทธศักราช
๒๕๕๖ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับงานฉลองพระชันษาดังกล่าวไว้ใน
พระบรมราชูปถัมภ์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุคติได้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ทรงเป็นพระมหาเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและธรรม ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญศาสนกิจ
น้อยใหญ่เกื้อกูลแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรง
พระเมตตาโปรดให้สร้างพุทธสถาน อาคารเรียน และสถานสาธารณประโยชน์ขึ้นไว้
เป็นจำนวนมาก เพื่อเผยแผ่พระบรมพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และอำนวยความสะดวก
สุขแก่ชุมชนมุขมุน ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลากหลายเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม
คำสอนและเรื่องน่ารู้ในพระบรมพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก หนังสือพระนิพนธ์
เหล่านี้เป็นที่ยกย่องกันว่าได้ทรงเรียบเรียงด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงสอดส่องเชี่ยวชาญ

ในอรรถและธรรม ได้ทรงนำพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแสดงให้ปรากฏ เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่จะได้ศึกษาและใคร่ครวญตรึกตรองปฏิบัติตาม นับว่าพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นเพชรน้ำเอกที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่การเผยแผ่พระศาสนา

ในวาระงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นอกจากการจัดงานฉลองสมโภชและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือประมวลพระนิพนธ์ชิ้นชุดหนึ่งเรียกว่า “**ญาณสังวรธรรม**” เพื่อเป็นที่ระลึก และเป็นธรรมานุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไป

รัฐบาลในนามของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ขอเชิญชวนพุทธบริษัททุกฝ่ายพร้อมใจกันอธิษฐานจิตถวายพระกุศลและน้อมเศียรเกล้าถวายพระพรแต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอจงทรงเจริญพระชันษายิ่งยืนนาน ทรงเบิกบานผ่องแผ้วเป็นหลักชัยและประทีปธรรมแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งไทยและเทศ ทรงเป็นบุญเขตที่เคารพศรัทธาของมหาชนอยู่ตราปจิวริวัตติกาล

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำชี้แจง

ญาณสังวรธรรม เล่ม ๙ คือ โสฬสปัญหา ความเป็นมาของพระนิพนธ์เรื่องนี้ ปรากฏในคำปรารภ (ในการพิมพ์ครั้งแรก) แล้ว เรื่องนี้ มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในเวลาต่อมาอีกหลายครั้ง

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ได้ตัดมหाराชาภิกุติขยมงคลคาถา และพระมงคลวิเสสกา ที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ถวายในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ ธันวาคม ๒๕๓๐ ที่พิมพ์ไว้ต้นเรื่อง ในการพิมพ์ครั้งแรกออก เพราะได้พิมพ์ไว้ในญาณสังวรธรรมเล่มอื่นแล้ว ส่วนเรื่องอื่น ๆ คงไว้ตามต้นฉบับพิมพ์ครั้งแรก

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำปรารภ (ในการพิมพ์ครั้งแรก)

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์
จักรีนฤเบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร มหาราชธานีราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณ
อันประเสริฐ

ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๙ แห่งพระมหากษัตริย์บรมราชวงศ์ ใน
ขณะที่ทรงมีพระชนมพรรษาเพียง ๑๘ ได้ทรงศึกษาและปฏิบัติพระราชภารกิจด้วยดี
ตามควรแก่ระบอบการปกครอง กาลสมัย และภาวะการณ์ต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงเป็น
ประโยชน์ยิ่งใหญ่กว้างขวางแก่ประเทศชาติศาสนาประชาชนทั้งปวงทั่วประเทศชาติ
โดยลำดับตลอดมา

ปรากฏพระบารมีปกแผ่ทั่วไป ยังให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข ความอบอุ่นใจ
ความรวมใจเป็นสามัคคีเอกราชของชนทั้งชาติ ทำให้อิสรภาพของประเทศชาติดำรง
อยู่ด้วยดี มีความเป็นประชาธิปไตย ประกอบด้วยรัฐบาล สภา ศาล เป็นต้น มีศาสนา
การปฏิบัติศาสนาตามศรัทธา พร้อมด้วยสมณชีพราหมณ์และวัดทั้งหลายมีความเป็น
ไท คนไทย ประเทศชาติไทย ตั้งอยู่ปรากฏเป็นที่รับรองรู้จักของโลก

ประเทศไทยได้มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์พระประมุขปกครองตั้งแต่
เบื้องต้นมาจนถึงปัจจุบัน รักษาความเป็นชาติไทย คนไทย ไว้ได้ตลอดมา จึงกล่าวได้
ว่าพระมหากษัตริย์เป็นเอกลักษณ์ของชาติไทยคนไทยอันสำคัญที่สุด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจ พระราชกรณียกิจ
ทั้งปวงเพื่อประเทศชาติ ประชาชน ตลอดถึงการพระศาสนาและอื่น ๆ จริ่งจ้ง ต่อเนื่อง
ด้วยพระราชวิริยะอุตสาหะอย่างแรงกล้า ไม่ทรงย่อท้อต่อความเหนื่อยยากอุปสรรค
อันตรายทั้งปวง

ได้ทรงศึกษาค้นคว้า ทรงเล็งเห็นการณ์ไกล ทรงพระราชดำริเรื่องราวต่าง ๆ
อย่างลึกซึ้ง ทรงมีความสำนึกมั่นในการอุทิศพระองค์ให้กับประเทศชาติ ประชาชน จึง

ทรงผลิตเพลินตลอดมาตั้งแต่ต้น ซึ่งจะทรงวิเคราะห์และทรงหาให้ทรงทราบสถานการณ์ที่แท้จริงเกี่ยวกับพระราชภารกิจ เพื่อจะได้ทรงปฏิบัติให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี จะไม่ทรงวางมือจนกว่าจะสำเร็จลุล่วงดังพระราชหฤทัย

พระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติมีอาทิ

ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจต่าง ๆ ตามทางราชการ

เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมประชาชนทั่วทุกภาคของประเทศก่อนแล้วเสด็จพระราชดำเนินทรงเยือนนานาประเทศทุกทวีปมากกว่า ๒๕ ประเทศ ยังให้เกิดความประทับใจและความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศไทยกับประเทศอื่นในโลก

ประทับอยู่กับประชาชน และทรงช่วยประชาชนภายในประเทศไทยตลอดมา ได้มีพระราชดำริโครงการช่วยราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ เกี่ยวแก่การดำรงชีพ ได้ทรงดำเนินการร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐบาลในส่วนที่เกี่ยวข้องนั้น ๆ และผู้ทรงวุฒิทั้งหลาย ให้เป็นไปตามโครงการพระราชดำริ เพื่อให้สำเร็จตามเป้าหมาย เป็นประโยชน์ตามที่ต้องการแก่ประชาชน เป็นต้นว่าเกี่ยวข้องแก่การเกษตร การชลประทาน หรือแหล่งน้ำ เป็นการทรงปฏิบัติเพื่อพัฒนาให้เกิดความผาสุกสมบูรณ์แก่ประชาชนทั้งปวง และเพื่อให้การทรงพัฒนาเป็นไปโดยถูกต้อง มีประสิทธิภาพสมบูรณ์ จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาขึ้นหลายแห่งในทุกภาคของประเทศ มีคณะกรรมการปฏิบัติส่นองพระราชดำริทุกแห่ง ทั้งมีคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เรียกสั้นว่า กปร. มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน

นอกจากนี้ ยังมีโครงการพระราชดำริเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เช่นเพื่อการศึกษา เป็นต้น

ในปีหนึ่ง ๆ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปประทับอยู่ด้วยประชาชนในภาคต่าง ๆ ของประเทศเป็นส่วนมาก ได้ทรงเข้าถึงประชาชนและท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วยพระองค์เอง

จึงทรงทราบข้อมูลต่าง ๆ ได้โดยถูกต้อง และเมื่อได้ทรงโปรดให้ปฏิบัติพัฒนาตามโครงการพระราชดำริ แล้วก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงตรวจผลที่ได้ด้วยพระองค์เอง พระราชทานแนะนำเพิ่มเติมแก้ไขติดต่อกันไป งานพัฒนาทุกด้านตามโครงการพระราชดำริจึงได้ผลดีแก่ประชาชนจริง ๆ ตามที่ปรากฏ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเป็นพุทธมามกะในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไทย ได้ทรงศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา อาทิตถกรรมสำหรับพระราชามหากษัตริย์ คือทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร พละ สังคหวัตถุ ที่ตรัสสอนพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองแผ่นดิน

ในวโรกาสอันเป็นมหามงคลยิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ นี้ อันนับเป็นมหามงคลสมัยสำคัญยิ่งของชาติและพสกนิกรไทยจึงควรเป็นโอกาสอันดีที่มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จะได้จัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาตามแนวพระราชดำริน้อมถวาย เพื่อขอพระราชทานเป็นส่วนร่วมเฉลิมฉลองและถวายพระพรชัยมงคลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ผู้ทรงเป็นมหาธรรมิกราชาธิราช และทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก และเพื่อเป็นส่วนสนองพระราชดำริเพื่อสันติสุขของประเทศชาติและประชาชนในส่วนนี้ให้สัมฤทธิ์ผลยิ่งขึ้นด้วย ฉะนั้น มหามกุฏราชวิทยาลัยฯ จึงได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง *โสฬสปัญหา* นี้ขึ้นน้อมถวาย

โสฬสปัญหาพร้อมทั้งคำพยากรณ์คือคำกล่าวแก่นั้น เป็นธรรมชั้นสูงในพระพุทธศาสนามีความละเอียดลึกซึ้งทั้งในด้านอรรถะคือความหมาย ทั้งในด้านพยัญชนะคือถ้อยคำสำนวน ผู้สนใจใคร่รู้ใคร่ศึกษาพระพุทธศาสนาควรจักได้พิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบ และเมื่อได้พิจารณาจนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้ว ก็จะทำให้เห็นความละเอียดลึกซึ้งของพระพุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันส่องแสงให้เห็นถึงความสุขุมลุ่มลึกแห่งพระปรีชาญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การศึกษาดังนี้ นอกจากจะช่วยให้ได้รับความรู้ความเข้าใจพระพุทธศาสนาลึกซึ้งกว้างขวางขึ้นแล้ว ยังช่วยเสริมศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนา และในพระรัตนตรัยให้มั่นคงและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นด้วย อันจะยังผลให้เกิดการน้อมนำธรรมเหล่านั้นเข้ามาในตนและประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่ความสามารถต่อไป ด้วยเหตุนี้ฉันเอง จึงได้นำโสฬส

ปัญหาพร้อมทั้งคำพยากรณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาบรรยายเป็นธรรมศึกษาในการอบรมการปฏิบัติจิตตภาวนา ในพรรษา ๒๕๒๔ จนจบครบทั้ง ๑๖ ปีญา

โสฬสปัญหา เป็นหมวดธรรมที่มีผู้สนใจศึกษาและนำมาอธิบายในโอกาสต่าง ๆ กันอยู่เสมอมาในลักษณะเป็นคำแปลบ้าง เป็นพระธรรมเทศนาบ้าง เป็นธรรมบรรยายบ้าง เช่นสำนวนของ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุสฺสเทว สา) สมเด็จพระสังฆราช สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สำนวนของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวร เจริญ) ฉบับตำหนักทิพย์ (ต่างสำนวน) เป็นต้น ในการแสดงและอธิบายในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้นผู้แสดงหรืออธิบายก็ได้แสดงหรืออธิบายไปตามอรรถและพยัญชนะแห่งบทธรรม ประกอบกับคำอธิบายในอรรถถาและความสันนิษฐานเท่าที่พิจารณาไตร่ตรองเห็นได้ด้วยสติปัญญา ฉะนั้น เนื้อความและถ้อยคำสำนวนในฉบับต่าง ๆ จึงอาจมียิ่งหย่อนไปกว่ากันบ้าง แม้ในการนำโสฬสปัญหามาอธิบายในครั้งนี้ ก็เป็นในทำนองเดียวกัน เพราะฉะนั้น ธรรมบรรยายเหล่านี้จึงเป็นเพียงเครื่องมือประกอบการศึกษาธรรม เพื่อที่ผู้ศึกษาจะได้อาศัยเป็นแนวในการพิจารณาไตร่ตรองธรรมจนกระทั่งเกิดความเห็นแจ้งประจักษ์ธรรมนั้น ๆ แก่ใจตนด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะผู้ศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ควรจักได้พิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาอันชอบให้เห็นจริงแก่ใจตน ไม่ควรเอาแต่เชื่อตายไปตามที่ได้ยินได้ฟัง ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแนะไว้ในกาลามสูตรเป็นตัวอย่าง เพราะเพียงแต่เชื่อไม่พิจารณานั้น อาจจะไม่ได้รับความรู้ธรรมทั้งไม่ทำให้ได้ซาบซึ่งในรสแห่งธรรมด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริส่งเสริมการศึกษาปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทุกระดับชั้น พระองค์เองก็ได้ทรงศึกษาปฏิบัติธรรม ทั้งพระราชทานแนวธรรมสำหรับเป็นแนวปฏิบัติของบุคคลระดับต่าง ๆ ตามควรแก่โอกาสอยู่เสมอ ดังที่ปรากฏอยู่ในพระบรมราโชวาทเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั่วไปแล้ว ทั้งนี้ก็โดยทรงมุ่งผลคือความสุขของชีวิตของปวงชนและสันติแห่งสังคมและประเทศชาตินั่นเอง

การจัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนา ที่เป็นหนังสือให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมระดับต่าง ๆ ซึ่งคนทั่วไปทุกระดับสามารถใช้หาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อนำมาปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตและสังคมของตนได้นั้น ก็เป็นกิจกรรมอีกส่วนหนึ่งที่อยู่ในแนวพระราชดำริดังกล่าวแล้วข้างต้น ดังที่ได้ทรงพระกรุณา

โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาลักษณะต่าง ๆ พระราชทาน
ในโอกาสต่าง ๆ อยู่เสมอมา

หนังสือเรื่อง *โสฬสปัญหา* ที่จัดพิมพ์ขึ้นครั้งนี้ ก็ดำเนินตามแนวพระราชดำริ
ดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ มุ่งให้เป็นหนังสือที่ให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมทางพระพุทธ-
ศาสนา ทั้งในด้านทฤษฎี(ปริยัติ)ทั้งในด้านปฏิบัติ(แนววิถีและขั้นตอนในการปฏิบัติ)
ตั้งแต่ระดับเบื้องต้นไปจนถึงระดับสูง เพื่อให้ผู้อ่านได้ทั้งความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม
และสามารถนำไปปฏิบัติด้วยตนเองได้ด้วย ฉะนั้น ในหนังสือนี้ นอกจากเรื่องโสฬส
ปัญหาอันเป็นธรรมขั้นสูงแล้ว ยังได้มีธรรมบรรยายอันแสดงถึงความหมายของการ
ปฏิบัติธรรมและแสดงหลักปฏิบัติในการฝึกปฏิบัติสมาธิกรรมฐานหรือจิตตภาวนา
ประกอบอยู่ด้วยหลายเรื่อง ทั้งที่เป็นหลักปฏิบัติขั้นต้นและหลักปฏิบัติระดับสูง ๆ ขึ้น
ไปโดยลำดับ ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ผู้อ่านได้รับประโยชน์ทั้งในด้านเพิ่มพูนความรู้ธรรมและวิถี
ปฏิบัติพัฒนาตนไปพร้อมกัน

เรื่องต่าง ๆ ที่รวมพิมพ์ในหนังสือ *โสฬสปัญหา* นี้ แบ่งเป็น ๓ ส่วนคือ ธรรม
ปฏิบัติเบื้องต้น โสฬสปัญหา และธรรมบรรยายพิเศษ แต่ละส่วนประกอบด้วยเรื่อง
ต่าง ๆ ดังนี้

ธรรมปฏิบัติเบื้องต้น ประกอบด้วยธรรมบรรยาย ๒ เรื่องคือ

(๑) *หลักการทำสมาธิเบื้องต้น* ของสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน)
เรื่องนี้ สมเด็จพระญาณสังวรได้แสดงแก่คณะอาจารย์และนักเรียนวิทยาลัยครูสวนสุนันทา
เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๒๐ ณ สว ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร ต่อมา สมเด็จพระ
ศรีนครินทรบรมราชาชนนี ทรงมีพระราชดำริว่า เรื่องหลักการทำสมาธิเบื้องต้น
นี้เป็นแนวทางปฏิบัติอย่างง่ายสำหรับผู้ที่มีความสนใจทั่วไป จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์ขึ้นพระราชทานทั่วไป พร้อมทั้งทรงอาราธนาสมเด็จพระ
ญาณสังวรให้เรียบเรียงและอธิบายเพิ่มเติมเรื่อง “ปัญญา, นีวรณ, และกรรมฐาน
สำหรับแก้” เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติทางจิตใจ โดยใช้ปัญญาสำหรับป้องกันและแก้
“การหลงตัว ลืมตัว” ซึ่งจะเป็นไปเพื่อดำรงชีวิตได้อย่างเป็นสุขและประสบผลสำเร็จ
ด้วยดี อนึ่ง ทรงเห็นว่าบันทึกเทศนาเรื่อง “ศาสนาและทศพิธราชธรรม” ของสมเด็จพระ
ญาณสังวร ที่แสดงไว้ในโอกาสขึ้นปีใหม่พุทธศักราช ๒๕๒๓ แสดงหลักธรรมที่มี

ประโยชน์ ควรแก่การสนใจของคนทั่วไป จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้รวมเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ พิมพ์รวมกับเรื่อง “หลักการทำสมาธิเบื้องต้น” ด้วย เพื่อพระราชทานให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลทั่วไป เนื่องในวโรกาสวันพระราชสมภพ พระชนมายุครบ ๘๐ พรรษา ๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๓ นับเป็นการพิมพ์รวมเรื่องครั้งแรก ต่อมา ก็ได้มีผู้ขอพระราชทานพระราชนุญาตจัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายคราว

(๒) *อย่างไรที่เรียกว่าการปฏิบัติธรรม* ของ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) เป็นธรรมบรรยายที่สมเด็จพระญาณสังวร แสดงแก่คณะข้าราชการกลุ่ม ปฏิบัติธรรมแห่งหนึ่ง เมื่อต้นปี พุทธศักราช ๒๕๓๐ ได้มีผู้มีจิตศรัทธาจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในการบำเพ็ญกุศล ๓ ตุลาคม ๒๕๓๐ การพิมพ์ครั้งนี้ จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒

โสฬสปัญหา ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ รวม ๔ เรื่อง คือ

(๑) *วัตถุกถา* กล่าวถึงเรื่องราวที่เป็นเหตุให้เกิดมีโสฬสปัญหาขึ้น เป็นเชิง บทนำของโสฬสปัญหา คัดจากหนังสือพระสูตรแปล พร้อมทั้งอรรถกถา ซึ่งเป็นพระ ไตรปิฎกแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

(๒) *คำแปลโสฬสปัญหา* เป็นสำนวนแปล ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โสฬสปัญหากาถบาลีนัน เรียงไว้เป็นรูปคาถา ชื่อปารายนวัคค ที่ ๕ แห่งสุดตนิบาต ขุททกนิกาย พระสูตรตันตปิฎก เล่ม ๒๕ คำแปล โสฬสปัญหา นี้ คัดจากหนังสือเรื่อง อนุพุทธประวัติ ตอนประวัติแห่งพระโมฆราช พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ พระองค์นั้น

(๓) *โสฬสปัญหาธรรมบรรยาย* ของสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) เป็นธรรมบรรยายในการปฏิบัติจิตตภาวนา แก่ภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ณ สว ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร ในพระราชกาล ๒๕๒๔ รวม ๔๐ ครั้ง

(๔) *ปารายนานุสัจจิตติคาถา* กล่าวสรุปเรื่องราวแห่งโสฬสปัญหาและพระพุทธรูป พยากรณ์ ผลที่เกิดขึ้นจากพระพุทธรูปพยากรณ์นี้ ตลอดถึงลักษณะหรือแนวธรรมแห่ง โสฬสปัญหาและพระพุทธรูปพยากรณ์ อันเป็นเหตุให้ธรรมหมวดนี้ได้ชื่อว่า “ปารายนวัคค”

ซึ่งมีความหมายว่า หมวดธรรมเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การถึงฝั่งโน้น (คือพระนิพพาน) เป็นคำแปลที่คัดจากหนังสือ พระสูตรแปลพร้อมทั้งอรรถกถา ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

ธรรมบรรยายพิเศษ ประกอบด้วยเรื่องต่าง ๆ ๔ เรื่อง คือ

(๑) จตุสติปิฎฐานธรรมบรรยาย ของ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) เป็นคำบรรยายอบรมพระนักศึกษาศาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ก่อนรับปริญญา รุ่นที่ ๕ เมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม - ๑ กันยายน ๒๕๐๔ รวม ๗ ครั้ง แต่ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ ได้พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๐๕ ครั้งนี้นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒

(๒) ธาตุวิภังคสูตรธรรมบรรยาย ของ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) เป็นคำบรรยายในการปฏิบัติจิตตภาวนา แก่ภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ณ สว ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ รวม ๘ ครั้ง

(๓) แนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ของสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) เป็นคำบรรยายในการปฏิบัติจิตตภาวนา แก่ภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ณ วัดบวรนิเวศวิหาร รวม ๘ ครั้ง โดยตัดตอนมาจากคำบรรยายในปี พ.ศ. ๒๕๐๖, ๒๕๐๗, ๒๕๐๘, และ ๒๕๐๙ เฉพาะตอนที่มีหัวข้อธรรมเกี่ยวเนื่องกัน คำบรรยายชุดนี้ได้แสดงไว้แต่ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่ พระสาสนโสภณ คณะสังฆวิহারิก วัดบวรนิเวศวิหาร ได้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ และต่อมา ก็ได้มีผู้มีจิตศรัทธาพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง

(๔) ธรรมปิติ ตัมภรรณถวายพระพร สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) แสดง ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ แสดงหลักธรรมอันเป็นประมวลคำสอนหรือหัวใจในการปฏิบัติพระพุทธศาสนาโดยสรุป

อนึ่ง ในตอนต้นของหนังสือนี้ ได้พิมพ์คาถาถวายราชสดุดีและถวายพระพรของคณะสงฆ์ ทั้งภาคบาลีและภาคไทย วรชยมังคลคาถา ทั้งภาคบาลีและภาคไทย และพระมงคลวิเสสคาถา ที่สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ถวายในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระบรมมหาราชวัง เมื่อวันที่

อาทิตย์ที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๓๐ รวมไว้ด้วย เพราะเป็นเรื่องที่เนื่องในการพระราชพิธีสำคัญยิ่งครั้งนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงมั่นอยู่ในราชธรรม เป็นต้นว่า ทศพิธราชธรรม เป็นหลักแห่งพระราชกฤษฎีกาและพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติทั้งปวง ทรงปฏิบัติธรรมด้วยพระองค์เอง ทรงงามด้วยพระราชธรรมจรรยา หรือแสดงโดยสรุปว่า ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ตามพระพุทธศาสนา และพระราชทานพระราชดำรัสพระบรมราโชวาท อ่างหลักธรรมต่าง ๆ ในโอกาสทั้งปวง ทรงนำประชาชนทั้งปวงในการปฏิบัติธรรม สมตามพระปฐมบรมราชโองการว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ทุกประการ

ในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ๖๐ พรรษา ขอเดชะนุภาพคุณพระศรีรัตนตรัยอดิศัยอนุตตรเขต คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ กับทั้งอานุภาพพระราชกุศลบารมีทั้งปวงโปรดอภิบาลรักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพระเจริญ อายุ วรรณ สุข พล สิริสวัสดิพัฒนามงคลทุกประการ ขออุปถัมภ์ตราอุปสรรคศัตรูทั้งหลาย อย่าบังเกิด ถูกต้องพ้องพาน จงบาราศ์ไกลด้วยประการทั้งปวง เสด็จสถิตในพระสิริราชสมบัติตลอดจักรัฎฐิตกาล

ขอเทพเจ้าทั่วจักรราศีผู้สิงสถิตอยู่ในไทยสยามรัฐมณฑล จงตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งสกลไทยสยามรัฐสีมาอาณาเขตซึ่งทรงเป็นองค์พระประมุขด้วยคอยป้องกันซึ่งสรรพโทษอันไม่เกื้อกูลแก่ความเจริญ อย่าให้เกิดมี นำเข้าไปใกล้ซึ่งอิฎฐวิบุลผลอันเป็นหิตานุหิตประโยชน์

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พระราชโอรสธิดา พระบรมราชวงศ์ และคณะรัฐบาลมุขอำมาตย์มนตรีสภา เสวกามาตย์ ทหาร พลเรือน ตำรวจ พสกนิกร ประชาชนราษฎร สมณชีพราหมณ์ทั้งปวง ตลอดแผ่นดินไทย ประชาชาติไทย สถาบันไทย นีรันตรกาลสถิต เทอญ.

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
ธันวาคม ๒๕๓๐

โสฬสปัญหา

สารบัญ

ธรรมปฏิบัติเบื้องต้น	๑
หลักการทำสมาธิเบื้องต้น	๓
อธิบายเรื่องปัญญา	๙
ปัญญาสูงสุด	๑๐
นิเวศน์กับกรรมฐานสำหรับแก้	๑๑
หลงตัว ลืมตัว	๑๒
ศาสนา และ ทศพิธราชธรรม	๑๒
อย่างไรที่เรียกว่าการปฏิบัติธรรม	๑๘
ธรรมชาติธรรมดานี้มีอยู่ที่ไหน	๑๙
โสฬสปัญหา	๒๙
วัตถุกถา	๓๑
คำแปลโสฬสปัญหา	๓๘
โสฬสปัญหารธรรมบรรยาย	๕๒
ครั้งที่ ๑ อชิตมาณพปัญหา	๕๒
ปัญหาที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นศีระะและธรรมที่จะทำให้ศีระะให้ตกไป	๕๒
ลักษณะของโลก	๕๓
ความหมายของโลก	๕๔
สังขตลักษณะของโลก	๕๕
อวิชา ตัณหา ทุกข์	๕๕
สติและปัญญาเป็นเครื่องห้ามเครื่องปิดกระแสของอารมณ์และตัณหา	๕๖
อิริยาปถปัพพะ	๕๗

ครั้งที่ ๒ อชิตมาณปัญหา (ต่อ)	๕๘
นามรูปดับเพราะดับวิญญาณ	๕๘
การศึกษาปฏิบัติธรรมสิ้นสุดเมื่อละกิเลสได้หมด	๕๙
ดับสติและปัญญาพร้อมกับดับนามรูปดับขันธนิพพาน	๖๑
ธรรมปฏิบัติก็มีเกิดดับ	๖๑
ความประพุดติของบุคคลผู้มีธรรม	๖๒
สัมพัชฌัญญูปพะ	๖๓
ครั้งที่ ๓ ติสสเมตเตยยมาณปัญหา	๖๔
ภิกษุคือสันโดษเต็มความประสงค์	๖๔
ภิกษุผู้เห็นภัยในวัฏฏะ ผู้ทำลายกิเลส	๖๕
ทรงสอนให้ยินดีตามได้ ตามกำลัง ตามสมควร	๖๕
ทรงสอนไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย	๖๖
ปฏิบัติดับตัณหา เพื่อความเป็นผู้สันโดษเต็มความประสงค์	๖๗
ผู้สันโดษคือผู้ปฏิบัติกิเลสดับทุกขั	๖๘
ปฏิบัติเพื่อเป็นมหาบุรุษ อีสระจากเครื่องผูกร้อยรัดใจ	๖๙
ปฏิญญาอุปพะ	๗๐
ครั้งที่ ๔ ปุณณกมาณปัญหา	๗๑
การบูชาัญญบวงสรวง	๗๑
บูชาัญญบวงสรวงเพื่อสำเร็จความปรารถนาในสิ่งที่มีชรา	๗๒
ตรัสสอนให้ปฏิบัติเหตุที่จะให้สำเร็จความประสงค์	๗๓
ตรัสชี้กุศลมูลและอกุศลมูล	๗๕
ธาดุกรรมฐาน	๗๕

ครั้งที่ ๕ ปุณณกมาณปัญหา (ต่อ)	๗๗
ปัญหาการข้ามชาติภพด้วยการบูชาอัญญ	๗๗
การถือชาติภพเป็นไปตามกรรม	๗๘
ผู้ข้ามชาติชรา คือผู้บรรลุสภาพจิตที่พ้นกิเลส	๗๙
อเสขะ คือผู้บรรลุมรรคหรือนิพพาน	๘๐
การบรรลุมรรคผลนิพพานเป็นไปตามสภาพทางปัญญา	๘๑
ครั้งที่ ๖ ปุณณกมาณปัญหา (ต่อ)	๘๓
อธิบายพระพุทธรูปพยากรณ์เพิ่มเติม	๘๓
ความดีนรเพราะตณหา	๘๔
ความดีนรเพราะทิวฐิ	๘๔
ความดีนรเพราะกิเลส	๘๔
ความดีนรเพราะมานะ	๘๔
ความดีนรเพราะกรรม	๘๕
ปฏิบัติมรรค ๘ เพื่อได้ปัญญาธรรมที่ยิ่งและหย่อน	๘๕
รู้สามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลายในโลก	๘๖
ปฏิบัติให้บรรลุพุทธสภาพ ปราศจากความดีนรยัตติ	๘๗
การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนามุ่งความสิ้นทุกข์	๘๘
ครั้งที่ ๗ เมตตคฺมาณปัญหา	๘๙
ปัญหาเกี่ยวกับทุกข์และแดนเกิดแห่งทุกข์	๘๙
ทุกข์เกิดจากตัณหาอุปาทาน	๙๐
อุปธิเป็นแดนเกิดของทุกข์ทุกอย่างในโลก	๙๑
ตรัสสอนให้พิจารณาเนื่อง ๆ ให้รู้จักอุปธิ	๙๓
ความรู้ ไม่ทำอุปธิให้บังเกิดขึ้น	๙๓

ครั้งที่ ๘ เมตตคฺมาณพปัญหา (ต่อ)	๙๔
ปัญหาการข้ามชาติชราและความโศกพิโรธรำพัน	๙๔
มีอุปธิย้อมมีทุกข์	๙๕
บุคคลย่อมอยู่ในห้วงแห่งทุกข์ตั้งแต่เกิดจนแตกดับ	๙๖
มีสติข้ามเครื่องติดอยู่ในโลกคือตัณหาอุปาทาน	๙๖
ตรัสสอนให้ทำความรู้พร้อม รู้ทั่วถึงทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่าง	๙๗
ครั้งที่ ๙ เมตตคฺมาณพปัญหา (ต่อ)	๙๙
ทบทวนคำถามของเมตตคฺมาณพและตรัสตอบ	๙๙
ตรัสสอนย้ำความเพื่อให้ได้ปัญญาคือความรู้เข้าถึงธรรม	๑๐๐
ใช้สติและปัญญาละความยึดถือที่เป็นเครื่องทรงใจ	๑๐๒
ข้ามห้วงทุกข์ทั้งหลายด้วยสติ สัมปชัญญะ และปัญญา	๑๐๒
ครั้งที่ ๑๐ เมตตคฺมาณพปัญหา (ต่อ)	๑๐๕
ทรงบรรลุมอกขธรรมเพราะทรงเห็นชาติทุกข์	๑๐๕
พ้นทุกข์เพราะดับต้นหาดับชาติทุกข์	๑๐๗
พิจารณาให้เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์	๑๐๗
พระพุทฺธคุณ	๑๐๙
พระธรรมคุณ	๑๑๐
พระสังฆคุณ	๑๑๑
ครั้งที่ ๑๑ โธตกมาณพปัญหา	๑๑๒
การศึกษานิพพาน	๑๑๒
นิพพานในพระพุทฺธศาสนา	๑๑๓
มรรคผลนิพพาน	๑๑๔
นิพพานที่พึงได้พึงถึงจากการปฏิบัติขั้นสามัญ	๑๑๕

ศึกษานิพพานเพื่อดับกิเลสไปโดยลำดับ	๑๑๖
มีปัญญา มีสติ ทำความเพียรเผากิเลส	๑๑๗
การศึกษาบรรลุนิพพานต้องอาศัยขันติ	๑๑๗
ครั้งที่ ๑๒ โธตกมาณพปัญหา (ต่อ)	๑๑๙
การเปลื้องความสงสัยทั้งหลาย	๑๑๙
วิจิกิจฉาหรือกังขา	๑๒๐
วิจิกิจฉาสังโยชน์	๑๒๑
ศึกษาให้รู้จักเหตุและผลที่สืบต่อกันไปโดยตลอด	๑๒๒
การทำความรู้ทั่วถึงสัจธรรมช่วยเปลื้องความสงสัย	๑๒๓
ใช้ปัญญาพิจารณาให้พบสัจจะและรักษาสัจจะนั้นไว้	๑๒๔
ครั้งที่ ๑๓ โธตกมาณพปัญหา (ต่อ)	๑๒๕
วิเวกธรรม ธรรมที่สงบ	๑๒๖
กายวิเวก สงัดกาย	๑๒๖
จิตตวิเวก สงัดจิต	๑๒๗
อุปธิวิเวก สงัดกิเลส	๑๒๗
อุปธิเกิดจากความยึดถือ	๑๒๗
การรู้ความจริงที่ตนเองเป็นธรรมอันประเสริฐ	๑๒๘
ทำจิตให้ปลอดโปร่งเหมือนอากาศ ไม่รับอารมณ์	๑๒๙
ทรงสอนธรรมอันประเสริฐที่พึงเห็นได้ในปัจจุบัน	๑๓๐
ครั้งที่ ๑๔ โธตกมาณพปัญหา (ต่อ)	๑๓๒
ทรงสอนให้ไม่ทำตณหาคือความอยากในภavn้อยภavnใหญ่	๑๓๓
อธิบายนัยต่าง ๆ ของเครื่องแวดล้อมทั้งหมด	๑๓๔
ปฏิบัติดับความอยากโดยรอบทั้งหมด	๑๓๕

ปฏิบัติในสติปัฏฐานเพื่อละความข้งความติด	๑๓๖
ครั้งที่ ๑๕ อุปสิวมาณปัญหา	๑๓๗
ปัญหาการข้ามห้วงกิเลสหรือห้วงทุกข์	๑๓๗
รูปฌานหรือรูปสมาบัติ	๑๓๗
อรุณฌานหรืออรุณสมาบัติ	๑๓๘
สมาธิ หรือฌานสมาบัติยังไม่ว่างกิเลส	๑๓๙
ตรัสสอนให้ละกาม ละความสงสัย ละตัณหา	๑๔๑
ปฏิบัติใช้สมาธิละกิเลส ขัดเกลากิเลส	๑๔๒
ครั้งที่ ๑๖ อุปสิวมาณปัญหา (ต่อ)	๑๔๔
การปฏิบัติตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนะไม่เสื่อม	๑๔๔
รู้กุปปธรรมและอกุปปธรรม	๑๔๖
อาศัยสมาธิทำวิปัสสนาปัญญาละกิเลสให้หมดสิ้น	๑๔๗
ครั้งที่ ๑๗ อุปสิวมาณปัญหา (ต่อ)	๑๔๙
ทบทวนคำถามและคำตอบ	๑๔๙
ความหลุดพ้นด้วยมรรคปัญญาเป็นอกุปปวิมุตติ	๑๕๑
ปัญหาเกี่ยวกับวิมุตติของผู้วิมุตติหรือหลุดพ้นจากกิเลส	๑๕๒
นิพพานดับกิเลสและนิพพานดับขันธ	๑๕๒
พ้นถ้อยคำกล่าวถึงเมื่อดับขันธนิพพาน	๑๕๓
สมาธิในพุทธศาสนาสอนให้รู้แต่ไม่ยึด	๑๕๔
ครั้งที่ ๑๘ อุปสิวมาณปัญหา (ต่อ)	๑๕๖
ปัญหาเกี่ยวกับตายเกิดตายสูญ	๑๕๖
สัสสตทิวฏฐิและอุจเฉททิวฏฐิ	๑๕๗

ความเห็นทั้งสองเป็นมิจฉาทิฎฐิในพุทธศาสนา	๑๕๘
ความเชื่อตายสูญอาจทำให้เกิดความประมาท	๑๕๙
ปฏิบัติให้เกิดสัมมาสมาธิในองค์มรรค	๑๖๐
ทรงสอนให้ดูให้เห็นเกิดดับ	๑๖๑
ครั้งที่ ๑๙ นันทมาณพปัญหา	๑๖๒
มุนีในพุทธศาสนา	๑๖๒
บรรพชิต ผู้ออก สมณะ ผู้สงบ	๑๖๓
มุนี ผู้รู้หรือผู้หนึ่ง	๑๖๔
ทรงเรียกผู้ทำตนให้สิ้นกิเลสว่ามุนี	๑๖๕
พุทธศาสนามุ่งการปฏิบัติดับกิเลส	๑๖๖
ครั้งที่ ๒๐ นันทมาณพปัญหา (ต่อ)	๑๖๘
ปัญหาเรื่องสุทธิคือความบริสุทธิ์	๑๖๘
การทำตนให้ปราศจากกิเลสเป็นการบรรลุถึงสุทธิ	๑๖๙
ธรรมปฏิบัติหรือพุทธเสนาช่วยกำจัดกิเลสหรือมารเสนา	๑๗๐
นิพพานคือความสิ้นกิเลสหรือความเป็นบริสุทธิ์สิ้นเชิง	๑๗๑
ทรงพบทางบรรลุสุทธิที่ถูกต้องในการข้ามชาติชรา	๑๗๒
ครั้งที่ ๒๑ นันทมาณพปัญหา (ต่อ)	๑๗๔
ทบทวนเรื่องมุนีและสุทธิ	๑๗๔
ข้ามชาติชราได้เมื่อสิ้นอาสวกิเลส	๑๗๕
ข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกข์ได้คือนิพพาน	๑๗๖
ความวนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก	๑๗๗
ละความยึดถือด้วยปัญญาที่กำหนดรู้	๑๗๘
ปฏิบัติข้ามห้วงด้วยปัญญา	๑๗๙

ครั้งที่ ๒๒	เหมกมาณปัญหา	๑๘๐
	ธรรมอันเป็นเครื่องตัดทำลายตัณหา	๑๘๐
	ตัณหาเป็นทุกขสมุทัย	๑๘๑
	บุคคลมีตัณหาเป็นที่ ๒	๑๘๒
	โลกกับตัณหา	๑๘๓
	ตรัสสอนให้ดับตัณหาที่จิต	๑๘๔
	การปฏิบัติธรรมบรรเทาฉันทราคะเป็นนิพพานบท	๑๘๕
ครั้งที่ ๒๓	เหมกมาณปัญหา (ต่อ)	๑๘๖
	ทบทวนเหมกปัญหาและพระพุทธรพยากรณ์	๑๘๖
	กิเลสตัณหาเกิดจากปิยรูป	๑๘๗
	อัสวอนุสัย นีวรณ และอกุศลมูล	๑๘๘
	ปิยรูปซ้อนกันอยู่กับกิเลสอย่างละเอียด	๑๘๙
	อาศัยอนุปัสสนาสติปฏิบัติบรรเทาละกิเลสตัณหา	๑๙๐
	พิจารณาให้ได้วิปัสสนาปัญญา	๑๙๑
ครั้งที่ ๒๔	โตทยยมาณปัญหา	๑๙๒
	วิโมกข์ ความพ้น	๑๙๒
	กิเลสกามและวัตถุกาม	๑๙๓
	กามตัณหา	๑๙๔
	วิภวตัณหา	๑๙๖
	วิจิกิจจาเกิดจากกามและตัณหา	๑๙๖
	ปฏิบัติให้ได้ปัญญาเห็นไตรลักษณ์ในนามรูป	๑๙๗
	วิโมกข์ ๓	๑๙๘

ครั้งที่ ๒๕ โททยยมานพปัญหา (ต่อ)	๑๙๙
ความหวังและปัญญาของผู้ประสพวิโมกข์	๑๙๙
ผู้ไม่สิ้นกิเลส ย่อมมีความหวังอยู่	๒๐๐
ปัญญาที่เจือด้วยกิเลสตัณหา ไม่เป็นปัญญาแท้	๒๐๐
พระพุทธศาสนาแสดงสิ่งสอนจนถึงปัญญาแท้	๒๐๒
ปัญญาแท้เป็นจุดสำคัญของการปฏิบัติพุทธศาสนา	๒๐๓
ครั้งที่ ๒๖ กัปปมาณพปัญหา	๒๐๔
ปัญหาที่พึงพำนักพ้นจากทุกข์	๒๐๔
คนเป็นอันมากที่ยังไม่เห็นความเกิดเป็นทุกข์	๒๐๕
ตรัสบอกนิพพานเป็นที่พึงพ้นจากชราและมัจจุ	๒๐๖
มีสติปัญญาเห็นธรรมดับกิเลส	๒๐๗
นิพพานเป็นที่สิ้นทุกข์จากความเกิดแก่เจ็บตาย	๒๐๘
ครั้งที่ ๒๗ ชตุกัณณิมาณพปัญหา	๒๐๙
ธรรมอันดำเนินถึงนิพพาน	๒๐๙
ความต้องการพ้นทุกข์	๒๑๐
พระพุทธคุณของพระพุทธเจ้า	๒๑๑
ทรงสอนให้กำจัดกาม เห็นเนกขัมมะคือความออก	๒๑๓
ปฏิบัติละความกำหนัดติดในนามรูป	๒๑๔
ครั้งที่ ๒๘ ภัทราวุธมาณพปัญหา	๒๑๖
ตัณหาและมาร	๒๑๖
วิชา วิมุตติ	๒๑๗
ทรงชี้ให้สงบรำงับกำจัดตัดตัณหา	๒๑๙

ตรัสชี้โทษของความยึดถือ	๒๑๙
มีปหานะและภาวนา	๒๒๐
ปฏิบัติละความยึดถือไปโดยลำดับ	๒๒๑
ครั้งที่ ๒๙ อุทยมาณปัญหา	๒๒๓
ธรรมเป็นเครื่องพันหรือทำลายอวิชา	๒๒๓
ทรงได้ฌานทั้งสมาธิและฌานทางปัญญา	๒๒๔
ทรงเสร็จกิจหรือสำเร็จในพุทธศาสนา	๒๒๔
ปฏิบัติทำลายอวิชาเพื่อความพ้นกิเลส	๒๒๕
วิชาหรืออัญญาเป็นด้านตรงข้ามกับอวิชา	๒๒๖
ครั้งที่ ๓๐ อุทยมาณปัญหา (ต่อ)	๒๒๘
ธรรมปฏิบัติเพื่อทำลายอวิชา	๒๒๘
จิตเป็นที่ตั้งของอวิชาและวิชาหรืออัญญา	๒๒๙
ทรงอยู่ด้วยวิชาวิมุตติ	๒๓๐
ทรงสอนให้ละกามฉันท	๒๓๑
ทรงสอนให้ละโทมนัส	๒๓๒
ทรงสอนให้ละถีนะ	๒๓๒
ทรงสอนให้ละกุกุกจะ	๒๓๒
ปฏิบัติสมาธิเพื่อเกิดอุเบกขาและสติอันบริสุทธิ์	๒๓๓
ปฏิบัติวิปัสสนาเพื่ออัญญาวิโมกข์	๒๓๔
ครั้งที่ ๓๑ อุทยมาณปัญหา (ต่อ)	๒๓๕
ปัญหาเรื่องโลกและนิพพาน	๒๓๕
โลก ๓	๒๓๖

โลกคือขันธ	๒๓๖
เครื่องสังขารไปของโลกคือวิตก	๒๓๗
บรรลุนิพพานเพราะละตัณหาได้	๒๓๘
ครั้งที่ ๓๒ อุทยมาณปัญหา (ต่อ)	๒๔๐
ปัญหาเรื่องวิธีธรรมสติให้วิญญาณดับ	๒๔๐
วิญญาณ ๖	๒๔๑
ความหมายเดิมของวิญญาณ	๒๔๑
วิญญาณธาตุหรือจิต	๒๔๒
ความหมายของดับวิญญาณ	๒๔๒
ปฏิบัติดับภินันท์ในเวทนา	๒๔๔
นิพพานคือความดับใจหรือดับวิญญาณ	๒๔๕
ครั้งที่ ๓๓ โปสาลมาณปัญหา	๒๔๖
อากิญจัญญายตนฌานยังไม่มีเป็นวิปัสสนา	๒๔๖
ละนันทิได้จึงอยู่จบพรหมจรรย์	๒๔๗
วิญญาณฐิติ ๔	๒๔๘
วิญญาณฐิติ ๗	๒๔๙
สัตตาวาส ๙	๒๔๙
สมาธิในพุทธศาสนา	๒๕๐
ครั้งที่ ๓๔ โปสาลมาณปัญหา (ต่อ)	๒๕๒
ปัญหาของผู้ได้อากิญจัญญายตนฌาน	๒๕๒
ทบทวนปัญหาของอุปสีวมาณพ	๒๕๓
ทรงสอนให้ปฏิบัติวิปัสสนาปัญญา	๒๕๔

พิจารณาให้รู้จักนามรูปทางไตรลักษณ์	๒๕๕
เห็นอนิจจลักษณะของนามรูป	๒๕๖
เห็นอนัตตลักษณะของนามรูป	๒๕๗
พิจารณาให้สัจจะปรากฏ	๒๕๘
ครั้งที่ ๓๕ โฆษราชมาณปัญหา	๒๕๙
ปัญหาการข้ามมัจจุ	๒๕๙
ความต้องการพ้นมรณภัย	๒๖๐
อมตธรรมหรือมรรคผลนิพพาน	๒๖๑
ทรงสอนให้ทำสติพิจารณาโลกให้เป็นของสูญ	๒๖๒
ครั้งที่ ๓๖ โฆษราชมาณปัญหา (ต่อ)	๒๖๔
โลกกับมัจจุราช	๒๖๔
ทรงสอนให้ถอนความตามเห็นว่าอัตตา	๒๖๖
ทรงสอนให้ตรวจค้นดูที่นามรูป	๒๖๗
พิจารณาให้เห็นอนัตตาของโลก	๒๖๘
พิจารณาให้เห็นสูญญตาคือความว่าง	๒๖๘
ปฏิบัติให้เกิดอนัตตสัญญาและปัญญา	๒๖๙
ครั้งที่ ๓๗ ปิงคิยมาณปัญหา	๒๗๑
ธรรมอันเป็นเครื่องละชาติ ชรา	๒๗๑
จิตของสามัญชนมีความอยากติดยึดอยู่ในรูปกาย	๒๗๒
ทรงสอนให้ละที่ตั้งของชราคือรูปกาย	๒๗๓
ละรูปกายคือละใจดับใจ	๒๗๔
ดับใจคือดับอวิชชา ตัณหา อุปาทาน	๒๗๕

ปฏิบัติดับตัณหาที่มีเวทนาเป็นปัจจัย	๒๗๖
ครั้งที่ ๓๘ ปิงคิยมาณปัญหา (ต่อ)	๒๗๗
ทบทวนปัญหาชาติ ชรา	๒๗๗
ตรัสบอกธรรมให้ละตัณหาเพื่อละความเกิด	๒๗๘
ทรงสอนให้ดับจิตที่มีตัณหาหรือดับวิญญูณ	๒๗๙
ภูมิของวิญญูณเป็นไปตามขั้นของการปฏิบัติ	๒๘๐
ทรงสอนให้สงบใจ ปล่อยวางความยึดถือ	๒๘๑
ครั้งที่ ๓๙ สรูปโสฬสปัญหา	๒๘๓
โสฬสปัญหาเป็นหมวดธรรมซึ่งเป็นเหตุให้บรรลุดังนิพพาน	๒๘๓
จิตท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ	๒๘๕
อวิชชาปิดบังจิตไม่ให้เห็นสัจจะ	๒๘๖
บรรลุดังโน้นหรือนิพพานเพราะปัญญา	๒๘๗
ครั้งที่ ๔๐ สรูปโสฬสปัญหา (ต่อ)	๒๘๘
พระพุทธคุณอันยิ่งใหญ่	๒๘๘
ตรัสสอนให้ปล่อยศรัทธา	๒๘๙
ศรัทธาในรูปสมบัติผูกพันจิตไม่ให้วิมุตติ	๒๙๐
เห็นพระรูปกาย ไม่เชื่อว่าเป็นธรรม	๒๙๑
เกิดวิปัสสนาปัญญาจึงเชื่อว่าเป็นธรรม	๒๙๒
เห็นธรรมจึงเชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า	๒๙๒
ปารายนานุสังคิตติคาถา	๒๙๕
ปารายนานุสังคิตติคาถา	๒๙๗
ธรรมบรรยายพิเศษ	๓๐๓

จตุสติปัฏฐานธรรมบรรยาย	๓๐๕
กายนุปัสสนา	๓๐๕
อานาปานปัพพะ	๓๐๕
อิริยาปถปัพพะ สัมปชัญญปัพพะ ปฏิกุลปัพพะ	๓๐๙
ธาตุปัพพะ	๓๑๒
นวสีวิกกาปัพพะ	๓๑๕
เวทนानุปัสสนา จิตตานุปัสสนา	๓๑๙
ธัมมานุปัสสนา	๓๒๒
นิวรรณ์ ชันธ์ อายตนะ	๓๒๒
โพชฌงค์	๓๒๕
อริยสัจจ์ ๔	๓๓๐
ธาตุวิภังคสูตรธรรมบรรยาย	๓๓๒
ครั้งที่ ๑ บทอุเทศ	๓๓๒
ธาตุ ๖	๓๓๓
อายตนะที่ต่อแห่งผัสสะ ๖	๓๓๓
มโนปริจาร ๑๘	๓๓๓
ธาตุที่ไม่มีความรู้	๓๓๕
วิญญาณธาตุ ธาตุรู้	๓๓๕
เวทนาเกิดจากการรับรู้ของธาตุรู้	๓๓๕
ครั้งที่ ๒ อธิษฐานธรรม ๔	๓๓๗
ทรงสอนให้ปฏิบัติในอธิษฐานธรรม	๓๓๘
อธิษฐานธรรมเป็นเครื่องกำจัดอาสวอนุสัย	๓๓๙

ครั้งที่ ๓ ปัญญาธิฐาน	๓๔๑
ไม่พึงประมาทปัญญา	๓๔๑
ทรงสอนให้พิจารณาธาตุดิน	๓๔๒
ทรงสอนให้พิจารณาธาตุน้ำ	๓๔๓
ทรงสอนให้พิจารณาธาตุไฟ	๓๔๔
ทรงสอนให้พิจารณาธาตุลม	๓๔๔
ทรงสอนให้พิจารณาธาตุอากาศ	๓๔๕
ครั้งที่ ๔ ปัญญาธิฐาน (ต่อ)	๓๔๖
พิจารณาแยกกายให้เป็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ	๓๔๗
พิจารณาให้เห็นไตรลักษณ์	๓๔๘
ได้นิพพิทา วิราคะ จากธาตุกรรมฐาน	๓๔๙
แยกกายออกให้เหลือแต่ธาตุรู้ที่บริสุทธิ์	๓๕๐
ครั้งที่ ๕ วิญญาณที่บริสุทธิ์	๓๕๑
ทรงสอนให้ชำระขัดเกลาจิตหรือธาตุรู้	๓๕๑
สัมผัสคือการกระทบของอารมณ์กับจิต	๓๕๓
เวทนาเกิดจากสัมผัส	๓๕๓
เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา	๓๕๔
จิตสงบเป็นอุเบกขาเมื่อวางสัมผัสวางเวทนา	๓๕๔
ครั้งที่ ๖ อุเบกขาที่บริสุทธิ์	๓๕๖
ขั้นตอนของการปฏิบัติตามพระพุทธานุญาต	๓๕๖
วิญญาณที่บริสุทธิ์เป็นผลของการวิปัสสนาปัญญา	๓๕๗
ปฏิบัติไม่ให้เกิดผัสสะ ไม่ให้เกิดเวทนาโดยทางปัญญาและทางสมาธิ	๓๕๙

อุเบกขาเวทนามิใช่เป็นอุเบกขาที่บริสุทธิ์	๓๕๙
อุเบกขาเวทนาเป็นโมหะคือความหลง	๓๖๐
ครั้งที่ ๗ น้อมนำกับไม่น้อมนำอุเบกขาเพื่อปรุงแต่ง	๓๖๒
ลักษณะของอุเบกขาที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้วหรือฉงนพึงอุเบกขา	๓๖๓
ลักษณะของอุเบกขาที่อ่อน ครอบงำการงาน ผุดผ่อง	๓๖๔
ปฏิบัติ่น้อมจิตที่เป็นอุเบกขานี้เพื่ออสังขตธรรม	๓๖๕
ครั้งที่ ๘ สรุปการปฏิบัติอิฐฐานธรรม	๓๖๗
จิตใจต้องการอิฐฐานธรรมเพื่อความพ้นทุกข์	๓๖๗
พระบรมศาสดาทรงอธิบายอิฐฐานธรรมตามภูมิธรรมของผู้รับเทศนา	๓๖๘
ทบทวนขั้นตอนการปฏิบัติเพื่ออุเบกขาอันบริสุทธิ์	๓๖๙
ความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นทุกข์เป็นบรมอริยปัญญา	๓๗๑
นิพพานเป็นบรมอริยสังข	๓๗๑
การสละปล่อยวางอุปธิได้ทั้งหมดเป็นบรมอริยจาณะ	๓๗๒
ความสงบรำงับกิเลสเป็นบรมอริยอุปสมะ	๓๗๒
ละมานะได้ในที่สุด	๓๗๒
ความสุขจากการปฏิบัติอิฐฐานธรรม	๓๗๓
แนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗	๓๗๔
สติปัฏฐาน ๔ สมถวิปัสสนา สติปัฏฐาน	๓๗๔
วิธีปฏิบัติสติปัฏฐานในปัจจุบันธรรมกับพระพุทธคุณ	๓๗๙
สัมมัมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔	๓๘๔
สัมมัมปธาน ๔	๓๘๔
อิทธิบาท ๔	๓๘๔

อินทรีย์ ๕	๓๘๙
วิธีพิจารณานำทางปฏิบัติสตีปฏฐาน : พละ	๓๙๓
พละ ๕	๓๙๖
โพชฌงค์ ๗	๔๐๓
มรรคมีองค์ ๘	๔๐๘

ธรรมเนียมปฏิบัติเบื้องต้น

หลักการทำสมาธิเบื้องต้น

สมาธินี้ได้มีอยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ในสิกขา ๓ ก็มีศีล สมาธิ ปัญญา* ในมรรคมีองค์ ๘ ก็มีสัมมาสมาธิเป็นข้อสุดท้าย และในหมวดธรรมทั้งหลายก็มีสมาธิรวมอยู่ด้วยข้อหนึ่งเป็นอันมาก ทั้งได้มีพระพุทธภาษิตตรัสสอนไว้ให้ทำสมาธิในพระสูตรต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เช่นที่ตรัสสอนไว้ว่า ภาชฺชัฏฺฐะหลาย เธอทั้งหลายจงอบรมสมาธิ เพราะว่าผู้ที่มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้วย่อมรู้ตามเป็นจริง ดังนี้ ฉะนั้น สมาธิจึงเป็นธรรมปฏิบัติสำคัญข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา แต่ว่าสมาธินั้นมิใช่เป็นข้อปฏิบัติทางศาสนาเท่านั้น แต่เป็นข้อที่พึงปฏิบัติในทางทั่ว ๆ ไปด้วย เพราะสมาธิเป็นข้อจำเป็นจะต้องมีในการกระทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินการดำเนินชีวิตทั่วไป หรือทางด้านปฏิบัติธรรมก็มี คนไม่น้อยที่เข้าใจว่าเป็นข้อที่พึงปฏิบัติเฉพาะในด้านศาสนา คือสำหรับผู้ที่ต้องการปฏิบัติธรรมอย่างเป็นภิกษุ สามเณร หรือเป็นผู้ที่เข้าวัดเท่านั้น ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง ฉะนั้น ก็จะได้กล่าวถึงความหมายของสมาธิทั่วไปก่อน

สมาธินั้น ได้แก่ความตั้งใจมั่นอยู่ในเรื่องที่ต้องการ ให้จิตตั้งไว้เพียงเรื่องเดียว ไม่ให้ใจคิดฟุ้งซ่านออกไปนอกจากเรื่องที่ต้องการจะให้จิตตั้งนั้น ความตั้งใจตั้งนี้เป็นความหมายทั่วไปของสมาธิและก็จะต้องมีในกิจการที่จะทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการเล่าเรียนศึกษา หรือว่าการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ในการเล่าเรียนศึกษา จะอ่านหนังสือ

* ดูอธิบายเรื่องปัญญา น. ๘

ก็ต้องมีสมาธิในการอ่าน และเขียนหนังสือก็ต้องมีสมาธิในการเขียน และฟังคำสอน คำบรรยายของครูบาอาจารย์ก็ต้องมีสมาธิในการฟัง ดังที่เรียกว่าตั้งใจอ่าน ตั้งใจเขียน ตั้งใจฟัง ในความตั้งใจดังกล่าวนี้ก็ต้องมีอากาการของกายและใจประกอบกัน เช่นว่า

ในการอ่าน ร่างกายก็ต้องพร้อมที่จะอ่าน เช่นว่าเปิดหนังสือ ตาก็ต้องดูหนังสือ ใจก็ต้องอ่านด้วย ไม่ใช่ตาอ่านแล้วใจไม่อ่าน ถ้าใจไปคิดถึงเรื่องอื่นเสียแล้ว ตาจับอยู่ที่หนังสือก็จับอยู่ค้าง ๆ เท่านั้น เรียกว่าตาค้าง จะมองไม่เห็นหนังสือ จะไม่รู้เรื่อง ใจจึงต้องอ่านด้วย และเมื่อใจอ่านไปพร้อมกับตาที่อ่านจึงจะรู้เรื่องที่อ่าน ความรู้เรื่อง ก็เรียกว่าเป็นปัญญาอย่างหนึ่งคือ ได้ปัญญาจากการอ่านหนังสือ ถ้าหากว่าตากับใจ อ่านหนังสือไปพร้อมกันก็จะอ่านได้เร็ว รู้เรื่องเร็ว และจำได้ดี ใจอ่านนี้แหละคือใจมีสมาธิ คือหมายความว่าใจตั้งอยู่ที่การอ่าน

ในการเขียนหนังสือก็เหมือนกัน มือเขียนใจก็ต้องเขียนด้วย การเขียนหนังสือ จึงจะสำเร็จด้วยดี ถ้าใจไม่เขียน หรือว่าใจคิดไปถึงเรื่องอื่น ฟุ้งซ่านออกไปแล้วก็เขียน หนังสือไม่สำเร็จ ไม่เป็นตัว ใจจึงต้องเขียนด้วย คือว่าตั้งใจเขียนไปพร้อมกับมือที่เขียน

ในการฟังก็เหมือนกัน หูฟัง ใจก็ต้องฟังไปพร้อมกับหูด้วย ถ้าใจไม่ฟัง แม้เสียงมากระทบหู ก็ไม่รู้เรื่องไม่เข้าใจ ใจจึงต้องฟังด้วย ใจจะฟังก็ต้องมีสมาธิในการฟัง คือตั้งใจฟัง

ดังนั้นจะเห็นว่า ในการเรียนหนังสือ ในการอ่าน การเขียน การฟัง จะต้อง มีสมาธิ ในการทำการงานทุกอย่างก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นการงานที่ทำทางกาย ทางวาจา แม้ใจที่คิดอ่านการงานต่าง ๆ ก็ต้องมีสมาธิอยู่ในการงานที่ทำนั้น เมื่อเป็น ดั่งนี้จึงทำการงานสำเร็จได้ ตามนัยนี้จะเห็นว่าสมาธิเป็นสิ่งจำเป็นต้องมีในการทำงาน ทุกอย่าง นี่เป็นความหมายของสมาธิทั่วไปและเป็นการแสดงว่าจำเป็นต้องมีสมาธิใน การเรียน ในการงานที่ฟังทำทุกอย่าง

ต่อจากนี้จะได้กล่าวถึงสมาธิในการหัด ก็เพราะว่าความตั้งใจให้เป็นสมาธิ ดังกล่าวนั้น จำเป็นที่จะต้องมีการหัดประกอบด้วย สมาธิที่มีอยู่ตามธรรมดา เหมือนอย่าง ที่ทุกคนมีอยู่ยังไม่เพียงพอ ก็เพราะว่ากำลังใจที่ตั้งมั่นที่ยังอ่อนแอ ยังดิ้นรน กวัดแกว่ง

กระสับกระส่ายได้ง่าย โยกโคลงได้ง่าย ห้วนไหวไปในอารมณ์ คือเรื่องต่าง ๆ ได้ง่าย และทุกคนจะต้องพบเรื่องราวต่าง ๆ ที่เข้าไปเป็นอารมณ์คือเรื่องของใจ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือทางอายตนะทั้ง ๖ อยู่เป็นประจำ เมื่อเป็นดังนี้จึงได้มีความรักใคร่บ้าง ความชังบ้าง ความหลงบ้าง เมื่อจิตใจมีอารมณ์ที่ห้วนไหว และมีเครื่องทำให้ใจห้วนไหวเกิดประกอบขึ้นมาอีก อันสืบเนื่องจากอารมณ์ดังกล่าว ก็ยากที่จะมีสมาธิในการเรียน ในการทำการงานตามที่ประสงค์ได้ ดังจะพึงเห็นได้ว่าในบางคราวหรือในหลายคราว รวมใจให้มาอ่านหนังสือ เขียนหนังสือ ฟังคำสอน ไม่ค่อยจะได้เพราะว่าใจพลุ่งพล่านอยู่ในเรื่องนั้นบ้าง ในเรื่องนี้บ้าง ที่ชอบบ้าง ที่ชังบ้าง ที่หลงบ้าง จนรวมใจเข้ามาไม่ติด เมื่อเป็นดังนี้ก็ทำให้ไม่สามารถจะอ่านจะเขียน จะฟัง ทำให้การเรียนไม่ดี ในการงานก็เหมือนกัน เมื่อจิตใจกระสับกระส่ายไปด้วยอำนาจของอารมณ์ และภาวะที่เกิดสืบจากอารมณ์ดังจะเรียกว่ากิเลส คือความรัก ความชัง ความหลงเป็นต้นดังกล่าวนั้น ก็ทำให้ไม่สามารถที่จะทำการงานให้ดีได้เช่นเดียวกัน ใจที่ไม่ได้หัดทำสมาธิก็จะเป็นดังนี้ และแม้ว่าจะยังไม่มีอารมณ์อะไรเข้ามารบกวนให้เกิดกระสับกระส่าย ดังนั้น ความตั้งใจก็ยังไม่สู้จะแรงนัก ฉะนั้น จึงสู้หัดทำสมาธิไม่ได้

ในการหัดทำสมาธินั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่ง หัดทำสมาธิเพื่อแก้อารมณ์ และกิเลสของใจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน อย่างหนึ่งก็เพื่อฝึกใจให้มีพลังของสมาธิมากขึ้น อย่างแรกนั้นก็ถือว่าอารมณ์และกิเลสของใจในปัจจุบันนั้นบางคราวก็เป็นอารมณ์รัก เป็นความรักซึ่งจะชักใจให้กระสับกระส่ายเสียสมาธิ เมื่อเป็นดังนี้ก็ต้องหัดสงบใจจากอารมณ์รัก จากความรักชอบนั้น ซึ่งเป็นอันตรายต่อการศึกษา ต่อการงานที่พึงทำ ตลอดจนถึงต่อกฎหมายต่อศีลธรรม นี่เป็นวิธีหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอน คือต้องหัดเอาชนะใจให้สงบจากอารมณ์ดังนั้นให้ได้ บางคราวก็เกิดอารมณ์โกรธ ความโกรธ อันทำให้หวั่นไหวกระสับกระส่าย ก็เป็นอันตรายอีกเหมือนกัน เพราะทำให้เสียสมาธิ ฉะนั้น ก็ต้องหัดทำสมาธิ คือหัดสงบใจ จากอารมณ์โกรธ จากความโกรธดังนั้น ในบางคราวก็มีอารมณ์หลง ความหลงซึ่งมีลักษณะเป็นความมัวงุนเคลิบเคลิ้มบ้าง มีลักษณะเป็นความฟุ้งซ่านรำคาญใจต่าง ๆ บ้าง มีลักษณะเป็นความเคลือบแคลงสงสัยบ้าง เมื่อเป็นดังนี้ก็ต้องหัดทำสมาธิ หัดสงบใจจากอารมณ์หลง จากความหลงนั้น ๆ

คราวนี้หลักของการสอนสมาธิทางพระพุทธศาสนา วิธีที่จะทำสมาธิสงบใจจาก อารมณ์รัก โกรธ หลง ดังกล่าว ก็จะต้องเปลี่ยนอารมณ์ให้แก้ไข คือว่าเป็นที่ทราบแล้วว่าอารมณ์รักทำให้เกิดความรักชอบ เมื่อเป็นดังนี้ก็ต้องเปลี่ยนอารมณ์รักนั้นมาเป็นอารมณ์ที่ไม่รักไม่ชอบ ความโกรธก็เหมือนกัน ก็ต้องเปลี่ยนอารมณ์โกรธนั้นมาเป็นอารมณ์ที่ไม่โกรธ หรือให้เปลี่ยนมาเป็นอารมณ์รัก แต่ว่าเป็นความรักที่เป็นเมตตา คือเป็นความรักที่บริสุทธิ์ อย่างญาติมิตรสหายรักญาติมิตรสหาย มารดาบิดาบุตรธิดารักกัน ความหลงก็เหมือนกัน ก็ต้องเปลี่ยนอารมณ์หลงมาเป็นอารมณ์ที่ไม่หลง เพราะว่าภาวะของใจจะเป็นอย่างไรนั้น สุดแต่ว่าใจตั้งอยู่ในอารมณ์อะไร เมื่อใจตั้งอยู่ในอารมณ์รัก ความรักชอบก็เกิดขึ้น ถ้าใจไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์รัก แต่ว่าตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ตรงกันข้าม ก็เกิดความสงบ ใจโกรธก็เหมือนกัน ก็เพราะตั้งอยู่ในอารมณ์โกรธ เมื่อเปลี่ยนอารมณ์ให้ใจให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ตรงกันข้าม โกรธก็สงบ หลงก็เหมือนกัน เมื่อตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ไม่หลง ความหลงก็สงบ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสชี้เอาไว้ว่า อารมณ์เช่นไร ควรจะหัดใจให้ตั้งไว้ในเวลาไหน เมื่อเป็นดังนี้แล้วการที่หัดไว้ก็จะทำให้รู้รู้ทางที่จะสงบใจของตนเอง อย่างนี้ก็จะทำให้สามารถสงบใจของตนเองได้ ดังนี้เป็นข้อมุ่งหมายของการทำสมาธิอย่างหนึ่ง ที่จะต้องหัดเอาไว้

ประการที่ ๒ หัดทำสมาธิเพื่อให้เกิดพลังใจที่ตั้งมั่นมากขึ้น คือให้มีพลังขึ้น ก็เหมือนอย่างการที่ออกกำลังกายเพื่อให้กายมีกำลังเรียวแรง เมื่อหัดออกกำลังกายอยู่บ่อย ๆ กำลังร่างกายก็จะดีขึ้น จิตใจก็เหมือนกัน เมื่อหัดทำสมาธิอยู่บ่อย ๆ แล้วโดยที่ปฏิบัติอยู่ในหลักของสมาธิข้อใดข้อหนึ่งเป็นประจำ สำหรับที่จะหัดใจให้มีพลังของสมาธิเพิ่มขึ้น ก็จะทำให้พลังของสมาธินี้มากขึ้นได้ เช่นเดียวกับการออกกำลังกาย ทำให้พลังทางกายเพิ่มมากขึ้นได้ นี่คือนิยามในการฝึกหัด

คราวนี้ สมาธิในการใช้ก็มี ๒ อย่างเหมือนกัน อย่างหนึ่งก็เพื่อใช้ระงับอารมณ์ระงับกิเลส ที่เป็นปัจจุบันดังกล่าวข้างต้น ผู้ที่ได้ฝึกหัดทำสมาธิตามสมควรแล้ว จะสามารถระงับใจได้ดี จะไม่ลุ่มลุ่มอำนาจของอารมณ์ของกิเลสที่เป็นความรัก ความขง ความหลงทั้งหลาย จะสามารถสงบใจตัวเองได้ รักษาใจให้สวัสดิ์ได้ อารมณ์และกิเลสเหล่านี้จะไม่มาเป็นอันตรายต่อการเรียน ต่อการงาน ต่อกฎหมาย ต่อศีลธรรม

อันดีงาม และอีกอย่างหนึ่งก็ต้องการเพื่อใช้สำหรับประกอบภาระงานที่จะพึงทำทั้งหลาย ตั้งต้นด้วยในการเรียน ในการอ่าน ในการเขียน ในการฟัง จะมีพลังสมาธิในการเรียน ในการงานดีขึ้น และเมื่อเป็นดังนี้จะทำให้เรียนดี จะทำให้การทำงานดี นี่คือสมาธิในการใช้

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการที่แสดงให้เห็นหลักของการทำสมาธิทั่ว ๆ ไป และก็ตั้งต้นแต่ความหมายทั่วไปของสมาธิ การหัดทำสมาธิและการใช้สมาธิ

จะได้ให้วิธีทำสมาธิย่อ ๆ ข้อหนึ่ง ก็คือว่า ท่านสอนให้เลือกสถานที่ทำสมาธิ ที่สงบจากเสียงและจากบุคคลรบกวนทั้งหลาย เช่นในป่า โคนไม้ เรือนว่าง มุ่งหมาย ก็คือว่า ที่ที่มีความสงบพอสมควรที่จะพึงได้ และเข้าไปสู่สถานที่นั้น นั่งขัดบัลลังก์หรือที่เรียกว่า ชัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือชนกัน หรือว่ามือขวาทับมือซ้าย ตั้งตัวตรง หรือว่าจะนั่งพับเพียบก็ได้ สุดแต่ความพอใจ หรือตามที่จะมีความผาสุก ดำรงสติ จำเพาะหน้า คือหมายความว่ารวมสติเข้ามา กำหนดลมหายใจเข้าออก หายใจเข้า ก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ หากจะถามว่ารู้ที่ไหน ก็คงจะตอบได้ว่า จุดที่รู้ง่ายนั้นก็คือว่า ปลายกระพุ้งจมูก หรือริมฝีปากเบื้องบนอันเป็นที่ลมกระทบเมื่อหายใจเข้า ลมหายใจเข้าก็จะมากระทบที่จุดนี้ ในขณะเดียวกัน ท้องก็จะพองขึ้น ลมหายใจออก ออกที่จุดนี้ ในขณะเดียวกัน ท้องก็จะยุบลงหรือว่ายุบลงไป เพราะฉะนั้น ก็ทำความรู้ลมหายใจเข้า จากปลายกระพุ้งจมูกเข้าไปถึงนาภีที่พอง หายใจออกก็จากนาภีที่ยุบจนถึงปลายจมูกก็ได้ ก็ลองทำความรู้ในการหายใจเข้าหายใจออก ดูก่อน หายใจเข้าก็จากปลายกระพุ้ง จมูกเข้าไปถึงนาภีที่พอง ออกก็จากนาภีที่ยุบจนถึงปลายจมูก นี่ท่านเรียกว่าเป็น ทางเดินของลมในการกำหนดทำสมาธิ

คราวนี้ ก็ไม่ต้องดูเข้าไปจนถึงนาภีดังนั้น แต่ว่ากำหนดอยู่เฉพาะที่ปลายจมูก แห่งเดียว หายใจเข้าก็ให้รู้ว่าเราหายใจเข้า หายใจออกก็ให้รู้ว่าเราหายใจออก รวมใจ เข้ามาให้รู้ ดังนี้ และในการตั้งสติกำหนดนี้ จะใช้นับช่วยด้วยก็ได้ หายใจเข้า ๑ หายใจ ออก ๑ หายใจเข้า ๒ หายใจออก ๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ แล้วก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖ แล้วก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖ ๗-๗ แล้วก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖ ๗-๗ ๘-๘ แล้วก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖

๗-๗ ๘-๘ ๙-๙ แล้วก็กลับ ๑-๑ ๒-๒ ๓-๓ ๔-๔ ๕-๕ ๖-๖ ๗-๗ ๘-๘ ๙-๙ ๑๐-๑๐
 แล้วก็กลับ ๑-๑ ถึง ๕-๕ ใหม่ แล้วก็ ๑-๑ ถึง ๖-๖ ใหม่ ดังนี้หลาย ๆ หนจนจิตรรวม
 เข้ามาได้ดีพอควร ก็ไม่ต้องนับคู่ แต่ว่านับ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕, ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ เป็นต้นไป
 เมื่อจิตรรวมเข้ามาดีแล้วก็เลิกนับ ทำความกำหนดรู้ที่อยู่ทีปลายจุมกหรือที่ริมฝีปากเบื้อง
 บนเท่านั้น วิธีนับดังนี้เป็นวิธีนับที่พระอาจารย์ท่านสอนมาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่ว่า
 จะใช้วิธีอื่นก็ได้ เช่น นับ ๑-๑ จนถึง ๑๐-๑๐ นั้น ท่านแสดงว่าถ้ามากเกินไปแล้วจะ
 ต้องเพิ่มภาระในการนับมาก จะต้องแบ่งใจไปในเรื่องการนับมากเกินไป ฉะนั้น จึงให้
 นับอยู่ในวงที่ไม่ต้องใช้ภาระในการนับมากเกินไป อีกอย่างหนึ่งพระอาจารย์ท่านสอน
 ให้กำหนด หายใจเข้า พุท หายใจออก โธ พุทโธ พุทโธ หรือ ธัมโม ธัมโม หรือว่า
 สังฆะ สังฆะ ก็ได้ เมื่อใจสงบดีแล้วก็เลิกกำหนดอย่างนั้น ทำความรู้อย่างนั้นให้กำหนด
 อยู่แต่ลมที่มากกระทบเท่านั้น ให้ทำดังนี้จนจิตรรวมเข้ามาให้แน่นได้นาน ๆ นี้เป็นแบบ
 ผูกมัดขั้นต้นที่ให้ในวันนี้ ท่านที่สนใจก็ขอให้นำไปปฏิบัติต่อไป

สพเพ สตตา อเวรา โหนตุ

สุขิตา โหนตุ นิพภยา

อธิบายเรื่องปัญญา

“ปัญญาเป็นรัตนะของนรชน” นี้เป็นพุทธสุภาษิต เพราะนรชนคือคนเรามี รัตนะคือปัญญาติดตัวมาตั้งแต่เกิดเป็นพิเศษกว่าสัตว์ร่วมโลกทั้งหลาย จึงได้ชื่อว่าเป็น มนุษย์ และสามารถอบรมปัญญาให้มากขึ้นได้ด้วย ฉะนั้น คนเราจึงมีความฉลาด สามารถเปลี่ยนจากภาวะความเป็นคนป่ามาเป็นคนเมือง มีความเจริญด้วยอารยธรรม วัฒนธรรม มีบ้านเมือง มีระเบียบการปกครอง มีศาสนา มีเครื่องบำรุง มีความสุข ทางกาย ทางใจต่าง ๆ สิ่งทั้งปวงเหล่านี้สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายหาไม่มี ทั้งนี้ ด้วยอำนาจ ของปัญญานี้เอง พระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็เกิดขึ้นด้วย อำนาจของปัญญา แต่ปัญญาที่เป็นรัตนะของนรชนดังกล่าวมานี้พึงทราบว่าจะต้องเป็น ปัญญาที่ชอบ มีลักษณะเป็นความฉลาด รู้ความชัดเจน การวินิจฉัยถูกต้อง สามัญสำนึกดี มีเหตุผลในสิ่งทั้งหลาย ปัญญาดังกล่าวเป็นผลสืบมาจากปัญญาที่เป็นพื้นฐานอันได้มา แต่กำเนิดของนรชนอันเรียกว่า สชาติปัญญา และจากการศึกษาอบรมที่ถูกชอบ

อันสชาติปัญญานั้นมีพลังอำนาจที่ทำให้ประจักษ์ เรียนรู้ เข้าใจ และตระหนัก เป็นพลังใจทางปัญญาของบุคคล ถ้าอบรมศึกษาในทางที่ผิด ก็จะเป็นเพิ่มความรู้ในทาง ฉลาดแกมโกง ในทางทำความชั่วร้าย ในทางเบียดเบียนต่าง ๆ ฉะนั้น จึงตรัสสอนไม่ให้ประมาทปัญญา คือใช้ปัญญาพิจารณาอบรมศึกษาให้เข้าถึงความจริงในเหตุและผล ในสิ่งทั้งหลาย เพื่อให้บรรลุถึงความชอบถูกต้องในทุก ๆ สิ่ง รวมเข้ากันในมรรคมีองค์ ๘ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติมาจนได้ตรัสรู้พระธรรมและทรงสั่งสอนไว้นั่นเอง คือ **สัมมาทิฐิ** ความเห็นชอบ **สัมมาสังกัปปะ** ความดำริชอบ (รวมเข้าเป็นปัญญาสิกขา) **สัมมาวาจา** เจรจาชอบ **สัมมากัมมันตะ** การงานชอบ **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีวิตชอบ (รวมเข้า

เป็นศีลสิกขา) *สัมมาวายามะ* เพียรชอบ *สัมมาสติ* ระลึกชอบ *สัมมาสมาธิ* ตั้งใจชอบ (รวมเข้าเป็นจิตตสิกขา หรือ สมาธิ) มรรคมงคล ๘ นี้ ก็เท่ากับปัญญา ศีล สมาธินั่นเอง อันแสดงว่าปัญญาเป็นหัวหน้า แต่ที่แสดงไว้เป็นข้อปฏิบัติโดยลำดับทั่วไปว่า ศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธเจ้าได้ตรัสรับรองไว้ด้วยว่า สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า เพราะเมื่อมีสัมมาทิฏฐิก็ย่อมเห็นรู้ทุก ๆ อย่างว่าผิดหรือถูกอย่างไร และเมื่อมีความเพียรชอบ ความระลึกชอบเข้าประกอบ ก็จะทำให้มีความเพียร มีสติ ละทุกสิ่งผิด ทำทุกสิ่งที่ถูกให้เกิดขึ้น จนถึงเป็นความถูกต้องสมบูรณ์ แต่ทั้งนี้ก็จะอาศัยสมาธิเป็นหลักเป็นที่ตั้งแห่งทุก ๆ ข้อ เพราะจิตที่ไม่มีสมาธิย่อมดิ้นรนกระสับกระส่าย ไม่อาจที่จะใช้ปัญญาอบรมปัญญาที่มีอยู่ให้เจริญขึ้นได้ เหมือนอย่างไฟฉายที่แกว่งไปแกว่งมา ไม่อาจจะส่องอะไรให้มองเห็นชัดเจนได้ จึงต้องทำจิตให้สงบด้วยสมาธิเป็นหลัก ก็จะปฏิบัติให้มรรคทุกข้อแวดล้อมเข้ามา

ปัญญาสูงสุด

เรื่องกรรณฐานสำหรับแก่นิรวรณ์ เก็บจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจากที่มาต่าง ๆ และข้อที่ตรัสและกำชับไว้ให้มีเป็นประจำในการปฏิบัติแก่นิรวรณ์ทุกข้อ หรือในการปฏิบัติกรรณฐานทุกคราว คือ *โยนิโสมนสิการ* แปลว่า การทำไว้ในใจโดยแยบคาย ได้แก่การใช้ปัญญาพิจารณาให้ทราบตระหนักรู้ถึงเหตุผลในการปฏิบัตินั้น ๆ ตามเป็นจริง เมื่อใช้ปัญญาดังนี้ จึงจะไม่ปฏิบัติผิดทาง ทั้งจะไม่หลงตัว ลืมตัว การใช้ปัญญาจึงเท่ากับเป็นการใช้เกราะป้องกันอันตรายอันอาจจะเกิดขึ้นจากความหลงถือเอาผิดดังกล่าว และการใช้ปัญญาก็เป็นการศึกษารรณณ์เอง การฝึกหัดปฏิบัติสมาธิอย่างขาดโยนิโสมนสิการ หรือขาดการใช้ปัญญา ก็เท่ากับไม่เป็นการศึกษารรณณ์ อาจหลงไปผิดทาง เช่น หลงติดอยู่กับนิมิตที่พบเห็นในสมาธิ หรืออานาจบางอย่างที่ได้จากสมาธิ ทำให้กรรณฐาน (ที่ถูกต้อง) หลุด หรือหลุดจากกรรณฐานได้ง่าย

พระพุทธเจ้าตรัสไว้อีกด้วยว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก” การใช้ปัญญาอบรมเพิ่มเติมปัญญาให้ส่องสว่างยิ่งขึ้นโดยลำดับ จึงเป็นเหตุผลให้มองเห็นสัจจะคือให้รู้แจ้งเห็นจริง ให้บรรลุสุขประโยชน์ ตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงสุด เพราะปัญญาระดับสูงสุด

คือ ปัญญาที่สมบูรณ์เต็มที่ ย่อมทำให้จิตใจประภัสสร คือผุดผ่องสว่างเต็มที่ ทำให้รู้แจ้งเห็นจริงและบรรลुสุขประโยชน์สูงสุดเหมือนดังพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเตือนไว้ว่า “อย่าประมาทปัญญา” คือให้ใช้ปัญญานั้นเอง การที่ฝึกฝนใช้ปัญญาจนรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว ย่อมปฏิบัติตนไปในทางที่ถูกต้องควรตลอดเวลา โดยปราศจากกิเลสตัณหา เป็นไปโดยอัตโนมัติ

นิเวศน์กับกรรมฐานสำหรับแก้

จิตที่ไม่มีสมาธิ ก็เพราะมีนิเวศน์ทำให้ไม่ได้ความสงบ ไม่ใช่ปัญญา จึงจะแสดงนิเวศน์ ๕ และกรรมฐานสำหรับแก้เพิ่มเติม ดังต่อไปนี้

๑. ความพอใจไฝ่ถึงด้วยอำนาจกิเลสกำม เรียกว่า กามฉันทะ แก้ด้วยเจริญอสุภกรรมฐาน พิจารณาซากศพ หรือเจริญกายคตาสติ พิจารณาร่างกายอันยังเป็นให้เป็นของน่าเกลียด

๒. ความงุ่นง่านด้วยกำลังโทสะ เรียกรวมว่า พยาบาท แก้ด้วยเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หัดจิตในทางหัดคิดให้เกิดเมตตา สงสาร กรุณา ช่วยเหลือเมื่อมีความสามารถ เกิดความพลอยยินดีไม่ริษยา เกิดความปล่อยวางหยุดใจที่คิดโกรธได้

๓. ความท้อแท้ หรือคร้าน และความหดหู่ ง่วงงุน เรียกว่า ถีนมิทธะ แก้ด้วยเจริญอนุสติกรรมฐาน พิจารณาคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บ้าง พิจารณาความดีของตนบ้าง เพื่อให้จิตเบิกบาน และมีแก้ไขอุตสาหะ หรือทำอาโลกสัญญา กำหนดหมายแสงสว่างให้จิตสว่าง

๔. ความฟุ้งซ่าน หรือคิดฟุ้ง และความจิตจางเร็วหรือความรำคาญ เรียกว่า อุทธัจจกุกกุกจะ แก้ด้วยเพ่งกสิณ กำหนดลมหายใจเข้าออก หัดผูกใจไว้ในอารมณ์เดียว หรือเจริญมรณสติ อันจะทำให้ใจสงบด้วยสังเวช

๕. ความลึ้งเลไม่แนลงได้ เรียกว่า วิจิกิจฉนา แก้ด้วยเจริญธาตุกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อกำหนดรู้สภาวธรรมที่เป็นอยู่ตามเป็นจริง

อีกอย่างหนึ่ง ทำความกำหนดรู้จิตที่มีนิรวณ และนิรวณที่มีในจิตกับทั้งโทษ เมื่อเกิดปัญญาความรู้จักนิรวณและโทษของนิรวณขึ้น นิรวณก็จะสงบหายไป

หลงตัว ลืมตัว

อนึ่ง ความหลงที่กล่าวข้างต้น มีลักษณะเป็นความว่างวุ่นเคลิบเคลิ้มเป็นต้นนั้น เป็นความหลงที่เป็นนิรวณของจิตที่พึงระงับได้ด้วยสมาธิ ยังมีความหลงที่สำคัญยิ่งขึ้นไปกว่า คือ หลงตัว ลืมตัว มีความอวดดีว่าตนเก่ง ซึ่งเกิดขึ้นจากความประมาท ไม่ใช่ปัญญา ฉะนั้น ผู้ที่เห็นโทษของความหลงตัว ลืมตัว จึงควรรู้จักใช้ปัญญากับทั้งสติรักษาจิตของตนไว้ให้ดีเป็นนิตย์ มิให้หลงไหลไปในลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ในโลกทั้งหลาย เพราะทำให้หลงตัวลืมตัว เป็นอันตรายต่อความดีทุกอย่าง เมื่อได้อะไร มีลาภเป็นต้น ก็ให้รู้ว่าได้สิ่งที่มีเกิด มีดับ เมื่อมีการได้ก็ต้องมีการเสีย มีการประจวบ ก็ต้องมีการพลัดพราก แม้ชีวิตร่างกายของคนเมื่อได้มากก็ต้องเสียไปในที่สุด เมื่อมีปัญญารู้ความจริง เมื่อได้ลาภยศเป็นต้นมา ก็จะไม่หลงไหลในสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ จะไม่หลงตัว ลืมตัว และจะใช้ลาภยศเป็นต้นในทางที่ถูก เพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น เมื่อถึงคราวจะเสียก็ไม่เสียใจ ไม่ทำลายตัว จะสามารถรักษาความดีและจิตใจให้มีความสงบ มีสุข ได้อย่างสม่ำเสมอ

ศาสนา และ ทศพิธราชธรรม

ความเจริญผาสุกหรือความเสื่อมทรามเลวร้ายในประเทศเราปัจจุบันมีการวิจัยออกมาแล้วว่า “ข้าราชการ” เป็นองค์การสำคัญอย่างหนึ่ง

ข้าราชการดีมีศีลธรรมหรือมี “ทศพิธราชธรรม” เป็นหลักในการปกครอง แล้วประชาชนจะอยู่เย็นเป็นสุข

หากข้าราชการไร้ศีลธรรม ปกครองประชาชนนอกกลุ่มนอกแนว “ทศพิธราชธรรม” ประชาชนจะเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า ต้องเข้าป่าถือน้ำจืดบร่ำฆ่าฟันกัน จอปล้างจอบ ผลาญไม่สิ้นสุด

ท่านกล่าวถึงหลักในการปกครองของข้าราชการ และทศพิธราชธรรมอันหมายถึงธรรมสำหรับพระราชาหรือนักปกครองได้อย่างควรที่ข้าราชการและผู้ปกครองทุกระดับจะรับไว้เป็นสติปัญญาและสิริมงคลแห่งตน ทั้งควรใช้เป็นหลักปฏิบัติสืบต่อไปเพื่อความผาสุกทุกฝ่าย

ท่านกล่าวถึงความสำคัญของทศพิธราชธรรมและศาสนาไว้อย่างชวนคิดว่าสิ่งไหนที่เรามีอยู่สมบูรณ์ เรามักจะไม่เห็นความสำคัญ ตัวอย่างเช่นลมหายใจเข้าออก เราไม่รู้สึกถึงลมหายใจเลยว่าเป็นอย่างไร เช่นเดียวกับศาสนาอันเปรียบเหมือนเส้นชีวิตเส้นหนึ่งในการดำรงชีวิต แต่ไม่ค่อยได้สนใจกันตามควร

ศาสนา แปลเป็นข้อยุติกันว่า คือคำสั่งสอน ทุกคนจะต้องมีการสั่งสอนใจของตนเองอยู่เสมอหรือบางครั้ง

ศาสนา แปลว่า ปกครอง ทุกคนต้องมีการปกครองใจตนเอง ปกครองตนเองอยู่เสมอ

นอกจากนี้ เรายังต้องมีผู้ปกครองภายนอก ส่วนใหญ่ก็คือท่านผู้ใหญ่ที่ปกครองลงมาตามลำดับ เช่น ที่ทำงาน ครอบครัว โรงเรียน วัด ฯลฯ

ขณะเดียวกัน เราต้องมีการปกครองใจของตัวเองด้วย เราต้องรู้จักสั่งสอนใจตัวเอง อบรมตัวเอง

ตัวเราเองมิใช่มีความรู้ความสามารถตามที่เรียนมาแล้วจะดีเสมอไป คนเรามีส่วนไม่ได้อยู่ในตนหลายประการ ทางพระเรียกว่า “กิเลส” หมายถึงความรัก โลภ โกรธ หลง ความดิ้นรนปรารถนาทั้งหลาย ความไม่รู้ หลงถือเอาผิด มีสิ่งต่าง ๆ คอยยั่วเย้าให้เกิดกิเลส

เพราะฉะนั้น ประการแรกจึงไม่ควรที่จะประมาทว่า ตัวเรามีความรู้ความสามารถอย่างเดียวกั้เพียงพอ

เมื่อมีตำแหน่งหน้าที่ ต้องไม่ประมาท ต้องสำนึกว่ายังเป็นผู้ใหญ่ เป็นคนโตมากเท่าใด สิ่งที่จะมาชักชวนให้เป็นไปในทางที่ผิด ยังมีมากขึ้น

ตัวใหญ่ เงาก็ใหญ่

เงา...คือสิ่งผิดที่จะมาชักชวนให้ทำผิด

ถ้าเราไม่มีศาสนาเป็นเครื่องอบรมสั่งสอน แนะนำปกครองตัวเอง ไม่รู้จักเว้น ในทางที่ควรเว้น ประพฤติในทางที่ควรประพฤติ ความที่ใหญ่ว่าจะทำให้กล้าในทางที่ผิด มากยิ่งขึ้น มากกว่าคนเล็ก เพราะเขายังมีผู้ใหญ่คอยสอดส่องดูแล ส่วนผู้ใหญ่ไม่มีใคร ดูแลเพราะเป็นใหญ่เสียแล้ว

แต่ถ้าเรามีศาสนา จะไม่ประพฤติผิด ถึงแม้จะไปอยู่แห่งไหนก็จะประพฤติ ดนดีไม่กล้าทำผิด ทั้งคนใหญ่คนเล็กจะไม่กล้าไปในสิ่งที่ผิดง่าย ๆ แม้จะอยู่ผู้เดียวโดย ไม่มีผู้ใดดูแลวากล่าว

เพราะมีศาสนาเป็นหลักใหญ่คอยดูแลวากล่าวอบรมสั่งสอนเป็นหลักปกครองใจ ทุกคนจึงต้องมีศาสนาประจำตัว แต่มีใช้เพียงแค่เรียนรู้บนโต๊ะหนังสือ หรือเพียงฟัง เทศน์ฟังธรรมตามวัดวาอารามเท่านั้น เพราะนั่นเป็นเพียงเสมือนกับฟังสินค้าทาง โฆษณา การที่จะมีศาสนาประจำตัวจริง ๆ ต้องรับเอาเข้ามาเป็นหลักยึดเหนี่ยวในทาง ประพฤติปฏิบัติ เป็นสิ่งเตือนสติปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้น

สำหรับ “ทศพิธราชธรรม” นั้น เป็นหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองตั้งแต่คน ส่วนใหญ่ถึงคนส่วนน้อย

เป็นธรรมสำหรับพระราชา หรือนักปกครอง ๑๐ ประการ ซึ่งนำมาแจ่งเป็น ข้อ ๆ โดยสังเขป

๑. ทาน หมายถึงการให้ เป็นการช่วยผู้ที่ต้องการช่วย เพราะมีความขัดข้อง แร้นแค้นนั้น ๆ เช่น ผู้ที่ขาดอาหารก็ให้อาหารช่วย ขาดเสื้อผ้าก็ให้เสื้อผ้าช่วย ขาดที่อยู่อาศัยก็ให้ที่อยู่อาศัยช่วย ขาดหูกยารักษาโรคให้หูกยารักษาช่วย รวมความ ว่าเกิดความแร้นแค้นด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือที่ใดที่หนึ่งก็ให้สิ่งที่ต้องการนั้น ๆ ช่วย ดังนี้ เรียกว่า ทาน

๒. *ศีล* คือความประพฤติ ต้องเว้นจากความชั่วร้ายทั้งหลาย ความประพฤติอันใดที่เป็นความชั่วร้ายก่อให้เกิดเวร ให้งดความประพฤติอย่างนั้น ไม่ทำสิ่งที่เป็นความชั่วร้ายนั้น ไม่พูดสิ่งที่เป็นความชั่วร้ายนั้น รวมความว่าเว้นการที่ควรเว้นต่าง ๆ ทั้งทางกายวาจา

๓. *ปริจจาคะ* การสละ อันหมายความว่า สละสิ่งที่มีประโยชน์น้อยแก่สิ่งที่มีประโยชน์มาก ยกตัวอย่างเช่นว่า สละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะร่างกาย เช่น เจ็บป่วยที่อวัยวะร่างกายก็ยอมสละทรัพย์รักษา, สละอวัยวะร่างกายเพื่อรักษาชีวิต ในเมื่อต้องการที่จะรักษาชีวิตไว้ก็ยอม และสละได้ทุก ๆ อย่าง ทั้งทรัพย์ อวัยวะร่างกาย ตลอดจนจนถึงชีวิต ในเมื่อประพฤติธรรมคือความถูกต้องหรือหน้าที่อันต้องปฏิบัติ เช่น ทหารยอมสละทุกอย่างเพื่อปฏิบัติหน้าที่รักษาประเทศชาติ ดังนี้เรียกว่าบริจาคหรือสละ

๔. *อาชชวะ* ความตรง คือความประพฤติที่ตรง ไม่คดทรยศต่อเพื่อน มิตรสหาย ต่อหน้าที่การงาน ตลอดจนถึงประชาชน

๕. *มัททวะ* ความอ่อนโยน คือความมีอาการทางกายวาจาอ่อนโยน สุขภาพไม่แสดงความแข็งกระด้าง มิใช่หมายความว่าอ่อนแอ แต่ว่าอ่อนโยน สุขภาพไม่แสดงความแข็งกระด้าง แสดงการยกตนเหนือคนอื่น มีความอ่อนโยน สุขภาพทางกายถึงวาจา พูดจาอะไรก็อ่อนโยน สุขภาพ

๖. *ตปะ* ความเพียร เป็นผู้กล้าหาญในการทำสิ่งที่ควรทำ ไม่กลัวเกรงในการทำดังกล่าว ไม่มีความเกียจคร้าน ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างสม่ำเสมอไม่บกพร่อง มีความเป็นผู้กล้า มีความเพียร ไม่อ่อนแอ ย่อท้อ เข้มแข็ง ถ้าทำดังนี้จะเป็นที่ยาเกรงของบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย ไม่กล้าที่จะละเมิด

๗. *อโภคะ* ความโกรธ หมายถึงว่า ความมีจิตที่ประกอบด้วยเมตตา มุ่งที่จะปรารถนาดีเป็นที่ตั้ง ไม่เป็นคนใจน้อยหงุดหงิดง่าย แต่มีใจหนักแน่น ไม่คิดจะเอาแต่โทษใคร รู้จักให้อภัยและมีเมตตา

๘. *อวิหิงสา* ความไม่เบียดเบียน คือการไม่ทำอะไรที่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น ให้เดือดร้อนทั้งทางตรงและทางอ้อม มีจิตประกอบด้วยกรุณาคิดช่วยเหลือและทำการช่วยเหลืออยู่เสมอ

๙. *ขันติ* ความอดทน คือ รู้จักอดทนต่อความตรากตรำต่าง ๆ เช่น รู้จักอดทนต่อหนาว ร้อน หิว กระจาย ทนต่อสิ่งที่ไม่เป็นสุข ไม่สนุกต่าง ๆ อดทนต่อเวลาที่ต้องพบความทุกข์ ตลอดจนถึงเวลาเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องมีน้ำอดน้ำทน รู้จักอดทนต่อความเจ็บใจต่อถ้อยคำที่เขามาว่ากล่าวในบางครั้งบางคราว อันจะทำให้เกิดความเจ็บใจ ข้ำใจ ก็ให้มีความอดทน

๑๐. *อวิโรธนะ* ความไม่ผิด เมื่อรู้ว่าอะไรผิดก็ไม่ทำ เพราะทุกคนย่อมต้องมีความผิดบ้างไม่มากก็น้อย ด้วยสิ่งที่ไม่รู้ซึ่งมีอยู่มาก หรืออาจจะพลั้งเผลอทำให้ผิดอยู่บ้าง แต่ว่าอะไรที่รู้ว่าผิดก็ไม่ควรทำ คือไม่ทำผิดทั้งที่รู้ ควรรอบคอบในสิ่งที่จะทำทั้งหลาย ระมัดระวังไม่ให้ผิดหรือจะผิดก็แต่น้อย อีกอย่างต้องรักษาความเที่ยงธรรม ความยุติธรรม ในเมื่อเป็นผู้ใหญ่ ต้องไม่ลำเอียงเพราะความชัง ความหลง ความกลัว ทั้งหลายดังนี้คือความไม่ผิด

ทศพิทธาธรรม หรือธรรม ๑๐ ประการสำหรับพระราชาหรือนักปกครองนี้ บัณฑิตทั้งหลายในอดีตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้ยกขึ้นมาสั่งสอนพระราชาเพื่อให้ใช้หลักธรรม ๑๐ ประการปกครองประเทศ เมื่อพิจารณากันให้ถ่องแท้แล้ว ธรรม ๑๐ ประการนี้เป็นหลักปกครองทั่วไป ผู้ที่มีหน้าที่ปกครองทั้งหลายพึงประพฤติปฏิบัติด้วย

แม้แต่ผู้อยู่ใต้ปกครอง หรือใต้บังคับบัญชา ตลอดจนถึงราษฎรทั่วไป ก็ต้องปฏิบัติตามธรรมทั้ง ๑๐ ประการ ต่อผู้ปกครองและผู้บังคับบัญชาด้วยเช่นกัน เช่น เมื่อผู้ปกครองมี ทาน ให้ ผู้อยู่ใต้ปกครองก็ต้องมี ทาน ตอบสนอง ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น ฝ่ายปกครองหรือรัฐบาลใช้จ่ายทรัพย์ทำนุบำรุงประเทศ และอาณาประชาราษฎร์ทั่วไป ฝ่ายประชาราษฎร์ก็ต้องเสียภาษีอากรให้แก่รัฐบาลเพื่อนำเงินนั้นมาใช้จ่าย เรียกได้ว่ามีทานต่อกัน

นอกจากนี้ ต้องมีศีลต่อกัน มีบริจาคนต่อกัน มีความซื่อตรง อ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ เมตตาจิตต่อกัน มีความไม่เบียดเบียน ประกอบด้วยกรุณาต่อกัน มีความอดทนต่อกัน มีความประพฤติไม่ผิดต่อกัน

เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว จะเกิดความสุขสมบูรณ์เรียบร้อย

ธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ กล่าวได้ว่า เป็นหลักศาสนาซึ่งเป็นหลักใหญ่ที่ผู้ปฏิบัติหน้าที่ราชการทุกคนจะต้องพึงยึดถือปฏิบัติ อันเป็นความสุขความเจริญแก่ตนเอง แก่ประชาชนส่วนรวม

ขอให้ผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้ปกครอง ทุกคน ทุกฝ่าย ทุกระดับ นำทศพิธราชธรรมนี้ไปพิจารณาและใช้เป็นหลักประพฤติปฏิบัติตามสมควร

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยและอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จงดลบันดาลให้ท่านที่อยู่ในทศพิธราชธรรมให้มีความสุข ความสวัสดิโดยทั่วกันเทอญ.

อย่างไรที่เรียกว่าการปฏิบัติธรรม

ขออนุโมทนาในทุกท่านซึ่งได้สนใจศึกษาปฏิบัติธรรม ได้เห็นค่าของการศึกษาปฏิบัติธรรมว่า มีประโยชน์ ให้ความสุข และทำให้ได้นำชีวิตเข้าสู่ทางชอบ ปฏิบัติชอบ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ

ในการปฏิบัติธรรมนี้ ก็จะขอประมวลเข้าในหลักใหญ่ ๓ ข้อ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา หรือประมวลเข้าในพระโอวาท ๓ ข้อของพระพุทธเจ้า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ

การไม่ทำบาป คือ กรรมที่ชั่ว ความที่ชั่วผิดทั้งปวง

กุสลสฺสุปสมฺปทา

การทำกุศล คือ กรรมที่ดีที่ชอบ คุณงามความดีให้ถึงพร้อม

สจิตฺตปริโยทปนํ

การชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

ซึ่งพระโอวาททั้ง ๓ ข้อนี้ อาจารย์ทั้งหลายก็ได้สอนกันมา

ก็สรุปเข้าในกันและกัน คือ

ศีล กับการไม่ทำบาปทั้งปวง

สมาธิ กับการทำกุศลให้ถึงพร้อม

ปัญญา กับการชำระจิตของตนให้ผ่องใส

เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาปฏิบัติธรรม ก็พึงกำหนดความย่อของการศึกษาปฏิบัติ ธรรมทั้งหมดเข้าในหลักของศีล สมาธิ ปัญญา หรือพระโอวาท ๓ ข้อดังที่กล่าวมา และพระโอวาท ๓ ข้อที่กล่าวมานี้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้เองว่า *เอตฺตํ พุทฺธานฺ สาสณํ* นี้เป็นศาสนาคือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่เราเรียกว่า *พุทธศาสนา* ก็มาจาก คำนี้ และถ้าหากจะถามว่า พระศาสนานั้นโดยย่อที่สุดสอนอย่างไร ก็ตอบได้ว่า สอนให้ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม และชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส ความย่อของพุทธศาสนาทั้งหมดก็รวมเข้าใน ๓ ข้อนี้ หรือว่ารวมเข้าใน ศีล สมาธิ ปัญญา นี้เป็นส่วนฝ่ายปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ทุกคนพึงกำหนดให้รู้จักพุทธศาสนาโดยย่อไว้ดังนี้

และก็พึงทราบว่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนแม่โดยย่อทั้ง ๓ ดังกล่าว ก็จาก ธรรมชาติธรรมดานี้เอง คือธรรมที่เป็นพระธรรมรัตนะที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน ก็เป็นธรรมชาติธรรมดานี้เอง พระองค์ทรงสั่งสอนจาก ธรรมชาติธรรมดา

ธรรมชาติธรรมดานี้มีอยู่ที่ไหน

ก็มีอยู่ที่บุคคลทุก ๆ คนนี้เอง ไม่ใช่มีในภายนอก ทุก ๆ คนก็มีพื้นของศีล สมาธิ ปัญญาอยู่ด้วยกันมาตั้งแต่กำเนิด และก็ต้องใช้ศีล สมาธิ ปัญญาโดยลำดับ ยกตัวอย่างเช่นว่าในการเรียนหนังสือ เมื่อเข้านั่งในห้องเรียนก็ต้องสำรวมกาย วาจา ตลอดจนใจ ให้สงบเป็นปกติเรียบร้อย พร้อมทั้งจะฟังครูสอน พร้อมทั้งจะอ่านหนังสือ อันความเป็นปกติเรียบร้อยของกาย วาจา ใจ นี้คือ *ศีล*

และจะต้องมีสมาธิ คือ ความตั้งใจ เมื่อฟังก็ต้องตั้งใจฟัง เมื่ออ่านก็ต้อง ตั้งใจอ่าน ขาดความตั้งใจไม่ได้ ถ้าขาดความตั้งใจ ฟังก็ไม่รู้เรื่อง อ่านก็ไม่รู้เรื่อง หนังสือ บรรทัดเดียว ถ้าขาดความตั้งใจก็อ่านไม่รู้เรื่อง หรือแม้หนังสือเพียงอักษรเดียวตัวเดียว คำเดียว ขาดความตั้งใจก็อ่านไม่รู้เรื่อง ฟังก็เหมือนกัน ถ้าขาดความตั้งใจแม้คำเดียว ก็ฟังไม่ได้ยิน จะต้องมีความตั้งใจจึงจะฟังได้ยิน ความตั้งใจที่ทำให้อ่านได้ ทำให้ฟังได้ นี้แหละคือ *สมาธิ*

และเมื่อมีสมาธิในการอ่าน ในการฟังดังนี้ ก็ได้ *ปัญญา* คือความรู้ ความรู้ในหนังสือที่อ่าน ความรู้ในเรื่องที่ฟัง ได้ความรู้ในวิชาที่ครูสอนแนะให้อ่าน หรืออธิบายให้ฟัง

นี่คือ ศิล สมาธิ ปัญญา ที่ทุกคนต้องมีตั้งแต่เป็นเด็ก ใช้ในการเรียน เมื่อเรียนสำเร็จมาถึงในการทำงาน จะทำงานอันใดก็ต้องมีร่างกาย อันหมายถึงทั้งกาย ทั้งวาจา ทั้งใจ สงบเป็นปกติ เตรียมพร้อมที่จะทำงานนั้น เช่นว่า นั่งประจำโต๊ะทำงาน ก็ต้องมีกาย วาจา ใจเป็นปกติ พร้อมที่จะทำงาน และก็ต้องมีความตั้งใจในงานที่ทำ จึงจะได้ปัญญา คือความรู้ว่าจะทำการงานนั้นอย่างไร และทำการงานนั้นได้ถูกต้อง เพิ่มความรู้ในการงานที่ทำนั้นยิ่งขึ้น นี่ก็เป็นปัญญา ดังนี้จึงเป็นศิลป สมาธิ ปัญญา ในการทำงาน แม้ในกิจการอย่างอื่นที่นอกจากที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ทุก ๆ อย่างที่เป็นการทำงานที่ฟังทำแล้ว ก็ต้องอาศัยศิลป สมาธิ ปัญญา ที่มีเป็นธรรมชาติธรรมดา ดังนี้ของทุก ๆ คนนั้นมาประกอบกระทำทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้จับเอาธรรมชาติธรรมดาของทุก ๆ คนที่ต้องอาศัยอยู่นี้แหละ มาตรัสสอนให้ทำการอบรมสิ่งที่มีอยู่แล้วนี้ ให้มีสมรรถภาพยิ่งขึ้น ให้มีพลังยิ่งขึ้น ให้สามารถที่จะปฏิบัติทำความเป็นปกติเรียบร้อยดีงามของกาย วาจา ใจ ในกรรมที่ฟังทำทั้งหลาย ให้สามารถเว้นจากกรรมที่ชั่วที่ผิดให้ดียิ่งขึ้น ดียิ่งขึ้น ดังนี้คือศิลปที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน ตั้งต้นแต่ศิลป ๕ ศิลป ๘ และศิลปที่สูงขึ้นไป และตรัสสอนให้หัดทำจิตนี้ให้สงบ ให้ตั้งมั่นยิ่งขึ้น มีพลังในความตั้งมั่นของจิตมากขึ้น ตรัสสอนให้ทำปัญญา คือความรู้ที่มีอยู่เป็นภาคพื้น ให้เป็นความรู้ที่ยิ่งขึ้นในสิ่งที่ฟังรู้ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ศิล สมาธิ ปัญญา ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนนี้จึงทรงวิวัฒนาการ หรือทรงพัฒนามาจากศิลป สมาธิ ปัญญา ที่เป็นตัวธรรมชาติธรรมดามาเป็นศิลป สมาธิ ปัญญาที่พัฒนาขึ้น ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นดังที่กล่าวมา และการที่จะพัฒนาธรรมชาติธรรมดาให้มีพลังยิ่งขึ้นดังที่กล่าวมานี้ จะต้องมีการปฏิบัติอันเรียกว่า *กรรมฐาน*

กรรมฐานนั้นแปลงง่าย ๆ ก็แปลว่า ทำงาน คำนี้เป็นภาษาพูดของชาวบ้านของอินเดียในครั้งนั้น เช่น จะถามกันว่า ทำงานอะไร ก็ถามว่าทำกรรมฐานอะไร เช่น ทำนาก็บอกว่า ทำกรรมฐานนา ทำสวน ก็ทำกรรมฐานสวน ทำการค้าขาย ก็ทำกรรมฐาน

คำข้าย ดังนี้ เป็นต้น คือแปลว่าทำงาน ทางพระพุทธศาสนาได้นำคำนี้มาใช้เป็นการทำงานทางจิตใจ และโดยเฉพาะก็คือ สมถกรรมฐาน ทำงานให้ได้สมถะ คือความสงบของใจ วิปัสสนากรรมฐาน ก็คือ ทำงานให้ได้วิปัสสนา คือความรู้แจ้งเห็นจริง อันเป็นตัวปัญญาของจิตใจ ซึ่งมีศีลเป็นภาคพื้น เหมือนกับการทำนาก็ต้องมีเนื้อที่นาเป็นภาคพื้น และมีการไถหว่านข้าวลงในพื้นที่นา ฉะนั้นได้ก็ดี ในการทำงานทางจิตเจิดังกล่าว ก็ต้องมีศีลเป็นภาคพื้น เหมือนอย่างมีที่นาเป็นภาคพื้น แล้วก็ทำการหว่านไถข้าวลงในที่นา ก็คือทำการหว่านไถสมาธิและปัญญาลงในภาคพื้นคือศีลนี้ ซึ่งทั้งหมดนี้ ก็ล้วนตั้งอยู่ในจิตใจนี้เองเป็นหลักสำคัญ

เพราะฉะนั้น จึงต้องมีการรักษาจิตใจนี้เป็นหลักใหญ่ ด้วยอาศัยสติ คือความกำหนด หรือความระลึกรู้ อันเป็นข้อสำคัญในการปฏิบัติธรรมของทุก ๆ คน สติที่สำคัญอย่างยิ่ง ก็คือสติที่รักษาตา หู จมูก ลิ้น กาย และমনะคือใจ ในเวลาที่เห็นอะไร ได้ยินอะไร ได้ทราบกลิ่น ทราบรส ทราบสิ่งถูกต้องอะไร ได้รู้ได้คิดเรื่องราวอะไร ก็มีสติรักษาใจที่จะไม่รับเอาเรื่องทั้งหลายดังกล่าวให้เป็นตัวกิเลส ตั้งต้นแต่ความยึดถือ และความยินดียินร้ายอยู่ในสิ่งที่ยึดถือนั้น ให้ไหลเข้ามาท่วมทับใจ สติมีหน้าที่ดังนี้ เพราะฉะนั้น สตินี้จึงเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ผู้ปฏิบัติธรรมพึงหัดปลุกสติให้บังเกิดขึ้นในจิตใจ คือความที่ระลึกได้ กำหนดได้ ที่มีหน้าที่ระวังรักษาจิตใจที่จะไม่ยึดถือ ยินดี ยินร้ายในเรื่องที่เข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมนะคือใจทั้งหลาย อันเรื่องทั้งหลายดังที่กล่าวมานี้ ภาษาทางธรรมเรียกว่า อารมณ์ อันหมายถึง เป็นเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นครุ่นคิดถึง เหล่านี้เรียกว่าเป็นอารมณ์ทั้งหมด จิตนี้ก็รับอารมณ์จากตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะคือใจดังที่กล่าวมา และโดยปกตินั้น ทุก ๆ คนเมื่อเห็นอะไร เมื่อได้ยินอะไร เป็นต้น สิ่งที่เห็น สิ่งที่ได้ยิน นั้นก็อยู่ในภายนอก เช่นว่าเห็นบ้านเรือน บ้านเรือนที่เห็นนั้นก็อยู่ในภายนอก เห็นบุรุษ บุคคลชายหญิงทั้งหลาย บุรุษบุคคลชายหญิงทั้งหลายก็อยู่ในภายนอก เห็นสัตว์เดรัจฉาน เช่น สุนัข แมว เป็นต้น สุนัข แมว เป็นต้นก็อยู่ในภายนอกนั้น เห็นต้นไม้ ภูเขา ต้นไม้ ภูเขาก็คืออยู่ในภายนอกนั้น แม้ได้ยินเสียงอะไร เสียงก็อยู่ในภายนอกนั้นทั้งหมด

แต่คราวนี้ เพราะเหตุที่จิตนี้เองไปยึดถือเอาสิ่งที่เห็น สิ่งที่ได้ยิน เป็นต้นนี้เป็นอารมณ์คือเป็นเรื่อง เรื่องของรูปที่เห็น เรื่องของเสียงที่ได้ยิน เป็นต้นนี้เข้ามาสู่จิตใจ

และถ้าเป็นส่วนที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็เกิดความรักความชอบ ถ้าเป็นส่วนที่ไม่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็เกิดความเกลียดชังไม่ชอบ หรือถ้าเป็นกลาง ๆ ก็ไม่ได้พิจารณาอะไร ปล่อยให้ผ่านไปผ่านไป แต่อันที่จริงนั้น ก็เป็นความหลงติดอยู่ เพราะความไม่รู้ ปล่อยให้ผ่านไปอย่างไม่รู้ ก็เป็นโมหะคือความหลง ปกติบุคคลมักจะเป็นไปเช่นนี้ แต่อันที่จริงนั้น สิ่งทั้งหลายที่ได้เห็นได้ยินเป็นต้นนั้นอยู่ในภายนอกทั้งนั้น ไม่ได้เข้ามาสู่จิตใจเลย แม้กลิ่นก็แค่จมูก รสก็แค่ลิ้น สิ่งถูกต้องก็แค่กายสัมผัส ตลอดถึงเรื่องราวที่ใจคิดใจรู้ ก็สักแต่ว่าเป็นเรื่องเท่านั้น ไม่มีตัวตนอะไร เพราะฉะนั้น ทุก ๆ คนจึงได้ยึดเอาสิ่งทั้งปวงที่ได้เห็นได้ยินนั้น มาเป็นสิ่งที่นั่นสิ่งนี้ เป็นเรื่องเป็นราวตั้งขึ้นในจิตใจ ซึ่งล้วนเป็นความปรุงคิดหรือคิดปรุงทั้งนั้น ไม่มีตัวตนที่เป็นความจริงอยู่เลย ความจริงเป็นอยู่เช่นนี้

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้สอนให้มีสติระลึกได้ว่าเป็นเช่นนี้ ในสิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินทั้งหลาย และให้มีสตินี้เองคอยระมัดระวังรักษาจิตใจนี้อยู่ คราวนี้สตินี้ก็ไม่สามารถที่จะรักษาจิตใจไว้ให้ตลอดสมบูรณ์ไปได้ เพราะสติของสามัญชนนั้นยังอ่อนและยังไม่รอบคอบ เพราะฉะนั้น จิตใจนี้จึงยังมีโอกาสที่ยึดถืออารมณ์และกียันดียินร้ายในอารมณ์ทั้งหลาย หลงอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายอยู่เป็นอันมาก เป็นไปอยู่เช่นนี้ และกีก่อกิเลสเป็นต้นหนา คือความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ ขึ้น ที่มีอาการเป็นราคะ ความติดใจยินดี หรือโลภะ ความโลภอยากได้ หรือโทสะ ความโกรธแค้น ชัดเคืองโมหะ ความลุ่มหลง บังเกิดขึ้นในจิตใจ นี้เราเรียกว่า กิเลส แปลว่า เครื่องเศร้าหมองของใจ เพราะฉะนั้น เมื่อกิเลสเหล่านี้บังเกิดขึ้น จึงก่ออกุศลเจตนา ความจงใจที่เป็นอกุศลทั้งหลาย ให้ฆ่าเขาบ้าง ให้ลักของเขาบ้าง ให้ประพฤติผิดในกามบ้าง ให้พูดเท็จ หลอกลวงเขาบ้าง ให้ดื่มสุราเมรัยเป็นฐานของความประมาท หรือว่าหลงไปในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของความประมาท มัวเมาอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของความประมาทต่าง ๆ บ้าง เรียกว่า เมาทังกาย เมาทังใจ สามัญชนย่อมเป็นไปอยู่ดั่งนี้ ย่อมละเมิดศีลกันอยู่เป็นอันมาก เพราะฉะนั้น จึงได้บังเกิดคดีอาชญากรรมทั้งหลายขึ้นอย่างมาก

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้มาปฏิบัติในศีล คือตั้งใจดเว้นจากความประพฤติกว้างละเมิดตั้งตั้งแต่ ๕ ข้อดังที่กล่าวมาแล้ว อันนับว่าเป็นพื้นฐานของศีลทั้งปวงให้วิริตเจตนา ความงดเว้นของทุก ๆ คนนี้ที่ได้ตั้งใจเอาไว้ว่า เราเว้น เราของดเว้นมาเป็น

ปัญญาณใจของตนเอง ในอันที่จะได้ห้ามอกุศลเจตนาที่บังเกิดขึ้นในบางครั้งบางคราว ไม่ให้ไปละเมิดไปกระทำตามที่บังเกิดอกุศลเจตนาขึ้นนั้น และก็สอนให้มี หิริ ความละอาย ใจต่อความชั่ว โอตตัปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่วต่าง ๆ มาเป็น อุปการธรรม ธรรม สำหรับที่จะสนับสนุนให้มีศีลขึ้น คือ ให้งดเว้นจากการกระทำที่เป็นบาป เป็นอกุศล เป็นทุจริตต่าง ๆ ดังที่กล่าวและเมื่อสามารถรักษาวิริตเจตนาไว้ได้ ก็รักษาศีลได้

แต่ทั้งนี้ก็ต้องสามารถสงบใจตัวเองได้ สงบอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลสได้ สงบกิเลสที่เป็นอกุศลมูลได้ ดังนี้แหละจึงมาถึง สมาธิ ที่เป็นวิธีปฏิบัติทำจิตใจให้สงบ จากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส และจากตัวกิเลสดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ว่าจิตใจนี้จะให้สงบไปเอง สงบไปเฉย ๆ นั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก จะต้องมียึดของจิต คือให้จิต พรจากจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส มาตั้งอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของสมาธิ อันเป็นฝ่ายกุศล เพราะฉะนั้น จึงมาถึงบทกรรมฐานต่าง ๆ ที่พระอาจารย์ได้สอนให้ ปฏิบัติ เช่นว่า

อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

กายคตาสติ สติที่พิจารณากาย

ธาตุกรรมฐาน กำหนดพิจารณากายนี้ แยกธาตุออกไปเป็น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา หรือว่า

พุทธานุสสติ ระลึกคุณของพระพุทธเจ้า

ธัมมานุสสติ ระลึกคุณของพระธรรม

สังฆานุสสติ ระลึกคุณของพระสงฆ์

ในการปฏิบัติในกรรมฐานเหล่านี้ พระพุทธเจ้าได้สอนไว้เป็นอันมาก ตามที่ พระอาจารย์ได้สอนกันนั้น ตลอดจนถึงพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

เมตตา แผ่จิตออกไปด้วยเมตตา ปรารถนาให้เป็นสุข

กรุณา แผ่จิตออกไปด้วยกรุณา ปรารถนาให้พ้นทุกข์

มุทิตา แผ่จิตออกไปด้วยมุทิตา ปรารถนาให้ผู้ได้รับความสุขความเจริญ ไม่เสื่อมจากความสุขความเจริญ และ

อุเบกขา ความตั้งจิตมัธยัสถ์เป็นกลาง ที่ไม่ยินดีไม่ยินร้าย คือไม่ลำเอียงด้วยความยินดี ไม่ลำเอียงด้วยความยินร้ายในใคร ๆ ปรองดองในกรรมและในผลของกรรมว่าสัตว์บุคคลทั้งหลายต่างมีกรรมเป็นของตน ทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว ดังนี้

เหล่านี้ล้วนเป็นกรรมฐานทั้งนั้น ฉะนั้น การที่มาหัดที่จะทำกรรมฐาน ตั้งต้นแต่สมถกรรมฐาน ทำงานสำหรับที่จะทำใจให้สงบ ให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ก็จะต้องมีกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งเป็นอารมณ์ แทนอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลสดังที่กล่าวมานั้น จะเป็นข้อใดข้อหนึ่งก็ได้ ตามถนัดของแต่ละบุคคล เป็นการเปลี่ยนที่ตั้งของใจ เมื่อใจตั้งอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส ก็เกิดกิเลส แต่เมื่อนำใจให้มาตั้งไว้ในอารมณ์ของกรรมฐาน ก็เกิดสมาธิ เกิดสมณะคือความสงบ ได้สมาธิ ได้สมณะคือความสงบ แต่ว่าในการที่จะนำใจจากอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส มาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมณะดังที่กล่าวมานี้ ผู้ปฏิบัติใหม่ ๆ มักจะทำได้ยาก เพราะว่าจิตใจนี้เองจะโน้มไปในฝ่ายกิเลส เพลิดเพลินอยู่ในฝ่ายกิเลส ติดอยู่ในฝ่ายกิเลส เพราะว่าคุ้นเคยอยู่กับกิเลส ดังที่เรียกว่าจิตเป็นกามาวจร คือว่าเที่ยวไปในกาม หรือหยั่งลงในกาม คือในอารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย จิตโน้มไปในทางกามโดยมาก เพราะว่าเคยได้รับความเพลิดเพลินยินดี ความสุขสดชื่นในกาม แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ว่า “กามทั้งหลาย ให้ความชื่นใจยินดีน้อย ให้ทุกข์มาก” หากทุกคนไตร่ตรองดูให้ดีแล้ว จะเห็นตามที่ตรัสสอนไว้นี้ ตามที่เป็นจริงนั้น ทุกคนย่อมมีความทุกข์ต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ ความสุขที่ได้แม้จากกามทั้งหลาย เป็นความสุขที่แก้ความทุกข์นั้น เหมือนอย่างว่าเมื่อหิวข้าวขึ้นมาก็เป็นความทุกข์ เมื่อบริโภคอาหาร หิวก็หาย เป็นความสุข เมื่อเกิดหิวขึ้นมาใหม่ก็ต้องบริโภคใหม่ ก็แปลว่า ได้รับความสุขแก้ทุกข์อยู่ตั้งนี้เป็นประจำ เพราะฉะนั้น จึงทำให้จิตนี้โน้มไปในกามในกิเลส เพราะว่ายังได้สุขที่แก้ทุกข์ ติดอยู่ในสุขที่แก้ทุกข์นี้ ไม่น้อมไปในอารมณ์ของสมาธิ ฉะนั้น ทุกคนที่ทำได้ยากหรือจิตไม่ได้สมาธิก็เพราะเหตุนี้

แต่ถ้าถ้าได้ตั้งความเพียรให้เป็นจริงจัง มีความเพียรที่จะเผากิเลส ที่จะสงบกิเลส ฝืนมาตั้งไว้ในอารมณ์ของสมาธิ มีสติ ความระลึกรกำหนดที่ตั้งมั่น มีความรู้ตัวอยู่และคอยระวังความยินดีความยินร้ายต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นในอารมณ์นั้น ๆ ดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะทำให้จิตนี้ถ่มมาในอารมณ์ของสมาธิ ในที่ตั้งของสมาธิได้มากขึ้น จนเมื่อสามารถมี *วิตก* คือนำจิตเข้าไปอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ มี *วิจาร์* คือประคองจิตไว้ในอารมณ์ของสมาธิได้ดีขึ้น ย่อมจะได้ *ปีติ* คือความอิ่มใจ *สุข* ความสบายกายสบายใจ เป็นอันว่าได้รับผลของสมาธิเป็นขั้นต้น ก็ทำให้จิตถ่มมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิได้ดียิ่งขึ้น จิตจะเริ่มได้ตัวสมาธิที่เรียกว่า *เอกัคคตา* คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว จิตที่มีอารมณ์เป็นอันเดี่ยวนั้น เมื่อบังเกิดขึ้นแวบหนึ่ง ๆ แล้วก็หายไป และก็ตั้งจิตขึ้นใหม่ดังที่กล่าวมา ก็ได้รับความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ที่เรียกว่า *จิตรวม* และก็หายไปตกไป ก็นำกลับมาตั้งขึ้นใหม่ ก็จะทำให้ได้ *เอกัคคตา* ความที่มีอารมณ์อันเดียวของจิตนี้ นานขึ้นเป็นขณะ ๆ ขณะสั้นก็ตาม ขณะยาวก็ตาม ดังนี้ก็เรียกว่าเป็น *ชณิกสมาธิ* สมาธิที่เป็นไปชั่วขณะ

และเมื่อได้ชณิกสมาธิ สมาธิที่เป็นไปชั่วขณะดังนี้ ก็ทำบ่อย ๆ รักษาไว้ ก็จะได้สมาธิที่เป็นตัวเอกัคคตา ความที่มีอารมณ์อันเดียวของจิตนี้นานขึ้น มากขึ้น โดยจะได้ปีติ ได้สุข จากสมาธินี้มากขึ้น *วิตก* คือความที่นำจิตขึ้นสู่อารมณ์ของสมาธิ *วิจาร์* คือความที่ประคองจิตไว้ในอารมณ์ของสมาธินี้ ก็มั่นคงขึ้น จนถึงไม่ต้องใช้จิตตั้งมั่นอยู่ดี มีปีติมีสุขประคองประคอง ก็เป็น *อุปจารสมาธิ* สมาธิที่ใกล้จะแนบแน่นเข้าอยู่ได้นานเข้า และเมื่อรักษาไว้ ปฏิบัติให้ดียิ่งขึ้นไปอีก ก็จะได้ถึง *อัปปนาสมาธิ* สมาธิที่แนบแน่น ไม่ต้องมีปีติสุขประคองก็ได้ สมาธิจะอยู่ตัวแนบแน่น มีอารมณ์เป็นอันเดี่ยวนานตามที่ต้องการ ดังนี้ก็เป็นอันว่าได้สมาธิดีขึ้น ๆ โดยลำดับ จิตที่มีสมาธิดีอย่างนี้ จะทำให้ได้ความสุขอยู่ในปัจจุบัน คือเมื่อจิตอยู่ในสมาธินี้ จิตจะวางอารมณ์ในภายนอกอันเป็นที่ตั้งของกิเลส อันเป็นที่ตั้งของความทุกข์เดือดร้อนทั้งหลายได้ทั้งหมด แต่จะอยู่ในอารมณ์ของสมาธิที่บริสุทธิ์ เป็นความสุขอย่างบริสุทธิ์

เพราะฉะนั้น การหัดทำสมาธิอยู่เสมอ ให้จิตได้สมาธิที่ดีขึ้นดังนี้ และก็ออกไปทำงานก็ใช้สมาธิในการทำงาน คือไม่ใช้สมาธิมากำหนดอยู่ในกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่ง เช่น อานาปานสติ หรือในกายคตาสติ หรือในพรหมวิหารธรรม เป็นต้น ดังที่กล่าวมา แต่มาใช้สมาธินั้นกำหนดในงานที่ทำ ก็จะได้สมาธิในงานที่ทำนั้นดีขึ้น เพราะว่าพลังของสมาธินั้นเป็นอันเดียวกัน คือความที่มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ เมื่อน้อมไปตั้งอยู่ในเรื่องใดแล้ว ก็จะตั้งอยู่ในเรื่องนั้นได้มั่นคงแน่วแน่ ก็เอาสมาธินั้นมาตั้งในงานที่ทำ ก็จะทำงานได้ดี แม้ว่าจะคิดแต่เรื่องอะไร เช่นจะแต่งปาฐกถา ก็มีสมาธิในการแต่งนั้นดีขึ้น ก็จะได้ปัญญาในการที่จะทำปาฐกถานั้นได้ดีขึ้น เป็นตัวปัญญาอันเป็นผลของสมาธิ เมื่อมีสมาธิในการทำงาน ก็ทำให้ได้ปัญญาในงานที่ทำ ทำให้สามารถปฏิบัติงานได้ดี เมื่อจะทำอะไร ก็ใช้สมาธิในสิ่งที่ทำนั้น ก็ได้ปัญญาในสิ่งที่ทำนั้นทุกอย่าง แต่ทั้งนี้ให้เว้นจากการใช้สมาธิไปในทางที่ชั่วที่ผิด ให้ใช้สมาธิไปในทางที่ดีที่ชอบ คือให้ใช้สมาธิไปในงานที่เป็นกรณียะ คือเป็นหน้าที่ของตนที่พึงทำ อันนับถือว่าเป็นกิจที่ดี และในกุศลธรรม คือในทางที่ดีทั้งหลาย ให้ใช้สมาธิไปในทางนี้ *ไม่ใช่สมาธิไปในทางที่ผิด*

ผู้ที่ได้สมาธิดี และใช้สมาธิไปในทางที่ผิดนั้น ก็มีตัวอย่างมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เช่น พระเวททัตซึ่งปฏิบัติได้สมาธิเป็นอย่างสูง ได้พลังจิตอันเกิดจากสมาธิ แต่มาใช้สมาธิไปในทางที่ผิด ด้วยอำนาจของความอยากใหญ่ คืออยากเป็นองค์พระศาสดาเอง แทนพระพุทธเจ้า จึงได้คิดทำลายพระพุทธเจ้าต่าง ๆ โดยที่ไปหากำลังจากพระเจ้าอชาตศัตรู โดยที่ใช้อำนาจทางพลังจิตนี้ ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูเลื่อมใส นับถือและสนับสนุน ดังนี้เรียกว่า *ตัณหา* เป็นผู้ที่จับเอาสมาธิไปใช้ให้เป็นประโยชน์ อันนี้ต้องระวังมาก ผู้ปฏิบัติธรรมซึ่งต้องการสมาธินั้น จะต้องไม่ให้ตัณหาเอาพลังของสมาธิที่ได้นั้นไปใช้ในทางที่ผิด เพราะเมื่อตัณหาจับไปใช้ในทางที่ผิดแล้ว ตัณหาก็จะมีพลังมากขึ้น จะสามารถทำชั่วทำผิดได้มากขึ้น ต่อเมื่อใช้สมาธิในทางที่ถูกต้อง จึงจะสามารถปฏิบัติทำการงานที่ดีที่ชอบได้มากขึ้น ได้ถูกต้องขึ้น และสมาธิที่เรียกว่า *สัมมาสมาธิ* ในพระพุทธศาสนานั้น ต้องเป็นสมาธิในทางที่ถูกต้องที่ชอบ และหากว่าใช้สมาธิไปในทาง

ที่ชั่วที่ผิดนั้น สมาริก็จะเสื่อม ดังที่ผู้ที่ได้สมาธิอย่างสูงและปฏิบัติไปในทางที่ผิดนั้น ก็ต้องเสื่อมจากสมาธิ หรือต้องเป็นอันตรายเพราะเหตุต่าง ๆ ในปัจจุบันอันใกล้นี้ก็มิ ตัวอย่างอยู่เป็นอันมาก

เพราะฉะนั้น จึงต้องเข้าใจว่า การปฏิบัติสมาธิในพระพุทธศาสนานั้น ต้องการให้ใช้สมาธิไปในทางที่ถูกต้อง จึงจะเป็นสัมมาสมาธิ คือต้องการให้เป็นบาทของปัญญา ที่จะให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ต้องการที่จะให้ทำการงาน คือ ให้ได้ปัญญาในการทำงานต่าง ๆ ให้ดีขึ้น เช่นต้องการให้ทำงานในหน้าที่ของตน เช่น เป็นข้าราชการก็ปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนให้ดีขึ้น โดยอาศัยพลังสมาธิ ให้เกิดปัญญา ในการปฏิบัติงานดังที่กล่าวมา และต้องการให้อาศัยพลังของสมาธินี้ ระงับดับหา ความดีนระนทะยานอยาก ระงับโลภ โกรธ หลง หรือสงบดับหา สงบโลภ สงบโกรธ สงบหลงให้มากขึ้น ทำจิตให้ปลอดโปร่ง ซึ่งเข้าใจในข้อว่า *ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ ผ่องใส* ก็คือผ่องใสจากกิเลสตัณหาดังที่กล่าวมาแล้วนี้เอง ทำกิเลสตัณหาให้ลดน้อย ลงไปโดยลำดับ

เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้ความเห็นแก่ตัวลดน้อยลงไปโดยลำดับ ทำให้มีจิตใจ ที่มีเมตตาอุปกัมภอยู่ เกิดมีความเห็นอกเห็นใจ ความรักในเพื่อนมิตรสหาย ในสัตว์ ร่วมโลกทั้งหลายมากขึ้น ทำให้จิตมีเมตตาไมตรี ปรารถนาความสุขให้แก่ตนเองและ แก่ผู้อื่นมากขึ้น เห็นผู้อื่นต้องการสุข ไม่ต้องการทุกข์อย่างตนเอง และก็ไม่ก่อทุกข์ให้ แก่ใคร ๆ ต้องการแต่จะก่อสุขให้แก่ใคร ๆ รวมทั้งตนเองด้วย จึงทำให้เหมือน อยางว่า ตัวเราเองนี้ใหญ่ออกไปครอบทั้งหมด ที่เรียกว่า *มหัตตมะ* คือ *มหัตตตา* ด้วยอำนาจแห่งเมตตา โดยที่ไม่มีความลำเอียงใจตัวเราตัวเขา แต่มีจิตเมตตาอารีเผื่อแผ่ไปกว้างขวางมากขึ้น ๆ ด้วยอำนาจแห่งเมตตา ดังนั้นด้วยอำนาจของการที่มาปฏิบัติ ในสมาธิและให้ได้ปัญญาในอันที่จะปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ในการปฏิบัติกิจการงานของตน ในอันที่จะปฏิบัติละกิเลสของตน ในอันที่จะปฏิบัติเพิ่มพูนศีล สมาธิ ปัญญา ของตน ให้ดียิ่งขึ้น เป็นอันว่าได้ปฏิบัติให้เข้าถึงพระพุทธศาสนาที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

ได้รู้จัก พระพุทธเจ้า ว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้ชอบแล้ว พระธรรม เป็นพระธรรมที่พระองค์
ได้ตรัสสอนไว้ดีแล้ว พระสงฆ์ คือผู้ที่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ ได้ปฏิบัติดีแล้ว
ซึ่งพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีแล้วอยู่ และที่กำลังปฏิบัติอยู่ก็มีอยู่ และตนเองนั้นเมื่อกำลังปฏิบัติ
ดีอยู่ ก็ชื่อว่าได้เป็นผู้ปฏิบัติเข้าหมู่ของพระสงฆ์ อันเป็นรัตนที่ ๓ นี้ เช่นเดียวกัน
เพราะฉะนั้น เมื่อได้ศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาดังกล่าวนี ก็ได้ชื่อว่าได้ศึกษาปฏิบัติ
พระพุทธศาสนา

๑๑ ตุลาคม ๒๕๒๙

โสฬสปัญหา

วัตถุกถา^๑

พราหมณ์พาวรีผู้ถึงฝั่งแห่งมนต์ บรรณาธิการซึ่งความเป็น
ผู้ไม่มีกังวล ได้จากบุรีอันเป็นที่ร่ำรวยแห่งชาวโลก สู้ทุกข์ดิ้นรนจนพบ.

พราหมณ์นั้นอยู่ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ใกล้พรมแดนแห่ง
แคว้นอัสนิสกะและแคว้นมุพกะ ด้วยการแสวงหาเสบียงเลี้ยงชีพและ
ผลไม้.

ชาวบ้านที่อาศัยพราหมณ์พาวรีนั้นก็เป็นผู้โง่เขลา พราหมณ์
พาวรีได้บ่นขมหายญด้วยส่วย อันเกิดแต่กสิกรรมเป็นต้นในบ้านนั้น
ครั้นบ่นขมหายญแล้วได้กลับเข้าไปสู่อาศรม.

เมื่อพราหมณ์พาวรีนั้นกลับเข้าไปสู่อาศรมแล้ว พราหมณ์
อื่นเดินเท้าเสียดสีกัน ฟันเขลอะ ศีรษะเกลือกกลั้วด้วยธุลี ได้มาทำให้
พราหมณ์พาวรีสะดุ้ง ก็พราหมณ์นั้นเข้าไปหาพราหมณ์พาวรีแล้วขอ
ทรัพย์ ๕๐๐.

พราหมณ์พาวรีเห็นพราหมณ์นั้นแล้วเชื่อเชิญด้วยอาสนะ
ไต่ถามถึงสุขและทุกข์แล้วได้กล่าวว่า ไทยธรรมวัตถุกถอนิดของเรา
ไทยธรรมวัตถุกถองทั้งปวงนั้น เราสละเสียสิ้นแล้ว ดูก่อนพราหมณ์ ท่าน

^๑ คัดจากหนังสือ พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่มที่ ๔๗ หน้า ๘๖๔
(มีการปรับปรุงแก้ไขใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๔ อยู่ในเล่มเดียวกัน)

จงเชื่อเราเถิด ทรัพย์ ๕๐๐ ของเราไม่มี.

เมื่อเราขออยู่ ถ้าท่านไม่ให้ไซ้ ในวันที่ ๗ ศีรษะของท่าน
จะแตก ๗ เสี่ยง.

พราหมณ์ผู้หลอกลวงนั้น กระทำกลอุบายแล้ว ได้กล่าวคำ
จะให้เกิดความกลัว.

พราหมณ์พาวรีฟังคำของพราหมณ์นั้นแล้ว เป็นผู้มิทุกข์
ซุบซิด ไม่บริโภคอาหาร เพียบพร้อมด้วยลูกศรคือความศึก อนึ่ง
เมื่อพราหมณ์พาวรีคิดอยู่อย่างนี้ ใจก็ไม่ยินดีในฉาน.

เทวดาผู้ปรารถนาประโยชน์ เห็นพราหมณ์พาวรี มีทุกข์
สะดุ้งหวาดหวั่น จึงเข้าไปหาพราหมณ์พาวรีแล้วได้กล่าวว่า พราหมณ์
นั้นไม่รู้จักศีรษะ เป็นผู้หลอกลวง ต้องการทรัพย์ ไม่มีความรู้ในธรรม
เป็นศีรษะและธรรมเป็นเหตุให้ศีรษะตกไป.

พราหมณ์พาวรีถามว่า

บัดนี้ ท่านรู้จักข้าพเจ้า ข้าพเจ้าถามท่านแล้ว ขอท่านจงบอก
ธรรมเป็นศีรษะและธรรมเป็นเหตุให้ศีรษะตกไป แก่ข้าพเจ้าเถิด
ข้าพเจ้าจะฟังคำของท่าน.

เทวดาตอบว่า

แม้เราก็ไม่รู้ธรรมเป็นศีรษะ และธรรมเป็นเหตุให้ศีรษะตกไป
เราไม่มีความรู้ในธรรมทั้ง ๒ นี้ ปัญญาเป็นเครื่องเห็นธรรมอันเป็น
ศีรษะและธรรมเป็นเหตุให้ศีรษะตกไป ย่อมมีแก่พระชินเจ้าทั้งหลาย.

พราหมณ์พาวรีถามว่า

ก็บัดนี้ ใครเล่าในปฐพีมณฑลนี้ ย่อมรู้ ดูก่อนเทวดา
ขอท่านจงบอกบุคคลผู้รู้ธรรมเป็นศีรษะ และธรรมเป็นเหตุให้ศีรษะ
ตกไปนั้น แก่ข้าพเจ้าเถิด.

เวทดาตอบว่า

ดุก่อนพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศากยบุตรลำดับ พระวงศ์ของพระเจ้าโอกกากราช มีพระรัศมีรุ่งเรือง เป็นนายกของโลก เสด็จออกผนวชจากพระนครกิลพัสดุ์ เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ทรงบรรลุฤๅณญาณและทศพลญาณ ครบถ้วน ทรงมีพระจักขุในสรรพธรรม

ทรงบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง ทรงน้อมไปใน ธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าองค์นั้นตรัสรู้แล้วในโลก มี พระจักขุ ทรงแสดงธรรม ท่านจงไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นเกิด พระองค์จักตรัสพยากรณ์ข้อความนั้นแก่ท่าน.

พราหมณ์พาวรีได้ฟังคำว่า สมุพทุโธ ดังนี้ เป็นผู้มิใช่เพียงพู่ มีความโศกเบาบาง และได้ปีติอันไพบุลย์ พราหมณ์พาวรีนั้นมีใจ ชื่นชมเบิกบาน เกิดความโสมนัส จึงถามเวทदानั้นว่า พระโลกนาถ ประทับอยู่ในคามนิคมหรือในชนบทไหน ข้าพเจ้าจะฟังไปนมัสการ พระสัมพุทธเจ้า ผู้อุดมกว่าสัตว์ใดในที่ใด.

เวทดาตอบว่า

พระชินเจ้าผู้ศากยบุตร ทรงมีพระปัญญามาก มีพระปัญญา ประเสริฐ กว้างขวาง ทรงเป็นนักปราชญ์ หาอาสวะมิได้ อดอาจกว่า นระ ทรงรู้ธรรมเป็นศรัทธาและธรรมเป็นเหตุให้ศรัทธาตกไป ประทับอยู่ ในมณฑลเสยรสถานของชนชาวโกศลในพระนครสาวตถิ.

ลำดับนั้น พราหมณ์พาวรี เรียกพราหมณ์ทั้งหลายผู้ถึงฝั่ง แห่งมนต์ ซึ่งเป็นศิษย์มาสั่งว่า ดุก่อนมาณพทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงฟังคำของเรา ความปรากฏแห่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด อันสัตว์ ได้ยากเนื่อง ๆ ในโลกนี้ วันนี้ พระสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ปรากฏว่า เสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ท่านทั้งหลายจงรีบไปเมืองสาวตถิ เข้าเฝ้า พระสัมพุทธเจ้าผู้อุดมกว่าสัตว์เกิด.

พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ทั้งหลายซักถามด้วยคาถาว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ บัดนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายได้เห็นแล้วจะ
 ฟังรู้ว่า ท่านผู้นี้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยอุบายอย่างไรเล่า
 ขอท่านจงบอกอุบายที่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะฟังรู้จักพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 พระองค์นั้นแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้ไม่รู้เถิด.

พราหมณ์พาวริกกล่าวว่า

กัมहाปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ มาแล้วในมนต์ทั้งหลาย
 อันพราหมณาจารย์ทั้งหลายพยากรณ์ไว้บริบูรณ์แล้วตามลำดับว่า

มหาปुरुสลักษณะทั้งหลาย มีอยู่ในรกายของพระมหาบุรุษใด
 พระมหาบุรุษนั้นมีคติเป็น ๒ เท่านั้น คติที่ ๓ ไม่มีเลย

คือ ถ้าพระมหาบุรุษนั้นอยู่ครองเรือนจะฟังชนะทั่วมฐิณี
 จะทรงปกครองโดยธรรม ด้วยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา

ถ้าออกบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมา-
 สัมพุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยม มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้ว

ท่านทั้งหลายจงถามถึงชาติ โคตร ลักษณะ มนต์ และศิษย์
 เหล่าอื่นอีก และถามถึงศีระะและธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตกไปด้วย
 ใจเดียว.

ถ้าว่าท่านนั้นจักเป็นพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเห็นธรรมอันหาเครื่อง
 กางกั้นมิได้ไซ้ จักวิสันหาปัญหาอันท่านทั้งหลายถามด้วยวาจาได้.

พราหมณ์มาณพผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คน คือ อชิตะ ๑ ติสสเมต-
 เตยยะ ๑ ปุณณกะ ๑ เมตตคุ ๑ โธตกะ ๑ อุปสีวะ ๑ นันทะ ๑
 เหมกะ ๑ โตเทยยะ ๑ กัปปะ ๑ ชตุกัณเณี ผู้เป็นบัณฑิต ๑
 ภัทราวาระ ๑ อุททะ ๑ โปสาลพราหมณ์ ๑ โมฆราชผู้มีเมธา ๑
 ปิงคิยะ ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ๑

พราหมณ์มาณพทั้งปวง คนหนึ่ง ๆ เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ
ปรากฏแก่โลกทั้งปวง เป็นผู้เฟื่องฉาน มีปัญญาทรงจำ อันวาสนาใน
ก่อนอบรมแล้ว ทรงชฎาหนึ่งเสื่อเหลือง

ได้ฟังคำของพราหมณ์พาวรีแล้ว อภิวัตพราหมณ์พาวรี
กระทำประทักษิณแล้วบ้ายหน้าต่อทิศอุดร มุ่งไปยังที่ตั้งแห่งแวนแคว้น
มุกทะ เมืองมาหิสสตี ในคราวนั้น.

เมืองอุชเชนี เมืองโคณฑระ เมืองเวทิสะ เมืองวณนคร เมือง
โกสัมพี เมืองสาเกต เมืองสวัตถิอันเป็นเมืองอุดม เมืองเสตัพพะ
เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองกุสินารามันทิสถาน (เมืองมันทิสระ) เมือง
ปาวา เมืองโภคนคร เมืองเวสาลี เมืองราชคฤห์ และปาสาณกเจตีย์
อันเป็นรมณีสถานที่น่ารื่นรมย์ใจ

พราหมณ์มาณพทั้งหลายพากันยินดีได้รับตัวขึ้นสู่เจตียบรรพต
เหมือนบุคคลผู้กระหายน้ำ ยินดีน้ำเย็น เหมือนพ่อค้ายินดีลาภใหญ่
เหมือนบุคคลถูกความร้อนแผดเผายินดีร่มเงาฉะนั้น.

ก็ในสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า อันภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว
ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายอยู่ ประหนึ่งราชสีห์บันลืออยู่ใน
ป่าฉะนั้น

อชิตมาณพได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระรัศมี เรื่อเรือง
เหลืองอ่อน มีความสมบูรณ์ดังดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ลำดับนั้น
อชิตมาณพได้เห็นพระอวยวะอันสมบูรณ์ ในพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้น มีความร่าเริง ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้ทูลถามปัญหา
ด้วยใจว่า

ขอพระองค์ทรงตรัสบอกอ้าง (ชาติ) อายุ โศคร พร้อมทั้ง
ลักษณะ และขอได้ตรัสบอกการถึงความสำเร็จในมนต์ทั้งหลายแห่ง
อาจารย์ของข้าพระองค์เถิด พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ของข้าพระองค์
ย่อมบอกมนต์กะศิษย์มีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ก็พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ของท่านนั้นเมื่ออายุ ๑๒๐ ปี ชื่อพาวรีโดยโคตร ลักษณะในกายของพราหมณ์พาวรีนั้นมี ๓ ประการ พราหมณ์นั้นเรียนจบไตรเพท ในตำราทำนายมหาปुरुสีลักษณะ คือ คัมภีร์อิติहाส พร้อมทั้งคัมภีร์นิชฌนศาสตร์และเกฏฏศาสตร์ ถึงความสำเร็จในธรรมแห่งพราหมณ์ของตน ย่อมบอกมนต์กะ มาณพ ๕๐๐.

อชิตมาณพทูลถามว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่านรชน ขอพระองค์จงค้นคว้าลักษณะทั้งหลายของพราหมณ์พาวรี ขอจงทรงประกาศตัดความทะเยอทะยานอย่าให้ข้าพระองค์มีความสงสัยเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตอบว่า

ดูก่อนมาณพ พราหมณ์พาวรีย่อมปกปิดมุขมณฑล (หน้า) ด้วยชีวหาใต้ มีอุณาโลมชาติในระหว่างคิ้ว มีคูดฐานอยู่ในปาก ท่านจงรู้อย่างนี้เกิด.

ชนทั้งปวงไม่ได้ยินใคร ๆ ผู้ถามเลย ได้ฟังปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แล้ว (นึกคิดอยู่) คิดพิศวงเกิดความโสมนัส

ประณมอัญชลี (สรรเสริญ) ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นอะไรหนอ เป็นเทวดา หรือเป็นพรหม หรือเป็นท้าวสุขัมบดีจอมเทพ เมื่อปัญหาอันผู้ถาม ถามแล้วด้วยใจ ข้อปัญหานั้น ไฉนมาแจ่มแจ้ง แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้.

อชิตมาณพทูลถามด้วยใจต่อไปว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพราหมณ์พาวรี ถาถึงธรรมเป็นศิระชะ และธรรมเป็นเหตุให้ศิระชะตกไป ขอพระองค์ตรัสพยากรณ์ข้อนั้น กำจัดความสงสัยของพวกข้าพระองค์ ผู้เป็นฤาษีเสียเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ท่านจงรู้เถิดว่า อวิชาชื่อว่าธรรมเป็นศีระะ วิชาประกอบด้วยศรัทธา สติ สมาธิ ฉันทะ และวิริยะ ชื่อว่าเป็นธรรมเครื่องให้ศีระะตกไป

ลำดับนั้น อชิตมาณพมีความโสมนัสเป็นอันมาก เบิกบานใจกระทำหนังสือเหลืองเฉวียงป่าข้างหนึ่ง หมอบลงแทบพระบาท ยุคลด้วยเศียรเกล้า กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ ผู้มีพระจักขุพราหมณ์พาวรีผู้เจริญ มีจิตเบิกบาน ดีใจพร้อมด้วยศิษย์ทั้งหลาย ขอไหว้พระบาทยุคล (ของพระผู้มีพระภาคเจ้า)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

ดูก่อนมาณพ พราหมณ์พาวรีพร้อมด้วยศิษย์ทั้งหลาย จงเป็นผู้ถึงความสุขเถิด แม้ถึงท่านก็จงเป็นผู้มีความสุข จงเป็นอยู่สิ้นกาลนานเถิด

ก็ท่านทั้งหลายมีโอกาสอันเราได้กระทำแล้ว ปรารถนาในใจเพื่อจะถามปัญหาข้อใดข้อหนึ่ง ก็จงถามความสงสัยทุก ๆ อย่างของพราหมณ์พาวรีหรือของท่านทั้งปวงเถิด

อชิตมาณพมีโอกาสอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากระทำแล้ว นั่งลงประนมอัญชลีทูลถามปัญหาแรกกะพระตถาคต ณ ที่นี้ ฉะนั้นแล.

จบวัดฤๅฤๅ

คำแปลโสฬสปัญหา

(อชิตมาณพปัญหาที่ ๑)

(...ครั้นพระศาสดาทรงอนุญาตแล้ว อชิตมาณพพุลถามปัญหา
เป็นที่แรก ๔ ข้อดังนี้ว่า)

โลกคือหมู่มสัตว์ อันอะไรปิดบังไว้ จึงหลงอยู่ในที่มืด? เพราะอะไรเป็นเหตุ
จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ? พระองค์ตรัสว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบไล้สัตว์โลกนั้นให้
ติดอยู่? และตรัสว่าอะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า โลกคือหมู่มสัตว์ อันอวิชชาคือความไม่รู้แจ้ง
ปิดบังไว้แล้ว จึงหลงดูจอยู่ในที่มืด เพราะความอยากมีประการต่าง ๆ และความประมาท
เลินเล่อ จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ เรากล่าวว่า ความอยากเป็นเครื่องฉาบไล้สัตว์โลก
ให้ติดอยู่ และกล่าวว่าทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น

อ. ขอพระองค์ทรงตรัสบอกว่า อะไรเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องกันความอยาก
อันเป็นดูจกระแสน้ำ หลั่งไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง ความอยากนั้น จะละได้ เพราะ
ธรรมอะไร?

พ. เรากล่าวว่า สติเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องกันความอยากนั้น และความ
อยากนั้น จะละได้ เพราะปัญญา.

อ. ปัญญา สติ นามรูปนั้น จะดับไป ณ ที่ไหน? ข้าพเจ้าทูลถามแล้วขอ พระองค์ตรัสบอกความข้อนี้แก่ข้าพเจ้า

พ. เราจะแก้ปัญหานั้นที่ท่านถามถึงที่ดับนามรูปสิ้นเชิง ไม่มีเหลือแก่ท่าน เพราะวิญญานดับไปก่อน นามรูปจึงดับไป ณ ที่นั่นเอง.

อ. ชนผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และชนผู้ยังต้องศึกษาอยู่ ๒ พวกนี้มีอยู่ใน โลกเป็นอันมาก ข้าพเจ้าขอทูลถามถึงความประพัตติของชน ๒ พวกนั้น พระองค์ มีปัญญาแก่กล้า ขอจงตรัสบอกแก่ข้าพเจ้า.

พ. ภิกษุผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และชนผู้ยังต้องศึกษาอยู่ ต้องเป็น คนไม่กำหนดในกามทั้งหลาย มีใจไม่ชุ่มมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ

(ติสสมेतเตยยมาณพปัญหาที่ ๒)

(ลำดับนั้น ติสสมेतเตยยมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๒ ว่า)

ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือเต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยากซึ่งเป็นเหตุ ทะเยอทะยานดิ้นรนของใครไม่มี ใครรู้ส่วนข้างปลายทั้ง ๒ (คืออดีต กับ อนาคต) ด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) พระองค์ตรัสว่า ใครเป็น มหาบุรุษ ใครลวงความอยากอันผูกใจสัตว์ในโลกนี้ ดุจด้ายเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกัน ไปได้?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ภิกษุผู้ประพัตติพรหมจรรย์ สारวมในกามทั้งหลาย ปราศจากความอยากแล้วมีสติระลึกได้ทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโดยชอบแล้วดับเครื่องร้อน กระวนกระวายเสียได้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือเต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยาก ซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานดิ้นรนของภิกษุนั้นแลไม่มี ภิกษุนั้นแลรู้ส่วนข้างปลายทั้ง ๒ ด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง เรากล่าวว่า ภิกษุนั้นแล เป็นมหาบุรุษ ภิกษุนั้นแล ลวงความอยากอันผูกใจสัตว์ไว้ในโลก ดุจด้ายเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกัน ไปได้.

(ปุณณกมาณพปัญหาที่ ๓)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่ติสสเมตเตยมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว

ปุณณกมาณพ ทูลถามปัญหาเป็นที่ ๓ ว่า)

บัดนี้มีปัญหามาถึงพระองค์ผู้หาความหวาดหวั่นมิได้ รู้เหตุที่เป็นรากเหง้าของสิ่งทั้งปวง ข้าพเจ้าขอทูลถาม หมู่มนุษย์ในโลกนี้ คือ ฤาษี กษัตริย์ พรหมณ์ เป็นอันมาก อาศัยอะไร จึงบูชาอัญญบวงสรวงเทวดา ขอพระองค์จงตรัสบอกความข้อนั้น แก่ข้าพเจ้า.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หมู่มนุษย์เหล่านั้น ยอยากได้ของที่ตนปรารถนา อาศัยของที่มีชราทรุดโทรม จึงบูชาอัญญบวงสรวงเทวดา.

ป. หมู่มนุษย์เหล่านั้น ถ้าไม่ประมาทในัญญของตน จะข้ามพ้นชาติชราได้บ้างหรือไม่?

พ. หมู่มนุษย์เหล่านั้น มุ่งลาภที่ตนหวัง จึงพูดสรรเสริญการบูชาอัญญ รำพันถึงสิ่งที่ตนใคร่ดั่งนั้น ก็เพราะอาศัยลาภ เรากล่าวว่า ผู้บูชาอัญญเหล่านั้น ยังเป็นคนกำหนดยินดีในภพ ไม่ข้ามพ้นชาติชราไปได้.

ป. ถ้าผู้บูชาอัญญเหล่านั้น ข้ามพ้นชาติชราเพราะอัญญของตนไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าในเทวโลกหรือในมนุษยโลก ข้ามพ้นชาติชรานั้นได้แล้ว?

พ. ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยาน ดิ้นรนในโลกไหน ๆ ของผู้ใดไม่มี เพราะได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก เรากล่าวว่า ผู้สงบระงับไปแล้วไม่มีทุจริตความประพฤติชั่วอันจะทำให้มัวหมองดวงจิตวันไฟอันจับเป็นเขม่า ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิต หากความอยากทะเยอทะยานมิได้ ข้ามพ้นชาติชราไปได้แล้ว.

(เมตตคฺฆมาณพญฺหาที่ ๔)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็ปัญญกมาณพุลถามอย่างนี้แล้ว

เมตตคฺฆมาณพุลถามปัญหาเป็นที ๔ ว่า)

ข้าพเจ้าขอพุลถาม ขอพระองค์ทรงตรัสบอกข้อความที่จะพุลถามนั้นแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทราบว่พระองค์ถึงที่สุดจบไตรเพท มีจิตอันได้บรมดีแล้ว ทุกข์ในโลกหลายประการ ไม่ใช่แต่อย่างเดียวนี้ มีมาแล้วแต่อะไร?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่ ท่านถามเรถึงเหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ เราจะบอกแก่ท่านตามรู้เห็น ทุกข์ในโลกนี้ มีอุปธิคือกรรมและกิเลสเป็นเหตุ ล้วนเกิดมาก่อนแต่อุปธิ ผู้ใดเป็นคนเขลา ไม่รู้แล้วกระทำอุปธินั้นให้เกิดขึ้น ผู้นั้นยอมถึงทุกข์เนื่อง ๆ เหตุนั้น เมื่อรู้เห็นว่อุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ อย่างกระทำให้เกิดมี.

ม. ข้าพเจ้าพุลถามข้อใด ก็ทรงแก้ข้อนั้นประทานแก่ข้าพเจ้าแล้วข้าพเจ้าขอพุลถามข้ออื่นอีก ขอเชิญพระองค์ทรงแก้ อย่างไร ผู้มีปัญญาจึงข้ามพ้นห้วงทะเลใหญ่คือชาติชราและศอกพิไรราพันเสียได้? ขอพระองค์จงทรงแก้ข้อนั้นประทานแก่ข้าพเจ้า เพราะว่พระธรรมนั้น พระองค์ทรงทราบแล้ว.

พ. เราจักแสดงธรรมที่จะพึงเห็นแจ้งด้วยตนเองในอฏฐภาพนี้ ไม่ต้องพิศวงตามคำของผู้อื่นว่ คืออย่างนี้ ๆ ที่บุคคลได้ทราบแล้ว จักเป็นผู้มีสติดำเนินข้ามความอยากให้ติดอยู่ในโลกเสียได้แก่ท่าน.

ม. ข้าพเจ้ายินดีธรรมที่สูงสูดนั้นเป็นอย่างยิ่ง.

พ. ท่านรู้ว่อย่างใดอย่างหนึ่ง ในส่วนเบื้องบน (คืออนาคต) ในส่วนเบื้องต่ำ (คืออดีต) ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) จงบรรเทาความเพลิตเพลิน ความยึดมั่น ในส่วนเหล่านั้นเสีย วิญญานของท่านจักไม่ตั้งอยู่ในภพ ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้มีสติไม่เลินเล่อ ได้ทราบแล้ว ละความถือมั่นว่ของเราเสียได้แล้ว จักละทุกข์คือชาติชราและศอกพิไรราพันในโลกนี้ได้.

ม. ข้าพเจ้าชอบใจพระวาทะของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง ธรรมอันไม่มีอุปธิพระองค์ ทรงแสดงชอบแล้ว พระองค์จะละทุกข์ได้แน่แล้ว เพราะว่าพระองค์ทรงทราบธรรมนี้แล้ว แม้ท่านผู้รู้ที่พระองค์ทรงสั่งสอนอยู่เป็นนิตยไม่หยุดหย่อน คงละทุกข์นั้นได้ด้วยเป็นแน่ เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงได้มาถวายบังคมพระองค์ ด้วยตั้งใจจะให้ทรงสั่งสอนข้าพเจ้า เป็นนิตยไม่หยุดหย่อนเหมือนอย่างนี้บ้าง.

พ. ท่านรู้ว่าผู้ใดเป็นพราหมณ์ ถึงที่สุดจบไตรเพท ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ติดข้องอยู่ในภพ ผู้นั้นแล ข้ามล่วงเหตุแห่งทุกข์ ดุจห้วงทะเลอันใหญ่นี้ได้แน่แล้ว ครั้นข้ามถึงฝั่งแล้ว เป็นคนไม่มีกิเลสอันตรึงจิต สิ้นความสงสัย ผู้นั้นครั้นรู้แล้ว ถึงที่สุดจบไตรเพทในศาสนาี้ ละธรรมที่เป็นเหตุติดข้องอยู่ในภพน้อยภพใหญ่เสีย ได้แล้ว เป็นคนมีความอยากสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิต หาความอยาก ทะเยอทะยานมิได้ เรากล่าวว่าผู้นั้นแล ข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว.

(โศตกมาณพปัญหาที่ ๕)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่เมตตคฺมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว

โศตกมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๕ ว่า)

ข้าพเจ้าขอทูลถามพระองค์ ขอจงตรัสบอกแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าอยากฟัง พระวาทะของพระองค์ ข้าพเจ้าได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว จะศึกษาข้อปฏิบัติ เป็นเครื่องดับกิเลสของตน

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเป็นคนมีปัญญา มีสติ ทำความเพียรในศาสนาี้เกิด.

ธ. ข้าพเจ้าได้เห็นพระองค์ผู้เป็นพราหมณ์ หากังวลมิได้ เทียวอยู่ในเทวโลก และมนุษย์โลก เหตุนั้น ข้าพเจ้าขอถวายบังคมพระองค์ ขอพระองค์ทรงเปลื้อง ข้าพเจ้าเสียจากความสงสัยเกิด.

พ. เราเปลื้องใคร ๆ ในโลก ผู้ยังมีความสงสัยอยู่ไม่ได้ เมื่อท่านรู้ธรรมอัน ประเสริฐ ก็จักข้ามห้วงทะเลใหญ่คือกิเลสนี้เสียได้เอง.

ธ. ขอพระองค์ จงทรงพระกรุณาแสดงธรรมอันสัจจากกิเลสที่ข้าพเจ้าควรจะรู้ สั่งสอนข้าพเจ้าให้เป็นคนโปร่งไม่ขัดข้อง ดุจอากาศ สงบระงับกิเลสเสียได้ ไม่อาศัยสิ่งหนึ่งสิ่งใดเที่ยวอยู่ในโลกนี้.

พ. เราจะบอกอุบายเครื่องสงบระงับกิเลส ซึ่งจะเห็นเอง ไม่ต้องเชื่อตาม ตื่นข่าวที่บุคคลได้ทราบแล้ว จักมีสติ ข้ามความอยากที่ตรึงใจในโลกเสียได้แก่ท่าน.

ธ. ข้าพเจ้าชอบใจอุบายเครื่องสงบระงับกิเลสอันสูงสุดนั้นเป็นอย่างยิ่ง.

พ. ถ้าท่านรู้ว่า ความทะยานอยากทั้งเบื้องบนเบื้องต่ำท่ามกลางเป็นเหตุให้ติดข้องอยู่ในโลก ท่านอย่าทำให้ความทะยานอยากเพื่อจะเกิดในภพน้อยภพใหญ่.

(อุปสีวมาณพปัญหาที่ ๖)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่โศกมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว

อุปสีวมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๖ ว่า)

ลำพังข้าพเจ้าผู้เดียวไม่ได้อาศัยอะไรแล้ว ไม่อาจข้ามห้วงทะเลใหญ่คือกิเลสได้ ขอพระองค์ตอบอารมณ์ที่ห่วงเหนียว อันข้าพเจ้าจะควรอาศัยข้ามห้วงนี้แก่ข้าพเจ้าเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นผู้มีสติเพ่งอาภิกขุญญาตณณานอาศัยอารมณ์ว่าไม่มี ๆ ดังนี้ ข้ามห้วงเสียเถิด ท่านจงละกามทั้งหลายเสีย เป็นคนเว้นจากความสงสัย เห็นธรรมที่สิ้นไปแห่งความทะยานอยาก ให้ปรากฏชัดทั้งกลางคืนกลางวันเถิด.

อ. ผู้ใด ปราศจากความกำหนดในกามทั้งหลายทั้งปวงแล้ว ล่วงฉานอื่นได้แล้วอาศัยอาภิกขุญญาตณณานอันเป็นธรรมที่เปลื้องสัญญาอย่างประเสริฐสุด ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอาภิกขุญญาตณณานั้น ไม่มีเสื่อมบ้างหรือ?

พ. ผู้นั้น จะตั้งอยู่ในอาภิกขุญญาตณณานั้นไม่มีเสื่อม.

อ. ถ้าผู้นั้น จะตั้งอยู่ในอาภิกขุญญาตณณานั้นไม่มีเสื่อม สิ้นปีเป็นอันมาก เขาจะเป็นผู้ยังยืนอยู่ในอาภิกขุญญาตณณานั้น หรือจะดับขันธปรินิพพาน วิญญาณของผู้เช่นนั้น จะเป็นฉันทใด?

พ. เปลวไฟอันกำลังลมเป่าแล้วดับไป ไม่ถึงความนับว่าได้ไปแล้วข้างทิศไหน ฉันทไต่ ท่านผู้รู้พ้นไปแล้วจากกonganารูป ย่อมดับไม่มีเชื้อเหลือ (คือดับพร้อมทั้งกิเลสทั้งชั้น) ไม่ถึงความนับว่าไปเกิดเป็นอะไร ฉันทนั้น.

อุ. ท่านผู้นั้น ดับไปแล้ว หรือว่าเป็นแต่ไม่มีตัว หรือจะเป็นผู้ตั้งอยู่ยั่งยืนหาอันตรายมิได้ ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ความข้อนั้นแก่ข้าพเจ้า เพราะว่า ธรรมนั้นพระองค์ทรงทราบแล้ว.

พ. ประมาณแห่งเบญจขันธ์ของผู้ที่ดับ ปรินิพพานแล้ว มิได้มี กิเลสซึ่งเป็นเหตุกล่าวผู้นั้นว่าไปเกิดเป็นอะไร ของผู้นั้นก็มิได้มี เมื่อธรรมทั้งหลาย (มีขันธ์เป็นต้น) อันผู้นั้นขจัดได้หมดแล้ว ก็ตัดทางแห่งถ้อยคำที่พูดถึงผู้นั้นว่าจะไปเกิดเป็นอะไรเสียทั้งหมด.

(นันทมาณปัญหาที่ ๗)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่อุสสิวมาณพุลถามอย่างนี้แล้ว)

นันทมาณพุลถามปัญหาเป็นที ๗ ว่า)

ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีมีอยู่ในโลกดังนี้ ข้อนี้นับอย่างไร เราเรียกคนถึงพร้อมด้วยฉาน หรือถึงพร้อมด้วยการเลี้ยงชีวิต ว่าเป็นมุนี.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ผู้ฉลาดในโลกนี้ ไม่กล่าวว่าคนเป็นมุนี ด้วยความเห็นด้วยความสดับ หรือด้วยความรู้ เรากล่าวว่า คนใด ทำตนให้ปราศจากกิเลส เป็นคนหากิเลสมิได้ ไม่มีความหวังทะยานอยากเที่ยวอยู่ ผู้คนนั้นแล ชื่อว่า มุนี.

น. สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความบริสุทธิ์ ด้วยความเห็นด้วยความฟัง ด้วยศีลและพรต และด้วยวิธีเป็นอันมาก สมณพราหมณ์เหล่านั้น ประพฤติในพิธีเหล่านั้น ตามที่ตนเห็นว่าเป็นเครื่องบริสุทธิ์ ข้ามพ้นชาติชราได้แล้วหรือหาไม่ ข้าพเจ้าพุลถาม ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

พ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ถึงประพฤติอย่างนั้น เรากล่าวว่าพ้นชาติชราไม่ได้แล้ว.

น. ถ้าพระองค์ตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้ามห้วงไม่ได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าในเทวโลกหรือในมนุษยโลก ข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว.

พ. เราไม่กล่าวว่า สมณพราหมณ์อันชาติชราครอบงำแล้วหมดทุกคน แต่เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดในโลกนี้ ละอารมณ์ที่ตนได้เห็นได้ฟังได้รู้ และศีลพรตกับวิธีเป็นอันมากเสียทั้งหมด กำหนดรู้ตัวตนหาว่าเป็นโทษควรละแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้นแล ข้ามห้วงได้แล้ว.

น. ข้าพเจ้าขอบใจพระวาทะของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงแสดงธรรมอันไม่มีอุปธิ (กิเลส) ขอบแล้ว แม้ข้าพเจ้าก็เรียกสมณพราหมณ์นั้นว่าผู้ข้ามห้วงได้แล้ว เหมือนพระองค์ตรัส.

(เหมกมาณปัญหาที่ ๘)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่นั่นทมาณพหุลถามอย่างนี้แล้ว

เหมกมาณพหุลถามปัญหาเป็นที่ ๘ ว่า)

ในปางก่อนแต่ศาสนาของพระองค์ อาจารย์ทั้งหลายได้ยืนยันว่า อย่างนั้นได้เคยมีมาแล้วอย่างนี้ จักมีต่อไปข้างหน้า คำนั้นล้วนเป็นแต่ว่าอย่างนี้แล ๆ สำหรับจะทำความตริกฟุ้งให้มากขึ้น ข้าพเจ้าไม่พอใจในคำนั้นเลย ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมเป็นเหตุอนัตตมหา ที่ข้าพเจ้าทราบแล้ว จะพึงเป็นคนมีสติ ข้ามลวงตัวหาอันให้ติดอยู่ในโลก แก่ข้าพเจ้าเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ชนเหล่าใด ได้รู้ว่าพระนิพพานเป็นที่บรรเทาความกำหนดพอใจในอารมณ์ที่รัก ซึ่งได้เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว ได้ดมแล้ว ได้ชิมแล้ว ได้ถูกแล้ว และได้รู้แล้วด้วยใจ และเป็นธรรมไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชนผู้สงบระงับกิเลสได้แล้วนั้น ข้ามลวงตัวหาอันให้ติดอยู่ในโลกได้แล้ว.

(โตทยยมานพปัญหาที่ ๙)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็หมกมณฑพหุลถามอย่างนี้แล้ว
โมฆราชมานพปรารภจะหุลถามปัญหาอีก พระศาสดาตรัสห้ามให้รอก่อน
เหมือนหนหลัง โตทยยมานพจึงหุลถามปัญหาเป็นที่ ๙ ว่า)

กามทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี และผู้ใดข้ามล่วงความสงสัย
เสียได้ ความพ้นของผู้นั้นเป็นเช่นไร?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ความพ้นของผู้นั้น ที่จะเป็นอย่างอื่นอีกมิได้มี
(อธิบายว่า ผู้นั้นพ้นจากกาม จากตัณหา จากความสงสัยแล้ว กามก็ดี ตัณหาก็ดี
ความสงสัยก็ดี จะกลับเกิดขึ้น ผู้นั้นจักต้องเพียรพยายามเพื่อจะทำตนให้พ้นไปอีก
หาไม่ ความพ้นของผู้นั้นเป็นอันคงที่ ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น).

ด. ผู้นั้นเป็นคนมีความหวังทะเยอทะยานหรือไม่ เป็นคนมีปัญญาแท้ หรือ
เป็นแต่ก่อตัณหาและทิฏฐิให้เกิดด้วยปัญญา ข้าพเจ้าจะรู้จักท่านมุนีนั้นได้ด้วยอย่างไร?
ขอพระองค์ตรัสบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด.

พ. ผู้นั้นเป็นคนไม่มีความหวังทะเยอทะยาน จะเป็นคนมีความทะเยอทะยาน
ก็หาไม่ เป็นคนมีปัญญาแท้ จะเป็นแต่คนก่อตัณหาและทิฏฐิให้เกิดด้วยปัญญา ก็หาไม่
ท่านจงรู้จักมุนีว่า คนไม่มีกังวล และไม่ติดอยู่ในกามภพ อย่างนี้เถิด.

(กัปปมานพปัญหาที่ ๑๐)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาก็โตทยยมานพหุลถามอย่างนี้แล้ว
กัปปมานพหุลถามปัญหาเป็นที่ ๑๐ ว่า)

ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมอันเป็นที่พึงพำนักของชนอันชราและมรณะมาถึง
รอบข้าง ดุจเกาะอันเป็นที่พำนักอาศัยของชนผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสาคร เมื่อคลื่นเกิด
ที่น้ำกลัวใหญ่แก่ข้าพเจ้า อย่าให้เกิดทุกข์ขึ้นนี้ได้อีก.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่าเรากล่าวว่านิพพานอันไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่มี
 ตัณหาเครื่องถือมั่น เป็นที่สิ้นแห่งชราและมรณะนี้แลเป็นดุจเกาะ หาใช้ธรรมอื่นไม่
 ชนเหล่าใดรู้นิพพานนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้น
 ไม่ต้องตกอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ต้องเดินไปในทางของมารเลย.

(ชตฺกัณณิมาณพปัญหาที่ ๑๑)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหากับปมาณพุตถคามอย่างนี้แล้ว

ชตฺกัณณิมาณพุตถคามปัญหาเป็นที่ ๑๑ ว่า)

ข้าพเจ้าจะได้ทราบว่าพระองค์มิใช่ผู้ใคร่กาม ข้ามลวงห้วงกิเลสเสียได้แล้ว
 จึงมาเฝ้าเพื่อที่จะทูลถามพระองค์ผู้หากิเลสมิได้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระปัญญา
 ดุจดวงตาเกิดพร้อมกับตรัสรู้ จงแสดงธรรมอันระงับแก่ข้าพเจ้าโดยถ่องแท้ เหตุว่า
 พระองค์ทรงผจญกิเลสกามให้แห่งหายได้ ดุจพระอาทิตย์ที่ส่องแผ่นดินให้แห่งด้วยรัศมี
 ขอพระองค์ผู้ทรงมีพระปัญญากว้างใหญ่ราวกับแผ่นดิน ตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องละ
 ชาติชราในอิตถภาพนี้ที่ข้าพเจ้าควรจะทราบ แก่ข้าพเจ้าผู้มีปัญญาน้อยเกิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงนำความกำหนดในกามเสียให้สิ้น เห็น
 ความออกไปจากกามโดยเป็นความเกษมเกิด กิเลสเครื่องกังวล ที่ท่านยึดไว้ด้วย
 ตัณหาและทิฏฐิ ซึ่งควรจะสละเสีย อย่าเสียดแทงใจของท่านได้ กังวลใดได้มีแล้วใน
 ปางก่อน ท่านจงให้กังวลนั้นเหือดแห่งเสีย กังวลในภายหลังอย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่าน
 จักไม่ถือเอากังวลในท่ามกลาง ท่านจักเป็นคนสงบระงับกังวลได้เที่ยวอยู่ อาสวะ (กิเลส)
 ซึ่งเป็นเหตุถึงอำนาจมัจจุราช ของชนผู้ปราศจากความกำหนดในนามรูปโดยอาการ
 ทั้งปวงมิได้มี.

(ภัทราวุธมาณพปัญหาที่ ๑๒)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหานั้นชดุกัณณิมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว
ภัทราวุธมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๒ ว่า)

ข้าพเจ้าทูลขออาราธนาพระองค์แล้ว ผู้ทรงละอาลัยตัดต้นหาเสียได้ ไม่หวั่นไหว (เพราะโลกธรรม) ละความเพลิดเพลนเสียได้ ข้ามห้วงกิเลสพ้นไปได้แล้ว ละธรรม เป็นเครื่องให้ดำริ (ไปต่าง ๆ) คือตัดหาและทิวฐิได้แล้ว มีพระปรีชาญาณอันดี ชนที่อยู่ชนบทต่าง ๆ อายากจะฟังพระวาทะของพระองค์ มาพร้อมกันแล้วจากชนบทนั้น ๆ ที่ได้ฟังพระวาทะของพระองค์แล้ว จักกลับไปจากที่นี่ ขอพระองค์ทรงแก้ปัญหามาเพื่อชน เหล่านั้น เพราะว่าธรรมนั้นพระองค์ได้ทรงทราบแล้ว.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หมู่ชนนั้น ควรจะนำต้นหาที่เป็นเหตุถึอมัน ในส่วนเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวาง คือท่ามกลางทั้งหมดให้สิ้นเชิง เพราะเขาถึอมัน สิ่งใด ๆ ในโลก มารยอมติดตามเขาได้โดยสิ่งนั้น ๆ เหตุนั้น ภิกษุเมื่อรู้้อยู่ เห็นหมู่ สัตว์ผู้ติดอยู่ในวัฏฏะเป็นจำวแห่งมารนี้ว่า ติดอยู่เพราะความถึอมันตั้งนี้ ฟังเป็นคนมี สติไม่ถึอมันกังวลในโลกทั้งปวง.

(อุทยมาณพปัญหาที่ ๑๓)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหานั้นภัทราวุธมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว
อุทยมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๓ ว่า)

ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะทูลถามปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงนั่งบำเพ็ญฌาน มีพระสันดานปราศจากกิเลสฐุลี หาอาสวะมิได้ ได้ทรงทำกิจที่จำเป็นต้องทำเสร็จแล้ว บรรลุถึงธรรมแห่งธรรมทั้งปวง ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมเป็นเครื่องพ้น (จากกิเลส) ที่ควรรู้ทั่วถึง เป็นเครื่องทำลายอวิชชาความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องละความพอใจในกาม และโหม่นสเสียทั้ง ๒ อย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วงเป็นเครื่องห้ามความรำคาญ

มีอุเบกขากับสติเป็นธรรมบริสุทธิ มีความตรึกประกอบด้วยธรรมเป็นเบื้องหน้า ว่าเป็นธรรมเครื่องพ้น (จากกิเลส) ที่ควรรู้ทั่วถึง เป็นเครื่องทำลายอวิชชาความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย.

อุ. โลกมีอะไรผูกพันไว้ อะไรเป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวกันว่า นิพพาน ๆ ดังนี้ เพราะละอะไรได้?

พ. โลกมีความเพติดเพลินผูกพันไว้ ความตรึกเป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวกันว่า นิพพาน ๆ ดังนี้ เพราะละตัณหาเสียได้.

อุ. เมื่อบุคคลมีสติระลึกร้อย่างไรอยู่วิญญูณจึงจะดับ ข้าพเจ้าทั้งหลายมาเฝ้าแล้ว เพื่อจะทูลพระองค์ ขอให้ได้ฟังพระวาจาของพระองค์เกิด.

พ. เมื่อบุคคลไม่เพติดเพลินเวทนาทั้งภายในภายนอก มีสติระลึกร้อย่างนี้ วิญญูณจึงจะดับ.

(โปสาลมาณพปัญหาที่ ๑๔)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่อุททยมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว

โปสาลมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๔ ว่า)

ข้าพเจ้ามีความประสงค์จะทูลถามปัญหา จึงได้มาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงสำแดงพระปรีชาญาณในกาลเป็นอดีต ไม่ทรงหวั่นไหว (เหตุสุขทุกข์) มีความสงสัยอันตัดเสียได้แล้ว บรรลุถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ข้าพเจ้าขอทูลถามถึงญาณของบุคคลผู้มีความกำหนดหมายในรูปแจ้งชัด (คือได้บรรลุรูปฌานแล้ว) ละรูปารมณทั้งหมดได้แล้ว (คือล่วงรูปฌานขึ้นไปแล้ว) เห็นอยู่ทั้งภายในภายนอกว่า ไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่ง (คือได้บรรลุรูปฌานที่เรียกว่าอากิญจัญญายตนะ) บุคคลเช่นนั้นจะควรแนะนำสั่งสอนให้ทำอย่างไรต่อไป ?

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า พระตถาคตเจ้าทรงทราบภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญูณทั้งหมด จึงทรงทราบบุคคลผู้เช่นนี้ แม้ยังตั้งอยู่ในโลกว่า มีอหยาตัยน้อมไปในอากิญจัญญายตนภพ มีอากิญจัญญายตนภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า บุคคลเช่นนั้นรู้ว่า

กรรมอันเป็นเหตุให้เกิดอาภิวัจญญาตณภพ มีความเพลิดเพลินยินดีเป็นเครื่องประกอบดังนี้แล้ว ลำดับนั้น ย่อมพิจารณาเห็นสหชาตธรรมในอาภิวัจญญาตณภพนั้น (คือธรรมที่เกิดพร้อมกันกับภพนั้น) แจ่มชัดโดยลักษณะ ๓ (คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัว) ข้อนี้เป็นญาณอันถ่องแท้ของพราหมณ์เช่นนั้น ผู้มีพรหมจรรย์ได้ประพฤติจบแล้ว.

(โมฆราชมาณพปัญหาที่ ๑๕)

(ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่โสภาลมาณพุลถามอย่างนี้แล้ว

โมฆราชมาณพกราบทูลว่า)

ข้าพเจ้าได้ทูลถามปัญหาถึง ๒ ครั้งแล้ว พระองค์ไม่ทรงแก้ประทานแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้ยินว่า ถ้าทูลถามถึง ๓ ครั้งแล้ว พระองค์ทรงแก้ ครั้นว่าอย่างนี้แล้วทูลถามปัญหาเป็นคำรบ ๑๕ ว่า โลกนี้ก็ดี โลกอื่นก็ดี พรหมโลกกับทั้งเทวโลกก็ดี ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ เหตุฉะนี้ จึงมีปัญหามาถึงพระองค์ผู้ทรงพระปรีชา เห็นลวงสามัญชนทั้งปวงอย่างนี้ ข้าพเจ้าจักพิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราช (ความตาย) จึงจักไม่แลเห็น คือว่าจักไม่ตามทัน.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นคนมีสติ พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่า ถอนความตามเห็นว่าตัวของเราเสียทุกเมื่อเถิด ท่านจักข้ามลวงมัจจุราชเสียได้ด้วยอุบายอย่างนี้ ท่านพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้แล มัจจุราชจึงไม่แลเห็น.

(ปิงคิยมาณพปัญหาที่ ๑๖)

(ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่โฆฆราชมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว

ปิงคิยมาณพทูลถามปัญหาเป็นคำรบ ๑๖ ว่า)

ข้าพเจ้าเป็นคนแก่แล้ว ไม่มีกำลัง มีผิวพรรณสิ้นไปแล้ว ดวงตาของข้าพเจ้าก็เห็นไม่กระจ่าง หูก็ฟังไม่สะดวก ขอข้าพเจ้าอย่าเป็นคนหลงฉิบหายเสียในระหว่างเลย ขอพระองค์ทรงตรัสบอกธรรมที่ข้าพเจ้าควรรู้เป็นเครื่องละชาติชราในอภัพนี้เสีย.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านเห็นว่า ชนทั้งหลายผู้ประมาทแล้ว ย่อมเดือดร้อนเพราะรูปเป็นเหตุ เพราะฉะนั้น ท่านจงเป็นคนไม่ประมาท ละความพอใจในรูปเสีย จะได้ไม่เกิดอีก.

ปี. ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ เป็น ๑๐ ทั้งทิศเบื้องบนเบื้องต่ำที่พระองค์ไม่ได้เห็นแล้ว ไม่ได้ฟังแล้ว ไม่ได้ทราบแล้ว ไม่ได้รู้แล้ว แม้น้อยหนึ่ง มิได้มีในโลก ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพเจ้าควรรู้ เป็นเครื่องละชาติชราในอภัพนี้เสีย.

พ. เมื่อท่านเห็นหมู่มนุษย์ อันตันทนหาครอบงำแล้ว มีความเดือดร้อนเกิดแล้ว อันชราถึงรอบข้างแล้ว เหตุนี้ ท่านจงเป็นคนไม่ประมาทละตันทนหาเสีย จะได้ไม่เกิดอีก.

โสฬสปัญหาธรรมบรรยาย

ครั้งที่ ๑

อชิตมาณพปัญหา

ได้เริ่มแสดงสติปัญญานตามลำดับแห่งสติที่ตั้งพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม และทั้ง ๔ ข้อนี้ก็ได้อธิบายตั้งแต่ข้อต้นตามลำดับปัญพะ คือ ข้อย่อย ตามแนว สติปัญฐานสูตร ซึ่งเป็นสูตรใหญ่อันเริ่มด้วยข้อ อานาปานปัญพะ คือข้อว่าด้วยตั้งสติ กำหนดลมหายใจเข้าออก อันเรียกว่าอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออกอัน เป็นข้อที่ปฏิบัติทั่วไปใช้ปฏิบัติ และต่อจากข้อนั้นก็ถึงข้อ อิริยาบทปัญพะ คือ ว่าด้วย อิริยาบท แต่จะแสดงธรรมนำหน้าก่อนที่จะได้ถึงข้อนั้น ๆ

ปัญหาเกี่ยวกับธรรมที่เป็นศีระและธรรมที่จะทำให้ศีระตกไป

ธรรมที่แสดงนำหน้านี้ เลือก โสฬสปัญหา คือปัญหาของมาณพ ๑๖ คน ซึ่งได้เข้าเฝ้าทูลถามพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสแก้ปัญหากที่มาณพเหล่านั้น ตั้งถาม มีวัตถุประสงค์คือ ถ้อยคำที่แสดงเรื่องของมาณพทั้ง ๑๖ คนนี้ว่า เป็นศิษย์ของ

๑. ตั้งแต่นั้นไป เป็นธรรมบรรยาย ของ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) แก่พระภิกษุ สามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ณ ตึก สว ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร ในพระราชกาล ๒๕๒๔ รวม ๔๐ ครั้ง

พาวรีพราหมณ์ ผู้ที่ได้เคยเป็นพราหมณ์บุโรहितของพระเจ้ามหาโกศลแห่งกรุงสวดีตีแห่งโกศลรัฐ เมื่อพระเจ้ามหาโกศลสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ได้เป็นพราหมณ์บุโรहितของพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้เป็นพระราชโอรสสืบต่อมา แต่ได้มีความหน่ายในความอยู่ครองเรือนรับราชการ จึงได้กราบทูลลาพระเจ้าปเสนทิโกศลออกบวชเป็นชฎิล โดยมีมาณพ ๑๖ คนผู้เป็นศิษย์ตามไปอยู่ปฏิบัติด้วย ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวรีพรมแดนแห่งแคว้นอัสสกะและมุกกะต่อกัน ต่อมาได้มีพราหมณ์ผู้หนึ่งได้มาขอทรัพย์ท่านพาวรี แต่ก็ได้ไม่ทรัพย์จากท่าน เพราะท่านแสดงว่าท่านไม่มีทรัพย์จะให้ พราหมณ์ผู้นั้นจึงโกรธ กล่าวสาปแข่งให้ท่านศิระะแตกออกเป็นเสียง พาวรีพราหมณ์ก็มีความขุ่นข้องหมองใจในคำสาปแข่งนั้น จึงได้มีผู้หวังดีที่แสดงว่าเป็นเทพ ผู้หวังดีได้มากล่าวเตือนว่า พราหมณ์ผู้สาปแข่งนั้น ไม่รู้จักกรรมที่เป็นศิระะ และไม่รู้จักการที่จะทำให้ศิระะแตก หรือเป็นเหตุที่จะทำให้ศิระะแตกเป็นเสียง แต่ว่าบัดนี้ได้มีพระพุทธรูปอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงทราบธรรมที่เป็นศิระะและธรรมที่จะทำให้ศิระะตกไป คือที่จะทำให้ศิระะแตกเป็นเสียง พระองค์ประทับอยู่ที่กรุงสวดีตี แต่ก็ได้เสด็จจาริกไปสู่ที่ต่าง ๆ พาวรีพราหมณ์จึงได้เรียกมาณพ ๑๖ คนเข้ามา แล้วผูกปัญหาให้มาณพทั้ง ๑๖ คนนั้นไปกราบทูลถามพระพุทธรูปเจ้า มาณพทั้ง ๑๖ คนนั้นจึงได้เดินทางไปเฝ้าพระพุทธรูปที่ป่าसानกะเจดีย์ แคว้นแคว้นมคธ และได้มีแสดงว่า ได้คิดตั้งปัญหาถามด้วยใจก่อนถึงธรรมที่เป็นศิระะและธรรมที่เป็นเหตุทำให้ศิระะแตกเป็นเสียงหรือตกไป พระพุทธรูปก็ได้ตรัสเฉลยว่า ธรรมที่เป็นศิระะนั้นได้แก่ อวิชา ส่วนธรรมที่จะทำให้ศิระะแตกเป็นเสียงหรือให้ตกไปนั้นได้แก่ วิชา ดังนี้

ลักษณะของโลก

ต่อจากนี้มาณพคนที่ ๑ ชื่อว่าอชิตะ ก็ได้กราบทูลถามปัญหาพระพุทธรูปขึ้นก่อนว่า “โลกอันอะไรปกปิดไว้ โลกไม่ประกาศปรากฏแจ่มแจ้งเพราะอะไร พระองค์ตรัสว่าอะไรเป็นเครื่องฉาบไล่ให้ติดแห่งโลกนั้น อะไรเป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น” ดังนี้ ตามปัญหาที่อชิตมาณพกราบทูลถามนี้ ก็แสดงถึงลักษณะของโลกหรือสิ่งที่เรียกว่าโลกเป็น ๔ อย่างก่อน คือสิ่งที่ชื่อว่าโลกหรือเรียกโลกนั้นมีเครื่องปกปิดหรือปิดบัง มีเครื่องทำให้

ไม่ประกาศปรากฏแจ่มแจ้ง มีเครื่องฉายไล่ให้ติด และมีสิ่งที่เป็นภัยใหญ่ ลักษณะ ทั้ง ๔ นี้ ก็น่าจะเป็นลักษณะของโลกของสิ่งที่ชื่อว่าโลก ตามที่ชุมชนนั้นมีความเข้าใจ และก็อาจเป็นลักษณะของสิ่งที่ชื่อว่าโลกจริง ๆ ด้วยพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสตอบว่า “โลกอันอวิชชาปกปิดหรือปิดบังไว้ โลกย่อมไม่ประกาศปรากฏแจ่มแจ้งเพราะความอยากไปในทางที่ผิดต่าง ๆ (ซึ่งเป็นความอยากยึดอันมีลักษณะเป็นความตระหนี่) และเพราะความประมาทมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลิน” พระองค์ตรัสว่า “ต้นหาคือความอยากอันเป็นเครื่องกระชับใจ เป็นเครื่องฉายไล่ให้ติดของโลกนั้น และทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น” ดังนี้ ตามที่ตรัสพยากรณ์นี้ก็อันทรงรับรองว่า โลกมีเครื่องปิดบังจริง ๆ เพราะ *ความอยากยึด* ไปต่าง ๆ อันทำให้เกิดความตระหนี่กับทั้งเพราะความประมาทมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลิน และโลกก็มีเครื่องฉายไล่ให้ติดจริง ๆ คือ *ต้นหา* คือความอยากอันเป็นเครื่องกระชับใจ และภัยอันใหญ่ของโลกก็มีจริง ๆ คือ *ทุกข์* ดังนี้

ความหมายของโลก

คำว่า *โลก* ก็เป็นคำที่ใช้เรียก มีความหมายหลายอย่าง ที่หมายถึงโลกระดับต่าง ๆ คืออบายโลก มนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก อันหมายถึงโลกอันเป็นที่อาศัยของผู้เกิดในโลกนั้น ๆ ที่เกิดในอบายก็มี เป็นมนุษย์ก็มี เป็นเทพก็มี เป็นพรหมก็มี อีกอย่างหนึ่งหมายถึงชั้นธโลก ธาตุโลก อายตนโลก คือชั้นธ ธาตุ อายตนะ อันที่รวมอยู่ที่สภนธกายหรือที่กายทั้งสิ้นนี้ของแต่ละบุคคล อีกอย่างแสดงคลุมถึงโอกาสโลก โลกคือพื้นพิภพ สังขารโลก โลกคือสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายจากพื้นพิภพ เป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ สรุปรูปร่างก็เป็นสังขารที่มีใจครองและเป็นสังขารที่ไม่มีใจครอง อันเรียกว่า *อุปาทินกสังขาร* *อนุปาทินกสังขาร* ก็รวมเป็นสังขารโลก กับสัตว์โลก โลกคือหมู่มสัตว์ สัตว์โลก โลกคือหมู่มสัตว์นี้ ก็หมายคลุมถึงสัตว์บุคคลทุกประเภททุกชนิด ซึ่งยังมีจิตใจประกอบด้วยอวิชชา ต้นหา อุปาทาน กรรม หรือเรียกง่าย ๆ ประกอบด้วยความคิดข้องเกี่ยวพัน คือยังมีจิตใจประกอบด้วยกิเลสอันเป็นเหตุติดข้องเกี่ยวพัน มีอวิชชาเป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเฉลยที่แรกว่าธรรมที่เป็นศีระะก็คืออวิชชา เป็นหัวหน้าของกิเลสทั้งหมด เป็นศีระะของบรรดากิเลสทั้งหมดหรือว่าบรรดา

กิเลสมีอวิชชานี้เป็นศรัทธา คือเป็นส่วนสำคัญเป็นหัวหน้าเรียกว่าสัตตโลกหรือสัตวโลก เพราะฉะนั้น ทุก ๆ สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ซึ่งยังมีจิตใจประกอบด้วยกิเลสอยู่ ยังละกิเลสไม่ได้ ก็เรียกว่าสัตตโลกทั้งหมด เพราะฉะนั้น สัตวโลกประกอบด้วย กิเลสอยู่ ยังละกิเลสไม่ได้ ก็เรียกว่าสัตตโลกทั้งหมด เพราะฉะนั้น สัตวโลกนี้จึงตั้งอยู่ที่จิตใจของแต่ละบุคคลนี้เอง

สังขตลักษณะของโลก

อนึ่ง คำว่าโลกนั้นเป็นสิ่งที่ชำระ อีกอย่างหนึ่ง อาจแปลว่าสิ่งที่ปรากฏหรือสว่างแจ่มแจ้ง อันหมายความว่า ความชำระซึ่งเป็นลักษณะของโลกเป็นสิ่งที่ประกาศแจ่มแจ้งไม่ปกปิด เพราะฉะนั้น จึงอาจพิจารณาเห็นได้ แต่ว่าลักษณะที่ชำระหลุดโรคนั้นไม่ปกปิดซ่อนเร้น เป็นสิ่งที่ปรากฏ *โอกาสโลก* คือพื้นพิภพก็เป็นสิ่งที่ชำระหลุดโรคนั้นได้ *สังขารโลก* คือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายก็เป็นสิ่งที่ชำระหลุดโรคนั้นได้ *สัตวโลก* หมายถึงกิเลสเอง กิเลสก็เป็นสิ่งที่ชำระหลุดโรคนั้นได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงจะได้ สิ่งที่ว่าโลกนั้น จึงต้องเป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรคนั้น รวมเข้าในความหมายของ *สังขตลักษณะ* คือลักษณะของสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ซึ่งมีแสดงไว้ว่า ความเกิดขึ้นปรากฏ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เป็นอย่างอื่นไปปรากฏ ดังนี้ โลกย่อมมีลักษณะดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ และเป็นสิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป แม้จะยังตั้งอยู่

อวิชชา ตัณหา ทุกข์

คราวนี้เพราะอวิชชาคือความไม่รู้ที่ตนเองปกปิดเอาไว้ สัตวโลกทั้งหลายจึงไม่รู้ไม่เห็นแจ้งในสัจจะคือความจริงของโลก พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสเฉลยว่า โลกอันอวิชชาปกปิดหรือปิดบังไว้ และเมื่ออวิชชาปกปิดไว้ดังนี้ อวิชชานั้นเองก็เป็นปัจจัยให้เกิดความอยากต่าง ๆ กับทั้งความยึด อันมีอาการเป็นมัจฉริยะคือความตระหนี่ กับความประมาท มัวเมาเลินเล่อเผลอเพลิน ฉะนั้น จึงไม่ประกาศปรากฏแจ่มแจ้ง บรรดาสัตวโลก

ทั้งหลายจึงมองไม่เห็นสักจะคือความจริง จึงได้ตรัสเฉลยว่า โลกไม่ประกาศคือปรากฏแจ่มแจ้งก็เพราะความปรารถนาไปต่าง ๆ พร้อมกับความยึดถืออันมีอาการเป็นความตระหนี่เหนียวแน่น กับทั้งความประมาทมัวเมาเลินเล่อผลอเพลิน และเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหาคือความอยาก อันเป็นเครื่องกระชับใจให้คิดให้เพลิดเพลิน

เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสเฉลยว่าตัณหาคือความอยากอันเป็นเครื่องกระชับใจนี้เอง เป็นเครื่องฉาบไล่ของโลกลให้ติดให้เพลิดเพลินยินดี จึงทำให้จิตใจของสัตว์โลกทั้งหลายมีความติดใจยินดีเพลิดเพลิน และจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม จะมีความอยากยึดตระหนี่เหนียวแน่น มีความประมาทมัวเมาเพลิดเพลินไปอย่างไรก็ตาม ถูกฉาบไล่ให้จิตใจติดเพลิดเพลินไปเท่าไรก็ตาม ก็ต้องพบกับภัยใหญ่ของโลก ไม่สามารถพ้นไปได้ ซึ่งภัยใหญ่ของโลกพระพุทธเจ้าก็ตรัสเฉลยรวมเข้าในคำว่าทุกข์ และคำว่าทุกข์นี้ก็รวมเข้าในบรรดาทุกข์ทั้งหลาย ดังที่ตรัสแสดงไว้เป็นคำอธิบายใน *ทุกขสัจจะ* สภาพที่จริงคือทุกข์ เป็นต้นว่าทุกข์คือความเกิด ทุกข์คือความแก่ ทุกข์คือความเจ็บ ทุกข์คือความตาย ทุกข์คือความโศก ความรัญจวนคร่ำครวญใจ ไม่สบายกาย ไม่สบายใจคับแค้นใจ ตลอดจนถึงทุกข์อื่น ๆ ทุกข์ที่ต้องเกิด จะเป็นเกิดในอบาย เกิดเป็นมนุษย์ หรือเกิดเป็นอะไรก็ตาม ก็จะต้องเป็นทุกข์อย่างอื่น ๆ อีก เช่นต้องแสวงหาอาหาร ต้องแสวงหาสิ่งต่าง ๆ และเดือดร้อนอื่น ๆ อีก เป็นอันมารวมเข้าในคำว่า “ทุกข์” โลกเป็นทุกข์อันนี้แหละเป็นภัยใหญ่ของโลกซึ่งสัตว์โลกคือทุก ๆ สัตว์บุคคลผู้ที่มีความข้องติดอยู่จะต้องพบ

สติและปัญญาเป็นเครื่องห้ามเครื่องปิดกระแสของอารมณ์และตัณหา

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสเฉลยดังนี้แล้ว ก็ยังมีคำถามต่อไปว่า “กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในโลกทั้งปวง อะไรเป็นเครื่องห้ามกระแสทั้งหลาย ขอพระองค์ห้ามกระแสทั้งหลาย กระแสทั้งหลายเหล่านั้นจะปิดเสียได้ด้วยอะไร” คำถามต่อไปนี้ก็แสดงลักษณะของโลกอีกอย่างหนึ่งว่า มีกระแสทั้งหลายไหลไปในโลกทั้งปวง เหมือนอย่างกระแสน้ำไหลไปท่วมโลก ถ้าเทียบกับโลกที่เป็นพื้นพิภพในภายนอก แต่ว่าโลกในจิตในนี้ก็มีกระแสทั้งหลายไหลไปท่วมทั่วไปเช่นเดียวกัน อะไรจะเป็นเครื่องห้ามกระแสทั้งหลาย

เหล่านั้น ขอพระองค์ตรัสบอกการห้ามกระแสนทั้งหลาย กระแสนทั้งหลายเหล่านี้ จะปิด คือละเอียดด้วยอะไร พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสตอบว่า “กระแสนทั้งหลายเหล่านี้ในโลก สติเป็นเครื่องห้ามกระแสนทั้งหลายเหล่านั้น เรากล่าวบอกการห้ามกระแสนทั้งหลาย กระแสนทั้งหลายเหล่านั้นจะปิดหรือละเอียดด้วยปัญญา” ดังนี้ ตามพระพุทธภาษิตที่ เฉลยนี้ ก็เป็นการตรัสรับรองถึงลักษณะของโลกที่ตั้งอยู่ในจิตใจ ว่ามีกระแสนทั้งหลาย ไหลไปท่วมท้นไปเช่นเดียวกัน ซึ่งกระแสนทั้งหลายที่ไหลเข้าท่วมจิตใจที่ตั้งอยู่ในจิตใจ ทั่วไปนี้ ก็ได้แก่กระแสนแห่งอารมณ์และกระแสนของกิเลส เพราะว่ากระแสนของอารมณ์ นั้นย่อมไหลเข้าทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของทุก ๆ คนอยู่ตลอดเวลา และอารมณ์ ที่เป็นที่ตั้งแห่งต้นหากบังเกิดต้นหาต่าง ๆ ขึ้น ก็เป็นต้นหาคือความดิ้นรนทะยาน ออกไปในรูปร่าง ในเสียงบ้าง ในกลิ่นบ้าง ในรสบ้าง ในโผฏฐัพพะบ้าง ในเรื่องราว ทั้งหลายบ้าง ก็เป็นกระแสนของต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก ดังที่ตรัสถามไว้ใน คำถามแรก ซึ่งเอาต้นหาเป็นเครื่องกระชับใจว่า เป็นเครื่องฉาบไล่ให้ติดให้เพติดเพติด ของโลกนั้น ดังนี้ เพราะฉะนั้น กระแสนของอารมณ์และของกิเลสเป็นต้นหาเป็นต้นนี้ จึงไหลเข้าท่วมจิตใจของสัตว์โลกอยู่ตลอดเวลาทั่วไป แต่ว่าพระองค์ก็ตรัสว่า ธรรมที่จะห้ามได้นั้นก็คือสติ และธรรมที่จะปิดคือละเอียดนั้นก็คือปัญญา

อิริยาบถปีพพะ

เพราะฉะนั้น จึงมาถึง สติปัฏฐาน คือการปฏิบัติทำสติ ก็เป็นวิธีปฏิบัติสำหรับ ที่จะห้ามกระแสนของอารมณ์และต้นหาให้เข้ามาท่วมใจ และการปฏิบัติในสติปัฏฐาน ก็นำให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้อันเป็นตัวปัญญา เป็นเครื่องปิดคือกระแสนทั้งหลาย ที่เข้ามาท่วมจิตใจได้ด้วย การทำสติคือการระลึกได้ กับทั้งสัมปชัญญะคือความรู้ตัวใน อิริยาบถ เมื่อเดินก็รู้ว่าเราเดิน เมื่อยืนก็รู้ว่าเรายืน เมื่อนั่งก็รู้ว่าเรานั่ง เมื่อนอนก็รู้ว่า เรานอน ทำสติพร้อมทั้งสัมปชัญญะกำหนดให้รู้ กับทั้งให้รู้ต่อไปว่า สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นนอน ก็เป็นรูปธรรมนามธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา และเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ ดังนี้ก็เป็นการปฏิบัติในสติปัฏฐาน

ครั้งที่ ๒ อชิตมาณพปัญหา (ต่อ)

ได้แสดงธรรมในไสพสปัญหา มาณพ ๑๖ คนกราบทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้า และได้แสดงเริ่มมาณพคนที่ ๑ ชื่อว่าอชิตมาณพได้กราบทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้า และพระองค์ก็ได้ตรัสตอบ รวมคำถามคำตอบโดยย่อว่า กราบทูลถามว่า โลกอะไรปกปิดหรือปิดบังไว้ ตรัสตอบว่า อันอวิชชาปกปิดหรือปิดบังไว้ กราบทูลถามว่า โลกย่อมไม่ประกาศ คือไม่ปรากฏแจ่มแจ้งเพราะอะไร ตรัสตอบว่า เพราะความอยากไปต่าง ๆ ซึ่งเป็นความอยากไปในทางที่ผิด กับทั้งยึดถือความปรากฏเป็นมัจฉริยะคือความตระหนี่ กับทั้งความประมาทคือความมัวเมาเลินเล่อเปลอเฟลน โลกจึงไม่ประกาศหรือไม่แจ่มแจ้ง

กราบทูลถามว่า พระองค์ตรัสว่าอะไรเป็นเครื่องฉาบไล่ให้คิดแห่งโลก ตรัสตอบว่า ตัณหาคือความอยากอันเป็นเครื่องกระชิบเครื่องฉาบไล่ให้คิดแห่งโลก กราบทูลถามว่า กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในโลกทั้งหมด อะไรเป็นเครื่องห้ามกระแสทั้งหลาย ตรัสตอบว่า สติเป็นเครื่องห้ามกระแสทั้งหลาย กราบทูลถามว่า กระแสเหล่านั้นจะปิดคือละเอียดด้วยอะไร ตรัสตอบว่า จะปิดคือละเอียดด้วยปัญญา

นามรูปดับเพราะดับวิญญาณ

ต่อจากนั้นอชิตมาณพก็กราบทูลถามว่า “ปัญญาและสติและนามและรูปทั้งหลายจะดับได้ในที่ไหน” ก็ตรัสตอบว่า “มาณพได้ถามถึงที่ซึ่งปัญญา สติ นามและรูปดับไปทั้งหมด พระองค์จึงตรัสตอบว่า เพราะความดับแห่งวิญญาณ นามและรูป

ย่อมดับไปทั้งนั้น ย่อมดับไปในที่นั้น” ดังนี้ ในคำกราบทูลถามข้อหลังนี้เป็นคำถามซึ่งไปถึงที่สุดของการปฏิบัติ เมื่อยังไม่ถึงที่สุดของการปฏิบัติก็ยังมีวิชาตลอดจนถึงยังมีวิญญาณมีนามรูปตามนัยที่ตรัสแสดงไว้ใน *ปฏิจจสมุบาท* คือในธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัยเกิดสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยเกิดวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยเกิดนามรูป ดังนี้ เป็นต้น นี่เป็นสายเกิด ส่วนในสายดับนั้นก็เพราะอวิชาดับสังขารก็ดับ เพราะสังขารดับวิญญาณก็ดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปก็ดับ ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น นามรูปจะดับเพราะดับวิญญาณ วิญญาณจะดับก็เพราะดับสังขาร สังขารจะดับก็เพราะดับอวิชา แต่ว่าธรรมใน *ปฏิจจสมุบาท* นี้เป็นธรรมที่ลุ่มลึก จึงยังไม่อธิบายในครั้งนี้เป็นแต่เพียงอ้างมาเพื่อชี้ว่า คำที่กราบทูลถามเป็นคำที่กราบทูลถามถึงที่สุดคือความสิ้นชาติสิ้นภพอันได้แก่ นิพพาน ในพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่ดับชาติดับภพไม่เกิดอีก หากว่ายังไม่บรรลุถึงนิพพาน ก็ยังไม่สิ้นชาติสิ้นภพต้องเกิดอีก จึงต้องมีนามรูปซึ่งมาก่อให้เกิดขึ้นอีก ก็เพราะยังมีวิญญาณ เพราะยังมีสังขาร เพราะยังมีอวิชา เพราะฉะนั้น เมื่อมีคำถามว่านามรูปจะดับไปทั้งหมดเมื่อไร จึงได้ตรัสตอบว่าเมื่อดับวิญญาณได้ เมื่อมีวิญญาณอยู่ก็ยังคงดับนามรูปไม่ได้หมดสิ้น แต่ว่าจะดับวิญญาณได้ก็ต้องดับสังขารดับอวิชาได้ เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้ก็เพียงทำความเข้าใจว่าเป็นคำถามถึงว่าจะสิ้นชาติสิ้นภพได้ที่ไหนเมื่อไหร่ ก็สิ้นชาติสิ้นภพคือดับนามรูปได้ในเมื่อดับวิญญาณได้ อันมีความหมายว่าดับสังขาร ดับอวิชาได้ คือดับกิเลสได้นั้นแหละจึงจะสิ้นชาติสิ้นภพ เป็นที่สุดของนามรูปคือไม่เกิดอีก

การศึกษาปฏิบัติธรรมสิ้นสุดเมื่อละกิเลสได้ทั้งหมด

และในคำถามนั้นก็ถามถึงสติปัญญาด้วย ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สติเป็นเครื่องห้ามกระแสทั้งหลายในโลก ปัญญาเป็นเครื่องปิดหรือเครื่องละกระแสทั้งหลายในโลกได้อันหมายถึงกระแสของกิเลสมีต้นเหตุเป็นต้น พร้อมทั้งกระแสของอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลสดังที่ได้กล่าวแล้ว อันเทียบด้วยกระแสน้ำที่ไหลไปในโลกภายนอกหรือที่ท่วมโลกภายนอก กระแสของอารมณ์และกิเลสมีต้นเหตุเป็นต้น เป็นกระแสในจิตใจที่ท่วม

จิตใจ เป็นโอะฆะคือห้วงน้ำหรือว่าอรรณพคือทะเลหลวงที่ท่วมจิตใจ เทียบกับห้วงน้ำหรือทะเลหลวงในโลกธาตุซึ่งท่วมภูมิภาคส่วนนั้น ๆ ในโลก ฉะนั้น จึงได้กราบทูลถามว่า สติกับปัญญา หรือปัญญากับสติ จะดับไปได้เมื่อไหร่ อันหมายความว่า จะดับไปในฐานะเป็นเครื่องปรุงแต่งคือปฏิบัติอย่างหนึ่งก็ตาม หรือจะดับไปในฐานะที่ว่าเมื่อไหร่จึงจะหยุดทำการห้าม หยุดทำการกั้นกันเสียสักทีหนึ่ง จะต้องใช้สติปัญญาห้ามกั้นกันเรื่อยไปไม่รู้จักจบสิ้น หรือว่าจะจบสิ้นกันได้เมื่อไรสักทีหนึ่ง ในข้อนี้ก็เป็นการถามถึงที่สุดเช่นเดียวกัน การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนานั้น จะต้องปฏิบัติเรื่อยไปหรือมีเวลาที่จะจบจะสิ้นได้ ในข้อนี้เมื่อพิจารณาดูตามที่ได้ตรัสแสดงสั่งสอนไว้ ก็แสดงว่ามีเวลาจบเวลาสิ้นได้ดังที่ได้ทรงปันบุคคลในโลกนี้ไว้เป็น ๓ จำพวก

จำพวกที่ ๑ เป็นเสขะผู้ที่เรียกว่าเป็นนักศึกษาที่ไม่ใช่ เป็นอเสขะคือผู้ที่ได้ชื่อว่าไม่ต้องศึกษาต่อไปแล้วก็ไม่ใช่ ก็ได้แก่สามัญชนหรือปุถุชนทั่ว ๆ ไป ยังไม่จัดเข้าว่าเป็นนักศึกษาและก็จัดเข้าว่าเป็นผู้จบศึกษาไม่ได้ เพราะว่าทางพุทธศาสนาจะยอมรับว่าเป็นนักศึกษา ก็ในเมื่อได้เข้าทางที่ถูกแล้วและไม่ออกจากทางที่ถูกนั้นอีกต่อไป คือว่าจับปฏิบัติเข้าทางแล้ว ไม่ออกนอกทางต่อไป จึงจะเรียกว่า เป็นเสขะคือผู้ศึกษาหรือนักศึกษา ส่วนผู้ที่ยังไม่เข้าขั้นนี้ บางทีก็ปฏิบัติถูก บางทีก็ปฏิบัติผิดทาง และมักจะผิดทางเสียเป็นอันมากดังนี้ จึงยังไม่ยอมเรียกว่าเป็นผู้ศึกษาหรือนักศึกษา ยังไม่เรียกว่าเป็นผู้ที่ไม่ต้องศึกษา เป็นจำพวกที่ ๑

จำพวกที่ ๒ คือผู้ที่เข้าทางแล้ว จับปฏิบัติในทางที่ถูกแล้ว ไม่ออกนอกทางต่อไป นับตั้งแต่โสดาบันบุคคลขึ้นไป เรียกว่าเสขะ แปลว่าผู้ศึกษาหรือนักศึกษา ฉะนั้นเมื่อเป็นโสดาบันบุคคลขึ้นไปแล้ว แต่ยังไม่จบกิจยังไม่เสร็จกิจ จึงเรียกว่า *เสขบุคคล* คือผู้ที่เป็นนักศึกษาหรือผู้ศึกษา เป็นจำพวกที่ ๒

จำพวกที่ ๓ คือผู้ที่เสร็จกิจแล้ว ไม่ต้องปฏิบัติเพื่อละกิเลสอีกต่อไป เพราะละกิเลสได้หมดแล้ว ได้แก่พระอรหันต์ เรียกว่าอเสขะ คือผู้ที่จบการศึกษาเสร็จกิจแล้ว ไม่ต้องศึกษาปฏิบัติเพื่อละกิเลสอีกต่อไป เพราะละกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้ดังนี้

ดับสติและปัญญาพร้อมกับดับนามรูปดับขันธนิพพาน

จึงแสดงว่า การปฏิบัติธรรมนั้นมีเวลาที่จะจบ มีเวลาที่จะเสร็จ อันหมายความว่าปฏิบัติเพื่อละกิเลส ไม่ใช่ว่าไม่มีวันไม่มีเวลาที่จะจบจะเสร็จ และแม้บาลีที่แสดงถึงไตรสิกขา ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ปฏิบัติในไตรสิกขา คือศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา ก็เพียงพอที่จะบรรลุถึงนิพพานอันเป็นธรรมเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น เมื่อบรรลุถึงแล้วก็เป็นอันว่าเสร็จกิจที่จะต้องศึกษาเป็นอเสขะ เพราะฉะนั้น ปัญญาและสติหรือสติกับปัญญาอันเป็นธรรมปฏิบัติเพื่อห้ามเพื่อปิด คือละกระแสทั้งหลายในโลก จึงมีเวลาปฏิบัติจบเสร็จสิ้น ถ้าแสดงอย่างง่ายโดยอาศัยคำว่ากระแส นั้นเป็นเค้าความก็แสดงได้ว่า ห้ามกระแสทั้งหลาย ปิดคือละกระแสทั้งหลายได้หมดเมื่อไหร่ ก็เสร็จกิจที่จะต้องใช้สติใช้ปัญญากันเมื่อนั้น เป็นอันว่าดับสติปัญญาได้ พระอาจารย์ได้มีอธิบายไว้ด้วยว่า ปัญญาและสติหรือสติกับปัญญานั้น ย่อมดับไปพร้อมกับนามรูปที่เป็นวิบากขันธ ในเมื่อดับขันธนิพพานเรียกตามภาษาธรรมว่าดับในที่สุดด้วยอนุภาทิสเสนินิพพานธาตุ ดับนามรูป ดับขันธที่เป็นวิบากขันธ สติปัญญาก็ดับไปพร้อมกันหมด ก็เป็นอันว่าสติปัญญา นามรูปก็ดับไปพร้อมกันหมด ด้วยอนุภาทิสเสนินิพพานธาตุ พระอาจารย์ท่านแสดงไว้ดังนี้ แต่เมื่อแสดงถึงกิจที่จะพึงปฏิบัตินั้นในเมื่อละกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ไม่มีกระแสที่จะต้องห้าม ที่จะต้องปิดคือละกันต่อไปแล้ว ก็เป็นอันว่าหมดกิจที่จะต้องปฏิบัติด้วยสติปัญญา ก็เป็นอันว่าดับ

ธรรมปฏิบัติก็มีเกิดดับ

อีกอย่างหนึ่ง ท่านพระอานนที่ได้แสดงว่า ธรรมปฏิบัติที่ปฏิบัติกันนั้นเกิดดับไปคราวหนึ่ง ๆ ในการปฏิบัติครั้งหนึ่ง ๆ ดังที่ได้มีแสดงว่า มีพราหมณ์ผู้หนึ่งไปวัดได้เข้าไปหาท่านพระอานนท์ และได้ถามท่านว่าประพตติพรหมจรรย์เพื่ออะไร ท่านตอบว่า ประพตติพรหมจรรย์เพื่อละฉันทะ คือความพอใจ พราหมณ์ก็ถามท่านว่า จะละได้ด้วยอะไร ท่านก็ตอบว่า ด้วยการอบรมอิทธิบาท อันประกอบด้วยประธานสังขาร คือความประกอบความเพียรซึ่งอาศัยสมาธิ อันอาศัยฉันทะ คือความพอใจใคร่ที่จะ

ปฏิบัติบ้าง วิริยะ ความเพียรปฏิบัติบ้าง จิตตะ จิตใจคือความเอาใจใส่ปฏิบัติบ้าง วิมังสา ความใคร่ครวญพิจารณาปฏิบัติบ้าง อันเรียกว่าอิทธิบาททั้ง ๔ พราหมณ์ได้ฟังดังนั้นก็คัดค้านว่าเป็นไปไม่ได้ เพราะว่าเมื่อตอบว่าประพฤติพรหมจรรย์เพื่อละฉันทะ โฉนจึงอธิบายต่อไปว่า จะละฉันทะก็ด้วยอาศัยฉันทะเป็นต้น ท่านพระอานนท์จึงได้กล่าวย้อนถามให้พราหมณ์ตอบและแสดงอธิบายด้วยอุปมาว่า เมื่อพราหมณ์จะมาวัดนี้ พราหมณ์ก็มีฉันทะที่จะมา และเมื่อมาถึงวัดนี้แล้ว ฉันทะที่จะมาของพราหมณ์นั้นก็ดับไป อนึ่ง เมื่อพราหมณ์จะมาวัดนี้ พราหมณ์ก็มีวิริยะที่จะมาครั้งมาถึงวัดนี้แล้ว วิริยะนั้นก็ดับไป เมื่อพราหมณ์จะมาวัดนี้ พราหมณ์มีจิตตะที่จะมา ครั้นมาถึงแล้ว จิตตะนั้นก็ดับไป อนึ่ง เมื่อพราหมณ์จะมาวัดนี้ พราหมณ์มีวิมังสา คือความใคร่ครวญที่จะมา ครั้นมาถึงแล้ว วิมังสานั้นก็ดับไป อย่างนั้นใช่หรือไม่ พราหมณ์ก็ตอบว่าใช่ เพราะว่าฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา นั้นได้ปฏิบัติเสร็จแล้ว เป็นฉันทะวิริยะจิตตะวิมังสาที่จะมาจึงมา ในการมานั้นก็อาศัยฉันทะวิริยะจิตตะวิมังสานั้นแหละมา แต่เมื่อมาถึงแล้วก็หมดหน้าที่ หน้าที่นั้นเพื่ออะไร เมื่อเสร็จกิจอันนั้น ๆ ไปแล้วครั้งหนึ่ง ๆ ก็ดับไปครั้งหนึ่ง ๆ ดังนี้ นี่ก็เป็นความเกิดดับครั้งหนึ่ง ๆ แม้ของธรรมปฏิบัติเอง แต่ว่าเมื่อยังไม่เสร็จกิจ ก็จะต้องทำกันอีก ๆ โดยหยุดทำไม่ได้ต้องทำกันต่อ ๆ ไป จนกว่าจะเสร็จกิจถึงที่สุดดังนี้ เพราะฉะนั้น คำถามนี้จึงเป็นคำถามที่ก้าวล่วงเข้ามาถึงที่สุด

ความประพฤติของบุคคลผู้มีธรรม

และพราหมณ์ก็ยังได้กราบทูลถามต่อไปว่า “ขอให้พระองค์ตรัสบอกความประพฤติของบุคคลผู้มีธรรมที่ได้พิจารณาเห็นแล้ว คือที่เป็นอเสขบุคคล และบุคคลที่ยังศึกษาอยู่ซึ่งมีอยู่เป็นอันมากในโลก” พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่า “ไม่กำหนดยินดีติดอยู่ในกามทั้งหลาย มีใจไม่ขุ่นมัว ฉลาดรู้ธรรมทั้งปวง มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ” ซึ่งพระพุทธดำรัสตอบนี้เป็นการตอบอย่างสรุป และก็เป็นการตอบที่ปฏิบัติได้ทั่วไปด้วย

ปัญหาหลังนี้ พระพุทธเจ้าได้ยกขึ้นตรัสถามพระสารีบุตรเถระ ท่านได้นิ่งก็ตรัสถามอีกเป็นครั้งที่ ๒ ที่ ๓ ท่านก็นิ่งอีก จึงตรัสถามเป็นการประทานนัยในการ

ยกข้อตอบว่า เธอเห็นว่า (ขันธ ๕) นี้เกิดแล้ว ท่านจึงกราบทูลตอบรวมใจความว่า ผู้เห็นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงว่า นี้เกิดแล้ว ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่าย สิ้นติดใจ ดับสิ่งที่เกิดนั้น เห็นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงว่า นี้เกิดเพราะอาหารนั้น ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่าย สิ้นติดใจ ดับอาหารที่เป็นเหตุให้เกิด เพราะอาหารนั้นดับ ย่อมเห็นด้วยปัญญาชอบ ตามเป็นจริงว่า สิ่งใดเกิดแล้ว สิ่งนั้นมีดับเป็นธรรมดา ย่อมปฏิบัติเพื่อหน่าย สิ้นติดใจ ดับสิ่งที่เกิดแล้วมีดับเป็นธรรมดา ชื่อเสชชะ (ผู้ยังศึกษาอยู่ คือนักศึกษา) ส่วนผู้ที่เห็นด้วยปัญญาชอบอย่างนั้น ย่อมวิมุตติหลุดพ้น เพราะหน่าย สิ้นติดใจ ดับไม่ยึดมั่น สิ่งที่เกิดแล้ว พร้อมทั้งอาหารที่เป็นเหตุให้เกิด และสิ่งที่เกิด และสิ่งที่เกิดแล้วมีดับเป็นธรรมดา ชื่อว่าผู้มีธรรมอันที่ได้พิจารณาเห็นแล้ว คือ เป็นอเสชชะ (ผู้จบศึกษา ไม่ต้องศึกษาต่อไป) พระพุทธเจ้าประทานสาธุการ (ส.นิทาน.๑๖/๙๘/๕๖)

สัมปชัญญูปพะ

และในข้อว่ามีสติอยู่ทุกอิริยาบถนี้ ก็มาตรงกับสัมปชัญญูปพะ ในสติปัฏฐาน คือมีสัมปชัญญะ ความรู้ตัวพร้อมกับสติในการเดินยืนนั่งนอน ในการก้าวไปข้างหน้า ในการถอยไปข้างหลัง ในการแลในการเหลียว ในการคู้กายเหยียดกาย ในการทรงสังขมาฏี บาตร จีวร หรือในการนุ่งห่ม ในการกินดื่ม ในการถ่าย ในการเดินยืนนั่งนอน ตื่นพูดหนึ่ง รวมความว่าในอิริยาบถทั้งปวง ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธดำรัสที่ตรัสตอบเป็นข้อสุดท้ายของมาณพผู้นี้ จึงใช้ปฏิบัติได้สำหรับผู้มุ่งปฏิบัติธรรมทั้งปวงและโดยเฉพาะในข้อที่มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ ก็มีอธิบายตรงกับในสัมปชัญญูปพะที่ท่านจะได้ สวดต่อไป

อชิตมาณพปัญหาจบ

ครั้งที่ ๓
ติสสเมตเตยยมาณพปัญหา

ภิกษุคือผู้สันโดษเต็มความประสงค

ได้แสดงธรรมในโสฬสปัญหานาสติปัญฐาน ซึ่งได้แสดงอธิบายมาเป็นประจำปี บัดนี้จะได้แสดงปัญหาที่ ๒ มาณพชื่อว่าติสสเมตเตยยะได้กราบทูลถามเป็นคนที่ ๒ มีใจความว่า “ใครชื่อว่าเป็นผู้สันโดษเต็มความประสงคในโลกนี้ ความหวั่นไหวของใคร ไม่มี ใครรู้ที่สุดทั้ง ๒ ด้วยปัญญา ไม่ติดอยู่ในท่ามกลาง พระองค์ตรัสเรียกใครว่าเป็น มหาบุรุษ ใครล่วงเครื่องผูกร้อยรัดใจหรือเย็บร้อยใจได้” ดังนี้

พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบปัญหานี้มีคำแปลโดยใจความว่า “ภิกษุคือผู้ทำลาย กิเลสซึ่งมีพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ สำรวมในกามทั้งหลาย ปราศจากความ ดิ้นรนทะยานอยาก มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นตามความเป็นจริง จึงดับเครื่องเศร้า หมองดับทุกข์เสียได้ ชื่อว่าเป็น ผู้สันโดษ เต็มความประสงคในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีความ หวั่นไหว เป็นผู้รู้ที่สุดทั้ง ๒ ด้วยปัญญา ไม่ติดอยู่ในท่ามกลางเราเรียกว่าเป็นมหาบุรุษ ล่วงเครื่องผูกเย็บร้อยใจได้” ดังนี้

ตามคำถามย่อแสดงว่า ผู้ถามย่อได้เป็นผู้ค้นคว้าศึกษาธรรม มีความเข้าใจ ถึงคำว่าสันโดษ ไม่หวั่นไหว รู้ที่สุดทั้ง ๒ และท่ามกลาง กับทั้งรู้ถึงกับคำว่ามหาบุรุษ กับเครื่องผูกเย็บร้อยใจ คำเหล่านี้จึงเป็นคำที่ใช้เรียกถึงบุคคลผู้ประสพธรรมอย่างสูง และก็เป็นคำที่มีความเข้าใจถึงกัน แต่ว่าแม้เป็นคำที่ได้ใช้เรียกผู้บรรลุถึงธรรมอย่างสูง

หรือเป็นภาษาธรรม ภาษาการปฏิบัติทางจิต แต่ผู้ถามก็อาจจะมีความเข้าใจในความหมายอย่างหนึ่ง แต่พระบรมศาสดาได้ทรงชี้คำที่พูดกันนั้นแหละมาทรงแสดงในความหมายอีกอย่างหนึ่ง พิจารณาดูภาษาธรรมที่ใช้ในพระพุทธศาสนา ก็เป็นคำที่ใช้พูดกันมาเก่าในการสอนธรรม หรือแม้ในคำพูดของชาวบ้าน พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็ต้องใช้คำพูดที่เขาพูดเข้าใจกันมาแสดง แต่ว่ามาทรงแสดงอรรถะคือความหมายตามคลองธรรมในพระพุทธศาสนาเช่นคำว่า ภิกษุหรือภิกษุ นิพพาน อรหันต์ อรหันต์ แม้คำว่า พุทธะ พระพุทธเจ้า ธรรมะ พระธรรม สังฆะ พระสงฆ์ ก็เป็นคำที่เขาพูดกันมาแล้วเรียกกันมาแล้ว

ภิกษุ ผู้เห็นภัยในวัฏฏะ ผู้ทำลายกิเลส

ตั้งคำว่าภิกษุ หรือ ภิกษุ ที่ในพระวินัย ก็มาใช้เรียกผู้ที่อุปสมบทแล้วตามพระวินัย เป็นภิกษุ ภิกษุณี หรือภิกษุ ภิกษุณี ที่แปลตามศัพท์อย่างหนึ่งว่าเป็นผู้ขอคือเป็นผู้ขอโดยปกติด้วยการที่อุ้มบาตรเดินเข้าไปในละแวกบ้าน แสดงอาการขอแต่ไม่ได้เรียกร้องกล่าววาทะอย่างยากจนพิทกที่มีการกล่าววาทะขอหรือแสดงการเตนร่าทำเพลงเป็นการขอ ภิกษุนั้นเป็นผู้ขอโดยปกติ อุ้มบาตรเดินเข้าไปด้วยความสාරวม ผู้มีศรัทธาก็นำอาหารมาใส่บาตรถวาย แต่แม้คำนี้เองก็มาใช้ในธรรมปฏิบัติที่มีความหมายว่า บุคคลผู้เห็นภัยในวัฏฏะ บุคคลผู้เห็นโทษแม้เล็กน้อย บุคคลผู้ทำลายกิเลส เมื่อมาใช้เป็นภาษาทางธรรมปฏิบัติ ดังนี้ คำว่าภิกษุหรือภิกษุก็ใช้ได้สำหรับผู้ปฏิบัติทั่วไปเพื่อทำลายกิเลส ผู้ที่เห็นภัยในวัฏฏะ เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อยไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตคือผู้บวช หรือคฤหัสถ์ ไม่ว่าจะเป็สตรี บุรุษ เด็ก ผู้ใหญ่เมื่อได้เป็นผู้เห็นภัยในวัฏฏะ เห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อยและปฏิบัติทำลายกิเลส ก็ชื่อว่าเป็นภิกษุได้โดยการปฏิบัติธรรมดังที่ใช้ในที่นี้

ทรงสอนให้ยินดีตามได้ ตามกำลัง ตามสมควร

และข้อที่ถามว่า ใครเป็นผู้สันโดษในโลกนี้ คำว่า สันโดษ นั้นผู้ถามจะมีความหมายอย่างไรไม่ปรากฏ แต่คำนี้เมื่อมาใช้ในพระพุทธศาสนาก็มีความหมายว่า

ผู้เต็มความประสงค์ คือ เป็นผู้พอ เป็นผู้เต็ม ก็คือผู้เต็มความประสงค์และได้มีแสดงอธิบายทางพระพุทธศาสนานับตั้งแต่สันโดษ คือพอใจตามมีตามได้ในปัจจัย ๔ สำหรับภิกษุคือ ในจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ ยาแก้ไข้สำหรับภิกษุ เมื่อได้อย่างไรก็ยินดีอย่างนั้น เรียกว่ายินดีตามมีตามได้ และได้มีแสดงอธิบายแยกออกไปอีกเป็น *ยถาลภ* *สันโดษ* ยินดีตามได้ *ยถาพลสันโดษ* ยินดีตามกำลัง *ยถาสารูปสันโดษ* ยินดีตามสมควร ยินดีตามได้นั้นก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว ได้ลาภผลมาอย่างไรมิยินดีตามนั้น ยินดีตามกำลัง ก็คือตามกำลังที่จะพึงแสวงหาพึงได้รับพึงบริโภคใช้สอย ยินดีตามสมควร นั้นก็คือตามที่ถูกต้องเหมาะสม สำหรับยถาพลสันโดษยินดีตามกำลัง ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร ก็เป็นการแสดงทางปฏิบัติในสันโดษละเอียดเข้าอีก คือตั้งแต่ในการแสวงหา ก็ให้เป็นไปตามควรแก่กำลัง และให้ถูกต้องเหมาะสม ไม่ให้เกินกำลัง ไม่ให้ผิด และในการรับคือในการได้มา ก็รับตามกำลัง รับตามสมควร ไม่รับเกินกำลัง ไม่รับในสิ่งที่ไม่สมควร หรือในอาการที่ไม่สมควร ตลอดจนถึงในการบริโภคใช้สอย ก็ตามกำลังตามความสมควร พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้สันโดษตามที่ได้ ตามกำลังตามสมควร ดังนี้ ก็เกี่ยวแก่สิ่งต่าง ๆ สำหรับภิกษุก็เป็นปัจจัย ๔ เป็นต้น และสำหรับคฤหัสถ์ก็เป็นสิ่งต่าง ๆ ที่จะพึงได้ ซึ่งสรุปว่าเป็นส่วนผลที่จะพึงได้ต่าง ๆ

ทรงสอนไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย

แต่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสสอนไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย คือในการละความชั่วกระทำความดีอันต้องอาศัยความเพียร เพียรละความชั่วเพียรกระทำความดี ในเมื่อมีความชั่วที่จะต้องได้ละ ยังมีความดีที่จะต้องทำ ก็ไม่ให้พอ เพราะถ้ารู้สึกลัวพอเสียแล้ว ไม่ต้องทำความดีอะไรอีกหรือไม่ต้องละความชั่วอะไรอีก ก็เป็นอันว่าจะไม่เจริญด้วยกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงตรัสไม่ให้สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย คือในการละความชั่วกระทำความดี รวมความก็คือเมื่อมีเหตุที่จะต้องปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติในเหตุให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่พอเสีย เพราะว่าถ้าพอเสียแล้วก็เป็นอันว่าจะไม่ก้าวหน้า เพราะฉะนั้น ข้อนี้อันจึงเป็นหลักปฏิบัติพระพุทธศาสนา เมื่อปฏิบัติในเหตุในการละความชั่วกระทำความดีต่าง ๆ หรือในการปฏิบัติกรณียะ กิจที่ควรทำ หรือในหน้าที่การงานต่าง ๆ ของตน ก็ต้องทำให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่ว่าในผลที่ได้นั้นก็ให้มีความสันโดษ และ

เมื่อมีความสันโดษในผลดังนี้ ก็จะทำให้มีความสุข เหมือนอย่างว่าทำกรงานอย่างหนึ่ง ได้ผลเท่านั้นไม่พอใจ เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ยากที่จะได้รับความสุข ฉะนั้น ต้องพอใจในผลที่ได้รับ แต่ว่าให้ปฏิบัติในเหตุให้ดียิ่งขึ้น และเมื่อเหตุดียิ่งขึ้นผลดีก็จะตามมา หรือแม้ว่าผลดีจะยังไม่ตามมา เมื่อมีความยินดีในผลก็จะทำให้มีความสุข แต่ถ้าไม่ยินดีในผลก็จะมี ความทุกข์ และจะทำให้ชวนชวาย เพื่อจะให้ได้ผลแม้เป็นทางที่ผิด โดยที่ไม่นึกว่าจะ ต้องปฏิบัติในเหตุของผลนั้นให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ซึ่งการปฏิบัติของเหตุผลนั้น ๆ ก็จะต้อง กระทำในทุก ๆ ทางอันเป็นทางที่ถูกอันเป็นทางที่ชอบ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ เจริญด้วยการปฏิบัติในเหตุด้วย และจะทำให้ผลที่ติดติดตามมาด้วย บุคคลที่ประพฤติ ทุจริตต่าง ๆ นั้นเพราะเหตุที่ไม่ยินดีในผลที่ตนพึงได้ด้วยการปฏิบัติเหตุของตน ดังที่ผู้ที่เป็นโจรเป็นขโมย ลักเอาทรัพย์ที่เขาแสวงหามาได้โดยชอบ เพราะอยากได้ผล คือทรัพย์แต่ไม่อยากปฏิบัติในเหตุ เรียกว่าขาดสันโดษ เมื่อเป็นดังนี้จึงต้องขโมยเขา ต้องทุจริตต่าง ๆ แต่ถ้าหากว่ามีความสันโดษในผล ไม่สันโดษในเหตุ คือปฏิบัติในเหตุ ที่ไม่ให้ทรัพย์นั้น ตั้งใจประกอบอาชีพทำมาหากินรวบรวมทรัพย์สมบัติที่เป็นผลของ ตนเองดังนี้ ก็ย่อมจะเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้อง

ปฏิบัติดับตัณหา เพื่อความเป็นผู้สันโดษเต็มความประสงค์

เพราะฉะนั้น สันโดษในพระพุทธานุชาจึงเป็นสันโดษที่ถูกต้อง และก็มีระดับ ของสันโดษตั้งแต่ระดับต่ำจนถึงระดับสูง ก็คือ เต็มความประสงค์ แต่ว่าความที่จะได้ ความเต็มความประสงค์นั้น ในเมื่อยังมีความประสงค์อยู่ก็ยังไม่เต็ม เพราะฉะนั้น จึงละความประสงค์ เมื่อปราศจากความประสงค์เสียได้นั้นแหละจึงจะเต็ม ก็คือปฏิบัติ ดับตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก และเมื่อยังมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากอยู่ นอกจากไม่เต็มความประสงค์แล้ว ยังมีความหวั่นไหวไปต่าง ๆ อันปรากฏเป็นความ ทะเยอทะยานดิ้นรนไปต่าง ๆ บ้าง ปรากฏเป็นความกระสับกระส่ายหวั่นไหวไป หวาดระแวงไปต่าง ๆ บ้าง เพราะเหตุของโลกธรรม ธรรมสำหรับโลกซึ่งทุกคนต้อง ประสพ อันได้แก่ความได้ลาภ ความเสื่อมลาภ ความไฉย ความเสื่อมยศ ต้องถูก นินทา ได้รับสรรเสริญ ต้องประสบความสุข ต้องประสบความทุกข์ต่าง ๆ อันเป็นส่วน

ที่นำปรารถนาก็มี ไม่นำปรารถนาก็มี เมื่อมีความทะยานอยากอันเป็นต้นเหตุ ก็คือ ทะยานอยากไปในลาภยศสรรเสริญสุข ต้องการที่จะได้ ต้องการที่กำจัดบุคคลก็ตาม เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ตามที่ขัดขวางต่อ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุขต่าง ๆ ของตน จึงต้องหวั่นไหวไปด้วยความหวาดระแวงบ้าง ด้วยความทะเยอทะยานบ้าง ดิ้นรนชวนชวายเป็นไม่มีเวลาที่จะสงบใจ เมื่อเป็นดังนี้ จึงเท่ากับเป็นผู้ที่ไม่มีปัญญา รู้เบื้องปลายทั้ง ๒ ก็คือ ไม่รู้อนาคต ไม่รู้อดีต และไม่รู้ว่ากลางก็คือไม่รู้ปัจจุบัน เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้หวนคิดถึงอดีต หวังอนาคตและติดอยู่ในปัจจุบัน ลักษณะดังนี้ เป็นลักษณะที่ขาดปัญญาผู้แจ้ง เห็นจริงทั้งอดีตทั้งอนาคตทั้งปัจจุบัน จึงหลงไหลไขว่คว้าอดีตบ้าง อนาคตบ้าง ปัจจุบันบ้าง วุ่นวายสับสน ลักษณะดังนี้ไม่ชื่อว่าเป็น มหาบุรุษ แต่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีเครื่องผูกเย็บร้อยจิตใจ เหมือนอย่างเข็มที่เย็บร้อยผ้าด้วยด้ายให้ติด ก็คือกิเลสอันเป็นเครื่องร้อยรัด ได้แก่ต้นเหตุ ความดิ้นรนทะยานอยากหรือโลภ โกรธ หลงต่าง ๆ อุปาทาน ความยึดถือต่าง ๆ จิตใจจึงวุ่นวายสับสนถูกดึงไปในอารมณ์ต่าง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นมหาบุรุษไม่ได้ แม้ว่าจะอยู่ในตำแหน่งใหญ่โตเท่าไร ก็เป็นมหาบุรุษไม่ได้ ยิ่งเจริญต้นเหตุ เจริญโลกโกรธหลงมาก ซึ่งล้วนเป็นเครื่องนำไปสู่ความเสื่อมสิ้นเสื่อมเสีย

ผู้สันโดษคือผู้ปฏิบัติดับกิเลสดับทุกข์

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสตอบตามคลองธรรมในพระพุทธศาสนาว่า ผู้ที่ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษเป็นต้นนั้นตามที่กราบทูลถาม ก็จะต้องเป็นภิกษุหรือภิกษุ คือเป็นผู้ปฏิบัติทำลายกิเลส โดยประพาสพรหมจรรย์ สำรวมในกามทั้งหลาย กามก็คือ กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุใคร่ ได้แก่ราคะ ความติดใจยินดีเป็นต้น กับ วัตถุกาม พัสตุนั้นที่ใคร่ปรารถนา ก็ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราวที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย คือมิให้หลงติดอยู่ในพัสตูกามทั้งหลาย คือมิให้หลงติดอยู่ในรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาความพอใจทั้งหลาย ด้วยอำนาจของกิเลสกามมีราคะเป็นต้น ปฏิบัติเว้นเสียจากกามทั้งหลายไปตามขั้นตอน อันที่ควร จะเว้นก็ต้องเว้น อันใดที่ยังต้องการได้รับในเมื่อยังไม่สามารถจะละได้หมดโดยปฏิบัติ ศีลตามภูมิชั้นของตน เช่น ศีล ๕ เป็นต้น ดังศีลข้อ ๓ เว้นจากประพาสผิดในกาม

ทั้งหลาย อันหมายความว่าเมื่อประพตติถูกก็ใช้ได้ไม่ผิดศีลข้อนี้ แต่ว่าถ้าประพตติผิด จึงจะผิดศีลข้อนี้ สำหรับผู้ที่ยังครองเรือนและสำหรับผู้ปฏิบัติสูงขึ้นไปกว่านี้ ก็ปฏิบัติ ตามขั้นตอนที่สูงขึ้นไป จนถึงปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ คือศีล สมาธิ ปัญญา ตามพระพุทธศาสนา ก็เป็นการปฏิบัติสักรวมในกามทั้งหลายไปโดยลำดับจนถึงละ ได้หมด ทั้งนี้เป็นการปฏิบัติขัดเกลาตัดถน ความดิ้นรนทะยานอยากให้ลดน้อยลงไป จนถึงละได้ทั้งหมดในที่สุด โดยปฏิบัติทำสตติอยู่ทุกเมื่อ ก็คือการทำสตติใน สติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้นเอง เมื่อเป็นดังนี้จึงจะได้ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง ก็คือรู้แจ้งเห็นจริง ตั้งต้นแต่รู้แจ้งเห็นจริงในสังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตลอดจนถึง ในวิสังขารคือแม่ที่เป็นธรรมปฏิบัติ จนถึง นิพพาน ก็เป็นอนัตตา คือเป็นสิ่งที่ไม่พึง ยึดถือว่า เป็นตัวเราของเราเช่นเดียวกัน รวมความก็คือรู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจทั้ง ๔ ขึ้นโดยลำดับในทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะชื่อว่าได้รู้อดีตรู้อนาคตรู้ปัจจุบัน และไม่ติดอยู่ในกามทั้ง ๓ และ โดยเฉพาะจะรู้แจ้งในปัจจุบันธรรมที่บังเกิดขึ้น สิ่งที่เป็นอดีตนั้นก็ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับไป แล้ว สิ่งที่เป็นอนาคตก็ยังไม่มาถึง แต่ปัจจุบันนั้นก็ก็เป็นสิ่งที่มาตั้งอยู่บัดนี้ ก็จะต้อง ดับไปเช่นเดียวกัน เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นการปฏิบัติดับกิเลสดับทุกข์

ปฏิบัติเพื่อเป็นมหาบุรุษ อิศระจากเครื่องผูกร้อยรัดใจ

เมื่อปฏิบัติดับกิเลส ก็คือเป็นการปฏิบัติดับเครื่องที่ผูกร้อยรัดใจออกไปโดย ลำดับ ทำให้จิตใจหลุดพ้นเป็นอิสระเสรี ดังนี้แหละจึงจะชื่อว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อความ เป็นผู้สันโดษเต็มความประสงค์ เป็นไปเพื่อไม่หวั่นไหว เป็นไปเพื่อให้รู้ส่วนเบื้องปลาย ทั้ง ๒ คืออดีตและอนาคตด้วยปัญญา ไม่ติดอยู่ในปัจจุบัน และที่จจะตรัสเรียกว่าเป็น มหาบุรุษล่วงเครื่องผูกร้อยรัดใจได้นั้น จะต้องปฏิบัติทำลายกิเลสที่เรียกว่าเป็นภิกขุ ประพตติพรหมจรรย์ สักรวมในกามทั้งหลาย ปราศจากตัดถนหาความดิ้นรนทะยานอยาก มีสตติอยู่ทุกเมื่อ มีปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง ดับกิเลสและกองทุกข์ได้ดังนี้แหละ จึงจะชื่อว่า เป็นผู้ที่สันโดษ เป็นผู้ไม่หวั่นไหว เป็นผู้รู้อดีตอนาคตด้วยปัญญา ไม่ติดอยู่ในปัจจุบัน จึงจะเรียกว่าเป็นมหาบุรุษ ล่วงเครื่องผูกร้อยรัดใจได้ดังนี้

ปฏิภูมปัพพะ

ธรรมปฏิบัติประการหนึ่งที่ตรัสถึงในคำที่ตรัสนี้ ก็คือความมีสติทุกเมื่อ ความมีสติทุกเมื่อนั้น ก็คือความปฏิบัติทำสติในสติปัฏฐาน สติปัฏฐานที่มาถึงเข้านี้ ก็คือข้อว่าด้วยปฏิภูม ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้พิจารณาภายใน เบื้องบนแต่พื้นเท้า ขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบว่าเต็มไปด้วยสิ่งไม่สะอาด มีประการต่าง ๆ คือเกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทนต์ ฟัน ตา ใจ หนัง มังสัล เนื้อ นหารู เอ็น อัญจิ กระดุก อัญจิมิณชัง เยื่อในกระดุก วิกัง ไต หทัย หัวใจ ยกนัง ดับ กีโลมกััง พังผืด ปิหัง ม้าม บับผาสัง ปอด อันตัง ใสใหญ่ อันตคฺฉนัง สายรัดไส้ อุทริยััง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า ปิดตัง น้ำดี เสมหัง น้ำเสลด ปุพฺโพ น้ำหนอง น้ำเหลือง โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหลือง เมโท มนชั้น อัสนุ น้ำตา วสา มนเหลว เขโพ น้ำลาย สิงฆาณิกา น้ำมูก ลลิกา ไขข้อ มุตตัง น้ำมูตร ดังนี้ เป็นการปฏิบัติ ตั้งสติพิจารณาภายในว่าเต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ดังนี้ จะทำให้ได้ สติระลึกได้ไปในกาย เป็นการปฏิบัติเป็นไปเพื่อบรรเทาโรค ความคิดยินดีในกาย อันเป็นทางปฏิบัติเพื่อจะนำไปสู่ความเป็นผู้ชื่อว่าสันโดษเป็นต้น ตามพระพุทธพยากรณ์ ที่กล่าวมา

ติสฺสเมตเตยฺยมาณปัญฺหาจป

๘ สิงหาคม ๒๕๒๔

ครั้งที่ ๔ ปุณณกมาณปัญหา

การบูชาัญจบวงสรวง

จะได้แสดงธรรมนำใน *ไสยสปัญหา* อันถึงวาระปุณณกมาณพคนที่ ๓ ได้กราบทูลถามพระบรมศาสดาว่า “มีปัญหามาถึงพระองค์ผู้ทรงไม่หวั่นไหว ผู้ทรงเห็นเหตุอันเป็นมูลรากของสิ่งทั้งหลาย หมู่มนุษย์ในโลกนี้ทั้งหลายคือฤๅษี กษัตริย์ พราหมณ์ อาศัยอะไรจึงพากันบูชาัญจบวงสรวงเทวดาทั้งหลาย” ดังนี้ พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบว่า “หมู่มนุษย์ทั้งหลายในโลกเหล่านี้ คือ ฤๅษี กษัตริย์ พราหมณ์ อาศัยสิ่งที่มีชราคือความแก่ชรา รุดทรุดโทรม จึงพากันบูชาบวงสรวงเทวดาทั้งหลาย มุ่งหวังความปรารถนาความเป็นอย่างนี้ คือมุ่งหวังปรารถนาที่จะได้ตามที่ต้องการ” ดังนี้

ตามคำปุณณกมาณพ ได้กราบทูลถามถึงการที่หมู่มนุษย์ในโลก คือหมู่ฤๅษี กิติ หมู่กษัตริย์ทั้งหลาย กิติ พราหมณ์ทั้งหลาย กิติ ว่าอาศัยอะไรคือมุ่งหวังปรารถนาอะไรจึงพากันบูชาบวงสรวงเทวดาทั้งหลาย การบูชาัญจบวงสรวงเทวดาทั้งหลายนั้น มีความหมายคลุมถึงทั้งบุคคลซึ่งเป็นที่เชื่อถือ นับถือ ทั้งเทวดาในความเชื่อถือ ว่าบุคคลที่นับถือหรือเชื่อถือนั้น เช่นว่าบรรดานักบวชภายนอกพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เช่นพวก อาชีวก ปริพาชก เป็นต้น ซึ่งเป็นที่นับถือของผู้นับถือลัทธิอาชีวกปริพาชก ก็ชื่อว่าเป็นเทวดาของผู้นับถือเหล่านั้น แม้บรรดาสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายที่มีผู้ นับถือ เช่น นาค

ครุฑ หรือแม่โค กระบือ สุนัข ที่มีบุคคลบางพวกที่ระลึกถึง ในบาสิครั้งเก่าก่อนพุทธกาล หรือในสมัยพุทธกาลเอง ให้ความนับถือเคารพ เดียรัจฉานเหล่านี้ก็ชื่อว่าเป็นเทวดาของผู้นับถือเหล่านั้น แม้พระจันทร์พระอาทิตย์กับทั้งดวงจันทร์ทั้งหลาย อันเป็นที่นับถือเคารพของผู้นับถือเคารพพระจันทร์พระอาทิตย์กับทั้งดวงจันทร์ทั้งหลายก็ชื่อว่าเป็นเทวดาของผู้นับถือเหล่านั้น

ฉะนั้น เมื่อมีความเคารพนับถือในบุคคลก็ตาม ในสัตว์เดียรัจฉานก็ตาม ในวัตถุอันใดอันหนึ่งต้นไม้ภูเขาเป็นต้นก็ตาม แม้ในเทวดาทั้งหลายตามที่เชื่อถือองค์ใดองค์หนึ่งหรือหลายองค์ก็ตาม อาศัยอะไรจึงพากันบูชาัญญบวงสรวงเทวดาเหล่านั้น และการบูชาัญญบวงสรวงจึงหมายถึงการบูชาด้วยวัตถุอื่น ๆ ตามที่เห็นว่าบรรดาเทวดาเหล่านั้นจะโปรดปราน เป็นอาหาร ผ้านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ใช้ หรือเป็นวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งที่น่าไปให้น่าไปบูชาก็ตาม เป็นข้าวตอกดอกไม้เป็นต้นที่น่าไปบูชาก็ตาม แม้การที่น่าสิ่งต่าง ๆ ไปเผา ตลอดจนถึงนำเอาสัตว์เดียรัจฉานหรือแม้มนุษย์เองไปเผา หรือการไปฆ่าเป็นการบูชาก็ตาม เรียกว่าเป็นการบูชาัญญบวงสรวงในที่นี้ และบรรดามนุษย์ทั้งหลายที่ทำการบูชาบวงสรวงนั้นอาศัยอะไรคือมุ่งหวังอะไรนี้เป็นปัญหาของปุณณกมภาพ

บูชาัญญบวงสรวงเพื่อสำเร็จความปรารถนาในสิ่งที่มีชรา

พระพุทธเจ้าพระบรมศาสดาจึงได้ตรัสตอบว่า อาศัยสิ่งที่ต้องมีชราคือความขำขุดทรุดโทรมต่าง ๆ ซึ่งรวมเข้าในคำมุ่งหวังความเป็นอย่างนี้ ความเป็นอย่างนี้นั้นคือเป็นอย่างไร ก็คือเป็นอย่างไรที่ปรารถนาต้องการสุดแต่ใจของบุคคลผู้ทำการบูชาัญญบวงสรวงนั้น ใครต้องการ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่น่าปรารถนาพอใจทั้งหลาย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ต้องการลาภ ต้องการยศ ต้องการสรรเสริญ ต้องการความสุข ก็บูชาัญญบวงสรวงเพื่อให้สำเร็จตามที่ต้องการปรารถนานั้น ต้องการมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติต่าง ๆ ก็ทำการบูชาบวงสรวงเพื่อให้สำเร็จตามที่ต้องการนั้น ความต้องการปรารถนาความเป็นอย่างนี้ คือเป็นอย่างไรที่ใจต้องการปรารถนา สุดแต่

ว่าต้องการปรารถนาอะไร ดังที่ยกตัวอย่างมานั้นก็ล้วนเป็นความปรารถนาในสิ่งที่ต้องการมีชราคือความชำรุดทรุดโทรม หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ล้วนเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยทุกข์ ตั้งต้นด้วยชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติ ความเกิด ชราทุกข์ ทุกข์คือความแก่ พยาธิทุกข์ ทุกข์คือความป่วยไข้ มรณทุกข์ ทุกข์คือความตาย และประกอบด้วยทุกข์อื่น ๆ ก็ล้วนมีความปรารถนาในสิ่งที่ต้องชราคือความแก่เป็นต้นด้วยกันทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงทำการบูชาบวงสรวงดังที่เรียกว่าบูชาญญบวงสรวง พิจารณาดูแล้วก็จะเห็นว่าเป็นเช่นนั้น แม้เป็นผู้ที่นับถือพุทธศาสนาเองซึ่งยังมี *สังโยชน์* ถ้าเป็นผู้หนาแน่นอยู่ด้วยกิเลสที่เรียกว่าปฏุชน ก็ย่อมจะมีความต้องการปรารถนาความเป็นอย่างนี้ คืออยากจะได้แบบนี้ ว่าอยากจะได้แบบนี้อยู่ด้วยกัน บรรดาสิ่งที่ต้องการปรารถนานั้น ก็เป็นสิ่งที่มีความชรา คือความแก่ชำรุดทรุดโทรมอยู่ทั้งนั้น จึงได้พากันบูชาบวงสรวงเทวดาทั้งหลาย สำหรับผู้ที่ต้องการมรรคผลนิพพานย่อมจะไม่บูชาญญบวงสรวง แต่ย่อมจะปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุถึงมรรคผลนิพพานอันเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ และการบูชาญญบวงสรวงนี้ก็กระทำกันในรูปแบบต่าง ๆ ตามที่คนทั้งหลายก็เห็นกันอยู่โดยมากในพิธีกรรมต่าง ๆ ก็เป็นธรรมดา

ตรัสสอนให้ปฏิบัติเหตุที่จะให้สำเร็จความประสงค์

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ตรัสสรุปเข้ามาว่า ก็ด้วยความที่มีความปรารถนาอย่างนี้ปรารถนาอย่างนั้นกันไปตามต่าง ๆ นั้นแหละ ซึ่งที่ปรารถนานั้น ๆ ก็ล้วนเป็นสิ่งที่จะต้องมีชราคือความชำรุดทรุดโทรม ซึ่งเป็นคำที่ตรัสเฉลยแสดงถึงสัจจะคือความจริงในเรื่องนี้ อันจะพึงกล่าวได้ว่าเป็นฝ่ายทางคติโลกหรือเป็นโลกียะคือเกี่ยวกับโลกอันเป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบันบ้างภายนอกบ้าง เป็นไปในทางคติโลก ในทางพระพุทธศาสนานั้นแม้ว่าจะสอนธรรมเพื่อให้สำเร็จความปรารถนาต้องการ ซึ่งเป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบันบ้างภายนอกบ้าง อันกล่าวได้ว่าเป็นคติโลกเช่นเดียวกัน สำหรับบุคคลที่ยังประสงค์อยู่ในโลก ดำรงชีวิตอยู่กับโลก พระองค์ก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติ แต่ว่ามีให้บูชาญญบวงสรวงตั้งความปรารถนา เพราะทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า ความสำเร็จความประสงค์

นั่น มิใช่เกิดจากการตั้งความปรารถนาอย่างนั้น ปรารถนาขอให้เทวดาทิ้งหลายช่วย และเทวดามาช่วยโดยไม่ต้องทำอะไร แม้จะมีความปรารถนาอย่างนั้น ปรารถนาอย่างนี้ตามธรรมดาของชาวโลก ก็ตรัสสอนให้ปฏิบัติตามเหตุที่จะให้สำเร็จประโยชน์สุขที่ต้องการปรารถนานั้น ดังเช่นตรัสสอนให้ประกอบด้วยความถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรเล่าเรียนแสวงหาทรัพย์ ให้รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ให้คบเพื่อนมิตรที่ดีงาม ให้ใช้ชีวิตใช้จ่ายพอสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ผิดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ดังนี้ เป็นต้น ว่าความประพฤติที่เป็นตัวเหตุ ที่จะให้ประสบประโยชน์สุขที่เป็นปัจจุบันโดยเฉพาะที่เป็นทางกายและแก่ตนเอง และตรัสสอนให้ถึงพร้อมด้วย *ศรัทธา* คือความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อในบุคคลที่ควรเชื่อ ให้เชื่อด้วยเหตุผลประกอบด้วยปัญญา ให้ถึงพร้อมด้วย *ศีล* ความตั้งใจประพฤติงดเว้นจากการเบียดเบียนกันและกัน ก่อภัยก่อเวรกันและกัน ให้ถึงพร้อมด้วย *จาคะ* การสละบริจาคน ให้ถึงพร้อมด้วย *ปัญญา* คือความรู้ รู้จักบาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ต่าง ๆ ว่าเป็นความประพฤติที่เป็นตัวเหตุ อันจะนำไปสู่รับประโยชน์สุขยั่งยืนตลอดไปถึงในอนาคตเบื้องหน้า และเป็นเครื่องเกื้อกูลจิตใจให้มีความสุข เกื้อกูลผู้อื่นให้มีความสุข เพราะฉะนั้น เมื่อต้องการอย่างนั้นต้องการอย่างนี้ เช่นต้องการลาภยศสรรเสริญสุข ต้องการสุคติคือคติที่ดีได้แก่ความเป็นมนุษย์ ความเป็นเทพ หรือต้องการมนุษยสมบัติสวรรค์สมบัติ ก็ให้ปฏิบัติในธรรมอันเป็นส่วนเหตุเช่นดังกล่าว ไม่ต้องไปทำการบวงสรวงอะไร เพราะไม่มีเทวดาองค์ไหนช่วยได้ อำนวยให้สำเร็จประโยชน์ต่าง ๆ โดยที่ไม่ต้องทำอะไร แต่แม้เช่นนั้นมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก ก็ยังพากันบูชาอัญญาบวงสรวงในรูปต่าง ๆ ตามความเชื่อถือ แต่ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องมีชราคือความช้ำรุดทรุดโทรมเป็นต้น ด้วยกันทั้งนั้น พระองค์จึงได้ตรัสเฉลยแสดงสัจจะคือความจริงชี้ให้มองเห็นเช่นนั้น และปฎุณณกมาณพได้กล่าวพระพุทธรู้คุณว่า *ทรงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว* ก็เพราะทรงเป็นผู้ไม่หวั่นไหวในโลกธรรมทั้งหลาย ไม่หวั่นไหวในลาภ ความเสื่อมลาภ ในยศ ความเสื่อมยศ ในนิทาน ในสรรเสริญ ในสุข ในทุกข์ทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระพุทธรู้เจ้าจึงทรงเป็นผู้ไม่หวั่นไวนับว่าเป็นพุทธรู้คุณบทหนึ่ง

ตรัสชี้กุศลมูลและอกุศลมูล

อีกบทหนึ่งก็คือ ผู้ที่เห็นเหตุอันเป็นมูลรากของสิ่งทั้งหลาย ดังที่ตรัสแสดงถึง *อกุศลมูล* โลภ โทโส โมโห โลก โกรธ หลง เป็นมูลของอกุศลทั้งหลาย ความเป็นสัตว์เดียรัจฉาน ความเป็นคนชั่วต่าง ๆ ทุกคติต่าง ๆ ย่อมปรากฏเพราะกรรมอันเกิดจากอกุศลมูลทั้งหลายเหล่านี้ อันเป็นอกุศลกรรม เป็นทุจริตต่าง ๆ ทางกายทางวาจาทางใจ

ตรัสชี้ *กุศลมูล* คือ อโลภ อโทโส อโมโห ไมโลภ ไมโกรธ ไมหลง ว่าเป็นของกุศลมูลทั้งหลาย ความเป็นมนุษย์ก็ดี ความเป็นเทพก็ดี สுகุติทั้งปวง นอกจากนั้นก็ดี ก็ปรากฏขึ้นจากกรรมที่เกิดจากกุศลมูลทั้งหลายเหล่านี้ทั้งนั้น พระองค์ย่อมตรัสชี้ไว้ดังนี้ และนอกจากนี้ยังได้มีตรัสไว้เป็นต้นว่า บรรดาอกุศลกรรมทั้งหลายย่อมมี *อวิชชา* คือความรู้ไม่จริงหรือความรู้ไม่จริงในสัจจะที่เป็นความจริงเป็นมูลทั้งหมด บรรดากุศลธรรมทั้งหลายย่อมมี *อัปมาท* คือความไม่ประมาทเป็นมูลด้วยกันทั้งหมด ดังนี้ และดังที่ตรัสว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงเกิดสังขารทั้งหลาย” เป็นต้น ก็เพราะพระองค์เป็นผู้ที่ตรัสรู้ในเหตุที่เป็นมูลรากของสิ่งทั้งปวง เพราะฉะนั้น ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนจึงเป็นสัจจะ คือเป็นของจริงของแท้ และแม้สติปัญญาที่ได้ตรัสแสดงไว้ ก็เป็นข้อปฏิบัติที่จะนำไปบรรลุดัง *วิสุทธิ* คือความบริสุทธิ์หมดจดของสัตว์ทั้งหลาย คือของผู้ปฏิบัติทั้งปวง ซึ่งเป็นการปฏิบัติตรง นำไปสู่ความบริสุทธิ์และความสิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง

ธาตุกรรมฐาน

และบัดนี้ก็มาถึงข้อที่ว่าด้วยธาตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน ให้พิจารณาภายนอกเป็นธาตุทั้ง ๔ คือส่วนที่แข็งแข็งก็เป็น *ปฐวีธาตุ* ธาตุดิน ส่วนที่เอิบอาบเหลว ไหล ก็เป็น *อาโปธาตุ* ธาตุน้ำ ส่วนที่อบอุ่น ร้อน ก็เป็น *เตโชธาตุ* ธาตุไฟ ส่วนที่พัดไหวก็เป็น *วาโยธาตุ* ธาตุลม ธาตุทั้ง ๔ ย่อมประกอบกันอยู่เป็นกายอันนี้ และในที่อื่นได้มีแสดงอีก ๑ ธาตุคือ *อากาศธาตุ* ธาตุคือช่องว่าง คือบรรดาช่องว่างทั้งหลายในกายนี้ ก็รวมเรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุคือช่องว่าง เพราะฉะนั้น เมื่อธาตุ

ทั้งหลายมาประกอบกันเข้าเป็นกายนี้ เป็นที่อาศัยของจิตวิญญาณ เป็นที่ตั้งของชีวิต คือความดำรงอยู่ ก็เป็นที่ตั้งของ *สมมติบัญญัติ* ว่าเป็นตัวเราเป็นของเราเป็นอัตตา ตัวตนของเรา ดังที่เข้าใจว่าตัวเราของเรา หรืออัตตา อัตตภาพของเรา ก็ตั้งอยู่ที่กาย อันประกอบด้วยชีวิตอันเป็นที่อาศัยของจิตวิญญาณนี้ อันประกอบด้วยธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕ เหล่านี้ ก็เป็น *สมมติสัจจะ* คือความจริงโดยสมมติอย่างหนึ่ง แต่โดย *ปรมัตถสัจจะ* ความจริงโดยปรมัตถ์ ก็คือโดยอรรถเนื่อความอย่างละเอียดแล้วก็ เป็นแต่เพียงสมมติเท่านั้น ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่แท้จริง เพราะเมื่อพิจารณาดูแล้ว ก็จะไม่พบแต่ธาตุทั้ง ๔ ดังกล่าว จะไม่มีตัวตนเราเขาอยู่ที่ไหน ตัวตนเราเขานั้นเป็นสมมติบัญญัติ เป็นความยึดถือ เพราะฉะนั้น ก็ให้พิจารณาแยกกายนี้ออกไปเป็นธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕ ดังกล่าวดูให้ *ธาตุสัญญา* ความสำคัญเป็นธาตุปรากฏขึ้นมา *อัตตสัญญา สัตตสัญญา* ความสำคัญว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาก็จะสงบลงไป จึงเป็นทางปฏิบัติให้ได้สติคือความระลึกได้เป็นที่ตั้งของญาณหรือปัญญาอีกข้อหนึ่ง

ครั้งที่ ๕ บุญกามาณพปัญหา (ต่อ)

ปัญหาการข้ามชาติภพด้วยการบูชาญ

การแสดงธรรมใน *โสฬสปัญหา* นำการแสดงสติปัฏฐาน ได้แสดงถึงบุญกามาณพ ได้กราบทูลถามพระบรมศาสดาเป็นคนที่ ๓ มาตอนหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบแล้ว บุญกามาณพได้กราบทูลถามต่อไปว่า “มนุษย์ทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คือเป็นฤๅษี เป็นกษัตริย์ หรือเป็นพราหมณ์ บูชาญญ แก่เทวดาทั้งหลาย ถ้ามนุษย์เหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทไปในทางปฏิบัติแห่งญญของตน จะได้ข้ามชาติหรือชราหรือไม่” พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบมีความว่า “มนุษย์เหล่านั้นชมเชยญญ มีความมุ่งหวังสิ่งที่จะพึงได้ รำพันถึงสิ่งที่จะพึงได้ บูชาญญจึงอาศัยลามกคือสิ่งที่จะพึงได้ ประกอบการกระทำบูชา มีความกำหนดยินดีอยู่ในภพ จึงข้ามชาติและชราไม่ได้” ดังนี้

ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสตอบนี้ ก็เป็นการตอบตามสัจจะคือตามที่เป็นจริง เพราะการข้ามชาติภพนั้นเป็นสิ่งที่อยู่เหนือความปรารถนาลามกผลต่าง ๆ อยู่เหนือความปรารถนาภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ต่าง ๆ คือเหนือกามภพ รูปภพ อรูปภพ ทั้งหมดหรือกล่าวได้ว่าเหนือชาติภพทั้งหมด เหนือมนุษย์สวรรค์ทั้งหมด แต่ว่าการบูชาญญนั้นมุ่งลามกผลต่าง ๆ มุ่งภพชาติคือเป็นนั้นเป็นนี่ต่าง ๆ เกิดเป็นนั้นเป็นนี่ต่าง ๆ ก็เมื่อบูชาญญด้วยความมุ่งหวังปรารถนาดังนี้ จึงข้ามชาติภพไม่ได้ และก็

ตรัสตอบตามประเด็นที่ถาม เพราะเมื่อพิจารณาทางพระพุทธศาสนา แม้ความปรารถนา
ลาภผลหรือปรารถนาภพชาติที่ดี ก็จะมีได้ด้วยปฏิบัติที่ดีอันสมควรแก่ชาติภพ
หรือลาภผลที่จะพึงได้นั้น ๆ เพราะว่าตามหลักพระพุทธศาสนาต้องเป็นไปตามกรรม
หรือการงานที่กระทำของตนเอง ถ้าเป็นบาปกรรมหรืออกุศลกรรมก็นำให้ไปทุกคติ คติ
ที่ชั่ว ต้องไปชาติภพที่ประกอบด้วยความทุกข์ต่าง ๆ ดังที่เรียกว่าอบายโลกหรืออบายภูมิ
แต่ถ้าประกอบกรรมที่ดีเป็นบุญกรรมหรือกุศลกรรม ก็นำไปเกิดในชาติภพที่เป็น
สุคติ คือคติที่ดี ไปดี ประกอบด้วยลาภผลต่าง ๆ ที่ดี

การถือชาติภพเป็นไปตามกรรม

ฉะนั้น กรรมนั่นเองจึงเป็นชนกรรม นำไปบังเกิดให้เป็นนั่นเป็นนี่ ทั้งในทาง
ที่เป็นทุกคติ ทั้งในทางที่เป็นสุคติ และกรรมนั่นเองก็เป็นอุปถัมภ์กรรม คือกรรม
อุปถัมภ์ อุปปีฬกรรม กรรมที่เบียดเบียน และอุปฆาตกรรม กรรมที่ตัดรอนต่าง ๆ
ดังที่ตรัสสอนไว้ให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผล
ของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย จะกระทำ
กรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่ว ก็จักเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น ดังนี้ เพราะฉะนั้น
แม้ความได้ลาภผลต่าง ๆ ก็ดี ความที่จะถือชาติภพหรือภพชาติอย่างไรก็ดี ก็ต้องเป็น
ไปตามกรรมที่ตนเองได้กระทำเอาไว้ จึงไม่ใช่แค่การบูชาัญญแก่เทวดาทั้งหลาย แต่ว่า
ปุณณกมาณพมิได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าในข้อนี้ พระองค์จึงไม่ตอบในข้อนี้
ตรัสตอบในข้อที่ปุณณกมาณพได้กราบทูลถาม ว่าเมื่อได้ทำการบูชาัญญเช่นนั้นด้วย
ความไม่ประมาท อันหมายความว่าตั้งใจทำให้สมบูรณ์ตามแบบฉบับของการบูชาัญญ
ตามที่เชื่อถือหรือตามที่รับคำสอนให้ทำ ตั้งใจทำตามที่ได้รับคำสั่งสอนหรือตามที่ได้
เชื่อถืออย่างเต็มที่ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะข้ามภพชาติได้หรือไม่ คือข้ามชาติขราได้หรือไม่
พระองค์จึงตรัสตอบว่า การบูชาัญญของคนทั้งหลายเหล่านั้นแก่เทวดาทั้งหลายที่นับถือ
ก็ยังปรารถนาลาภผลต่าง ๆ จึงทำการบูชาเพื่อต้องการลาภผล ยังมีความกำหนดติด
อยู่ในภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่ เพราะฉะนั้น จึงยังข้ามชาติขราไม่ได้ เพราะเมื่อยัง

กำหนดติดอยู่ในภพ ยังข้ามภพมิได้ ก็ต้องเกิดต้องแก่ต้องประสบความทุกข์ต่าง ๆ ดังนี้ ก็เป็นการทรงตอบตามที่ถาม แต่อันที่จริงนั้น แม้ผู้ที่ปรารถนาชาติภพ ปรารถนาลาภ ผลที่ดี ตามหลักพุทธศาสนาก็ต้องประกอบกรรมที่ดีเป็นบุญกรรมเป็นกุศลกรรม ดังที่ตรัสไว้ในข้อที่แสดง *ทิวฐุรัมมิกัตถะ* ประโยชน์ปัจจุบัน *สัมปรายิกัตถะ* ประโยชน์ ภายหน้าเป็นต้น

ผู้ข้ามชาติชรา คือผู้บรรลุสภาพจิตที่พ้นกิเลส

ปณณกมาณพได้กราบทูลถามต่อไปว่า เมื่อชนเหล่านั้นข้ามชาติชราด้วยยัญ ทั้งหลายไม่ได้ เมื่อเป็นดังนี้ ใครเล่าในมนุษยโลกในเทวโลกนี้จะข้ามชาติชราได้ พระบรม ศาสดาที่ตรัสตอบมีความว่า “ความอยากอันเป็นเหตุให้ทะเยอทะยานข้องติดอยู่ของ ผู้ใดไม่มี เพราะได้เห็นธรรมที่ยิ่งที่หย่อนหรือสิ่งที่ยิ่งที่หย่อนในโลก พระองค์ตรัสว่า ผู้นั้นเป็นผู้ที่สงบแล้ว เป็นผู้ที่ไม่มีการดิ้นรนคือประพฤดิชั่วอันทำให้เศร้าหมองเหมือนอย่าง ควันไฟที่จับเป็นเขม่า ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจ ไม่มีความหวังปรารถนาทะเยอทะยาน ข้ามชาติชราได้” ดังนี้ พระพุทธภาษิตที่ตอบนี้ก็ตรัสตอบตรงประเด็นที่ถาม ตามสัจจะ คือตามที่เป็นจริง เพราะว่าในปัญหาที่กราบทูลถามนั้น มิใช่ถามสำหรับผู้ที่ต้องการข้อง ติดอยู่ในโลกแต่ต้องการที่พ้นจากชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ ซึ่งรวมทั้งมรณะคือ ความตาย ซึ่งจะบรรลุถึงภูมิอันเป็นที่ไม่เกิดไม่แก่ตลอดถึงไม่ตายดังนี้ ตามทาง พระพุทธศาสนาก็ต้องเป็น *โลกุตตรภูมิ* ภูมิที่พ้นโลกเหนือโลกคือ *นิพพาน* และโลกุตตร ภูมิที่แปลว่าภูมิที่พ้นโลกเหนือโลกนี้ ฟังดูก็รู้สึกว่าจะไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหนและเป็นอย่างไร แต่ผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาแม้ในทางที่ปริยัติพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ย่อมจะจับความได้ว่า ไม่ใช่อยู่ที่ไหน คืออยู่ในจิตนี้เองในจิตของทุก ๆ คนนี้เอง และอาจจะมีความข้องใจไม่เข้าใจด้วยภาษาขงด้วยภาษา แต่ว่าถ้าเปลี่ยนภาษาคือคำพูด เช่นคำว่าพ้นโลกนั้น เปลี่ยนเสียเป็นว่าพ้นกิเลส *พ้นกิเลสก็คือพ้นโลก* ก็อาจจะทำให้ เข้าใจง่ายขึ้น และอาการที่พ้นกิเลสนั้นเป็นอย่างไร ก็คืออาการที่เป็นสันติคือความสงบ เป็นอาการที่ไม่มีทุจริตคือความประพฤติชั่วทางกายทางวาจาทางใจอันทำให้เศร้าหมอง ซึ่งเหมือนควันไฟที่จับเป็นเขม่า มีอาการที่ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจ มีอาการที่

ปราศจากความหวังปรารถนาทะยานอยากต่าง ๆ ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีปัญญาที่รู้ที่เห็นธรรมที่ยิ่งหย่อนหรือสิ่งที่ยิ่งหย่อนในโลกจึงเป็นผู้ที่ไม่หวั่นไหวในโลกไหน ๆ ทั้งหมดเพราะไม่มีความอยากเป็นต้นอันเป็นเหตุให้หวั่นไหว สภาพจิตตั้งนี้เป็นสภาพจิตที่เรียกว่าเป็นโลกุตตระคืออยู่เหนือโลก ก็คืออยู่เหนืออภิสัพพัญญู อภิสัพพัญญู สภาพจิตที่พ้นกิเลสตั้งนี้เองเป็นสภาพจิตที่พ้นความเกิด พ้นความแก่ พร้อมทั้งพ้นความตาย

อเสขะ คือผู้บรรลุอมตธรรมหรือนิพพาน

พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ก็ได้ทรงบรรลุถึงสภาพจิตที่เป็นโลกุตตระ ตั้งนี้ จึงได้ชื่อว่าได้ทรงบรรลุ *อมตธรรม* ธรรมที่ไม่ตาย อมตธรรมคือธรรมที่ไม่ตายนี้ประกอบอยู่กับจิตที่บรรลุถึง เป็นจิตที่ไม่หวั่นไหวด้วยความต้องการอยากได้เป็นต้นอะไรทั้งหมด เพราะไม่มีความต้องการอยากได้อะไรทั้งหมด เพราะว่าสิ้นกิเลสทั้งหมด จึงไม่มีกิเลสอะไรที่จะกระทบจิตใจให้ดิ้นรนกวัดแกว่งทุนทุรายจึงไม่มีการประกอบกระทำทุจริต คือความประพฤติความชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ทั้งหมด อันบังถึงความเป็นผู้บริสุทธิ์กายบริสุทธิ์วาจาบริสุทธิ์ใจสิ้นเชิง เพราะเป็นผู้ที่สงบราคะโทสะโมหะหรือว่าบรรดาภิเลสทั้งหมด จึงเป็นผู้ที่มีกายวาจามีใจสงบอย่างแท้จริง และไม่มีความดิ้นรน กวาดแกว่ง กระสับกระส่ายทั้งหมด สภาพจิตที่เป็นอย่างนี้ เป็นสภาพจิตที่ประกอบด้วย *นิพพานธาตุ* หรือ *นิพพาน* อันเป็นสภาพที่เป็นที่สิ้นสุดของการปฏิบัติทั้งหมดเพื่อความเป็นเช่นนั้น จึงเรียกท่านผู้ที่บรรลุถึงสภาพตั้งนี้ว่าเป็นอเสขะ คือไม่ต้องศึกษา เรียกว่าจบการศึกษา และเรียกว่าเป็นผู้จบพรหมจรรย์ อยู่จบพรหมจรรย์คือประพฤติจบพรหมจรรย์เสร็จกิจ ฉะนั้น การปฏิบัติในพระพุทธศาสนาจึงมีเสร็จสิ้นมีเสร็จกิจที่เรียกว่า *กตํ กรรมิยํ* กิจที่ควรทำได้กระทำเสร็จแล้ว มีการอยู่จบพรหมจรรย์ *วุสฺสิตํ พุรฺหมจฺริยํ* มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้วเป็นเสร็จการศึกษาที่เรียกว่าอเสขะ เป็นอันว่าเสร็จสิ้น ในเมื่อสภาพจิตได้บรรลุถึงสภาพดังกล่าวนี้ และสภาพดังกล่าวนี้เป็น *อมตตะ* คือไม่ตาย เพราะเหตุว่าไม่เกิดไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย เป็นสภาพจิต ตั้งอยู่ในจิต เกิดขึ้นที่จิต บรรลุที่จิต แต่ว่าร่างกายนั้นก็เป็นสิ่งที่จะต้องเจ็บต้องตาย

การบรรลุมรรคผลนิพพานเป็นไปตามสภาพทางปัญญา

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลายจึงได้มี *ดับขันธปรินิพพาน* คือดับขันธ ๕ หรือว่าดับกายใจอันนี้ แต่ว่าสิ่งที่ดับนั้นก็คือขันธ ๕ หรือว่ากายใจอันนี้ และเมื่อดับก็ต้องนำไปเผาไปฝังกันตามเรื่อง เช่นเดียวกับสัตว์บุคคลทั่วไป เพราะว่าร่างกายที่ต้องเป็นศพนี้ไม่ใช่เป็นผู้บรรลุมรรคธรรมหรือนิพพานดังที่กล่าวมานั้น แต่ความต้องการเกิดมาเป็นมนุษย์หรือถือภพชาติ นั้น ๆ และเมื่ออยู่ในภพชาติที่สมควรเป็นภพสัตว์ภพบุคคล เช่น เป็นมนุษย์ก็มีสภาพทางปัญญา สามารถที่จะได้พึงธรรมปฏิบัติธรรมให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้ อันจัดเข้าในหมู่ที่เรียกว่า *เนยยะ* คือผู้ที่พึงแนะนำได้ ถ้าเป็นอย่างดีขึ้นมีปัญญาที่ดีขึ้นไปอีก ก็เป็น *วิปจิตัญญู* ดีที่สุดมีสติปัญญาฉับพลันขึ้นก็เป็น *อุคฆฏิตัญญู* ก็ตามควรแก่ระดับของปัญญาอันเป็นกุศลที่ได้มา แต่แม้เป็นเนยยะก็ยังใช้ได้ อันรวมเรียกว่าเป็น *เวเนยยะ* หรือ *เวไนย* หรือ *เวไนยนิกร* ตามที่พูดกัน อันแปลว่าหมู่ของเวไนยบุคคล คือบุคคลที่พึงแนะนำอบรมได้ดังนี้ แต่ถ้าไปเกิดในภูมิภพที่ต่ำ หรือแม้ในมนุษย์นี้เองที่มีสติปัญญาที่บ่มมากไปก็ดี ที่เป็นมิจฉาปฏิฐิติ เห็นผิดจมดิ่งลงไปก็ดี หรือที่ประกอบอนันตริยกรรม กรรมหนักมากนรกก็ดี ก็ไม่สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ แต่สำหรับมนุษย์ทั่วไปอย่างต่ำก็เป็นเวเนยยะดังที่กล่าวมา ก็ยังสามารถที่จะพึงศึกษาปฏิบัติให้บรรลุถึงได้ก็มีเชื่อว่าบรรลุถึงได้ด้วย ความปรารถนา เมื่อการปฏิบัตินั้นปฏิบัติไปโดยลำดับ ก็จะได้ศีลได้สมาธิได้ปัญญาขึ้นมาโดยลำดับเอง ก็บรรลุเองตามขั้นตอนของการปฏิบัติเมื่อยังไม่ได้ไม่ถึงจะไปปรารถนาหรือเขย่งเท่าไรก็ได้ และเมื่อคราวจะได้จะถึงในเมื่อการปฏิบัติถึงระดับแล้ว ไม่ต้องอยากจะได้ก็ได้ก็ถึง เพราะฉะนั้น จึงอยู่ที่ขั้นของการปฏิบัติจะพึงปฏิบัติไปโดยลำดับ พระบรมศาสดาได้ตรัสสอนทางปฏิบัติให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์หมดจดดังที่กล่าวมาด้วย ตรัสสอนให้ปฏิบัติในสติปัญญาฐานดังที่ได้แสดงมาโดยลำดับ

อนึ่ง ต่อคำกราบทูลถามข้อสุดท้ายของปุณณกมามพ ซึ่งผู้มีพระพุดดำรัสตรัสตอบว่า “ความอยากอันเป็นเหตุให้ทะเยอทะยานข้องติดอยู่ของผู้ใดไม่มี เพราะได้เห็นธรรมที่ยิ่งที่หย่อน หรือสิ่งที่ยิ่งที่หย่อนในโลก เรากล่าวว่าผู้นั้นเป็นผู้ที่สงบแล้วเป็นผู้ที่ไม่มีทุจริตความประพฤติชั่วอันทำให้เศร้าหมอง เหมือนอย่างคว้นไฟที่จับเป็นเขม่าไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจ ไม่มีความหวังปรารถนาทะเยอทะยานข้ามพ้นชาติชราได้”

นี้ ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้อีกว่า ได้ทรงหมายถึง สมภาวิภาวณา ๔ คือ ๑. สมภาวิภาวณาเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ๒. สมภาวิภาวณา เพื่อญาณทัสสนะ (ความรู้ความเห็น) ๓. สมภาวิภาวณาเพื่อสติสัมปชัญญะ ๔. สมภาวิภาวณาเพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะ (กิเลสต้องสันดาน) ทั้งหลายและได้มีพระพุทธานิบายไว้ทั้ง ๔ ข้อ สรุปความว่า

ข้อ ๑ คือทำสมาธิเพื่อฌาน เพ่งกำหนดจิตในกรรมฐานให้มีอารมณ์เดียวจนได้อัปนาสมาธิ (สมาธิแน่น) ถึงรูปฌาน ๔

ข้อ ๒ คือทำสมาธิกำหนดอาโลกสัญญา (กำหนดหมายแสงสว่างหรือความสว่าง) ทิวาสัญญา (กำหนดหมายกลางวัน) กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน คือกลางคืนกลางวันสว่างเหมือนกัน อบรมจิตให้สว่างไสว มีใจสงบ ไม่มีเครื่องรังรัด

ข้อ ๓ คือทำสมาธิกำหนดจิต รู้เวทนา สัญญา วิตก เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป

ข้อ ๔ คือทำสมาธิกำหนดดูตามความเกิดขึ้นดับไปแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (อง.จตุกก.๒๑/๔๑/๕๗)

ครั้งที่ ๖ ปุณณกมาณปัญหา (ต่อ)

อธิบายพระพุทธพยากรณ์เพิ่มเติม

จะอธิบายความในพระพุทธพยากรณ์ คือคำแก้ปัญหาของปุณณกมาณซึ่งได้
ตรัสตอบปัญหาที่ปุณณกมาณถามถึงว่า ก็เมื่อหมู่มนุษย์ที่บูชาัญญาแก่เทวดาทั้งหลาย
ไม่ข้ามชาติและชราได้ด้วยยัญญาทั้งหลาย ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลกจะข้ามชรา
และมรณะได้ ซึ่งได้ตรัสตอบมีความว่า “ความทะเยอทะยานอยากอันเป็นเหตุให้ดิ้นรน
ในโลกไหน ๆ ของใครไม่มี เพราะรู้ธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก เรากล่าวว่าผู้นั้น
ซึ่งเป็นผู้สงบระงับแล้ว ไม่มีทุจริตคือความประพฤติชั่ว อันทำให้เศร้าหมองเหมือนอย่าง
ควันไฟที่จับเป็นเขม่า ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจ ไม่มีความหวังทะเยอทะยานอยาก
ได้อะไร ข้ามชาติและชราได้” ดังนี้

มีข้อที่มุ่งปฏิบัติพึงพิจารณาจับประเด็นสำคัญของธรรมที่ตรัสไว้ในข้อนี้คือ
ความรู้ธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก ซึ่งเมื่อมีความรู้แล้ว ก็จะทำให้หมดความอยาก
ทะเยอทะยานที่เป็นเหตุให้ดิ้นรนไปต่าง ๆ ในโลกไหน ๆ ทั้งหมด และเมื่อยังไม่ได้
ความรู้ข้อนี้ ก็ย่อมจะมีความดิ้นรนไปในโลกไหน ๆ

ความดิ้นรนเพราะตัณหา

อันความดิ้นรนนั้นย่อมมีเพราะ ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก ซึ่งคำแปลในที่นี้ก็มักยกเอาแต่ความดิ้นรนทะยานอยาก คือตัณหาขึ้นเป็นที่ตั้ง คือความอยากทะเยอทะยานที่เป็นเหตุให้ดิ้นรน แต่ว่าพระอาจารย์ให้ยกกิเลสอย่างอื่นขึ้นมาอีกหลายข้อ

ความดิ้นรนเพราะทิฏฐิ

เมื่อยกตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากขึ้นนำหน้าแล้ว ก็ชี้เอาทิฏฐิคือความเห็นซึ่งทิฏฐิคือความเห็นนี้ก็ย่อมจะมีความเห็นผิด ๆ ถูก ๆ และเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว เมื่อยังมีอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะ สภาพที่จริงหรือของจริงของแท้คืออริยสัจจทั้ง ๔ ความเห็นก็ย่อมจะมีความเห็นผิดอยู่เป็นภาคพื้น ดังที่มีความเห็นผิดในสังขารทั้งหลายว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวเราเป็นของเราเป็นของสวยงาม ย่อมจะมีความเห็นผิดดังนี้อยู่เป็นภาคพื้น เพราะฉะนั้น จึงมีความยึดถือ ตั้งต้นด้วยยึดถือขั้น ๕ นี้ว่าเป็นเรา เป็นของเรา จึงได้เรียกขั้น ๕ นี้ว่าเป็น *อุปาทานขั้น* แปลว่าขั้นเป็นที่ยึดถือ และเพราะยังมีความเห็นผิดจากสัจธรรม ธรรมที่เป็นสัจจะคือเป็นของจริงของแท้ เมื่เป็นดังนี้ความเห็นต่าง ๆ จึงเปลี่ยนไปเปลี่ยนมายังไม่แน่นอน เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อว่ายังดิ้นรนอยู่ เพราะความเห็นที่เปลี่ยนไปเปลี่ยนมา

ความดิ้นรนเพราะกิเลส

อนึ่ง *กิเลส* เป็นต้นว่าราคะโทสะโมหะหรือโลภะโทสะโมหะ ซึ่งมีอยู่ยังละไม่ได้ ก็เป็นเหตุให้ดิ้นรนไปด้วยอำนาจของกิเลสเหล่านี้

ความดิ้นรนเพราะมานะ

อนึ่ง *มานะ* คือความสำคัญตัว ตั้งแต่ความสำคัญตัวว่าเรามีเราเป็น อันเป็น *อัสมีมานะ* และที่สืบมาถึงมานะคือความสำคัญตัว โดยเทียบเคียงกับผู้อื่นว่าดีกว่าเขาบ้าง เสมอเขาบ้าง เลวกว่าเขาบ้าง ดังนี้ ก็เป็นเหตุให้ดิ้นรนเพราะมานะเหล่านี้

ความดิ้นรนเพราะกรรม

อนึ่ง กรรม คือการงานที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจ พร้อมทั้ง *กรรมวิบาก* คือผลของกรรมอันสืบเนื่องมาจากกิเลส ก็เป็นเหตุให้ดิ้นรนเช่นเดียวกัน

ปฏิบัติมรรค ๘ เพื่อได้ปัญญาธรรมที่ยิ่งและหย่อน

เพราะฉะนั้น เหตุเหล่านี้ตั้งที่ยกขึ้นมาเป็นต้นหาบ้าง เป็นทิวฏฐิ คือความเห็น บ้าง เป็นกิเลสบ้าง เป็นมานะบ้าง เป็นกรรมบ้าง ต่างเป็นเหตุให้บังเกิดความดิ้นรน ต่าง ๆ ดังนี้ ก็สืบมาจากเพราะยังมี *อวิชชา* คือความไม่รู้ในสังขารธรรม ธรรมที่เป็นตัว ความจริงหรือเป็นสภาพที่เป็นจริง จึงได้มีโมหะคือความหลง หลงถือเอาผิด ถือเอา ทุกข์เป็นสุขถือเอาเหตุเกิดทุกข์เป็นเหตุเกิดสุข ดังนี้เป็นต้น จึงมีความดิ้นรนไป ต่าง ๆ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ รวมเข้ากันเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา ซึ่งมุ่งที่จะให้ได้ปัญญา ความรู้ทั่วถึงตามความเป็นจริงในธรรม คือสิ่งทั้งหลายในโลก ให้รู้จักว่า *อะไรยิ่ง อะไรหย่อน* ตามความเป็นจริงและข้อที่ว่าให้รู้ว่าอะไรยิ่งอะไรหย่อนตามความเป็นจริงนั้น ก็หมายถึงให้รู้จัก จำแนกว่าอะไรดีอะไรชั่วขึ้นมา และสิ่งที่ดีนั้นก็เรียกว่ายิ่ง สิ่งที่ชั่วนั้นก็เรียกว่าหย่อน และแม้ในสิ่งที่ดีและสิ่งที่ชั่วอย่างเดียวกัน ก็ยังมียิ่งมีหย่อนต่างกัน คือในสิ่งที่ชั่วนั้น บางอย่างก็ชั่วมากบางอย่างก็ชั่วน้อย ถ้าชั่วมาก็เรียกว่ายิ่ง ชั่วน้อยก็เรียกว่าหย่อน ในสิ่งที่ดีนั้นเล่าบางอย่างก็ดีมากบางอย่างก็ดีน้อย เพราะฉะนั้น ก็ให้รู้จักด้วยปัญญา ตามความเป็นจริงว่าอะไรดีอะไรชั่ว และในแต่ละสิ่งนั้น ก็ให้รู้จักเหมือนกันอีกว่าอะไร ชั่วมากอะไรชั่วน้อย อะไรดีมากอะไรดีน้อยตามความเป็นจริง ตลอดขึ้นมาจนถึงรู้จัก ยิ่งและหย่อนในอริยสัจจ์ ทุกข์และทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ก็เป็นสิ่งที่หย่อน นิโรธ คือความดับทุกข์ มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็เป็นสิ่งที่ยิ่ง และแม้ในสาย ทุกข์เองพร้อมทั้งสมุทัยก็ยังมียิ่งหย่อนต่างกัน สมุทัยมากทุกข์มากก็ยิ่ง สมุทัยน้อย ทุกข์น้อยก็หย่อน แม้ในสายนิโรธคือความดับทุกข์พร้อมทั้งมรรคก็เช่นเดียวกัน ก็มียิ่ง มีหย่อนต่างกัน ปฏิบัติในมรรคได้น้อยพบความดับทุกข์น้อยก็เป็นหย่อน ปฏิบัติในมรรคได้มากพบความดับทุกข์ได้มากก็เป็นยิ่ง

รู้สามัญลักษณ์ะของสิ่งทั้งหลายในโลก

อีกอย่างหนึ่ง ทั้งสิ่งที่ยิ่งและสิ่งที่หย่อนนี้เมื่อเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง จะเป็นยิ่งหรือเป็นหย่อนก็ตาม ก็ย่อมตกอยู่ใน สามัญลักษณ์ะ คือลักษณะที่เสมอกัน อีกอย่างหนึ่ง คือ อนิจจลักษณ์ะ ลักษณะที่ไม่เที่ยงต้องเกิดดับ ทุกขลักษณ์ะ ลักษณะที่เป็นทุกข์ทนไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป อนัตตลักษณ์ะ ลักษณะที่เป็นอนัตตา มิใช่อดีตาดัตตน จึงไม่ควรที่จะยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ลักษณะทั้ง ๓ นี้ เรียกว่าสามัญลักษณ์ะ เป็นลักษณะที่เสมอกันของสิ่งทั้งหลาย สิ่งทั้งหลายในโลกไม่ว่า จะยิ่งหรือหย่อน ก็ต้องตกอยู่ในสามัญลักษณ์ะทั้ง ๓ นี้ ดังเช่นว่าบุคคลที่ยิ่งหย่อน จะเป็นเศรษฐีหรือยากจนวิพก หรือว่าจะเป็นผู้มีอำนาจมากตั้งเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก ปกครองโลกทั้งหมดหรือเป็นผู้ที่มีอำนาจน้อยที่สุด ก็ต้องตกอยู่ในสามัญลักษณ์ะทั้ง ๓ นี้ และบรรดาวัตถุทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็สิ่งที นับถือกันดีวิเศษเท่าไร ดังเช่นแก้วแหวนเงินทองที่เป็นที่ปรารถนาต้องการ หรือเป็น สิ่งที่ไม่ต้องการ เขาโยนทิ้งเป็นขยะมูลฝอยก็ต้องตกอยู่ในสามัญลักษณ์ะทั้ง ๓ เช่น เดียวกัน ดูเข้ามารวมเข้ามาที่สภณกายของตนทั้งสิ้นนี้ คือขันธ ๕ นี้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน รวมเข้าเป็น นามรูป จะยิ่งหรือหย่อนอย่างไรก็ตาม ก็ต้อง ตกอยู่ในสามัญลักษณ์ะทั้ง ๓ นี้ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะได้ปัญญาที่รู้เข้าถึงสัจจะคือ ความจริง ก็ย่อมยึดถืออยู่ในขันธอันเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ นี้ของตน ว่า เอตัมม นี้เป็นของเรา เอโสหสมสมิ เราเป็นนี้ เอโส เม อตตดา นี้เป็นอดีตาดัตตนของเรา เมื่อเป็น ดั่งนี้ ขันธอันเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ นี้จึงเรียกว่าอุปาทานขันธ เมื่อยังมีอุปาทานขันธอยู่ จึงต้องมีความดิ้นรน เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องดิ้นรนไปด้วยความแก่บ้าง ความเจ็บบ้าง ความตายบ้าง ย่อมดิ้นรนไปเพราะความโศกบ้าง ความปริเทวะคร่ำครวญต่าง ๆ บ้าง ด้วยความไม่สบายกายไม่สบายใจต่าง ๆ บ้าง ด้วยความคับแค้นใจบ้าง ย่อมดิ้นรนไป เพราะประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักบ้าง พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักบ้าง ดิ้นรนไปเพราะ ปรารถนาไม่ได้สมหวังบ้าง รวมเข้าก็คือว่าดิ้นรนไปเพราะนามรูปอันนี้ของตน

ปฏิบัติให้บรรลุพุทธสภาพ ปราศจากความติดนรนยึดถือ

เพราะฉะนั้น จึงต้องดิ้นรนกันอยู่อย่างนี้ จนกว่าที่ได้ปฏิบัติธรรมตามที่พระพุทธเจ้า ได้ทรงสั่งสอน ปฏิบัติในศีล ปฏิบัติในสมาธิ ปฏิบัติในปัญญา จนได้ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงใน *ไตรลักษณ์* ในขั้นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะได้ *วิมุตติ* คือ ความหลุดพ้นเพราะเหตุที่ไม่ยึดถือ เมื่อไม่ยึดถือขั้น ๕ นี้ ก็เป็นขั้น ๕ เฉย ๆ ไม่เป็นอุปาทานขั้น และบุคคลที่ได้ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงจนไม่ยึดถือ จนปล่อยวางได้ ก็ได้นามว่าเป็นพุทธะคือเป็นผู้รู้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เป็นผู้รู้ขึ้นด้วยพระองค์เอง พระสาวกนั้นก็เป็นผู้รู้ตามคือตามที่พระองค์สั่งสอน และเมื่อเป็นผู้รู้ขึ้นดังนี้ *สัตตภาวะ* ตามเป็นสัตว์คือเป็นผู้ชอง หรือว่าเป็นสัตตสภาพ สัตตภาวะ ความเป็นผู้ชองก็หายไป *พุทธสภาพ* สภาพเป็นพุทธะคือผู้รู้ก็ปรากฏขึ้นแทน พระที่เป็นผู้รู้ขึ้นจึงเป็นผู้ไม่หวั่นไหว เพราะเหตุว่าเมื่อได้ปัญญาคือความหยั่งรู้ ปัญญาตัวเองก็เป็นวิชาความรู้ในสัจจะที่เป็นความจริง อวิชชาที่ดับไป เมื่ออวิชชาดับ ตัณหาทิฏฐิกิเลสมานะกรรมก็ดับไปทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงเป็นจิตที่พ้นกิเลส เป็นจิตที่บริสุทธิ์ เรียกว่า *บรรลุ วิสังขาร* คือ นิพพาน อันปราศจากสังขารคือเครื่องปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง เมื่อปราศจากความติดนรนด้วยประการทั้งปวงแล้ว จึงเป็นผู้สงบ เป็นผู้ที่ไม่มั่วจริตเรื่องความประพฤดิชั่ว อันทำให้เศร้าหมองทางกายทางวาจาทางใจ ซึ่งเหมือนอย่างควันไฟที่จับเป็นเขม่า ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจทั้งหมด และไม่มีความทะเยอทะยานความหวัง ความอยากอะไรทั้งหมด สภาพจิตตั้งนี้ก็เป็นผู้รู้ ซึ่งเป็นผู้ที่ไม่ดิ้นรน และผู้ที่ไม่ใช่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ฉะนั้น เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดมาก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย แต่ที่พุทธสภาพหรือที่จิตที่บริสุทธิ์ สภาพจิตที่บริสุทธิ์อันประกอบด้วยความรู้ย่อมไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายไปตาม นั่นเป็นเรื่องของกาย ผู้รู้นั้นเป็นผู้ที่พ้น ก็คือพ้นจากความยึดถือ เมื่อพ้นจากความยึดถือ สิ่งที่ยึดถือนั้นจะเป็นไปอย่างไรก็ไม่เกี่ยวข้อง เพราะฉะนั้น จึงไม่ดิ้นรนไปด้วยประการทั้งปวง ฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ที่ข้ามชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ พร้อมทั้งความตายได้ ซึ่งอย่างว่าเป็นเหมือนผู้ข้ามโสมะคือห้วงน้ำหรืออรรณพคือน้ำนิ่งลึกอันได้แก่มหาสมุทร ได้ มหาสมุทรนั้นเป็นมหาสมุทรแห่งความทุกข์ อันประกอบด้วยเกิดแก่เจ็บตาย แต่ที่เมื่อจิตบรรลุถึงพุทธสภาพ ประกอบด้วยความรู้ รู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง

อันเป็นพุทธสภาพที่รู้พื้น รู้ปล่อย รู้วางไม่ยึดถือ จึงเป็นผู้ที่ไม่ดิ้นรนไม่เป็นทุกข์ด้วย
ประการทั้งปวง เป็นผู้พ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง

การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนามุ่งความสิ้นทุกข์

แต่แม้ว่าสภาพจิตที่บรรลุถึงพุทธสภาพดังนี้จะเป็นสิ่งที่อยู่ปลายทางของ
การปฏิบัติ การปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้นเบื้องต้นก็จำที่จะต้องบ่ยหน้าไปสู่ทิศทางนี้เป็น
ทางเดียว เหมือนอย่างว่าการจะไปสู่ที่แห่งหนึ่งเช่นการจะมาสู่ในที่นี้ เมื่อออกมาจาก
ที่อยู่ของตนแม้ก้าวแรก ก็จะต้องบ่ยหน้ามาทางที่นี้จึงมาถึงที่นี้ได้ ฉนใดก็ดี การปฏิบัติ
ธรรมในพระพุทธศาสนาก็ต้องมีที่มุ่งหวังสุดท้ายคือความสิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง
คือสภาพจิตซึ่งเป็น พุทธะ เป็นผู้รู้ เป็นสิ่งที่บริสุทธิ์อันจะพึงถึงได้ในขั้นที่สุด แต่ว่า
การปฏิบัติตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำก็จะต้องบ่ยหน้ามาทางนี้ เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็เรียกว่า
เป็นการปฏิบัติที่ใกล้นิพพาน ใกล้พุทธสภาพ เข้าไปทุกที และการปฏิบัติดังนี้แหละ
เรียกว่าเป็นการปฏิบัติที่ถูกชอบ เพราะฉะนั้น ผู้นับถือศาสนาซึ่งเป็นชั้นปุ่ย่าตายาย
ของเราทั้งหลายในบัดนี้ เมื่อทำบุญสุนทานอะไรก็มักจะต้องตั้งจิตอธิษฐานว่า นิพพาน-
ปัจจุโย โหตุ ขอให้เป็นปัจจัยแห่งพระนิพพาน เทอญ ดังนี้ ซึ่งก็แสดงว่าบรรพบุรุษของ
เราทั้งหลายชั้นปุ่ย่าตายายนั้น ท่านเป็นผู้ที่มีความรู้เข้าถึงพระพุทธศาสนาและ
ก็เป็นการตั้งความปรารถนาที่ถูกต้อง และการตั้งความปรารถนาตั้งนี้ก็ชื่อว่าไม่ใช่
เป็นการตั้งความปรารถนาบูชาเทวดาตั้งที่ปุ่ณณกมาณพตาม เพราะเมื่อเป็นการตั้ง
ความปรารถนาบูชาเทวดา ก็จะต้องมีความปรารถนาให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ในโลก
เป็นอันว่าไม่พ้นจากโอชะห้วงน้ำ หรืออรรณพ น้ำลึกคือมหาสมุทรอันเป็นมหาสมุทรแห่ง
สังสารวัฏ ที่ประกอบไปด้วยความเวียนเกิดเวียนตายนี้ได้ ต่อเมื่อได้ตั้งความปรารถนา
เป็น นิพพานปัจจุโย โหตุ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นการปรารถนาที่ถูกทางที่สุด และก็เชื่อว่าบูชา
หากจะบูชา ก็เป็นการบูชาเพื่อนิพพาน อันเป็นที่สิ้นกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการ
ทั้งปวง

ปุ่ณณกมาณพปัญหาจบ

ครั้งที่ ๓/ เมตตคฺุมาณพปัญหา

ปัญหาเกี่ยวกับทุกข์และแดนเกิดแห่งทุกข์

ธรรมที่จะแสดงนำข้อในสติปัฏฐานวันนี้ ก็คือเมตตคฺุมาณพปัญหา กับพระพุทพพยากรณ์ตรัสตอบปัญหาของเมตตคฺุมาณพ ซึ่งนับเป็นอันดับคนที่ ๔ ในมาณพ ๑๖ คนผู้เป็นศิษย์ของพาวรีพราหมณ์ เมตตคฺุมาณพได้กราบทูลถามพระบรมศาสดาว่า “ข้าพเจ้าขอกราบทูลถาม ขอพระองค์ได้ตรัสบอก ข้าพเจ้าทราบว่ พระองค์ทรงเป็นผู้ถึงที่สุดจบไตรเพทหรือไตรเวท คือพระเวททั้ง ๓ ทรงมีตนอบรมแล้ว ทุกข์ทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่งคือทุกอย่างในโลก ซึ่งมีรูปลักษณะหลายอย่างหลายประการมีใช้อย่างเดียวเหล่านี้เกิดมาจากอะไร” พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบว่า “ท่านได้ถามเราถึงแดนเกิดแห่งทุกข์ เราจักบอกแก่ท่านตามที่รู้เห็น ทุกข์ทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่งคือทุกอย่างมีลักษณะหลายอย่างหลายประการมีใช้อย่างเดียว มีอุปธิเป็นเหตุเกิดมาก่อน แต่อุปธิ ผู้ใดเป็นคนเขลาไม่รู้ ย่อมทำอุปธิให้เกิดขึ้น ผู้นั้นย่อมถึงทุกข์เนื่อง ๆ เพราะฉะนั้น จึงให้รู้ ไม่ทำอุปธิให้เกิดขึ้น โดยพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า อุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์” ดังนี้

ตามปัญหาที่กราบทูลถามและตามพระพุทพพยากรณ์นี้ ได้มาถึงปัญหาเกี่ยวแก่ทุกข์และแดนเกิดแห่งทุกข์ อันทุกข์นั้นเป็นสิ่งที่ทุก ๆ คนต่างได้ประสบและต่างได้ทราบ แต่ว่าความทราบนั้นโดยมากก็คือ ความที่ต้องรับทุกข์เป็นทุกขเวทนา เสวยทุกข์

ซึ่งมีประการต่าง ๆ และบางอย่างก็เป็นทุกข์ที่จำไม่ได้และไม่ค่อยจะรู้จักว่าเป็นทุกข์ ดังชาติทุกข์ ทุกข์คือชาติความเกิด ในขณะที่เกิดเป็นทุกข์อย่างไรก็ไม่มีใครจำได้ จึงมักจะไม่น่าจะรู้จักว่าชาติคือความเกิดเป็นทุกข์ แต่ว่าเมื่อความรู้เพียงสา พบทุกข์ที่เป็นทุกข์เวทนาจึงค่อยรู้จักทุกข์ที่เป็นทุกข์เวทนานั้น เสวยทุกข์ที่เป็นทุกข์เวทนานั้น ดังที่เป็นความแก่ความเจ็บตลอดจนถึงความตาย แม้ความตายเองนั้นก็เป็นที่ทุกข์เพราะความกลัวตาย มากกว่าที่จะเป็นทุกข์เพราะตัวความตายเอง เพราะตัวความตายเองนั้น ในขณะที่เมื่อจะตายจริง ๆ ก็ย่อมจะหมดความรู้สึกว่าเป็นความทุกข์ที่เป็นทุกข์เวทนา เมื่อยังรู้สึกว่าเป็นทุกข์เป็นทุกข์เวทนาอยู่นั้นก็ยังมีความรู้สึกอยู่ รู้สึกว่าความเจ็บป่วยเป็นทุกข์ คือมีความรู้สึกอยู่ และเมื่อกลัวตาย ก็ความกลัวตายนั่นเองเป็นทุกข์ แต่เมื่อตายจริง ๆ นั้นไม่มีความรู้สึกที่เป็นทุกข์เวทนา เพราะฉะนั้น แม้ตัวความตายเองนั้น ทุก ๆ คนก็ไม่รู้จัก เช่นเดียวกับจำไม่ได้ ไม่รู้จักความเกิดคือในขณะที่เกิด แต่ว่าพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่า เกิดแก่เจ็บตายเป็นทุกข์ ครั้นมาถึงความโศก ความพิโรธรำพัน ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เหล่านี้ก็เป็นทุกข์เวทนาที่ทุกคนพบและรู้ว่าเป็นทุกข์ และก็อยู่กับทุกข์ด้วยกัน

นอกจากนี้ยังมีทุกข์อื่น ๆ อีกเป็นอันมากที่เป็นรายละเอียดเกี่ยวแก่ชาติภพ นั้น ๆ เช่นความทุกข์ในนรก ความทุกข์ในกำเนิดเดียรัจฉาน ความทุกข์ในวิสัยที่ต้องเป็นเปรตแม้ความทุกข์ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ตั้งตั้งแต่เกิดที่แรกเรื่อยมา และก็ต้องแสวงหาอาหารต่าง ๆ ต้องพบกับโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งมีประการมากมาย โดยรูปลักษณะก็มากมายไม่ใช่อย่างเดียว และทุก ๆ อย่างนี้เองที่เมตตคฺวุมาณพได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่าเกิดมาจากอะไร

ทุกข์เกิดจากตัณหาอุปาทาน

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า ทุกข์ทั้งปวงนั้นมีอุปธิเป็นเหตุ ล้วนเกิดมาแต่อุปธิ อันคำว่า “อุปธิ” นั้นมิได้ตรัสอธิบายไว้โดยตรง ก็น่าจะเป็นคำที่ฟังเข้าใจกันและเป็นคำรวบยอด ตามศัพท์ อุปธิ แปลว่าเครื่องทรง เครื่องเข้าไปทรงคือเครื่องที่เข้าไปทรง

จิตใจนี้เอง พิจารณาดูในกระแสธรรมก็จะพืงเห็นว่า เกิดมาจาก อุปาทาน คือความยึดถือ และอุปาทานนั้นเกิดมาจาก ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก เมื่อมีความอยากอยู่ในสิ่งอันใด ก็ย่อมยึดถืออยู่ในสิ่งอันนั้น สิ่งที่ยึดถืออันนั้นเองก็เกิดเป็นอุปธิที่แปลว่าเครื่องเข้าไปทรงใจ ดังจะพืงเห็นง่าย ๆ เช่นมีความอยากจะได้วัตถุชิ้นหนึ่งก็ย่อมจะมีความยึดถืออยู่ในวัตถุชิ้นนั้น และเมื่อเป็นดังนี้ วัตถุชิ้นนั้นก็จะเป็นอุปธิ เครื่องเข้าไปมาทรงไว้ในจิตใจทันที คือจะทรงอยู่ในจิตใจ จิตใจจะพัวพันเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น เป็นห่วงเป็นใยอยู่กับสิ่งนั้น ตัวอย่างอีกอันหนึ่งที่เป็นบุคคล ก็เช่นมีความอยากหรือมีความรักอยู่ในบุคคลใด แม้เช่นมารดาบิดารักบุตรธิดา สามีรักภรรยา ภรรยารักสามี เหล่านี้เป็นต้น ก็ย่อมมีความยึดถืออยู่ในบุคคลนั้น บุคคลนั้นก็มาเป็นอุปธิ เครื่องเข้าไปทรงใจหรือเครื่องเข้าไปทรงจิตไว้ทันที ถ้ามีความอยากความรักมากก็ยึดถือมาก มีความอยากมีความรักแน่นก็มีความยึดถือแน่น เมื่อมีความยึดถือแน่นก็เป็นอุปธิ เครื่องเข้าไปทรงจิตใจไว้อย่างแน่นไว้อย่างมาก จิตใจก็ยังมีความห่วงใยกังวลอยู่กับสิ่งนั้น ปล่อยวางออกไปไม่พัวพันกับสิ่งนั้น พัวพันอยู่กับบุคคลนั้น จนถึงไม่เป็นอันหลับอันนอนไม่เป็นอันที่จะทำอะไรได้ ถ้ามีความผูกพันมากก็ทรงใจไว้มาก ดังนี้ นี้คืออุปธิ

อุปธิเป็นแดนเกิดของทุกข์ทุกอย่างในโลก

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ อย่างที่เข้าไปทรงจิตของบุคคล จะเป็นวัตถุเป็นบุคคลอะไรก็ตาม หรือจะเป็นตัวกิเลสก็ตาม เป็นตัวการงานก็ตาม ก็เป็นอุปธิทั้งนั้น เพราะฉะนั้น พระอาจารย์จึงได้แสดงแยกอุปธิไว้มากมาย ดังเช่นแสดงว่าอุปธินั้นก็คือตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก คือ *ทิมฺมุสิ* ความเห็นที่เป็นเหตุให้ยึดถือ *กิลเลส* คือเครื่องเศร้าหมองจิตอย่างอื่น เป็นต้นว่าราคะโทสะโมหะหรือโลกาโกรธหลง *กรรม* คือการงานที่กระทำ ทุกจริตต่าง ๆ ที่ประพฤติดังทางกายทางวาจาทางใจ *ปฏิกฺษะ* ความกระทบกระทั่ง หงุดหงิดใจ ตลอดจนถึง *อุปาทานนภธาตฺ* คือธาตฺ ๔ ที่มีใจครอง คือรูปกายอันนี้ อันประกอบด้วยธาตฺ ๔ ที่มีใจครอง และ *อายตนะภายใน* ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น

กาย ใจ ตลอดจนถึงวิญญาณกายคือหมู่แห่งวิญญาณ ความรู้สึกเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้น ที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ ความรู้ทางตาคือการเห็น โสทวิญญาณ ความรู้ทางหู คือได้ยิน ชานวิญญาณ ความรู้ทางจมูกคือได้ทราบกลิ่น ชิวหาวิญญาณ ความรู้ทางลิ้นคือได้ทราบรส กายวิญญาณ ความรู้สิ่งถูกต้องทางกายคือทราบสิ่งที่ถูกต้อง มโนวิญญาณ ความรู้ทางมโนคือใจ คือรู้คิดเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ ซึ่งมีความยึดถือ อยู่เรียกว่าอุปาทาน ก็ย่อมเป็นอุปธิคือเครื่องเข้าไปทรงจิตหรือทรงใจไว้ทั้งนั้น อุปธิ ดังกล่าวนี้องเป็นแดนเกิดของทุกข์ต่าง ๆ ทุกอย่างในโลก เพราะฉะนั้น พระบรมศาสดา จึงทรงชี้เอาอุปธิคืออาการที่จิตนี้เองอันประกอบด้วยความอยากต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้ ยึดถือ และเมื่อยึดถือไว้ก็กลายเป็นอุปธิคือเครื่องที่เข้าไปทรงใจ เพราะฉะนั้น คำนี้จึง เป็นคำรวมอันผู้ปฏิบัติธรรมอาจพิจารณาได้ที่จิตใจของตนเอง ในขณะที่มีความทุกข์ ทุก ๆ อย่างบังเกิดขึ้น จะเป็นความโศก ความปริเทวะคือพิโรธร้ายต่าง ๆ ความไม่ สบายกายไม่สบายใจต่าง ๆ ความคับแค้นใจต่าง ๆ เป็นต้นบังเกิดขึ้น พิจารณาดูเข้า มาที่จิตก็ย่อมจะพบว่า ก็เพราะมีอุปธิเป็นที่ตั้งของทุกข์เหล่านั้นนั่นเอง ซึ่งเป็นเครื่อง เข้าไปทรงจิตใจอยู่ ทำให้จิตใจมีความเกี่ยวข้องกับกังวลยึดถือเป็นเราเป็นของเราต่าง ๆ อันยากที่จะปล่อยวางหรือสลัดออกไปให้พ้นออกจากจิตใจได้ เมื่อเป็นดังนี้จึงต้องเป็น ทุกข์ต่าง ๆ ตัวตณหาทวิญญูทิสเป็นต้นเองก็เป็นอุปธิเช่นเดียวกัน เพราะว่าจิตยังไม่ ปล่อยกิเลสเหล่านี้ ไม่ปล่อยตณหา ไม่ปล่อยทวิญญูทิส ไม่ปล่อยราคะโทสะโมหะ โลกโกรธ หลงต่าง ๆ จิตยังยึดอยู่ ยึดตณหายึดทวิญญูทิสยึดกิเลสต่าง ๆ อยู่ไม่ปล่อยไม่สละ แม้กิเลส เหล่านี้ก็มาเป็นอุปธิคือเครื่องเข้าไปทรงใจ ก็เป็นแดนเกิดของทุกข์ต่าง ๆ ฉะนั้น จะเป็นตัวกิเลสจะเป็นตัววัตถุจะเป็นตัวกรรมจะเป็นอะไรทุกอย่างทั้งนั้นเมื่อมีความ ยึดถืออยู่แล้ว ก็ย่อมมาเป็นอุปธิ เครื่องเข้าไปทรงใจเข้าไปทรงจิต ทำให้จิตต้องยึดถือ ต้องกังวลต้องเกี่ยวข้องต้องพันต้องหมกมุ่นอยู่กับสิ่งที่เข้าไปทรงใจเหล่านั้นจนกว่า ที่จะสลัดออกไปได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสตอบว่า อุปธินี้เองเป็นแดนเกิด ของทุกข์ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นอย่างไหน มีรูปลักษณะอย่างไร ก็เนื่องมาจากอุปธิ ในจิตของบุคคลนี้ทั้งนั้น

ตรัสสอนให้พิจารณาเนือง ๆ ให้รู้จักอุปธิ

และก็ได้ตรัสแสดงทางปฏิบัติต่อไปว่า ผู้ใดไม่รู้ ย่อมทำอุปธิให้บังเกิดขึ้น ผู้นั้น ย่อมเข้าถึงทุกข์เนือง ๆ ตามพระพุทธานุชาตที่ตรัสบอกไว้นี้ เน้นคำที่ว่าไม่รู้จึงได้ทำอุปธิให้เกิดขึ้น ความไม่รู้นั้นก็คือไม่พิจารณาเนือง ๆ ว่าอุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ในข้อที่จะพิจารณาเนือง ๆ ให้รู้ว่าอุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์นั้น เมื่อได้รับทุกข์อะไร ๆ ก็ตามอันเป็นทุกขเวทนาที่มาปรากฏขึ้น เช่นความโศกเศร้าความพิโรธต่าง ๆ ตลอดถึงที่เป็นสภาวะทุกข์คือเป็นความแก่ความตาย ก็พิจารณาให้รู้จักว่านั่นเป็นทุกข์ และดูให้รู้จักว่าเป็นอุปธิที่เกิดขึ้นในจิตนี้เองเป็นแดนเกิด โดยดูให้รู้จักต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยากหรือความอยากทะเยอทะยานนั้นข้อหนึ่ง ความยึดถืออีกข้อหนึ่งที่เรียกว่าอุปาทานและก็ดูให้รู้จักว่า เมื่อมีต้นเหตุมีอุปาทานตั้งอยู่ในสิ่งอันใด จะเป็นในรูปก็ตาม ในเสียงก็ตาม ในกลิ่นในรสในสัมผัสในเรื่องราวอันใดก็ตาม หรือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งสิ้น ก็เป็นการสร้างอุปธิขึ้นในสิ่งนั้นทันที สิ่งนั้นก็เป็อุปธิขึ้นในจิตทันที คือเป็นเครื่องเข้าไปทรงจิตไว้ทันที เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้บังเกิดความทุกข์ขึ้น

ทำความรู้ ไม่ทำอุปธิให้บังเกิดขึ้น

ฉะนั้น จึงได้ตรัสต่อไปว่า เพราะฉะนั้น จึงให้รู้ตามเป็นจริง ไม่ทำอุปธิให้บังเกิดขึ้นโดยที่หมั่นพิจารณาเนือง ๆ ว่า อุปธิที่มีลักษณะเป็นอย่างไร เป็นอย่างไรเป็นแดนเกิดของทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้ไม่ทำอุปธิให้บังเกิดขึ้น เมื่อไม่ทำให้อุปธิบังเกิดขึ้น ก็เป็นอันว่าไม่ทำความทุกข์ให้บังเกิดขึ้น ดังนี้ ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยสตินี้เองที่ระลึกรู้พิจารณาให้เป็น *อนุปัสสนา* คือตามรู้ตามเห็นตามเป็นจริงในจิตใจของตนนี้แหละ ที่สืบเนื่องมาจากทางอายตนะทั้ง ๖ นี้แหละ ทางตาทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายทางมนะคือใจที่รับเอารูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสและเรื่องราวต่าง ๆ เข้ามาสู่จิต เมื่อมีต้นเหตุมีอุปาทานขึ้นในสิ่งเหล่านี้สิ่งเหล่านี้ก็มาเป็นอุปธิ เครื่องเข้าไปทรงจิต ก็สร้างทุกข์ให้บังเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ก็หมั่นพิจารณาให้มีความรู้ที่เป็นตัวสติอยู่เนือง ๆ ทางปฏิบัตินั้นก็รวมเข้าในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้แหละ

ครั้งที่ ๘ เมตตคฺวุมาณพปัญหา (ต่อ)

ปัญหาการข้ามชาติชราและความโสภพิไรราพัน

จะแสดงนำด้วยเมตตคฺวุมาณพปัญหา คือปัญหาของเมตตคฺวุมาณพสืบต่อไป เมื่อเมตตคฺวุมาณพได้กราบทูลถามพระบรมศาสดาว่า ทุกข์ทั้งหลายซึ่งมีลักษณะหรือรูปแบบต่าง ๆ ก็มีใช้อย่างเดียวเกิดแต่อะไร พระบรมศาสดาตรัสตอบว่า เกิดแต่อุปธิ มีอุปธิเป็นแดนเกิด และได้ตรัสตอบต่อไปด้วยว่า ผู้เขลาไม่รู้ยอมทำอุปธิให้เกิดขึ้น จึงต้องถึงทุกข์เนื่อง ๆ เพราะฉะนั้น ก็พึงทำความรู้ ไม่ทำอุปธิให้เกิดขึ้น โดยที่พิจารณาตามดูตามรู้ตามเห็นอยู่เนื่อง ๆ ว่าอุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ซึ่งได้อธิบายแล้ว เมตตคฺวุมาณพได้กราบทูลถามต่อไปว่า “ได้กราบทูลถามถึงข้ออันใด พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสตอบแสดงข้ออันนั้น แก่ข้าพระองค์ แต่ก็ขอกราบทูลถามข้ออื่นต่อไปอีก ก็ขอให้พระองค์ได้โปรดประทานคำตอบ ผู้มีปัญญาทั้งหลายข้ามห้วงทะเลใหญ่คือชาติ ชรา และความโสภพิไรราพันได้อย่างไร ขอพระองค์ได้โปรดประทานตอบข้อที่ถามนี้ เพราะว่าธรรมนี้พระองค์ได้ทรงทราบแล้วอย่างนั้น” พระบรมศาสดาได้ตรัสว่า “จักทรงแสดงธรรมตามที่ถาม ซึ่งเป็นธรรมอันจะพึงรู้ประจักษ์แจ้งได้ในอติภาพนี้ คือในปัจจุบันนี้ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นว่าอย่างนี้ ๆ แก่ท่าน ซึ่งรู้แล้วก็จักมีสติดำเนินข้ามเครื่องติดอยู่ในโลกได้” เมตตคฺวุมาณพก็ได้กราบทูลว่า “ข้าพเจ้ามีความมอภินันท์คือยินดีนักซึ่ง

ธรรมนั้นอันเป็นธรรมสูงสุด ที่พระองค์ตรัสว่ารู้แล้ว มีสติดำเนินข้ามเครื่องติดอยู่ในโลกได้” ฝ่ายพระบรมศาสดาก็ได้ตรัสบอกแก็สืบต่อไปว่า “ท่านรู้พร้อมทั่วถึงอย่างไรอย่างหนึ่งคือทุกอย่างหรือแต่ละอย่างทุกอย่าง ในเบื้องต้นคือในอนาคต ในเบื้องต้นคือในอดีต ในท่ามกลางเบื้องต้นขวงก็คือในปัจจุบัน บรรเทาความเพลิตเพลิตยนิตีและความติดอยู่ในส่วนเหล่านั้น วิญญูณของท่านไม่ตั้งอยู่ในภพ ภิกษุมีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติไม่ประมาทคือไม่เลินเล่อเปลอเพลิต รู้ละความยึดถือว่ของเรา ประพฤติอยู่รู้แจ่มแจ้ง ละทุกข์คือชาติขรฬและความโสภพิไรร่าพันได้ในโลกนี้หรือในอฏภพนี้ได้ที่เดียว” ดังนี้

มีอุปธิย้อมมีทุกข์

ตามคํากราบหุลถามเป็นคํากราบหุลถามถึงว่ ผู้มีปัญญฬหรือผู้ทรงปัญญฬ ทั้งหลฬยยอมข้ามห้วงทะเลใหญ่คือชาติ ขรฬ และความโสภพิไรร่าพันได้อย่างไร พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสทีแรกว่ จักได้ทรงแสดงธรรมที่จะฟังเห็นประจักษ์ได้ในอฏภพนี้คือในปัจจุบันนี้ โดยมีต้องพิศวงตามคําบอกล่ฬของผู้อื่นว่าเป็นอย่างนี้ ๆ ซึ่งเมื่อมีสติรู้แล้วดำเนินข้ามเครื่องที่ติดอยู่ในโลกเสียได้ดังนี้ ตามคํถถามของเมตตคฺวุฒนพญนั้ ก็สืบต่อจกคํถถามถึงข้อที่ทุกข์ทั้งหลฬยเกิดแต่อะไรหรือเกิดจกอะไร ซึ่งพระองค์ก็ได้ตรัสตอบแล้วว่ เกิดแต่อุปธิคือเครื่องทรงใจ และก็ได้ตรัสอบรมวลว่ ผู้ที่เขลฬทำอุปธิให้เกิดขึ้นก็ต้องถึงทุกข์อยู่เนื่อง ๆ เพราะฉนั้น ก็ไม่ฟังเป็นผูเขลฬลฬคือทํฬความรู้ โดยที่มฬพิจารณฬให้ตามรู้ตามเห็นว่ อุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ ก็จะไม่ทำอุปธิให้เกิดขึ้น คํถถามต่อมฬนี้ไม่กล่าวถึงอุปธิ แต่แม็เช่นนั้นกระแสของธรรมก็เนื่องเป็นอันเดียวกัน อันจะฟังกล่าวได้ว่ เมื่อยังมีอุปธิคือเครื่องทรงใจ เป็นต้นว่ตณฬหฬพิญญูสิสิเลสกรรมอยู่ ก็ยอมจะต้องตกอยู่ในห้วงของความทุกข์ ซึ่งห้วงของความทุกข์นั้น แม็ว่จะมีรูปลักษณะหรือรูปแบบหลฬยหลฬกแตกต่างกันเป็นอันมฬ แต่ก็ยอมรวมอยู่ในชาติขรฬเป็นต้น พร้อมทั้งความโสภความพิไรร่าพันต่าง ๆ

บุคคลย่อมตกอยู่ในห้วงแห่งทุกข์ตั้งแต่เกิดจนแตกดับ

อันชาติชราานั้นเป็น *สภาวะทุกข์* ทุกข์ตามสภาพ เมื่อเกิดก่อเบญจขันธ์นี้ขึ้นมา เป็นชาติคือความเกิด ก็ต้องมีชราความแก่ พยาธิความป่วยไข้ และมรณะความตาย เป็นธรรมดา ไม่มีใครที่จะพ้นไปได้ และก็ต้องจะพบกับ *ปภินณฑทุกข์* ทุกข์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ทางจิตใจ เป็นต้นว่าความโศกความพิโรธรำพัน ซึ่งผู้ที่เกิดมาต้องพบกับความทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้ จึงเหมือนอย่างว่าต้องตกอยู่ในห้วงทะเลหลวงที่เรียกว่าโอฆะ อันโอฆะคือห้วงแห่งทะเลหลวงนั้น ก็หมายถึงเป็นโอฆะคือห้วงน้ำจากทะเลหลวงที่ไหลมาท่วมทับบ้านเรือนผู้คนสรรพสัตว์ทั้งหลายให้อยู่ใต้น้ำ ต้องประสบความวิบัติอันความทุกข์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสภาวะทุกข์ทั้งที่เป็นปภินณฑทุกข์ก็เช่นเดียวกัน ย่อมบังเกิดขึ้นท่วมทับชีวิตอันนี้อันกล่าวได้ว่าตั้งแต่เกิด คือตั้งแต่ก่อเกิดเบญจขันธ์เป็นชาติคือความเกิดขึ้นมา ก็ต้องมีชราความแก่ พยาธิความป่วยไข้ต่าง ๆ บังเกิดขึ้นครอบงำตลอดมาไม่มีเว้นว่าง จนถึงมรณะ คือความตายในที่สุด และนอกจากนี้ก็ยังมีทุกข์ต่าง ๆ บังเกิดขึ้นท่วมทับ เป็นความโศกแห่งใจความพิโรธรำพันต่าง ๆ ความไม่สบายกายไม่สบายใจต่าง ๆ ความคับแค้นใจต่าง ๆ เพราะเหตุที่ประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักบ้าง ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักบ้าง ประารถนาไม่ได้สมหวังบ้าง เพราะฉะนั้น จึงได้แสดงว่า ผู้ที่มีปัญญาทั้งหลายจะข้ามห้วงน้ำใหญ่ คือชาติชราความโศกพิโรธรำพันได้อย่างไร ก็ขอให้ทรงอธิบายเพิ่มเติมจากที่ตรัสแก้ไว้ในคำถามและคำตอบแรกนั้นแล้ว ซึ่งในคำตอบนั้นก็ทรงชี้เอาเพียงอุปธิคือเครื่องเข้าไปทรงใจ

มีสติข้ามเครื่องติดอยู่ในโลกคือต้นหาอุปาทาน

คราวนี้เมื่อมีเครื่องเข้าไปทรงใจอย่างนี้อันเป็นอุปธิอยู่ ก็จะต้องตกอยู่ภายใต้ห้วงของทุกข์ต่าง ๆ แม้ว่าจะเป็นผู้ที่มีปัญญาอยากจะพ้นไปเสีย ก็ยังไม่เห็นทางที่จะพ้นได้ด้วยปัญญาของตนเอง จึงขอให้ตรัสชี้แจง เพราะว่าพระพุทธรองค์ได้ทรงทราบธรรมนั้นอย่างนั้นแล้ว จึงได้ตรัสว่า จักทรงบอกธรรมที่มีลักษณะดังกล่าว คือที่จะพึงเห็นได้ประจักษ์ด้วยตนในปัจจุบันนี้เดี๋ยวนี้ในอัทภพนี้ โดยที่ไม่ต้องมีความพิศวงตาม

คำบอกเล่าของใคร ๆ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ คือจะตรัสบอกให้เห็นได้ด้วยตัวเองเดี๋ยวนี
 ซึ่งเมื่อได้ฟังที่ตรัสบอก รู้ มีสติ ก็จะมีปฏิบัติดำเนินข้ามเครื่องติดอยู่ในโลกได้ ซึ่งใน
 คำที่ตรัสแสดงนำนี้ได้เพิ่มคำว่า “ข้ามเครื่องติดอยู่ในโลก” เป็นการกระชับความให้ใกล้
 เข้ามา เพราะตามที่ได้กราบทูลถามว่าจะข้ามห้วงน้ำใหญ่ได้อย่างไร ซึ่งอาจจะมี ความกว้าง
 จึงตรัสชี้กระชับเข้ามาว่า ก็คือจะต้องข้ามเครื่องที่ติดอยู่ในโลก เครื่องติดอยู่ในโลกนั้น
 ก็เป็นต้นว่าต้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทาน ความยึดถือ อันเป็นชนวนให้
 บังเกิดเป็นอุปธิเครื่องเข้าไปทรงใจดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว เพราะฉะนั้น จึงตรัสชี้ให้
 ชัดเข้ามาและเจาะจงเข้ามาถึงเครื่องติดอยู่ในโลก ซึ่งกระชับความว่า ก็เพราะยังติดอยู่
 ในโลก มีเครื่องติดอยู่ในโลก อยู่ในจิต หากข้ามเครื่องติดอยู่ในโลกเสียได้ ก็จะมี
 ทั้งหมด พ้นทั้งอุปธิด้วย พ้นทั้งห้วงทะเลใหญ่คือชาติชราความโศกพิโรธพินดังกล่าว
 นั้นด้วย ความสำคัญจึงอยู่ที่ความติดอยู่ในโลกนี้เองอันไม่สามารถจะพรากจิตออกได้
 ก็คือต้นหาอุปาทานดังที่ได้แสดงไว้แล้วในที่อื่น

ตรัสสอนให้ทำความรู้พร้อม รู้ทั่วถึงทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่าง

ครั้นได้ทรงแสดงนำดังนี้ และเมตตคฺุมาณก็ได้กราบทูลแสดงความชื่นชม
 ที่ได้ฟังพระพุทฺธตรัสแสดงชี้แจง จึงได้ตรัสสอนเป็นทางปฏิบัติให้ทำความรู้พร้อม
 รู้ทั่วถึงทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่าง ที่เรียกว่าอย่างใดอย่างหนึ่งก็คือทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่าง
 ให้รู้ทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่าง ในอนาคตที่ตรัสว่าเบื้องบน ในอดีตที่ตรัสว่าเบื้องต่ำ
 ในปัจจุบันที่ตรัสว่าในท่ามกลางเบื้องขวาง บรรเทาความเพลิดเพลินยินดีความติดอยู่
 ในสิ่งทั้งหลายส่วนทั้งหลายเหล่านั้น มีวิญญานคือมีจิตใจไม่ตั้งอยู่ในภพคือความเป็น
 นั้นเป็นนี้ อันหมายความว่าละความอยากที่จะเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ เสีย แล้วได้
 ตรัสว่าภิกษุ คือทรงยกภิกษุขึ้นเป็นประธาน และก็หมายถึงผู้มุ่งปฏิบัติทั้งปวงเพื่อได้
 รับผลที่จะพ้นทุกข์ มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติไม่ประมาทคือไม่มัวเมาเลินเล่อ
 เผลอเพลิน ประพฤติละคือปฏิบัติละความยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ในทุก ๆ สิ่ง
 ทุก ๆ ส่วนในประการทั้งปวงดังกล่าวนี้ รู้ตามความเป็นจริงในทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่าง

เหล่านั้น ก็คือรู้ว่าเป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับ เป็นทุกข์คือดำรงอยู่คง ที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ไม่ควรยึดถือว่า เป็นเราเป็นของเรา เมื่อเป็นดังนี้ก็จะละทุกข์คือชาติชราและความโศกความพิไรรำพัน ต่าง ๆ เสียได้ดังนี้

นี่เป็นการทรงแสดงถึงทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงการที่จะประพฤติไม่ทำให้อุปธิ บังเกิดขึ้นที่จะข้ามห้วงทะเลใหญ่คือชาติชราความโศกความพิไรรำพัน หรือรวมเข้ามา ว่าเครื่องติดอยู่ในโลก เพราะฉะนั้น จึงแสดงถึงทางปฏิบัติอันผู้ต้องการที่จะพ้นทุกข์พึง น้อมรับปฏิบัติ และแม้ว่าจะปฏิบัติละทุกข์ทั้งหมดไม่ได้ ก็จะได้ตามควรแก่ความ ปฏิบัติและในการปฏิบัติดังกล่าวนี้ ก็ต้องอาศัยความที่จะต้องทำสติพร้อมทั้งปัญญาคือ ความรู้ตนเองดังที่ตรัสแสดงไว้ในสติปัญญาฐาน

ครั้งที่ ๙ เมตตคฺฎมาณพปัญหา (ต่อ)

ธรรมที่แสดงนำได้แสดงโสฬสปัญหา คือปัญหาที่มาณพ ๑๖ คนผู้เป็นศิษย์ของพาวรีพราหมณ์ ได้มาเฝ้ากราบทูลถามพระบรมศาสดา พระองค์ก็ตรัสตอบแก่มาณพทั้ง ๑๖ คนนั้นผู้ได้กราบทูลถามทีละคน แม้ธรรมในโสฬสปัญหานี้เป็นธรรมที่แสดงถึงข้อปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์พ้นกิเลส แม้เช่นนั้นก็เป็นข้อที่ผู้ต้องการปฏิบัติธรรมควรสนใจฟัง ถึงจะปฏิบัติให้ถึงความสิ้นกิเลสสิ้นกองทุกข์ไปทีเดียวไม่ได้ก็ไม่เป็นไร เพราะว่าจะปฏิบัติให้ถึงความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ไปทันทีนั้นหาได้ไม่ ต้องปฏิบัติไปโดยลำดับตั้งแต่ในเบื้องต้น และแม้ในเบื้องต้นนั้น เมื่อได้หันหน้าแห่งการปฏิบัติไปสู่แนวที่ถูกต้องแล้ว ก็จะได้รับผลของการปฏิบัติไปโดยลำดับ เป็นอันว่าไม่ผิดพลาด

ทบทวนคำถามของเมตตคฺฎมาณพและคำตรัสตอบ

ได้แสดงถึงปัญหาที่ ๔ ซึ่งเมตตคฺฎมาณพได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้า โดยที่ได้แสดงในครั้งก่อนยังไม่จบ เพราะไม่มีคำถามคำตอบหลายตอน จึงจะทบทวนความเบื้องต้นแห่งคำถาม และคำตอบโดยสังเขป เมตตคฺฎมาณพได้กราบทูลถามเริ่มว่าขอกราบทูลถามพระองค์ ขอได้ทรงตรัสบอก ได้สำคัญพระองค์ว่า ได้ทรงเป็นผู้ถึงที่สุดจบไตรเพท ทรงมีตนอันอบรมแล้ว ก็ความทุกข์ทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่งคือแต่ละอย่างทุกอย่าง ที่มีรูปลักษณะที่แตกต่างกันเป็นอันมากมิใช่อ่างเดียวเกิดมา

แต่อะไร พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบมีความว่า ได้ทูลถามพระองค์ถึงแดนเกิดแห่งทุกข์ จึงจะตรัสบอกตามที่รู้ ทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นมีอุปธิเป็นเหตุ เกิดแต่อุปธิ ผู้ใดไม่รู้ทำอุปธิให้เกิดขึ้นผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมเข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ เพราะฉะนั้น จึงควรทำความรู้ไม่ทำอุปธิให้บังเกิดขึ้น โดยที่พิจารณาตามดูให้เห็นว่า **อุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์** เมตตคฺวุมาณพทีกัได้กราบทูลถามว่า ได้กราบทูลถามข้อใด ก็ได้ตรัสตอบข้อนั้น แต่ก็ยังมีข้อที่จะกราบทูลถามข้ออื่นอีก ก็ขอได้โปรดตรัสบอก ผู้ทรงปัญญาทั้งหลายย่อมข้ามห้วงแห่งทะเลใหญ่ คือชาติชราและความโศกความพิโรธรำพันได้อย่างไร พระองค์ได้ทรงทราบธรรมนั้นอย่างนั้นแล้วจึงขอได้โปรดตรัสพยากรณ์ พระบรมศาสดาได้ทรงตรัสตอบความว่า จักตรัสตอบแสดงธรรมที่จะพึงเห็นประจักษ์ได้ในอัตภาพนี้ โดยมีต้องพิศวงตามคำของผู้อื่นว่าอย่างนี้ อย่างนี้ ซึ่งเมื่อรู้แล้วมีสติดำเนินข้ามกิเลสเป็นเครื่องที่ติดอยู่ในโลกเสียได้ เมตตคฺวุมาณพทีกัได้กราบทูลแสดงความพอใจของตนว่า ได้มีความชอบใจธรรมที่สูงส่งนั้น ซึ่งเมื่อรู้แล้วมีสติดำเนินข้ามกิเลสเป็นเครื่องติดอยู่ในโลกเสียได้ พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสแสดงธรรมที่เมื่อรู้มีสติดำเนินข้ามกิเลสเป็นเครื่องติดในโลกต่อไปว่า ให้มีความรู้พร้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง คือแต่ละอย่างทุก ๆ อย่าง ในส่วนเบื้องบนคืออนาคต ในส่วนเบื้องต่ำคืออดีต ในส่วนท่ามกลางเบื้องขวางคือปัจจุบัน ปฏิบัติบรรเทาความติดใจยินดีคือความยินดีเพลิดเพลินและความติดในส่วนเหล่านั้น วิญญาณไม่พึงตั้งอยู่ในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี้ต่าง ๆ ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติไม่ประมาทคือไม่มัวเมาเลินเล่อเปลอเพลินประพฤดิละความยึดถือของเราในสิ่งทั้งหลาย ครั้นรู้ในปัจจุบันนี้ ก็พึงละทุกข์ในปัจจุบันนี้ในอัตภาพนี้เสียได้ ดังนี้ นี้เป็นคำถามและคำตอบที่ได้แสดงมาแล้ว

ตรัสสอนย้ำความเพื่อให้ได้ปัญญาคือความรู้เข้าถึงธรรม

ต่อจากนี้เมตตคฺวุมาณพได้กราบทูลพระพุทธเจ้าเป็นการแสดงความชอบใจ และเป็นการขอให้ทรงโอวาทไม่หยุดหย่อนคือบ่อย ๆ ซึ่งมีความว่า “มีความชอบใจ พระวาทที่ตรัสตอบแสดงธรรมของพระองค์ผู้ทรงเป็นพระมเหสี คือเป็นผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ธรรมอันไม่มีอุปธิคือไม่มีกิเลสเป็นเครื่องทรงใจ พระองค์ได้ตรัสกำหนด

แสดงดีแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกแจกธรรมนี้ ได้ละทุกข์แล้วโดยแน่แท้ เพราะว่
 ธรรมนี้อันพระองค์ทรงรู้แล้วอย่างนั้น อนึ่ง บุคคลเหล่านั้นก็จะพึงละทุกข์ได้แน่
 บุคคลเหล่าใดเหล่าที่องค์พระมุนี้คือพระผู้รู้พ้น ทรงโอวาทบ่อย ๆ ไม่หยุดหย่อน
 จนเป็นมุนี้คือเป็นผู้รู้พ้นตามขึ้นด้วย เพราะฉะนั้น จึงได้มาถวายบังคมพระองค์ผู้
 ประเสริฐ ขอให้พระองค์ได้ทรงโอวาทตนบ่อย ๆ ไม่หยุดหย่อน” ดังนี้ พระบรมศาสดา
 ก็ได้ตรัสตอบความว่ “รู้จักว่บุคคลใดเป็นพราหมณ์คือเป็นผู้ประเสริฐ ถึงที่สุดจบ
 ไตรเพท ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกั้วล ไม่ข้องแล้วในกามภพ บุคคลนั้นข้ามห้วงแห่ง
 ทะเลใหญ่ คือกิเลสและกองทุกข์ทั้งหลายได้โดยแน่แท้ ครั้นข้ามไปถึงฝั่งแล้ว เป็นผู้
 ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องตรึงใจตั้งตะบู่ ไม่มีความสงสัย นรชนนั้นในโลกนี้ได้รู้แล้วเป็นผู้
 ถึงที่สุดจบไตรเพทในพระธรรมวินัยนี้ ละกิเลสเป็นเครื่องข้องนี้ในภพน้อยภพใหญ่
 เสียได้ บุคคลนั้นปราศจากต้นหาคือความดิ้นรนทะเยอทะยานอยากต่าง ๆ ไม่มีกิเลสเป็น
 เครื่องกระทบใจ ไม่มีความหวังทะเยอทะยานอยากต่าง ๆ เรากล่าวว่ บุคคลนั้นข้าม
 ชาติและชราได้” ดังนี้

ตามคำถามคำตอบข้อทำยนี้ ก็เป็นคำถามให้ทรงโอวาทไม่หยุดหย่อนของ
 เมตตคฺวุมนพ จึงได้ตรัสประทานโอวาทเป็นการย้าความแห่งคำตอบที่ได้ทรงตอบไป
 แล้วข้างต้นเปลี่ยนแต่ถ้อยคำแต่ก็อยู่ในคลองธรรมอันเดียวกัน ตามความประสงค์ของ
 ผู้ถามที่ต้องการที่จะให้ทรงแสดงธรรมต่อไปอีกไม่หยุดหย่อนคือบ่อย ๆ เป็นการจีใจ
 ของผู้ฟังเพื่อให้มีควมซาบซึ้ง ได้ปัญญาในธรรมมากยิ่งขึ้นเท่านั้น เพราะว่อันอินทรีย์
 ของบุคคลคือระดับปัญญาของบุคคลนั้นมีต่าง ๆ กัน ที่เป็น *อุคฆฏิตัญญู* รู้ดับปลัน
 ก็มี เพียงแต่ถามและตอบครั้งเดียวก็ได้ความรู้ธรรม ที่เป็น *วิปจิตัญญู* คือต้องแสดง
 อธิบายจึงได้ความรู้ธรรมก็มี ที่เป็น *เนยยะ* คือต้องอธิบายพรว้าสอนบ่อย ๆ หลาย ๆ
 ครั้งทีเรียกว่าพอนแนะนำได้ ก็ต้องแนะนำพรว้าสอนกันบ่อย ๆ จึงจะมีควมเข้าใจก็มี
 เมตตคฺวุมนพน่าจะอยู่ในอันดับหลังนี้ จึงขอให้ทรงแสดงอธิบายไม่หยุดคือให้แสดงต่อ
 ไปอีกชี้แจงต่อไปอีกแม้ว่าจะอยู่ในคลองธรรมอันเดียวกัน

ใช้สติและปัญญาละความยึดถือที่เป็นเครื่องทรงใจ

ตามคำถามคำตอบในเมตตคฺคฺมาณพที ๔ นี้ ก็มีธรรมที่น่าสนใจตั้งแต่ต้น ที่ตรัสตอบคำถามว่าทุกข์เกิดแต่อะไร ซึ่งก็ได้ทรงแสดงตอบว่า เกิดแต่อุปธิคือกิเลส เป็นเครื่องทรงใจดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว และกิเลสเป็นเครื่องทรงใจนี้ ก็เป็นสิ่งที่ ทุก ๆ คนมีอยู่จึงได้มีความทุกข์ เพราะว่าใจนี้เองไปยึดถือ เมื่อยึดถืออยู่ในสิ่งใด สิ่งอันนั้นก็เป็ นอุปธิคือทรงใจและตัวความยึดถือเองก็ทรงใจ ไม่พ้นไปจากใจ ดังเช่น เมื่อเกิดชอบอะไร สิ่งที่ชอบนั้นก็ทรงอยู่ในใจ ปรากฏอยู่ในใจ ตัวความชอบนั้นเอง ก็ทรงอยู่ในใจ ปรากฏอยู่ในใจ อันทำให้ต้องคิดต้องเป็นห่วงต้องพะวั กพะวงต้อง วุ่นวายในสิ่งที่ทรงใจ ในกิเลสที่ทรงใจนั้น แม้ว่าความโกรธก็เหมือนกัน ก็เป็นความ ยึดถือ ยึดถือในด้านไม่ชอบ เมื่อยึดถือในด้านไม่ชอบก็โกรธ สิ่งที่โกรธนั้นก็ทรงใจ ความโกรธนั้นเองก็ทรงใจ ใจก็ขุ่นอยู่เรื่อยจนถึงมุ่งร้ายต่าง ๆ ดังนี้เป็นต้น แม้ความ หลงก็เช่นเดียวกัน แต่ความหลงนี้จะต้องพิจารณาดูให้รู้จักจึงจะรู้ว่า เป็นความหลง ถ้าไม่พิจารณาดูให้รู้จัก ก็ไม่รู้จักว่าเป็นความหลง บางทีก็เข้าใจว่าเป็นความถูกต้อง และเป็นความรู้ถูกต้องจริงเสียอีกด้วย ดังที่เรียกว่าเข้าใจผิด ในขณะที่เข้าใจผิดนั้น ผู้เข้าใจ ผิดเองก็ไม่รู้ว่าเข้าใจผิด นึกว่าเข้าใจถูก เพราะฉะนั้น ความเข้าใจผิดจึงเป็นตัวความหลง นั้นก็จึงทรงใจอยู่ ซึ่งทรงใจทั้งที่ไม่รู้ว่าเป็นความหลง แต่ว่าโกรธหรือว่าโลภนั้นยังรู้ว่า นี้โลภนี้โกรธ ฉะนั้น เรื่องความหลงนี้จึงต้องอาศัยความที่ต้องมีสติระลึ กพิจารณา กับ ทั้งปัญญาคือความรู้ตรองตรงอยู่เสมอในอารมณ์ทั้งหลาย

ข้ามห้วงทุกข์ทั้งหลายด้วยสติ สัมปชัญญะ และปัญญา

เพราะฉะนั้น จึงได้มีคำถามต่อไปว่า ผู้ทรงปัญญาทั้งหลายจะข้ามห้วงทุกข์ ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นชาติชราอันเป็นสภาวะทุกข์ ทั้งที่เป็นความโศกความพิไรราพันได้อย่างไร จึงได้ทรงพยากรณ์ตรัสตอบว่า จะตรัสตอบแสดงถึงวิธีที่จะข้ามทุกข์ เป็นธรรมที่จะพึง ปฏิบัติได้ในปัจจุบันนี้เอง ในอัตภาพนี้เอง เดียวนี้เอง โดยไม่ต้องไปพิศวงตามคำของ

ใคร ๆ ว่ำอย่งน้ออย่งนี้ ที่จะฟังรู้ได้ที่ตนเอง โดยที่ให้มีสติกับสัมปชัญญะคือความระลึกและความรู้ตัวความรู้พร้อมในทุก ๆ สิ่ง ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็นอนาคต และทั้งที่เป็นปัจจุบัน โดยที่ปฏิบัติบรรเทาละความยินดีเพลิดเพลินความติดในส่วนสิ่งเหล่านั้น เมื่อมีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่งนี้ มีสติไม่ประมาทไม่มัวเมาไม่เลินเล่อเปลอเพลินก็จะละทุกขได้ การที่มาทำสติความระลึกได้ พร้อมทั้งสัมปชัญญะคือความรู้ตัวอยู่ในอารมณ์ทั้งหลายที่มาประสบพบผ่าน ส่วนที่เป็นอดีตก็ไม่ห่วงเอาไว้ ปลอ่ยให้ เป็นอดีตคือลวงไป ส่วนที่เป็นอนาคตก็ไม่หวังและส่วนที่เป็นปัจจุบันก็ให้รู้จักว่าเป็นปัจจุบันธรรม ที่บังเกิดขึ้นแล้วก็จะดับไปเช่นเดียวกันกับที่เป็นอดีตก็ดับไปแล้ว ส่วนที่เป็นอนาคตก็ยังไม่มาถึง มีสติกำหนดพิจารณาอยู่ในอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายอย่งนี้ เป็นอดีตก็ปลอ่ยให้เป็นอดีตไป ให้รู้ว่าอดีตก็ดับไปแล้วเป็นอนาคตก็ยังไม่หวัง เพราะให้รู้ว่ายังไม่มาถึง และที่เป็นปัจจุบันก็ไม่ยึด เพราะว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก็จะต้องดับไปเช่นเดียวกัน เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว ความข้องความติดในอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายก็ไม่มี เมื่อไม่ข้องไม่ติดทุกขทั้งหลายก็ไม่เกิด และเมื่อละความข้องความติดได้หมด ก็เป็นอันว่าข้ามห่วงแห่งความทุกขได้ทั้งหมด ดังที่ตรัสย่ำในที่สุดว่า ตรัสว่ำบุคคลผู้ปฏิบัติจนเป็นผู้ที่ปราศจากต้นหฬความดิ้นรนทะยานอยก ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจ ไม่มีความห่วงทะเยอทะยานอยกต่าง ๆ ว่ำข้ามชาติชราได้ ดั่งนี้ แม้ว่ำยังไม่ปราศจากต้นหฬหรือความดิ้นรนทะยานอยก แต่ว่ามีสติสัมปชัญญะกับมีปัญญารู้จักพิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงในสิ่งทั้งหลายอยู่แม้ตามที่ตรัสสอน ก็จะทำให้บรรเทาได้ บรรเทาความข้องติดได้บรรเทาห่วงทุกขได้ และเมื่อทำบ่อย ๆ ก็จะมีบรรเทาได้มาก กิเลสแม้จะยังมีอยู่ก็ไม่ก่อให้เกิดความทุกขได้มาก และแม้ความทุกขที่มีอยู่ก็สามารถที่จะพิจารณาละได้ไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะและปัญญาในสิ่งทั้งหลายโดยรอบตัวเองนี้ ดังที่ตรัสใช้ค้ำว่ำเบ็องบน เบ็องด่ำ เบ็องขวางโดยรอบ จึงเป็นสิ่งสำคัญ และการปฏิบัติดังกล่าวมานี้ก็เป็น *อตัตปัจจจักขะ* คือประจักษ์จำเพาะตน เห็นได้ในปัจจุบันนี้ คือเด็ยวันนี้เอง คือในขณะที่ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมนั้นที่เป็นปัจจุบันธรรม อันเป็นของที่ประจักษ์จำเพาะตนเด็ยวันนี้ในบัดนี้

จึงอยู่ที่การทำสติสัมปชัญญะ กับทั้งปัญญาในสติคือความจริงของสิ่งทั้งหลายรอบตัวนี้เอง คือเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางโดยรอบ ไม่ใช่ที่ไหน ไม่ใช่ที่คนอื่น แต่รอบตัวของตนเองนี่เอง โดยที่บรรเทาความเพลิดเพลिनความติดอยู่ในสิ่งทั้งหลายรอบตัวนี้แหละคือการปฏิบัติธรรมที่เรียกว่าเป็น *อัตตปัจจกฺขะ* คือที่ประจักษ์จำเพาะตนเองเมื่อเป็นดังนี้แล้ว จึงจะได้รับผลของการปฏิบัติตั้งแต่ปัจจุบันที่ปฏิบัตินี้เอง การปฏิบัติทำสติใน *สติปัฏฐาน* แม้ที่กำลังสวดอยู่นี้ ก็เป็นการปฏิบัติเพื่อความก้าวล่วงทุกข์ดังที่ได้ตรัสไว้ในคำตอบปัญหานี้

๒๙ สิงหาคม ๒๕๒๔

ครั้งที่ ๑๐ เมตตคฺวุมาณพปัญหา (ต่อ)

ได้แสดงนำมหาสติปัฏฐานสูตรด้วยโสฬสปัญหา และได้แสดงปัญหาที่ ๔ ซึ่งเป็นปัญหาของเมตตคฺวุมาณพ และได้แสดงคำถามคำตอบซึ่งได้มีติดต่อกันหลายตอนไปแล้วและโดยที่ปัญหานี้ได้ประกอบข้อธรรมอันเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่การปฏิบัติพุทธศาสนาอยู่เป็นอันมาก ทั้งยังมีการขอให้ตรัสสอนไม่หยุดหย่อน เป็นการแสดงถึงการฟังยังไม่อิ่มยังไม่เต็มยังไม่พอ แสดงถึงผู้ฟังที่เป็นผู้กราบทูลถามได้พบความไพเราะในธรรม ดังที่เราทั้งหลายได้สวดกันอยู่ว่าทรงแสดงธรรม *อาทิกุลยาณํ* งามหรือไพเราะในเบื้องต้น *มชฺเชกกุลยาณํ* งามหรือไพเราะในท่ามกลาง *ปริโยสานกุลยาณํ* งามหรือไพเราะในที่สุด ได้พบความงามความไพเราะในธรรม จึงได้ขอให้ตรัสต่อไปอีก ซึ่งเป็นการตรัสย้ำความ แต่ว่าเป็นการที่จิตใจตั้งใจ ทำให้เกิดความรู้เข้าถึงธรรมจนถึงที่สุด ฉะนั้น จึงจะได้แสดงถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ อันประกอบในคำถามคำตอบเหล่านี้ในบางประการ

ทรงบรรลุมกขธรรมเพราะทรงเห็นชาติทุกข์

และก่อนที่จะแสดงนำเข้าพระพุทธคุณเป็นต้นนั้น ก็จะได้กล่าวถึงวิธีฟังหรืออ่านให้มีความเข้าใจในโสฬสปัญหา แต่ก็จะต้องกล่าวถึงภูมิของท่านผู้ถามประกอบด้วย ภูมิของท่านผู้ถามนั้นก็คือมาณพทั้ง ๑๖ คนซึ่งท่านได้แสดงว่า คำถามเหล่านี้อาจารย์

คือพาวรีพราหมณ์เป็นผู้ผูกให้มา เพื่อเป็นการทดสอบพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเมื่อพิจารณาในคำถามทั้งหลายแม้ที่ได้แสดงมาตั้งแต่ปัญหาแรกแล้ว ก็ให้เห็นว่า ท่านพาวรีพราหมณ์ได้มีภูมิทางจิตใจที่สูง ได้มีความค้นคว้าแสวงหาความตรัสรู้เข้าแนว อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ในพุทธศาสนา คล้ายคลึงกับที่พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะเสด็จออกทรงผนวช ก็ได้ทรงมีความรู้เข้าแนวอริยสัจจ์ที่ได้ตรัสรู้ในภายหลัง ดังที่ได้แสดงว่า พระสิทธัตถราชกุมารได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้ง ๔ คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ได้ทรงสลดสังเวชพระหฤทัยในเมื่อทอดพระเนตรเห็น คนแก่คนเจ็บคนตาย โดยที่ทรงน้อมเข้ามาว่า ทุกคนจะต้องพบกับความแก่ความเจ็บ ความตาย ไม่ว่าจะ เป็นนาคกวางนิพกหรือเป็นเศรษฐีคฤหบดี ไม่ว่าจะเป็นผู้มีอำนาจน้อยจนถึงผู้มีอำนาจมาก จนถึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก แม้พระองค์เองถึงจะทรงได้รับจักรพรรดิสมบัติก็ไม่พ้นจากความแก่ความเจ็บความตาย ชื่อว่าได้ ทรงเห็นทุกข์อันนับ เข้าในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ จึงมีพระหฤทัยน้อมไปในการบวช เพราะทรงต้องการโมกขธรรม ธรรมที่เป็นเครื่องหลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บความตาย และทรงเห็นว่า การที่จะปฏิบัติให้พบกับโมกขธรรมได้ ก็จะต้อง ออกผนวชเป็นบรรพชิตคือผู้บวช ซึ่งสละกังวลห่วงใยในทางโลกเสียให้สิ้น จึงจะมีโอกาส ที่จะตั้งหน้าปฏิบัติแสวงหาให้พบโมกขธรรมได้ ก็เป็นอันว่าต้องการที่จะได้ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์นั่นเอง แต่ในตอนนั้นยังไม่แสดงถึงความเกิดว่าเป็นทุกข์แสดงแต่ทรงเห็น คนแก่คนเจ็บคนตาย เห็นความแก่ความเจ็บความตายเป็นทุกข์ยังไม่ได้แสดงถึงความเกิดเป็นทุกข์ เพราะว่าชาติทุกข์นี้เห็นยาก แต่ว่าชราทุกข์ มรณทุกข์ กับทั้ง พยาธิทุกข์นั้นเห็นง่าย แต่มีเล่าในพุทธประวัติว่า เมื่อทอดพระเนตรเห็นเทวทูตที่ ๔ คือสมณะแล้วเสด็จกลับพระราชนิเวศน์ ในวันนั้นพระพิมพาราชาเทวี ประสูติพระโอรส พระมหานรุษได้ทรงทราบ ตรัสว่า “ราหุลคือห่วง” เกิดแล้ว พันธนาการ “เกิดแล้ว” พระกุมารประสูติใหม่ จึงได้พระนามว่าราหุล ชื่อว่าได้ทรงเห็นชาติทุกข์อันจะพึงนับได้ ว่า เป็นเทวทูตที่ ๕ รวมเข้ากับเทวทูตทั้ง ๔ เป็นเหตุให้ทรงตัดพระหฤทัย เสด็จออก ทรงผนวชอันเรียกว่า มหาภิเนษกรรมณ์ โดยแน่นอน

พันทุกข์เพราะดับตัณหาดับชาติทุกข์

ลัทธิศาสนาที่เกิดก่อนพุทธศาสนาหรือแม้ที่เกิดภายหลังพุทธศาสนา ก็ต่างมิได้เห็นชาติทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงปรารถนาชาติคือความเกิด โดยที่มิเห็นความเห็นว่า เกิดเป็นมนุษย์ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย จึงปรารถนาที่จะไม่ต้องแก่ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตายทั้งที่เป็นมนุษย์นี้เอง จึงต่างแสวงหาวิธีที่จะไม่ต้องตาย หรือแม้ในอายุยืนมาก ๆ เป็นอายุวัฒนะ เพราะฉะนั้น จึงพากันปฏิบัติและมีความเชื่อถือปฏิบัติให้สำเร็จเป็นเซียน สำเร็จเป็นเซียนแล้วก็อยู่เรื่อยไป หรือว่าไม่เห็นทางเป็นมนุษย์จะอยู่ค้ำโลกไปได้ ก็ปรารถนาไปเกิดเป็นเทพเป็นพรหมต่าง ๆ ที่จะไม่ต้องตายต้องจืดอยู่เป็นนิรันดร ก็แปลว่ายังไม่เห็นว่าความเกิดเป็นทุกข์ ยังเห็นว่าความเกิดบางอย่างนั้นไม่เป็นทุกข์ คืออยู่ยั่งยืนเป็นนิรันดร ดังนี้ แต่พระโพธิสัตว์ได้ทรงเห็นชาติทุกข์ด้วย และมาปรากฏชัดขึ้นอีกเมื่อทรงไปศึกษาในสำนักของ *ดาบส* ทั้ง ๒ ที่ท่านสอนลัทธิสมาบัติ ๗ สมาบัติ ๘ ที่ให้เกิดเป็นพรหมซึ่งว่ามีอายุมาก หรือเชื่อว่าเป็นนิรันดรเช่นเดียวกันแต่พระโพธิสัตว์ไม่เลื่อมใส เห็นว่ายังมีอุปาทาน ความยึดถืออยู่ คือต้องการเกิดอยู่ จึงยังไม่พ้นทุกข์ก็แสดงว่าทรงเห็นชาติทุกข์แม้เกิดเป็นพรหมขึ้น จึงได้ทรงศึกษาค้นคว้าปฏิบัติจนทรงพบทางที่เป็น *มัชฌิมาปฏิปทา* ได้ตรัสรู้พระธรรมก็คืออริยสัจจทั้ง ๔ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งทุกข์นั้นมีอะไรบ้างก็ได้แสดงแล้ว เหตุเกิดทุกข์นั้นก็ทรงชี้ค้นหา เพราะผู้ฟังจะพึงพิจารณาให้พอเข้าใจได้ แต่โดยละเอียดแล้วแต่ก็จะสืบสาวตามหลักของ *ปฏิจจสมุပ္บาท* ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น จะต้องโยงไปถึงอุปาทานถึงอวิชชาเป็นต้น แต่ว่ายกเอาตัณหาขึ้นมาข้อเดียวก็พอที่จะทำให้เข้าใจ ความดับทุกข์นั้นก็คือดับตัณหาซึ่งเป็นเหตุ จึงจะดับทุกข์ซึ่งเป็นผล และการดับทุกข์ที่เป็นผลนั้นก็ต้องดับชาติทุกข์เป็นต้นไป คือดับเกิดเสียด้วย แปลว่าไม่เกิด เมื่อไม่เกิดจึงจะเป็นอันว่าพ้นทุกข์ได้สิ้นเชิง และก็ปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘

พิจารณาให้เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

เพราะฉะนั้น ให้ทำความระลึกถึงหลักอริยสัจจทั้ง ๔ นี้เป็นที่ตั้ง และพึงโสฬสปัญหาก็จะเข้าใจ และก็จะทำให้เข้าใจถึงท่านพาวรีพราหมณ์ว่า ได้เห็นทุกข์สัจจะ

สภาพที่จริงคือทุกข์ดังที่ปัญหาถามถึงว่า ผู้มีปัญญาทำอะไรจึงจะข้ามห้วงทุกข์ ห้วงก็คือโอชะห้วงน้ำใหญ่ที่ไหลมาท่วมก็คือห้วงทุกข์ ห้วงชาติ ห้วงชรา เกิด แก่ โสกะ ปริเทวะ ความโศก ความพิโรธรำพัน ก็เป็นอันว่าแม้ท่านพาวรีพราหมณ์ก็ได้เห็น ชาติทุกข์เหมือนกันคือมีความเห็นลึกซึ้งกว่าความเห็นของบรรดาคณาจารย์ทั้งหลาย ทั่วไป เช่นเดียวกับที่พระโพธิสัตว์ได้ทรงเห็น ดังที่ชัดขึ้นเมื่อท่านเข้าศึกษาที่สำนัก ๒ ดาบส และท่านก็ออกมาดังที่กล่าวนั้น ฉะนั้น แม้ท่านพาวรีพราหมณ์จึงได้เห็นทุกข์ จนถึงชาติทุกข์ ก็นับว่าเป็นผู้ที่ทรงปัญญา แต่ว่าท่านยังไม่พบมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงยังดับทุกข์ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้เองท่านจึงผูกปัญหามาถาม เป็นอันว่า ท่านเห็นทุกข์ แต่ว่ายยังไม่พบทางที่จะปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ซึ่งเป็นทุกข์นิโรธ ก็เป็นอันว่าได้เริ่มปฏิบัติจนถึงได้ออกไปอยู่ป่า นับว่าเป็น *บรรพชิต* คือผู้บวชชนิดที่ออกป่า สละกัณฑ์ในโลกทั้งสิ้นโดยที่ท่านได้เป็นบุโรหิตของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสวดีตี ตั้งแต่พระเจ้ามหาปเสนทิโกศลมาถึงลูก พระราชาโอรสคือพระเจ้าปเสนทิโกศล ท่านก็รับราชการอยู่ระยะหนึ่งแล้วก็ลาออกไปบำเพ็ญพรต เพราะท่านเห็นทุกข์ จึงแสวงหาทางที่จะดับทุกข์คือโมกขธรรม แต่ยังไม่พบจึงได้ผูกปัญหามาถาม เพราะฉะนั้น ในปัญหาที่ถามนั้นจึงเป็นปัญหาที่ตั้งขึ้นว่าจะปฏิบัติอย่างไรจึงจะพ้นทุกข์นั่นเอง และโดยทุกข์ที่ทุกข์นั้นเป็นอะไร ก็แสดงเข้าหลักพุทธศาสนา ดังที่แสดงว่าห้วงทะเลใหญ่ ก็คือชาติชราแสดงว่าได้พบชาติทุกข์อันนับว่าเป็นของที่พบบยากเข้าใจยาก หรือไม่ยอมที่จะให้เป็นทุกข์อยู่ด้วยกันแล้ว แต่ท่านพาวรีก็ได้พบแล้ว เพราะฉะนั้น จึงล้วนเป็นปัญหาที่พุ่งเข้าสู่ประเด็นทั้งหมดทุกปัญหา ว่าความทุกข์คืออย่างไรอย่างนี้ ก็ตรงกันกับทุกข์ในพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ซึ่งได้เริ่มพบมาตั้งแต่เป็นพระโพธิสัตว์ และปฏิบัติอย่างไรจึงจะพ้นทุกข์

และทางที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตอบนั้น ก็ทรงตอบชี้เอา *ต้นหาเป็นทุกข์สมุทัย* เหตุเกิดทุกข์เป็นที่ตั้งนั้นแหละ แต่ว่าykkย้ายไวยาหารที่ตรัสแสดงเป็นต่าง ๆ และดับต้นหาเสียได้ก็เป็นความดับทุกข์นั้นแหละคือทุกข์นิโรธ และก็แสดงykkย้ายไวยาหารต่าง ๆ และก็แสดงทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็คือมรรคมีองค์ ๘ หรือย่นลงก็เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา หรือเป็นธรรมต่าง ๆ กันโดยชื่อ เป็นสติบั้ง เป็นสัมปชัญญะบั้ง เป็นปัญญา เป็นวิชาบั้ง หรือเป็นอปปมาทบั้ง เหล่านี้เป็นต้นตามควร แต่ก็มุ่งตรงไปที่ให้ดับต้นหาจึงจะดับทุกข์ได้หมด ซึ่งเป็นทุกข์นิโรธ อันนับว่าเป็นจุดที่มุ่งหมายตรงกัน

เพราะฉะนั้น ท่านพาวรพราหมณักับคิษยันั้นจึงได้มีความศึษาคัณควัธรรม ปฏิบัติธรรมเข้าแนວอยู่แล้ว ยังแต่ที่จะพบมรรคสัจจะ สภฬที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึง ความดับทุกขัอันแนอนนัว่าอะไร และก็จะดับอะไรที่เป็นตัวเหตุ เพราะฉะนั้นเมื่อพระพุทธรเจ้าได้ทรงชั้ตรงเข้าสู่แนວ แนວที่ท่านเหล่านั้นได้ศึษาได้ปฏิบัติกันมา จึงเป็นการประทณแสงสว่างคือธรรมเข้าถึงจิตใจ ทำให้เข้าใจได้ทันที แล้วก็ทำให้ไม่อึไม่เปือไม่เต็ม อยากจะฟังอยู่เรื่อย ๆ แม้จะตรัสยั ๆ เข้าไปในประเด็นของธรรมคือทุกขักับความดับทุกขันั้นเท่านั้นก็ตาม ก็ยังเป็นทีพอใจ แต่ว่แมัเช่นนั้นก็จะทำให้ได้ปัญญาคือความรูัธรรมชั้ในที่สุด ก็ถ้าไม่ยับ่อย ๆ ไม่หยุดหย่อน ก็จะไม่ได้ปัญญา รูัถึงธรรมตามภูมิชั้ของบุคคลที่เป็นเนยยะดังที่กล่าวมา

พระพุทธรคุณ

พระพุทธรคุณที่แสดงไว้ในปัญหานั ก็เป็นต้นว่ เวทคู ผู้ถึงที่สุด จบเวท ผู้ถณมนันั้นเป็นพราหมณัมาก่อน ก็นัจะหมายถึงไตรเพทของพราหมณัก็ได้ แต่ว่แมัพระพุทธรองคัก็ทรงรับว่ เมื่อตรัสรูัเข้าถึงธรรม ก็เป็นอันว่ถึงที่สุดจบเวท เป็นเวทคูเหมือนกัน แต่ว่ ความจบเวทคือจบความรู้ในพุทธรศณานันั้น โดยตรงก็คือว่จบมรรคมีองคั ๘ มีสัมมาทฎฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น คือว่ปฏิบัติในมรรคมีองคั ๘ ในศีลในสมณิในปัญญาไปจนรูัทั่วถึงธรรม ดับกิเลสและกองทุกขัได้สิ้น จึงเป็นเวทคือความรู้ที่จบหรือว่ถึงที่สุดเพราะว่ดับกิเลสและกองทุกขัได้หมด ก็เป็นอันว่ถึงที่สุดจบเวทได้ แต่ว่เป็นไตรเพท ไตรเวทก็ได้ คือวิชชา ๓ อันได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรูัระลึกถึงขันธัเป็นที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ จุฑุปปาตญาณ ความรูัจุติคือความเคลือน อุปบัติคือความเข้าถึงชาตินันั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่เป็นไปตามกรรม อาสวัภยญาณ ความรูัเป็นเหตุสันอาสาვე ดั่งนั ก็เป็นอันว่ถึงที่สุดจบไตรเพทแล้ว ก็แสดงเป็นพระพุทธรคุณบพหนึ่ง

ภาวิตตดา มีตนที่อบรมแล้ว ก็คือ อบรมแล้วเสร็จในมรรคมีองคั ๘ รวมเข้ากันในศีลในสมณิในปัญญา บรรลุถึงวิมุติ ความหลุดพ้น เสร็จกิจแล้วก็เป็นอันว่มีตนคือจิตที่อบรมแล้ว

มเหสี ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ คือแสวงหาคุณ ศีล สมာธิ ปัญญา วิมุตติ เหล่านี้นั่นเอง ซึ่งล้วนเป็นคุณอันยิ่งใหญ่ เพราะให้ถึงความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ได้ โดยแท้จริง

นาคะ ทรงเป็นนาคะ คือบุคคลผู้ประเสริฐ คำว่า “นาค” หรือ “นาคะ” นี้ใช้เป็นชื่อของงู ที่เรียกว่านาคหรือพญานาคอันหมายถึงงูชนิดที่พิเศษ อันนับว่าเป็นงูที่ประเสริฐในจำพวกงูด้วยกัน ใช้เป็นชื่อของช้าง ก็เรียกว่านาคะหรือนาค เพราะว่าช้างเป็นสัตว์ใหญ่ อันนับว่าประเสริฐในด้านใหญ่โตทางรูปร่างได้ ใช้เป็นชื่อของบุคคลผู้ประเสริฐคือเป็นชื่อของพระอรหันต์ และแม้เป็นชื่อของพระพุทธเจ้าเองก็ชื่อว่านาคะ คือเป็นบุคคลผู้ประเสริฐ และเมื่อเป็นชื่อของพระอรหันต์ เป็นชื่อของพระพุทธเจ้า คำว่านาคะนี้ท่านก็สอนให้แปลว่า *ผู้ไม่มา* คือผู้ที่พ้นไปแล้วไม่กลับมาอีก คือพ้นทุกข์ไม่กลับมาสู่ทุกข์อีก พ้นโลกไม่กลับมาสู่โลกอีก ดังนี้ชื่อนำนาคะ

เหล่านี้เป็นพระพุทธคุณ และแม้พระพุทธคุณที่แสดงในเนื้อหาของคำถาม คำตอบก็ ดังเช่นที่เมตตคฺคฺมาณพได้กราบทูลว่า เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าได้จำแนกแจกธรรมซึ่งให้พ้นทุกข์ได้ พันชาติชราพันโคกพิไรราพันต่าง ๆ ได้ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงทรงละทุกข์ได้โดยแน่แท้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรับรองโดยปริยายว่า เมตตคฺคฺมาณพได้รู้จักพราหมณ์คือบุคคลผู้ประเสริฐ ทรงใช้เรียกคำนี้มาด้วย แต่หมายถึงพราหมณ์ในพุทธศาสนา ก็คือบุคคลผู้ประเสริฐ ทรงเป็นผู้ถึงที่สุดจบเวทหรือจบเพท คือความรู้ ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ไม่ข้องแล้วในกามภพ ผู้นั้นได้ละทุกข์ได้โดยแน่แท้ดังนี้ก็เป็นอันว่า ข้อที่แสดงถึงว่าบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ไม่ข้องในกามภพนั้นก็ เป็นพระพุทธคุณ คือ เป็นคุณของพระพุทธเจ้าซึ่งทรงเป็นเช่นนั้น ฉะนั้นจึงละทุกข์ได้โดยแน่แท้ดังนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธคุณเหล่านี้จึงปรากฏอยู่

พระธรรมคุณ

และพระธรรมคุณนั้นเล่าก็ดังเช่นที่แสดงถึงพระธรรมว่า พระธรรมนั้นไม่ประกอบด้วยอุปธิคือกิเลสเป็นเครื่องทรงใจ อันหมายความว่าธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ไม่มีที่จะสอนให้ก่ออุปธิคือกิเลสเป็นเครื่องเข้าไปทรงใจ ล้วนแต่สอนให้ละอุปธิคือ

กิลลลเป็นเครื่องเข้าไปทรวงใจทงนั้ เพราะฉฉนั้ พระธรรมทงปวงนั้จึงเป็นพระธรรมทงไม่มีอุปธิ ไม่มีกิลลลเป็นเครื่องเข้าไปทรวงใจ กับทงแสดงถึงข้อปฏิบัติต่ง ๆ ทงจะให้พ้นทุกข์ได้ อนั้ปงถึงว่คุณของพระธรรมนั้ย่อรวมอยู่ในข้อนี้ คืเป็นข้อปฏิบัติทงจะให้พ้นทุกข์ ให้พ้นโหฆะคืให้พ้นห้วงทะเลใหญ่หรือห้วงน้ใหญ่ อนั้ได้แก่ชดัชชระโศกควมพิโรธร้พ้นเป็นต้น ควมข้องเกี่ยวต่ง ๆ เป็นต้นในสิ่งทงปวง ตลอดจนถึงควมทงได้ทำบัญญัติคือควมรู้ บรรเทหละควมข้องติดอยู่ในเบือ้งบน เบือ้งต่า เบือ้งกลองเบือ้งขวง โดยรอบ รอบตัวนี้ทงหมด บรรเทหควมพ้วพันเกี่ยวข้องยึดเหนียวยินดีติดทงหมด โดยทงปฏิบัติให้เป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ มีควมไม่ประมท มีบัญญัติเหล่านี้ล้วนเป็นธรรมทงรวมพล้งกันเป็นคุณทงจะให้พ้นทุกข์ เพราะฉฉนั้ คุณของพระธรรมโดยตรงคืควมทงจะให้พ้นทุกข์ได้ และเมื่อปฏิบัติให้พ้นทุกข์ได้แล้ว ธรรมคุณย่อรวมจะปรกฎแก่ผู้ปฏิบัติ เพราะฉฉนั้ เหล่านี้เป็นพระธรรมคุณ

พระสงฆคุณ

และพระสงฆคุณนั้คืคือผู้ทงปฏิบัติตามทงทรวงสั่งสอน ดังทงเมตตคฺวุฒณพญได้กรบทูลสรรเสริญว่ บุคคลทงหลายทงทรวงสั่งสอนไม่หยุดหย่อนจนเป็นมุนี คืเป็นผู้รู้ขึ้นมآنัน ก็ฉฉละทุกข์ได้โดยน่แท้เช่นเดียวกัน เหล่านี้คืคือพระสงฆคุณอันแสดงว่เมื่อได้ตั้งใจฟังและปฏิบัติในพระธรรมตามทงทรวงสั่งสอนให้มีขึ้นโดยจริงแท้แล้ว ก็ย่อรวมจะพ้นทุกข์ได้ตามควรแก่ควมปฏิบัติน้อยหรือมกก็ตาม และก็มีทงเดียวเท่นั้นทงจะให้พ้นทุกข์ได้คืคือปฏิบัติตามพระธรรมของพระพุทธเจ้ที่ล้วนแต่ส่งให้พ้นทุกข์ เหล่านี้จึงเป็นข้อทงสำคัญ เพราะฉฉนั้ เมื่อทำควมเข้าใจให้กว้าง ๆ ดังนี้แล้ว การฟังโสฬสปัญหาก็จะเข้าใจเพราะล้วนแต่รวมอยู่ในหลักของอริยสัจจทง ๔ นั้ทงนั้ และผู้ถามและผู้ตอบนั้เป็นอันว่ได้ปฏิบัติเข้คลองของอริยสัจจมาแล้วตั้งแต่ในเบือ้งต้นพระพุทธเจ้าจบแล้ว แต่ว่ทงฝ่ยพววีพรหมณั้ยังไม่มีจบ เฟ็งจะพบเฟ็งจะตั้งต้นเข้มาจึงมบรรจบกัน

เมตตคฺวุฒณพญหฬจบ

ครั้งที่ ๑๑ โรคกามาณปัญหา

การศึกษานิพพาน

ได้แสดงโศภ สปัญหานา สติปัฏฐาน จักได้แสดงโรคกามาณปัญหาที่ ๕ สืบต่อไป

เมื่อเมตตคฺคาณพได้กราบทูลถามปัญหาพระบรมศาสดา และพระองค์ได้ตรัสตอบจบลงแล้ว โรคกามาณพได้กราบทูลถามต่อไปเป็นที่ ๕ เริ่มด้วยกราบทูลถามมีความว่า “ข้าพเจ้าขอกราบทูลถามพระองค์ ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ข้าพระองค์หวังจะได้ฟังพระวาจาของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นพระมเหสีผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว ก็จักฟังศึกษา นิพพานของตน” พระบรมศาสดาได้ตรัสว่า “ถ้าอย่างนั้นท่านก็จงเป็นผู้มีปัญญารักษาดนมีสติ ทำอาตาปะ คือความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสในศาสนานี้เถิด ท่านได้ฟังเสียงแสดงธรรมจากที่นี่แล้ว ก็ฟังศึกษานิพพานของตน” ดังนี้

ตามคำกราบทูลถาม โรคกามาณพได้กราบทูลแสดงความหวังที่ใครจะฟังพระวาจาแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้กราบทูลยกย่องพระองค์ว่า ทรงเป็นพระมเหสี แปลว่าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ และได้กราบทูลว่า ได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว ก็จักฟังศึกษานิพพานของตน ตามปัญหานี้ได้แสดงความมุ่งหวังที่จะศึกษานิพพานของตน และตามความของปัญหาก็คงว่า พระวาจาของพระพุทธเจ้าที่ต้องการจะฟัง ก็คือต้องการ

ที่จะฟัง ทางปฏิบัติแห่งการศึกษานิพพาน นั้นเอง คือศึกษาอย่างไรจึงจะเป็นอันว่าได้ศึกษานิพพาน ตามคำกราบทูลถามนี้ก็เครื่องแสดงให้ทราบว่า คำว่า “นิพพาน” นั้นเป็นคำที่ใช้กันแม้ในลัทธิภายนอกพุทธศาสนาและใช้กันมาก่อนแต่พระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้นในโลก แต่ว่าความเข้าใจในคำว่านิพพานของศาสนาอื่นหรือตามที่ใช้พูดกันเก่าก่อนนั้น ย่อมจะมีความหมายต่างจากคำว่านิพพานในพุทธศาสนา ความข้อนี้ย่อมปรากฏในพระสูตรบางพระสูตร ดังที่มีเรื่องเล่าในพระสูตรบางพระสูตรว่า มีพราหมณ์ผู้หนึ่งได้เฝ้าพระพุทธเจ้า และใช้มือคลำวางลงที่ร่างกายของตน และก็กราบทูลว่าร่างกายของตนนั้นไม่มีโรคมืดมีความสุขสมบูรณ์ นี่แหละคือนิพพาน ดังนี้พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสแสดงนิพพานในพุทธศาสนาในอีกความหมายหนึ่งตามคลองธรรมหรือสังขารธรรมตามที่พระองค์ได้ตรัสรู้ และแม้ในพระสูตรอีกบางพระสูตร ก็ได้แสดงความหมายของนิพพานตามความเข้าใจของคณาจารย์เจ้าลัทธิศาสนาบางลัทธิศาสนา เช่นที่แสดงว่าความอิมเอิบพรั่งพร้อมด้วยกามคุณทั้งหลายเป็นนิพพาน ดังนี้ แต่ว่าแม้จะมีความเข้าใจแสดงนิพพานในความหมายต่าง ๆ กัน แต่ก็รวมลงในความหมายหนึ่งว่า เป็นเป้าหมายสูงสุดหรือสิ่งที่สูงสุดอันเป็นที่มุ่งหวังจะบรรลุถึงในลัทธิศาสนานั้น ๆ

นิพพานในพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น ก็ได้ทรงนำคำว่านิพพานนี้มาใช้ อันแสดงถึงเป้าหมายสูงสุดหรือภูมิธรรมสูงสุดที่พึงบรรลุในพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน แต่ว่าความหมายของนิพพานในพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมที่ออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัดจิต หรือว่า ธรรมที่ถอนลูกศรที่เสียบจิต เพราะคำว่า “วานะ” นี้แปลว่าเครื่องร้อยรัดก็ได้ แปลว่าลูกศรก็ได้ เมื่อมี “นิ” นำหน้าเป็นนิพพานหรือนิรวาณ ก็เป็นปฏิเสธ คือไม่มีหรือออกจากเครื่องร้อยรัดจิต ไม่มีหรือออกจากลูกศรที่เสียบจิต คือ ถอนลูกศรที่เสียบจิตออกได้ มุ่งหมายถึงภูมิธรรมที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ไม่มีกิเลสตลอดจนถึงที่เป็นอาสวอนุสัย คือที่นอนจมหมักหมมต้องอยู่ในจิตสันดาน ไม่มีกิเลสที่เป็นอาสวอนุสัยทั้งสิ้นที่เสียบแทงรังรัดจิต และกิเลสทั้งปวงก็เปรียบเหมือนอย่างลูกศรที่เสียบแทงจิตอยู่จะเป็นกิเลสกองราคะ ความติดใจยินดีก็ตาม เป็นกิเลสกองโทสะก็ตาม เป็นกิเลส

กองโมหะก็ตาม ล้วนเป็นเครื่องเสียบแทงจิตเหมือนอย่างลูกศรที่เสียบแทงอยู่ในจิตใจ รังรัตร้อยรัดอยู่ในจิตใจ ฉะนั้น เมื่อปฏิบัติละกิเลสได้สิ้นเชิง เป็นทุกขนิโรธ ความดับกิเลสได้สิ้นเชิง ก็เป็นความดับทุกข์ได้สิ้นเชิง

มรรค ผล นิพพาน

กล่าวโดยย่อ นิพพานที่มีความหมายเป็นความดับกิเลสและกองทุกข์ในจิตใจ ได้สิ้นเชิง ดังนี้เป็นนิพพานในพุทธศาสนา ซึ่งจะพึงบรรลุได้สืบต่อจากมรรคและผลดังที่เรียกเรียงกันว่า *มรรคผลนิพพาน* ท่านมีแสดงเปรียบเทียบไว้ว่าเหมือนอย่าง คนที่เป็นโรค มรรคเป็นยาแก้โรค เมื่อคนไข้บริโภคยาแก้โรค ยาแก้โรคนั้นก็เปรียบเหมือนอย่างเป็นมรรคกำจัดโรค ความหายโรคก็เปรียบเหมือนอย่างเป็นผล และเมื่อหายโรคก็มีร่างกายที่มีอนามัยไม่มีโรค มีเสรีไปไหนมาไหนได้ ทำการทำงานได้ ความที่ร่างกายมีอนามัยมีเสรีเป็นปกติก็เทียบกับนิพพาน ฉะนั้น มรรคกับผลท่านจึงแสดงว่าเป็นสิ่งที่เกิดดับ เพราะเหตุว่ามรรคเมื่อเปรียบเหมือนอย่างยาเยียวยาแก้ไขโรค ก็ทำหน้าที่เยียวยาแก้ไขโรคแล้วก็หมดหน้าที่ ก็เป็นอันว่าดับไป ก็เป็นความหายโรคซึ่งเป็นผล และความหายโรคนั้นก็บังเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เพราะว่าใช้เรียกว่าหายโรคเฉพาะเวลาที่โรคหายเท่านั้น เมื่อโรคหายแล้วก็ไม่เรียกว่าหายโรค หายโรคต่อกันไป ฉะนั้น ผลที่เทียบด้วยความหายโรคก็เป็นสิ่งที่เกิดดับ แต่ความที่ร่างกายเป็นปกติ มีอนามัย มีเสรีนั้น ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปอยู่อันเทียบกับนิพพาน ฉะนั้น คนที่มีร่างกายเป็นปกติไม่ปรากฏว่าเป็นโรคอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงไม่ต้องรับประทานยา แล้วก็ไม่มีใครซักถามกันว่าหายโรคแล้ว ยังแต่ว่ามีความเป็นร่างกายที่มีความที่ร่างกายเป็นปกติ ดังนี้ก็เทียบกับนิพพาน มรรคผลจึงนับว่าเป็น *สังฆธรรม* ธรรมที่ต้องปรุงต้องแต่ง เพราะวามรรคนั้นก็ต้องปฏิบัติ ถ้าไม่ปฏิบัติก็เป็นมรรคขึ้นมาไม่ได้ คือต้องปรุงต้องแต่งต้องปฏิบัติให้เป็นมรรคขึ้นมา และผลของมรรคก็นับว่าเป็น *สังฆธรรม* ด้วย เพราะเป็นผลของมรรค จึงเป็นผลที่กำจัดกิเลสได้แล้ว ก็เป็นอันว่าไม่ต้องปรุงแต่งไม่ต้องปฏิบัติตามมรรคกันต่อไป ในเมื่อเป็นมรรคเป็นผลสูงสุด คือ *อรหัตตมรรค อรหัตตผล* จึงเป็นยอดของสังฆธรรมทั้งปวง นี่เป็นนิพพานในความหมายที่สมบูรณ์ในพุทธศาสนา

นิพพานที่พึงได้พึงถึงจากการปฏิบัติขั้นสามัญ

แต่เราก็ได้มีแสดงนิพพานที่จะพึงได้พึงถึงจากการปฏิบัติขั้นสามัญ อันเรียกว่า ตทังคนิพพาน หรือว่า ทิฏฐธัมมนิพพาน ตทังคนิพพานนั้น แปลว่าดับ เรียกว่า นิพพาน ด้วยองค์สมบัติหรือองค์ธรรมองค์คุณนั้น ๆ ทิฏฐธัมมนิพพาน ก็แปลว่านิพพานที่เห็นเองในปัจจุบันซึ่งเป็นคำคลุมกว้าง ๆ ทั้งที่เป็น ตทังคนิพพาน และทั้งที่เป็นนิพพานอย่างสมบูรณ์ ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรม ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาหรือปฏิบัติในธรรมที่มีชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งอื่น เช่น ชั้นดี ความอดทน ก็ล้วนเป็นข้อปฏิบัติเพื่อดับกิเลสทั้งนั้น คือว่าเพื่อดับราคะโทสะโมหะหรือโลภะโทสะโมหะและเมื่อปฏิบัติให้เป็นศีลขึ้นมาเป็นสมาธิขึ้นมาเป็นปัญญาขึ้นมาหรือว่าปฏิบัติให้เป็นชั้นดี ความอดทนขึ้นมา ให้เป็นสติความระลึกได้ขึ้นมาให้เป็นปัญญาความรู้ทั่วถึงขึ้นมา ราคะโทสะโมหะหรือ โลกโกรธหลงก็ย่อมจะดับ และความดับตั้งนี้คือ ตทังคนิพพาน ดับกิเลสด้วยองค์นั้น ก็คือดับกิเลสด้วยศีล ดับกิเลสด้วยสมาธิ ดับกิเลสด้วยปัญญา ดับกิเลสด้วยชั้นดี ดับกิเลสด้วยสติ ตั้งนี้เป็นต้น ดังเช่นเมื่อความโลภบังเกิดขึ้น หรือราคะความกำหนัด ยินดีความติดใจยินดีบังเกิดขึ้น ก็มีชั้นดีคือความอดทนเข้าไว้ หรือว่ามีสติความระลึกได้ กำหนดพิจารณาในอสุภกรรมฐานหรือกายคตาสติ และเมื่อได้สติในกรรมฐานได้สมาธิ ในกรรมฐาน โลภะหรือราคะก็ดับตั้งนี้ก็ เป็น ตทังคนิพพาน คือเป็นนิพพานขึ้นมาทันที โทสะก็เหมือนกัน หรือความขัดเคืองใจเคืองโกรธแค้นความมุ่งร้ายด้วยความโกรธบังเกิดขึ้น ก็กำหนดทำปัญญากำหนดรู้มีชั้นดีอดทนเอาไว้แผ่เมตตาออกไป เมตตาจิตของตนเองก่อน เมื่อจิตของตนเองที่โกรธร้อนน่าสงสาร สงสารจิตของตนที่โกรธที่ร้อน และก็สงสารผู้อื่นที่ต้องถูกโกรธซึ่งจะต้องร้อนด้วยเพราะเมื่อโกรธขึ้นมาแล้ว ก็เหมือน ก่อไฟขึ้นมาที่จิตของตนเอง แล้วก็เอาไฟที่จิตของตนเองนี้เที่ยวไปจี้คนอื่นเขาอีกให้ร้อนไปอีกตาม ๆ กัน ดูก็น่าสงสาร ก็เป็นเมตตาขึ้นมา ความโกรธก็ดับ ตั้งนี้เป็น ตทังคนิพพาน โมหะความหลงใหลก็เหมือนกัน ใช้ โยนิโสมนสิการ กระทำไว้ในใจ โดยแยบคาย เมื่อได้ปัญญาขึ้นมาก็รู้จริง เมื่อรู้จริงในสิ่งอันใด หลงในสิ่งอันนั้นก็หายไป ก็เป็น ตทังคนิพพาน ดับหลงเช่นเดียวกัน

ศึกษานิพพานเพื่อดับกิเลสไปโดยลำดับ

เพราะฉะนั้น นิพพานคือความดับกิเลส จึงบังเกิดขึ้นทุกคราวเมื่อมีการปฏิบัติธรรม ไม่ใช่ต้องไปรอนิพพานสมบูรณ์ ผู้ปฏิบัติธรรมที่จะได้นิพพานที่เป็น *ตถังคนิพพาน* นี้ไปเรื่อย ๆ เหมือนอย่างเรียนหนังสือ เริ่มเรียนหนังสือตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถมศึกษา ก็ได้ปัญญาคือความรู้ ดับความไม่รู้หนังสือไม่รู้วิชาไปเรื่อย ๆ และเมื่อเรียนไปมาก ๆ ก็ก้าวขึ้นสู่ชั้นมัธยมศึกษาอุดมศึกษาเอง จบอุดมศึกษาก็เป็นอันว่าจบการศึกษาสูงสุดตามที่หลักสูตรให้เรียนก็เป็นการบรรลุถึงความดับความไม่รู้หนังสือไม่รู้วิชาตามหลักสูตรที่กำหนดให้ แต่ว่าการที่จะบรรลุจบอุดมศึกษานั้น ก็ต้องเริ่มจากการศึกษาในชั้นอนุบาล ชั้นประถมซึ่งศึกษาไปเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้น การศึกษานิพพานก็คือศึกษาไปเรื่อย ๆ เพื่อความดับกิเลสก็ดับไปเรื่อย ๆ เหมือนอย่างการเข้าเรียนหนังสือตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถมเรื่อย ๆ ขึ้นมานั้นจะเรียนวันเดียวให้รู้จบอุดมศึกษานั้นเป็นไปได้ การที่จะปฏิบัติดับกิเลสให้สมบูรณ์นั้น จะปฏิบัติในวันเดียวเดือนเดียวนั้นก็ไม่ได้ เช่นเดียวกัน เหมือนอย่างเรียนหนังสือดังตัวอย่างที่เทียบมานั้น แต่ที่ต้องปฏิบัติตั้งแต่ต้น เมื่อตั้งต้นถูกอย่างตั้งต้นเข้าโรงเรียนดังที่จัดไว้โดยถูกต้อง ตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถมติดต่อกันจนถึงชั้นอุดม จึงจะบรรลุถึงผลที่สุดซึ่งสืบเนื่องกันไปเป็นทางเดียว ดังนี้แหละที่เรียกว่า *เอกายโน มคฺโค* ทางไปอันเดียวไม่แตกแยก แม้จะมีวิชาหลายวิชาที่ให้เรียน แต่เราก็ไปบรรลุถึงเป้าหมายอันเดียวกันสืบต่อกันไปตั้งแต่ต้นทางจนถึงปลายทาง เพราะฉะนั้น แม้การปฏิบัติอยู่ในต้นทางก็เป็นชื่อว่าศึกษานิพพาน แต่ว่าเป็นการตั้งต้น จึงต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องว่า ศึกษาเพื่ออะไร ก็คือศึกษาเพื่อดับกิเลส ดับโลภดับโกรธดับหลงหรือดับราคะโทสะโมหะเป็นต้น และเมื่อดับกิเลสแล้ว ก็ดับกองทุกข์ไปเองโดยลำดับ ต้องเข้าใจดังนี้

มีปัญญา มีสติ ทำความเพียรเผากิเลส

เราทั้งหลายที่ปฏิบัติธรรมกันอยู่เดี๋ยวนี้ ก็ชื่อว่าศึกษานิพพานดังความหมายที่ได้แสดงมานี้ และโศตกมาณพนั้นก็ศึกษานิพพานในสำนักของครูบาอาจารย์ของตนคือพาวรีพราหมณ์ แต่ว่าพาวรีพราหมณ์นั้นจะสอนอย่างไรไม่แสดงไว้ แต่ว่าก็ได้ผูกปัญหาได้ลูกศิษย์มาถามพระพุทธเจ้า ก็เป็นทำนองว่าพระพุทธเจ้านั้นสอนอย่างไร สอนให้ศึกษานิพพานอย่างไร พระองค์จึงตรัสตอบว่า ให้มีปัญญา รู้เข้ามาจากคำว่า นิปก ที่แปลว่า มีปัญญารักษาตน ตามศัพท์แปลว่าปก คือปกครองปกป้องกันรักษาเข้ามาในตนในจิตหมายถึงปัญญา มีสติ ทำ อาตาปะ คือความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส อันเป็นหลักข้อหนึ่งของผู้ปฏิบัติธรรมพึงเข้าใจ และตามคำตอบของพระองค์นี่เป็นการใช้คำว่า ตปะ อาตาปะนั้นก็ชื่อว่าทำตปะ แต่ว่าตปะของลัทธิพราหมณ์นั้นเผาจริง ๆ เช่นว่านำพินนำไม้มาเผา และก็ถือว่าเป็นการบำเพ็ญตปะ แต่ว่าทางพุทธศาสนานั้นก็นำคำว่าตปะมาใช้เช่นเดียวกัน แต่ว่าแทนที่จะเอามาเผาภายนอก นำพินนำไม้สิ่งทั้งหลายมาเผาเป็นการกองกฐน้อัคคีของพราหมณ์ ก็มาเป็นใช้เผากิเลส ก็คือเผาโลก โกรธหลงหรือเวราราคะโทสะโมหะนั้นเอง เพราะว่ากิเลสที่บังเกิดขึ้นก็เผาใจของบุคคล ดังที่มีคำเรียกว่าไฟ ๓ กอง ราคัคคิ ไฟคือราคะ โทสัคคิ ไฟคือโทสะ โมหัคคิ คือไฟโมหะ กิเลสเหล่านี้ยังเกิดขึ้นก็เผาใจเผาจิตให้ร้อนรุ่มเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติเผากิเลสเสีย เพราะถ้าไม่เผากิเลส กิเลสก็เผาจิตของตนให้เดือดร้อน จึงต้องปฏิบัติเผากิเลสเสีย ดังนี้แหละเรียกว่า “ทำความเพียรเผากิเลส”

การศึกษابرรลุนิพพานต้องอาศัยขันติ

ในโอวาทปาฏิโมกข์ก็ได้ตรัสไว้ว่า ขันติคือความทนทานเป็นตบะธรรมเป็นเครื่องเผากิเลสอย่างยิ่ง นิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง ดังนี้ จึงแสดงว่านิพพานนั้นเป็นธรรมอย่างยิ่งเป็นบรมธรรม ก็เป็นที่มุ่งหวังที่จะให้บรรลุ แต่ว่าจะบรรลุได้ก็จะต้องบำเพ็ญตปะ แต่ว่าตปะในพุทธศาสนานั้น ในโอวาทปาฏิโมกข์นั้นชี้เอาขันติคือความอดทนความทนทาน เพราะจะปฏิบัติธรรมทุกข้อต้องมีขันติทั้งนั้นศีลสมาธิปัญญาก็ต้อง

มีขันติทั้งนั้นจึงปฏิบัติได้ จึงได้ตรัสเอาขันติขึ้นนำ ก็รวมคำว่าต้องปฏิบัติเพื่อกิเลส
นี้แหละจึงจะเป็นตบะ และเมื่อเป็นตบะแล้วก็ถึงนิพพานได้ เป็นการศึกษานิพพาน
ฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว ตรัสให้มีปัญญา มีสติ มีอาตบะคือความเพียรเพื่อกิเลส
นี้แหละคือการศึกษาในพุทธศาสนาซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า เมื่อโธตกมาณพ
ฟังพระสุรเสียงที่แสดงธรรมจากที่นี่แล้ว ก็ให้ศึกษานิพพานของตน ก็คือให้มีสติปัญญา
นี้แหละ คูที่จิตใจนี้แหละ ทำความเพียรเพื่อกิเลส กิเลสกองไหนบังเกิดขึ้นก็เพียร
เผาเสีย ให้กิเลสดับไป อาศัยปัญญาอาศัยสติเป็นเครื่องมือ นี่คือการศึกษานิพพาน เป็นการ
ศึกษานิพพานในพุทธศาสนา

๖ กันยายน ๒๕๒๔

ครั้งที่ ๑๒ โศกมาณปัญหา (ต่อ)

การเปลื้องความสงสัยทั้งหลาย

ได้แสดงโศกปัญหานำสติปัญญามาโดยลำดับ ถึงโศกปัญหาคือปัญหาซึ่งโศกมาณพได้กราบทูลถามพระบรมศาสดานับเป็นคนที่ ๕ ซึ่งเริ่มกราบทูลถามมีความว่า “ข้าพเจ้าขอกราบทูลถามพระองค์ ขอพระองค์ได้ตรัสบอกแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าหวังจะได้ฟังพระวาจาของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นพระมหาลีลาหรือพระมหาฤๅษีผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้วก็จะฟังศึกษานิพพานของตน” พระบรมศาสดาพระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบความว่า “ถ้ากระนั้นท่านก็จงมีปัญญา มีสติ กระทำอาตาปะคือความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสในที่นั้นนั่นแหละ ท่านฟังเสียงแสดงธรรมจากที่นี่แล้วก็ฟังศึกษานิพพานของตน” โศกมาณพได้กราบทูลถามสืบต่อไปว่า “ข้าพเจ้าเห็นพระองค์ทรงเป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ทรงเป็นพราหมณ์คือเป็นผู้ลอยบาปลอยกิเลส เทียบไปอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุโดยรอบ คือทรงประกอบด้วย พระสัพพัญญุตญาณ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสักกะ ขอพระองค์ได้ทรงโปรดเปลื้องข้าพระองค์จากความสงสัยทั้งหลาย” พระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมศาสดาได้ตรัสตอบมีความว่า “เราไม่อาจที่จะเปลื้องความสงสัยอะไร ๆ กับใครในโลกได้ ท่านรู้ถึงธรรมอันประเสริฐสุดด้วยความรู้อย่างนี้ก็จะข้ามห้วงนี้ได้ คือห้วงแห่งความสงสัยหรือว่าห้วงทุกข์ทั้งปวง”
ดังนี้

วิจิกิจฉาหรือกังขา

ตามคำกราบทูลถามของโศตกมาณพในอันดับสี่จากที่ได้กราบทูลตอนต้นนั้น ก็ได้แสดงศรัทธาคือความเชื่อของตน ว่าได้เห็นพระพุทธรองค์ทรงเป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ทรงเป็นพรหมณ์โดยอรรถคือเนื้อความว่าเป็นผู้ลอยบาปลอยกิเลสท่องเที่ยวไปในโลก ทั้งของเทพทั้งของมนุษย์ ได้ทรงมีพระจักขุโดยรอบคือทรงมีพระสัพพัญญุตญาณ ความรู้ธรรมทั้งปวงหรือสิ่งทั้งปวง จึงขอนมัสการพระองค์ และขอให้พระองค์เปลื้องความสงสัยของตน แต่ว่าโศตกมาณพไม่ได้กราบทูลว่า ความสงสัยนั้นคือสงสัยในเรื่องอะไรอย่างไร และได้มีแสดงไว้ถึงความสงสัยอันเรียกว่า วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเลใจ หรือ *กังขกา* ความที่สงสัยว่าอย่างไร ๆ ในสิ่งทั้งหลาย หรือเรียกว่า *กังขา* คือความสงสัย ในทางพุทธศาสนาได้แสดงถึงวิจิกิจฉาหรือความสงสัยซึ่งเป็น *สังโยชน์* กิเลสเป็นเครื่องประกอบจิตหรือผูกจิตข้อหนึ่งว่า เป็นความสงสัยเกี่ยวแก่อัตตาคือตัวตน เพราะเมื่อมีอัตตาคือตัวตน ก็ต้องจะมีความสงสัยเกี่ยวแก่อัตตาเป็น *อัตตาวิจิกิจฉา* ความลังเลสงสัยในตัวตนเช่นสงสัยไปในเรื่องอดีตที่เราได้มีแล้วในอดีต หรือว่าเราไม่ได้มีแล้วในอดีต เราเป็นอะไรในอดีต เราเป็นอย่างไรในอดีต เราเป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไรในอดีตต่อ ๆ กันมานี้เป็นความสงสัยเกี่ยวแก่อัตตาเราในอดีต ในอนาคตก็เหมือนกันย่อมจะต้องมีความสงสัยว่าเราจักมีต่อไปในอนาคต หรือว่าเราจักไม่มี เราจักเป็นอะไรในอนาคต เราจักเป็นอย่างไรในอนาคต เราจักเป็นอะไรแล้วจักเป็นอะไรต่อไปอีกในอนาคตสืบ ๆ กันไป ในปัจจุบันก็เช่นเดียวกัน ก็ย่อมมีความสงสัยว่า ในปัจจุบันบัดนี้ได้มีตัวเราอยู่หรือว่าไม่มีตัวเราอยู่ ในบัดนี้ตัวเราเป็นอะไรตัวเราเป็นอย่างไร สัตว์นี้คือตัวเรานี้มาจากไหนกันและจักไปข้างไหนต่อไป เมื่อมีอัตตาคือตัวเราก็กายมจะต้องมีความสงสัยดังนี้ เพราะว่ายังมีวิชาคือความไม่รู้ อันหมายความว่ายังไม่รู้อดีต ไม่รู้อนาคต ไม่รู้ปัจจุบัน ยังไม่มีญาณที่จะหยั่งรู้จึงต้องมีความสงสัย และเพราะความสงสัยนี้เองจึงไปแสวงหาผู้รู้ตามศรัทธาคือความเชื่อ ให้เป็นผู้บอกข้อที่สงสัยเหล่านี้ ใครเป็นหมอดูที่เป็นที่เชื่อถือไปหาหมอดูให้ดู หรือใครมีญาณหยั่งรู้ทางในก็ไปหาให้เขาดูตั้งนี้เป็นต้น ก็เพราะตนเองไม่รู้ ยังประกอบด้วยวิชาคือความไม่รู้ เมื่อไม่รู้ก็อยากจะรู้ จึงต้องชวนขวยแสวงหาผู้รู้ที่จะเป็นผู้บอกให้ และก็ต้องการความสวัสดิ์ต่าง ๆ ของตนในปัจจุบันในอนาคต ก็ต้องชวนขวยแก้อย่าง

โน้นแก้อย่างนี้ ทำอย่างโน้นทำอย่างนี้ สุดแต่จะไปเชื่อใครว่าเป็นผู้สามารถบอกได้
 แนะนำได้ ที่จะให้ตนบรรลุความสุขดีต่าง ๆ ก็ทำกันไป จึงเป็นเหตุให้เกิดการเช่นสรวง
 บุชาอะไรเป็นต้น ดังที่ได้ปรารภถึงในปัญหาต้น ๆ นั้นและนอกจากนี้ยังมีความสงสัยใน
 พระศาสดา สงสัยในพระธรรม สงสัยในพระสงฆ์ สงสัยในสิกขาคือข้อปฏิบัติ สงสัย
 ในเงื่อนไข สงสัยในเงื่อนไขปลาย สงสัยทั้งในเงื่อนไขต้นทั้งในเงื่อนไขปลาย สงสัยใน
ปฏิจสมุปบาท คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น

วิจิกิจฉาสังโยชน์

อันวิจิกิจฉาหรือกังขาตั้งกล่าวมานี้ ไม่เกี่ยวแก่ว่าจะนับถือศาสนาอะไร
 ไม่เกี่ยวแก่ว่าจะเป็นบุคคลในสมัยไหน แต่ที่เกี่ยวข้องคือกิเลสที่เป็นเครื่องผูก
 ใจผูกจิต เมื่อยังมีสังโยชน์อยู่ จะนับถือศาสนาอะไร ๆ ก็ตาม จะเกิดในสมัยไหนก็ตาม
 ก็จะต้องมีกังขาต้องมีวิจิกิจฉาดังที่กล่าวมา ฉะนั้น แม้ว่าโศตกมาณพจะมีได้ระบุว่า
 สงสัยในเรื่องอะไรบ้าง ก็อาจอ้างวิจิกิจฉาหรือกังขาตามที่แสดงไว้ในสังโยชน์มาอธิบายได้
 ว่าก็ต้องเป็นอยู่ในเรื่องเหล่านี้อันเกี่ยวแก่อัตตาตัวตน ส่วนเรื่องปลีกย่อยต่าง ๆ นั้น
 ก็เป็นไปแต่ละบุคคล แต่ก็ย่อมรวมเข้าไปในหัวข้อเหล่านี้ไม่พ้นไปจากหัวข้อเหล่านี้
 แม้ผู้ที่นับถือพุทธศาสนาเอง เมื่อยังมีสังโยชน์อยู่ก็ย่อมเป็นเช่นเดียวกัน คือจะต้องมี
 ความสงสัยอยู่ในพระศาสดา คือพระพุทธรูปผู้ที่เป็นพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนก็โยง
 ไปถึงในพระธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระองค์ ตลอดจนถึงสังฆกรรมตามที่พระธรรม
 คำสั่งสอนชี้เอาไว้ โยงมาถึงพระสงฆ์ ดังที่ปรากฏว่าคนเป็นอันมากแม้ผู้ที่นับถือ
 พุทธศาสนาในปัจจุบัน ก็ยังไม่มีศรัทธาตั้งมั่นลงในพระพุทธรูปในพระธรรมในพระสงฆ์
 ในสิกขาคือข้อปฏิบัติ เอาเพียง ๔ ข้อเท่านั้นก่อน เพราะฉะนั้น จึงยังไม่ปฏิบัติตามที่
 พระพุทธรูปเจ้าทรงสั่งสอนอันเป็นสิกขาคือข้อปฏิบัติ อันได้แก่ศีลสมาธิปัญญา มีคน
 เป็นอันมากสงสัยดังเช่นสงสัยในเรื่องกรรมและผลของกรรม ว่าที่ว่าการกรรมดี
 ได้ดี ทำกรรมชั่วได้ชั่วนั้นจริงหรือไม่ โดยที่อ้างว่าเห็นคนทำชั่วอยู่เป็นอันมากพากันได้
 ดีในปัจจุบัน ดังนี้ เป็นต้น ผู้ที่มีศรัทธาไม่ตั้งมั่นหรือไม่ได้ศึกษาพุทธศาสนาไม่รู้จัก
 พุทธศาสนา แม้ว่าเป็นผู้ที่นับถือศาสนาตามตระกูล บางคนก็เลยกล่าวหาว่าศาสนา

หลอกลวง สอนว่าทำดีได้ดีก็ไม่ได้ดี คนทำชั่วเป็นอันมากพากันได้ดี เหล่านี้เป็นต้น หรือเห็นว่าเอาศีลธรรมไปปฏิบัติไม่ได้ในทางโลกเมื่อไปปฏิบัติแล้วก็อยู่กับโลกไม่ได้ เพราะว่าโลกเขาไม่ปฏิบัติกัน จะไปปฏิบัติศีลธรรมอยู่ข้างเดียว ก็เป็นอันว่าอยู่ไม่ได้ในโลก ดังนั้นก็มี เหล่านี้เป็นต้น แม้จะไม่พูดออกมาเมื่อมิได้ศึกษาให้รู้จักพุทธศาสนา อย่างแท้จริง ก็ย่อมจะมีความเคลือบแคลงอยู่น้อยหรือมาก ดังนั้นก็กล่าวได้ว่ายังมีความเคลือบแคลงสงสัยอยู่ในพระศาสนา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขาคือข้อปฏิบัติ ยังไม่มีศรัทธาที่ตั้งมั่นลงไป ไม่มีปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงลงไป

ศึกษาให้รู้จักเหตุและผลที่สืบต่อกันไปโดยตลอด

นอกจากนี้ก็เรียกได้ว่า ยังสงสัยอยู่ในเงื่อนไขต้นเงื่อนไขปลาย ทั้งเงื่อนไขต้นเงื่อนไขปลาย และธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นอันเรียกว่า *ปฏิจจสมุปบาท* นี้ฟังดูก็เป็นธรรมที่ลุ่มลึก แต่อันที่จริงนั้นก็มีความหมายคลุมถึงเหตุผลที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นธรรมดานี้แหละ อย่างปัญหาเช่นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทำดีเป็นเหตุ ได้ดีเป็นผล ทำชั่วเป็นเหตุ ได้ชั่วเป็นผล เป็นข้อที่ต่อเนื่องกันตามเหตุและผล แต่ว่าแม้จะสรุปลงมาแล้ว สั้น ๆ ว่า ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วเพียง ๒ ประโยคเท่านั้น แต่ว่ารายละเอียดยังมีอีกมาก คือ การทำดีนั้นทำอย่างไรมีอะไรบ้าง ได้ดีนั้นคือได้อย่างไรมีอะไรบ้าง และมีความสัมพันธ์ติดต่อกันอย่างไร เหล่านี้เป็นต้น ก็เหมือนอย่างเหตุผลของธรรมชาติธรรมดา เช่นฝนตกนี้เป็นผล แดดออกเป็นผล ทำไมฝนจึงตก ทำไมแดดจึงออก นี่เป็นเหตุ หรือว่าการทำนาเป็นเหตุ ได้ข้าวมาบริโภคเป็นผล คำว่าการทำนาที่เป็นเหตุนี้ต้องมีเครื่องประกอบอีกหลายอย่างหลายประการ ว่าทำนานั้นทำอย่างไรบ้าง และการได้ข้าวที่เป็นผลมาบริโภคนั้น ก็มีส่วนประกอบหลายอย่างหลายประการซึ่งเป็นรายละเอียด ฉะนั้นจะต้องรู้รายละเอียดเหล่านี้และจะต้องปฏิบัติให้ถูก การทำนาจึงจะได้ข้าวมาบริโภค ดังจะพึงเห็นได้ว่ามีมากคราวที่ทำนาไม่ได้ข้าว หรือว่าได้ข้าวมาผู้ทำนาก็ไม่ได้บริโภคเอง ดังนั้นก็มี เพราะฉะนั้น ทำอย่างไรจึงจะเป็นการทำนาที่ได้ข้าวมาบริโภค ซึ่งจะต้องศึกษาให้รู้ ต้องปฏิบัติให้ถูก ซึ่งมีเหตุผลประกอบอยู่เป็นอันมากในแต่ละประการ การได้ข้าวมาบริโภคนั้นก็ต้องมีเหตุผลอีกหลายอย่างหลายประการ เหล่านี้เป็นรายละเอียด

คราวนี้เมื่อไปเห็นว่าการทำนาแล้วไม่ได้ข้าว ก็เลิกทำนากันเสียเลย เพราะเห็นว่าสิ่งที่
 ว่าการทำนานั้นที่ว่าได้ข้าวนั้นไม่จริง อย่างนี้ก็ไม่ถูก หรือว่าการทำนานั้นเองทำวันเดียว
 จะให้ได้ข้าวทีเดียว ดังนี้ก็ไม่ถูก คนทำดีที่ว่าไม่ได้ดีนั้นก็เหมือนอย่างนี้ หรือว่าคนทำชั่ว
 นั้นก็เหมือนอย่างนี้ หรือว่าคนทำชื่อนั้นที่ว่าไม่ได้ชื่อนั้นก็เหมือนอย่างนี้ คือไม่ได้ศึกษาให้
 รู้จักเหตุผลที่สืบต่อกันไปโดยตลอดว่าจะต้องมีเหตุผลที่สืบต่อกันไปอันจะต้องรู้ให้
 ตลอดว่าจะต้องมีเหตุผลที่สืบต่อกันไปอันจะต้องรู้ให้ตลอด และปฏิบัติให้ถูกให้ตลอด
 ซึ่งต้องอาศัยเหตุผลประกอบด้วย อาศัยกาลเวลาด้วย ประกอบกับที่ต้องมีจิตใจที่ไม่
 ลุอำนาจต่อความโลภ ความโกรธความหลงคือไม่ลำเอียง มีใจที่เที่ยงธรรมและพิจารณา
 จึงจะรู้จักสัจจะที่เป็นความจริงในพุทธศาสนา และไม่เช่นนั้นแล้วก็จะรู้จักพุทธศาสนา
 ก็ต้องมีความสงสัย แม้เป็นอย่างหยาบดังที่กล่าวมาข้างต้น

การทำความรู้ทั่วถึงสัจจธรรมช่วยเปลื้องความสงสัย

เพราะฉะนั้น เมื่อโศตกมาณพได้กราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าช่วยเปลื้องความ
 สงสัยให้สักทีหนึ่ง พระองค์ก็ตรัสตอบว่า พระองค์ไม่อาจเปลื้องความสงสัยอะไร ๆ
 ของใคร ๆ ได้ในโลก แต่ละบุคคลจะต้องรู้ทั่วถึงธรรมที่ประเสริฐเอง ด้วยอาการอย่างนี้
 จึงจะข้ามห้วงนี้ได้ ก็คือห้วงแห่งความสงสัยคือห้วงแห่งความทุกข์ทั้งปวง ตามพระพุทธภาษิต
 ที่ตอบนี้ก็เป็นอันได้ทรงบ่งชี้ว่าพระพุทธเจ้าเองผู้พระบรมศาสดาพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงเปลื้องความสงสัยของใคร ๆ ให้ไม่ได้แต่บุคคลจะต้องเปลื้องเองด้วยการที่มาทำความรู้
 ทั่วถึงธรรมที่ประเสริฐ ธรรมที่ประเสริฐนี้พิจารณาตามความก็มุ่งถึงสัจจะที่เป็นความจริง
 นี้ตามเหตุและผล คือ สัจจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง แต่ว่าธรรมที่เป็นความจริง
 นี้ก็มีอยู่เป็นอันมากแม้เช่นนั้นเมื่อรู้ความจริงได้อย่างหนึ่งในข้อใด ก็ยอมข้ามห้วง
 ความสงสัยในข้อนั้นได้ ก็สุดแต่ว่าจะรู้ความจริงในข้อใด เพราะเมื่อไม่รู้จักความจริงใน
 ข้อใดก็ยอมจะคิดสงสัยอยู่ในข้อนั้น เพราะไม่รู้ เมื่อไม่รู้ก็ต้องสงสัยในสิ่งที่ไม่ว่านั้น
 เพราะฉะนั้น เมื่อจะข้ามสงสัยแก่สงสัยก็ต้องรู้ ต้องศึกษาต้องปฏิบัติให้รู้ รู้ในข้อนั้น
 ตามเป็นจริง ความรู้ในข้อนั้นตามเป็นจริงนี้แหละเป็นธรรมที่ประเสริฐคือเป็นความจริง
 และเป็นความรู้ประกอบกัน

ใช้ปัญญาพิจารณาให้พบสัจจะและรักษาสัจจะนั้นไว้

เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตเตือนในที่อื่นอีกว่า “อย่าเผลอปัญญาหรือว่าอย่าประมาทปัญญา” คือให้ใช้ปัญญาพิจารณา เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาแล้วก็ต้องได้พบสัจจะคือความจริงตามกำลังของปัญญาที่รู้ และเมื่อพบสัจจะคือความจริงได้แล้ว ก็ให้รักษาสัจจะคือความจริงนั้นไว้ไม่ให้เสื่อมไป ในข้อนี้พิจารณาอุที่จิตของตนเองก็จะพียงเห็นได้ว่าในขณะที่ได้ปฏิบัติอยู่ในศีลในสมาธิในปัญญา จิตมีความสงบ ย่อมจะได้รู้ในสัจจะคือความจริงที่ตนเอง ว่าความสงบเป็นอย่างไร มีความสุขอย่างไร เป็นความจริงที่โผล่ขึ้นมาจากการปฏิบัติ แต่ว่าก็มักจะรักษาระดับของจิตใจที่บริสุทธิ์ดังนี้ไว้ไม่ได้เสมอไป เมื่อละทิ้งการปฏิบัติเสีย จิตที่บริสุทธิ์นี้ก็เสื่อมไป เพราะฉะนั้น ในข้อนี้จึงรวมความเข้าว่า ต้องศึกษาปฏิบัติให้รู้เท่านั้นด้วยตนเองก็จะแก้สงสัยได้ ให้รู้สัจจะคือความจริงในข้อนั้น ดังเช่นในเรื่องกรรมตีกรรมชั่ว ให้รู้สัจจะคือความจริงในเรื่องของกรรมตีกรรมชั่ว ในผลของกรรมตีกรรมชั่ว ให้รู้สัจจะคือความจริงในผลของบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ จิตที่บริสุทธิ์เท่านั้นจึงจะรู้และรับลงจึงต้องทำจิตให้บริสุทธิ์ โดยตั้งใจปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนี้แหละ และว่าถึงทาง *สติปัฏฐาน* ก็ปฏิบัติทำจิตให้บริสุทธิ์โดยวิธีตั้งสติพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในสติปัฏฐาน

ครั้งที่ ๑๓ โศกมาณปัญหา (ต่อ)

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติบัญญัติฐานสูตรมาโดยลำดับ ถึงโศกปัญหา โศกมาณพได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้ามีความว่า “ข้าพเจ้ากราบทูลถามพระองค์ ของพระองค์โปรดตรัสบอก ข้าพเจ้าหวังที่จะได้สดับพระวาจาของพระองค์ ข้าแต่พระมหาฤาษีหรือพระมเหสีผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าสดับพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว ก็พึงศึกษานิพพานของตน” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า “ถ้ากระนั้นก็จงมีปัญญา มีสติระทำความเพียรเป็นเครื่องเผา ในพระธรรมวินัยนี้ซึ่งทรงหมายเอาเผากิเลส ท่านสดับเพียงแสดงจากที่นี่แล้วก็พึงศึกษานิพพานของตน” โศกมาณพได้กราบทูลต่อไปว่า “ข้าพเจ้าเห็นพระองค์ทรงเป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ทรงเป็นพราหมณ์คือ เป็นผู้ลอยบาปลอยกิเลส เทียบอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุโดยรอบ คือทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอนมัสการพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสักกะ ขอพระองค์ได้โปรดเปลื้องข้าพระองค์จากความสงสัยเคลือบแคลงทั้งหลาย” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสตอบว่า “เราไม่อาจเพื่อที่จะเปลื้องความสงสัยด้วยวิธีนี้ก็ข้ามห้วงน้ำคือห้วงแห่งความสงสัยหรือห้วงของกิเลสนี้ได้” ดังนี้ นี้เป็นคำที่กราบทูลถามและธรรมที่ตรัสตอบแก้โศกมาณพซึ่งได้แสดงอธิบายแล้ว

วิเวกธรรม ธรรมที่สังัด

ต่อจากนี้โธทกมานพได้กราบทูลถามโดยความว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นพรหม ขอพระองค์ได้โปรดมีพระกรุณาอนุสาสน์พำสอน วิเวกธรรม คือธรรมที่สังัด ที่ข้าพเจ้า จะพึงรู้ ให้ข้าพเจ้าเป็นคนปลอดโปร่งไม่ติดขัดเหมือนอย่างอากาศ ให้ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้สงบแล้ว ไม่อาศัยอะไร ๆ ประพุดติหรือท่องเที่ยวไปในอัตภาพนี้” พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสตอบว่า “เราจักแสดง สันติ คือความสงบแก่ท่านซึ่งจะพึงเห็นประจักษ์ในอัตภาพ นี้ในปัจจุบันนี้ ไม่ต้องเชื่อตื่นข่าวหรือไม่ต้องพิศวงตามคำของใคร ๆ ว่าอย่างนี้ ๆ ซึ่งเมื่อบุคคลรู้แล้วมีสติดำเนินปฏิบัติ ก็จะไม่พึงข้ามความติดอยู่หรือเครื่องติดอยู่ใน โลกได้” ดังนี้

ตามคำกราบทูลถาม โธทกมานพได้เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าพรหม ก็ด้วยความหมายถึงพรหมตามที่เชื่อถือของตน ซึ่งเป็นเทพเจ้าสูงสุดอันเป็นที่มุ่งหวังจะพึงเข้าถึง แต่พรหมในพุทธศาสนานั้นหมายถึงท่านผู้ทรง *พรหมวิหารธรรม* มีเมตตากรุณา เป็นต้น และหมายถึงท่านผู้ซึ่งลอยบาปลอยกิเลสเสียได้ แต่มิได้หมายความว่าด้วยวิธี อานน้ำล้างบาปล้างกิเลส แต่หมายถึงปฏิบัติละกิเลสละทุกข์ตามทางพุทธศาสนา คือ มรรคมงคล ๘ อันย่นย่อลงเป็นศีลสมาธิปัญญา ขอให้พระพุทธรเจ้าผู้ซึ่งโธทกมานพ เรียกพระองค์ว่าพระพรหม ได้มีพระกรุณาแสดง *วิเวกธรรม* คือธรรมที่สังัด และ ธรรมที่สังัดนั้นจะมีความหมายตามความเข้าใจของโธทกมานพอย่างไรไม่ขัดแย้ง แต่ว่า *วิเวกธรรม* ธรรมที่สังัดในพุทธศาสนานั้น ย่อมหมายถึงวิเวกทั้ง ๓ คือ *กายวิเวก* *สังัดกาย* *จิตตวิเวก* *สังัดจิต* *อุปธิวิเวก* *สังัดกิเลส* ซึ่งเป็นเครื่องเข้าไปทรงใจ

กายวิเวก สังัดกาย

กายวิเวก สังัดกายนั้น หมายถึงมีกายหลีกออกจากความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ คลุกคลีด้วยกังวลทางกายต่าง ๆ คลุกคลีด้วยเครื่องแวดล้อมอันไม่สงบต่าง ๆ มีเสียงต่าง ๆ เป็นต้น ปลีกตนออกอยู่ในที่อันสงบสังัด อีกอย่างหนึ่งหมายถึงศีล เพราะว่าเป็นเหตุให้ได้ความสงบสงัดกายทางกายทางใจ ซึ่งเรียกเป็น *กายวิเวก*

จิตตวิเวก สัจจิต

จิตตวิเวก สัจจิตนั้น ก็หมายถึงทำจิตให้สงบสงัดจากนิเวศทั้งหลาย จากกังวลทั้งหลาย วางกังวลทั้งหลายไว้เสีย และสงบนิเวศทั้งหลายลงเสียด้วยวิธีปฏิบัติทำจิตให้เป็นสมาธิ ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของสมาธิ จิตก็สงบเป็นสมณะจากนิเวศทั้งหลาย จากกังวลทั้งหลาย

อุปธิวิเวก สัจกิเลส

อุปธิวิเวก สัจกิเลสอันเป็นเครื่องเข้าไปทรงจิตนั้น ก็หมายถึงปฏิบัติทางปัญญาอบรมความรู้ด้วยการพิจารณานามรูปอันนี้โดยไตรลักษณ์ ให้เห็นสังขจะคือความจริง ตั้งต้นแต่ทุกขสังขจะ สภาพที่จริงคือทุกข เพราะเมื่อนามรูปอันนี้ต้องเป็นไปตามไตรลักษณ์ คือไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา ก็เป็นทุกขสังขจะ สภาพที่จริงคือทุกข เป็นสิ่งที่ต้องมีเกิดมีดับเป็นธรรมดา ฉะนั้น เมื่อพิจารณาให้เกิดปัญญาเห็นทุกข เห็นเกิดเห็นดับ จิตก็จะหน่ายสิ้นความติดความยินดี ไม่ยึดถือปล่อยวาง ฉะนั้น การปฏิบัติทางปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงอันเรียกว่า วิปัสสนาปัญญา จึงนำให้ได้อุปธิวิเวก สัจกิเลสซึ่งเป็นเครื่องเข้าไปทรงใจ เมื่อกิเลสอันเป็นเครื่องเข้าไปทรงใจสงบสงัดได้ ทุกขต่าง ๆ ก็สงบสงัดได้ ข้อที่ยังต้องเป็นทุกข มีโสกะ ความแหม่งใจ บริเวหะ ความคร่ำครวญ รัญจวนใจเป็นต้นอยู่ ก็เพราะยังมีอุปธิคือกิเลสซึ่งเป็นเครื่องเข้าไปทรงใจ พร้อมทั้งสิ่งซึ่งเข้าไปทรงใจ

อุปธิเกิดจากความยึดถือ

ว่าถึงสิ่งที่เข้าไปทรงใจนั้นจะเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้ก็ไต่ จะเป็นวัตถุสิ่งนั้นสิ่งนี้ก็ได้ในเมื่อยังมีความยึดถืออยู่ว่าเป็นเราเป็นของเรา และเมื่อมีความยึดถืออยู่ดังนั้นก็จะต้องคิดบังคับให้เป็นอย่างนั้นให้เป็นอย่างนี้ ถ้าหากว่าไม่เป็นไปตามที่ปรารถนาต้องการก็เกิดความทุกข์ขึ้น เป็นโสกะเป็นบริเวหะเป็นทุกขะเป็นโทมนัสอุปายาสต่าง ๆ

ดั่งที่ปรารถนา ก็เพราะไปคิดบังคับให้เป็นไปตามที่ยึดถือว่าตัวเราของเราแต่ว่าทุก ๆ สิ่งที่ยึดถือนั้นจะเป็นบุคคลก็ตามจะเป็นวัตถุก็ตาม บุคคลนั้น ๆ เล่าจะเป็นญาติสนิท มิตรสหายใกล้ชิดซึ่งเป็นที่รักเพียงไรก็ตาม หรือแม้จะเป็นคนที่เกลียดชังกันเท่าไรก็ตาม หรือเป็นกลาง ๆ ก็ตาม เมื่อมีความยึดถือว่าตัวเราของเราบังเกิดขึ้นแล้ว ก็จะต้องมีความคิดบังคับให้เป็นไปตามอำนาจตามปรารถนา แต่ว่าบรรดาบุคคลและสิ่งทั้งหลาย เหล่านั้น แม้นามรูปนี้ของตนเองชีวิตนี้ของตนเองนั้น ย่อมเป็น อนิจจะ คือไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ เป็น ทุกขะ คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะก็ถูกความเกิดความดับซึ่งเป็นตัวไม่เที่ยงนั้นแหละบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา จึงเป็น อนัตต มิใช่ตัวเรามีใช่ของเรา เป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ นี่เป็นธรรมดา ก็เมื่อธรรมดาเป็นอยู่ดังนี้ แต่จะไปคิดบังคับธรรมให้เป็นอีกอย่างหนึ่งตามที่ตนปรารถนา จึงเป็นไปไม่ได้ เมื่อเป็นไปไม่ได้ก็ต้องเป็นทุกข์ ต้องโสกะต้องปริเทวะต้องทุกข์ต้อง โทมนัสต้องอุปายาสต่าง ๆ เป็นทุกข์เวทนาปรากฏอยู่ต้องระทมอยู่ด้วยความทุกข์ต่าง ๆ เหล่านั้นเป็นอุปธิทั้งนั้น เครื่องเข้าไปทรงใจทั้งนั้น บุคคลและสิ่งเหล่านั้นก็เป็นอุปธิเครื่องเข้าไปทรงใจ เพราะทำให้ยึดถือให้พะวักพะวง ตัดไม่ได้ ตัวความยึดถือเองก็เข้าไปทรงใจเป็นอุปธิ เพราะทำให้วางไม่ได้ทุกข์ต่าง ๆ ก็บังเกิดขึ้นก็เข้าไปทรงใจในใจสลัดออกไปไม่ได้ เหมือนอย่างที่เราถือไปกำก้อนถ่านไฟไว้ ถ่านไฟก็ไหม้มือก็ร้อน แต่ว่าก็ไม่ยอมที่จะแบมือปล่อยถ่านไฟนั้นออกไป ยิ่งกำเอาไว้ ก็บ่นว่าร้อนว่าเป็นทุกข์ แต่ก็ยังไม่แบมือปล่อยถ่านไฟที่กำนั้นทิ้งเสียวางเสีย ดั่งนี้ก็พ้นทุกข์ไม่ได้ จะเรียกให้ใครมาช่วยดับทุกข์ให้ที จะสวดมนต์ภาวนาขอให้พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ช่วยดับทุกข์ให้ทีก็ไม่ได้ เพราะว่าไม่ยอมที่จะปล่อยก้อนไฟก้อนถ่านไฟที่กำนั้นไว้เสียเอง ยิ่งกำเอาไว้ แล้วก็ร้องว่าร้อน ๆ เป็นทุกข์ ๆ แล้วก็ปล่อยพร้อมทั้งอ้อนวอนขอให้พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ช่วย แล้วก็ช่วยไม่ได้อยู่นั่นเอง

การรู้ความจริงที่ตนเองเป็นธรรมอันประเสริฐ

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์เองจึงได้ตรัสตอบโศกมาณพในปัญหานี้ ซึ่งโศกมาณพได้กราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงช่วยเปลื้องตนจากความสงสัยเคลือบแคลงทั้งหลาย ตรัสตอบว่าไม่ทรงอาจที่จะเปลื้องความสงสัยอะไร ๆ ใดๆ ในโลกได้

จะต้องรู้ทั่วถึงธรรมอันประเสริฐเองและธรรมอันประเสริฐนั้นก็ไม่ใช่ไปรู้ที่ไหนรู้ความจริงที่ตนเอง เพราะตนเองกำเอาก่อนถ่านไฟเอาไว้ไม่ปล่อยทิ้ง แล้วก็ร้องว่าร้อน ๆ แล้วก็พ้นความร้อนไม่ได้ก็เพราะกำก่อนถ่านไฟไว้ เพราะฉะนั้น ข้อนี้จึงชื่อว่าเป็นตัวอวิชชา คือความไม่รู้ เป็นตัวโมหะคือความหลง หลงอยู่ที่ตัวเอง ไม่รู้อยู่ที่ตัวเอง เพราะฉะนั้น ก็ต้องรู้ธรรมที่ประเสริฐ ธรรมที่ประเสริฐนั้นก็ไม่ใช่ประเสริฐอะไรที่ไหน หมายถึงความจริงที่จะทำให้แบมือ ให้ก่อนถ่านเพลิงนั้นหลุดลงไปพ้นไปเท่านั้น แล้วจะได้พ้นทุกข์ พ้นความร้อน นี่แหละคือตัวธรรมอันประเสริฐ ไม่ได้ไปประเสริฐกันที่ไหน ประเสริฐอยู่ที่รู้จักสักจะคือความจริง ว่าทุกข์ทั้งหลายนั้นเกิดจากการที่มากกระทำอุปธิ คือเครื่องเข้าไปทรงใจเอาไว้ไม่ปล่อยออกไป เป็นการที่กำเอาก่อนถ่านไฟเอาไว้ให้ร้อนเอง ให้รู้ดังนี้แหละคือเป็นธรรมอันประเสริฐ ไม่ต้องไปรู้อะไรที่ไหน รู้ที่นี้แล้วก็แบมือที่กำก่อนถ่านไฟเอาไว้มันออกเสีย ไม่กำเอาไว้ เพียงเท่านั้นก็หายร้อนพ้นทุกข์ อันนี้แหละเป็นตัวอุปธิ วิเวก ความสังตอุปธิ แต่ก็จะต้องอาศัยการปฏิบัติให้เป็นกายวิเวกและจิตตวิเวกมาโดยลำดับด้วย จึงจะได้ปัญญาคือความรู้ทั่วถึงธรรมอันประเสริฐคือความจริง ความจริงที่จิตนี้เองที่ตัวนี้เอง อันจะทำให้แบมือที่กำปล่อยก่อนถ่านไฟนั้นออกไปเสีย ดังนี้ ก็คือ การที่สละอุปธิออกไป ก็เป็นอันว่าไม่มีเครื่องทรงใจ

ทำจิตให้ปลอดโปร่งเหมือนอากาศ ไม่รับอารมณ์

เมื่อไม่มีเครื่องทรงใจ จิตก็โปร่งไม่ติดขัดเหมือนอย่างอากาศ เพราะอากาศนั้นเป็นของโปร่งไม่ติดขัดข้อง โยมนอะไรขึ้นไปในอากาศ อากาศก็ไม่รับเอาไว้ปล่อยให้ตกลงมา อากาศจึงโปร่งไม่ติดขัด ก็ทำจิตให้เหมือนอย่างอากาศ อารมณ์อะไรเข้าไปสู่จิตก็ไม่รับเอาไว้ปล่อยให้ตกลงมา และอันที่จริงนั้นทุก ๆ อย่างก็ตกลงมาแล้ว ก็ทั้งหมด เพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับ อารมณ์จริง ๆ ที่ผ่านเข้ามาสู่จิตนั้น มากก็เป็นเกิดไปก็ดับดับ ก็เกิดดับ ๆ อยู่ดังนี้ แต่ว่าจิตนี้เองที่หน่วงเหนี่ยวยึดถือเอาไว้ถึงอดีตคือสิ่งที่ล่วงมาแล้วบ้าง ถึงอนาคตคือหวังในสิ่งที่ยังไม่มาถึงบ้าง ปัจจุบันเองก็ยึดถือเอาไว้ แต่อันที่จริงแล้วนั้นไม่สามารถจะยึดถืออะไรไว้ได้ทั้งหมดทุกอย่าง เพราะล้วนเป็นสิ่งที่เกิดดับทั้งนั้น อารมณ์ที่เกิดมาแล้วในอดีตก็ดับไปแล้วในอดีต ปัจจุบันก็กำลังจะดับไป

ในปัจจุบัน ในอนาคตก็ยังไม่เกิด และเมื่อเกิดก็จะดับอีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ความจริงจึงไม่มีอะไรเหลืออยู่ แต่ว่าจิตนี้เองที่ไปยึดถือเป็นตัวสังโยชน์ผูกพันอยู่ในจิต และยึดถือเอาสิ่งที่ไม่มีแล้วมาเป็นสิ่งที่มีอยู่ อันปัจจุบันจริง ๆ นั้นเล่ามาแล้วก็ไปทันที ทุกขณะจิตไม่มีค้างอยู่นาน เพราะฉะนั้น พิจารณาและให้รู้ตามความเป็นจริงดังนี้ว่าเป็น ตัวอวิชชาเป็นตัวโมหะทั้งนั่นเอง จึงเป็นการสร้างอุปธิขึ้นมาจากสิ่งที่ไม่มี จากสิ่ง ที่เกิดดับ และเมื่อความเกิดดับปรากฏขึ้น ก็คิดฝันเอาไว้จะให้เป็นไปตามปรารถนา ต้องการ เป็นการคิดฝันธรรมดาไม่ได้ปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดา ก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ปัญญาที่ให้รู้ตามความเป็นจริงนั้นคือให้รู้ในสิ่งที่เป็นไปตามเป็นจริงของ สิ่งทั้งหลายนี้นั่นเอง ดัง *ธรรมจักษุ* ดวงตาเห็นธรรมที่บังเกิดขึ้นแก่ท่านผู้เห็นธรรมใน ขั้นต้นอันนับว่าเป็น *โสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผล* ว่า “*ยงกิญจิ สมุทยธมฺมํ* สิ่งใด สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา *สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมํ* สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไป เป็นธรรมดา” เห็นธรรมตา คือเกิดดับดังนี้ในสิ่งทั้งหลายไม่ยกเว้น ดังนี้แหละจึงจะ เป็นการปฏิบัติละอุปธิเครื่องทรงใจได้ ละความทุกข์ได้ เพราะจะทำให้แบมือปล่อยก่อน ถ่านเพลิงที่กำเอาไว้ให้นั้นให้หล่นทิ้งไปเสียก็หายร้อนหายทุกข์เป็นผู้ปลอดโปร่งไม่ติดขัด อะไรที่เป็นอารมณ์บังเกิดขึ้นก็รู้ทันที่ว่าจะเกิดดับ เกิดแล้วดับไปแล้ว จึงทำจิตให้เหมือน อย่างอากาศปลอดโปร่งไม่ติดขัดไม่มีอะไรค้างอยู่ ไม่มีทุกข์ค้างอยู่ เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะ พบกับสันติที่เป็นความสงบและไม่ต้องอาศัยอะไร ๆ ในโลกเที่ยวไปอยู่ในโลกได้อย่าง ปลอดโปร่ง ไม่ติดขัดในที่ทั้งปวงในปัจจุบันนี้เดี๋ยวนี้

ทรงสอนธรรมอันประเสริฐที่พึงเห็นได้ในปัจจุบัน

ปัญหาของโรคกามาณพที่ทราบทุลลภาม จึงแสดงว่ามีความเข้าใจในธรรมที่ใกล้ เข้ามากับทางพุทธศาสนา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มองเห็นว่าผลที่ต้องการอันเป็นที่ สิ้นทุกข์นั้นจะต้องมีลักษณะเป็นอย่างไร เป็นแต่เพียงว่ายังไม่รู้ข้อปฏิบัติอันจะทำให้ บรรลุถึงผลเช่นนั้น เหมือนอย่างมองเห็นอยู่ข้างหน้าแล้วต้องการที่จะไปถึง แต่ไม่รู้ว่า จะไปถึงได้อย่างไร เหมือนอย่างมองเห็นฝั่งโน้นอันเป็นฝั่งที่ปรารถนาลอยอยู่ข้างหน้า ลิบ ๆ โน่นแล้ว แต่ไม่รู้ว่า จะข้ามไปได้อย่างไร จึงได้มาทราบทุลลภามพระพุทธเจ้า

อันบุคคลที่เดินเข้ามาจนถึงฝั่งทางนี้ มองเห็นฝั่งทางโน้นแล้ว ก็แสดงว่าได้มีภูมิธรรมที่ปฏิบัติมาพอสมควรหรือเป็นอย่างดีพอสมควร ต้องการที่จะได้เพียงพระพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะตรัสแนะนำให้ไปถึงได้ ซึ่งในพระสูตรบางพระสูตรทางพุทธศาสนาก็ได้มีเปรียบเทียบเอาไว้เหมือนกันถึงบุคคลที่ปฏิบัติเข้าทางแล้ว มองเห็นผลอยู่ข้างหน้าแล้ว คือเหมือนอย่างคนที่เดินทางไปจนถึงบ่อน้ำ ยืนอยู่ปากบ่อน้ำข้างบน มองลงไปเห็นน้ำก้นบ่อแล้ว แต่ไม่รู้ว่าจะลงไปเอาน้ำก้นบ่อมาดื่มได้อย่างไร ก็เหมือนอย่างโศตกมาณพนี้มองเห็นผลที่ต้องการอยู่แล้ว จึงได้ขอให้พระพุทธเจ้าได้ทรงพระกรุณาสอน วิเวกธรรมธรรมที่สังคตที่ตนจะพึงรู้ได้โดยอนุสาสน์ ให้ตนได้เป็นคนปลอดโปร่งไม่ติดขัดเหมือนอย่างอากาศ ให้ได้พบกับความสงบ ไม่ต้องอาศัยอะไร ๆ เทียบไปในอรรถภาพนี้ในโลกนี้ได้ ดังนี้ พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสว่า พระองค์จะตรัสบอกแสดงสันติคือความสงบแก่โศตกมาณพให้เห็นประจักษ์ในปัจจุบันนี้ในอรรถภาพนี้ โดยไม่ต้องเชื่อถือตื่นข่าวหรือต้องฉงนสนเท่ห์ไปตามคำบอกเล่าของใคร ๆ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ คือจะเห็นได้เอง ซึ่งรู้แล้วมีสติดำเนินปฏิบัติ ก็จะข้ามความติดอยู่ในโลกได้ ดังนี้

เพราะฉะนั้น ตามที่ตรัสตอบนี้จึงแสดงว่า ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนนั้นเป็น *ปัจจุจักรธรรม* ธรรมที่จะพึงเห็นได้ในปัจจุบันนี้ในอรรถภาพนี้ ไม่ต้องเชื่อตื่นข่าว คือจะเห็นได้เองรู้ได้เองซึ่งเมื่อรู้แล้วก็ให้มีสติปฏิบัติดำเนิน ก็จะข้ามความติดอยู่ในโลกได้ ดังนี้ เพราะฉะนั้น ความที่มาปฏิบัติทำสติให้มีความรู้เป็นเครื่องข้ามความติดอยู่จึงเป็นหัวใจสำคัญ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้ตั้งสติพิจารณาภายใน ซึ่งในบัดนี้ท่านกำลังสวดถึงในหมวดปาฐา ๙ อันนับว่าเป็นข้อที่ ๙ เมื่อปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็เป็นอันว่าทำสติเป็นเครื่องละความติดอยู่ในกายนี้ได้เป็นอย่างดียิ่งอันเป็นทางนำให้พ้นจากห้วงทุกข์ทั้งหลาย

ครั้งที่ ๑๔ โศกมาณปัญหา (ต่อ)

ได้แสดงโศกสัพพัญญูหานาสติปัญฐานมาโดยลำดับ จนถึงโศกปัญหา ซึ่งโศกมาณพได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ได้ตรัสตอบมาเป็นลำดับ โศกมาณพได้กราบทูลขอให้ทรงพระกรุณาโปรดแสดงวิเวกธรรม คือธรรมที่สังคตที่จะพึงรู้ได้ โดยโปรดอนุสาสน์พราสาสน์ให้ตนเป็นคนโปรง ไม่ติดขัดเหมือนอากาศ ให้เป็นผู้สงบไม่อาศัยอะไร ๆ เทียบไปในอัตภาพนี้หรือในโลกนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า จักทรงแสดงขันติคือความสงบแก่โศกมาณพ ให้เห็นประจักษ์ในอัตภาพนี้ในปัจจุบันนี้ มิต้องเชื่อตื่นข่าว ซึ่งรู้แล้วมีสติก็ดำเนินปฏิบัติข้ามความข้องติดในโลกได้ ดังที่ได้ปรารภแสดงเป็นธรรมบรรยายมาแล้ว โศกมาณพจึงได้กราบทูลแสดงความพอใจของตนซึ่งมีความว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นมหาฤาษีหรือมเหสีผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าชอบใจธรรมนั้น ที่ทรงแสดงสันติคือความสงบอันอุดมสูงสุด ที่รู้แล้วมีสติ ก็จักพึงดำเนินปฏิบัติข้ามความติดอยู่ในโลกได้” พระพุทธองค์จึงได้ตรัสแสดงธรรมที่ตรัสไว้ว่าจะพึงเห็นประจักษ์ได้ในปัจจุบันนี้ ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่นว่าเป็นอย่างไร ๆ ซึ่งรู้แล้วมีสติ ก็จักพึงปฏิบัติข้ามความติดอยู่ในโลกได้ โดยที่ได้ทรงแสดงซึ่งลงไปถึงข้อปฏิบัติอันสั้นและแจ่มแจ้งมีความว่า “ให้ท่านพิจารณารู้พร้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง คือทุก ๆ อย่าง แต่ละอย่างในเบื้องบนเบื้องต่ำและเบื้องขวางในท่ามกลาง ให้ท่านรู้ส่วนสิ่งนี้เป็นเครื่องข้องติดอยู่ในโลก ก็อย่าได้ทำความดิ้นรนไปในภพน้อยภพใหญ่ หรือเพื่อภพน้อยภพใหญ่” ดังนี้

ทรงสอนให้ไม่ทำตณหาคือความอยากในภพน้อยภพใหญ่

นี่เป็นการทรงแสดงซึ่งข้อปฏิบัติที่ได้ตรัสไว้ในคำตอบข้อแรก ๆ ว่าไม่ทรง
 อาจที่จะเปลื้องความสงสัยอะไร ๆ ใดๆในโลก ได้รู้ทั่วธรรมอันประเสริฐ ก็ข้าม
 ห้วงแห่งความสงสัยหรือว่าห้วงทุกชั้นนี้ได้ และข้อที่ได้ทรงแสดงซึ่งไว้ในคำตอบสุดท้ายนี้
 ก็คือธรรมอันประเสริฐนั้น ซึ่งตรัสสอนให้ทำความรู้ทั่วถึงอย่างใดอย่างหนึ่งในเบื้องต้น
 ในเบื้องต้น ในเบื้องขวางโดยรอบ ในท่ามกลาง โดยที่รู้ว่าทุกส่วนสิ่งนี้เองที่เป็นเครื่อง
 ช้องอยู่ในโลก เป็นเครื่องติดอยู่ในโลก ฉะนั้น ก็อย่าทำความอยากอันเป็นเหตุให้ช่อง
 ติดในภพน้อยภพใหญ่ ก็คือในส่วนสิ่งเหล่านั้น และส่วนสิ่งเหล่านั้นที่ชื่อว่าภพน้อยภพ
 ใหญ่นั้น ก็โดยที่เมื่อเป็นที่ยึดถือเป็นเจ้าเข้าเจ้าของก็เป็นภพขึ้นมาในจิตใจ คือเป็นเรา
 เป็นของเราขึ้นมาในจิตใจ และส่วนสิ่งเหล่านั้นก็เป็นส่วนที่เล็กบ้างใหญ่บ้าง ดีบ้างเลว
 บ้างหรือธรรมดาบ้าง เมื่อยึดถือเป็นเจ้าเข้าเจ้าของก็เป็นภพขึ้นมาคือเป็นเราเป็นของ
 เราขึ้นมาในจิตใจ ก็เป็นความข้องขึ้นมา ดังนี้แหละคือช่องความติด ฉะนั้น เมื่อต้องการ
 ที่จะเป็นคนโปร่งไม่ติดขัดเหมือนอย่างอากาศ มีความสงบเป็นคนสงบ ไม่ต้องอาศัย
 อะไร ๆ เทียบไปในโลกนี้โลกปัจจุบันนี้ในอตภาพนี้ ก็ทำความรู้ทั่วถึงทุก ๆ อย่างแต่ละ
 อย่าง หรือว่าแต่ละอย่างทุก ๆ อย่าง ที่เรียกว่าแต่ละอย่างทุก ๆ อย่างนั้น ก็ใช้ถ้อยคำ
 ว่าในเบื้องต้นในเบื้องต้นในเบื้องขวางในท่ามกลางคือแปลว่าในเครื่องแวดล้อมตัวเองนี้
 ทั้งหมด บรรดาเครื่องแวดล้อมทั้งหมดนี้ ก็คือเบื้องต้นบ้างเบื้องต้นบ้างท่ามกลางบ้าง
 นี้เอง ให้รู้ว่าล้วนเป็นเครื่องข้องทั้งนั้น อันทำให้ปลอดโปร่งไม่ติดขัดไม่ได้ ต้องติดนั่น
 ติดนี่ จะให้ปลอดโปร่งเหมือนอย่างอากาศไม่ได้ ในเมื่อยังมีตณหาคือความอยาก
 อยากที่จะได้อยากที่จะเป็นเจ้าเข้าเจ้าของส่วนสิ่งเหล่านั้นทั้งเล็กทั้งใหญ่ ก็เป็นภพเล็ก
 ภพใหญ่ขึ้นมาในจิตใจ ฉะนั้น ก็ให้พิจารณาอย่างทั่วถึง ให้รู้ความจริงว่านี่แหละเป็น
 เครื่องข้อง ไม่ทำตณหาคือความอยากในทุก ๆ ส่วนสิ่งเหล่านั้น

อธิบายนัยต่าง ๆ ของเครื่องแวดล้อมทั้งหมด

ข้อที่ว่า เบื้องบน เบื้องต่ำ และ เบื้องขวาง ในท่ามกลางนั้น พระอาจารย์ให้อธิบายไว้หลายนัย โดยหมายถึงกาลเวลาก็มี หมายถึงธรรมก็มี หมายถึงโลกก็มี หมายถึงธาตุก็มี หมายถึงอาการ ๓๑, ๓๒ ก็มี ที่หมายถึง *กาลเวลา* นั้น พระอาจารย์อธิบายว่า เบื้องบนก็ได้แก่นาคต เบื้องต่ำได้แก่อดีต เบื้องขวางในท่ามกลางก็ได้แก่ปัจจุบัน คืออย่างใดอย่างหนึ่งทุก ๆ อย่างทุก ๆ ส่วนหรือว่าทุก ๆ ส่วนทั้งหมด ก็ล้วนเป็นส่วนสิ่งที่บังเกิดขึ้นในกาลทั้ง ๓ นี้ แต่ว่าเมื่อว่าตามลำดับกาลที่ท่านแสดงไว้โดยมาก ยกอดีตเป็นที่ ๑ อนาคตเป็นที่ ๒ ปัจจุบันเป็นที่ ๓ ดังที่แสดงถึงญาณคือ ความหยั่งรู้ในอดีต หยั่งรู้ในอนาคต หยั่งรู้ทั้งอดีตทั้งอนาคต และหยั่งรู้ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ก็เรียงอดีตไว้หน้า ฉะนั้น แม้ว่าจะอธิบายตามลำดับธรรมยกเอาอดีตไว้ก่อน แล้วมาอนาคต แล้วมาปัจจุบันก็ได้ ข้อสำคัญให้ครบทั้ง ๓ กาลเหมือนอย่างคำว่า *อัสสาสะ ปัสสาสะ* พระอาจารย์อธิบายต่างกัน อาจารย์ฝ่ายหนึ่งอธิบายว่า อัสสาสะได้แก่ลมหายใจเข้า ปัสสาสะได้แก่ลมหายใจออก อาจารย์อีกฝ่ายหนึ่งอธิบายว่า อัสสาสะได้แก่ลมหายใจออก ปัสสาสะได้แก่ลมหายใจเข้า คืออาจารย์ฝ่ายหนึ่งอธิบายว่า *หายใจเข้าหายใจออก* อีกฝ่ายหนึ่งอธิบายว่า *หายใจออกหายใจเข้า* แต่ก็รวมความว่ามีทั้ง ๒ ก็ใช้ได้

และหมายถึง *เวทนา* ก็คือ เบื้องบนได้แก่สุขเวทนา เบื้องต่ำก็ได้แก่ทุกขเวทนา เบื้องขวางในท่ามกลางก็ได้แก่เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขที่เป็นอุเบกขาเวทนา

และหมายถึง *ธรรม* เบื้องบนก็คือกุศลธรรม เบื้องต่ำก็คืออกุศลธรรม ในท่ามกลางก็คืออัพยากรธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ ไม่ยืนยันว่ากุศลหรืออกุศล

ที่หมายถึง *โลก* เบื้องบนก็คือเทวโลก เบื้องต่ำก็คืออบายโลก โลกอบายท่ามกลางก็คือมนุษย์โลก

ที่หมายถึง *ธาตุ* เบื้องบนก็คือรูปธาตุ เบื้องต่ำก็คือกามธาตุ ท่ามกลางก็คือรูปธาตุ

ที่หมายถึง *อาการ ๓๒* ก็ยกเอาศัพท์ที่ใช้แสดงถึงอาการต่าง ๆ อันมีอยู่ใน
 ภายนี้ *อุทฺธ ปาทตลา* เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา ดังนั้นก็คือเบื้องบน *อโธ เกสมตถกา*
 เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป นี่ก็คือเบื้องต่ำ ท่ามกลางก็คือส่วนที่เป็นท่ามกลางในระหว่าง
 เบื้องบนและเบื้องต่ำนี้ นี่ก็แสดงถึงอาการ ๓๒ ในกายอันนี้ ก็คือให้มีความรู้ทั่วถึง
 ทั้งหมด

ปฏิบัติดับความอยากโดยรอบทั้งหมด

และถ้าหากว่ารู้ติดรู้ยึดอันเป็นความรู้ของสามัญชน ดังที่ได้เห็นรูปอะไรก็รู้อรูป
 ได้ยินเสียงอะไรก็รู้เสียง ทราบกลิ่นทราบรสทราบโณรู้สัมผัสอะไร ก็รู้กลิ่นรู้รสรู้โณรู้สัมผัส
 นึกคิดเรื่องอะไรก็รู้เรื่องเหล่านั้น ก็เป็นการรู้ยึด รู้สิ่งใดก็ยึดสิ่งนั้น ดังนั้นก็เป็นความข้อง
 ความติด และอันนี้เองที่เป็นที่ตั้งที่เกิดของอุปธิทั้งหลาย ของทุกข์ทั้งหลาย อันอยู่ใน
 ผังตรงกันข้ามกับนิพพานอันเป็นความดับกิเลสดับทุกข์ หรือเป็นที่ดับกิเลสดับทุกข์
 อยู่คนละฝั่ง เมื่อมีความยึดความติดตั้งนี้ก็อยู่ฝั่งทุกข์ มีชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์
 โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น และไม่เป็นความสงบ ต้องอาศัยอะไร ๆ อยู่เที่ยวไป และต้อง
 มีติดมีขัดต่าง ๆ ไม่ปลอดโปร่ง ฉะนั้น การที่จะศึกษานิพพานของตนหรือจะปฏิบัติ
 ตนให้เป็นผู้ปลอดโปร่งไม่ติดขัดเหมือนอย่างอากาศ ที่จะให้พ้นสันติคือความสงบ ไม่
 ต้องอาศัยอะไร ๆ ก็จะต้องข้ามห่างแห่งความยึดถือเกี่ยวเกาะดังกล่าวนี้ในส่วนสิ่ง
 ทั้งหมด คือในส่วนที่มีอยู่รอบตัวนี้แหละ ที่แวดล้อมอยู่โดยรอบนี้แหละ ทุก ๆ สิ่ง
 ทุก ๆ อย่าง พิจารณาให้รู้จักว่าเมื่อไปอยากเข้าก็จะต้องเกิดความยึดถือ เมื่อยึดถือขึ้น
 ก็ต้องเป็นภพ เป็นเราเป็นของเราขึ้นในจิตใจ และโดยที่ตรัสว่า ธรรมที่ตรัสบอกนี้เป็น
 ปัจจุบันธรรม จะพึงเห็นประจักษ์ได้เดี๋ยวนี้ในบัดนี้ไม่จำเป็นต้องเชื่อตามตีนขาว ฉะนั้น
ภพน้อยภพใหญ่ ก็จึงหมายถึงภพน้อยภพใหญ่ในจิตใจที่เป็นปัจจุบันนี้แหละ ไม่ใช่
 หมายความว่าต้องไปเกิดในชาติหน้าชาติโน้นจึงจะเป็นภพน้อยภพใหญ่ แต่หมายถึง
 ตัวภพคือเป็นเราเป็นของเรา อันบังเกิดขึ้นจากเป็นความยึดถือในปัจจุบันนี้เอง ดังนั้น
 แหละจึงจะต้องข้ามให้พ้น โดยที่ทาสติความระลึกได้และทำความรู้ อันเป็นความระลึกได้
 และเป็นความรู้ที่ไม่ยึดอันเป็นตัวยัญญา โดยรู้ให้ถึงสัจจะคือความจริงว่า ตัวของตัวติด

นี่แหละเป็นสิ่งสำคัญ อันเกิดจากต้นหาความดีนรณะยานอยากต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ก็ไม่ต้องทำความอยาก ต้องปฏิบัติดับความอยากเสียในทุก ๆ สิ่งในทุก ๆ ส่วนโดยรอบ ตัวนี้เอง ธรรมอันประเสริฐก็คือสัจจะความจริงที่จะทำให้พ้นทุกข์ได้ ก็ต้องอาศัยความ มีสติกับทั้งปัญญา กำหนดดูเข้ามาให้รู้จักตั้งนี้ตามที่ทรงสั่งสอน ข้อนี้จึงเป็นธรรมที่ ทรงชี้เข้ามาให้รู้แจ้งเห็นจริงได้ด้วยตัวเองและรู้แจ้งเห็นจริงได้ในปัจจุบัน

ปฏิบัติในสติปัฏฐานเพื่อละความข้องความติด

ความที่ได้ปฏิบัติในสติปัฏฐาน ก็เป็นการปฏิบัติทำสติกับทั้งปัญญาคือความ หยั่งรู้เข้าถึงสัจจะคือความจริง อันจะนำไปข้ามห้วงความข้องความติดต่าง ๆ ได้ในกาย ในเวทนา ในจิต ในธรรม ตั้งสติพิจารณาตามทีพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน จับพิจารณาไปโดยลำดับ กำหนดลมหายใจเข้าออก กำหนดอิริยาบถ กำหนดอิริยาบถ น้อย กำหนดอาการ ๓๒ กำหนดธาตุ และกำหนดซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า หรือนึกถึงซากศพหรือนึกถึงศพ แล้วเทียบเข้ามากับกายนี้ว่าจะต้องเป็นเช่นนั้น ตั้งแต่เป็น ศพจนถึงเป็นกระดูกยุบ่น อันเป็นการตั้งสติพิจารณากาย และตั้งสติพิจารณาเวทนา กำหนดเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่เป็นไปอยู่ และกำหนด ให้รู้จักว่าเวทนาที่นี้เป็นไปอยู่ เมื่อกิเลสเข้าไปยึดถือก็เป็นเวทนาที่เรียกว่า สามีส เมื่อไม่มีกิเลสเข้าไปยึดถือก็เรียกว่าเป็นเวทนาที่เป็น นิรามิส กำหนดเวทนามีเป็นสติ ปฏฐานอีกข้อหนึ่งอันเป็นข้อเวทนา ก็เป็นการตั้งสติกับทั้งปัญญาคือความ รู้ ปล่อยเป็นความรู้พ้น ไม่ใช่รู้ยึด เมื่อไม่ปฏิบัตินั้นก็รู้ทางอายตนะ แต่ว่ารู้ยึดแต่เมื่อมา ปฏิบัติทำสติและปัญญาตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็เพื่อรู้ปล่อยรู้วางไม่ยึดถือ ก็ เป็นการปฏิบัติเพื่อละความข้องความติด อันจะทำให้พบความปลอดโปร่งไม่ติดขัด

โศตกมาณพปัญหาจบ

ครั้งที่ ๑๕ อุปสีวมาณพปัญหา

ปัญหาการข้ามห้วงกิเลสหรือห้วงทุกข์

ได้แสดงนำโสฬสปัญหาโดยลำดับ ตั้งแต่ปัญหาที่ ๑ จนถึงปัญหาที่ ๕ จักแสดงนำในปัญหาที่ ๖ อุปสีวปัญหาหรืออุปสีวมาณพปัญหา อุปสีวมาณพได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าต่อไปซึ่งแปลความว่า “ข้าพเจ้าผู้เดียว ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงออกบวชจากศากยราชตระกูล ข้าพเจ้าผู้เดียวไม่อาศัยพระองค์ก็ไม่อาจเพื่อจะข้ามห้วงทุกข์หรือห้วงกิเลสนี้ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงมีพระจักขุโดยรอบ คือทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ รู้ธรรมทั้งปวง ขอพระองค์ได้ทรงตรัสบอกอารมณ์ที่ข้าพเจ้าได้อาศัยพึงข้ามโอชะ คือห้วงทุกข์หรือห้วงกิเลสนี้ได้” พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า “ท่านจงเป็นผู้มีสติเฟื่อง อากิญจัญญายตนฌาน อาศัยอารมณ์ว่าไม่มี ข้ามโอชะคือห้วงกิเลสหรือห้วงทุกข์นี้เกิด จงละกามทั้งหลาย เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย ตามดูความที่สิ้นไปแห่งต้นเหตุทั้งกลางคืนทั้งกลางวันเกิด” ดังนี้

รูปฌานหรือรูปสมาบัติ

ตามคำถามและคำตอบนี้แสดงถึงว่า อุปสีวมาณพผู้ถามได้เป็นผู้ปฏิบัติในสมาธิจนบรรลุถึงรูปฌานที่ ๓ ที่เพ่งอารมณ์ว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี การทำสมาธิจนจิตได้สมาธิอันแน่วแน่เรียกว่า อัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น เบื้องต้นผู้ปฏิบัติย่อมอาศัย

อารมณ์ของสมาธิที่มีรูปเป็นอารมณ์ เป็นรูปภายนอกก็ตาม เป็นรูปภายในคือเป็นรูปนิมิต กำหนดหมายรูปที่เป็นภายในจิตก็ตามเป็นอารมณ์ เหมือนอย่างทำ *อานาปานสติ* สติกำหนดลมหายใจเข้าออก ลมหายใจก็จัดว่าเป็นรูป เป็นโมกฺขวิญญูคือสิ่งที่มาถูกต้องกาย *กายคตาสติ* สติที่ไปในกาย กายก็เป็นรูป ก็ต้องอาศัยกายที่เป็นรูปเป็นอารมณ์ และแม้แต่อารมณ์บางอย่างที่ดูคล้ายกับไม่เป็นรูป เช่น *มรณสติ* ระลึกถึงความตาย ตัวความตายนั่นก็เป็นภาวะอย่างหนึ่งก็ตาม แต่ก็เนื่องกับกายที่มีชีวิตนี้ เนื่องอยู่กับรูป แม้ *พุทธานุสสติ* ระลึกถึงพระพุทธเจ้า *ธัมมานุสสติ* ระลึกถึงพระธรรม *สังฆานุสสติ* ระลึกถึงพระสงฆ์ ในขั้นปฏิบัติก็ต้องอาศัยรูป และก็เป็นรูปนิมิตที่กำหนดอยู่ในจิตใจ ความระลึกถึงโดยพระประวัติเกี่ยวแก่พระสูตรเป็นต้น และเกี่ยวแก่พระสงฆ์ที่เป็นบุคคลต่าง ๆ พระธรรมคำสั่งสอนอันเป็นเสียงที่แสดงธรรมเหล่านี้ก็เป็นรูป แม้โดยพระคุณ พระคุณก็เนื่องอยู่กับรูป เพราะฉะนั้น ที่เป็นข้อปฏิบัติทางสมาธิในเบื้องต้นนี้ จึงยังนับเป็น *รูปกรรมฐาน* และเมื่อทำสมาธิอาศัยรูปเป็นอารมณ์ดังนี้ จนได้อัปนาสมาธิ สมาธิแนบแน่น ประกอบด้วยองค์อันนับว่าเป็นฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เรียกว่าเป็น *รูปฌาน* หรือ *รูปสมาบัติ*

อรุพฌานหรืออรุพสมาบัติ

และเมื่อกำหนดอารมณ์ของสมาธิให้ยิ่งขึ้นไป ก็กำหนดอารมณ์สมาธิของที่เป็นอรุพไม่ใช่รูป ตั้งต้นแต่กำหนดเพิกรูปทั้งหมด กำหนดว่าอากาศไม่มีที่สุด ได้อัปนาสมาธิ ก็เป็นอรุพฌานที่ ๑ เรียกว่า *อากาสนัญญายตนะ* กำหนดอารมณ์ของสมาธิที่เป็นอรุพให้ยิ่งขึ้นไป คือกำหนดตัวความรู้อันเรียกว่าวิญญูณ ว่าวิญญูณไม่มีที่สุดได้อัปนาสมาธิ ก็เรียกว่าเป็น *วิญญูณัญญายตนะ* อันเป็นอรุพฌานที่ ๒ เมื่อกำหนดอารมณ์ของสมาธิที่เป็นอรุพนี้ให้ยิ่งขึ้นไป ว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี ได้อัปนาสมาธิก็เป็นอรุพที่ ๓ เรียกว่า *อากิญจัญญายตนะ* และก็นับเป็นอรุพที่ ๓ เมื่อกำหนดอารมณ์ของสมาธิให้ยิ่งขึ้นไปว่า มีสัจญูณาก็มิใช่ ไม่มีสัจญูณาก็มิใช่ ได้อัปนาสมาธิก็เป็นอรุพที่ ๔ เรียกว่า *เนวสัจญูณานาสัจญูณายตนะ* ก็รวมเป็นอรุพฌานทั้ง ๔ แต่ว่าการกำหนดทำสมาธินี้ไม่ได้มุ่งทางปัญญาเพื่อละกิเลสและกองทุกข์ แต่เพื่อให้จิตตั้งมั่นแน่วแน่เป็นสมาธิเท่านั้น

สมาธิ หรือฌานสมาบัติยังไม่ว่างกิเลส

ตามประวัติแสดงว่า อุปสัวมานพได้ปฏิบัติอยู่ในรูปที่ ๓ คือกำหนดอารมณ์ของสมาธิว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี อันสูงขึ้นไปกว่าอรูปีที่ ๑ และอรูปีที่ ๒ อรูปีที่ ๑ นั้นกำหนดว่าอากาศไม่มีที่สุดคือเพ็กรูปทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นอย่างใด ๆ ทั้งสิ้น กำหนดให้เหลือแต่อากาศซึ่งเป็นช่องว่าง ว่างไปทั้งหมดไม่มีอะไร ๆ ทั้งสิ้น ได้อัปนาสมาธิในข้อนี้ก็เป็นอรูปีที่ ๑ และกำหนดดูเข้ามาที่ตัวความรู้อันเรียกว่าวิญญาน ซึ่งครอบคลุมอากาศคือช่องว่างที่ไม่มีที่สุดนั้น อากาศคือช่องว่างที่ไม่มีที่สุดนั้น วิญญานคือความรู้ซึ่งแผ่ออกไปนั้นก็ไม่มีที่สุดเช่นเดียวกัน อากาศไม่มีที่สุดฉันใด ความรู้ก็ไม่มีที่สุดฉันนั้น ก็เพราะการที่จะได้สมาธิว่าอากาศคือช่องว่างที่ไม่มีที่สุด ก็เพราะมีความรู้ในอากาศนั้นว่าไม่มีที่สุดนั่นเอง เป็นความรู้ที่กำหนดอยู่ในอากาศที่ไม่มีที่สุด ถ้าหากว่าไม่มีวิญญานที่เป็นตัวความรู้ การที่ปฏิบัติให้ได้สมาธิจนถึงในข้อว่าอากาศไม่มีที่สุดก็เป็นไปไม่ได้ การที่จะได้สมาธิมีอารมณ์ว่าอากาศไม่มีที่สุดก็เพราะว่ามีวิญญานคือตัวความรู้ ความรู้ที่เป็นสมาธิว่าอากาศไม่มีที่สุดนั้น เพราะฉะนั้น ที่แรกก็ดูอากาศ เพ่งอากาศว่าอากาศไม่มีที่สุด เมื่อได้ขั้นนี้แล้ว ก็กลับมาเพ่งตัวความรู้ว่าความรู้ก็ไม่มีที่สุดอันเป็นขั้นที่ ๒

คราวนี้เมื่อตรวจดูในอากาศก็ดี ในตัวความรู้ก็ดี ไม่มีที่สุดทั้งสองนั้น ก็จะพบว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี เพราะว่าถ้ามีขึ้นแล้วก็ต้องเป็นรูปไป เช่นเป็นบุคคลเป็นสัตว์เป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ เป็นโลกเป็นดวงดาวต่าง ๆ อะไรเป็นต้น ซึ่งจะต้องเป็นรูปไป แต่เมื่อไม่มีอะไรทั้งสิ้น มีแต่อากาศที่เป็นช่องว่าง ตัวความรู้ก็ว่างไปทั้งหมดเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น เมื่อตรวจดูในอากาศก็ดีในตัวความรู้ก็ดี ก็ไม่มีอะไรแม้แต่น้อยหนึ่งชนิดหนึ่ง ถ้าจะยกเอาอายตนะภายนอกทั้ง ๖ ก็ไม่มีรูปไม่มีเสียงไม่มีกลิ่นไม่มีรสไม่มีโผฏฐัพพะ ไม่มีธรรมารมณ์ที่เป็นเรื่องของรูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้นทั้งหมดว่างไปหมด เพราะฉะนั้นในความว่างนี้เป็นความว่างของอากาศก็ดี ความว่างของตัววิญญานที่เป็นตัวความรู้ก็ดี จึงไม่มีอะไรแม้แต่น้อยหนึ่งชนิดหนึ่ง ดังนี้ ก็เป็นอรูปีที่ ๓ ซึ่งอุปสัวมานพได้ปฏิบัติถึงอยู่ และพอใจอยู่ในอรูปสมาบัติข้อที่ ๓ นี้และเมื่อจะปฏิบัติยิ่งขึ้นต่อไป ก็ตรวจดู

ความกำหนดหมายอันเรียกว่าสัญญา ก็พบว่า ความกำหนดหมายที่เป็นตัวสัญญานั้น ก็เป็นตัวสัญญาที่กำหนดอยู่ในอากาศที่ว่าง ในวิญญานคือความรู้ที่ว่างไม่มีอะไร ฉะนั้น จึงคล้ายกับว่าไม่มีสัญญาคือความกำหนดหมายอะไรเลย เพราะจะตรวจดูว่ามีรูปสัญญา ความกำหนดหมายว่ารูปหรือไม่ มีสัทสัญญา ความกำหนดหมายว่าเสียงอยู่หรือไม่ ดังนี้เป็นต้น ทางอายตนะทั้ง ๖ ก็จะไม่พบว่ามียู่ เพราะว่าอากาศก็ว่างจากรูปจาก เสียงทั้งหมด ตัวความรู้ที่อิงอยู่กับอากาศนั้นก็ว่างจากรูปจากเสียงทั้งหมด จึงคล้าย ๆ กับว่าไม่มีสัญญาคือความกำหนดหมายอะไร แต่อันที่จริงก็มีสัญญาอยู่ คือกำหนด หมายอยู่ในอากาศและในตัววิญญานคือตัวความรู้ นั้น เป็นสัญญาที่ตั้งมั่นแน่นแน่ เป็น สมาริสัญญา หรือ สัญญาสมาริ อยู่กับอากาศและวิญญานนั้น เพราะฉะนั้น จึงว่าไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เพราะว่ามีอยู่ จะเรียกว่า อรูปสัญญา ก็ได้มียู่ นั้น จะว่ามี สัญญาก็ไม่ใช่ จะว่าไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ทั้ง ๒ อย่าง คือเป็นอรูปสัญญา เป็นอรูปสัญญา ที่ตั้งมั่นแน่นแน่ มีก็ไม่ใช่ คือไม่ใช่รูปสัญญา ไม่มีก็ไม่ใช่ เพราะว่าแม้ไม่มีรูปสัญญา ก็มีอรูปสัญญา ก็เป็นอรูปที่ ๔ ซึ่งสูงขึ้นไป แต่ว่าอุปสีวมาณพนั้นกำหนดอยู่ในข้อที่ ๓ ชั้นที่ ๓ น้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มีซึ่งมุ่งทางสมาริอย่างเดียว เพราะฉะนั้น แม้จะได้สมาริ ข้อนี้แล้ว และถึงจะมีความพอใจอยู่ในสมาริข้อนี้แล้ว ก็ยังรู้สึกว่ายังข้ามโอฆะหรือ ห้วงทุกข์ห้วงกิเลสไม่ได้ในขณะที่ทำสมาริ อยู่ในสมาริ ก็ดูว่างกิเลสว่างทุกข์เหมือน อย่างอากาศที่ว่างเหมือนอย่างวิญญานที่ว่าง แต่ว่าเมื่อออกจากสมาริ กิเลสก็กลับมา อีก ความทุกข์ต่าง ๆ ก็กลับมาอีก เพราะฉะนั้น ก็รู้สึกตัวเองว่ายังข้ามห้วงกิเลส ข้ามห้วงทุกข์ต่าง ๆ ไม่ได้ ยังรู้สึกที่เราแก่เราเจ็บเราตาย ยังมีเราอยู่ ยังไม่ว่างจากตัว เราของเรา เพราะฉะนั้น จึงได้จนอยู่แค่นั้น แปลว่าติดอยู่แค่สมารินั้นเท่านั้น ไม่รู้ว่าจะ ปฏิบัติอย่างไรต่อไป อันนี้เป็นปัญหาที่ทุก ๆ คนผู้ปฏิบัติธรรมเช่นปฏิบัติในทางสมาริ ย่อมจะต้องพบ คือเมื่อได้สมาริแล้วจะทำอย่างไรต่อไป จะปฏิบัติอย่างไรต่อไป หรือ จะอยู่กับสมารินั้นไปเท่านั้น และเมื่ออยู่กับสมารินั้นไปเท่านั้น ก็รู้สึกว่ายังมีห้วงกิเลส ห้วงทุกข์ต่าง ๆ อยู่อีกเป็นอันมาก ก็ต้องประสบปัญหาเช่นเดียวกันกับอุปสีวมาณพ ผู้นี้ ซึ่งแม้ว่าจะทำสมาริไปจนถึงอรุณณสมบัตินั้นที่ ๓ อันจะก้าวขึ้นไปสู่ขั้นที่ ๔ นั้น ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ยาก แต่แม้จะถึงขั้นที่ ๔ ก็ตามก็อยู่แค่นั้น ยังข้ามห้วงกิเลสและ กองทุกข์ต่าง ๆ ไปไม่ได้

ตรัสสอนให้ละกาม ละความสงสัย ละตัณหา

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงพึงเข้าใจว่าปัญหานี้เป็นปัญหาของผู้ปฏิบัติทั่วไป ไม่ใช่อุปสัวมานพเท่านั้นที่ทำ ๆ ไปก็ไปจนอยู่แค่นั้น แม้จะได้สมาธิจนถึงอัปนาสมาธิแล้วก็ตาม รู้สึกว่ายังข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกข์ไม่ได้ และไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรต่อไป เพราะฉะนั้น จึงจะได้กราบทูลถามปัญหาของตนเองซึ่งติดอยู่ว่า ตนผู้เดียวไม่ได้อาศัยพระพุทธรเจ้าแล้วก็ไม่อาจจะข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกข์ได้ แต่ก็มีได้บอกว่าได้ปฏิบัติทำสมาธิถึงขั้นไหน ไม่ได้กราบทูลพระพุทธรเจ้า จึงขอให้พระพุทธรเจ้าได้ตรัสบอก บอกอารมณ์ที่อาศัยข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกข์ได้ ขอให้ตรัสบอก พระพุทธรเจ้าได้ทรงทราบการปฏิบัติ และผลแห่งการปฏิบัติในทางสมาธิของอุปสัวมานพ จึงได้ตรัสบอกทางที่จะปฏิบัติต่อไปเพื่อให้ข้ามห้วงกิเลสและกองทุกข์ได้ โดยที่ให้อาศัยภูมิปฏิบัติที่ได้มาเป็นพื้นนั้นแหละ ดังที่ตรัสว่าเป็นผู้มีสติ เพ่ง *อากิญจัญญายตนฌาน* อาศัยอารมณ์ที่ไม่มีนั้นแหละ ข้ามห้วงกิเลสหรือว่าห้วงทุกข์นี้ ในการปฏิบัติทำ *อากิญจัญญายตนฌาน* นั้น ก็เพ่งอารมณ์ว่านิตหนึ่งน้อยหนึ่งก็ไม่มี เพราะฉะนั้น ก็ให้อาศัยอารมณ์ที่ว่าไม่มีนั้นแหละ ข้ามห้วงกิเลสและกองทุกข์ กล่าวคือให้ละกามคือความใคร่ทั้งหลายเสีย เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย ตามเพ่งดูความสิ้นไปแห่งตัณหาทั้งกลางคืนทั้งกลางวัน โดยที่อุปสัวมานพนั้นเมื่อทำสมาธิ แม้กำหนดอารมณ์ว่าน้อยหนึ่งนิตหนึ่งก็ไม่มี แต่ว่าก็มีกามคือความใคร่อยู่ติดอยู่ในอารมณ์นั้น และเมื่อมีความใคร่อยู่ติดอยู่ในอารมณ์นั้นก็จะต้องมีความสงสัยต่าง ๆ อยู่ในอารมณ์นั้น และยังมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากอยู่ในอารมณ์นั้น ตลอดจนถึงฌานสมาบัติที่ได้ เพราะฉะนั้น สมาธิหรือฌานสมาบัตินั้นจึงมาเป็นกามของอุปสัวมานพ มาเป็นความสงสัยและมาเป็นตัณหาของอุปสัวมานพ เมื่อเป็นดังนี้จึงกลายเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ จึงยังดับทุกข์ไม่ได้ โอะมะคือห้วงน้ำอันหมายถึงห้วงทุกข์ห้วงกิเลสก็ยังคงใหญ่อยู่เพียงนั้นไม่ลดน้อยลงไป ยังเป็นมหาโอมะ ห้วงน้ำใหญ่อยู่เพียงนั้น แม้จะได้สมาธิถึงขั้นไหนก็ตาม เมื่อสมาธิที่ได้นั้นเป็นกามเป็นความสงสัยเป็นตัณหา ห้วงกิเลสห้วงทุกข์ก็ไม่ลดน้อยลงเลย ยังคงใหญ่อยู่เพียงนั้นยังข้ามไม่ได้ และเมื่อมีกามมีความสงสัยมีตัณหาอยู่ในสมาธิในอารมณ์ของสมาธิดังกล่าว ก็มีตัวเรามีของเรา เพราะตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากนั้นเป็นเหตุให้ยึดถือ ยึดถือเป็นตัวเราเป็นของเรา

อยู่ในสิ่งที่ยึดถือ นั่น เมื่อเป็นดังนี้ แม้ว่าเพ่งพินิจอากาศและวิญญูณว่าไม่มี น้อยหนึ่ง นิดหนึ่งก็ไม่มี แต่อันที่จริงนั้นมีตัวเรามีของเรามีกามมีความสงสัยมีตัณหา เมื่อเป็นดังนี้ จึงชื่อว่ายังมีไม่ใช่ไม่มี คือมีตัวเรามีของเรา มีกามมีความสงสัยมีตัณหา เมื่อเป็นดังนี้ ทำสมาธิไปถึงขั้นไหนแล้วจะข้ามห้วงกิเลสห้วงกองทุกข์ได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้อุปสีวมาณพดูเข้ามาว่า ที่ไม่มี ๆ นั้น ต้องทำกามให้ไม่มี ทำความสงสัยให้ไม่มี ทำตัณหาให้ไม่มีด้วย และอุปสีวมาณพนั้นได้ปฏิบัติมาเป็นอย่างดีแล้ว แม้ฟังเพียงเท่านั้นก็มีความเข้าใจ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้อาศัยอารมณว่าไม่มี นั่นแหละ อย่าพิจารณาว่าในอากาศไม่มีอะไร ในวิญญูณคือความรู้ไม่มีอะไรเท่านั้น ให้ความไม่มีกามไม่มีความสงสัยไม่มีตัณหาด้วยไม่มีตัวเราไม่มีของเราด้วย โดยที่ไม่ทำความใคร่ความปรารถนาความดิ้นรนทะยานอยาก ละกามคือความใคร่ ละกัขาคือความสงสัย ละตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก ดูเข้ามาที่จิตตั้งนี้ พยายามที่จะละออกไปเสียทั้งกลางวันทั้งกลางคืน ให้ความไม่มีนี้มาเป็นความไม่มีกาม ไม่มี ความสงสัย ไม่มีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก

ปฏิบัติใช้สมาธิละกิเลสขัดเกลากิเลส

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงตอบโดยอาศัยข้อที่ผู้ถามได้มาปฏิบัติ นั่นแหละ มาชี้ทางปฏิบัติในทางปัญญาละกิเลสอันเป็นเหตุให้ยึดถือทั้งหลาย อันจะเป็นเหตุให้ข้ามห้วงกิเลสและกองทุกข์ได้จริง ๆ และปัญหาที่ทรงตอบนี้ก็ใช้ได้สำหรับผู้ปฏิบัติสมาธิทั่ว ๆ ไปทั้งหมด เมื่อปฏิบัติธรรมสมาธิไปแล้ว เมื่อต้องการจะข้ามห้วงกิเลสและห้วงกองทุกข์ ก็จะต้องอย่าไปสร้างกามคือความใคร่ความปรารถนา สร้างกัขาคือความสงสัย สร้างตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก แม้ในตัวสมาธิแม้ในอารมณ์ของสมาธิ แต่ว่าให้ปฏิบัติละกาม ละกัขาความสงสัย ละตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก ให้กิเลสเหล่านี้ไม่มีไปด้วย สงบไปด้วย เมื่อเป็นดังนี้แหละ จึงจะเป็นการปฏิบัติขัดเกลากิเลส ละกิเลสให้น้อยลงไปโดยลำดับ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติในทางละกิเลสขัดเกลากิเลส ดังกล่าวนี้แล้ว ทำสมาธิมากได้อัปนาสมาธิ จนถึงได้ผลของสมาธิที่ปรากฏนั้นเป็น *โลกียอภิญญา* อภิญญาที่เป็นโลกียะ สามารถที่จะแสดงพลังของสมาธิได้บางอย่าง

ก็ตาม สมารีแรง กาม ความสงสัยตัณหาก็แรงด้วย และเมื่อกามความสงสัยตัณหาจับเอาจิตที่มีพลังไปใช้ได้แล้ว ก็อาจจะนำสมาริไปใช้ในทางที่ผิด เหมือนอย่างที่มีบุคคลมีอำนาจจิตที่ปรากฏมาในประวัติทั้งในครั้งพุทธกาล ตลอดมาจนถึงในปัจจุบันที่ใช้อำนาจจิตที่เป็นสมารินี้ไปในทางที่ผิด ก่อบาปก่ออกุศลต่าง ๆ เพราะเมื่อสมารีแรง กามก็แรงสงสัยก็แรงตัณหาก็แรง ไม่ได้ลดไป เพราะฉะนั้น ทางพุทธศาสนาจึงต้องปฏิบัติ ให้ปฏิบัติทำสมาริโดยใช้สมาริในทางละกิเลส ปฏิบัติขัดเกลากิเลสไปด้วย ต้องละกามละสงสัยละตัณหาที่เป็นไปแม้ในสมาริด้วยไปด้วยกัน เมื่อเป็นดังนี้ การปฏิบัติที่ได้ทั้งศีลได้ทั้งสมาริทั้งปัญญาประกอบกันไป อาศัยซึ่งกันและกันเป็นไป จึงจะเป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลสและกองทุกข์ สามารถที่จะข้ามห้วงกิเลสและกองทุกข์ไปโดยลำดับ ฉะนั้น ปัญหาของอุปสั้วมาณพและคำตอบของพระพุทธเจ้านี้จึงสามารถใช้ปฏิบัติได้โดยทั่วไป

ครั้งที่ ๑๖ อุปสีวมาณพปัญหา (ต่อ)

การปฏิบัติตั้งอยู่ในอาภิกขุญญาตนะไม่เสื่อม

ได้แสดงโศภสัทธานาสติปัฏฐานมาโดยลำดับ จนถึงอุปสีวมาณพปัญหา ที่ ๖ ซึ่งอุปสีวมาณพได้กราบทูลผู้มีพระภาคเจ้า ความว่า “ข้าพเจ้าผู้เดียวไม่อาศัยพระองค์ ไม่อาจที่จะข้ามโอฆะคือห้วงน้ำใหญ่อันหมายถึงห้วงทุกข์หรือห้วงกิเลสได้ ขอให้พระองค์ตรัสบอกอารมณ์เป็นเครื่องยึดหน่วงที่จะได้อาศัยข้ามห้วงนี้” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตอบความว่า “ให้ท่านมีสติเพ่ง อาภิกขุญญาตนะ อาศัยอารมณ์ว่าไม่มี ข้ามโอฆะคือข้ามห้วงเกิด จงละกามทั้งหลาย เว้นเสียจากความสงสัยทั้งหลายดูความสิ้นไปแห่งต้นหาคือความทะยานอยากให้เห็นประจักษ์ชัดทั้งกลางคืน กลางวัน” ดังนี้ซึ่งได้อธิบายแล้ว อุปสีวมาณพได้กราบทูลถามต่อไปว่า “ผู้ที่มีราคะคือ ความติดใจยินดีในกามทั้งหลายทั้งปวงสิ้นไปแล้ว ละอารมณ์อื่นอาศัยอาภิกขุญญาตนะ คืออารมณ์ว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มีเท่านั้นนุ่มไปแล้วในอาภิกขุญญาตนะอันเป็น เครื่องเปลื้องสัญญาอย่างประเสริฐจะพึงตั้งอยู่ในอาภิกขุญญาตนะนั้นไม่เสื่อมไปบ้าง หรือ” พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า “พึงตั้งอยู่ในอาภิกขุญญาตนะนั้น ไม่เสื่อม คือผู้มีราคะความติดใจยินดีในกามทั้งหลายทั้งปวงสิ้นไปแล้ว นุ่มไปแล้วใน อาภิกขุญญาตนะอันเป็นเครื่องปลดเปลื้องสัญญาอย่างประเสริฐเท่านั้น คืออาศัยแต่

อาภิกษุญญาตนะกำหนดอารมณ์ว่าไม่มีเท่านั้น ละอารมณ์อย่างอื่น จึงชื่อว่าน้อมไป ในอาภิกษุญญาตนะอันเป็นเครื่องปลดเปลื้องสัญญาอย่างประเสริฐ ผู้ที่ปฏิบัติได้ ดังนี้ก็จะพึงตั้งอยู่ในอาภิกษุญญาตนะนั้นไม่เสื่อม

คำถามและคำตอบนี้ก็สืบเนื่องมาจากคำถามคำตอบข้อแรก ซึ่งเมื่อพิจารณา ดูแนวธรรมปฏิบัติแล้วก็จะเห็นได้ว่า พระบรมศาสดาได้ทรงแนะนำปฏิบัติแก่อุปสัวมานพ ซึ่งได้ฉานสมาบัติ คือได้สมาธิอย่างแน่วแน่เท่านั้น เมื่อเป็นดังนี้ ห้วงน้ำใหญ่คือกิเลสและทุกข์ทั้งหลายก็ยังคงมีอยู่เท่าเดิมไม่ลดน้อยลงไป และอุปสัวมานพก็ติดอยู่แค่นั้นแก้ไขไม่ได้ พระบรมศาสดาได้ทรงทราบพื้นปฏิบัติที่ได้มาของเขา จึงได้ตรัสสอนวิธีแก้ไขให้เพียงข้อสำคัญ เรียกว่าสะกิดเพียงนิดเดียวให้เขาดูให้พบความสิ้นไปแห่งปัญหาให้ประจักษ์ชัด ให้ละกามละความสงสัย อันเป็นที่ปฏิบัติอาศัยจิตที่เป็นสมาธินั้นแหละ กำหนดพิจารณาดูกาม ดูความสงสัย ดูต้นเหตุที่เลื่อนขึ้นมาโดยลำดับเช่นเดียวกันกับฉานสมาบัติ กล่าวคือในขณะที่ยังมิได้ทำสมาธิ กามความสงสัยต้นเหตุก็ตั้งอยู่ใน *กามคุณารมณ์* ทั้งหลายตั้งที่เป็นไปอยู่ในจิตของสามัญชนทั่วไป แต่ครั้งเมื่อมาทำสมาธิสงบกามคุณารมณ์ ก็มาติดอยู่ในอารมณ์ของสมาธินั้น และในตัวสมาธิเอง ก็เป็นกามเป็นความสงสัยเป็นต้นเหตุอยู่ในรูปกรรมฐาน และในสมาธิที่อาศัยรูปกรรมฐานแต่ครั้งเมื่อเลื่อนขึ้นมาปฏิบัติในรูปกรรมฐานและในรูปฉานสมาบัติ กามความสงสัยต้นเหตุก็มาติดอยู่ในรูปกรรมฐาน ในรูปฉานสมาบัติ ก็เป็นอันว่าไม่พ้นกามไม่พ้นความสงสัยไม่พ้นต้นเหตุ เพราะฉะนั้น จึงตรัสสะกิดให้ดูกามดูความสงสัย ดูต้นเหตุที่บังเกิดขึ้นในรูปกรรมฐาน หรือในอารมณ์ของรูปกรรมฐานที่ปฏิบัติหรือที่ได้อยู่ที่นั่นแหละ และในตัวรูปฉานสมาบัติเองที่ได้และเมื่อดูเข้ามาดังนี้แล้ว ผู้ที่ปฏิบัติได้สมาธิดีขึ้นแล้วโดยลำดับมาจนถึงขั้นนั้น ก็ย่อมจะรู้จะเห็นได้ จนเห็นกามคือความใคร่ จะเห็นความสงสัย จะเห็นต้นเหตุคือความดิ้นรนทะยานอยากติด เพราะฉะนั้น ก็ต้องปฏิบัติละให้สิ้นไป ละความใคร่ความสงสัยความดิ้นรนทะยานอยากแม้ที่มีอยู่ในตัวอารมณ์นั้นและในสมาธินั้นให้สิ้นไป ดูให้สิ้นไปทั้งกลางวันทั้งกลางคืน และให้พบความสิ้นไปโดยลำดับ ดังนี้

รู้กุปปธรรมและอกุปปธรรม

ในขั้นนี้จำเป็นที่จะต้องทราบหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาว่า การที่จะละกาม ละความสงสัยละตัณหาให้สิ้นไปนั้นเป็น *กุปปธรรม* ธรรมที่กำเร็บก็มี เป็น *อกุปปธรรม* ธรรมที่ไม่กำเร็บก็มี ที่เป็น *กุปปธรรม* ธรรมที่กำเร็บ ยังเสื่อมได้กำเร็บได้ แต่ว่าเมื่อ ปฏิบัติในศีล ในสมาธิ ในปัญญา จนถึงเป็นมรรคเป็นผล เป็นนิพพานแล้ว ก็ตัดกิเลส ได้เด็ดขาดตามขั้นของมรรคผลนิพพานนั้น เมื่อเป็นขั้นโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผลก็ ตัดกิเลสได้เด็ดขาดคือสังโยชน์ ๓ ดังนี้ เป็นต้น จนถึงขั้นอรหัตตมรรคอรหัตตผลก็ตัด กิเลสได้เด็ดขาดทั้งหมด เพราะฉะนั้น เมื่อถึงขั้นมรรคผลนิพพานดังนี้จึงจะไม่เสื่อม ฉะนั้น ตามปัญหาที่อุปสีวมาณพกราบทูลถามต่อไปที่แสดงในวันนี้ ซึ่งใช้ถ้อยคำว่ามี ราคะคือความติดใจยินดีในกามทั้งหลายทั้งปวงสิ้นไปแล้ว อาศัยอาภิกุญญายตนะคือ อารมณ์ว่าไม่มี คืออันหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี ละอารมณ์อื่น อันจะต้องทำความเข้าใจว่า อาศัยอาภิกุญญายตนะคืออาศัยอารมณ์ว่าไม่มีนั้น ก็จะต้องไม่ใช่เพียงสมาธิเท่านั้น แต่ว่าอาภิกุญญายตนะคือตัวไม่มีนั้น ได้เปลี่ยนมาเป็นไม่มีกามไม่มีความสงสัยไม่มี ตัณหาอีกด้วย ซึ่งไม่มีเพียงที่เป็นอารมณ์ของสมาธิซึ่งอุปสีวมาณพเคยได้มานั้นก็เป็น เพียงสมาธิเท่านั้น ซึ่งอุปสีวมาณพเองก็ติดอยู่เพราะยังข้ามทุกข์ข้ามกิเลสอะไรไม่ได้ จึงต้องมากราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสแก้มาให้แล้วว่า ต้องไม่มีกามไม่มี สงสัยไม่มีตัณหาด้วย เพราะฉะนั้น การที่ทรงตรัสแก้ในปัญหาแรกนั้นก็เป็นการสะกิด ถูกจุดที่อุปสีวมาณพนั้นติดอยู่ ก็แจ่มแจ้งขึ้นมาแก่เขาเอง เพราะฉะนั้น ในปัญหาต่อ มานี้เขาจะต้องเข้าใจ ว่าที่ไม่มีอันเป็นอารมณ์ของอาภิกุญญายตนะนั้นก็ต้อง ไม่มีกามไม่มีความสงสัยไม่มีตัณหาด้วย อันเป็นทางปัญญา หรือทางวิปัสสนาอันเป็น เครื่องตัดกิเลส และถ้าไม่มีจริง ๆ ก็เป็นอันว่าตัดกิเลสได้เด็ดขาดเพียงบางอย่างหรือ ทั้งหมดตามกำลังของมรรคผลดังกล่าวแล้ว และเมื่อเป็นดังนี้ จึงชื่อว่านอนไปแล้ว คือ นอนจิตไปแล้ว หรือจะว่าพ้นไปแล้วก็ได้ในอาภิกุญญายตนะที่มีความหมายเปลี่ยนมา แล้วตามที่ตรัสตอบ เป็นไม่มีกามไม่มีความสงสัยไม่มีตัณหา เป็นเครื่องปลดเปลื้อง สัจญญาอย่างประเสริฐ ไม่ใช่ปลดเปลื้องสัจญญาจำเพาะที่เป็นอรุรูปที่เลื่อนมาโดยลำดับ เท่านั้น แต่ว่าปลดเปลื้องกามสัจญญา กังขาสัจญญา ตัณหาสัจญญา แม้อย่างละเอียดด้วย

และเมื่อปลดเปลื้องได้จริงก็ต้องเป็นขั้นมรรคขั้นผลขั้นนิพพาน เมื่อถึงขั้นนี้แล้วก็เป็น *อภุชฌธรรม* ธรรมที่ไม่กำเริบ เมื่อเป็นดังนี้ จึงตั้งอยู่อย่างไม่เสื่อม เพราะเมื่อเป็นมรรคเป็นผลเป็นนิพพานแล้ว ตั้งแต่ขั้นโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผลขึ้นไป ก็เป็นอันว่าไม่กลับถอยอีก กิเลสที่ละแล้วก็ไม่กลับมาอีก และเมื่อละกิเลสได้หมด กิเลสที่ละได้ทั้งหมด นั้นก็ไม่กลับมาอีก จึงเป็นอันว่าไม่เสื่อม เพราะฉะนั้น เมื่อมีความไม่เสื่อมก็ต้องมีความหมายถึงว่า ปฏิบัติอาศัยสมาธิที่เป็นพื้นนั้นแหละมาเป็นทางวิปัสสนาปัญญา ความดูความสงสัยดูค้นหาแม่ที่มีอยู่นั้น ทำให้สิ้นไปโดยปล่อยวางไม่ยึดถือ เมื่อปล่อยวางได้ก็เป็นอันว่าละกิเลสได้เด็ดขาดได้ เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่าทำให้กามทำให้ความสงสัยทำให้ค้นหาไม่มีจริง ๆ เป็นบางส่วน หรือว่าทั้งหมดตามกำลังของมรรคและผล และเมื่อละได้เด็ดขาดเพียงไรที่ตั้งมั่นคงเพียงนั้น ไม่เสื่อม มีแต่ที่จะเจริญยิ่งขึ้นไปจนถึงละกิเลสได้ทั้งหมด ดังนี้

อาศัยสมาธิทำวิปัสสนาปัญญาละกิเลสให้หมดสิ้น

อนึ่ง แม้ว่าตามคำถามและคำตอบจะเป็นไปตามภูมิปฏิบัติของผู้ถามก็ตามแต่ ก็พึงเห็นได้ว่า เมื่อปฏิบัติทำสมาธิในทางพระพุทธศาสนาแล้ว แม้จะกำหนดลมหายใจเข้าออกอันเป็นอานาปานสติในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หรือจะปฏิบัติในสติปัฏฐาน พิจารณากายเป็นอารมณ์ เวทนาเป็นอารมณ์ จิตเป็นอารมณ์ ธรรมเป็นอารมณ์ จนถึงเป็นข่อนิรณันต์ที่กำลังถึงอยู่นี้ก็ตาม ก็ให้ปฏิบัติให้ได้สมาธิและเมื่อได้สมาธิแล้วแม้ในอารมณ์ของสมาธิข้อใดข้อหนึ่ง ก็ให้หัดเพ่งดูกามเพ่งดูความสงสัยเพ่งดูค้นหาแม่ที่มีอยู่ในอารมณ์ของสมาธินั้นและในตัวสมาธินั้น ละเสียปล่อยวางเสีย และในการที่จะปล่อยวางนั้น เพียงแต่กำหนดดูให้รู้ และกำหนดว่าควรที่จะละเสียไม่ควรจะมี แม้เพียงเท่านี้ก็จะทำให้กามความสงสัยค้นหาที่บังเกิดนั้นดับไปได้ เพราะว่าดูอยู่เพ่งอยู่มองเห็นมองเห็นกามมองเห็นความสงสัยมองเห็นค้นหาที่ดิ้นรนอยู่ในจิตก็ย่อมจะรู้และเมื่อรู้ก็จะสงบจะดับ และใช้วิธีพิจารณามองให้เห็นลักษณะที่เกิดดับ อันเป็นอนิจจลักษณะ ลักษณะที่ถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา อันเป็นทุกขลักษณะ ลักษณะที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ อันเป็นอนัตตลักษณะ ดังนี้ ก็เป็นเครื่องช่วยให้เกิดความปล่อยวาง และ

การปฏิบัติตั้งนี้ก็ชื่อว่าเป็นการที่อาศัยสมาธิทำวิปัสสนาต่อ กิจของทุก ๆ คนที่จะต้องปฏิบัติต่อนั้นก็คือทำสมาธิให้ดียิ่งขึ้น และอาศัยสมาธิทำวิปัสสนาปัญญา ละกามละความสงสัย ละตัวตัณหาให้ยิ่ง ๆ ขึ้น จนกว่าจะละได้หมด จึงจะเสร็จกิจ ถ้ายังละไม่ได้หมดก็ยังไม่เสร็จกิจต้องทำกันต่อไป ก็อาศัยศีลสมาธิปัญญานี้แหละเป็นหลักตลอดไป

การปฏิบัติในสติปัฏฐานก็ยอมปฏิบัติให้เป็นไปได้ทั้งในด้านสมถะและวิปัสสนา
ด้านสมาธิและปัญญา ดังนี้

๒๙ กันยายน ๒๕๒๔

ครั้งที่ ๑๓ อุปสีวมาณพปัญหา (ต่อ)

ทบทวนคำถามและคำตอบ

ได้แสดงโศภสปัญหานาสติปัญฐานมาโดยลำดับ จนถึงอุปสีวมาณพปัญหาที่ ๖ ในปัญหาที่ ๖ นี้ อุปสีวมาณพได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งมีใจความตั้งแต่ตอนต้นว่า “ตัวเขาผู้เดียวไม่อาศัย คือไม่อาศัยพระองค์พระพุทธเจ้า ก็ไม่อาจที่จะข้ามโอฆะคือห้วงน้ำใหญ่ได้ จึงขอให้พระบรมศาสดาตรัสบอกอารมณ์ซึ่งตัวเขาจะได้อาศัยข้ามโอฆะคือห้วงน้ำนี้ได้” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบมีใจความว่า “ให้มีสติ เพ่งอากิญจัญญายตนะ อาศัยอารมณ์ที่ไม่มีข้ามโอฆะหรือห้วงน้ำใหญ่ จงละกามทั้งหลาย เว้นจากความสงสัยทั้งหลาย ดูให้เห็นชัดซึ่งความสิ้นไปแห่งตัณหา ทั้งกลางคืนทั้งกลางวัน” ดังนี้ อุปสีวมาณพก็ได้กราบทูลถามต่อไปมีใจความว่า “บุคคลซึ่งมีราคะคือความติดใจยินดีในกามทั้งปวงสิ้นไปแล้ว อาศัยอากิญจัญญายตนะละอารมณ์อื่น น้อมใจไปในอากิญจัญญายตนะซึ่งเป็นเครื่องปลดเปลื้องสัญญาเป็นอย่างยิ่ง จะพึงตั้งโดยไม่เสื่อมไปในอากิญจัญญายตนะนั้นหรือ” ดังนี้ พระบรมศาสดาก็ตรัสตอบมีใจความว่า “ผู้ซึ่งมีราคะในกามทั้งปวง ปราศจากคือสิ้นไปแล้ว อาศัยอากิญจัญญายตนะละอารมณ์อย่างอื่น น้อมใจไปในอากิญจัญญายตนะซึ่งเป็นเครื่องปลดเปลื้องสัญญาเป็นอย่างยิ่ง ก็พึงตั้งอยู่โดยไม่เสื่อมในอากิญจัญญายตนะนั้น” ดังนี้

นี่เป็นคำถามและคำตอบ ๒ ตอนที่ได้แสดงแล้ว และก็ได้อีกแสดงแล้วว่า อากิญจัญญายตนะนั้นเป็นรูปฌานที่ ๓ ซึ่งท่านแสดงว่า อุปสิวมาณพได้ปฏิบัติถึง รูปฌานที่ ๓ นี้ แต่ว่าทางปฏิบัติได้มานั้นเป็นรูปสมาบัติซึ่งเป็นสมาธิ ยังไม่เป็นไปในทางปัญญาอันจะเป็นเหตุให้ละห้วงน้ำคือกิเลสและกองทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะปฏิบัติได้ถึงอากิญจัญญายตนะแล้ว ก็ยังข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกข์ไม่ได้ ยังมีกิเลส ยังมีทุกข์อยู่ เพราะฉะนั้น จึงได้มาราบทูลถามเพื่อให้ทรงแนะนำบอกอารมณ์ที่จะข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกข์ได้ พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสสอนแนะนำอารมณ์ซึ่งอุปสิวมาณพ ได้ปฏิบัติมาแล้วนั้นแหละ แต่ว่าปฏิบัติเพื่อสมาธิคืออารมณ์ที่ว่ำน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี อันสืบเนื่องมาจากอารมณ์ที่ปริกรรมว่าอากาศไม่มีที่สุดและวิญญาณไม่มีที่สุด จึงมาถึงน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี อาศัยอารมณ์ว่าไม่มีนั้นเป็นที่ตั้งของสมาธิและก็ได้เพียงสมาธิที่แนบแน่นเป็นรูปสมาบัติที่ ๓ จึงตรัสว่าให้ใช้อารมณ์ว่าไม่มีนี้แหละมากำหนด กามคือความใคร่ กำหนดความสงสัย กำหนดค้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก ทำให้กามไม่มี ทำให้ความสงสัยไม่มี ทำให้ค้นหาความดิ้นรนทะยานอยากไม่มี ดูเข้าไปที่จิตที่ว่ำน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มีอันเป็นตัวสมาธินั้น ซึ่งข้อที่ว่ำน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มีซึ่งเป็นตัวสมาธินั้น แม้ว่าจะไม่มีกามคือความใคร่ ไม่มีความสงสัย ไม่มีค้นหา อยู่ในกามที่เป็นรูปทั้งหลาย ในความสงสัยที่เป็นรูปทั้งหลายในค้นหาที่เป็นรูปทั้งหลาย อันเป็นไปในทาง *กามาพจร ฐาพจร* แต่ว่าก็ยังมีความอยู่ในอารมณ์ของรูปข้อนี้ มีความสงสัยอยู่ในอารมณ์ของรูปข้อนี้ มีค้นหาอยู่ในอารมณ์ของรูปข้อนี้ คือ ในอารมณ์ที่ว่ำน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มีนั้น เพราะฉะนั้น ก็ต้องดูให้พบว่า ที่ว่าไม่มีนั้น อันที่จริงยังมี คือมีกามมีความสงสัยมีค้นหาแม้อยู่ในอารมณ์แห่งรูปข้อนี้ เพราะฉะนั้น ก็ต้องมาปฏิบัติดับกามดับความสงสัยดับค้นหาแม้ในอารมณ์ของรูปที่ว่ำน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มีนี้ คือทำความปล่อยวางไม่ยึดถือ ไม่ยึดถือปล่อยวางในอารมณ์ของรูปข้อนี้ เมื่อเป็นดังนี้ กามจึงจะไม่มี ความสงสัยจึงจะไม่มี ค้นหาจึงจะไม่มี ซึ่งข้อปฏิบัติ ดังนี้เป็นไปทางวิปัสสนาปัญญา

ความหลุดพ้นด้วยมรรคปัญญาเป็นอกุปวิมุตติ

เพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงสะกิดถูกจุดซึ่งอุปสั้วมาณพได้ปฏิบัติถึงและมาติดอยู่ เป็นการแก้ปัญหาตรงจุดที่เป็นปัญหา จึงทำให้อุปสั้วมาณพมีความเข้าใจเห็นธรรมและเมื่อเป็นดังนี้ จึงได้กราบทูลถามถึงว่า เมื่อได้ปฏิบัติทำกามทำความสงสัย ทำตณหาทั้งปวงให้สิ้นไป ดูให้เห็นความสิ้นแห่งตัณหาในจิตให้ชัดทั้งกลางวันและกลางคืน และเมื่อแสดงตามหลักพุทธศาสนา เมื่อการเห็นนี้เป็นมรรคปัญญา ก็กำจัดสังโยชน์ คือกิเลสที่ผูกจิตใจเหล่านี้ให้สิ้นไปได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ซึ่งเมื่อเป็นมรรคก็เป็นการกำจัดได้อย่างเด็ดขาด เมื่อเป็นดังนี้ เมื่ออุปสั้วมาณพกราบทูลถามถึงว่า ผู้ที่ปราศจากราคะความติดใจยินดีในกามทั้งหลายทั้งปวงอาศัยอากิญจัญญายตนะคืออาศัยอารมณ์ว่าไม่มีนั้นแหละ แต่ว่าอันนั้นมาจากที่เป็นอารมณ์ของสมาธิมาเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาปัญญา กล่าวคือกำหนดทำกามทำความสงสัย ทำตณหาแม้ที่มีอยู่อย่างละเอียดในรูปสมาบัตินั้นให้สิ้นไป อันชื่อว่าได้น้อมใจไปในอากิญจัญญายตนะคืออาศัยอารมณ์ที่ไม่มีนั้นแหละ อันชื่อว่าเป็นเครื่องปลดปล่อยสัญญาเป็นอย่างยิ่ง ปลดปล่อยสัญญาคือปลดปล่อยความกำหนดหมายทั้งหลาย ความจำทั้งหลาย ทั้งในส่วนที่เป็น กามสัญญา รูปสัญญา อรูปสัญญา ปลดปล่อยสัญญาเหล่านี้เป็นอย่างยิ่ง น้อมใจไปในธรรมที่เป็นเครื่องปลดปล่อยสัญญาเป็นอย่างยิ่งนี้ อีกอย่างหนึ่งก็ว่าน้อมใจไปนั้น ท่านใช้คำที่แปลว่าวิมุตติคือหลุดพ้น และความหลุดพ้นนั้นเมื่อหลุดพ้นด้วยมรรค ก็เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสได้เด็ดขาด เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะพึงตั้งอยู่ในอากิญจัญญายตนะนั้นไม่เสื่อมหรืออย่างไร พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสตอบว่าไม่เสื่อม ตั้งอยู่ไม่เสื่อมก็เพราะว่าเมื่อได้น้อมจิตที่เป็นสมาธิ อันกำหนดว่าไม่มีนั้นมาเป็นทางปัญญา ทำกามทำความสงสัย ทำตณหาให้สิ้นไป คือให้กามไม่มี ความสงสัยไม่มี ตณหาไม่มีด้วยมรรคปัญญาเป็นมรรคปัญญาขึ้นมา ก็ตั้งอยู่ไม่เสื่อม เพราะว่าความหลุดพ้นดังกล่าวนี้เป็น *อกุปวิมุตติ* ความหลุดพ้นที่ไม่กำเริบคือไม่เสื่อม ตั้งอยู่แน่นอน

ปัญหาเกี่ยวกับวิญญานของผู้วิมุตหรือหลุดพ้นจากกิเลส

อุปสีวมาณพก็ได้กราบทูลถามต่อไปอีกซึ่งมีใจความว่า “ถ้าว่าผู้นั้นพึงตั้งอยู่ใน อากิญจัญญายตนะนั้นไม่เสื่อม สิ้นปีทั้งหลายเป็นอันมาก คือตั้งอยู่ไม่เสื่อมนานปี ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุโดยรอบ คือทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ฐัรรม ทั้งปวง ผู้นั้นก็จะพึงยั่งยืนอยู่ในภूमินั้นนั้นแหละวิมุต หลุดพ้น วิญญานของบุคคล ผู้เช่นนั้นจะพึงเป็นฉันใด” พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสตอบซึ่งมีใจความว่า “เปลวไฟที่ถูก กำลังแห่งลมพัดเป่าถึงความดับไปคือดับไป ย่อมไม่ถึงความนับว่าไฟไปไหน ฉันใด มุนีคือผู้นั้นก็ฉันนั้น เป็นผู้วิมุต หลุดพ้นแล้วจากนามและรูป จากกองนาม กองรูป ย่อมดับ ไม่ถึงความนับว่าเป็นฉันใดหรือไปไหนฉันนั้น” ดังนี้

นิพพานดับกิเลสและนิพพานดับขันธ

ตามคำถามคำตอบในตอนที ๓ ของปัญหานี้ แม้ว่าในคำถามนั้นคนทั้งปวง จะยังฟังไม่ชัดว่า ข้อที่ว่าผู้ที่ตั้งอยู่ในภूमินั้นตลอดเวลาหลายสิบหลายร้อยหลายพัน หลายหมื่นปีเป็นต้น ก็จะมีตั้งอยู่ยั่งยืนในภूमินั้น วิมุต หลุดพ้นอยู่ในภूमินั้น ซึ่งความ วิมุตติหลุดพ้นนั้นเมื่อหมายถึงนิพพานคือนิพพานอยู่ในภूमินั้น นิพพานนั้นก็ มี ๒ อย่าง นิพพานคือดับกิเลสอย่างหนึ่ง นิพพานคือดับขันธอีกอย่างหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อได้ตรัสรู้พระธรรมที่โคเนแห่งโพธิพฤกษ์ ก็ทรงบรรลุนิพพานคือดับกิเลสแต่ว่ายังไม่ ดับขันธ พระองค์ได้เสด็จประกาศพุทธศาสนาอยู่ตลอดเวลาอีก ๔๕ ปี จึงเสด็จดับ ขันธที่โคเนรังทั้งคูในกรุงกุสินารา อันเรียกว่าเสด็จดับขันธด้วย *อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ* ก็เป็นทรงบรรลุนิพพานคือดับขันธ ทรงบรรลุนิพพานคือดับกิเลสก่อน ดังกล่าว ทรงประกาศพุทธศาสนาตั้งพุทธบริษัทขึ้นมั่นคงในโลกแล้ว จึงทรงบรรลุนิพพานคือ ดับขันธ

คราวนี้ตามที่อุปสั้วมาณพกราบทูลถามนั้น เมื่อดับกิเลส บรรลุนิพพาน ดับกิเลสยังดำรงชั้นธอยู่ ก็ตั้งอยู่ยั่งยืนในภุมันนั้น คือในภุมิแห่งอาภิกญัญญาตนะนั้นไม่เสื่อม และเมื่อดับชั้นธคือบรรลุนิพพานดับชั้นธ ถ้าโดยปกติสำหรับผู้ที่ยังไม่บรรลุนิพพานคือดับกิเลส เมื่อดับชั้นธ วิญญาณก็ต้องเคลื่อนออกเรียกว่าจุติคือเคลื่อน ไปถืออุปภิสันธิอันเรียกว่าอุปบัติ เกิดในภพชาตินั้น ๆ เป็นไปตามกรรม แต่ว่าท่านที่ดับกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว คือเป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวกิเลสทั้งหมด ท่านดำรงชีวิตอยู่ตลอดเวลาที่ชั้นธยังดำรงอยู่ จนถึงในที่สุดก็บรรลุนิพพานคือดับชั้นธ และเมื่อเป็นดังนี้ วิญญาณของท่านที่เรียกว่าของบุคคลผู้เช่นนั้น ก็คือวิญญาณของท่านที่เป็นพระอรหันต์นั้นจะเป็นฉนใด พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสตอบโดยอุปมาอุปไมย โดยอุปมาก็คือว่าเทียบกับไฟไฟที่ติดเชื้อเช่นว่าไฟตะเกียงไฟเทียนเป็นต้น ถูกลมเป่าดับไปก็ไม่ถึงความนับว่าไฟไปไหน มุนีคือผู้รู้นั้นก็ฉนนั้น ซึ่งเป็นผู้พ้นแล้วจากนามรูปคือพ้นจากความยึดถือปล่อยวางในนามรูปสิ้นแล้ว เพราะว่าสิ้นอาสวกิเลสอันเป็นเหตุให้ยึดถือทั้งหมดแล้วดับชั้นธไปก็ไม่ถึงความนับว่าวิญญาณเป็นฉนใดหรือว่าไปไหน คือจะเรียกจะพูดจะกล่าวอย่างไรว่าวิญญาณเป็นฉนใดไปไหน ก็ไม่พูดไม่เรียกไม่กล่าวถึงทั้งนั้น ดังนี้

พันถ้อยคำกล่าวถึงเมื่อดับชั้นธนิพพาน

เพราะฉะนั้น ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสตอบนี้ จึงเป็นอันตรัสตอบให้ตัดถ้อยคำที่จะฟังพูดจะฟังกล่าวอย่างไรเสียทั้งสิ้น เหมือนอย่างเมื่อไฟที่ติดเชื้อถูกลมเป่าดับไปก็ไม่ต้องนับคือไม่ต้องเรียกไม่ต้องพูดไม่ต้องกล่าวว่าไฟไปไหนอย่างไร ฉะนั้น เป็นอันห้ามมิให้กล่าวถึงว่า พระอรหันต์ที่ดับชั้นธ นิพพานคือดับชั้นธในที่สุตนั้น วิญญาณไปไหนหรือว่าพระอรหันต์ยังมีวิญญาณมาปรากฏอยู่ล่องลอยอยู่ ดังนี้ เป็นต้น อันเป็นคติในพุทธศาสนา ที่ผู้นับถือพุทธศาสนาพึงทำความเข้าใจว่า คติทางพุทธศาสนานั้นพระพุทธเจ้าก็ดี พระอรหันตสาวกทั้งหลายก็ดี ซึ่งดับชั้นธปรินิพพานไปแล้วนั้น ไม่มีการนับคือไม่มีการพูดไม่มีการกล่าวระบุนถึงอีกต่อไปว่าท่านยังมีวิญญาณล่องลอยหรือมาปรากฏอยู่ที่

นั่นที่นี้ ในภพนั้นในภพนี้ เป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ และในเรื่องนี้ยังได้มีข้อที่แสดงไว้ในที่อื่นอีกว่า พระอรหันต์รูปหนึ่งดับขันธปรินิพพานคือนิพพานดับขันธ มารก็เกี่ยวคั่นหาวิญญานของท่านว่าวิญญานของท่านไปไหนก็ไม่พบ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า มารไม่สามารถจะคั่นหาวิญญานของท่านได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีวิญญานและไม่มีอะไรที่จะอ้างจะกล่าวถึงอย่างนั้นอย่างนี้ทั้งสิ้น ดังนี้เป็นคติในพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เอง ดังในคำถามและคำตอบที่แสดงมานี้

สมาธิในพุทธศาสนาสอนให้รู้แต่ไม่ยึด

อนึ่ง ในข้อที่อุปสีวมาณพกราบทูลถาม ให้ทรงบอกอารมณ์สำหรับที่เขาจะได้อาศัยข้ามโอชะคือห้วงน้ำห้วงกิเลสห้วงทุกข์ พระองค์ก็ตรัสตอบให้มีสติเพ่งอากิญจัญญายตนะ คือเพ่งอารมณ์ว่าไม่มี มาในทางปัญญาดังที่ได้แสดงแล้วนั้น แม้การปฏิบัติเพ่งอารมณ์ของสมาธิข้ออื่นมาในทางปัญญาก็ใช้ได้ ดังในสติปัฏฐานที่ตรัสสอนให้ทำสติตามดูกายเวทนาจิตธรรม ก็ตั้งสติกำหนดดูกายเวทนาจิตธรรมที่ตั้งขึ้นเป็นอารมณ์ว่ากายมีอยู่ เวทนามีอยู่ จิตมีอยู่ ธรรมมีอยู่ เพื่อเป็นที่ตั้งของสมาธิ เป็นที่ตั้งของสติ แต่ว่าไม่ยึดถือ นี่เป็นคติของการทำสมาธิในทางพุทธศาสนา แม้ว่าจะสอนให้กำหนดอารมณ์ของสมาธิคือกายเวทนาจิตธรรมดังกล่าว ในข้อกายก็เช่น กำหนดลมหายใจเข้าออก กำหนดว่าลมหายใจเข้าลมหายใจออกมีอยู่ ข้อที่ว่ามีอยู่นั้นก็คือว่า จิตตั้งอยู่กับลมหายใจ หายใจเข้าก็รู้หายใจออกก็รู้ และเมื่อจิตตั้งอยู่รู้อยู่ดังนี้ ลมหายใจก็มีอยู่ในความรู้ ลมหายใจนั้นเมื่อยังไม่ตาย ก็หายใจเข้าหายใจออกกันอยู่ ดังนี้ มีอยู่แก่กายที่หายใจเข้าหายใจออก แต่ว่าถ้าใจไม่ตั้งกำหนดก็ไม่มีความรู้ เมื่อใจตั้งกำหนดจึงจะมีความรู้ ความรู้ที่รู้อยู่ในลมหายใจเข้าในลมหายใจออกตั้งนี้คือตัวสติตัวสมาธิ เมื่อใจออกไปไม่ตั้งกำหนดก็ไม่รู้ กายก็หายใจเข้าไปหายใจออกไปแต่ว่าไม่รู้ เพราะไม่ได้ตั้งกำหนด เพราะฉะนั้น เมื่อไม่ตั้งกำหนดไม่รู้ก็ไม่เป็นสมาธิไม่เป็นสติ เมื่อรู้จึงจะเป็นสมาธิจึงจะเป็นสติ ถ้าหากว่าเป็นการปฏิบัติสมาธิภายนอกพุทธศาสนา แม้ทำสมาธิตั้งนี้แล้วก็ต้องยึด ยึดอยู่ในตัวรู้ในสิ่งทีรูนี้ ตลอดจนถึงในผลที่จะพึงได้

เช่นรูปภพ อรูปภพเป็นต้น อันเป็นผลของสมาธิตามภูมิตามชั้น แต่ถ้าเป็นสมาธิในพุทธศาสนาแล้ว ท่านก็สอนให้ปล่อยวางไม่ยึดถือ *รู้แต่ไม่ยึด* เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติทำสมาธิแล้วก็ให้รู้ รู้ในอารมณ์ของสมาธิแต่ไม่ยึด เมื่อไม่ยึดอยู่ก็ต้องหมายความว่าไม่มีตัณหา ไม่มีกามไม่มีตัวสงสัยอยู่ในตัวสมาธิในอารมณ์ของสมาธินั้น เมื่อยึดอยู่ก็แปลว่ามีตัณหา มีกาม มีความสงสัยอยู่ในอารมณ์หรือในตัวของสมาธินั้น นี่เป็นการปฏิบัติสมาธิเข้ามาในทางพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติต้องทำความเข้าใจในข้อนี้ นอกพุทธศาสนาก็สมาธิเหมือนกันแต่ว่ายึด ยังเป็นกาม เป็นตัณหา เป็นความสงสัย แต่เมื่อมาในทางพุทธศาสนาแล้ว แม้ทำสมาธิก็ไม่ยึด ไม่มุ่งไม่หวังไม่ประสงค์ ต้องทำความเข้าใจดังนี้

๖ ตุลาคม ๒๕๒๔

ครั้งที่ ๑๘ อุปสีวมาณพปัญหา (ต่อ)

ปัญหาเกี่ยวกับตายเกิดตายสูญ

ได้แสดงโศภสปัญหาหน้าสติปัญฐานมาโดยลำดับ จนถึงปัญหาของอุปสีวมาณพ ที่ ๖ ซึ่งได้กราบทูลถามพระบรมศาสดา พระองค์ได้ตรัสตอบ และในปัญหาที่กราบทูลถามในตอนี่ ๓ ได้กราบทูลถามมีใจความว่า “ถ้าบุคคลนั้นพึงตั้งอยู่ไม่เสื่อมในภูมิ อากิญจัญญายตนะนั้น สิ้นปีทั้งหลายเป็นอันมากก็จะพึงตั้งอยู่ยั่งยืนในภูมินั้น วิมุตติ หลุดพ้นในภูมินั้น ดับขันธในภูมินั้น วิญญานของบุคคลผู้เช่นนั้นจะพึงเป็นฉันท” พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสตอบความว่า “เปลวไฟที่ต้องกำลังลมเป่าดับไป ไม่ถึงความนับว่าไปที่ไหนฉันท มุนีผู้วิมุต หลุดพ้นแล้วจากนามและรูปโดยวิมุต หลุดพ้นดับกิเลส จึงปล่อยวางไม่ยึดมั่นในนามรูป และวิมุต หลุดพ้นโดยดับขันธคือดับนามรูป ก็ไม่ถึงความนับว่าไปที่ไหนเป็นอย่างไรเป็นต้นฉันทนั้น” ดังนี้ ดังที่ได้แสดงแล้ว แต่อุปสีวมาณพก็ยังมีความข้องใจอยู่ จึงได้กราบทูลถามต่อไปเป็นตอนที่ ๔ ซึ่งมีความว่า “บุคคลนั้นดับคือดับขันธไปแล้ว บุคคลนั้นไม่มีคือว่าขาดสูญหรือว่าบุคคลนั้นไม่มีโรค คือไม่มีอันตรายโดยตั้งอยู่ยั่งยืน ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นพระผู้รู้ ขอได้ตรัสบอกข้อนั้นแก่ข้าพเจ้า เพราะว่าค่านั้นพระองค์ทรงทราบจริงแท้แล้ว” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคพระบรมศาสดาจึงได้ตรัสตอบความว่า “ประมาณของท่านผู้ที่ดับไปนั้นไม่มี ใคร ๆ จะพึงกล่าวถึงบุคคลนั้นด้วยข้ออันใด ข้ออันนั้นก็ไม่มีแก่บุคคลนั้น เมื่อถอนธรรมทั้งหมดขึ้นได้ แม้ทางแห่งถ้อยคำทั้งหมดก็เป็นอันถอนขึ้น คือไม่มีทางที่จะพูดถึงอีกต่อไป” ดังนี้

สัสตทิกฎฐิและอุจเจททิกฎฐิ

ตามคำถามคำตอบอันเป็นตอนที่ ๔ อันเป็นตอนสุดท้ายของปัญหานี้ ตามคำถามก็แสดงถึงความข้องใจของอุปสัวมานพซึ่งเป็นผู้ถาม โดยที่ได้มีทิกฎฐิคือ ความเห็นของคนทั้งปวงโดยมากอยู่ ๒ อย่าง อย่างหนึ่ง สัสตทิกฎฐิ ความเห็นว่ายั่งยืน อีกอย่างหนึ่งคือ อุจเจททิกฎฐิ ความเห็นว่าจะขาดสูญ สัสตทิกฎฐิ ความเห็นว่ายั่งยืนนั้น คือเห็นว่าในบุคคลทุก ๆ คน มีสิ่งที่เรียกว่า “อัตตา” หรือ “อาตมัน” ที่แปลกันว่าตน และเมื่อกายแตกทำลายสิ้นชีวิตไปแล้ว อัตตาหรืออาตมันนั้นก็ยังไม่แตกทำลาย ยังดำรงอยู่ แต่ว่าเคลื่อนออกจากกายที่แตกทำลายนี้ไปสู่ภพชาติใหม่ ถือเอากายใหม่ และเมื่อกายใหม่นั้นแตกทำลายไปอีก อัตตาหรืออาตมันก็ไม่แตกทำลาย คงไปถือภพชาติใหม่ถือเอากายใหม่ต่อไปอีก ดังนี้เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้น ตามทิกฎฐิคือความเห็นว่ายั่งยืนนี้ จึงแสดงว่าในบุคคลทุก ๆ คนนี้มีสิ่งที่ตายคือขันธ ๕ ย่อลงก็เป็นนามรูป ซึ่งแตกทำลายได้ แต่ว่าอาตมันหรืออัตตาอันมีประกอบอยู่ในขันธ ๕ หรือนามรูปนี้เป็นสิ่งที่เที่ยงยั่งยืนไม่แตกทำลาย สภาพที่เป็นอัตตาหรืออาตมันนี้เที่ยงหรือยั่งยืนตลอดไป แต่ว่ากายเป็นสิ่งที่แตกทำลายได้ จึงอาจจะเปรียบได้เหมือนว่าบุคคลสวมเสื้อ เมื่อเสื้อที่สวมเก่าขาดไปก็เปลี่ยนเสื้อใหม่ และเมื่อเสื้อเก่าขาดไปก็เปลี่ยนเสื้อใหม่อีก เพราะฉะนั้น ขันธ ๕ รูปกายนามกายอันนี้จึงเปรียบเหมือนอย่างเสื้อที่เปลี่ยนไปอยู่เสมอ แต่ว่าเจ้าของเสื้ออันเรียกว่าอัตตาหรืออาตมันดำรงอยู่ยั่งยืนไม่มีโรค คือไม่มีอันตราย ไม่เปลี่ยนแปลง ดังนี้เรียกว่าสัสตทิกฎฐิ ความเห็นว่ายั่งยืน

อีกความเห็นหนึ่งซึ่งเรียกว่า อุจเจททิกฎฐิ ความเห็นว่าจะขาดสูญนั้น ก็คือเห็นว่า ทุก ๆ คนมีขันธ ๕ หรือว่านามรูปอันนี้ และแม้ว่าจะเข้าใจว่ามีอัตตาคือตัวตนหรือมีอาตมันอยู่ก็ตาม แต่ว่าทั้งหมดก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืนดังในความเห็นของสัสตทิกฎฐิ แต่เป็นสิ่งที่ดับไปขาดสูญไปในเมื่อสิ้นชีวิต เพราะฉะนั้น เมื่อกายนี้แตกสลายคือสิ้นชีวิตไป ก็เป็นอันว่าขาดสูญอยู่แค่นี้ ไม่มีอะไรที่จะไปเกิดต่อไปอีก ดังนี้เรียกว่า อุจเจททิกฎฐิ ความเห็นว่าจะขาดสูญ

ความเห็นทั้งสองเป็นมิจฉาทิฏฐิในพุทธศาสนา

ความเห็นทั้ง ๒ นี้เป็นความเห็นภายนอกพุทธศาสนา ทางพุทธศาสนาถือว่า เป็นความเห็นที่ผิด ไม่ใช่เป็นความเห็นที่ถูก คือเป็นมิจฉาทิฏฐิ ไม่ใช่เป็นสัมมาทิฏฐิ ทางพุทธศาสนาพระบรมศาสดาได้ทรงปฏิเสศทิฏฐิคือความเห็นทั้ง ๒ อย่างนั้น ได้ทรง แสดงธรรมตามหลักอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ซึ่งเป็นสัจจะคือความจริงอย่างประเสริฐอันไม่ข้อง เกี่ยวด้วยทิฏฐิทั้ง ๒ นั้น คือแสดงไปตามเหตุและผล เมื่อมีเหตุก็มีผล เมื่อดับเหตุ ก็ดับผล โดยที่แสดงว่า เมื่อมีวิชชาตณหาอุปาทานกรรม หรือเมื่อแสดงตามอธิบาย ในอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งยกเอาตณหาเป็นตัวทุกขสมุทัย เมื่อมีตณหาก็มีชาติคือความเกิด อันเป็นชาติทุกข์และทุกข์อื่น ๆ ประกอบกันไป ฉะนั้น ปัญหาเรื่องว่าตายเกิดหรือตาย สูญนั้น จึงตอบตามหลักพุทธศาสนาว่า เมื่อยังมีตณหาก็ยังมีเกิดอันเรียกว่าชาติ แต่ว่าเมื่อดับตณหาเสียได้คือดับทุกขสมุทัยเสียได้ ก็ดับชาติคือความเกิดได้ และ ดับทุกข์อื่น ๆ ที่เนื่องกับชาติคือความเกิด แต่หากจะมีปัญหาว่า เมื่อดับตณหาอันเป็น ทุกขสมุทัยได้ ดับชาติคือความเกิดได้อันหมายความว่าไม่เกิดอีก คือพระพุทธเจ้าและ พระอรหันตสาวกทั้งหลายดับตณหาได้สิ้นเชิง จึงดับชาติคือความเกิดได้คือไม่เกิดอีก และเมื่อไม่เกิดอีกดังนี้ เมื่อดับขันธดังที่เรียกว่าดับขันธปรินิพพานคือดับขันธไปแล้วจะ เป็นอย่างไร จะสูญหรือไม่สูญ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสปฏิเสศในชื่อว่าสูญ และก็ตรัส ปฏิเสศในชื่อว่าเกิด คือ *ไม่เกิดแต่ก็ไม่สูญ ไม่สูญแต่ก็ไม่เกิด* และข้อที่ทั้งไม่สูญทั้ง ไม่เกิดก็เป็นอันปฏิเสศทิฏฐิทั้ง ๒ นั้น เมื่อเป็นดังนี้ จะนับว่าเป็นอะไรอย่างไร ก็ได้ ตรัสดังที่ตรัสแก่ปัญหาของอุปสีวมาณพว่า เหมือนอย่างไฟที่ดับไปไม่ถึงความนับว่า ไฟไปไหน และก็ตรัสว่าผู้ที่ดับไปนั้นไม่มีประมาณ และเมื่อถอนธรรมทั้งปวงหมดแล้ว ถอนวิชชาตณหาอุปาทาน ถอนกิเลสทั้งปวง ถอนรูปกายนามกายหมดเพราะว่าดับขันธ ถอนจิตถอนวิญญาณหมด ซึ่งคำเหล่านี้ก็เป็นถ้อยคำที่พูดกัน ก็เมื่อถอนธรรมทั้งปวง ได้หมดสิ้นไม่มีเหลืออะไร จึงไม่มีทางแห่งถ้อยคำที่จะพูดถึงที่จะกล่าวถึง เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันยุติถ้อยคำที่จะพูดถึงที่จะกล่าวถึง ว่าตายสูญหรือตายเกิดหรือไม่สูญไม่ เกิดอะไรทั้งสิ้น เป็นอันว่ายุติถ้อยคำที่จะพูดว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้กันได้ เพราะ เมื่อพูดว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ สิ่งที่พูดนั้นก็จะต้องเป็นภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ว่าเมื่อไม่มีภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง ถอนเสียหมดแล้วก็ยุติข้อที่จะพูดกันต่อไป

และได้มีเรื่องเล่าถึงพระเถระรูปหนึ่งดับขันธชื่อว่าพระโคธิกะ มารทีวค้นหาวิญญาณของท่านว่าไปไหน เทียวค้นหาในทิศใหญ่ทิศน้อยในทิศเบื้องบนทิศเบื้องต่ำทิศเบื้องขวางทั่วไปหมด ก็ไม่พบวิญญาณของท่าน พระพุทธเจ้าทรงทราบก็ได้ตรัสว่าพระโคธิกะนั้นดับขันธปรินิพพาน ดับหมดแล้วไม่มีสิ่งที่เรียกว่าวิญญาณ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าจิตหรืออะไรทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าถอนธรรมทั้งหมดถอนสิ่งทั้งหมดถอนทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะฉะนั้น จึงค้นไม่พบวิญญาณของท่านผู้นิพพานดับขันธไปแล้วว่าจะไปถือปฏิสนธิหรือไปท่องเที่ยวที่ไหนทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นอันถอนทางแห่งถ้อยคำที่จะพูดถึงทั้งหมด ยุติการที่จะพูดว่าเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ เป็นอันว่าเสร็จสิ้นกันไปเสียทีหนึ่งเสร็จสิ้นจริง ๆ ถ้าหากว่ายังจะพูดกันอยู่นั้นอยู่น้อยก็ยังไม่เสร็จสิ้นยังไม่จบ เพราะฉะนั้น เมื่อจะให้จบก็ยุติการพูดอย่างนั้นอย่างนี้ทั้งหมด ก็เป็นอันว่าจบกันเสียทีจริง ๆ ดังนี้ เป็นหลักแห่งพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ตามที่ได้ตรัสตอบอุปสัวมานพ

ความเชื่อว่าตายสูญอาจทำให้เกิดความประมาท

เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาพุทธศาสนาแม้จะยังไม่ได้ไม่ถึงในขั้นดังกล่าว ก็พึงศึกษาให้รู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่าอย่างไร เวลาฟังใครเขาพูดอย่างไร ก็จะได้ทราบได้ว่าเขาพูดถูกต้องหรือไม่ถูกต้องตามหลักแห่งพุทธศาสนาที่แท้จริง แต่เรื่องตายเกิดตายสูญนี้ เมื่อว่าถึงในขั้นที่เป็นไปอยู่ทั่วไปของคนทั่วไป พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนเอาไว้ในพระสูตรหนึ่งอันเรียกว่า *อภังคนกสูตร* ที่แปลว่า พระสูตรที่แสดงถึงข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด โดยที่ได้ตรัสแนะนำไว้โดยความว่า แม้ว่าจะยังไม่มีญาณคือความหยั่งรู้ของตนเองถึงเรื่องตายเกิดตายสูญ แต่ว่าถ้ามีความเชื่อว่าตายสูญก็อาจจะทำให้เกิดความประมาทไม่ต้องกลัวต่อผลของอกุศลที่ได้กระทำเอาไว้ เพราะว่าจะทำอกุศลทั้งหลายไว้เท่าไรก็ตามหรือแม้ว่าจะทำความดีไว้สักเท่าไรก็ตาม ตายแล้วก็เสร็จกัน เพราะว่าสูญแค่นั้นไม่ต้องไปรับผลต่อไป ฉะนั้น หากมีความเชื่อว่าตายสูญก็อาจจะทำให้เกิดความประมาทดังกล่าว แต่ว่าถ้าหากเชื่อว่าตายเกิดจะเพราะยังมีกิเลสอยู่ก็ต้องไปเกิดก็ตาม ก็จะทำให้เกิดความไม่ประมาท ขวนขวายที่จะทำความดีต่าง ๆ ที่จะละความชั่วต่าง ๆ แม้เพราะนึกถึงชาติหน้าภพหน้าว่าจะต้องรับผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ เพราะฉะนั้น ความเชื่อว่าตายเกิดจึงดีกว่าเพราะทำให้เกิดความไม่ประมาท ขวนขวาย

ที่จะละความชั่วกระทำความดีดังกล่าวนั้น นี่เป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้ในพระสูตรหนึ่ง

ปฏิบัติให้เกิดสัมมาสติสัมมาสมาธิในองค์มรรค

อนึ่ง การทำสติแม้ในกายเวทนาจิตธรรม ดังที่ได้แสดงแล้วว่าเพื่อสมาธิเป็นเบื้องต้น ว่ากายมีอยู่เวทนามีอยู่จิตมีอยู่ธรรมมีอยู่ตามอารมณ์ที่กำหนด และข้อที่ว่า มีอยู่นั้นก็มีอยู่ในความรู้ เพราะว่าเมื่อจิตตั้งกำหนดอยู่ในสิ่งอันใด ก็ย่อมจะมีความรู้ อยู่ในสิ่งอันนั้น ว่าสิ่งที่กำหนดนั้นมีอยู่ แต่ว่าถ้าจิตไม่ตั้งกำหนด แม้สิ่งนั้นจะมีอยู่ก็ไม่รู้ และเมื่อไม่รู้ก็เท่ากับว่าไม่มี คือไม่มีอยู่ในความรู้ เพราะฉะนั้น ข้อที่ว่ากายมีอยู่เวทนามีอยู่จิตมีอยู่ธรรมมีอยู่นี้ จึงหมายถึงมีอยู่ในความรู้ที่กำหนด และเมื่อมีอยู่ในความรู้ที่กำหนด นี้แหละเป็นตัวสติเป็นตัวสมาธิ และสติหรือสมาธิดังนี้ก็เป็นข้อที่ปฏิบัติกันทั่วไป แม้จะใช้อารมณ์ของกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งก็ตาม ก็ต้องการที่จะให้กำหนดว่ามีอยู่ในข้อที่กำหนดนั้น ในก่อนพุทธกาลมาก็อย่างนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นก็อย่างนี้ แต่ว่าการปฏิบัติทำสมาธิแม้จนถึงฌานสมาบัติในภายนอกพุทธศาสนานั้น ยังมีติดหามีความสงสัยมีกามดังที่ปรารภถึงในพระพุทธพยากรณ์ที่กล่าวมาข้างต้นอีกอย่างหนึ่ง ก็คือยังมีอุปาทาน ความยึดถือไม่ปล่อยวางเพื่อชาติเพื่อภพอันใดอันหนึ่ง แต่ว่าเมื่อมาเป็นข้อปฏิบัติแม้เพื่อสมาธิทางพุทธศาสนานั้น ก็ต้องทำสติทำสมาธิว่ามีอยู่ มีอยู่นั้นแหละ อันหมายความว่าให้กำหนดอารมณ์ของสมาธินั้น ให้รู้อารมณ์ของสมาธินั้น อารมณ์ของสมาธินั้นก็มีอยู่ในตัวสติในตัวสมาธิ แต่ว่าก็ให้ปฏิบัติปล่อยวางไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลก ดังนี้ จึงจะเป็นสติเป็นสมาธิที่บริสุทธิ์ อันนับว่าเป็น **สัมมาสติ สัมมาสมาธิ** ในองค์มรรค เหมือนอย่าง *อานาปานสติสมาธิ* ที่บังเกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้า เมื่อยังทรงเป็นพระโภทิสต์ยังมีได้ตรัสรู้ทรงเป็นพระราชากุมารตามเสด็จพระราชบิดาในพระราชพิธีแรกนาขวัญ ในขณะที่พระราชบิดาทรงปฏิบัติพิธีอยู่ พระราชากุมารองค์น้อยที่ประทับอยู่ ณ ภายใต้อ้อมกอด จิตของพระองค์ก็รวมเข้ามากำหนดลมหายใจเข้าออก ก็ทรงได้สมาธิที่ท่านแสดงว่าถึง *ปฐมฌาน* ก็เป็นสมาธิที่บริสุทธิ์ไม่ได้ทรงยึดถือ ทรงปล่อยวาง เพราะในขณะนั้นทรงเป็นพระราชากุมารเด็ก ๆ ยังไม่มีติดหามาเพื่อชาติ เพื่อภพอะไรแต่จิตของพระองค์ที่อบรมมาดีแล้วตลอดเวลาช้านานก็มาเป็นสมาธิขึ้น กำหนดลมหายใจเข้าลมหายใจออก ดังนี้

ทรงสอนให้ดูให้เห็นเกิดดับ

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติสมาธิทางพุทธศาสนาจึงต้องทำความเข้าใจข้อนี้ แม้จะปฏิบัติทำสมาธิกำหนดกายเวทนาจิตธรรมข้อใดข้อหนึ่งก็ตาม ในขณะที่ทำสมาธินั้นก็ต้องทำความเข้าใจวางไม่ยึดถือ ไม่ให้เป็นกามไม่ให้เป็นความสงสัยไม่ให้เป็นตัณหาขึ้นในสมาธิที่ปฏิบัตินั้นไปด้วย และเมื่อได้สมาธิจะเป็นขั้นอุปจารสมาธิก็ตาม ขั้นอัปนาสมาธิ ก็ตาม ก็ไม่ติดอยู่เพียงแค่นั้น เพราะยังข้ามโอชะห้วงกิเลสห้วงทุกขที่ไม่ได้ต้องมาปรารภอารมณ์ของสมาธินั้นแหละ จะเป็นข้อกายก็ได้ข้อเวทนาจิตก็ได้ข้อธรรมก็ได้ข้อใดข้อหนึ่ง มากำหนดดูดับกามดับความสงสัยดับตัณหา และวิธีที่ปฏิบัติ นั้นจะกำหนดดูให้เป็นตัวนามตัวรูป หรือว่ากำหนดอารมณ์ของสมาธิ องค์ของสมาธิที่ ได้โดยเป็นนามเป็นรูป เป็นสิ่งที่เกิดเป็นสิ่งที่ดับ แม้มดที่ได้อธิบายไว้ในสติปัฏฐานว่ามีเกิดเป็นธรรมดา มีดับเป็นธรรมดา มีทั้งเกิดทั้งดับเป็นธรรมดา ดั่งนี้ก็เป็นกรปฏิบัติ น้อมไปในทางวิปัสสนาปัญญา คือดูให้เห็นเกิดเห็นดับ ให้เห็นทั้งเกิดทั้งดับของกายของ เวทนาของจิตของธรรม ดั่งนี้ก็เป็นไปในทางปัญญา และดูนั้นก็คือดูสิ่งที่มีอยู่นั้นเอง สิ่งที่มีอยู่นั้นก็คือกายมีอยู่เวทนามีอยู่จิตมีอยู่ธรรมมีอยู่ มีอยู่ในสติมีอยู่ในสมาธิ ก็ดูสิ่งที่มีอยู่ในสติในสมาธินี้ว่าสิ่งนั้นก็สิ่งที่เกิดดับ ก็เกิดดับอยู่ในสติอยู่ในสมาธิ นั้นแหละ และเมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นวิธีปฏิบัติดับกามดับความสงสัยดับตัณหาความดิ้นรน ทะยานอยาก เป็นการที่ปฏิบัติทำสมาธิ และต่อจากสมาธิมาสู่ปัญญาเป็นไปเพื่อ ดับกิเลส เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกขได้ไปโดยลำดับ และการปฏิบัติก็ จะเป็นการปฏิบัติที่ไม่ติดอยู่เพียงแค่นั้น แต่ว่าจะทะลุขึ้นมา และการที่ทะลุขึ้นมา นั้นก็ไม่ใช่ว่าทะลุขึ้นมาที่ไหน ทะลุขึ้นมาที่ความดับ ดับกามดับความสงสัยดับตัณหาความ ดิ้นรนทะยานอยาก คือดับกิเลส และเมื่อดับกิเลสก็ข้ามโอชะคือห้วงทุกขห้วงกิเลสได้ ไปเป็นเพราะ ๆ ไปตามลำดับ ดั่งนี้การปฏิบัติก็ไม่ชงกัณ ไม่หยุดแต่จะก้าวหน้ามาสู่ การดับกิเลสโดยลำดับ ดับทุกขโดยลำดับ

อุปสัวมานพปัญหาจบ

ครั้งที่ ๑๙ นันทมาณปัญหา

มุนีในพุทธศาสนา

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัญฐานมาโดยลำดับ บัดนี้มาถึงนันทมาณปัญหา คือปัญหาของนันทมาณพเป็นที่ ๗ นันทมาณพได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า ความว่า “ชนทั้งหลายกล่าวว่ามุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก ข้อนี้นั้นเป็นอย่างไร เขาเรียก ผู้ถึงพร้อมด้วยญาณคือความรู้ หรือผู้ถึงพร้อมด้วยความดำเนินชีวิตว่าเป็นมุนี” พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบความว่า “ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมเรียกหรือกล่าวว่า เป็นมุนีด้วยความเห็นก็หาไม่ ด้วยความสดับก็หาไม่ ด้วยญาณคือความรู้ก็หาไม่ เรากล่าวว่าบุคคลเหล่าใดทำตนให้ปราศจากเสนาคือกองทัพกิเลส ให้มีกิเลสอันเป็นเหตุกระทบใจปราศจากไป คือหากมีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจไม่ ไม่มีความอยากทะเยอทะยานเที่ยวไป ชนเหล่านั้น เป็นมุนี” ดังนี้

ตามปัญหาที่กราบทูลถาม พิจารณาดูก็จะพึงเข้าใจได้ว่า บุคคลหรือท่านที่เรียกกันว่ามุนีนั้นมีอยู่เป็นอันมาก ตั้งแต่ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้พระธรรมตั้งพุทธศาสนาขึ้น ก็มีผู้ที่เรียกกันเป็นที่เคารพนับถือกันว่ามุนีอยู่มากมาย และคำวามุนีนี้ก็นำมาใช้ในพุทธศาสนาเช่นเดียวกับคำอื่น ๆ ที่เป็นคำที่เขาใช้เรียกกันอยู่แล้วก็นำมาใช้ในพุทธศาสนา แต่ว่าคำที่เขาใช้กันมาก่อนที่พุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น หรือแม้ที่ใช้ในภายหลังต่อมาก็ตาม ซึ่งเป็นคำใช้นอกพุทธศาสนานั้น ย่อมมีความหมายเป็น

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อนำมาใช้ในพุทธศาสนาก็มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง แต่ก็มีลักษณะบางอย่างที่คล้ายคลึงกัน คือในลักษณะที่เป็นที่เคารพนับถือหรือเป็นที่แสดงตนว่ามีความรู้เป็นต้นที่สูงกว่าแปลกไปกว่าคนสามัญทั่วไป เป็นต้น ดังเช่นบรรพชิตคือผู้บวชก็เป็นบุคคลผู้ที่ถือปฏิบัติแตกต่างออกไปจากคนสามัญทั่วไป หรือจากชาวบ้านชาวเมือง แม้จะเป็นนักบวชของลัทธิศาสนาอะไรก็ตามและลักษณะที่แตกต่างกันนั้นก็เป็นที่ต้นว่า โดยการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับอาหาร ผ้านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย เกี่ยวแก่อากัปกริยาอันเป็นส่วนภายนอก และทางจิตใจก็เช่นเดียวกัน ก็เป็นสิ่งที่ผู้อื่นจะรู้ได้ยาก ไม่เหมือนอย่างทางร่างกายซึ่งเป็นภายนอก แต่แม้เช่นนั้นก็สังเกตจากอาการที่แสดงออกภายนอกอันส่องเข้าไปถึงจิตใจ ก็อาจจะถูกบ้างผิดบ้าง ถ้าออกมาจากจิตใจที่แท้จริงเช่นจิตใจสงบ อาการทางกายวาจาก็สงบ ความสงบทางกายทางวาจาก็ส่องว่าจิตใจสงบจริง แต่ที่ว่าถ้าจิตใจไม่สงบจริงแต่แว้งแก่งทำ แก่งแสดงว่าสงบกายสงบวาจา ดังนี้ ก็อาจจะทำให้คนทั้งหลายเข้าใจผิดได้เหมือนกัน เพราะทำให้คิดคดาว่าใจสงบ แต่อันที่จริงนั้นไม่สงบ

บรรพชิต ผู้ออก สมณะ ผู้สงบ

แต่ที่ว่าเมื่อเป็นบรรพชิตคือผู้บวช ก็จะต้องมีความประพฤติการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากคนสามัญทั่วไป และก็คือว่าเป็นความประพฤติปฏิบัติที่สูงกว่าคนสามัญทั่วไป เพราะฉะนั้น จึงเป็นที่นับถือของคนสามัญทั่วไป เพราะคนสามัญทั่วไปก็เข้าใจว่า บรรพชิตนั้นเมื่อมีความประพฤติปฏิบัติแตกต่างออกไปจากคนสามัญ ก็จะต้องมีคุณธรรมที่สูงกว่า จึงได้แสดงความเคารพนับถือ ตลอดจนถึงทนุบำรุง บรรพชิตคือผู้บวชทั้งหลายหรือนักบวชทั้งหลาย ตั้งแต่เก่าก่อนพุทธศาสนามาจนถึงพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น และภายหลังพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น ก็มีลักษณะทั่วไปในการทำงานเดียวกัน ดังนี้ ซึ่งสรุปแล้วก็กล่าวได้ว่า เป็นที่นับถือของคนทั่วไปว่าปฏิบัติสูงกว่าความประพฤติปฏิบัติของชาวบ้านชาวเมืองซึ่งเป็นฆราวาสเป็นคฤหัสถ์ทั่วไป เพราะฉะนั้น จึงนับถือจึงทนุบำรุง และบรรดาบรรพชิตเหล่านี้เองก็มีคำเรียกด้วยความนับถือว่ามุนีบ้างว่าสมณะบ้าง แม้คำว่าบรรพชิตเองก็เป็นคำเรียกด้วยความนับถือเหมือนกัน เพราะคำว่าบรรพชิตนั้นก็แปลว่าผู้ออกและที่มีลักษณะคล้ายกันโดยมากก็คือว่าออกจากเรือน

มาเป็นผู้ไม่มีเรือน จึงเรียกว่าอณาการิยะ ผู้ไม่มีเรือนไม่มีบ้านไม่มีครอบครัว และที่เรียกว่าสมณะนั้นก็แปลว่าผู้สงบ และที่เรียกว่ามุนีนั่นก็แปลว่าผู้รู้บ้าง แปลว่าผู้หนึ่งบ้าง คำไทยเราก็เรียกว่าพระ คำว่าพระนั้นก็มาจากคำว่าวระ ที่แปลว่าประเสริฐ ก็เป็นคำยกย่องเช่นเดียวกัน

มุนี ผู้รู้หรือผู้หนึ่ง

คราวนี้คำที่เรียกยกย่องว่ามุนีนั่น ดังได้กล่าวมาแล้วว่าแปลว่าผู้รู้หรือแปลว่าผู้หนึ่งก็ โดยที่เป็นที่นับถือว่าเป็นผู้รู้ รู้สิ่งที่พิเศษยิ่งขึ้นไปกว่าระดับความรู้สามัญทั่วไป และที่แปลว่าเป็นผู้หนึ่งนั้นก็ก็เป็นผู้ที่สำรวจหรือสงบ แต่ก็เป็นที่นับถือว่ามีความรู้อยู่ในความนิ่งนั้นด้วย คือว่านิ่งด้วยความรู้ ไม่ใช่นิ่งด้วยความไม่รู้ ก็เหมือนดังที่พูดด้วยความยกย่องท่านผู้ใดผู้หนึ่งที่เป็นที่นับถือของท่านนิ่ง แต่ว่าท่านรู้ ไม่ใช่ท่านไม่รู้ แต่ว่าท่านนิ่งคือไม่พูดไม่แสดง เพราะฉะนั้น คำว่ามุนีนี่จึงเป็นคำที่แสดงความยกย่องดังกล่าว และก็เป็นที่ใช้กันมาเก่าก่อนที่พุทธศาสนาบังเกิดขึ้น บรรดานักบวชทั้งหลายที่แสดงตนว่าเป็นมุนีคือเป็นผู้รู้ หรือที่เรียกว่าเป็นผู้วิเศษก็มีอยู่มากมาทุกสมัย และเมื่อนั้นทมาณพได้มาราบทูลถามพระพุทธเจ้านั้น ก็จะต้องได้ทราบได้เห็นบรรดานักบวชทั้งหลายหรือบุคคลทั้งหลายที่แสดงตนว่าเป็นมุนีคือเป็นผู้รู้ผู้วิเศษอยู่เป็นอันมากเช่นกัน บรรดานักบวชทั้งหลายก็มีมากมายหลายลัทธิหลายทิวฏฐิอยู่ในที่นั้น ๆ แม้พาวรีพราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ของมาณพทั้ง ๑๖ คนนี้เอง ก็คงจะต้องได้รับความนับถือว่าเป็นมุนีผู้หนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น ก็เป็นที่นับถือว่าเป็นพระมุนีองค์หนึ่ง ดังที่มาณพเหล่านี้เองเมื่อกราบทูลถาม ก็ได้เรียกพระองค์ว่าเป็นมุนีคือเป็นผู้รู้เป็นผู้วิเศษอยู่หลายครั้ง เพราะฉะนั้น จึงได้บังเกิดเป็นปัญหาขึ้นว่า คนทั้งหลายก็กล่าวกันว่ามุนีมีอยู่ในโลก ก็กล่าวกันตั้งนั้นจริง แต่ว่าข้อที่กล่าวนั้นนั้นกล่าวกันอย่างไร คือว่าเรียกผู้ที่ถึงพร้อมด้วยญาณคือความรู้ หรือว่าถึงพร้อมด้วยการดำเนินชีวิตหรือความดำเนินชีวิตว่าเป็นมุนี ก็เพราะว่าเมื่อเข้าใจว่าผู้ที่เรียกว่าเป็นมุนีนั่นจะต้องมีความรู้ เพราะฉะนั้น ก็จะต้องถึงพร้อมด้วยญาณคือความรู้ หรืออีกอย่างหนึ่งด้วยการดำเนินชีวิต เพราะความรู้ันมองไม่เห็นกัน ได้แต่เห็นท่าทางก็นึกว่าคงจะมีญาณคือความรู้ หรือ

ว่าอาจจะได้สนทนาโต้ถามทำให้ตระหนักว่ามีญาณคือความรู้ก็ได้ ส่วนการดำเนินชีวิตหรือความดำเนินชีวิตนั้นมองเห็น อันเกี่ยวกับอาหารก็มองเห็นกัน ดังที่ผู้ถือปฏิบัติเป็นนักบวชหรือไม่เป็นนักบวชก็ตามที่เป็นพิเศษ จะต้องเว้นอาหารอย่างนั้นจะต้องบริโภคอาหารอย่างนี้ อย่างภิกษุก็ต้องปฏิบัติเรื่องอาหารตามพระวินัย ผ่านุ่งห่มก็ต้องนุ่งห่มอย่างนั้นนุ่งห่มอย่างนี้ หรือเป็นอเจลกะคือไม่ใช่ผ่านุ่งห่มเลย เป็นชีเปลือยดังนี้ก็ มีที่อยู่อาศัยก็ต้องเป็นอย่างนั้นจะต้องเป็นอย่างนี้ และแม้ในพุทธศาสนาเองก็มีบัญญัติพระวินัยเกี่ยวแก่อาหารผ่านุ่งห่มที่อยู่อาศัยไว้เป็นอันมาก ข้อปฏิบัติเกี่ยวแก่ศีลของภิกษุก็เกี่ยวแก่เรื่องเหล่านี้เป็นอันมาก และยังมีรูปดวงควัตรต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก เหล่านี้ก็เป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตทั้งนั้นที่มองเห็น เพราะฉะนั้น ก็เป็นข้อที่จะพึงสงสัยว่าจะเรียกว่ามุนีกันได้นั้นด้วยอาศัยอะไร อาศัยญาณคือความรู้หรืออาศัยการดำเนินชีวิต

ทรงเรียกผู้ทำตนให้สิ้นกิเลสว่ามุนี

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบในทางปฏิเสธก่อนคือตรัสตอบว่า “ผู้ฉลาดทั้งหลายจะเรียกหรือจะกล่าวว่าเป็นมุนีด้วยความเห็นก็หาไม่ได้ ด้วยความสดับก็หาไม่ได้ ด้วยญาณคือความรู้ก็หาไม่ได้ พระองค์ตรัสว่า ชนเหล่าใดทำตนให้ปราศจากเสนาซึ่งมีความหมายทั่วไปว่ากองทัพกิเลส มีกิเลสที่เป็นเหตุกระทบใจก็หาไม่ได้ ไม่มีความปรารถนาทะเยอทะยานเที่ยวไป ชนเหล่านั้นเป็นมุนี” ดังนี้ ตามคำตอบของพระพุทธเจ้านี้ ในด้านปฏิเสธที่แรกนั้นก็ตรัสปฏิเสธที่ฟังได้ว่า จะถือเอาแค่การเห็นการสดับหรือความเห็นความสดับว่าเป็นมุนีเท่านั้นไม่ได้ ซึ่งความเห็นความสดับในที่นี้ก็มีความหมายว่า ผู้ที่มีความเห็นแม้ว่าจะรู้สึกว่ามีความเห็นดี มีความเห็นเป็นพิเศษ เห็นนั่นเห็นนี้ซึ่งโดยปกตินั้นก็เห็นด้วยตาเนื้อ และเมื่อลึกซึ้งไปกว่านั้นก็เห็นด้วยตาใจ เห็นนั่นเห็นนี้ดังที่เรียกว่ามีตาทิพย์ เอาเป็นว่าจะมีความสามารถจะเห็นได้อย่างนั้นก็ตาม พระองค์ก็ยังไม่รับรองว่าเป็นมุนี ซึ่งได้ตรัสยกเอาผู้ฉลาดว่า ผู้ฉลาดก็ยังไม่รับรองว่าเป็นมุนี การได้ยินก็เหมือนกัน โดยปกติก็หมายถึงทั้งการศึกษาเช่นใช้หูฟัง มีความรู้วิชาการต่าง ๆ มาก หรือว่าแม้จะได้ถึงหุทิพย์ก็ตาม ผู้ฉลาดก็ยังไม่เรียกว่าเป็นมุนี หรือแม้ว่า

จะมีญาณคือความหยั่งรู้ที่เป็นโลกียอภิญา คือญาณที่แสดงฤทธิ์ได้หรือหุทิพย์ดังกล่าว หรือว่ากำหนดใจของผู้อื่นได้ ระลึกชาติหนหลังได้ หรือได้ตาทิพย์ดังกล่าว แม้ได้ญาณคือความหยั่งรู้ถึงขนาดนี้ ผู้ฉลาดก็ยังไม่เรียกว่าเป็นมุนี พระพุทธองค์เองนั้นตรัสเรียกผู้ที่ทำตนให้ปราศจากเสนาคือกองทัพกิเลสในจิตใจ ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจให้เดือดร้อน ไม่มีความอยากทะเยอทะยาน นั่นแหละว่าเป็นมุนี ดังนี้ เป็นอันว่าทางพุทธศาสนานั้นพระพุทธองค์ทรงจำกัดคำว่ามุนีคือผู้รู้หรือผู้วิเศษนั้นว่า เป็นผู้ที่ทำตนให้สิ้นกิเลสที่ตรัสเรียกว่าเสนา โดยความหมายทั่วไปก็กองทัพกิเลส เมื่อยังมีกองทัพกิเลสคือยังมีหมุกิเลสอยู่ในจิตใจ กลุ่มมุนีจิตใจให้เดือดร้อนอยู่ ทำให้อยากทะเยอทะยานไปต่าง ๆ อยู่ แม้จะมีตาทิพย์หุทิพย์ มีญาณหยั่งรู้อะไรต่าง ๆ ได้ด้วยอำนาจของการศึกษาก็ตาม ด้วยอำนาจของสมาธิอย่างสูงก็ตาม ก็ยังไม่เรียกว่าเป็นมุนีของพระพุทธเจ้า จะเป็นมุนีที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกได้ ก็จะต้องทำหมุกิเลสที่กลุ่มมุนีจิตใจให้เดือดร้อนที่ทำให้อยากทะเยอทะยานไปต่าง ๆ นี้หมดสิ้นไปเท่านั้น จึงจะเป็นมุนี ความที่จะมีการดำเนินชีวิตอย่างไร หรือได้หุทิพย์ตาทิพย์ ได้ญาณคือความหยั่งรู้อย่างไรไม่เป็นประมาณไม่เป็นข้อสำคัญ ข้อสำคัญอยู่ที่ความทำตนให้สิ้นให้ปราศจากเสนาคือกองทัพกิเลสเท่านั้น ปราบกิเลสให้สิ้นไป ให้หมดเครื่องที่จะทำให้จิตเดือดร้อนกระสับกระส่ายอยากทะเยอทะยานไปต่าง ๆ ดังนี้จึงจะเป็นมุนีในพุทธศาสนา

พุทธศาสนามุ่งการปฏิบัติดับกิเลส

แม้ว่าในคำถามคำตอบนี้จะแสดงถึงธรรมปฏิบัติในขั้นดับกิเลสก็ตาม แต่ก็ยังเป็นข้อที่ผู้นับถือพุทธศาสนาทั่วไปควรเข้าใจ ว่าทางพุทธศาสนานั้นต้องการผู้ที่เชื่อว่าเป็นมุนี เป็นสมณะ หรือเป็นบรรพชิตต่าง ๆ นั้น ด้วยการปฏิบัติทำตนให้ปราศจากเสนาคือกองทัพกิเลสกองทัพมาร ให้ปราศจากความเดือดร้อนทรมานเพราะกิเลสให้ปราศจากความอยากทะเยอทะยานต่าง ๆ ฉะนั้น ผู้ที่ปฏิบัติเพื่อเป็นอย่างนี้จึงชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเป็นมุนีในพุทธศาสนา เข้าใจให้ถูกทางดังนี้แล้ว จะได้ไม่หลงนิยมไปในทางหุทิพย์ตาทิพย์ ญาณคือความหยั่งรู้อะไรต่าง ๆ ซึ่งแม้ว่าจะมีหุทิพย์จริงตาทิพย์จริง

ได้ญาณความหยั่งรู้อะไรต่าง ๆ จริง แต่ว่าถ้าไม่ปฏิบัติดับกิเลสลงแล้ว บรรดาความเห็นความได้ยินความรู้ต่าง ๆ เหล่านั้นหากกิเลสได้อาศัยใช้สอย กิเลสเอาเป็นเครื่องมือก็ยิ่งจะเป็นเครื่องก่อโทษก่อทุกข์ให้ยิ่งขึ้นแก่ผู้ที่ได้เอง ไม่เป็นประโยชน์กลับเป็นโทษเหมือนอย่างพระเทวทัตที่แสดงว่าปฏิบัติจนได้โลกียอภิญา แต่ไม่ปฏิบัติดับกิเลสก็อาศัยโลกียอภิญ्यानนั้นคือหุทิพย์ตาทิพย์เป็นต้นเหล่านี้แหละ ก่อกิเลสให้มากขึ้นจนวิบัติในที่สุด เพราะฉะนั้น ก็จะได้ไม่หลงตื่นเข้าไปในเรื่องของฤทธิ์เดชต่าง ๆ จะมุ่งปฏิบัติดับกิเลสเป็นที่ตั้ง ดังนี้จึงจะเป็นความถูกต้องในทางพุทธศาสนา ไม่ต้องไปหลงในความอวดอ้างต่าง ๆ ของใคร หรือในการปฏิบัติเกี่ยวแก่การดำเนินชีวิตอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องนุ่งห่มอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องบริโภคอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องอยู่อย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็นับถือว่าเป็นผู้วิเศษคือเป็นมุนีผู้รู้ผู้วิเศษ ดังนี้ ซึ่งเป็นไปอยู่มากในโลก แม้ในหมู่ผู้ที่นับถือพุทธศาสนาเอง เพราะฉะนั้น คำถามคำตอบอันนี้จึงเป็นประโยชน์

๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๔

ครั้งที่ ๒๐ นันทมาณพปัญหา (ต่อ)

ปัญหาเรื่องสุทธิคือความบริสุทธิ์

ได้แสดงไสพสปัญหาหน้าสติปัญฐานมาโดยลำดับ จนถึงนันทมาณพปัญหา ปัญหาของนันทมาณพอันเป็นที่ ๗ นันทมาณพได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าความว่า “ชนทั้งหลายกล่าวกันว่ามุนีทั้งหลายมีอยู่ในโลก ชื่อนั้นเป็นอย่างไร เขาเรียกผู้ที่ตั้งพร้อมด้วยญาณคือความรู้ หรือผู้ที่ตั้งพร้อมด้วยการดำเนินชีวิตว่าเป็นมุนี” พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบความว่า “ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมกล่าวเรียกว่าเป็นมุนีด้วยความเห็นก็หามิได้ ด้วยความสดับก็หามิได้ ด้วยญาณคือความรู้ก็หามิได้ เรากล่าวว่าชนเหล่าใดทำตนให้ปราศจากเสนาคือกองทัพกิเลสหรือกองกิเลส มีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจก็หามิได้ ไม่มีความอยากทะเยอทะยานเที่ยวไป ชนเหล่านั้นชื่อว่าเป็นมุนี” ดังนี้ นันทมาณพได้กราบทูลถามต่อไปอีกว่า “สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเหล่านั้นย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ด้วยความเห็นและความได้สดับหรือด้วยสิ่งที่เห็นสิ่งที่สดับบ้าง ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ด้วยวิธีปฏิบัติมีรูปเป็นอเนกบ้าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นประพฤตินอยู่ในวิธีปฏิบัตินั้นตามที่กล่าวว่าบริสุทธิ์ หรือตามที่เห็นว่าบริสุทธิ์ ได้ข้ามชาติคือความเกิดชราคือความแก่แล้วบ้างหรือ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญรทุกข์ ขอพระองค์ได้ตรัสบอก” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าได้ตรัสตอบความว่า “สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเหล่านั้น ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ด้วยความเห็นความได้สดับ หรือด้วยการที่เห็นการได้สดับบ้าง ย่อมกล่าว

ความบริสุทธิ์ด้วยศีลและวัตรบ้าง ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ด้วยวิธีปฏิบัติอย่างเป็นทางการ
 หนึ่งบ้าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นประพฤตินิวัตรปฏิบัตินั้นตามที่กล่าวว่าเป็นบริสุทธิ์ หรือ
 ตามที่เห็นว่าบริสุทธิ์ก็ตามที่ แต่เราก็ก้าวว่าไม่ข้ามชาติและชราแล้ว” ดังนี้

การทำตนให้ปราศจากกิเลสเป็นการบรรลุถึงสุทธิ

ตามคำถามและคำตอบทั้ง ๒ ตอนนี้ ในตอนแรกได้กราบทูลถามถึงมุนี
 ซึ่งก็ได้ตรัสตอบถึงมุนี โดยที่ได้ทรงยกเอาผู้ฉลาดไม่เรียกมุนีด้วยการเห็นการสดับ
 เป็นต้น และพระองค์เองกล่าวว่าเป็นมุนีเพราะทำตนให้ปราศจากกองกิเลส ที่ใช้คำว่า
 เสนาคือกองทัฬหี ก็หมายถึงกองทัฬหีกิเลส เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงคติทางพุทธศาสนา
 จะเรียกว่ามุนีก็ด้วยการที่ทำตนให้ปราศจากกิเลสนั่นเองเป็นข้อสำคัญ และการกระทำ
 ตนให้ปราศจากกิเลสนั้นก็เป็นการบรรลุถึงสุทธิคือความบริสุทธิ์นั่นเอง เพราะว่ากิเลส
 แปลว่าเครื่องเศร้าหมอง ซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก ดังที่จำแนกเรียกออกไปตั้งแต่จำนวนน้อย
 จนถึงจำนวนมาก จำนวนน้อยก็เช่นราคะโทสะโมหะหรือโลภะโทสะโมหะ และที่แยก
 ออกไปอีกดังในคำว่ากิเลสพันห้าต้นหาร้อยแปด หรือว่าที่แยกออกไปเป็นอุปกิเลส ๑๖
 เป็นมลทิน ๙ เหล่านี้เป็นต้น เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงรวมเข้ามาด้วยคำว่าเสนาอันหมายถึง
 ถึงกองทหารหรือกองทัฬหีอันเป็นกองทัฬหีกิเลส และเมื่อมีกองทัฬหีกิเลส ก็จะต้องมีกองทัฬหี
 ธรรมสำหรับที่จะได้ต่อสู้กันในสมรภูมิคือจิตใจนี้เอง กองทัฬหีกิเลสนั้นก็ยึดตั้งอยู่ในจิตใจ
 ตั้งต้นแต่ที่เป็นอัสวอนุสัยจนจนหมักหมมอยู่ในจิตเป็นกิเลสอย่างละเอียด และเมื่อ
 ฟุ้งขึ้นมาโดยจับอารมณ์คือเรื่องที่ผ่านมาทวารทั้ง ๖ เข้าสู่จิต ก็ฟุ้งขึ้นมาเป็นนิวรณ์
 ต่าง ๆ และเมื่อหยาบออกมาอีกก็เป็นกรรมกิเลส กิเลสที่ก่อกรรม เป็น*ปาณาติบาต*
ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป คือฆ่าเขาบ้าง เป็น*อทินนาทาน* คือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้
 ให้คือลักขโมยบ้าง เป็นต้น ก็เป็นกรรมกิเลสขึ้นมา เพราะฉะนั้น บรรดาภิเลสเหล่านี้
 จึงเท่ากับเป็นเสนา คือเป็นกองทัฬหีกิเลสที่ตั้งยึดมั่นอยู่ในจิตมาตลอดเวลาช้านาน และ
 เสนาคือกองทัฬหีกิเลสหรือกองทัฬหีของมารดังกล่าวมานี้ ก็มีเพิ่มขึ้นได้บ้าง ลดลงได้บ้าง
 ในเมื่อบุคคลลู่อ่อนอำนาจของกิเลส กล่าวคือกิเลสที่เป็นอัสวอนุสัยจับอารมณ์ที่ผ่านมา
 ทวารทั้ง ๖ ดังกล่าว ฟุ้งขึ้นเป็นนิวรณ์ ปล้นจิตกลุ่มมรุมจิตคือทำจิตให้กลัดกลุ้ม
 วุ่นวาย หยาบออกมาอีกก็เป็นกรรมกิเลสดังกล่าว เมื่อเป็นดังนี้ กิเลสก็เพิ่มมากขึ้น

ธรรมปฏิบัติหรือพุทธเสนาช่วยกำจัดกิเลสหรือมารเสนา

แต่ถ้าถ้าบุคคลมาได้สดับฟังธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอน อบรมมรรคมืองค์ ๘ หรือย่อ่นย่อลงก็เป็นศีลสมาธิปัญญาให้บังเกิดขึ้น ธรรมปฏิบัติเหล่านี้ก็คอยระงับความเจริญเติบโตของกองทัปกิเลส ก็ทำให้กองทัปกิเลสนั้นลดลง และแม้ธรรมปฏิบัติดังกล่าวมานี้ก็เรียกว่าเป็นกองทัพรธรรม คือเป็นเสนาอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ว่าเป็นพุทธเสนาคือเสนาของพระพุทธเจ้า ส่วนกองทัปกิเลสนั้นเป็นมารเสนา กองทัพมาร ส่วนธรรมปฏิบัตินั้นเป็นพุทธเสนา เสนาของพระพุทธเจ้าและก็มีจำนวนมาก อันหมายความว่าอาจจะจำแนกแจกแจงแสดงออกไปได้มากมาย ดังที่กล่าวกันว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ก็เท่ากับว่ากองทัพรธรรมนี้มี ๘๔,๐๐๐ กองทัพรธรรม ๘๔,๐๐๐ นี้ก็ขยายจำนวนขึ้นดังนี้ให้พอเหมาะแก่กองทัปกิเลส อันหมายความว่าเมื่อกองทัปกิเลสมีมากขึ้น กองทัพรธรรมก็ต้องมากขึ้นให้พอกันสำหรับที่จะได้ระงับกิเลส กำจัดกิเลส เมื่อกองทัพรธรรมมีเท่านี้ กองทัปกิเลสก็ต้องมีเท่ากันคือต่างก็จะต้องมี ๘๔,๐๐๐ ด้วยกันแล้วก็ต่อสู้กัน เป็นต้นว่าเมื่อกามฉันทย์บังเกิดขึ้นอันนับว่าเป็นเสนามารอันหนึ่ง ก็จะต้องมีกองทัพรธรรมสำหรับที่จะระงับ คือกรรมฐานอันเป็นคู่ปรับกัน อันได้แก่ *อสุภกรรมฐานหรือกายคตาสติ* ก็มาเป็นกองทัพรธรรมเป็นเสนารธรรม เพราะฉะนั้น กองทัปกิเลสกับกองทัพรธรรม เรียงตัวก็เป็นพลเสนาของกองทัปกิเลส พลเสนาของกองทัพรธรรมก็ต้องพอดีกันเป็นคู่ปรับกัน จึงจะระงับกันลงไปได้ เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าจิตอันนี้จึงเป็นที่รับรอง เป็นสมรภูมิของทั้งกองทัปกิเลสทั้งกองทัพรธรรม ทั้งมารเสนาทั้งพุทธเสนาต้องต่อสู้กันอยู่ และเมื่อกิเลสยังไม่สิ้น ธรรมก็ต้องยังไม่สิ้น คือเมื่อมีกองทัปกิเลสเหลืออยู่ ก็ต้องมีกองทัพรธรรมเหลืออยู่สำหรับที่จะเป็นคู่ปรับกันระงับกัน ก็เป็นอันว่าจะต้องทำกิจคือการปฏิบัติการต่อสู้การระงับกันอยู่ตลอดเวลาที่ยังไม่สิ้นกิเลส เพราะฉะนั้น เมื่อยังไม่สิ้นกิเลสก็ยังไม่เสร็จกิจที่จะต้องปฏิบัติเพื่อระงับกิเลส ต่อเมื่อสิ้นกิเลสจึงจะเสร็จกิจที่จะปฏิบัติเพื่อระงับกิเลสก็เป็นอันว่าจิตเล็กเป็นสมรภูมิเป็นสนามรบ เสนาทั้ง ๒ ฝ่ายก็เป็นอันว่าเล็กกันไปเหมือนอย่างการสงครามในโลกทั่วไป เมื่อไม่มีข้าศึก กองทัพที่จะต่อสู้ข้าศึกก็ไม่ต้องมีและเมื่อมีข้าศึกยกมา มีกองทัพต่อสู้ข้าศึกและก็ต่อสู้กัน ชนะข้าศึกแล้วก็เป็นที่ตั้งกองทัพเพื่อต่อสู้กันนั้น ก็เป็นที่ตั้งกองทัพรหรือเล็ก เป็นสันติคือความสงบ

นิพพานคือความสิ้นกิเลสหรือความบริสุทธิ์สิ้นเชิง

จิตใจก็เป็นเช่นนั้น เมื่อปฏิบัติโดยปฏิบัติสร้างกองทัพรธรรมอันเป็นพุทธเสนาให้ตั้งติดในจิตใจ ก็ทำลายมารเสนาอันเป็นกองทัปกิเลสให้พ้นไปจากจิตใจ จิตใจนี้จึงเป็นสิ่งที่แย่งกันระหว่างกองทัปกิเลสกับกองทัพรธรรม เมื่อกองทัพรธรรมยังไม่มีกำลังหรือพ่ายแพ้ กองทัปกิเลสก็ยึดเอาไว้ เมื่อกองทัพรธรรมมีกำลังเข้มแข็ง ก็ขับไล่กองทัปกิเลสออกไป ก็ยึดจิตเอาไว้ จิตก็อยู่กับกองทัพรธรรม จนเมื่อชนะกันเด็ดขาดแล้วคือกองทัพรธรรมชนะกองทัปกิเลสได้เด็ดขาด แล้วก็เลิกทัพกันได้ เลิกทัพกันได้เมื่อไรนั้นแหละจึงจะเป็นเสร็จกิจ และเมื่อเป็นเสร็จกิจก็เป็นสันติคือความสงบในขณะที่ยังมีกองทัปกิเลสยึดอยู่ ต้องมีกองทัพรธรรมมาปราบอยู่กำจัดอยู่ ก็ยังเป็นจลาจลวุ่นวายไม่สงบทีเดียว แม้จะชนะไปได้โดยลำดับก็ยังมีที่ต้องต่อสู้กันอยู่ ยังเลิกกองทัพรธรรมไม่ได้ เลิกทัพไม่ได้ และก็ซื่อว่ายังเศร้าหมองอยู่ ยังไม่เป็นสุทธิคือความบริสุทธิ์อย่างสิ้นเชิง จนกว่าที่จะทำตนให้ปราศจากเสนาคือกองทัพซึ่งได้กล่าวแล้วว่าหมายถึงมารเสนาเสนามารคือกองทัปกิเลส แต่อันที่จริงนั้นเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว เมื่อยังมีกองทัพรธรรมอยู่ต่อสู้กันอยู่ ก็แปลว่ายังไม่เสร็จกิจก็ยังวุ่นวายอยู่นั่นเอง จนกว่าจะเสร็จกิจคือธรรมเป็นมรรคเป็นผลเป็นนิพพาน กำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง นั้นแหละจึงจะเลิกทัพด้วยกัน เลิกทัปกิเลสเลิกทัพรธรรม อันหมายความว่าหยุดการต่อสู้กัน ไม่มีข้าศึกที่จะต่อสู้ต่อไปอีกแล้ว ดังนี้คือความหมายสมบูรณ์ของคำว่าทำตนให้ปราศจากเสนาคือกองทัพที่ผจญกันอยู่รบกันอยู่ ก็เป็นอันว่าเสร็จกิจสิ้นกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองด้วยประการทั้งปวง เป็นสุทธิ คือความบริสุทธิ์สิ้นเชิงและตรงนี้คือนิพพานคือความที่เลิกทัพกันได้ทุกฝ่าย ไม่ต้องรบกันต่อไปอีก เป็นสันติคือความสงบสิ้นเชิงตลอดไป เป็นสุทธิคือความบริสุทธิ์

ทรงพบทางบรรลุสุทธิที่ถูกต้องในการข้ามชาติชรา

เพราะฉะนั้น ในตอนที่ ๒ แม้ว่านันทมาณพะกราบทูลถามเปลี่ยนจากเรื่อง มุณีมาเป็นเรื่องสุทธิคือความบริสุทธิ์ แต่ก็มีอรรถคือเนื้อความที่เนื่องกันดังกล่าวมาโดย ได้กราบทูลอ้างถึงสมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ในคำที่กราบทูลถามก็เป็นพวกที่เรียกกันว่ามุณี ดังที่ได้กราบทูลถามในตอนแรก นั้นแหละ เพราะพวกที่เรียกกันว่ามุณินั้นก็เป็นพวกสมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เหล่านี้ก็คือเหล่าที่กล่าวถึงสุทธิคือความบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นความบริสุทธิ์ ถ้าเป็นความ บริสุทธิ์สิ้นเชิงก็มีอรรถดังที่ได้แสดงแล้วนั้น ซึ่งบางพวกก็กล่าวว่า ความบริสุทธิ์จะมี ได้ด้วยการเห็นการได้ระดับ คือจะต้องเห็นนั่นเห็นนี้ จะต้องได้ระดับรับฟังนั่นระดับ รับฟังนี้ จึงจะได้บรรลุถึงสุทธิคือความบริสุทธิ์ ดังพวกที่นับถือพระพรหมก็กล่าวว่า จะต้องเห็นพระพรหมจะต้องได้ยินเสียงของพระพรหม ดังนี้ เป็นต้น จึงจะได้สุทธิคือ ความบริสุทธิ์ บางพวกก็กล่าวว่า จะต้องปฏิบัติในศีลอย่างนั้น ๆ ในวัตรคือใน พรตข้อที่พึงปฏิบัติอย่างนั้น ๆ จึงจะได้สุทธิคือความบริสุทธิ์ บางพวกก็กล่าวว่า จะต้องมิวิธีปฏิบัตินอกจากที่กล่าวมาแล้วอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งรวมเข้าในคำว่าเป็นอเนก คือมิใช่หนึ่ง หมายความว่ามากมายดังที่แสดงกันอยู่ในลัทธิภายนอกพุทธศาสนาเป็น อันมาก ฉะนั้น จึงได้กราบทูลถามว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นหากได้ประพฤติปฏิบัติ ในวิธีปฏิบัติเหล่านั้น ตามที่กล่าวคือสั่งสอนกันมา หรือตามที่เห็นว่าจะทำให้เกิดความ บริสุทธิ์ ได้ข้ามชาติคือความเกิด ชราคือความแก่กันมาแล้วบ้างหรือไม่ซึ่งพระผู้มี พระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า “ถึงว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นจะประพฤติปฏิบัติในวิธีปฏิบัติ เหล่านั้นตามที่สอนกันมากล่าวกันมา หรือว่าตามที่เห็นว่าจะได้รับ ความบริสุทธิ์ก็ ตามที่ แต่พระองค์ก็คงตรัสว่าไม่ข้ามชาติชราแล้วได้” ดังนี้ ซึ่งตามที่ตรัสตอบนี้เป็น อันได้ทรงปฏิเสธรูปวิธีปฏิบัติตามที่ได้กล่าวกันมาสั่งสอนกันมาตามที่ได้เห็นกันมา ว่า จะ ต้องได้เห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ จะต้องได้ยินได้ฟังสิ่งนั้นสิ่งนี้ จะต้องปฏิบัติในศีลคือข้อที่พึงเว้น อย่างนั้นอย่างนี้ จะต้องปฏิบัติในวัตรคือข้อที่พึงประพฤติอย่างนั้นอย่างนี้ หรือแม้ว่าจะ

มีวิธีปฏิบัติที่สั่งสอนกันมาอย่างใดอย่างอื่นเป็นอเนกคือมากมายหลายวิธี แต่ว่าวิธีปฏิบัติเหล่านั้นก็ไม่อาจจะทำให้ข้ามชาติชราได้ จึงยังพากันข้ามชาติชราไม่ได้ ตามที่ตรัสตอบนี้ก็มีได้ระบุว่า การที่เห็นการที่ได้ยินศีลและวัตรและวิธีปฏิบัติเป็นอเนกประการเป็นสิ่งที่มิมีในภายนอกพุทธศาสนาหรือในภายในพุทธศาสนา แต่เมื่อพิจารณาดูแล้ว ในภายนอกพุทธศาสนานั้น พระองค์ได้ทรงปฏิบัติทดลองมาตั้งแต่ก่อนตรัสรู้แล้ว ก็เป็นอันว่าไม่มีทางใดที่จะให้ตรัสรู้พระธรรมได้ ให้บรรลุถึงความเป็นมุนี ให้บรรลุถึงความบริสุทธิ์อย่างแท้จริงได้ จึงได้ทรงแสวงหาด้วยพระองค์เองจนถึงได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา และก็ได้ทรงปฏิบัติจึงได้ตรัสรู้พระธรรม ก็เป็นอันว่าสำหรับที่พูดกันมาสั่งสอนกันมาเห็นกันมานั้น ไม่เป็นทางที่จะให้พ้นชาติชราได้ แม้ในทางพุทธศาสนาเองในเมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องก็คงไม่ได้เช่นเดียวกัน ต่อเมื่อปฏิบัติถูกต้องจึงจะข้ามชาติข้ามชราได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธดำรัสที่ตรัสตอบนี้จึงเป็นคำกลาง ๆ ที่ใช้ได้ในข้อปฏิบัติทั้งปวง จะเป็นภายนอกพุทธศาสนาก็ตาม ภายในพุทธศาสนาก็ตาม แต่สำหรับที่แล้ว ๆ มานี้ก็เป็นอันว่าข้ามไม่ได้ ที่แล้ว ๆ มานี้ก็ต้องหมายความว่า เป็นสิ่งที่เห็นกันมาสอนกันมาก่อนที่พระพุทธเจ้าจะได้ตรัสรู้และได้ทรงแสดงสั่งสอน

ครั้งที่ ๒๑ นันทมาณพปัญหา (ต่อ)

ทบทวนเรื่องมุนีและสุทธิ

ได้แสดงโศภสปัญหาหน้าสติปัญฐานมาโดยลำดับ จนถึงนันทมาณพปัญหา ปัญหาของนันทมาณพอันเป็นที่ ๗ นันทมาณพได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าเริ่มด้วย มุนีซึ่งกล่าวเรียกกันว่าจะเป็นมุนีได้ด้วยอย่างไร พระพุทธองค์ก็ทรงตอบทรงเน้นลงไป ที่บุคคลผู้ทำตนให้ปราศจากเสนา ซึ่งก็ได้แก่ มารเสนา คือ เหล่ากองกิเลส และเมื่อปฏิบัติจนสิ้นกองกิเลส ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจ ไม่มีความอยากทะเยอทะยาน ก็ตรัสเรียกว่าบุคคลผู้มีลักษณะดังนี้แหละเรียกว่ามุนี จะแปลมุนีว่าเป็นผู้รู้หรือเป็นผู้ หนึ่งก็ตาม ก็ต้องเป็นผู้ที่สิ้นกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหมด เรียกว่าสงบกิเลส หรือสงบ ความที่ต้องต่อสู้อันมีอยู่ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายกองกิเลสและฝ่ายกองธรรมแปลว่ากองธรรม ปราบกองกิเลสได้หมดสิ้น ก็เป็นอันว่าเลิกทัพด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่ายเป็นสันติคือความสงบ เป็นสุทธิคือความบริสุทธิ์อย่างแท้จริง ท่านผู้เช่นนี้จะนิ่งก็นิ่งด้วยความรู้ที่บริสุทธิ์ เป็นความรู้พ้น จะเรียกว่าเป็นผู้รู้ก็เป็นผู้รู้พ้น ไม่ยึดถือข้องเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงมุนีอีกลักษณะหนึ่งมุนีจึงต้องเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ ด้วยประการทั้งหลาย นันทมาณพจึงได้กราบทูลถามเป็นตอนที่ ๒ ถึงสุทธิคือ ความบริสุทธิ์ที่กล่าวกัน คือที่กล่าวสั่งสอนกันมา บอกกล่าวกันมา เป็นวาทะคือถ้อยคำ ที่สั่งสอนที่บอกกล่าว เมื่อมีผู้นับถือมากก็เป็นลัทธิ เป็นศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ซึ่งสั่งสอน

กันว่า จะบรรลุถึงสุทธิคือความบริสุทธิ์ได้ก็ด้วยปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่สอนกันมาแล้วเป็นลัทธิศาสนานั้น ๆ ยกเอาการเห็นหรือสิ่งที่เห็นขึ้นมาบ้าง ยกเอาการฟังหรือสิ่งที่ฟังขึ้นมาบ้าง ยกเอาศีลยกเอาวัตรหรือพรตขึ้นมาบ้าง ยกเอาวิธีปฏิบัติอย่างอื่นอีกมากมายหลายประการขึ้นมาบ้าง หากว่าจะปฏิบัติตามที่กล่าวที่สอนที่เห็นนับถือกันมานั้น ๆ ได้ข้ามชาติข้ามชรากันมาแล้วบ้างหรือไม่ ก็ตรัสตอบว่า พระองค์ตรัสว่า ผู้ที่ปฏิบัติกันมาทำนองนั้นที่ปฏิบัติกันมาแล้ว ดังที่บอกกล่าวสั่งสอนกันในลัทธิศาสนาต่าง ๆ พระองค์ตรัสว่าข้ามชาติข้ามชรากันมาแล้วไม่ได้ ดังนี้

ข้ามชาติชราได้เมื่อสิ้นอาสวกิเลส

นันทมานพจึงได้กราบทูลถามเป็นตอนที่ ๓ ต่อไปว่า “สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้ ที่กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยความที่ได้เห็นได้สดับ ด้วยศีลและวัตรหรือพรตหรือว่าด้วยวิธีปฏิบัติต่าง ๆ เป็นอเนกประการซึ่งพระองค์ตรัสว่าไม่ข้ามไอชะคือไม่ข้ามห่วงไปได้ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีใครเล่าในโลกพร้อมทั้งเทวโลกได้ข้ามชาติชราแล้วได้ ข้าพเจ้ากราบทูลถามพระองค์ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอกข้อนั้น” พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสตอบว่า “เราหาได้กล่าวว่าสมณพราหมณ์ทั้งหมดถูกชาติและชราครอบงำไปทั้งนั้นไม่ สมณพราหมณ์เหล่าใดละอารมณ์ที่เป็นที่ไต่ยินดีรู้ และศีลและพรตทั้งหมด ละวิธีปฏิบัติต่าง ๆ เป็นอเนกประการทั้งหมด กำหนดรู้ตัวตนหาว่ามีโทษควรละ เป็นผู้ที่ยังอาสวกิเลสที่ต้องสันดานมิได้ นรชนเหล่านั้นแลที่เราเรียกว่าข้ามห่วงได้”

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบดังนี้ นันทมานพก็ได้กราบทูลแสดงความชื่นชมยินดีว่า “ข้าพเจ้าชื่นชมพระวาจาอันของพระมหาฤาษีเป็นอย่างยิ่ง ข้าแต่พระโคตมค่านันของพระองค์ทรงกำหนดประกาศแสดงดีแล้ว แสดงถึงธรรมที่ไม่มีอุปธิ คือกิเลสเป็นเครื่องทรงใจ ชนเหล่าใดในโลกนี้ละอารมณ์ที่เห็นที่ไต่ยินดีที่รู้ที่ได้ทราบ กับศีลและวัตรหรือพรตได้ทั้งหมด และวิธีปฏิบัติต่าง ๆ เป็นอเนกประการได้ทั้งหมด กำหนดรู้ตัวตนหาว่ามีโทษควรละ ไม่มีอาสวกิเลสเป็นเครื่องจองจิตสันดานหรือดวงใจ แม้ข้าพเจ้าก็กล่าวว่ นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ข้ามห่วงได้” ดังนี้

ข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกข์ได้คือนิพพาน

ตามคำถามคำตอบในนันทมานพปัญหาตอนที่ ๓ อันเป็นตอนที่สุดนี้ ก็มีความสืบเนื่องมาจาก ๒ ตอนต้น ซึ่งนันทมานพได้กราบทูลถามถึงมุนีในตอนต้นที่ ๑ ได้กราบทูลถามถึงวาทะที่สอนกันเรื่องสุทธิคือความบริสุทธิ์เป็นตอนที่ ๒ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า วาทะที่สั่งสอนกันมากล่าวกันมาเป็นลัทธิเป็นศาสนาต่าง ๆ ให้ปฏิบัติอย่างนั้นปฏิบัติอย่างนี้ เพื่อบรรลุถึงสุทธิคือความบริสุทธิ์นั้น และชื่อว่าสุทธิคือความบริสุทธิ์นั้นก็ข้ามห้วงได้ อันหมายความว่าข้ามชาติข้ามชราได้ ซึ่งความข้ามชาติข้ามชราได้นี้ ผู้ถามเองก็มีความเข้าใจตรงเข้ามาสู่หลักนิพพานในพุทธศาสนา คือข้ามชาติข้ามชรา ข้ามโสกะ ข้ามปริเทวะ คือข้ามทุกข์ทั้งปวงอันหมายรวมถึงว่าข้ามกิเลสเครื่องเศร้าหมองได้ทั้งหมด จึงจะเป็นสุทธิคือความบริสุทธิ์ เป็นสันติคือความสงบ เป็นนิพพานดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมด อันความดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งหมด ซึ่งหมายรวมถึงความดับชาติดับชรา ดับความเกิดดับความแก่ ซึ่งใช้ถ้อยคำเป็นโวหารว่า ข้ามชาติข้ามชราข้ามโสกะข้ามปริเทวะ ข้ามได้ดับได้ดังนี้แหละ จึงจะเป็นอันชื่อว่าข้ามห้วงได้คือห้วงกิเลสห้วงทุกข์ อันเป็นโวหารที่ยืมมาจากการข้ามน้ำ ข้ามทะเลที่เรียกว่า *อรรณพ* บ้าง *โอะชะบัง* อันความเกิดความแก่รวมทั้งความตาย กับทั้งบรรดาทุกข์ทั้งปวงอื่น ๆ เป็นต้นว่าโสกะ ความเศร้าโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญ กับทั้งบรรดากองกิเลสทั้งหลาย มีต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากหรือเรียกว่า *อาสว* คือความหวังทะเยอทะยานต่าง ๆ เปรียบเหมือนอย่างเป็นทะเลลึกกว้างใหญ่ไพศาล ซึ่งสัตว์โลกต้องเวียนว่ายตายเกิด ต้องเสวยทุกข์ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาจนกว่าจะไม่สามารถที่จะนับได้ และยากที่จะสืบสาวขึ้นไปถึงต้นเดิมที่สุด หรือแม้ปลายที่สุดได้ ว่าสัตว์โลกเวียนว่ายตายเกิดเสวยทุกข์ต่าง ๆ มาตั้งแต่เมื่อไรกัน

ความมวนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก

ความที่ต้องท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดเสวยทุกข์ต่าง ๆ อยู่นี้ เรียกตามภาษาธรรมว่า **สังสารวัฏ** สังสاره แปลว่าท่องเที่ยว วัฏฏะ แปลว่าวน รวมกัน ๒ คำว่า **สังสารวัฏ** คือ **สังสารวัฏฏะ** ก็แปลว่าท่องเที่ยววนเวียนหรือวนเวียนท่องเที่ยว ท่องเที่ยว นั่นก็คือต้องถือภพถือชาติไปอยู่เรื่อย ๆ เหมือนอย่างเดินทางท่องเที่ยวไปนั้นไปนี้อยู่เรื่อย ๆ และการเดินทางท่องเที่ยวถือชาติถือภพไปเรื่อย ๆ นั้น ก็เป็นวัฏฏะคือเป็นความมวน ความมวนก็คือเป็นความเวียน วนเวียน อันหมายความว่าวนเวียนอยู่กับความเกิดความแก่ความตายในทุกชาติภพ เข้าถึงชาติภพอันหนึ่ง ก็ตั้งต้นด้วยเกิดแล้วแก่สุดท้ายก็ตาย แล้วก็เข้าถึงชาติภพต่อไปเป็นที่ ๒ ที่ ๓ ก็เกิดแก่ตาย เกิดแก่ตาย เกิดแก่ตาย วนอยู่กับความเกิดความแก่ความตายนี้เท่านั้น หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งเป็นวัฏฏะ ๓ กัวนเวียนอยู่กับกิเลส กรรม วิบาก กิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำความกรรมก็ให้วิบากคือผล วิบากคือผลนั้นก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นอีก ก็เกิดกิเลสขึ้นอีก กิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำความกรรม กรรมก็ส่งวิบากคือผล ผลนั้นก็อกิเลสขึ้นอีก กิเลสก็ก่อกรรมขึ้นอีก กรรมก็ก่อวิบากคือผล ก็เป็นอันว่าวนอยู่ในกิเลสกรรมวิบากนี้เท่านั้น ไม่ออกไปให้พ้นจากความมวนนี้ได้ เป็นความมวนเวียน คือแม้จะเป็นการท่องเที่ยวไปก็เรียกว่าสังสارهหรือสงสารนั้น แต่ก็ไม่เชื่อว่าท่องเที่ยวไปข้างไหน ท่องเที่ยวอยู่ในความมวนนี้เท่านั้น เช่นเดียวกับความมวนของกาลเวลา กลางวันกลางคืน แล้วก็กลางวัน แล้วก็กลางคืน ฤดูหนาว ฤดูร้อน แล้วก็มาฤดูฝน แล้วก็มาฤดูหนาว ฤดูร้อน แล้วก็มาฤดูฝน กัวนกันอยู่ ๓ ฤดู เดือนกัวนกันอยู่ ๑๒ เดือน ๑๓ เดือน เพราะฉะนั้นทุกคนจึงอยู่ในความมวนที่เรียกว่าวัฏฏะ จิตใจก็อยู่ในวัฏฏะกิเลสกรรมวิบาก ร่างกายก็อยู่ในวัฏฏะของธรรมชาติหรือของโลกธาตุ ซึ่งมีความมวนเวียนเช่นเดียวกัน เป็นวัฏฏะเช่นเดียวกัน ไม่ได้ไปข้างไหนวนอยู่เท่านี้ เดียวนี้กัวนอยู่ในกิเลสกรรมวิบาก ในอดีตถอยหลังไปไกลเท่าไร กัวนอยู่ในกิเลสกรรมวิบาก จะไปในอนาคตอีกนานเท่าไร กัวนอยู่ในกิเลสกรรมวิบาก ไม่ออกไปนอกกิเลสกรรมวิบาก ดังนี้แหละจึงชื่อว่าวัฏฏะ ไม่ได้ไปข้างไหน เมื่อแสนปีหมื่นปีร้อยปีก็เป็นอย่างนี้ ไปข้างหน้าอีกเท่าไรก็เป็นอย่างนี้เป็น **สังสารวัฏ**

ละความยึดถือด้วยปัญญาที่กำหนดรู้

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสั่งสอนว่า จะปฏิบัติในข้อวัตรปฏิบัติกัน มาอย่างไรก็ตาม ก็ไม่ออกไปจากสังสารวัฏคือความวน ท่องเที่ยววนเวียนดังกล่าวนี้ได้ ก็ยังอยู่กับกิเลสอยู่กับกรรมอยู่กับวิบากอยู่กับความวนเหล่านั้นนั่นแหละ จึงเรียกว่าข้าม ห่วงไม่ได้ และความวนดังกล่าวมานี้ก็เหมือนอย่างเป็นห่วงทะเลหลวง ที่สัตว์โลกต้อง ตกอยู่ เวียนว่ายกันอยู่ในมหาสมุทรใหญ่อันนี้ซึ่งยังข้ามกันไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ จึงตรัสว่า เมื่อยังปฏิบัติประกอบด้วยความยึดถืออยู่ก็ยังข้ามไม่ได้ และที่ยังยึดถืออยู่ ก็เพราะยังไม่มีปัญญาที่กำหนดรู้อันเรียกว่า *ปริญา* จึงต้องปฏิบัติทำปัญญาที่กำหนด รู้อันเรียกว่า *ปริญา* อันมีอยู่ ๓ คือ *ญาตปริญา* ความกำหนดรู้ด้วยความรู้ *ตึรณปริญา* ความกำหนดรู้ด้วยความพิจารณา *ปหานปริญา* ความกำหนดรู้ด้วยความ ละหรือการละ ยกเอาต้นหาขึ้นมาเพียงข้อเดียว จะต้องปฏิบัติทำปัญญาที่กำหนด รู้ค้นหา คือความดีนระนทะยานอยากที่บังเกิดขึ้นในจิตให้เป็น *ญาตปริญา* ความกำหนด รู้ด้วยความรู้คือ ด้วยความรู้ว่าต้นหา นั้น หน้าตาของต้นหา เป็นอย่างไร ๆ เกิดขึ้นใน จิตใจอย่างนี้ ๆ และต้นหาที่บังเกิดขึ้นในจิตใจมีหน้าตาอย่างนี้ ๆ นั้น เป็นตัว *ทุกขสมุทัย* เหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็น *ญาตปริญา* กำหนดรู้ให้รู้จักว่าต้นหาเป็น *ทุกขสมุทัย* จริง เหตุให้เกิดทุกข์จริง และกำหนดรู้ด้วยความพิจารณา คือพิจารณาว่าต้นหาเกิดขึ้นจาก อะไรและมีโทษอย่างไร จะละอย่างไรให้รู้ และในข้อที่ว่า จะละอย่างไรนั้น ก็โดยที่ พิจารณาในบรรดาสิ่งที่ยึดถือทั้งหลาย จะเป็นอารมณ์ที่ได้เห็น อารมณ์ที่ได้ยิน อารมณ์ ที่ได้ทราบได้รู้ จะเป็นศีลเป็นวัตรที่ยึดถือปฏิบัติ จะเป็นวิธีปฏิบัติต่าง ๆ อเนกประการ ว่าเป็น *อนิจจะ* คือไม่เที่ยง ต้องมีเกิดมีดับ เป็น *ทุกขะ* คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลง เป็น *อนัตตา* บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ จึงไม่ใช่เป็นเราเป็นของเรา ดังนี้เป็น *ตึรณปริญา* กำหนดรู้ด้วยความพิจารณา เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะได้ *ปหานปริญา* กำหนดรู้ด้วยการละต้นหาเสียได้

ปฏิบัติข้ามห้วงด้วยปริญา

เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะทำตนให้ปราศจากกองกิเลสทุกอย่าง ตลอดจนถึงอาสวะ คือกิเลสที่ต้องจิตสันดาน ละได้หมด ก็เป็นอันว่าละอารมณ์ที่รู้ที่เห็น ละอารมณ์ที่เห็น ที่ฟังที่ทราบที่รู้ ละศีลและวัตร ละวิธีต่าง ๆ เป็นอเนกประการได้ทั้งหมด ไม่มีตัณหา หรือความดิ้นรนทะยานอยากอยู่ในวิธีทั้งปวงเหล่านั้น ไม่มีความยึดถืออยู่ในวิธีทั้งปวง เหล่านั้นละได้หมดสิ้น ปฏิบัติทำปริญาให้บังเกิดขึ้นดังนี้จึงจะข้ามห้วงได้ ออกจาก วัฏฏะคือความวนได้ เป็นนิสสรณะคือออกไปได้ ไม่ต้องตกอยู่ในความวน ออกไปได้ เป็นนิสสรณะ ออกไปได้ ดังนี้แหละจึงเป็นการปฏิบัติข้ามห้วง พระองค์ตรัสว่า สมณพราหมณ์ที่ปฏิบัติข้ามห้วงได้ดังนี้มีอยู่ ไม่ใช่ไม่มี แต่ก็จะต้องปฏิบัติทำปริญา ให้บังเกิดขึ้นดังกล่าว จนถึงละได้ทั้งหมด ดังนี้ การปฏิบัติในสติปัฏฐาน แม้ในโพชฌงค์ ที่กำลังสวดอยู่นี้ ก็เป็นข้อปฏิบัติทำปริญยานั่นเอง

นันทมาณพปัญหาจบ

๒๙ ตุลาคม ๒๕๒๔

ครั้งที่ ๒๒ หมกมาณปัญหา

ธรรมอันเป็นเครื่องตัดทำลายตัณหา

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัฏฐานโดยลำดับมา ถึงปัญหาที่ ๘ อันเป็นปัญหาของมาณพชื่อว่าหมกกะ ซึ่งได้กราบทูลถามสมเด็จพระบรมศาสดาเป็นอันดับไปว่า “อาจารย์ทั้งหลายในปางก่อนในภายนอกศาสนาแห่งพระโคตมพุทธเจ้า กล่าวยืนยันว่า อย่างนั้นได้มีมาแล้ว อย่างนี้จักมีข้างหน้า คำนั้นทั้งหมดล้วนเป็นคำกล่าวอ้างว่าอย่างนี้ ๆ คำนั้นทั้งหมดล้วนเป็นคำที่ทำความตรึกคือคิดฟุ้งให้มาก ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบใจ คำยืนยันของอาจารย์เหล่านั้น ขอพระองค์ได้ตรัสบอกธรรมอันเป็นเครื่องตัดทำลายตัณหา ความอยากดิ้นรนทะเยอทะยานแก่ข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้ารู้แล้วก็จะพึงมีสติปฏิบัติข้ามตัณหาอันเป็นเครื่องทำให้ติดในโลกได้” ดังนี้ พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบความว่า “บุคคลผู้รู้จักนิพพานบท บทแห่งนิพพานคือทางบรรลุนิพพาน อันเป็นเครื่องหรือเป็นที่บรรเทาความติดใจหรือความยินดีหรือความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความพึงใจเสียได้ ในอารมณ์อันเป็นที่รักทั้งหลาย คือรูปทั้งหลายที่ได้เห็นทางตา เสียงทั้งหลายที่ได้ฟังทางหู กลิ่นทั้งหลายที่ได้ทราบทางจมูก รสทั้งหลายที่ได้ชิมทางลิ้น สิ่งถูกต้องทั้งหลายที่ได้สัมผัสทราบทางกาย และเรื่องของรูปเป็นต้นเหล่านั้น ที่ได้คิดได้รู้ทางมโนคือใจในโลกนี้ และเป็นธรรมอันไม่มีเปลี่ยนแปลง ดั่งนั้นแล้วเป็นคนมีสติ เป็นผู้ที่เห็นธรรม ดับกิเลสเสียได้ เป็นผู้ที่ยังบริบูรณ์แล้วทุกเมื่อ นั้นแหละข้ามตัณหาอันเป็นเครื่องติดในโลกได้” ดังนี้

ตามคำถามและคำตอบนี้ ใจความของคำถามก็ได้กล่าวแสดงถึงคำสั่งสอนของอาจารย์ทั้งหลายในปางก่อนในภายนอกพุทธศาสนา ว่าต่างได้แสดงยืนยันว่าอย่างนั้น ได้มีมาแล้ว อย่างนี้จักมีต่อไปข้างหน้าอยู่เป็นอันมาก อันคำแสดงยืนยันดังกล่าวถึงอดีตและอนาคตดังกล่าวนี้ แม้ในลัทธิศาสนาที่เกิดภายหลังพุทธศาสนาภายนอกพุทธศาสนา ก็มีกล่าวสั่งสอนกันอยู่เป็นอันมากเช่นกัน แต่ในขณะที่หมกมณพได้กราบทูลถามนั้น พุทธศาสนาเพิ่งเกิดขึ้นใหม่ อันนับว่าเป็นศาสนาที่กำลังเกิดในปัจจุบันบัดนั้น ยังไม่มีลัทธิศาสนาอื่นเกิดขึ้นภายหลัง พุทธศาสนาเพิ่งเริ่มจะบังเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงมีแต่ลัทธิศาสนาหรือลัทธิที่สั่งสอนกันมาเก่าก่อน อันนับว่าเป็นภายนอกพุทธศาสนา ทั้งนั้น เมื่อแสดงถึงอดีตหรืออนาคตก็ย่อมจะยืนยันอย่างนั้น ซึ่งคำที่แสดงยืนยันทั้งหมดนั้นก็ล้วนแต่เป็นคำอ้างเอาว่าเป็นอย่างนี้ ๆ จะอ้างว่าได้ฟังมาจากเทพเจ้า หรือฟังมาจากอาจารย์ก็ตามที ก็รวมอยู่ในคำที่ว่าเป็นคำที่อ้างเอาทั้งนั้นว่าอย่างนี้ ๆ โดยที่ผู้ทีกล่าวสั่งสอนนั้นมิได้รู้เห็นด้วยตนเอง มิได้ถูกต้องด้วยตนเอง ฉะนั้น จึงล้วนเป็นถ้อยคำที่เพิ่มวิตกคือความคิดฟุ้งให้มากขึ้นเท่านั้น หมกมณพ จึงไม่ชอบใจ ขอให้พระบรมศาสดาทรงบอกธรรม คือคำสั่งสอนที่เป็นสัจจะคือความจริง อันเป็นเครื่องตัดทำลายตัณหาคือความอยากทะเยอทะยานต่าง ๆ และก็ต้องขอให้ธรรมตรัสบอกนั้น เป็นธรรมชนิดที่เมื่อรู้แล้ว ก็จะไม่พึงมีสติประพฤติกปฏิบัติข้ามตัณหาอันเป็นเหตุให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ ดังนี้

ตัณหาเป็นทุกขสมุทัย

ตามคำถามนี้ก็แสดงภูมิธรรมของผู้ถาม ว่าได้ตั้งอยู่ในภูมิธรรมที่สูงเช่นเดียวกัน เพราะว่าได้มองเห็นความที่ไม่บังเกิดประโยชน์แห่งคำสั่งดังกล่าวมาข้างต้น เพราะว่าไม่เป็นเหตุให้ข้ามตัณหาซึ่งทำให้ติดอยู่ในโลกได้ และตัวผู้ถามเองก็มีความตระหนักรู้ว่า ตัณหาอันเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงต้องการธรรมที่จะตัดตัณหาได้ ที่จะทำลายตัณหาความอยากทะเยอทะยานดิ้นรนได้ ฉะนั้น จึงขอให้ตรัสบอกธรรมซึ่งมีวัตถุประสงค์เพียงข้อเดียว คือให้ตัดตัณหาเสียให้ได้ ให้ทำลาย

ตัณหาเสียให้ได้ ดังนี้ ซึ่งปัญหานี้ก็น่าจะเป็นของผู้มีปัญญาทั่วไป เพราะว่าตัณหาเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นในจิตใจ และทุกคนก็รู้ ทั้งเมื่ออยู่กับตัณหามานาน ก็ย่อมรู้ว่าตัณหาเป็น *ทุกขสมุทัย* เป็นเหตุให้เกิดทุกข์น้อยหรือมากเหมือนอย่างตัณหาที่บังเกิดขึ้นในจิตใจของทุกคน เป็นความอยากเป็นความทะเยอทะยานดิ้นรนไปต่าง ๆ โดยเป็น *กามตัณหา* ความอยากทะเยอทะยานดิ้นรนไปในกาม คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลายบ้าง ในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี้บ้าง ในวิภพคือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี้ อันได้แก่ปรารถนาที่จะให้สิ่งที่ไม่ชอบใจสิ้นไปหมดไปดังนี้บ้าง และเมื่อความอยากทะเยอทะยานดิ้นรндังกล่าวนี้บังเกิดขึ้น ทุกคนก็รู้ว่าบัดนี้จิตของตนกำลังดิ้นรนกระสับกระส่ายกวัดแกว่ง อยากจะได้นั้นอยากจะได้นี้ อยากจะเป็นนั้นอยากจะเป็นนี้ อยากที่จะให้สิ่งที่ไม่ชอบ จะเป็นบุคคลก็ตามจะเป็นวัตถุก็ตาม สิ้นไปหมดไป ทุกคนก็รู้จิตของตนเองว่าบัดนี้กำลังดิ้นรนอยู่กวัดแกว่งอยู่ดังกล่าวและก็ย่อมรู้ว่า เป็นทุกข์ ไม่สบายกายไม่สบายใจ สีหน้าก็ไม่ผ่องใส ร่างกายก็ทุกข์ระทมไม่สดชื่นไม่ชื่นบาน ก็เป็นทุกข์ที่ทุกคนก็รู้อยู่ เป็นทุกข์ปัจจุบัน แต่ว่าแม้เช่นนั้นก็ไม่สามารรถที่จะสลัดตัณหา คือความอยากทะเยอทะยานดิ้นรन्दังกล่าว ให้พ้นไปจากจิตใจได้ ตัณหาคือความอยาก ดังกล่าวนี้ยังเกาะจิตใจอยู่อย่างเหนียวแน่นไม่ยอมปล่อยสลัดไม่ออกข้ามไม่พ้น ข้อที่ว่าข้ามไม่พ้นนั้นก็คือจะไปไหน ๆ ก็ไม่พ้น จะอยู่ในบ้านก็ไม่พ้น จะเข้าวัดก็ไม่พ้น จะออกป่าก็ไม่พ้น จะขึ้นไปในอากาศก็ไม่พ้น จะลงไปในน้ำก็ไม่พ้น จะลงไปได้ดินก็ไม่พ้น ข้ามไม่พ้น ก็เพราะว่าเมื่อบุคคลไปที่ไหนจิตก็ไปที่นั่น ตัณหาที่เกาะอยู่กับจิตก็ไปที่นั่น เพราะฉะนั้น จึงข้ามไม่พ้น ข้ามน้ำข้ามทะเลหรือแม้ข้ามโลกยังข้ามพ้น แต่ว่าข้าม ตัณหาไม่ข้ามไม่พ้น เพราะว่าติดไปกับผู้ข้าม ไปไหนก็ไปด้วย

บุคคลมีตัณหาเป็นที่ ๒

เพราะฉะนั้น จึงมีพระพุทธภษิตตรัสไว้ว่า *ตณฺหาทุตฺติโย ปุริโส* บุรุษบุคคลมี ตัณหาเป็นที่ ๒ คือเป็นเพื่อน เพราะเพื่อนนั้นก็บุคคลที่ ๒ ซึ่งไปไหนก็ไปด้วย แม้ว่าเพื่อนที่เป็นบุคคลด้วยกันอย่างเช่นสามีภรรยา ภรรยา นั้นท่านก็เรียกว่าเป็นบุคคล

ที่ ๒ ของสามี คือเป็นเพื่อนที่ไปด้วยกัน แต่แม้เช่นนั้นก็ยังพรากกันได้ แต่ว่าตัณหา
 นี้ไม่มีพราก เป็นที่ ๒ ที่อยู่ติดกับจิตใจไปด้วยกันทุกแห่ง เมื่อไปด้วยกันทุกแห่ง ดังนี้
 จึงหนีไม่พ้นข้ามไม่พ้น ดังจะพึงเห็นได้ว่า บุคคลเป็นอันมากนั้นเมื่อบังเกิดทุกข์ร้อนขึ้นแล้ว
 ก็แสวงหาที่พ้นทุกข์ที่ดับทุกข์กันต่าง ๆ ทำอย่างนั้นบ้างอย่างนี้บ้าง ไปที่นั่นบ้างที่นี้บ้าง
 เพื่อจะให้ดับทุกข์พ้นทุกข์ แต่ตราบใดที่ยังเอาตัณหาไปด้วยแล้ว ไม่มีที่ไม่มีเวลาที่จะ
 พ้นทุกข์ที่จะข้ามทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น แม่หมกมณฑปเองถึงจะรู้จักตัณหาที่บังเกิดขึ้น
 ในจิต และรู้ว่าตัณหาเป็น*ทุกขสมุทัย* เหตุให้เกิดทุกข์ ก็ไม่สามารถที่จะสลัดตัณหาออก
 ไปได้ ก็เหมือนอย่างบุคคลทั่วไปนี้แหละ ไม่ใช่แปลกประหลาดแตกต่างออกไป เหมือน
 บุคคลทั่วไป บุคคลทั่วไปนั้นในอดีตในปัจจุบันในอนาคตก็เหมือนกัน ก็เป็นอย่างนี้
 เหมือนกันหมดไม่แตกต่างกัน เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นปัญหาที่สูงหรือต่ำ ตื้นหรือลึก
 แต่เป็นปัญหาที่เป็นธรรมดาซึ่งทุก ๆ คนก็ต้องประสบกันอยู่ เป็นธรรมดาเป็นสามัญ
 เรียกว่าเป็น *สามัญปัญหา* ไม่ใช่เป็นปัญหาพิเศษอะไร เป็นธรรมดา แต่ว่าหมกมณฑป
 นั้นได้รู้จักกำหนดดูให้รู้จัก รู้จักตัณหา รู้จักผลของตัณหา ที่เป็นตัวความทุกข์ และ
 ก็รู้จักว่าบรรดาลัทธิศาสนาที่สั่งสอนกันมาต่าง ๆ อ่างอดีตอ่างอนาคตอย่างนั้น
 อย่างนี้ นั้น ก็ล้วนช่วยไม่ได้ บัดเป่าตัณหาออกไปไม่ได้ ดับตัณหาไม่ได้ ข้ามตัณหา
 ไม่ได้ ข้ามไม่พ้นหนีไม่พ้นดังกล่าว จึงมาราบทูลถามพระพุทธเจ้าเพื่อให้ตรัสบอก
 ธรรมเพียงข้อเดียว สำหรับที่จะให้ตัดตัณหาให้ข้ามตัณหาให้ตัดอยู่ในโลกได้

โลกกับตัณหา

และข้อที่ว่าติดอยู่ในโลกนั้น ก็คือทุก ๆ อย่างที่ตัณหาติดอยู่พัวพันอยู่ ก็รวม
 อยู่ในคำว่าโลกทั้งหมด ไม่ใช่ในโลก รวมอยู่ในคำว่าโลกคำเดียวทั้งนั้น กามก็เป็นโลก
 ภพก็เป็นโลก วิภพก็เป็นโลก ตัณหาในกามก็*กามโลก* ตัณหาในภพก็*ภวโลก* ตัณหา
 ในวิภพก็*วิภวโลก* โลกทั้งนั้น รวมอยู่ในคำว่าโลกคำเดียวทั้งหมด และคำว่าโลกนี้เล่า
 ก็ได้มีพระพุทธพจน์ขยายความออกไปอีกในพระบาลีแห่งหนึ่งซึ่งมีความว่า ก็รวมเข้า
 ในอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ นี้แหละ คือตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับ
 กลิ่น ลิ้นกับรส กายและโณภูฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง มนะคือใจกับธรรมคือเรื่องราว

ที่ใจคิดใจรู้ต่าง ๆ คำว่าโลกนั้นก็รวมอยู่ในอายตนะภายในภายนอกนี้แหละ และอายตนะภายในภายนอกนี้เล่า ก็อยู่ในอรรถภาพของทุกคนนี้แหละ ไม่ใช่อยู่ที่ไหน และตัณหาที่บังเกิดขึ้นนั้นเล่า จะเป็นกามตัณหาที่ตาม ภวตัณหาที่ตาม วิภวตัณหาที่ตาม รวมเข้ามาแล้วก็เป็นตัวกันในรูปที่ตาได้เห็น ในเสียงที่หูได้ยิน ในกลิ่นที่จมูกได้ทราบ ในรสที่ลิ้นได้ทราบ ในสิ่งถูกต้องที่กายได้ทราบ และในเรื่องราวที่ใจได้รู้ได้คิด ตัณหาที่บังเกิดขึ้นในสิ่งเหล่านี้แหละ ไม่ใช่บังเกิดขึ้นในที่อื่น รวมเข้ามาก็คือในรูปในเสียงในกลิ่นในรสในโณภูมิจิตใจและในธรรมคือเรื่องราวนี้เอง ซึ่งมาเป็นอารมณ์ของใจหรือของจิตเอง และบรรดาอารมณ์ของจิตใจเองดังกล่าวก็รวมอยู่ในเรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เรื่องโณภูมิจิตใจ และเรื่องราวที่ใจคิดใจนึกใจรู้ อันเป็นอารมณ์ที่เรียกว่า*ปิยรูป* รูปเป็นที่รัก รูปคำนี้ไม่ได้หมายเฉพาะรูปที่ตาเห็นอย่างเดียว แต่หมายถึงทั้งหมด เหมือนอย่างที่เราเรียกว่า*รูปลักษณะ* เป็นลักษณะที่บังเกิดขึ้นแม้ในจิตใจเอง ก็เรียกว่ารูป ก็คืออารมณ์อารมณ์ที่เป็นที่รักนี้เองเป็นเครื่องนำ ตัณหาที่บังเกิดขึ้นในอารมณ์ที่เป็นที่รักเหล่านี้

ตรัสสอนให้ดับตัณหาที่จิต

เพราะฉะนั้น ในทางพุทธศาสนาพระบรมศาสดาจึงตรัสสอนเข้ามาให้ดับตัณหาที่จิตนี้เอง เมื่อดับตัณหาที่จิตนี้ได้ก็ดับทุกข์ได้ ไม่ต้องวิ่งไปหาสถานที่ใด ๆ อันเป็นที่ดับทุกข์ ไม่ต้องวิ่งไปวัด ไม่ต้องวิ่งไปบ้าน ไม่ต้องวิ่งไปป่า ไม่ต้องวิ่งไปในอากาศ ในแผ่นดินอะไรทั้งหมด เมื่อดับตัณหาที่จิตได้ก็ดับทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสตอบชี้โดยตรงเข้ามาว่า ผู้ที่รู้จัก*นิพพานบถ* ทางบรรลุนิพพาน อันเป็นเหตุบรรเทา *ฉันทราคะ* หรือจะกล่าวว่าเป็นความบรรเทาละ*ฉันทราคะ*ก็ได้ *ฉันทะ*ก็คือความพึงใจหรือพอใจ *ราคะ*ก็คือความติดใจความยินดี ความกำหนัด บรรเทาละ*ฉันทราคะ*ได้ ละ*ฉันทราคะ*ในอะไร ก็ในอารมณ์อันเป็นที่รักทั้งหลายที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ คือทางตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจดังกล่าวมานั้นนี้แหละ เมื่อเห็นอะไรได้ยินอะไรเป็นต้น หากจะเกิดความพึงใจขึ้นมา เกิดความยินดี ความติดใจขึ้นมา ก็ให้บรรเทาละเสีย ระวังเสีย การปฏิบัติดังนี้เรียกว่าเป็น*นิพพานบถ* ทางบรรลุนิพพานอันเป็นสิ่งที่ไม่เคลื่อนคือไม่เปลี่ยนแปลง

การปฏิบัติบรรเทาละฉันทราคะเป็นนิพพานบท

อันคำว่าไม่เคลื่อนหรือไม่เปลี่ยนแปลงนี้ ก็มีความหมายว่าการปฏิบัติบรรเทา ฉันทราคะ ความพึงใจพอใจ ความติดใจยินดีในอารมณ์อันเป็นที่รักทั้งหลายดังกล่าวนั้น เป็นทางบรรลุนิพพานทางเดียวที่ใครจะมาแก้ไขไม่ได้ จะมาเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เป็นสัจจะ คือความจริงทางเดียวเท่านั้น เรียกว่านิพพานบท ทางนิพพาน และนิพพานบท ทางนิพพานนี้ก็มีใช้ว่าอยู่ห่างไกลที่ไหน อยู่ที่มีการปฏิบัติบรรเทาคือละฉันทราคะใน อารมณ์อันเป็นที่รักทั้งหลายนี้แหละ จึงมิใช่เป็นธรรมที่สูงที่ต่ำที่ตื่นที่ลึก แต่เป็นธรรมสามัญ เป็นธรรมธรรมดาที่ทุกคนปฏิบัติได้ เพราะนิพพานบท ทางนิพพานนั้นไม่ได้อยู่ที่ไหน อยู่ที่มีการปฏิบัติบรรเทาละฉันทราคะ ใครก็ตามเมื่อเห็นอะไรที่น่ารักน่าชอบใจ ได้ยิน เสียงอะไรที่น่ารักน่าชอบใจ ก็คอยระมัดระวังใจไม่ให้เกิดความพึงใจไม่ให้เกิดความติดใจ ยินดี ระวังเสียดับเสียอยู่แล้ว ก็เรียกว่าเป็นนิพพานบท ทางบรรลุนิพพานของผู้นั้นขึ้นมาทันที แล้วก็เส้นทางเดียวที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้แก้ไขไม่ได้ ที่ถูกต้อง เป็นสัจจะคือ ความจริงอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงชี้ตรงเข้ามาตรงจุดนี้ ให้ปฏิบัติใน จุดนี้ โดยที่ใช้สติใช้ปัญญาปฏิบัติ จะมองเห็นธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริง ว่าเป็นจริง ตามที่ตรัสสั่งสอน เมื่อค้นหาเกิดขึ้นก็เป็นทุกข์จริง ดับค้นหาได้ก็ดับทุกข์จริง เป็นความจริง และเมื่อเห็นความจริงดังนี้แล้ว ก็ดับกิเลสคือดับตัณหาได้ เพราะฉะนั้น คำสั่งสอนที่ทรงแสดงแก่นี้ก็เป็นธรรมธรรมดาสามัญ ไม่ใช่เป็นธรรมที่สูงที่ต่ำที่ตื่นที่ ลึกดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นธรรมดา เป็นธรรมสามัญ และเมื่อใช้สติใช้ปัญญา ก็สามารถที่จะรู้ได้จะปฏิบัติได้ และทำได้ไม่ยาก และเมื่อเป็นดังนี้แล้วก็จะข้ามตัณหาอันทำให้ ติดในโลกได้ ข้ามได้ตรงนี้ และอันนี้เป็นสัจจะคือความจริง ดังที่ท่านจะสวดต่อไป

ครั้งที่ ๒๓
หมกมณปัญหา (ต่อ)

ทบทวนหมกปัญหาและพระพุทพพยากรณ์

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัญฐานมาโดยลำดับ ถึงหมกปัญหาที่ ๘ ซึ่งมีตอนเดียวคือหมกมณพได้กราบทูลถาม และพระบรมศาสดาได้ตรัสตอบ ซึ่งหมกมณพมิได้ถามต่อ ก็เป็นอันจบหมกปัญหาเพียงเท่านั้น ความในปัญหาที่กราบทูลถาม และในพุทพพยากรณ์คือพระพุทพเจ้าตรัสตอบได้แสดงแล้ว แต่ก็มีข้อธรรมที่จะพึงกล่าวเพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติ อันเป็นทางเดียวกันกับสติปัญฐานที่พระพุทพเจ้าได้ทรงแสดงสอน จึงจะกล่าวย่อความและขยายความในปัญหาและปัญหาพยากรณ์คือตอบปัญหาในทางปฏิบัติอีกครั้งหนึ่ง โดยที่ปัญหานี้ได้กราบทูลถามขอให้ทรงบอกธรรมอันเป็นเครื่องตัดทำลายตัณหา ซึ่งรู้แล้วมีสติประพุดอยู่ก็จะพึงข้ามตัณหาอันเป็นเหตุให้ติดอยู่ในโลกเสียได้

ในปัญหาพยากรณ์คือคำตอบปัญหาของพระพุทพเจ้า พระองค์ได้ทรงสอนให้รู้จักนิพพานบท บทแห่งนิพพาน คือทางแห่งนิพพานหรือทางบรรลุนิพพาน อันไม่เปลี่ยนแปลงคือไม่กลับกลาย โดยทางซึ่งเอาความปฏิบัติบรรเทา คือละฉันทราคะในปิยรูปทั้งหลาย คือในอารมณ์อันเป็นที่รัก ก็ได้แก่อารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปารมณเป็นต้น ที่เข้ามาสู่จิตโดยทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวารเป็นต้น ซึ่งเมื่อรู้จักแล้วมีสติเห็นธรรม คือเห็น

สัจจะคือความจริง ก็ระดับกิเลสได้ ก็จะมีบร้งบตั้งนี้ จึงจะข้ามต้นหาอันเป็นเหตุให้ติดอยู่ในโลกเสียได้ ดังนี้ และก็ได้อธิบายความไปแล้ว ย้ำในข้อที่ว่า ในปัญหาผู้ถามก็มีปัญญจนถึงรู้จักว่าต้นหาเป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ แต่แม้เช่นนั้นก็ยังข้ามไม่ได้ ก็เพราะว่าจะไปข้างไหน ๆ ต้นหาที่ติดอยู่กับใจ ไม่สามารถจะขว้างทิ้งออกไปได้ เมื่อเป็นดังนี้ ไปไหนก็ข้ามไม่พ้น หนีไม่พ้น และก็ขอให้ตรัสบอกตรงเงื่อนนี้คือเงื่อนที่จะปฏิบัติบรรเทาคือละต้นหาเสียได้ ข้ามเสียได้ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้ทรงชี้เอานิพพานบท บทคือทางแห่งนิพพาน และบทคือทางแห่งนิพพานนี้ ก็ทรงชี้เอาที่ความบรรเทาคือละฉันทราคะในปิยรูปทั้งหลายดังกล่าว

กิเลสต้นหาเกิดจากปิยรูป

เพราะฉะนั้น จึงควรที่จะพิจารณาตรงเงื่อนนี้ซึ่งได้เริ่มกล่าวแล้ว ว่าปิยรูปนั้นมีใช้หมายเอารูปที่เห็นทางตาเท่านั้น แต่หมายถึงอารมณ์ทั้ง ๖ มีรูปอารมณ์เป็นต้น เพราะคำว่ารูปในที่นี้ก็เหมือนอย่างที่ใช้กันว่ารูปลักษณะ หรือคำอื่นเช่นรูปการณอื่นให้หมายถึงลักษณะอันเป็นเครื่องกำหนดของการณ์คือเหตุ หรือคำอื่นอีกเช่นคำว่ารูปเรื่อง เช่นรูปเรื่องเป็นอย่างไร ก็เพื่อให้หมายถึงลักษณะอันเป็นเครื่องกำหนดของเรื่องที่จะแกลงหรือที่จะพูด หรือที่จะหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นของเรื่อง ก็เป็นรูปเรื่องดังนี้เป็นต้น ปิยรูปจึงหมายถึงอารมณ์อันเป็นที่รัก และเมื่อได้พบอารมณ์อันเป็นที่รัก จึงได้เกิดฉันทะเกิดราคะขึ้นในอารมณ์อันเป็นที่รักนั้น ฉันทะนั้นก็คือความพึงใจหรือความพอใจ หรือรวมกันว่าความพึงพอใจ ราคะนั้นก็คือความติดใจยินดีเพลิดเพลินชอบใจ ปิยรูป จึงเป็นสิ่งสำคัญคืออารมณ์อันเป็นที่รัก เมื่อมีฉันทะอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่รักดังกล่าว นี้แหละคือที่ตั้งของต้นหาทั้งหลายหรือที่ตั้งของกิเลสทั้งหลาย และก็เป็นตัวต้นหาเป็นตัวกิเลสด้วย เพราะฉะนั้น จึงไม่สามารถจะสละได้ เพราะว่ามีฉันทะมีราคะเสียแล้วในสิ่งนั้น สิ่งนั้นก็กลายเป็นปิยรูป อารมณ์อันเป็นที่รัก หรือว่าสิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินนั้นเป็นอารมณ์อันเป็นที่รักเสียแล้ว ก็เกิดฉันทะเกิดราคะขึ้นในอารมณ์

อันเป็นที่รักกันนั้น ดั่งนี้จะเห็นว่าเป็นความซับซ้อน จนยากที่จะรู้ว่าอะไรเกิดหน้าอะไรเกิด หลัง อารมณ์อันเป็นที่รักเกิดก่อนหรือฉันทราคะเกิดก่อน เพราะว่าต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน เป็นไปอยู่ตั่งนี้นานมานานักหนา เหมือนอย่างไก่กับไข่ไก่ อันไหนจะเกิดก่อนกัน ตัวอารมณ์อันเป็นที่รักและตัวฉันทราคะนั้นก็เช่นเดียวกัน เป็นสิ่งที่ซับซ้อนกันมานาน ที่ว่าซับซ้อนกันมานานนั้นก็มิใช่ว่าซับซ้อนกันที่ไหน ก็ซับซ้อนกันอยู่ในจิตใจนี้เอง รวมอยู่ในจิตใจนี้แหละ

อาสวอนุสัย นีวรณ และอกุศลมูล

ดั่งจะพึงเห็นว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกิเลสเอาไว้ในจิตนี้ โดยชื่อว่าอาสวอนุสัย ก็มี นีวรณก็มี อกุศลมูลก็มี และตามชื่อของกิเลสเหล่านี้ ที่ชื่อว่าอาสวอนุสัยนั้น ก็คือกิเลสที่ต้องจิตสันดานนอนจมอยู่ในจิต จึงเป็นกิเลสอย่างละเอียด ที่เรียกว่านีวรณนั้น ก็คือเป็นกิเลสที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความสงบ ไม่ให้ได้ปัญญา อีกชื่อหนึ่งก็เรียกว่าปริยุฏฐาน กิเลส กิเลสที่ปล้นจิตกลุ่มมุ่มจิต คือที่ทำความจิตให้กลัดกลุ้ม ก็เรียกกันว่าเป็นกิเลสชั้นกลาง ที่ปรากฏอยู่ในจิตใจ เมื่อเกิดขึ้นทุกคนก็รู้ว่าบัดนี้เรากำลังชอบ บัดนี้เรากำลังโกรธ หรือว่าบัดนี้เรากำลังหลงไหล ถ้าดูเข้ามา ที่เรียกว่าเป็นอกุศลมูลนั้น ก็คือว่าที่แรงจนถึงก่ออกุศลกรรมทางกายทางวาจาทางใจ ให้ฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้างเป็นต้น ดั่งนี้ก็เป็นอกุศลมูลที่เรียกกันว่าเป็นอย่างหยาบ อย่างหยาบนั้นทุกคนก็รู้ แต่ว่ากำลังที่จะต้านทานนั้นไม่พอ ก็ต้องทำไปตามกำลังของกิเลสที่สั่งที่บงการ ที่เป็นนีวรณก็รู้ แต่ว่าที่เป็นอาสวอนุสัยนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และทรงแสดงไว้แต่บุคคลผู้ที่ยังมิได้ปฏิบัติให้ได้สมาธิได้ปัญญาที่จะเจาะแทงลงไป ย่อมไม่รู้ย่อมไม่เห็น เพราะว่าเป็นอย่างละเอียด ที่ท่านเปรียบเหมือนตะกอนนอนกันตุ่ม น้ำในตุ่มก็ใส ในขณะที่จิตใจสงบไม่มีอารมณ์เข้ามารบกวน จิตใจก็ใส หรือว่าปฏิบัติธรรมเบื้องต้น จิตใจก็ใส ดูสะอาดปลอดโปร่งเหมือนไม่มีกิเลส แต่อันที่จริงนั้นกิเลสที่เป็นตะกอนยังอยู่ คืออาสวอนุสัยยังไม่สิ้น เมื่อมีอารมณ์มากวนอาสวอนุสัยนี้ก็ฟุ้งขึ้นมา ก็เป็นนีวรณจนถึงเป็นกิเลสที่เป็นอกุศลมูลดังกล่าวมานั้น เพราะฉะนั้น กิเลสทั้งหลายจึงมีซับซ้อนกันอยู่มากมาย ดั่งนี้

ปิยรูปซบซ้อนกันอยู่กับกิเลสอย่างละเอียด

และปิยรูปนั้นก็ เป็นสิ่งที่มีซบซ้อนกันอยู่กับกิเลสที่เป็นอย่างละเอียดนั้น เช่นเดียวกัน เพราะว่าราคะอันสัณฺฑิ อุนฺสัณฺฑิคือราคะ หรือว่ากามาสวะ อาสวะคือกาม ก็มีปิยรูปของราคะของกามที่เป็นอย่างละเอียดคู่กันอยู่ เป็นเคำอารมณ์อันเป็นที่รัก คืออารมณ์ของกามของราคะ เป็นรูปลักษณะหรือเป็นรูปเรื่องเป็นรูปการณของราคะของกามประกอบกันอยู่ในจิตส่วนลึกนั้น ครั้นเมื่อได้เห็นรูปอะไร เมื่อรูปที่เห็นนั้นไปตรงกันเข้ากับลักษณะแห่งรูปอันเป็นที่ตั้งอาศัยของกามของราคะที่เป็นชั้นละเอียด กามหรือราคะก็ไผ่ลหน้าขึ้นมาคือพุ่งขึ้นมา ปรากฏเป็นฉันทะ ความพึงพอใจ ราคะ ความติดใจยินดีในรูปนั้น ดังนี้ ก็แปลว่าในปัจจุบันทุก ๆ คนนั้นก็ มีปิยรูป มีราคะที่เป็นชั้นละเอียดอยู่ด้วยกัน หรือฉันทะก็เช่นเดียวกัน ที่เป็นอย่างละเอียดอยู่ด้วยกัน ประกอบกันอยู่ ซบซ้อนกันอยู่ เมื่อเห็นรูปอะไร ถ้ารูปนั้นไปตรงกับลักษณะของสิ่งที่ราคะหรือที่กามอันเป็นอย่างละเอียดตั้งอยู่ กามหรือราคะนั้นก็พุ่งขึ้นมาในรูปที่เห็นนั้นก็มาเป็นนิเวรณ เป็นกามฉันท์ หรือเป็นฉันทะเป็นราคะที่เป็นชั้นนิเวรณ บังเกิดขึ้นกลุ่มมรุมจิตใจ ดังนี้ก็กล่าวได้ว่า เป็นมารบพ คือทางของมาร และเป็นเครื่องติดอยู่ในโลก อันทำให้ไม่สามารถที่จะพรากจิตออกไปจากอารมณ์อันเป็นที่รัก จากฉันทะจากราคะได้ ก็เพราะว่าไปรักเสียแล้ว สิ่งที่รักนั้นจึงเป็นปิยรูป ไปพึงพอใจเสียแล้วก็ เป็นฉันทะ ไปติดใจยินดีเสียแล้วก็ เป็นราคะ เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่ต้องการที่จะสละ ไม่ต้องการที่จะละ ต้องการที่จะรักษาเอาไว้ แม้ว่าประสบความทุกข์แสนสาหัสอันเป็นทุกขเวทนาก็ต้องการที่จะละแต่เพียงตัวทุกขเวทนานั้นเท่านั้น แต่ว่าไม่ต้องการที่จะละปิยรูป ไม่ต้องการที่จะละฉันทะราคะ เพราะว่าไปพึงพอใจไปติดใจยินดี ฉะนั้น บรรดาภิเลสทั้งหลายซึ่งติดอยู่กับใจติดอยู่กับจิต อันเมื่อจิตไปไหนก็ไปด้วยดังที่กล่าวมานั้น ก็มีใช้ว่าสิ่งเหล่านั้นจะเป็นอารมณ์อันเป็นที่รัก หรือเป็นต้นหาเป็นกิเลสดังกล่าวก็ตาม จะมาติดเองแต่อันที่จริงนั้นจิตนี้เองไปติดเข้า ไปพึงพอใจเข้า ไปติดใจยินดีเข้า อยู่ที่จิตนี้เองและจิตนี้เองไม่ยอมที่จะสลัด

อาศัยอนุปัสสนาสติปฏิบัติบรรเทาละกิเลสตัณหา

ทางปฏิบัตินั้นจึงต้องใช้การปฏิบัติบรรเทาละ คำว่าบรรเทาละนั้นก็หมายความว่าละไปโดยลำดับ จึงเรียกว่าบรรเทาคือทำให้น้อยลงไป ๆ โดยลำดับ ด้วยวิธีจะทำจิตนี้เองไม่ให้พึงพอใจ ไม่ให้ติดใจยินดี การที่จะปฏิบัติดังนี้ก็ต้องอาศัยมีสติเห็นธรรมชาติความมีสตินั้นก็เป็นสติ เห็นธรรมนั้นก็เป็นปัญญา ความมีสตินั้นที่จะเป็นตัวสติอันจะนำให้เห็นธรรม จะต้องเป็นสติที่เป็นอนุปัสสนา คือตามดูตามรู้ตามเห็นความเป็นไปของอารมณ์ทั้งหลาย จึงมาถึงสติปัญญาทั้ง ๔ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ตั้งสติเป็นอนุปัสสนา ตามดูตามรู้ตามเห็นกายเวทนาจิตธรรมที่เป็นไป ดังที่ตรัสสอนแยกแยะออกไป ว่าให้ดูกายนั้นคือดูอย่างไรบ้าง ดูเวทนานั้นคือดูอย่างไรบ้าง ดูจิตนั้นคือดูอย่างไรบ้าง ดูธรรมนั้นดูอย่างไรบ้าง แยกเป็นข้อ ๆ ไปก่อน แล้วก็รวมเข้ามาว่ากายเวทนาจิตธรรมนั้นก็เนื่องเป็นอันเดียวกัน รวมกันเป็นสิ่งที่เราเรียกว่าบุคคลชายหญิงหรือตัวเราของเราแน่แหละ เพราะทุกคนก็มีกายมีเวทนามีจิตมีธรรมประกอบกันอยู่ไม่พรากจากกัน เป็นอุปาทินกาย อุปาทินเวทนา อุปาทินจิต อุปาทินธรรม ที่มีใจครองที่มีใจยึดถือ เป็นตัวเราเป็นของเราอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ก็ให้หัดดูแยกออกไปว่า อันที่จริงนั้นก็แยกออกไปเป็นกายเป็นเวทนาเป็นจิตเป็นธรรม แล้วก็รวมเข้ามา และจะทำดีจะทำชั่ว เป็นกุศลกรรมเป็นอกุศลกรรม ก็กายเวทนาจิตธรรมนี้แหละจะบังเกิดกิเลสจะเป็นราคะโทสะโมหะ หรือจะเป็นฉันทราคะดังกล่าว หรือจะเป็นตัณหา ก็กายเวทนาจิตธรรมนี้แหละสร้างขึ้นด้วย ครอบด้วย ไม่ใช่อื่น เพราะฉะนั้น จึงให้มีสติกำหนดดูตามดูตามรู้ตามเห็นกายเวทนาจิตธรรม ให้รู้กายเวทนาจิตธรรมที่เป็นสภาวะ คือที่เป็นไปตามสภาพธรรมชาติธรรมดานั้นอย่างหนึ่ง เมื่อกายเวทนาจิตธรรมจะก่อกิเลสขึ้นจะก่ออกุศลกรรมขึ้น ก็ให้รู้ นั้นอย่างหนึ่ง เมื่อกายเวทนาจิตธรรมจะก่อกิเลส จะก่อบุญกรรม หรือจะก่อการปฏิบัติธรรมที่เป็นส่วนดีส่วนชอบอันตรงกันข้ามขึ้น ก็ให้รู้ นั้นอย่างหนึ่ง ให้มีสติตามดูตามรู้ตามเห็น แต่ว่ามุ่งให้มีสติตามดูตามรู้ตามเห็นกายเวทนาจิตธรรม ที่เป็นไปอยู่ตามสภาพธรรมตา อันเป็นสิ่งที่เกิดดับ

พิจารณาให้ได้วิปัสสนาปัญญา

เพราะฉะนั้น ก็ดูให้รู้ให้เห็นตลอดจนถึงเกิดดับของกายเวทนาจิตธรรม ให้รู้เกิดของกายเวทนาจิตธรรม ให้รู้ดับของกายเวทนาจิตธรรม ให้รู้ทั้งเกิดทั้งดับของกายเวทนาจิตธรรม ทั้งที่เป็นภายนอกทั้งที่เป็นภายในทั้งหมด ว่ากายเวทนาจิตธรรมทั้งหมดนั้นจะเป็นภายนอกก็ตาม เป็นภายในก็ตาม ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับทั้งนั้น ดังนี้ก็เรียกว่าเป็นการปฏิบัติให้เห็นธรรมคือสัจจะความจริง ดังที่เกิดดวงตาเห็นธรรมขึ้นแก่ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นต้น เมื่อฟังธรรมจักรจบลงว่า *ยงฺกิญฺจิ* สิ่งใดสิ่งหนึ่ง *สมุทยธมฺมํ* มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา *สพฺพหนฺตํ* สิ่งนั้นทั้งหมด *นิโรธธมฺมํ* มีความดับไปเป็นธรรมดา ดังนี้ก็เรียกว่าเป็นการเห็นธรรม เมื่อเห็นเกิดดับดังนี้ ตัณหาก็ไม่มีที่ตั้ง เพราะไม่รู้จะไปตั้งที่ไหน ตัณหาจึงเกิดดับไปพร้อมกันกับกายเวทนาจิตธรรม ก็เป็นการดับกิเลส เพราะฉะนั้น ความที่มีสติตามดูตามรู้ตามเห็นกาย เวทนา จิต ธรรม อันเป็นอนุปัสสนาสติ ก็จะทำให้ได้วิปัสสนาปัญญา ปัญญาที่รู้แจ้งหรือจริงในทุกขสัจจะ เป็นต้น ก็เข้าใจในอริยสัจ เพราะฉะนั้น แม้จะแสดง *ไสพสปัญฺหา* หรือแม้ว่าจะแสดง *สติปัฏฐาน* ก็เป็นทางอันเดียวกัน เป็นธรรมที่ประสานกัน ถึงกัน ปฏิบัติอันไหนก็ได้ และก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติใน *สติปัฏฐาน* หรือปฏิบัติในทางบรรพชา *ฉันทราคะ* ใน *ปิยรูป* เช่นเดียวกัน

หม่อมมาณพัญญาจบ

๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๒๔

ครั้งที่ ๒๔ โตเทยยมาณพปัญหา

วิโมกข์ ความพ้น

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัฏฐานมาโดยลำดับ ถึงปัญหาที่ ๙ โตเทยยมาณพโตเทยยมาณพได้กราบทูลถามพระบรมศาสดาเป็นลำดับที่ ๙ ต่อไปว่า “กามทั้งหลายย่อมไม่อาศัยอยู่ในบุคคลใด ตัณหาของบุคคลใดไม่มี บุคคลใดข้ามความสงสัยต่าง ๆ เสียได้ วิโมกข์คือความพ้นของบุคคลนั้นเป็นเช่นไร” พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบความว่า “กามทั้งหลายไม่อาศัยอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี ผู้ใดข้ามความสงสัยต่าง ๆ เสียได้ วิโมกข์คือความพ้นของผู้นั้นไม่เป็นอย่างอื่น” ดังนี้

ตามคำกราบทูลถามและตามพุทธพยากรณ์ที่ตรัสตอบแก่นี้ ก็ส่องความว่าแม้โตเทยยมาณพก็ได้ศึกษาปฏิบัติธรรมเข้าทางตามสมควร ทั้งได้ฟังคำที่กราบทูลถามและพระพุทธานุญาตที่ตรัสตอบมาโดยลำดับ ก็ทำให้มีความเข้าใจ เข้าทางพระพุทธานุสาสนะมากขึ้น และคำที่กราบทูลถามก็ได้จับยกเอากิเลสที่เป็นสังโยชน์ เครื่องผูกใจรั้งรัดใจหรือเป็นทูกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ได้โดยถูกต้อง และทั้งได้กำหนดรู้ด้วยว่า เมื่อดับกิเลสเหล่านี้ได้หรือไม่มีกิเลสเหล่านี้ได้ ก็เรียกว่าเป็นวิโมกข์คือความพ้น ก็ได้แก่พ้นกามพ้นตัณหาพ้นความสงสัยต่าง ๆ ก็เป็นวิโมกข์ และเมื่อได้วิโมกข์คือความพ้นดังนี้ วิโมกข์นี้จะเป็นเช่นไร ซึ่งพระบรมศาสดาก็ตรัสตอบความว่า วิโมกข์ของบุคคลผู้ไม่มีกิเลสดังกล่าวย่อมไม่เป็นอย่างอื่น ข้อที่ว่าไม่เป็นอย่างอื่นนั้นก็หมายความว่า

เมื่อเป็นวิโมกข์คือความพ้นได้อย่างเด็ดขาดจริง ซึ่งความพ้นนั้นเป็นอริยมรรคอริยผล ความพ้นนั้นก็ไม่ใช่เป็นอย่างอื่นคือไม่เปลี่ยนแปลง เป็นความพ้นตลอด คือกิเลสที่พ้นนั้น ไม่กลับมาบังเกิดได้อีก เว้นไว้แต่ว่าจะเป็นความพ้นชั่วคราวซึ่งเรียกว่าเป็นความ พ้นที่เป็นอย่างอื่น คือกิเลสกลับเกิดขึ้นอีกได้ และก็ต้องปฏิบัติละกันใหม่อีก ก็ต้องละ และก็เกิด และก็ต้องละกันไปเป็นคราว ๆ ดังนี้ เรียกว่าเป็นวิโมกข์คือความพ้นที่เป็น อย่างอื่น แต่ถ้าพ้นได้จริงได้เด็ดขาด ก็ไม่เป็นอื่น ดังนี้ เพราะฉะนั้น คำที่กราบทูลถาม จึงเท่ากับว่าเป็นคำกราบทูลถามรวบยอดเข้ามา และที่ตรัสตอบ ก็ตรัสตอบชี้ชัดลงไป เพียงประการเดียว โดยวิโมกข์ของบุคคลดังกล่าวนั้น เป็นวิโมกข์ที่เด็ดขาด ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอย่างอื่น พิจารณาดูตามกระแสธรรมก็ย่อมจะเห็นได้ว่า โตเทยยามานพ นั้นได้เข้า ถึงธรรมมาโดยลำดับ จนถึงจะได้วิโมกข์คือความพ้น คือกามทั้งหลายไม่อาศัยอยู่ ตัณหา ไม่มี หมดสงสัย จึงได้กราบทูลถามว่าเมื่อไม่มีจริง ๆ ข้ามได้จริง ๆ วิโมกข์คือความพ้น นั้นจะเป็นเช่นไร ก็ตรัสตอบทันทีว่า ก็ต้องไม่เป็นอย่างอื่น คือเป็นวิโมกข์คือความพ้น ที่แน่นอน แต่ในระดับของการปฏิบัตินั้น ก็จะต้องพบกับความพ้นที่ยังเปลี่ยนแปลงได้ ยังเป็นอย่างอื่นได้มาก่อน ไม่ว่าจะเป็นกาม ตัณหา หรือความสงสัย

กิเลสกามและวัตถุกาม

อันกามนั้นก็ให้แก่ความใคร่ อันเป็นตัวกิเลสซึ่งเรียกว่ากิเลสกาม กิเลสเป็น เหตุให้ใคร่ และก็หมายรวมถึงบรรดากิเลสที่มีชื่ออย่างอื่นที่เป็นไปในความหมายเดียวกัน เป็นต้นว่าราคะ ความติดใจยินดี นันทิ ความเพลิดเพลิน ก็รวมเข้าในคำว่ากาม คือ ความใคร่ซึ่งเป็นกิเลสกามด้วยกันทั้งนั้น อีกอย่างหนึ่ง วัตถุซึ่งเป็นที่ตั้งของความใคร่ ก็เรียกว่ากามเหมือนกัน มีคำเรียกให้ชัดก็วัตถุกาม กามที่เป็นวัตถุคือเป็นสิ่งที่ใคร่ ก็ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง อันเป็นที่รักใคร่ปรารถนา พอใจทั้งหลาย และก็รวมทั้งเรื่องราวที่เรียกว่าธรรมารมณ์ อันเป็นที่รักใคร่ปรารถนา พอใจทั้งหลาย เหล่านี้ก็นับว่าเป็นวัตถุกามทั้งหมด แต่ว่าบรรดารูปเสียง เป็นต้นเหล่านี้ จะชื่อว่าเป็นวัตถุกามขึ้นได้ ก็จะต้องเป็นที่ตั้งของความใคร่หรือความรักใคร่ปรารถนา

พอใจ กล่าวคือเมื่อกิเลสกำม กามที่เป็นตัวกิเลสอันได้แก่ความรักใคร่ปรารถนาพอใจ บังเกิดขึ้นในวัตถุอันใด วัตถุอันนั้นก็เป็วัตถุกำมขึ้นมา เช่นว่าเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง บังเกิดกิเลสกำมคือความรักใคร่ปรารถนาพอใจขึ้นในรูปในเสียงนั้น รูปเสียงก็เป็นวัตถุกำมขึ้นมาทันที แต่ถ้ากิเลสกำมไม่บังเกิดขึ้น คือเห็นรูปอะไร ได้ยินเสียงอะไร กิเลสกำมไม่บังเกิดขึ้นในรูปในเสียงนั้น รูปเสียงนั้นก็ไม่มีวัตถุกำมขึ้นมา ก็เป็นรูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยินเป็นต้น ทัว ๆ ไปเท่านั้น เพราะฉะนั้น ความสำคัญจึงอยู่ที่กำมอันเป็นตัวกิเลส คือเป็นตัวความรักใคร่ปรารถนาพอใจ เมื่อมี กิเลสกำมอยู่ เห็นอะไรได้ยินอะไร กิเลสกำมก็บังเกิดขึ้นในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยินนั้นเป็นต้น ก็ทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นวัตถุกำมขึ้นมาทั้งหมด เพราะฉะนั้น กามทั้งหลาย เมื่อยังอาศัยอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นก็ย่อมยังมีความติดมีความพัวพันอยู่ยังไม่พ้นไปได้ จิตใจยังติดยังพัวพันอยู่ในกามทั้งหลาย ทั้งที่เป็นตัวกิเลสทั้งที่เป็นวัตถุ และเมื่อเป็นดังนี้ จิตก็ยังไม่พ้นจากทุกข์ ยังต้องเป็นทุกข์ไปต่าง ๆ

กามตัณหา

อนึ่ง ตัณหาคือความอยากทะเยอทะยานหรือความริ้นรน อันที่จริงก็เป็นการเรียกกามนั้นแหละอีกชื่อหนึ่งในชื่อว่าตัณหา แต่มุ่งเอาลักษณะที่เป็นความอยากทะเยอทะยาน เมื่อเป็นความอยากทะเยอทะยานหรือเป็นความดิ้นรน ก็เรียกเอาลักษณะนั้นว่าเป็นตัณหา แต่อันที่จริงนั้นก็เนื่องเป็นอันเดียวกัน ในเมื่อเป็นความรักใคร่ปรารถนาพอใจ ก็เรียกว่ากามคือความใคร่ มุ่งเอาลักษณะที่จิตรักใคร่ปรารถนาพอใจ แต่เมื่อมุ่งเอาอาการที่จิตดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายทะเยอทะยานอยาก หรืออยากทะเยอทะยานก็เป็นตัณหา และมีการแบ่งตัณหาออกไปเป็น ๓ คือ กามตัณหา ความอยากทะเยอทะยานในกาม ก็คือในวัตถุ คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่รักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย อันจะพึงกล่าวได้ว่าเมื่อเป็นกามฝังอยู่ในใจ เป็นความรักใคร่ปรารถนาพอใจฝังอยู่ในใจ และก็จะต้องมีสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจอันเป็นตัววัตถุคู่กัน เพราะว่าจะมีความรักใคร่พอใจ โดยไม่มีวัตถุที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ เป็นคู่กันนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ จะต้องมีวัตถุที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ และมีตัวที่รักใคร่ปรารถนา

พอใจประกอบกันอยู่เหมือนอย่างเช่นว่าพอใจ ก็จะต้องมีความพอใจในอะไรพอใจในสิ่งอะไร ถ้าไม่มีสิ่งนั้น ความพอใจก็ไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น แม้จะเรียกว่าความใคร่คือความรักใคร่ปรารถนาพอใจเพียงอย่างเดียว ก็ต้องมีสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจประกอบอยู่ด้วยกัน ซึ่งเป็นตัววัตถุ เพราะฉะนั้น *กิเลส* และ *วัตถุ* นี้จึงรวมเป็นอันเดียวกัน ประกอบอยู่ด้วยกัน และเมื่อมีสิ่งที่ฝังอยู่ในใจ ก็ทำให้ใจดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายไปในสิ่งนั้น คือในสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจนั้น หรือในตัวความรักใคร่ปรารถนาพอใจนั้น ต้องการที่จะได้มา ดังนั้นก็เป็น *กามตัณหา*

ภวตัณหา

อนึ่ง *ภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่ คือ นอกจากความรักใคร่ปรารถนาพอใจหรือสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ อันเป็นกามดังกล่าว นั้นแล้ว ยังมี “ภว” คือความเป็น อันได้แก่ความเป็นเราเป็นของเราประกอบอยู่อีก ความเป็นเราหรือเป็นของเราเรียกว่า “ภพ” หรือ “ภว” ความเป็น ภพ หรือ ภว คือความเป็น เป็นเราเป็นของเรา เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า *อัสมิมานะ* ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น เป็นสิ่งที่มีอยู่ในบุคคลละเอียดเข้าไปอีก และเมื่อมี *อัสมิมานะ* ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็นอยู่ เป็นตัวภพคือความเป็น เป็นเราเป็นของเรา ดังนี้ จึงมีตัณหา คือความอยากทะเยอทะยานดิ้นรนที่จะให้เป็นอย่างนั้น จะให้เป็นอย่างนี้ และจะให้ เป็นเจ้าเข้าเจ้าของ ที่จะให้เป็นอย่างนั้นที่จะให้เป็นอย่างนี้นั้นก็คือ ดังที่อยากเป็นนั้นเป็นนี้ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ทั้งที่เป็นของทิพย์คือเทวดามารพรหมต่าง ๆ ที่จะให้เป็นนั้นเป็นนี้ และในขณะเดียวกัน ก็ต้องการที่จะเป็นเจ้าเข้าเจ้าของ ก็คือเป็นเจ้าเข้าเจ้าของในกาม คือสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจนั้นแหละ เพราะว่าเมื่อเป็นเจ้าเข้าเจ้าของในกามนั้น ก็ย่อมจะได้เป็นผู้ที่เสวยกาม ที่เข้าใจว่าเป็นความสุขจากกามนั้น ๆ ด้วย ก็คือตัวเรานั้นเองจะเป็นผู้เสวยซึ่งสิ่งที่เป็นของเรา ก็คือกามทั้งหลายที่เป็นของเรานั้น จึงมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากไปเพื่อเป็นนั้นเป็นนี้ และเพื่อเป็นเจ้าเข้าเจ้าของสิ่งนั้นสิ่งนี้ ครอบครองสิ่งนั้นสิ่งนี้ คือครอบครองกามทั้งหลายนั้นนั้นนั้นแหละประกอบกันไป ดังนั้นก็เป็น *ภวตัณหา*

วิภวตัณหา

และเพราะเหตุที่ความอยากทะเยอทะยานไปในกามกิติ ในภพกิตติตั้งกล่าวนั้น มิใช่ว่าจะได้ตามที่อยากตามที่ทะเยอทะยานเสมอไป ได้บ้างไม่ได้บ้าง และย่อมจะมีสิ่งขัดขวางต่าง ๆ ด้วย บางทีก็ได้ตรงกันข้าม หรือแม้ได้มาแล้วก็ต้องถูกแย่งชิง หรือบางทีก็ต้องพลัดพรากไปด้วยเหตุต่าง ๆ เพราะฉะนั้น จึงได้มี *วิภวตัณหา* ความทะเยอทะยานไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ คือเพื่อที่จะให้สิ่งที่ไม่ปรารถนาพอใจหรือให้ภาวะที่ไม่ต้องการสิ้นไปหมดไป ก็เป็น*วิภวตัณหา* เรียกว่าเป็นตัณหาในด้านทำลาย

วิจิกิจฉาเกิดจากกามและตัณหา

เพราะฉะนั้น เมื่อรวมเข้ามาแล้ว กามตัณหา ภวตัณหานั้น ก็เป็นความอยากทะเยอทะยานไปในด้านที่จะได้มา ที่จะดึงเข้ามา แต่*วิภวตัณหา* นั้นก็เป็นความอยากทะเยอทะยานในด้านที่จะผลักออกไป ตลอดจนถึงในการทำลายล้างต่าง ๆ ดังนี้ เป็นลักษณะของตัณหา ย่อมเนื่องมาจากกามที่ฝังอยู่ในใจ และจากภพคือความเป็นเราซึ่งบังเกิดขึ้นฝังอยู่ในใจเช่นเดียวกัน ดังนี้ซึ่งทำให้เกิดลักษณะที่เป็นความอยากทะเยอทะยานหรือความดิ้นรนดังกล่าว ก็เป็นตัณหา และเพราะเหตุที่มีกามมีตัณหา ดังนี้ จึงมีวิจิกิจฉาคือความสงสัยต่าง ๆ เป็นความสงสัยในตัวเราของเรา ในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้างในปัจจุบันบ้าง และเมื่อมานับถือพุทธศาสนา ได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ยังมีความสงสัยในพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดา คือเป็นอาจารย์ผู้สั่งสอน ในพระธรรม ในพระสงฆ์ มีศรัทธาไม่ตั้งมั่นแน่นอนลงไปเพราะเหตุที่ยังมีกามและมีตัณหา

ปฏิบัติให้ได้ปัญญาเห็นไตรลักษณ์ในนามรูป

เพราะฉะนั้น กิเลสเหล่านี้จึงเป็นสังโยชนที่ผูกจิตใจอยู่ ทำให้ได้ประสบวิโมกข์ คือความพ้นไปไม่ได้ แต่ว่าแม้ได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน แต่ได้ปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนให้เป็นศีลเป็นสมาธิและเป็นปัญญาขึ้นมาโดยลำดับ และโดยเฉพาะที่เป็นปัญญานั้น เมื่อเป็นปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์ในชั้น ๕ หรือในนามรูป ว่าเป็นอนิจจะ คือไม่เที่ยง เพราะเป็นสิ่งที่ต้องมีความเกิดและดับเป็นธรรมดา เป็นทุกขะคือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพราะเหตุที่ถูกความเกิดและความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นอนัตตา มิใช่ตัวเราของเรา เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เมื่อพิจารณาให้เห็นความจริงดังนี้ ก็ย่อมจะเกิดนิพพิทา คือความหน่ายหน่ายในกามทั้งหลาย กล่าวคือกามที่เป็นความใคร่หรือความรักใคร่ปรารถนาพอใจ พร้อมทั้งวัตถุคือรูปเสียงกลิ่นรสโณสัมผัสที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ อันฝังอยู่ในจิตใจนั้น เมื่อได้มาพิจารณาเห็นว่า สิ่งเหล่านี้ก็รวมอยู่ในนามรูปหรือในชั้น ๕ นั้นเอง รูปเสียงกลิ่นรสโณสัมผัสเหล่านี้ก็เป็นรูป และเมื่อเป็นรูปก็มีนาม คือเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณประกอบอยู่ ก็ประกอบอยู่ด้วยกันนั้นแหละ ทั้งหมดนี้ก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ เป็นสิ่งที่ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไม่ตั้งอยู่ จึงเป็นอนัตตา บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เกิดความหน่าย เมื่อเกิดความหน่ายขึ้นมา กามคือความรักใคร่ปรารถนาที่เกาะใจอยู่นั้นก็คลายตัวออก จนถึงหายไปดับไป หหมดความใคร่ เมื่อเป็นดังนี้ จิตที่เคยดิ้นรนทะเยอทะยานอยากไปต่าง ๆ นั้นก็ดับ ไม่ทะเยอทะยาน ไม่ดิ้นรน เพราะเห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตาแล้ว เมื่อเป็นดังนี้ การปฏิบัติให้ได้ปัญญาเห็นไตรลักษณ์นี้แหละในนามรูป หรือในชั้น ๕ จึงเป็นทางปฏิบัติอันเดียวอันจะทำให้ได้วิโมกข์คือความพ้น

วิโมกข์ ๓

และท่านก็แสดงว่า ความพ้นกามพ้นตัณหา หรือพ้นราคะโทสะโมหะ เพราะได้ปัญญาเห็นอนัตตา ก็เรียกว่า *สุญญตาวิโมกข์* ความพ้นโดยที่มีปัญญาเห็นความว่างว่างจากอึดตาตัวตน และความพ้นนั้นที่ได้เพราะเห็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ก็เรียกว่า *อนิมิตตวิโมกข์* คือความพ้นด้วยปัญญาที่เห็นอนิจจะคือไม่เที่ยง จึงไม่มีนิमितหมายในนามรูปหรือในขันธ ๕ ว่าจะมีเที่ยงที่ตรงไหน ล้วนไม่เที่ยงทั้งนั้น และความพ้นที่ได้ปัญญาเห็นทุกข์ คือนามรูปหรือขันธ ๕ ว่าเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลง ไม่ตั้งอยู่คงที่ ก็เรียกว่า *อัปปนิหิตวิโมกข์* ความพ้นที่เห็นทุกข์ จึงไม่มีสุขจะตั้งอยู่ที่ตรงไหน ล้วนเป็นสิ่งที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไม่ตั้งอยู่คงที่ทั้งนั้น ดังนี้เป็น *วิโมกข์* คือพ้น ก็เป็นความพ้นจากกามจากตัณหาจากความสงสัยต่าง ๆ นั้นเอง เพราะว่าเมื่อสิ้นกามสิ้นตัณหาแล้ว ความสงสัยในตัวเราของเราก็ไม่มีเพราะว่าได้มองเห็นอนิจจะ *ทุกขะ* *อนัตตา* ไม่มีนิमितหมาย ไม่มีที่ตั้ง ไม่มีตัวเราของเราที่จะต้องสงสัยในอดีตในอนาคตในปัจจุบันกันต่อไปแล้ว ดังนี้ จึงทำให้ได้ *วิโมกข์* คือความพ้น และเมื่อได้จริง คือกามทั้งหลายไม่อาศัยอยู่จริง ตัณหาไม่มีจริง ข้ามสงสัยได้แล้วจริง *วิโมกข์* คือความพ้นดังกล่าวก็ไม่เป็นอย่างอื่น และในการปฏิบัติเพื่อจะให้ได้ *วิโมกข์* ดังกล่าวนี้ก็ต้องปฏิบัติให้ได้ปัญญาเห็นในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันเป็น *อริยสัจจญาณ* ดังที่มีแสดงใน *สติปัฏฐาน* นั้นแหละ

ครั้งที่ ๒๕ โตเทยยมาณพปัญหา (ต่อ)

ความหวังและปัญญาของผู้ประสพวิโมกข์

ได้แสดงโศภสปัญหาหน้าสติปัฏฐานมาโดยลำดับ จนถึงโตเทยยปัญหาที่ ๙ ซึ่งโตเทยยมาณพได้กราบทูลถามพระบรมศาสดาความว่า “กามทั้งหมดไม่อาศัยอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี ผู้ใดข้ามความสงสัยต่าง ๆ เสียได้ วิโมกข์คือความพ้นของผู้นั้นเป็นอย่างไร” พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบว่า “วิโมกข์ คือความพ้นของผู้นั้นไม่เป็นอย่างอื่น” ดังนี้แล้ว โตเทยยมาณพก็ได้กราบทูลถามต่อไปว่า “ผู้นั้นไม่มีความหวัง หรือยังมีความหวังอยู่ ผู้นั้นมีปัญญาแท้หรือมีปัญญาที่คิดเอา ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเสด็จออกบวชจากศากยตระกูล ข้าพเจ้าจะพึงรู้จักมุนีอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุโดยรอบขอพระองค์ได้ตรัสบอกข้อนั้นแก่ข้าพเจ้า” ดังนี้ พระบรมศาสดาก็ตรัสตอบความว่า “ผู้นั้นไม่มีความหวัง จะมีความหวังอยู่หาไม่ได้ ผู้นั้นมีปัญญาแท้ จะมีความปัญญาที่คิดเอาก็หาไม่ได้ ดูก่อนโตเทยยะ ท่านจงรู้จักมุนีว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล ไม่ข้องอยู่แล้วในกามภพอย่างนี้เถิด” ดังนี้

ตามปัญหาที่กราบทูลถามและปัญหาพยากรณ์ที่ตรัสตอบปัญหา ก็สืบเนื่องมาจากข้อที่กราบทูลถามและที่ตรัสตอบในตอนต้น ซึ่งมีใจความว่า วิโมกข์คือความพ้นของผู้ที่ไม่มีกามทั้งหลายอาศัยอยู่ ไม่มีตัณหา ข้ามความสงสัยต่าง ๆ ได้นั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือไม่เปลี่ยนแปลงกลับกลอก เป็นความพ้นที่เด็ดขาด กามตัณหาและความสงสัยทั้งหลายไม่กลับมาบังเกิดขึ้นอีก โตเทยยมาณพจึงได้กราบทูลถามต่อไปว่า

ผู้ที่ประสบวิโมกข์คือความพ้นที่ไม่เป็นอย่างอื่นนั้น จะเป็นผู้ที่ไม่หวังอะไร ๆ อีกต่อไป หรือว่ายังมีความหวังอะไร ๆ อยู่ จะมีปัญญาแท้หรือมีปัญญาที่คิดเอาว่าเป็นปัญญา และได้กราบทูลให้ทรงแนะให้รู้จักมุมี่ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร พระพุทธองค์จึงได้ตรัสตอบว่า ผู้ที่ประสบวิโมกข์คือความพ้นที่ไม่เป็นอย่างอื่นนั้น ไม่หวังอะไร ๆ อีกต่อไป จะยังมีความหวังอะไร ๆ อยู่อีกหาไม่ได้ มีปัญญาแท้ จะมีปัญญาชนิดที่คิดเอาว่าเป็นปัญญา แต่อันที่จริงยังไม่เป็นปัญญาแท้ก็หาไม่ได้ และก็ให้ทรงชี้ให้รู้จักผู้ที่จะชื่อว่าเป็น มุนี ว่าคือผู้ที่ไม่มียกิเลสเป็นเครื่องกั่วงวล ไม่ข้องอยู่แล้วในกามภพ ดังนี้

ผู้ไม่สิ้นกิเลส ย่อมมีความหวังอยู่

ในปัญหาที่กราบทูลถามนี้ ได้บ่งชี้เอาความหวังและปัญญาเป็นที่ตั้ง ซึ่งโดยความก็คือ ผู้ที่ได้ประสบวิโมกข์คือความพ้นที่ไม่เป็นอย่างอื่นนั้น จะยังมีความหวังอยู่หรือไม่ จะมีปัญญาแท้หรือไม่ ดังนี้ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสรับรองว่า ไม่มี ความหวังอะไรอีกและมีปัญญาแท้ และก็ตรัสชี้ให้รู้จักผู้ที่เป็นมุนี ว่าคือผู้ที่ไม่มียกิเลสเป็นเครื่องกั่วงวล ไม่ข้องอยู่แล้วในกามภพ ในข้อนี้จึงควรจะทำความเข้าใจว่ามีปัญหาที่กราบทูลถามและข้อที่ตรัสตอบ จะเป็นไปในฝ่ายธรรมปฏิบัติขั้นละกิเลสทั้งหมดก็ตาม แต่แม้เช่นนั้น ก็เป็นข้อที่ทุกคนจะต้องเกี่ยวข้องอยู่กับปัญหาที่กราบทูลถามและที่ตรัสตอบ ก็เพราะว่าทุกคนนั้นยังเป็นผู้ไม่สิ้นกิเลส ก็จะต้องมีกามทั้งหลายอาศัยอยู่ในจิตใจ จิตใจก็เท่ากับว่าเป็นนิवासน์หรือเป็นนิเวศน์ คือเป็นที่อาศัยหรือเป็นบ้านของกาม ยังมี ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และยังมีความสงสัยต่าง ๆ อยู่ เมื่อเป็นดังนี้ก็ชื่อว่า ยังเป็นผู้มีความหวังอะไร ๆ อยู่ เป็นต้นว่าหวังจะได้รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารัก ใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย หวังลาภหวังยศหวังสรรเสริญหวังสุขทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น

ปัญญาที่เจือด้วยกิเลสตัณหา ไม่เป็นปัญญาแท้

และปัญญาคือความรู้เล่า ก็ยังไม่เป็นปัญญาแท้ เป็นปัญญาที่คิดเอา ก็เพราะว่าความรู้ที่มีอยู่นั้นยังเจือด้วยกิเลส ยังเจือด้วยกาม เจือด้วยตัณหา เจือด้วยทิฏฐิคือ

ความเห็นที่ผิดต่าง ๆ เมื่อเป็นดังนี้ จึงยังไม่เป็นความรู้จริงเห็นจริง ก็อาจจะมีความรู้จริงเห็นจริงได้ในขั้นสามัญสัจจะ สัจจะคือความจริงที่เป็นสามัญทั่วไป แต่ว่ายังไม่ได้ความรู้จริงเห็นจริงในขั้นที่เป็นอริยสัจจะ คือความจริงที่เป็นอริยสัจจอันได้แก่ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ แม้ว่าจะได้ศึกษาให้รู้จักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ๔ ก็จำได้ก็เข้าใจ ว่าทรงแสดงทุกข์อย่างนี้ สมุทัยอย่างนี้ นิโรธอย่างนี้ มรรคอย่างนี้ ดังนี้เป็นต้น แต่นั้นเป็นปัญญาของพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้พระธรรม ยังไม่เป็นปัญญาของตนเอง และข้อที่รู้ข้อที่เข้าใจนั้นก็ เป็นความรู้ในขั้นสัญญา ความจำหมาย ในขั้นสังขาร ความคิดปรุง หรือปรุงคิด อันเป็นตรรกคือความคิดเอาตริกเอาต่าง ๆ ยังไม่ได้เป็นตัวญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นของตนเอง ในอริยสัจ เมื่อเป็นดังนี้ จึงยังตัดกิเลสไม่ได้ ตัดกามตัดตัณหา ตัดความสงสัยตัดความหวังอะไรต่าง ๆ ไม่ได้ แม้ว่าจะปฏิบัติทางสมาธิได้ *อัปปนาสมาธิ* สมาธิที่แนบแน่นจนถึง *ญาณ* ต่าง ๆ จนถึงสามารถได้ *อภิญญา* คือความรู้ยิ่งต่าง ๆ อันทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ *ถอดมโนมัยกาย* ออกจากกายเนื้อนี้ไปไหน ๆ ได้ ตลอดจนถึงหุทิพย์ตาทิพย์ก็ดูเหมือนว่าจะมีความรู้อะไรต่าง ๆ จนเป็นที่นับถือว่าเป็นผู้พิเศษ แต่ทางพุทธศาสนานั้นยังไม่ถือว่าความรู้ดังกล่าวนี้เป็นความรู้ในอริยสัจ ยังถือว่าเป็น *โลกียอภิญญา* ความรู้ยิ่งที่เป็นโลกียะประกอบอยู่ในโลก เพราะว่ายังตัดกิเลสไม่ได้ ฉะนั้น ความรู้ใด ๆ ตลอดจนถึงความรู้ที่เป็นตัว *อภิญญา* แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ หุทิพย์ตาทิพย์ *ถอดมโนมัยกาย* หรือที่เรียกว่ากายทิพย์ออกจากกายเนื้อไปไหน ๆ ได้ อันเป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นผู้พิเศษของคนทั้งหลายทั่วไปก็ตาม ทางพระพุทธศาสนาก็ยังไม่จัดว่าเป็นความรู้ความเห็นในอริยสัจ ยังตัดกิเลสไม่ได้ และก็ยังไม่นับว่าเป็นตัวปัญญาแท้ ยังเป็นปัญญาที่คิดเอา ก็เพราะว่าเป็นความรู้ที่ได้จากสัญญาคือความจำบังจากสังขารคือความคิดปรุงแต่งต่าง ๆ บ้าง ตลอดจนถึงที่ได้จากสมาธิ สมาธิก็เป็นเรื่องของจิตที่คิดตั้งเอาเหมือนกัน ซึ่งก็เป็นความจริงเหมือนกันในขั้นโลกียะ แต่ยังไม่เป็นอริยสัจ ตัดกิเลสไม่ได้ จึงไม่นับว่าเป็นตัวปัญญาแท้ที่เป็นปัญญาในพระพุทธศาสนาที่ต้องการอย่างแท้จริง ยังเป็นปัญญาที่อยู่ในจำพวกปัญญาที่คิดเอาเข้าใจเอา จนถึงเมื่อได้ญาณทัสสนะ ความรู้ความเห็นในอริยสัจ ตัดกิเลสได้นั้นแหละ จึงจะเป็นตัวปัญญาแท้เป็นปัญญาที่สมบูรณ์ในพระพุทธศาสนา และปัญญาดังกล่าวนี้แหละเป็นตัวพุทธศาสนา

พุทธศาสนาแสดงสั่งสอนจนถึงปัญญาแท้

ฉะนั้น พุทธศาสนาจึงพิเศษจากศาสนาทั้งปวงก็ตรงจุดนี้ คือแสดงคำสั่งสอนจนถึงปัญญาแท้ คือปัญญาในอริยสัจที่ตัดกิเลสได้ อันยังไม่มีศาสนาใดลัทธิใดจะสอนถึงอันนี้แหละเป็นพิเศษของพุทธศาสนา ส่วนปัญญาที่คิดเอาที่ต่ำลงมานั้น ก็ได้ก็ถึงกันมาแม้ก่อนที่พุทธศาสนาบังเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ก่อนที่พุทธศาสนาบังเกิดขึ้นนั้น จึงมีมนุษย์เทวดามารพรหมอยู่ครบถ้วนแล้ว อันแสดงว่าได้มีการปฏิบัติบรรลุถึงภูมิปฏิบัติทางจิตใจจนถึงฉานอย่างสูง อันให้ไปเกิดจนถึงเป็นพรหมชั้นสูงสุด แปลว่าเทวดามารพรหมก็เต็มไปหมดแล้วเมื่อก่อนพุทธเจ้าบังเกิดขึ้นพระพุทธานุชาตินั้นบังเกิดขึ้นเมื่อพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นนั้น จึงมาเติมปัญญาแท้สอนถึงปัญญาแท้ คือความรู้ความเห็นในอริยสัจอันเป็นเหตุตัดกิเลสได้ อันนี้แหละเป็นข้อสำคัญ จึงเป็นอันว่าเป็นคำสั่งสอนที่สมบูรณ์ไม่มีบกพร่อง ผู้ต้องการที่จะปฏิบัติเพียงชั้นโลกียะก็ได้ ต้องการที่จะให้ถึงโลกุตระ พันโลก ได้ปัญญาแท้ที่รู้เห็นอริยสัจทั้ง ๔ ตัดกิเลสได้ก็ได้ ทุกคนปฏิบัติได้ทั้งที่ต้องการอยู่เป็นโลกียะหรือต้องการเป็นโลกุตระก็ได้ทั้งนั้น จึงเป็นศาสนาที่สมบูรณ์และแม้ในชั้นที่ยังเป็นโลกียะอยู่ ยังมีกามต้องการกาม มีตัณหาต้องการตัณหา ยังมีความหวัง ต้องการรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมิจิตที่นารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือต้องการลาภยศสรรเสริญสุข และยังต้องการปัญญาที่คิดเอาในระดับต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา ก็ได้สอนให้อาศัยกิเลสเหล่านี้ ปฏิบัติให้บรรลุถึงสุขประโยชน์เป็นปัจจุบันบ้าง เป็นภavnหน้าบ้าง เป็นอย่างยิ่งบ้าง โดยที่ให้อาศัยอยู่ในขอบเขตของศีลสมาธิปัญญา ดังเช่นเมื่อยังมีกามยังมีตัณหาที่มีความสงสัยอยู่เป็นต้น ก็ให้อาศัยกามคือความใคร่ตัณหาคือความอยาก อาศัยความสงสัยเหล่านั้นแหละ มาปฏิบัติตนให้อยู่ในขอบเขตของศีลสมาธิปัญญา เช่นอยากจะได้อะไร ได้ลาภได้ยศได้สรรเสริญได้สุข ก็แสวงหาในทางที่ชอบ และก็ศึกษาให้ได้ปัญญาแก้ความสงสัยต่าง ๆ ไปโดยลำดับ ให้มีปัญญาเป็นดวงประทีป ส่องให้เห็นทางปฏิบัติอันถูกต้อง แม้ในทางที่เป็นโลกียะคตโลกเมื่อเป็นดังนี้ก็ทำให้ท่องเที่ยวอยู่ในโลกอย่างมีความสุข ทั้งในปัจจุบันทั้งในภavnหน้า และทำให้เลื่อนภูมิชั้นของปัญญาของตนเองให้สูงขึ้นโดยลำดับ จนถึงขั้นเป็นปัญญาในอริยสัจตัดกิเลสได้ในที่สุด เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่าได้ประสบวิโมกข์คือความพ้นที่ไม่เป็นอย่างอื่น ซึ่งไม่ต้องหวังอะไรอีก

ปัญญาแท้เป็นจุดสำคัญของการปฏิบัติพุทธศาสนา

ผู้ที่มีปัญญาแท้ดังนี้แหละเป็นผู้ที่ตัดกิเลสได้ ตัดกามตัดตัณหาตัดความสงสัยได้ ไม่หวังอะไร จึงเป็นผู้ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกังวล และไม่ข้องอยู่ในกามภพ ภพคือกามทั้งหลาย เพราะไม่มีกามอาศัยอยู่แล้ว ผู้เช่นนี้แหละก็คือมุนี ผู้รู้ เป็นผู้รู้พ้น และมุนีคือผู้รู้พ้นนี้ ก็ได้มีमाणพคนต้น ๆ ได้กราบทูลถามและก็ได้ตรัสตอบมาแล้ว เช่นที่ตรัสตอบว่า ผู้ที่ทำกองกิเลสให้สิ้นไปคือผู้ที่ทำกองทัปกิเลสให้สิ้นไป หากมีกิเลสเป็นเครื่องกระทบใจไม่ ไม่มีความหวังทะเยอทะยาน ตรัสว่าเป็นมุนี แม้ว่าข้อความจะต่างออกไปจากปัญหาพยากรณ์ที่ตรัสนี้ แต่อรรถคือเนื้อความก็เป็นอันเดียวกัน ก็คือผู้ที่ไม่มีความกังวล ไม่ข้องอยู่ในกามภพนั่นเอง อันนั้นว่าเป็นสุดยอด การแสดงให้เห็นสุดยอดดังนี้ เป็นอันทรงชี้ให้เห็นจุดจบของการปฏิบัติ ทำให้ผู้ปฏิบัติทุกคนนั้นได้ทราบทั่วว่า จุดจบของการปฏิบัติอยู่แค่นั้น ไม่ใช่แคว้งคว้าง เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ ทำให้ทุกคนทราบว่า จุดจบของการปฏิบัติซึ่งเป็นการเสร็จกิจนั้นอยู่เพียงไหนแค่นั้น ทำให้รู้ว่าพุทธศาสนานั้นสอนให้มีการปฏิบัติสิ้นสุดลงได้ ไม่ใช่แคว้งคว้างไปโดยไม่รู้ว่าจะไปสิ้นสุดไปเลิกกันได้เมื่อไหร่ จึงมีประโยชน์ และก็ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมนั้นได้บายหน้าไปถูกทิศทางของจุดสิ้นสุดในพุทธศาสนา เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นการปฏิบัติไม่ผิด เป็นการปฏิบัติที่ส่งตนขึ้นไปสู่ภูมิชั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับ บริสุทธิ์ขึ้นโดยลำดับ สะอาดขึ้นโดยลำดับ ปัญญาแท้คือปัญญาในอริยสัจอันเป็นเหตุตัดกิเลสได้นี้ จึงเป็นจุดสำคัญของการปฏิบัติอบรม

โตเถยฆมาณพปัญหาจบ

ครั้งที่ ๒๖ กัปมาณพปัญหา

ปัญหาที่พึงพำนักพ้นจากทุกข์

ได้แสดงโศภสปัญหาหน้าสติปัญฐานมาโดยลำดับ ถึงกัปมาณพปัญหาที่ ๑๐ ซึ่งเป็นปัญหาที่กัปมาณพได้กราบทูลถามพระบรมศาสดาสืบต่อไปว่า “ข้าแต่พระองค์ ผู้ทรงนิรทุกข์ ขอพระองค์ได้ตรัสบอกทวีปคือเกาะ อันเป็นที่พึงพำนักของคนผู้ที่มีชรา ความแก่ มัจจุ ความตาย มาถึงรอบข้างเหมือนอย่างทวีปคือเกาะอันเป็นที่พึงพำนัก ของคนผู้ตกอยู่ในท่ามกลางสมุทรสาคร เมื่อคลื่นเกิดขึ้นเป็นภัยที่น่ากลัวใหญ่หลวง ขอพระองค์ได้ตรัสบอกว่าทวีปคือเกาะอันเป็นที่พึงพำนักแก่ข้าพเจ้า ซึ่งเป็นทวีปคือ เกาะที่พึงพำนักซึ่งไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น คือที่พึงพำนักพ้นจากทุกข์ มีชราและมัจจุได้ ทุกข์ไม่เกิดมีอีกต่อไป” ดังนี้ พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบโดยความว่า “ดูก่อนกัปปะ เราจะบอกทวีปคือเกาะอันเป็นที่พึงพำนักของคนที่มีชรา ความแก่ มัจจุ ความตาย มาถึงรอบข้าง เหมือนอย่างทวีปคือเกาะอันเป็นที่พึงพำนักของคนผู้ตกอยู่ในท่ามกลาง สมุทรสาคร เมื่อคลื่นเกิดขึ้นเป็นภัยที่น่ากลัวใหญ่หลวงแก่ท่าน เรากล่าวทวีปคือ เกาะอันเป็นที่พึงพำนักนั้นไม่ใช่สิ่งซึ่งหาห้วงกังวลมิได้ ไม่มีเครื่องยึดถือ เป็นที่สิ้นไป แห่ง ชรา ความแก่ มัจจุ ความตาย ว่านิพพาน ชนเหล่าใดรู้จักทวีปคือเกาะอันเป็นที่ พึงพำนักคือนิพพานนั้นมีสติมีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสเสียได้ ชนเหล่านั้นไม่ต้อง ตกอยู่ในอำนาจของมาร ชนเหล่านั้นไม่ต้องเดินไปในทางของมาร” ดังนี้

ตามปัญหาที่กราบทูลถามและปัญหาพยากรณ์ที่ตรัสตอบนี้ ได้ถามถึงทวิป คือ เกาะอันเป็นที่พึ่งพำนักที่จะให้พ้นจากทุกข์ มีชรา ความแก่ มัจจุ ความตายเป็นต้นซึ่งมีอยู่รอบข้างแก่ทุก ๆ คนผู้เกิดมาซึ่งจะต้องตาย ซึ่งกัปปมาณพผู้กราบทูลถามก็ได้ยกอุปมา ว่าบุคคลที่ต้องมีทุกข์ มีชราความแก่ มัจจุความตายอยู่รอบข้างนั้น ก็เหมือนอย่างคนที่ตกอยู่ในท่ามกลางสมุทรสาคร เมื่อคลื่นเกิดขึ้นเป็นภัยที่น่ากลัวอันใหญ่หลวงก็แสวงหาทวิปคือเกาะอันเป็นที่พึ่งพำนัก ฉนใดก็ดี สัตว์โลกซึ่งท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏต้องมีทุกข์มีชราความแก่ มัจจุความตายเป็นต้นบังเกิดขึ้นอยู่รอบข้าง เมื่อเป็นดังนี้จึงเหมือนอย่างคนที่ตกอยู่ท่ามกลางสมุทรสาครดังกล่าวนั้น ผู้ที่มองเห็นภัยในความแก่ ความตาย จึงพากันแสวงหาทวิปคือเกาะอันเป็นที่พึ่งพำนัก ที่จะให้พ้นจากความแก่ ความตาย กัปปมาณพผู้กราบทูลถามก็มีความสำนึกอยู่ในความที่ต้องท่องเที่ยวไปเวียนเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยที่ไม่อาจจะพ้นไปได้ เมื่อเป็นดังนี้จึงต้องการที่จะพ้นจากความแก่ความตาย จึงมากราบทูลถามพระบรมศาสดา ให้ตรัสบอกทวิปคือเกาะอันเป็นที่พึ่งพำนัก ซึ่งจะพึงถึงได้พบได้ แล้วก็พ้นจากความแก่ความตาย โดยที่ต้องการจะพ้นจากความแก่ความตายเรื่อยไป นี้เป็นคำที่กราบทูล

คนเป็นอันมากยังไม่เห็นความเกิดเป็นทุกข์

ตามที่กราบทูลถามนี้ก็แสดงว่า ผู้กราบทูลถามต้องการจะพบทวิปคือเกาะอันเป็นที่พึ่งพำนัก ซึ่งไม่ต้องแก่ไม่ต้องตาย ก็ต้องกับความต้องการของคนทั้งหลายเป็นอันมาก ตั้งแต่เก่าก่อนพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งไม่ต้องการที่จะแก่ ไม่ต้องการที่จะตาย แต่ว่าไม่ได้รับรู้ถึงความเกิดอันแสดงว่า คนเป็นอันมากนั้นยังไม่เห็นว่าชาติปิ ทุกุชา ความเกิดเป็นทุกข์ แต่ว่าเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องการที่จะไม่แก่ไม่ตาย จึงพากันแสวงหาวิธีที่เกิดมาแล้วจะไม่ต้องแก่ไม่ต้องตาย อันหมายความว่าดำรงชีวิตอยู่ตลอดนิรันดร และได้มีลัทธิต่าง ๆ ตั้งแต่เก่าก่อนพุทธกาล ในสมัยพุทธกาลเอง และแม้ภายหลังจากพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน ได้มีสอนถึงวิธีที่จะให้ไปเกิดในที่ ๆ ไม่ต้องแก่ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตาย เป็นอมตะอยู่ตลอดไป โดยเข้าใจว่ามีทวิปคือเกาะ

หรือว่ามีโลก หรือว่ามีสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่ง อันเป็นที่สถิตของผู้ที่เป็นอมตะคือไม่ตาย หากไปเกิดในโลกนั้นหรือในสวรรค์ชั้นนั้นได้ ก็เป็นอมตะคือเป็นผู้ที่ไม่ตายอยู่ตลอดไป และก็มิบังลัทธิที่สอนให้ปฏิบัติเป็นผู้ที่ไม่ตายทั้งที่เกิดมาในโลกนี้ เมื่อเกิดมาในโลกนี้เป็นมนุษย์เหมือนอย่างทีทุก ๆ คนเกิดมาเป็นมนุษย์นี้ เมื่อไปปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็จะไปเป็นอมตะคือไม่ตายอยู่เรื่อยไป และข้อที่บุคคลในโลกที่เกิดมาไม่ยากแก่ไม่ยากเจ็บไม่ยากตายนี้ ก็มีอยู่ทุกกาลสมัย เพราะเหตุว่ายังมีต้นหาความอยาก ทะเยอทะยาน หรือความดิ้นรน อันเป็นกามตัณหาบ้าง ภวตัณหาบ้าง วิภวตัณหาบ้าง เพราะเหตุที่ยังมีอวิชชา คือความไม่รู้ถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง คืออริยสัจทั้ง ๔ ตามที่พุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น จึงยังต้องการที่จะไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายกันอยู่ทุกกาลสมัย เป็นธรรมดาของบุคคลเมื่อยังมีต้นหาอวิชชามีกิเลสอยู่ ก็จะต้องเป็นเช่นนั้น

ตรัสบอกนิพพานเป็นที่พึง พ้นจากชราและมัจจุ

เพราะฉะนั้น ที่กัปมาณพได้มากราบทูลถาม ก็อาจจะยังมีความเข้าใจที่จะเป็นผู้ไม่ต้องแก่ไม่ต้องตาย ดังคนที่ยังมีต้นหาอวิชชาอยู่ ยังไม่ได้เข้าถึงสัจจะที่เป็นอริยสัจซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น ปัญหาที่กราบทูลถามนี้จึงเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นแก่สามัญชนทุกคน ไม่ว่าจะนับถือลัทธิศาสนาใด เมื่อยังมีต้นหาอยู่ ยังมีกิเลสอยู่ ก็ย่อมมีการต้องการเช่นนั้น พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสตอบโดยใช้โวหารเช่นเดียวกับที่ผู้ถามได้กราบทูลถาม โดยที่ตรัสตอบบอกนำขึ้นว่า จะได้ทรงบอกทวิปคือเกาะอันเป็นที่พึงพำนักของคนที่ยังมีชราความแก่ มัจจุความตายบังเกิดอยู่รอบข้าง เหมือนอย่างทวิปคือเกาะอันเป็นที่พึ่งพำนักของคนที่ตั้งอยู่ในท่ามกลางสมุทรสาคร เมื่อคลื่นเกิดขึ้นเป็นภัยที่น่ากลัวใหญ่หลวงแก่กัปมาณพ ข้อที่ว่าเป็นภัยที่น่ากลัวใหญ่หลวงนั้นก็เพราะว่าความแก่ความตายนี้เป็นภัยที่คนสามัญทั่วไปมีความกลัวจริง ๆ กลัวแก่กลัวตายกลัวเจ็บ หรือโดยเฉพาะกลัวตาย เรียกว่าเป็น *มรณภัย* ซึ่งสามัญสัตว์บุคคลทั้งหลายต่างมีความกลัวกันอยู่เป็นอันมาก กลัวตายเป็นภัยที่ใหญ่หลวงสำหรับสามัญสัตว์ทุกคน เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับตั้งอยู่ในท่ามกลางสมุทรสาครนั้น เมื่อเกิดคลื่นใหญ่

ขึ้นก็ต้องตกใจว่าจะต้องตาย เพราะถูกคลื่นท่วมทับให้จมลงไป พระพุทธองค์เมื่อได้ตรัสว่า พระองค์จะตรัสตอบทวีป คือเกาะอันเป็นที่พึ่งพำนักตั้งนั้นแล้วจึงได้ตรัสว่า เรากล่าวทวีปคือเกาะอันเป็นที่พึ่งพำนักนั้นมิใช่อื่น ซึ่งไม่มีห่วงกังวลหาเครื่องยึดถือไม่ได้ เป็นที่สิ้นไปแห่งชราและมัจจุว่านิพพาน คือตรัสว่านิพพานนั้นแหละเป็นทวีปคือเกาะ ที่เป็นที่พึ่งให้พ้นจากชรา มัจจุได้ ซึ่งนิพพานนั้นคือเป็นทวีปคือเกาะ อันหมายถึงธรรมที่ไม่มีห่วงกังวล ไม่มีเครื่องยึดถือ

มีสติปัญญาเห็นธรรมดับกิเลส

ฉะนั้น ก็ให้ปฏิบัติให้รู้จักนิพพาน ให้เข้าถึงนิพพาน ให้บรรลุนิพพาน โดยที่ให้เป็นผู้มีสติ มีปัญญาเห็นธรรม ดับกิเลสได้ทั้งหมด ความมีสติความมีปัญญาเห็นธรรมดับกิเลสได้ทั้งหมด ย่อมจะทำให้ไม่ต้องตกอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ต้องเดินไปในทางของมาร มารนั้นคือกิเลสมาร เพราะว่าเมื่อยังเป็นผู้ที่มีสติไม่สมบูรณ์ ยังไม่มีปัญญาเห็นธรรม ก็ยังดับกิเลสไม่ได้ ก็ต้องตกอยู่ในอำนาจของกิเลสคือกิเลสมาร ต้องเดินไปในทางของกิเลสคือกิเลสมารนั้น และกิเลสในที่ทรงยกขึ้น ก็คือกิเลสที่ทำให้ต้องห่วงต้องกังวล อันได้แก่ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลสทุจริตต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นตัวยึดความห่วงความกังวลและทำให้ต้องห่วงให้ต้องกังวลต่าง ๆ กับเครื่องที่ทำให้ยึดถือก็คือ ตัณหา ความอยากทะเยอทะยาน หรือความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ เพราะฉะนั้น เมื่อยังมีกิเลสมีราคะ ความกำหนัดยินดี ความติดใจยินดี โทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง โมหะ ความหลง มานะ ความถือตัว ความสำคัญตัว ความมีตัว ทิฏฐิ ความเห็นผิดต่าง ๆ กิเลสเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ ที่นอกไปจากนี้ตลอดจนถึงความประพฤติทางกายทางวาจาทางใจที่เป็นทุจริตต่าง ๆ และกับเมื่อยังมีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากต่าง ๆ อยู่ ก็จะต้องตกอยู่ในอำนาจของกิเลสเหล่านี้ ต้องเดินไปในทางของกิเลสเหล่านี้ ฉะนั้น จึงยังต้องแก้ต้องตาย

นิพพานเป็นที่สิ้นทุกข์จากความเกิดแก่เจ็บตาย

และแม้ว่าจะไม่ได้ทรงระบุว่ายังต้องเกิด แต่ว่าความเกิดนั้นก็เพราะเหตุว่ายังมีกิเลสที่ทำให้ห่วงให้กังวล ยังมีตัณหาที่ทำให้ยึดถือ อันเป็นตัวทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อมีทุกข์สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา ก็ต้องมีชาติคือความเกิด อันเป็นตัวทุกข์ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ในอริยสัจจ์ เมื่อมีสมุทัยก็ต้องมีทุกข์ สมุทัยนั้นก็คือตัณหาทุกข์นั้นก็เริ่มที่ชาติทุกข์ ดังที่เราทั้งหลายก็สวดกันอยู่ว่า ชาติปิ ทุกขา แม้ความเกิดเป็นทุกข์ ตั้งต้นทุกข์ที่ชาติคือความเกิดตามคติพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น เมื่อมีเกิดแล้วก็ต้องมีแก่มีเจ็บมีตาย คติทางพุทธศาสนานั้นจึงแสดงว่า ไม่มีที่ไหนที่มีชาติคือความเกิดแล้ว จะไม่ต้องแก่ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตาย ไม่ว่าจะเป็นวาทโลกพรหมโลก หรือ ไม่ว่าจะเป็นทวีปของเกาะอะไรที่ไหนทั้งนั้น เมื่อมีเกิดแล้วต้องมีแก่มีตาย เมื่อจะไม่แก่ไม่ตายก็ต้องไม่เกิด จะไม่เกิดก็เพราะเหตุว่าละตัณหาได้ ฉะนั้น การปฏิบัติเพื่อที่จะดับกิเลสตัณหาทั้งหมดก็ต้องมีสติ เช่นมีสติที่กำหนดพิจารณาในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ในกายในเวทนาในจิตในธรรม มีปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง คือเห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ เห็นหยั่งรู้ลงไปในทุกๆ ว่านี่เป็นทุกข์ ในสมุทัยว่านี่เป็นเหตุเกิดทุกข์ ในนิโรธว่านี่คือความดับทุกข์ ในมรรคว่านี่คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และก็กำหนดรู้ทุกข์ได้ ละสมุทัยได้ ทำให้แจ้งนิโรธได้ ปฏิบัติในมรรคได้สมบูรณ์ ดังนี้ จึงจะเรียกว่าเป็นผู้ที่มีสติมีปัญญาเห็นธรรมคือเห็นอริยสัจจ์ซึ่งเป็นสัจจธรรม แล้วจึงจะดับกิเลสได้ เมื่อดับกิเลสได้แล้วนั้นแหละก็เป็นอันว่าเป็นนิพพาน อันเป็นที่สิ้นชรา มัจจุตลอดจนถึงชาติคือความเกิดทั้งหมด เพราะฉะนั้น ตามที่ตรัสตอบนี้ จึงตรัสตอบแสดงหลักของนิพพานในพุทธศาสนา อันเป็นที่สิ้นความเกิด ความแก่ ความตาย สิ้นทุกข์ได้ทั้งหมด โดยที่ต้องปฏิบัติให้เป็นผู้มีในสติปัฏฐานทั้ง ๔ มีปัญญาเห็นธรรมคือเห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ในที่สุด

กัปปมาณพปัญหาจบ

ครั้งที่ ๒๓/ ชตุกัณณิมาณพปัญหา

ธรรมอันดำเนินถึงนิพพาน

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัฏฐานมาโดยลำดับ จนถึงชตุกัณณิมาณพปัญหา คือปัญหาที่ชตุกัณณิมาณพกราบทูลถาม นับเป็นที่ ๑๑ ชตุกัณณิมาณพได้กราบทูลถามโดยความว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นวีระคือเป็นผู้กล้า ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ไม่มีความใคร่ในกาม ก้าวล่วงห้วงกิเลสเสียได้ จึงมาเพื่อกราบทูลถามพระองค์ผู้ทรงหากิเลสเป็นเหตุให้ใคร่มิได้ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงมีพระเนตรดวงตา ซึ่งเกิดพร้อมกับความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกสันติบาท คือ บทอันระงับ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์โปรดตรัสบอกธรรมนั้นแก่ข้าพเจ้า โดยถ่องแท้ แท้จริงพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงผจญครอบงำกามทั้งหลายให้เหือดหายไปอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ เหมือนอย่างพระอาทิตย์ส่องแผ่นดินให้แห้งด้วยรัศมีอันร้อน ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงมีพระปัญญาเพียงดั่งแผ่นดิน ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอกธรรมที่ ข้าพเจ้าจะพึงรู้ได้ อันเป็นเครื่องละชาติและชราในอัตภาพนี้แก่ข้าพเจ้าผู้มีปัญญาน้อย เถิด” ดังนี้ พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบมีความว่า “ท่านจงนำความกำหนดติดในกามทั้งหลายให้สิ้นไป จงเห็นเนกขัมมะ คือความออกโดยเป็นธรรมอันเกษม สิ่งที่ยึดถือ รักษาปกครองเอาไว้ซึ่งยังตั้งอยู่ หรือสิ่งที่ได้ผ่านล่วงไปแล้ว อย่าให้มีเป็นเครื่องเสียดแทงใจ เป็นที่กังวลห่วงใยแก่ท่าน กังวลใดในกาลก่อนจงทำกังวลนั้นให้เหือดหายไป

กังวลในภายหลังก็อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ยึดถือกังวลในท่ามกลางอีกด้วยไซ้ร้ ก็ จักเป็นผู้สงบระงับกังวลเที่ยวไป ชนทั้งหลายพึงถึงอำนาจของมัจจุคือความตาย เพราะ อาสวะเหล่าใด อาสวะเหล่านั้นของผู้ที่มีความกำหนดติดในนามรูปสิ้นไปแล้วด้วยประการ ทั้งปวงหาไม่มี” ดังนี้

ความต้องการพันทุกข์

ตามปัญหาที่กราบทูลถามและตามพุทธพยากรณ์ดังที่ได้แปลความมานี้ นับว่าเป็นคำถามและเป็นคำตอบซึ่งแสดงถึงธรรมอันดำเนินถึงความสุดยอดคือนิพพาน และผู้ถามซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติในลัทธิของอาจารย์ภายนอกพุทธศาสนา จะมีความเข้าใจในคำ ที่ใช้ในการกราบทูลถามอย่างไรก็ตาม แต่ตามพุทธพยากรณ์นั้นแม้จะใช้ถ้อยคำตามที่ ผู้ถามได้ใช้ แต่ก็มีพระพุทธานิพนธ์เข้ามาสู่คลองธรรมหรือกระแสธรรมในพุทธ ศาสนาโดยตรง มาณผู้ถามปัญหานี้ก็มีคำถามอันแสดงถึงภูมิความเข้าใจ และ ความมุ่งหมายใคร่ที่จะพันทุกข์ ซึ่งทุกข์ที่ประสงค์จะพันนั้น ก็มีเค้าเดียวกับทุกข์ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงในพุทธศาสนา ซึ่งพระองค์ได้ทรงพบความพันทุกข์นี้แล้ว ตั้งต้นแต่สภาวะทุกข์ตั้งได้ตรัสแสดงไว้ในคำอธิบายทุกข์สังขจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ในอริยสังขัจทั้ง ๔ ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ นี่เป็น สภาวะทุกข์ ทุกข์ตามสภาพ และทรงแสดงทุกข์เบ็ดเตล็ดซึ่งเกิดทางจิตใจ ว่าความโสภ ความปริเทวะคร่ำครวญริญจวนใจ ความไม่สบายกายความไม่สบายใจความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ ดังนี้เป็นต้น ผู้ถามปัญหาในโสฬสปัญหานี้ ซึ่งได้ถามมาแล้วก็ดี ถามอยู่ใน ปัญหา นับเป็นที่ ๑๑ นี้ก็ดี หรือที่จะถามต่อไปข้างหน้าก็ดี ก็แสดงถึงความมุ่งที่จะ พันทุกข์ ยกเอาชาติชราบ้าง ยกเอาชราภณะบ้าง ยกเอาความโสภความปริเทวะ ริญจวนคร่ำครวญใจบ้าง แต่ก็แสดงว่าย่อมหมายรวมถึงทั้งที่เป็นสภาวะทุกข์ และทั้งที่ เป็นภิกขณณทุกข์เป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสั่งสอน จึงแสดงว่าได้มองเห็น ทุกข์เช่นเดียวกับที่ทางพระพุทธศาสนาแสดงทุกข์เอาไว้ และโดยเฉพาะนั้นเห็นว่าชาติ ความเกิดเป็นทุกข์ อันอาจจะกล่าวได้ว่า เป็นญาณพิเศษ หรือเป็นปัญญาพิเศษใน พุทธศาสนา เพราะส่วนใหญ่นั้นแม้จะเห็นว่ามันเป็นทุกข์นี่เป็นทุกข์ แต่ก็ไม่มีใครจะมี

แสดงว่าชาติความเกิดเป็นทุกข์ และที่ต้องการพ้นทุกข์นั้น ก็ต้องการพ้นทุกข์โดยที่อยากจะเกิดในที่ ๆ ไม่ต้องแก่ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตาย ไม่ต้องเป็นทุกข์ทางจิตใจ มีโสกะปริเทวะเป็นต้น คือยังต้องการเกิด แต่ยังต้องการเกิดชนิดที่ไม่ต้องแก่ไม่ต้องเจ็บไม่ต้องตาย ไม่ต้องโสกะไม่ต้องปริเทวะเป็นต้น กันอยู่เป็นพื้น ดังที่ได้แสดงมาแล้ว ในปัญหา ก่อน ๆ ฉะนั้น การที่มาณพเหล่านี้มาเห็นว่าชาติเป็นทุกข์และต้องการจะพ้นทุกข์ตลอดจนถึงชาติด้วย จึงแสดงว่าได้มีความคิดสูงมาเข้าคลองธรรมในพุทธศาสนา

พระพุทธคุณของพระพุทธเจ้า

อีกประการหนึ่ง ถ้อยคำที่กล่าวยกย่องพระพุทธเจ้าดังที่แสดงในปัญหานี้ที่ว่า ได้ยินมาได้สดับมาว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่ไม่มีความใคร่ในกาม ข้ามล่วงห่วงทุกข์ได้ ไม่มีกิเลสเป็นเหตุใคร่ ถ้อยคำเหล่านี้ก็แสดงว่า ได้มีความรู้จักสิ่งทีเรียกว่าเป็นกิเลส อันเป็นตัวยุทธภัย เหตุให้เกิดทุกข์ และสัตว์โลกทั้งปวง ซึ่งยังต้องตกอยู่ในทุกข์นั้น ก็เพราะยังมีกาม ความใคร่อยู่ในกาม ยังไม่ข้ามห่วงทุกข์ทั้งปวงได้ ยังไม่หมดกิเลส อันเป็นเหตุให้ใคร่ ก็แสดงว่ามาณพเหล่านี้ได้ยินมาว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นผู้พ้นกิเลสทั้งปวงแล้ว ไม่มีความใคร่ในกาม ก้าวข้ามห่วงกิเลสได้ ไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุให้ใคร่ เป็นผู้พ้นกิเลส ไม่มีกิเลส อันแสดงว่าได้มีความสำนึกอย่างสูงที่สามารถกำหนดได้ แม้จะไม่รู้ด้วยตนเอง ก็กำหนดได้ว่า บุคคลทั้งหลายในโลกนี้ ยังมีแบ่งฝ่ายที่ยังมีกิเลส ซึ่งเรียกทั่ว ๆ ไปว่าเป็นสัตว์โลก ซึ่งยังมีความข้องมีความเกี่ยวอยู่ ยังมีกิเลสก็นับว่าเป็นสามัญชนทั่วไป และก็ยังมิผู้ปฏิบัติทำตนให้พ้นกิเลสได้ พ้นกามได้ พ้นห่วงกิเลสอย่างอื่นได้ หมดความใคร่ต่าง ๆ หมดความกำหนดติดต่าง ๆ ในกามทั้งหลาย ซึ่งท่านที่พ้นกิเลสเหล่านี้แหละ เป็นผู้ที่จะพึงเข้าหาเพื่อไต่ถามสำหรับผู้ที่ต้องการปฏิบัติให้พ้นทุกข์พ้นกิเลส เพราะฉะนั้น จึงแสดงถึงภูมิปัญญาและภูมิความต้องการอันเป็น *อัมมกามาตา* ความต้องการธรรมอย่างสูง กับทั้งได้กราบทูลยกย่องพระพุทธองค์ว่าทรงมีพระเนตรดวงตาที่เกิดพร้อมกับความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งดวงตานี้ก็ไม่

ได้หมายถึงดวงตาเนื้อ แต่หมายถึงดวงตาคิดใจคือปัญญา อันได้แก่ *พระสัพพัญญุตญาณ* ของพระพุทธเจ้า พระญาณที่หยั่งรู้ธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้น ถ้อยคำที่ได้กราบทูลยกย่องทั้งปวงนี้ ก็ล้วนเป็น *พระพุทฺธคุณ* คุณของพระพุทธเจ้า ที่เป็นเช่นนั้นจริง และคนทั้งหลายก็ได้กล่าวสรรเสริญดั่งที่เรียกว่าเป็นกิตติศัพท์ เสียงที่พูดกันแพร่หลายออกไปดังงามดั่งนั้นจริง ไม่ปรากฏว่าใครเป็นคนแต่งเอาไว้แต่เป็นเสียงที่พูดกันไปอย่างนั้น ก็มาเป็น *พระพุทฺธคุณ* ของพระพุทธเจ้า ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า *อิติปิ โส ภควา* เป็นต้น ไม่ปรากฏว่าใครแต่ง เป็นกิตติศัพท์อันงามที่ฟังขจรไป มาณพทั้งหลายก็ได้ยินกิตติศัพท์ที่ฟังขจรไปนั้น ก็ได้มากราบทูลถามพระพุทธเจ้า และได้เปรียบพระองค์ว่าเหมือนดวงอาทิตย์ที่แผดแสง ทำให้แผ่นดินที่ชุ่มชื้นแห่งสนธิ ก็โดยที่ได้ทรงผจญกามทั้งหลาย ทำให้กามทั้งหลายเหือดแห้งไปจากจิต ทรงเป็นผู้พ้นกิเลสด้วยประการทั้งปวง อยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ และเมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนใจให้ต้องมาเฝ้าขอให้ทรงแสดงธรรมที่เขาคควรจะเข้าใจได้แต่จะทำให้ละชาติชราคือความเกิดความแก่ในอัฐภาพนี้ได้ อันแสดงว่าต้องการจะละชาติชราในอัฐภาพนี้ ไม่ใช่มุ่งไปเอาชาติหน้าหรือเมื่อไหร่ ก็ตรงกับที่พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงในการตรัสตอบปัญหาที่แล้ว ๆ มาโดยลำดับ ว่าตรัสตอบด้วยธรรมที่เป็นปัจจุบัน คือที่เห็นได้บรรลุได้ในปัจจุบันนี้เอง ดังนี้ เป็น *ปัจจุบันธรรม* และแม้ในพุทธพยากรณ์แห่งปัญหานี้ ก็ได้ตรัสตอบเป็น *ปัจจุบันธรรม* เช่นเดียวกัน และแม้ว่าผู้กราบทูลถามจะกราบทูลถามให้ตรัสบอกธรรม ที่จะเป็นเหตุให้ละชาติชราอันเป็น *ตัวสภาวะทุกข* จึงยกขึ้นมาเป็นประธาน หมายคลุมถึงทุกข์ทั้งปวง พระองค์ก็ได้ตรัสตอบ ตั้งต้นแต่ตรัสสอนให้กำจัด คือนำความกำหนดติดในกามทั้งหลายออกไปเสียให้สิ้น ให้มองดู *เนกขัมมะ* คือความออกคือออกจากกาม ออกจากกังวลทั้งหลาย โดยเป็นธรรมอันเกษม โดยเป็นทางอันเกษมสวัสดิ์ และบรรดาสิ่งทั้งหลายที่จิตใจยึดถืออยู่ปกครองอยู่ โดยเป็นเจ้าของเจ้าของ ตั้งต้นแต่นามรูป กายใจอันรวมเป็นอัฐภาพอันนี้ ตลอดจนถึงสิ่งทั้งหลายบุคคลทั้งหลายที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นลามเป็นยศเป็นสรรเสริญเป็นสุขเป็นอะไรทั้งสิ้น ที่ยังมียึดครอบครองอยู่ ก็ดี หรือว่าสิ่งเหล่านั้นที่เสื่อมไปสิ้นไปหมดไปแล้วก็ดี แต่ว่าใจยังนึกถึงอยู่ ก็อย่าให้สิ่งเหล่านั้นมีเป็นกังวลเสียดแทงใจ

ทรงสอนให้กำจัดกาม เห็นเนกขัมมะคือความออก

ประการแรก ตั้งเป็นหลักปฏิบัติ คือกำจนนำความกำหนัดติดในกามทั้งหลาย ออกไปเสียให้สิ้น จมองจงดูจงเห็นเนกขัมมะคือความออก โดยเป็นทางปฏิบัติที่เกษม สวัสดิ์ นี้เป็นหลัก ด้วยว่าจิตใจของสัตว์ทั่วไปนั้น ไม่ได้ดำเนินไปตามทางนี้แต่ดำเนิน ไปในทางที่นำความกำหนัดติดในกามทั้งหลายเข้ามาสู่จิตใจ เพิ่มเติมเข้ามาอยู่เสมอ ยังมีความเพลิดเพลินยินดีติดอยู่ในรูปเสียงกลิ่นรสโณภูฏัพพะทั้งหลายและยังไม่ต้องการ ที่จะออกจากกาม ยังต้องการที่จะครอบครอง ต้องการที่จะเสวยความสุขที่ได้จากกาม ทั้งหมด ได้จากรูปเสียงกลิ่นรสโณภูฏัพพะทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะทำให้พันชาติชรา ไม่ได้ พันทุกข์ทั้งปวงไม่ได้ ฉะนั้น เมื่อต้องการที่จะพ้นทุกข์ทั้งปวง ตั้งต้นแต่ชาติชรา ก็จะต้องปฏิบัติในทางที่ตรงกันข้าม คือตรวจตราดูในจิตใจตนเอง พบความกำหนัดติด อยู่ในกามทั้งหลาย ก็ให้ตั้งใจปฏิบัตินำออกไปโดยลำดับให้สิ้น ให้มองเห็นว่าการปฏิบัติ ออกดังนี้เป็นทางปฏิบัติที่เกษมสวัสดิ์ เพราะเมื่อมองเห็นดังนี้ ก็จะทำให้เกิดฉันทะ ความพอใจในทางอันที่จะปฏิบัติออก ถ้าหากว่าไม่เห็นดังนี้ เห็นตรงกันข้าม ก็จะไม่ ทำให้ปฏิบัติออก แต่ว่าจะทำให้ปฏิบัติเข้าไปผูกติดพันยิ่งขึ้น จึงต้องให้เห็นเนกขัมมะ คือการปฏิบัติออกหรือความออก ว่าเป็นทางปฏิบัติอันเกษมสวัสดิ์ ทำนจึงเปรียบเหมือน อย่างว่า ให้เห็นเหมือนอย่างว่าออกจากเรือนจำ เมื่อยังออกจากเรือนจำไม่ได้ต้องถูก คุมขังอยู่ ก็ต้องติดพัน มีพันธนาการติดพันที่ร่างกาย มีอาครสำหรับขังไม่ให้ออกไป ภายนอก ฉันทก็ดี สิ่งทั้งหลายที่ใคร่ที่ปรารถนาอันมีความกำหนัดติดอยู่นั้น ก็เป็น เครื่องผูกพัน เป็นพันธนาการ ฉะนั้น จึงจะต้องเห็นว่าเป็นพันธนาการ จึงจะทำให้ ต้องการที่จะออก และก็ไต่ตรัสอธิบายชี้แจงให้ชัดขึ้นอีกว่า บรรดาสิ่งที่เป็นพันธนาการ เหล่านี้ ก็เป็นบรรดาสิ่งที่ยึดถือครอบครองเป็นเจ้าของอยู่ ซึ่งยังตั้งอยู่ก็ดี หรือ ว่าที่เสื่อมสิ้นหมดไปแล้วก็ดี ผ่านไปแล้วก็ดี แต่ว่าใจยังค้ำนั่งอยู่ ก็มาเป็นกังวล เพราะฉะนั้น ก็ให้ตรวจตราดูใจ ว่าใจมีกังวลอยู่หรือไม่ อย่าให้มีกังวลอยู่ในบรรดาสิ่ง ที่ยึดถือ ยังตั้งอยู่หรือว่าที่เสื่อมสิ้นไป แต่ว่าก็ยังข้องใจอยู่กังวลใจอยู่ และก็ไต่ตรัส อธิบายขยายความให้ชัดขึ้นอีกว่า บรรดาสิ่งเหล่านี้ก็คือเป็นสิ่งทีกังวล ที่มีในอดีต

แล้วบ้าง ที่จะมีต่อไปข้างหน้าบ้าง หรือว่าที่กำลังยึดถืออยู่ในปัจจุบันบ้าง เหล่านี้เป็นกังวล กังวลอดีต กังวลอนาคต กังวลปัจจุบัน ก็ให้ตรวจดู เมื่อมีอยู่ ก็ให้ปฏิบัติ ทำให้เหือดแห้งหายไป

ปฏิบัติละความกำหนดติดในนามรูป

แต่ในการที่จะปฏิบัติดังนี้ได้ รวมเข้ามาแล้วก็ต้องปฏิบัติละความกำหนดติดในนามรูป เพราะทั้งหมดนั้นก็รวมอยู่ในนามรูปนี้แหละ คือรวมเป็นความกำหนดติดอยู่ในนามรูป รูปก็คือรูปกายอันนี้ นามก็คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมอยู่ในกองนามกองรูปนี้แหละ ความกำหนดติดทั้งหลายที่กล่าวมาข้างต้น ในกามทั้งหลาย กิเลสหรือว่าอธิบายเป็นในสิ่งที่ยึดถือ ตั้งอยู่ ครอบครองอยู่ ยังมีอยู่ หรือว่าที่หมดสิ้นไป แต่ใจยังติดพันกิเลส หรือมาเป็นกังวลอดีตอนาคตปัจจุบันกิเลส ก็รวมอยู่ในนามรูปนี้นั่นเอง เพราะฉะนั้น เมื่อยังมีความกำหนดติดอยู่ในนามรูป ก็ชื่อว่ามีอาสวะ คือกิเลสที่ต้องจิตสันดานเป็นกามเป็นภพเป็นทิวฏฐิเป็นอวิชชา รวมเป็นกิเลสที่ต้องจิตสันดานอยู่ เมื่อยังมีอาสวะที่ต้องจิตสันดานอยู่ ก็ยังต้องถึงอำนาจของมัจจุคือความตาย อันหมายความว่าพ้นทุกข์ไม่ได้ ต้องเกิดต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย ต้องเป็นทุกข์ต่าง ๆ เมื่อปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอนปฏิบัติกำจัดนำความกำหนดติดในกามทั้งหลายให้สิ้นไป เห็นเนกขัมมะ คือ ความออกโดยเป็นทางปฏิบัติที่เกษม ทั้งที่เป็นส่วนอดีต ทั้งที่เป็นส่วนอนาคต และทั้งที่เป็นปัจจุบัน พิจารณานามรูป จนถึงละความกำหนดติดในนามรูปได้ ดังนี้ เหล่านี้เป็นกรปฏิบัติทำอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดานให้สิ้น และเมื่อทำกิเลสที่ต้องจิตสันดานให้สิ้นไปได้ ก็เป็นอันว่าพ้นทุกข์ทั้งปวงได้ ไม่ต้องไปอยู่ในอำนาจของ มัจจุคือความตาย พ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง

พระพุทธพยากรณ์นี้จึงเป็นพระพุทธพยากรณ์โดยตรง แม้ว่าการปฏิบัติเช่นนั้น ไม่ใช่เป็นสิ่งที่พึงได้พึงถึงทันที แต่ว่าผู้ปฏิบัติมุ่งพ้นทุกข์ เมื่อปฏิบัติพยายามสู่ความพ้นทุกข์คือนิพพาน ก็จะต้องปฏิบัติตามทางนี้เท่านั้น และเมื่อปฏิบัติไปโดยลำดับ

แล้วก็ใกล้ นิพพาน เข้าไปโดยลำดับโดยไม่ต้องไปเร่ง และเมื่อปฏิบัติถึงขั้นถึงตอนแล้ว การละก็ละไปได้เอง เหมือนอย่างการขึ้นบันไดโดยลำดับ บันไดมีเท่าไรขั้นก็ตามก็ต้อง ยึดบันไดก้าวขึ้นไปทีละขั้น โดยที่ปล่อยบันไดชั้นล่าง เหยียบยึดบันไดชั้นบนขึ้นไปโดย ลำดับ ต้องปล่อยต้องยึดไปตามลำดับ ไม่ใช่จะไปเททิ้งทั้งหมดไปที่เดียว ซึ่งทำไม่ได้ และก็ไม่สามารถที่จะทำได้ ต้องยึดเอาไว้เพื่อที่จะก้าวขึ้นไป และเมื่อจะก้าวสูงขึ้นไป ก็ปล่อยชั้นที่ยึดอยู่นั้นแล้วก้าวขึ้นไปดังนี้ เหมือนอย่างขึ้นบันได การขึ้นบันไดนั้นถ้าไม่ ปล่อยชั้นล่าง ก็ก้าวขึ้นชั้นบนไม่ได้ และถ้าไม่เหยียบชั้นบนก็ก้าวขึ้นไปไม่ได้ การปฏิบัติ ธรรมก็เป็นเช่นนั้น ละชั่วยึดดีไปโดยลำดับ แล้วก็ต้องปล่อยดีขั้นต่ำ ก้าวขึ้นสู่ความดี ขั้นสูงไปโดยลำดับ จึงจะสูงขึ้นไป เพราะฉะนั้น การปล่อยกับการยึดหรือว่าการยึดและ ปล่อยนี้ เป็นขั้นปฏิบัติที่เป็นไปเอง โดยผู้ปฏิบัติไม่ต้องลำบาก ภูมิจิตใจก็สูงขึ้นไปเอง แต่ข้อสำคัญให้ปฏิบัติให้เข้าทางตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน

ชุดกัณณิมาณปัญหาจบ

ครั้งที่ ๒๘ ภัทรารุชฌมานพปัญหา

ต้นหาและมาร

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัญฐานมาโดยลำดับ จนถึงบัดนี้ ภัทรารุชฌมานพ ปัญหาของภัทรารุชฌมานพเป็นลำดับที่ ๑๒ ภัทรารุชฌมานพได้กราบทูลถามสมเด็จพระบรมศาสดาซึ่งมีความว่า “ข้าพเจ้าขอกราบทูลพระองค์ผู้ทรงละอาลัย ตัดต้นหา ความอยากดิ้นรน เป็นผู้ไม่หวั่นไหว ละความเพลิดเพลินยินดี ข้ามห้วงกิเลสได้พ้นแล้ว ละความดำริผิดไปต่าง ๆ ด้วยอำนาจของทิวฐิมานะเป็นต้น เป็นผู้มึปัญญาดี ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า ชนทั้งหลายจากชนบทต่าง ๆ พากันมาประชุมเฝ้าหวังที่จะได้สดับ พระวาจาของพระองค์ ได้สดับต่อพระองค์ผู้ประเสริฐแล้ว จึงจักแยกย้ายกันกลับไป จากที่นี่ จึงขอพระองค์ได้โปรดแสดงให้แจ่มแจ้งแก่หมู่ชนเหล่านั้น เพราะว่าธรรมนี้ พระองค์ทรงทราบแล้ว” ดังนี้ พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบมีความว่า “พึงนำต้นหา ความอยากทะเยอทะยานดิ้นรน อันเป็นเหตุให้ยึดถือออกไปเสียให้สิ้นทั้งหมด ในเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางคือท่ามกลาง ยังยึดถือสิ่งใด ๆ อยู่ในโลก มารก็ย่อมติดตาม ผู้ยึดถือทางสิ่งที่ยึดถือ นั้น ๆ เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้มีสติรู้อยู่ไม่พึงยึดถือกังวลห่วงใยใน โลกทั้งสิ้น เฟ่งพิจารณาหมู่สัตว์นี้ซึ่งยังข้องติดบ่วง หรือว่าแดนด้าวของมัจจุร่า เป็นผู้ ยึดถืออยู่ข้องติดอยู่ เพราะความยึดถือ” ดังนี้

นี่เป็นความแห่งคำถามและพุทธพยากรณ์ ซึ่งตามคำถามนั้น ผู้ถามคือภัทรารุณมานพ ได้กราบทูลสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าไว้หลายประการ ว่าทรงเป็นผู้ละเอียด ตัดค้นหาไม่หวั่นไหว ละความเพลิดเพลินินดี ข้ามห้วงกิเลสได้พ้นแล้ว และละความดำริผิดไปต่าง ๆ ด้วยอำนาจกิเลสเสียได้ เป็นผู้มึปัญญาดีดังนี้ ตามคำสวดดีพระคุณของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ ก็เป็นถ้อยคำที่เป็นกิตติศัพท์ คือ เสียงที่ฟังจรไปดั่งที่ได้เคยแสดงแล้ว ภัทรารุณมานพก็ได้กราบทูลยกย่องพระองค์ ตามกิตติศัพท์ที่ได้ยินได้ฟังมา และย่อมจะกล่าวด้วยความเชื่อความเลื่อมใสน้อยหรือมากที่ได้บังเกิดขึ้นในจิตใจ จึงเป็นเหตุให้พากันมากราบทูลถามปัญหาเหล่านี้และได้กล่าวต่อไปในคำกราบทูล ว่าชนทั้งหลายมาจากชนบทต่าง ๆ พากันมาเฝ้าหวังจะได้สดับพระวาจาของพระพุทธเจ้า ก็ย่อมจะหมายถึงหมู่มาณพทั้ง ๑๖ คนนี้ด้วย ซึ่งได้พากันมาเฝ้า และก็จะยังมีหมู่ชนอื่น ๆ ได้มาเฝ้ากันอีก ก็ล้วนแต่มุ่งที่จะได้ฟังพระวาจาของพระพุทธเจ้าที่แสดงธรรม ก็เหมือนอย่างเมื่อมีข่าวว่า มีพระอริยะอยู่ในที่นั่นที่นี้ หรือไปในที่นั่นที่นี้ ก็ชวนใจให้บุคคลผู้ได้สดับเกิดความสนใจไปหาและสดับฟัง มาณพทั้ง ๑๖ คนเหล่านี้ก็เช่นนี้เช่นเดียวกัน ก็ล้วนได้ยินได้ฟังมาว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ซึ่งละเอียด ตัดค้นหาได้เป็นต้นดั่งที่ได้กราบทูลยกย่องนั้น จึงได้พากันมาเฝ้ากราบทูลถาม และมาณพเหล่านี้เมื่อพิจารณาถ้อยคำที่กราบทูลถาม ก็แสดงว่าได้เป็นผู้ที่ได้มองเห็นทุกข์ในโลกตามสมควร และได้มองเห็นกิเลส มีความอาลัยตัดหาเป็นต้นว่าเป็นกิเลสของโลก กิเลสของชาวโลก เพราะฉะนั้น จึงได้พากันหลีกออกตามอาจารย์ไปประพฤติธรรมอยู่ในป่า ต้องการที่จะได้ความพ้นทุกข์ หรือว่าได้ประสพธรรมอันทำให้เกิดความสุขจนเป็นที่พอใจ แต่ก็ยังไม่ได้พบ จึงได้พากันมากราบทูลถามเพื่อให้พระพุทธเจ้าตรัสบอกทางปฏิบัติให้

วิชา วิมุตติ

ในข้อนี้พระพุทธเจ้าเองเมื่อเสด็จออกทรงผนวชจากชาติดิยราชตระกูล ได้ทรงแสวงหา*ไมกขธรรม* ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น ก็อยู่ในลักษณะเช่นเดียวกันกับอาจารย์และศิษย์ทั้ง ๑๖ คนเหล่านี้ และได้ทรงแสวงหาด้วยพระองค์เอง ทรงศึกษาจากอาจารย์ที่สั่งสอนกันอยู่ มีท่านอาฬารดาบสและอุทกดาบส ก็ยังไม่ทรงพอพระทัยว่า

เป็นความหลุดพ้น ทรงหลีกเลี่ยงปฏิบัติด้วยพระองค์ในทุรกิรียา ก็ยังไม่พอพระทัยว่า เป็นความหลุดพ้น ยังมีกิเลส มีอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของกิเลส มีความทุกข์อยู่ เป็นต้นว่ายังมีอาการ ยังมิตัดทอนความอยากทะเยอทะยานดิ้นรน ยังมีความหวั่นไหว คือ ยังมีความยินดีบ้าง ความยินร้ายบ้างในอารมณ์ทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งของความยินดี ความยินร้าย ยังมีความเพลิดเพลิน ยังมีทุกข์ ยังไม่พ้นจากความทุกข์และจากกิเลสทั้งหลายเหล่านี้ และยังมีอาการไปต่าง ๆ ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง อันไม่แน่นอน เดียวก็คิดอย่างนั้นเดียวก็คิดอย่างนี้ ไม่ยุติลงเป็นหนึ่งได้ เพราะยังไม่มีความรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง เหล่านี้ก็ทำให้ทรงทราบพระองค์เองว่า ยังไม่พ้น ยังไม่เป็น *โมกขธรรม* แม้ว่าจะได้ปฏิบัติได้จนถึงสมบัติ ๗ สมบัติ ๘ อันเป็นสมาธิอย่างสูง แต่ก็ทรงทราบจิตใจของพระองค์เองได้ว่ายังมีกิเลสและมีทุกข์ดังที่กล่าวมา เมื่อเป็นดังนี้ก็ยังไม่พ้น จึงยังไม่พอพระทัยว่าได้หลุดพ้น ได้ตรัสรู้ จึงได้ทรงเปลี่ยนทางปฏิบัติใหม่ จนถึงทรงพบ *มัชฌิมาปฏิปทา* ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลางด้วยพระองค์เอง ทรงปฏิบัติดำเนินไปในทางนี้ จนทรงได้ *วิชาชาวมุตติ* *วิชา* คือความรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง *มอริยสังข์* ทั้ง ๔ เป็นหลัก จึงทรงได้ *วิมุตติ* คือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น ละกังวลห่วงใยอาลัย ละตัดต้นหาเสียได้ ไม่มีความหวั่นไหวขึ้นลงไป ในอารมณ์ทั้งหลาย ละความเพลิดเพลิน ข้ามห้วงกิเลสและความทุกข์ทั้งหมดได้ พ้นไปได้จริง ๆ ละความดำริที่ดีไม่ตีเปลี่ยนไปบ่อย ๆ ได้ เพราะมีความรู้ดี คือรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง ตัดกิเลสได้หมด ความดำริจึงเป็นความดำริอันถูกต้อง ไม่มีเปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมา ตรวจดูพระทัยของพระองค์เอง ก็ทรงทราบได้ว่าพ้นได้แล้วจริง ๆ ไม่มีทุกข์ไม่มีกิเลสเหลืออยู่ ดังนี้ ส่วนบรรดาผู้ที่ออกปฏิบัติทั้งหลาย จะชวนชวายเป็นอยู่ในป่าก็ดี โคนไม้ก็ดี หรือไปหาคณาจารย์ไหน ๆ ก็ดี จะเป็นพุทธศาสนาก็ตาม ภายนอกพุทธศาสนาก็ตาม เมื่อพิจารณาอุจิตยังมีกิเลสอยู่ ยังมีทุกข์อยู่ ยังมีอาลัย ยังมีความดิ้นรนทะเยอทะยาน มีความเพลิดเพลินมีทุกข์ ก็ยังไม่พ้น และยังมีอาการคิดไปอย่างนั้น ไม่แน่นอนเป็นอย่างเดียว ก็แปลว่ายังไม่รู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง อันเป็นเหตุตัดกิเลสและกองทุกข์ได้ทั้งสิ้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็ต้องแสวงหาทางปฏิบัติต่อไปหาอาจารย์ที่จะเป็นผู้สั่งสอนต่อไป พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นพระบรมศาสดา ได้ตรัสสั่งสอนให้รู้ถึงทางปฏิบัติเข้าถึงความดับกิเลสและกองทุกข์ได้โดยแท้จริง

ทรงชี้ให้สงบร้างกำจัดตัดตัดค้นหา

เพราะฉะนั้น เมื่อภทราวุธมาณพได้กราบทูลถาม แม้จะมีได้ระบุให้ทรงแสดงธรรมข้อไหนเพื่ออะไร แต่ก็ทรงทราบถึงพื้นและความต้องการของผู้ถามกับทั้งอุปนิสัย อชฌาศัยที่ได้ปฏิบัติมา จึงได้ตรัสชี้ตรงเข้าไปถึงทางที่ยังไม่พบ จึงยังไม่ได้ความพ้นทุกข์ ก็คือตรัสชี้ตรงเข้าไปให้กำจัดตัดค้นหา คือความอยากดิ้นรนอันเป็นเหตุให้ยึดถือ คือ ดับความอยากดิ้นรนนั้นเสียทั้งหมด ทั้งในเบื้องบน ทั้งในเบื้องต่ำ ทั้งในเบื้องขวางคือ ท่ามกลาง เบื้องบนนั้นได้แก่นาคาคคือสิ่งที่ยังไม่มาถึง อารมณ์ที่ยังไม่มาถึง เบื้องต่ำ นั้นได้แก่อดีต คือสิ่งหรืออารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว เบื้องขวางคือท่ามกลางนั้นก็ได้แก่ สิ่งหรืออารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน อีกอย่างหนึ่งเบื้องบนนั้นก็ได้แก่เทวโลก เบื้องต่ำนั้นก็ ได้แก่อบายโลก เบื้องขวางคือท่ามกลางนั้นก็ได้แก่มนุษยโลก อีกอย่างหนึ่ง เบื้องบนนั้น ก็ได้แก่กุศลธรรม เบื้องต่ำนั้นก็ได้แก่อกุศลธรรม เบื้องขวางคือท่ามกลางนั้นก็ได้แก่ อภัยกตธรรม คือธรรมที่เป็นกลาง

ตรัสชี้โทษของความยึดถือ

ก็เป็นอันว่าตรัสสอนให้สงบร้างกำจัดตัดตัดค้นหา คือความอยากดิ้นรนอันเป็น เหตุให้ยึดถือทั้งหมด อย่ายึดถือสิ่งที่ล่วงไปแล้ว อย่ายึดถือสิ่งที่ยังไม่มาถึง อย่ายึดถือ สิ่งที่เป็นปัจจุบัน เพียงแต่ทำให้รู้ รู้สิ่งที่เป็นอดีต รู้สิ่งที่เป็นอนาคต รู้สิ่งที่เป็นปัจจุบัน รู้ไม่ยึด รู้ปล่อยรูปร่างทั้งหมด ทั้งนี้ก็เพราะว่า หากยังมีความยึดสิ่งใด ๆ อยู่ มารก็ยอม ติดตามผู้ที่ยึดนั้นทางสิ่งที่ยึดไว้นั้น ๆ นั่นแหละ ยึดสิ่งอันใดไว้ มารก็ยอมติดตามผู้ยึด ทางสิ่งที่ยึดไว้นั้น มารนั้นโดยตรงก็ได้แก่กิเลสทั้งหลาย เป็นต้นว่าอวิชชาคือความไม่รู้ ตัดหาความดิ้นรนทะยานอยาก หรือราคะโทสะโมหะเป็นต้น เหล่านี้เป็นกิเลสमार และเมื่อเป็น กิเลสमार ขึ้นมา กิเลสमार นี้ติดตามผู้ที่มีความยึดสิ่งใด ๆ เอาไว้ ผู้ที่ ยึดนั้นเองก็ต้องเป็นทุกข์ ไม่พ้นทุกข์ไปได้ และสิ่งที่ยึดไว้นั้น ๆ ตั้งแต่ชั้นธัมมอันเป็นที่ ยึดถือ คือรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญูณยานย่อยลงเป็นนามรูปอันนี้ ก็เป็นมารขึ้นมา ด้วยเป็นชั้นธมาร กรรมที่ประกอบกระทำก็เป็นมารขึ้นมาด้วย เรียกว่าอภิสังขารमार

และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ทำให้ไปยึดถือเอาทุกข์ของชั้นรมาเป็นทุกข์ของตน ทุกข์ของชั้นรก็ เป็นมารขึ้นมามีทั้งความแก่ทั้งความเจ็บทั้งความตาย ก็ยกเอาความตายขึ้นมาเรียกว่า มัจจุมาร ทั้งหมดก็กลายเป็นมารขึ้นมา คือเป็นผู้ที่ทำลายล้างความดี ทำลายล้างผลดี ที่จะพึงได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสชี้ให้เห็นโทษของความยึด ว่าเมื่อยึดสิ่ง อันใดไว้ สิ่งที่ยึดไว้นั้นแหละก็นำมารเข้ามาให้ติดตาม มารก็เข้ามาครอบงำบุคคลผู้ยึด คือครอบงำจิตใจให้อยู่ในอำนาจ เพราะฉะนั้น จิตใจที่อยู่ในอำนาจของมารจึงเป็นจิตใจ ที่ไม่รู้สัจจะที่เป็นตัวความจริง เป็นจิตใจที่หลง เป็นจิตใจที่ประกอบด้วยราคะโทสะ ทั้งหลาย บรรดากิเลสทั้งหลายเหล่านี้ก็ซึมซาบอยู่ในจิตใจ เหมือนอย่างสีปนอยู่ใน น้ำเป็นสีแดงสีเหลืองเป็นต้น และเมื่อเป็นดังนี้ บรรดาทุกข์ทั้งหลายซึ่งอันที่จริงเป็น ทุกข์ของชั้นรก็มาเป็นทุกข์ของผู้ยึด มีความตายเป็นต้น ซึ่งท่านยกขึ้นเป็นมาร อย่างหนึ่งเรียกว่ามัจจุมารดังที่กล่าวมานั้น เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้ตรัสชี้ให้เห็นโทษของ ความยึดถือ

มีปหานะและภาวนา

และก็ได้ตรัสยกเอาภิกษุซึ่งเป็นผู้ออกบวช เพื่อความพ้นกิเลสและกองทุกข์ ทั้งสิ้นอยู่แล้วเป็นตัวอย่าง ว่าให้พึงมีสติ มีความรู้ ไม่ยึดถือกังวลในโลกทั้งสิ้น พิจารณา ให้เห็นหมู่มสัตว์ที่ยังข้องติดอยู่ในบ่วงของมัจจุคือความตาย ยังไม่พ้นทุกข์ว่าเป็นสัตว์ ตระ คือความเป็นผู้ข้องอยู่ ก็เพราะความยึดถือดังนี้ และก็ให้ปล่อยวางความยึดถืออันเสีย อันที่จริงนั้นก็ปหานะที่ตรัสสอนเหมาะแก่ภาวะของผู้ถามซึ่งต้องการความพ้นทุกข์ คือหนีเป็นผู้ที่ออกปฏิบัติเหมือนอย่างปหานะ แต่ผู้ที่ยังไม่มุ่งจะปล่อยวางถึงเพียง นั้นก็พึงทราบไว้ และก็พึงทราบว่า แม้ในการปฏิบัติตั้งแต่ขั้นต้นขึ้นไป ก็จะต้องปฏิบัติ ละตัณหา อันเป็นเหตุให้ยึดถือตามภูมิตามขั้น เมื่อเป็นดังนี้จึงจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมได้ เพราะผู้ปฏิบัติธรรมที่ชื่อว่าธรรมจารีผู้ปฏิบัติธรรมนั้น ตั้งแต่ขั้นต้นขึ้นไปก็ต้องปฏิบัติ ละขึ้นไปโดยลำดับ อบรมขึ้นไปโดยลำดับ ต้องปหานะคือการละ กับภาวนาคือการ อบรมเป็นคู่กันขึ้นไป กล่าวคือในขั้นศีลนั้น ก็ต้องละตัณหาอย่างหยาบ อันเป็นเหตุให้ ฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้างเป็นต้น อันกรรมที่ประกอบออกไปเป็นปาณาติบาต เป็น

อทินนาทานนั้น เกิดจากจิตใจที่ลุ่มอำนาจของตัณหาความดีนรณะยานอยากอย่างแรง หรือว่าโลภโกรธหลงอย่างแรง เพราะฉะนั้น จะรักษาศีลได้ก็ต้องละตัณหาอย่าง หยาบดังกล่าวนี่คือตัณหาอย่างแรงดังกล่าวนี่ และตัณหาจะเป็นตัณหาอย่างแรงหรือ เบาขึ้นไปก็ตามก็เป็นเหตุให้ยึดถือทั้งนั้น คือเมื่อตัณหาเกิดขึ้นก็ทำให้ต้องยึดถือ ว่าเรา จะต้องทำอย่างนั้น เราจะต้องทำอย่างนี้ เช่นจะต้องฆ่าเขาบ้าง จะต้องลักของเขาบ้าง การที่จะต้องทำอย่างนั้นจะต้องทำอย่างนี้ นี่ก็เป็นความยึดถือ ถ้าไม่ยึดถือก็ไม่ทำ แต่เพราะยึดถือจึงทำ เพราะฉะนั้น ตัณหาจึงเป็นเหตุให้ยึดถือทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อตัณหาอย่างแรงเกิดขึ้นก็เป็นเหตุให้ยึดถือ ก็ไปยึดถือเอา ปาณาติบาตบ้าง เอาอทินนาทานบ้าง เข้ามา คือยึดถือเอาอกุศลกรรมเข้ามานั่นเอง เพราะฉะนั้น จะปฏิบัติในขั้นศีล ก็จะต้องละตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถือบาปอกุศล อันเป็นกรรมที่ประกอบกระทำเป็นบาปเป็นอกุศล ต้องละได้จึงจะรักษาศีลได้ จะทำสมาธิ ก็ต้องละตัณหา อันเป็นเหตุให้ยึดถือ*นิเวรม*ให้ได้ คือต้องสงบ*นิเวรม* ใจจึงจะเป็นสมาธิ เมื่อยังมีตัณหาเป็นเหตุให้ยึดถือ*นิเวรม*ไว้อยู่ ยังไม่ปล่อย*นิเวรม* ก็ทำสมาธิไม่ได้ สมาธิ ไม่เกิด เพราะฉะนั้น ก็จะต้องวาง*นิเวรม*ปล่อย*นิเวรม* คือจะต้องละตัณหาอันเป็นเหตุ ให้ยึดถือ*นิเวรม*เสียให้ได้ ใจจึงจะได้สมาธิ จะปฏิบัติในทางปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปก็ต้อง ละตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถือตัวเราของเรา หรือ*อวิชา*คือความไม่รู้เสียให้ได้ไปโดย ลำดับ เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะเกิดปัญญา

ปฏิบัติละความยึดถือไปโดยลำดับ

ฉะนั้น การปฏิบัติละตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถืออันนั้น จึงต้องทำไปโดยลำดับ แม้ว่าในการปฏิบัติประจำวันต่าง ๆ ก็จะต้องมีความปล่อยวาง เป็นต้นว่าจะนอนให้หลับ ก็จะต้องละตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถืออารมณ์ ถ้ายังมีตัณหายึดถืออารมณ์อยู่ จิตยังไม่วางอารมณ์ก็หลับไม่ลง วางอารมณ์ได้ก็หลับได้ หรือว่าทำงานอย่างหนึ่งแล้วจะเปลี่ยน ไปทำงานอีกอย่างหนึ่ง ก็จะต้องวางงานที่ทำไว้ก่อนอันต้องการจะวางนั้นให้ได้ แล้วจึง จะไปจับงานอย่างอื่นต่อไปอีกได้ เพราะฉะนั้น จึงจะต้องมีการหัดใจให้รู้จักปล่อยวาง

ตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถือ แม้ว่าจะยังมีความยึดถืออยู่ ยังมีตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถืออยู่ เมื่อควรจะละอะไร ก็ต้องให้ละตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถือสิ่งนั้นได้ และเมื่อควรจะถืออะไรยึดอะไร จึงจะไปยึดสิ่งนั้น เช่นว่าในการละความชั่วกระทำความดี ก็จะต้องละตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถือความชั่ว แต่แล้วก็มายึดถือความดี แต่แม้เช่นนั้นก็ยังดี และเมื่อได้กระทำความดีตามลำดับขั้นขึ้นไปก็ต้องละขั้นต่ำเดินขึ้นไปสู่ขั้นสูงโดยลำดับ เหมือนอย่างขั้นบันไดต้องละบันได แต่ละขั้นขึ้นไปโดยลำดับ โดยเมื่อเหยียบบันไดขั้นหนึ่งจะขึ้นบันไดขั้นสูง ก็จะต้องปล่อยบันไดขั้นที่เหยียบนั้นขึ้นไปเหยียบบันไดขั้นที่สูงยิ่งขึ้นไป ดังนี้จึงจะขึ้นสูงไปได้ ฉะนั้น การปฏิบัติให้ละได้ซึ่งตัณหาอันเป็นเหตุให้ยึดถือไปโดยลำดับดังนี้จึงเป็นประโยชน์ แม้จะยังยึดถืออยู่ก็ให้ยึดถือในส่วนที่ดี และให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะฉะนั้น จึงสามารถนำมาใช้ปฏิบัติตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำขึ้นไป

ภัทราวุธมาณพปัญหาจบ

ครั้งที่ ๒๙ อุทฺตมณพปัญหา

ธรรมเป็นเครื่องพันหรือทำลายอวิชชา

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัญฐานมาโดยลำดับ จนถึงอุทฺตมณพปัญหาคือปัญหาของอุทฺตมณพเป็นลำดับที่ ๑๓ อุทฺตมณพได้กราบทูลถามเป็นลำดับที่ ๑๓ มีความว่า ข้าพเจ้ามีความต้องการเพื่อที่จะกราบทูลถามปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงให้ฉานมีพระสันดานปราศจากกิเลสฐิติ ประทับอยู่ไม่มีอาสวกิเลสที่ต้องสันดาน ทรงกระทำการกิจที่จำจะต้องทำเสร็จแล้ว ทรงบรรลุดังฝั่งแห่งธรรมทั้งหลาย ขอพระองค์ได้ตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องพันที่ควรจะรู้ทั่วถึง อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาคือความหลงไม่รู้แจ้งเสีย ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบมีความว่า เราจะบอกธรรมที่เป็นเครื่องละความพอใจในกามและความโสมนัสเสียทั้งสอง เป็นเครื่องบรรเทาความมัวงุนท้อแท้ เป็นเครื่องห้ามความรำคาญ มีอุเบกขาคือความมัธยัสถ์เป็นกลาง และสติ เป็นธรรมที่บริสุทธิ มีความตรึกพิจารณาในธรรมเป็นเบื้องต้นว่าเป็นธรรมเครื่องพันที่ควรจะรู้ทั่วถึง อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาคือความหลงไม่รู้แจ้งเสีย ดังนี้

ตามปัญหาที่กราบทูลถามและตามพุทธพยากรณ์ ฟังดูก็เป็นธรรมที่ถ้ามและตรัสพยากรณ์ตอบเป็นกลาง ๆ ทั่วไป อันจะฟังปฏิบัติได้ตั้งแต่เบื้องต้นเบื้องต้นจนถึงขั้นสูงสุด ในข้อที่กราบทูลถามนั้น หากจะยกศัพท์แสงขึ้นมาแสดงฟังดู ก็อาจจะรู้สึกว่าเป็นธรรมสูง คือขอให้ตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ คำว่า อัญญา นั้นแปลว่ารู้ทั่วถึง

วิโมกข์ นั้นแปลว่าความพ้นหรือธรรมเป็นเหตุให้พ้น ธรรมเป็นเครื่องพ้น รวมกันเป็น *อัญญาวิโมกข์* ฟังดูก็เป็นข้อที่แสดงถึงมรรคผลนิพพาน และทั้งที่แสดงความประสงค์ ให้เป็นเครื่องทำลาย *อวิชชา* คือความหลงไม่รู้แจ้ง และเมื่อพูดว่า *อวิชชา* ฟังดูก็เป็นข้อ ที่จะทำลายได้ยาก จะทำลายได้ก็จะต้องถึงมรรคผลนิพพานเช่นเดียวกัน

ทรงได้ฌานทางสมาธิและฌานทางปัญญา

อนึ่ง อุทฺยมาณพยังได้กราบทูลสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา อันนับว่าเป็นพระพุทธคุณแต่ละบท ในคำถามก็คือทรงมีฌาน ทรงได้ฌาน อันคำว่า “ฌาน” นั้นแปลว่าความเพ่ง ความหมายทั่วไปก็หมายถึงจิตที่เป็นสมาธิแนบแน่น เป็นอัปปนาแนบแน่น ดังที่เรียกว่า *รูปฌาน* *อรูปรูปฌาน* อันฌานที่หมายถึงสมาธิอย่าง สูงดังนี้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า *อาร์มมณูปนิชฌาน* คือเพ่งอาร์มณ อันหมายถึงจิตที่กำหนด เพ่งอาร์มณของสมาธิ ที่เป็นรูปอาร์มณบ้าง อรูปอาร์มณบ้าง อันเป็นเหตุให้จิตได้สมาธิ อย่างแนบแน่น ฉะนั้น ฌานทางสมาธินี้จึงเรียกว่า *อาร์มมณูปนิชฌาน* คู่กับความเพ่ง ลักษณะ อันหมายถึงเพ่งพิจารณา *ไตรลักษณ์* ลักษณะทั้ง ๓ คือ *อนิจจลักษณะ* ลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง *ทุกขลักษณะ* ลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่า เป็นทุกข์ *อนัตตลักษณะ* ลักษณะเครื่องกำหนดหมายว่าเป็นอนัตตา เป็นทางปัญญา เพ่งคือพิจารณาทางปัญญา ดังนี้เรียกว่า *ลักขณูปนิชฌาน* แปลว่าเพ่งลักษณะ ก็คือ *ไตรลักษณ์* พระพุทธเจ้าทรงมีฌาน ทรงได้ฌาน ก็ทรงได้ทั้ง *ฌานทางสมาธิ* และ *ฌานทางปัญญา* ทั้งสองดังกล่าว

ทรงเสร็จกิจหรือสำเร็จในพุทธศาสนา

อนึ่ง อุทฺยมาณพได้กราบทูลสรรเสริญว่า ทรงมีสันดานปราศจากกิเลสฐลี โดยที่กิเลสนั้นเป็นนามธรรมบังเกิดขึ้นในจิต ทำจิตให้สกปรกเศร้าหมอง ฉะนั้น จึงเทียบกับผงฐลีละอองต่าง ๆ อันเป็นวัตถุ ทำให้ร่างกายเสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย เป็นต้น สกปรก พระพุทธเจ้าทรงปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง อันเหมือนอย่างผงฐลีที่ทำให้

สกปรกดังกล่าวสิ้นเชิง ประทับอยู่ ไม่มีอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดาน เพราะว่าทรงปราศจากกิเลสอันเหมือนอย่างรูลีละองนั้นทั้งหมดจนถึงที่ต้องจิตสันดาน คือตั้งอยู่ในกำบังของจิต ละได้ทั้งหมดไม่มีหลงเหลือ ทรงมีกิจที่ควรจะทำได้ทำเสร็จแล้ว ก็คือกิจที่ละกิเลสดังกล่าวนั้น เมื่อยังไม่สิ้นกิเลสจนถึงสิ้นอาสวะคือกิเลสที่ต้องจิตสันดาน ก็ยังต้องมีกิจที่จะต้องทำคือกิจที่จะละกิเลส แต่ว่าเมื่อได้ละกิเลสได้หมดสิ้นแล้วจนถึงกำบังคือตัวจิตสันดาน ไม่มีหลงเหลือแม้แต่น้อย ละกิเลสได้สิ้นเชิง สิ้นอาสวะทั้งหมด จึงหมดกิจที่จะต้องทำ เรียกว่า เป็นผู้สำเร็จ ที่เรียกว่าสำเร็จนั้น ในทางพระพุทธศาสนา ก็คือเสร็จกิจที่จะต้องทำคือละกิเลสดังกล่าว เพราะละได้หมดแล้ว เสร็จกิจที่จะต้องทำดังกล่าว ดังนั้นแหละ เรียกว่าเสร็จกิจ ผู้ที่เสร็จกิจดังนี้คือผู้สำเร็จในพุทธศาสนา สำเร็จดังที่พูดกันก็ต้องมีความหมายอย่างนี้ จึงจะเป็นผู้สำเร็จในพุทธศาสนา และเมื่อเป็นดังนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งหลาย ก็คือถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งหลาย เมื่อถึงฝั่งแล้ว กิจที่จะต้องข้ามน้ำข้ามทะเลก็ไม่มี เพราะว่าถึงฝั่งแล้ว ถ้ายังไม่ถึงฝั่งก็ต้องข้ามน้ำข้ามทะเลกันต่อไป

ปฏิบัติทำลายอวิชชาเพื่อความพ้นกิเลส

อันกิเลสนั้นเหมือนอย่างน้ำเหมือนอย่างทะเล จึงเรียกว่าอรรณพ แปลว่า ทะเลลึก น้ำลึก หรือโอชะ แปลว่าห้วงน้ำ เมื่อยังมีกิเลสก็ต้องข้ามน้ำข้ามทะเลกันต่อไป หรือไม่เช่นนั้นก็ต้องจมน้ำจมทะเลกันอยู่ เมื่อไม่ต้องการจะจม ก็จะต้องข้ามน้ำข้ามทะเลกันต่อไป จึงต้องปฏิบัติธรรมซึ่งมีลักษณะของการปฏิบัติ เป็นปหานะการละอย่างหนึ่ง เป็นภาวนา คือการทำให้มีให้เพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่ง “ละ” ก็คือละกิเลสทุจริตบาปธรรมทั้งหลาย ภาวนา ปฏิบัติทำให้มีขึ้นให้เพิ่มขึ้น ก็คือ ปฏิบัติทำทานทำศีลทำสมาธิทำปัญญาให้มีขึ้น ทำกรรมที่เป็นคุณเกื้อกูล ฟังปฏิบัติให้มีขึ้นให้เพิ่มขึ้น ก็ทำให้มีขึ้นให้เพิ่มขึ้น ก็จะต้องปฏิบัติในหน้าที่ปหานะละ ในหน้าที่ภาวนาคือทำให้มีขึ้นให้เพิ่มขึ้นกันอยู่ต่อไป ดังนั้นก็เรียกว่ายังไม่ถึงฝั่งของธรรมทั้งหลาย ยังต้องละยังต้องอบรมต้องเจริญกันเรื่อยไป แต่ว่าเมื่อละกิเลสได้หมดสิ้นจนถึงอาสวะเป็นผู้สิ้นอาสวะแล้ว ก็เป็นอันว่าหมดกิจที่จะต้องละที่จะต้องอบรมดังกล่าวกันต่อไป เมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่า

ถึงฝั่งคือถึงความสำเร็จของธรรมทั้งหลาย พระพุทธเจ้าจึงเป็นผู้ทรงถึงฝั่งคือความสำเร็จแห่งธรรมทั้งหลาย และได้ทรงแสดงธรรมทั้งหลาย แก่โลกหรือแก่เวไนยชนคือชนที่จะพึงแนะนำอบรมได้ ตั้งพุทธศาสนาขึ้น และทางพุทธศาสนานั้นก็แสดงว่า บรรดากิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายอันเหมือนอย่างผงธุลี ทั้งที่เป็นส่วนหยาบ ส่วนปานกลาง ตลอดจนจนถึงส่วนละเอียดที่อยู่กันบึง เป็นอาสวะดวงจิตสันดานอยู่นั้น ก็มี*อวิชา*คือความไม่รู้ อันหมายถึงว่าหลงไม่รู้แจ้งจริงเป็นหัวหน้าใหญ่ ฉะนั้น ใน*ปฏิบัติสมุปปาท* ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น จึงแสดงถึงธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งกันและกันก็ไปสรุปลงที่*อวิชา*คือความไม่รู้ อันได้แก่ความหลงไม่รู้แจ้งจริงนี้เป็นหัวข้อใหญ่ และก็แสดงหยุดอยู่เพียงแค่นี้ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติเพื่อให้พ้นกิเลสจึงต้องปฏิบัติเพื่อทำลาย*อวิชา*คือตัวความหลงไม่รู้จริงอันนี้แหละเป็นจุดรวม และเมื่ออุทยมาจนพบได้กราบทูลถามจึงลงไปที่จุดทำลาย*อวิชา*ดังนี้ จึงแสดงว่าผู้ถามนั้นก็ได้มีความรู้เข้าถึงจุดสำคัญแห่งการปฏิบัติ เพื่อความหลุดพ้นกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้น

วิชาหรืออัญญาเป็นด้านตรงข้ามกับอวิชา

และด้านตรงกันข้ามกับ*อวิชา*ก็คือความพ้นที่พึงรู้ทั่วถึง หรือว่าความพ้นด้วยความรู้ทั่วถึง เพราะว่าอันความรู้ทั่วถึงนั้นอยู่คนละด้านกับ*อวิชา*ที่เป็นตัวความไม่รู้ เพราะฉะนั้น ความรู้ทั่วถึงกับความไม่รู้จึงเป็นสิ่งที่อยู่ตรงกันข้าม เหมือนอย่างกลางวันกับกลางคืน หรือเหมือนอย่างเย็นกับร้อน เมื่อมี*อวิชา*คือความไม่รู้อันหมายถึงความไม่รู้อันหมายถึงนั้นแหละ ที่อธิบายว่าเป็นความหลงไม่รู้แจ้งจริง ก็ตรงกันข้ามกับตัวความรู้ทั่วถึง ความรู้ทั่วถึงนี้ก็เรียกว่า*วิชา*บ้าง เรียกว่า*อัญญา*บ้าง *อัญญา*นั้นแปลว่าความรู้ทั่วถึง ก็คือ*วิชา*ที่ตรงกันข้ามกับ*อวิชา*นั่นเอง การที่จะทำลาย*อวิชา*ได้ ก็ต้องปฏิบัติให้พ้น คือพ้นจาก*อวิชา*นั้นแหละ ด้วยความรู้ที่ทั่วถึงอันตรงกันข้าม แม้ว่าจะมีความรู้หลักอยู่ตั้งนี้ก็ยังไม่ทำไม่ได้ คือว่าไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรจึงจะทำลาย*อวิชา* ทำ*วิชา*หรือ*อัญญา* ความรู้ทั่วถึงดังกล่าวนี้ให้เกิดขึ้นได้ ก็คล้าย ๆ กับว่าก็มองเห็นฝั่งข้างโน้นว่ามีอยู่ หรือว่ามองไม่เห็นฝั่ง ก็ยังเป็นทีที่เข้าใจว่าจะต้องมีฝั่งข้างโน้น เหมือนอย่างยืนอยู่ที่ฝั่งข้างนี้ของมหาสมุทรทะเลลึกก็มองไม่เห็นฝั่งข้างโน้น แต่ก็รู้ว่าจะต้องมีฝั่งข้างโน้น

แต่ก็ไม่รู้ว่าจะข้ามไปอย่างไร จึงจะไปถึงฝั่งข้างโน้นได้ แต่ก็รู้ว่าฝั่งข้างโน้นก็มีอยู่ ฉะนั้นผู้ถามก็รู้อยู่ดังนี้เหมือนกันว่าฝั่งข้างนี้ก็คืออวิชา ฝั่งข้างโน้นก็คือวิชาหรืออัญญาความรู้ทั่วถึง แต่ว่าก็ไม่สามารถจะข้ามไปถึงได้ เหมือนอย่างไม่สามารถจะข้ามสมุทรดังกล่าวไปสู่ฝั่งข้างโน้นได้ และอันความรู้ดังนี้ทุก ๆ คนก็รู้กันอยู่เหมือนกัน ดังเช่นทุกคนเมื่อมีความทุกข์ เป็นโศกเป็นปริเทวะ ก็รู้ว่าเป็นความทุกข์ และเมื่อรู้ว่าเป็นความทุกข์ ก็ไม่อยากจะอยู่กับทุกข์ อยากที่จะดับทุกข์เหมือนกัน ไม่ใช่ไม่อยาก อยากที่จะให้ทุกข์หายไป เพราะทุกคนก็ไม่อยากจะเป็นทุกข์ แต่แม้เช่นนั้นก็ต้องเป็นทุกข์ และก็อยากที่จะไม่เป็นทุกข์ แต่ว่าไม่รู้จะทำอย่างไรจึงจะไม่เป็นทุกข์ได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องอยู่กับทุกข์ ทุกคนในโลกนี้ก็เป็นอย่างนั้น บ่นกันว่าเป็นทุกข์ แล้วก็เป็นทุกข์จริง ๆ เป็นทุกข์อย่างนั้นเป็นทุกข์อย่างนี้ ไม่อยากที่จะเป็นทุกข์ ก็รู้เหมือนกันว่าเป็นทุกข์นั้นมันเป็นทุกข์ แต่ที่ไม่เป็นทุกข์ก็คือเป็นสุขอันตรงกันข้าม แต่แม้เช่นนั้นก็ไม่สามารถที่จะพ้นทุกข์และเกิดความสุขขึ้นได้ ก็ไม่รู้จะทำอย่างไร คนสามัญทุกคนก็เป็นกันอยู่ดังนี้ ไม่ใช่ไม่เป็น เพราะฉะนั้น ปัญหาที่ถามนี้ก็จึงเป็นปัญหาสามัญนั้นแหละ แต่ว่าถามอย่างผู้รู้ จับถึงจุดสำคัญที่ตัวอวิชาคือความไม่รู้อันเป็นต้นเหตุใหญ่ และก็รู้เหมือนกันว่า ตรงกันข้ามนั้นก็ตัววิชาหรืออัญญาความรู้ทั่วถึง แต่แม้เช่นนั้นก็ยังทำลายอวิชาไม่ได้ ยังอยู่กับอวิชา จึงได้กราบทูลถาม พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสตอบชี้ถึงทางปฏิบัติสำหรับที่จะทำลายอวิชา คือที่จะให้พ้นไปจากอวิชาได้ บรรลุถึงอัญญาคือความรู้ทั่วถึงหรือวิชาอันตรงกันข้ามกับอวิชาได้ คือที่จะให้ข้ามจากฝั่งอวิชาไปสู่ฝั่งวิชาได้ ด้วยการที่ทรงชี้ให้ปฏิบัติละความพอใจในกามและโทมนัสทั้ง ๒ เสียเป็นต้น ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

ครั้งที่ ๓๐ อุทฺทมาณพปัญหา (ต่อ)

ธรรมเนียมปฏิบัติเพื่อทำลายอวิชชา

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัฏฐาน มาถึงอุทฺทมาณพปัญหา คือ ปัญหาที่อุทฺทมาณพได้กราบทูลถาม อันเป็นปัญหาที่ ๑๓ อุทฺทมาณพได้กราบทูลถามปัญหาซึ่งมีความว่า “ข้าพเจ้ามีความต้องการจะกราบทูลถามปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงได้ฌาน มีพระสันดานปราศจากกิเลสฐลีประทับอยู่ ทรงกระทำกิจที่จำจะต้องทำเสร็จ ไม่มีอาสวะ ทรงบรรลุถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอให้พระองค์ได้ตรัสบอกธรรมอันเป็นเครื่องพ้นที่ควร จะรู้ทั่วถึง อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาความหลงไม่รู้แจ้งได้” และพระบรมศาสดาก็ได้ตรัสตอบซึ่งมีใจความว่า “เราจะกล่าวบอกธรรมเป็นเครื่องละความพอใจในกามและ โทมนัสเสียทั้งสอง เป็นเครื่องบรรเทาว่างุ่นท้อแท้ เป็นเครื่องห้ามความรำคาญหงุดหงิด มีอุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง และสติ เป็นธรรมที่บริสุทธิ์ มีความตริ่กไปในธรรม เป็นเบื้องหน้า ว่าเป็นธรรมเครื่องพ้นที่จะพึงรู้ทั่วถึง อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาความ หลงไม่รู้จริง” ดังนี้

ได้แสดงอธิบายปัญหาที่กราบทูลถาม ซึ่งในเบื้องต้นได้กราบทูลยกย่องพระคุณ ของพระบรมศาสดา อันเรียกว่าพระพุทฺธคุณ แล้วจึงกราบทูลถามธรรมเป็นเครื่องพ้น อันจะพึงรู้ทั่วถึง ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชาดังกล่าว ตามคำถามนั้นจึงมุ่งธรรมเป็น เครื่องพ้นหรือว่าความพ้น พ้นอะไร ก็มีได้แสดงไว้ในคำถามให้ชัด แต่ว่าคำว่าเครื่อง

ทำลายอวิชชา นั้น ก็บ่งความว่าพ้นจากอวิชชา นั้นเอง และความพ้นอวิชชา ก็คือการทำลายอวิชชา ละอวิชชา อวิชชา นั้นก็ตรงกันข้ามกับวิชาความรู้ อันหมายถึงความรู้ที่เป็นความรู้ทั่วถึงซึ่งเรียกว่าอัญญา เพราะฉะนั้น ความพ้นที่ต้องการจึงต้องอาศัยอัญญา ความรู้ที่ทั่วถึงอันเป็นตัววิชา เมื่อความรู้ที่ทั่วถึงอันเป็นตัววิชาบังเกิดขึ้น อวิชชา คือ ความไม่รู้ก็หายไป เท่ากับถูกกำจัดไปเหมือนอย่างเมื่อความสว่างบังเกิดขึ้น ความมืดก็หายไปหรือว่าถูกกำจัดไป จะเรียกว่าถูกความสว่างกำจัดไปก็ได้ อวิชชาหายไปเท่ากับถูกกำจัดไป จะเรียกว่า ถูกวิชาหรืออัญญาความรู้ที่ทั่วถึงกำจัดไปก็ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติทำอัญญา ความรู้ที่ทั่วถึงอันเป็นวิชาให้บังเกิดขึ้น จึงจะละอวิชชาได้ เหมือนอย่างทำความสว่างให้บังเกิดขึ้น ความมืดก็หายไปได้

จิตเป็นที่ตั้งของอวิชชาและวิชาหรืออัญญา

ทั้งหมดนี้ก็ไม่ได้อยู่ที่ไหน อยู่ในจิตนี้เอง จิตนี้เองเป็นที่ตั้งของอวิชชา เป็นที่อาศัยของอวิชชาคือความหลงไม่รู้จริง และเมื่ออวิชชาบังเกิดขึ้น ก็เป็นปัจจัยเครื่องอาศัยให้บังเกิดสิ่งอื่น ๆ ขึ้น ทั้งที่เป็นส่วนสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งปวงทั้งที่เป็นกิเลส ทั้งที่เป็นกรรม ทั้งที่เป็นทุกข์ทั้งหลาย ที่ทุก ๆ คนประสบอยู่ ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ในปฏิจจสมุปปาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ฉะนั้น อวิชชาจึงเป็นต้นเดิมของกิเลสของกองทุกข์ทั้งหลาย ก็ต้องอยู่ในจิตนี้เองทั้งหมด ทั้งอวิชชาทั้งกิเลสทั้งทุกข์ ไม่ได้ตั้งอยู่ที่ไหน ในฝ่ายวิชาหรืออัญญาความรู้ทั่วถึงก็เช่นเดียวกัน เมื่อปฏิบัติให้มีขึ้น ก็มีขึ้นที่จิตนี้แหละ มิใช่มีขึ้นที่ไหน เมื่อมีวิชาหรืออัญญาความรู้ทั่วถึงบังเกิดขึ้น วิโมกข์หรือวิมุตติ ความหลุดพ้นทั้งปวงก็บังเกิดขึ้นที่จิตนี้เช่นเดียวกัน ไม่ใช่เกิดขึ้นที่ไหน ทุก ๆ คนแม้ที่เป็นสามัญชนทั่วไป หรือดังที่เรียกว่าปุถุชนทั่วไป ก็ย่อมมีจิตอันประกอบด้วยอวิชชา กิเลสและกองทุกข์ทั้งหลาย แต่ว่าก็มีใช้ว่าจะมีแต่เพียงฝ่ายเดียว ย่อมมีฝ่ายที่เป็นวิชาหรืออัญญา กับทั้งกุศลทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งของความสุข ตั้งอยู่ในจิตเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงมาบังเกิดเป็นมนุษย์ ที่แปลว่ามีมโนะคือความรู้ หรือที่แปลกันว่าใจสูง อันมโนะหรือมโนที่แปลกันว่าใจนี้ อีกอย่างหนึ่งก็แปลว่าความรู้ เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ก็เป็นผู้ที่มีความรู้สูง ความรู้สูงนี้เองเป็นตัวกุศลที่แปลว่ากิจของ

คนฉลาดหรือแปลว่าความฉลาด ฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่าเกิดมาเป็นมนุษย์ก็ด้วยอำนาจของกุศล

มนุษย์ทุกคนจึงมีกุศลเป็นพื้นของจิตใจ คือความฉลาดความรู้ที่สูง สามารถที่จะรู้จักกรรมอันเป็นสัจจะคือความจริงได้ สามารถที่จะอาศัยความรู้ความฉลาดสร้างสิ่งต่าง ๆ ทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นฝ่ายเกื้อกูล ทั้งที่เป็นฝ่ายให้โทษทุกข์บังเกิดขึ้นได้ดังที่ปรากฏอยู่ นี่ก็เป็นความรู้ความฉลาดที่มีเป็นพื้นของคนที่เกิดมาเป็นมนุษย์ กล่าวโดยตรงจึงเป็นผู้สามารถที่จะรู้บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ อันเป็นตัวยุติธรรม สามารถที่จะรู้อริยสัจ ดังที่พระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ทรงปฏิบัติจนตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ รู้อริยสัจ ทำจิตให้พบกับความพ้นที่พึงรู้ทั่วถึง โดยตรงก็หมายถึงพ้นอวิชชา พ้นกิเลสกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง ด้วยอำนาจแห่งวิชาหรืออัญญาคือความรู้ทั่วถึง ก็ตรัสรู้อริยสัจนั้นนั่นเอง ทั้งนี้ด้วยสัจญาณ คือความรู้ในสัจจะคือความจริง กิจญาณ ความรู้ในกิจที่จะพึงทำเกี่ยวแก่สัจจะคือความจริงนั้น กัมมตญาณ ความรู้ว่าได้กระทำกิจที่จะพึงกระทำ อันเกี่ยวด้วยสัจจะนั้นเสร็จแล้ว ดังนี้เป็นความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นอัญญาความรู้ทั่วถึงที่สมบูรณ์เต็มที่เรียกว่าวิชา จึงได้วิมุตติหรือวิโมกข์คือความพ้น พ้นอวิชชาพ้นกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง

ทรงอยู่ด้วยวิชาวิมุตติ

ได้มีพระบาลีแสดงไว้ว่า พระบรมศาสดาทรงมีวิชาและวิมุตติเป็นเครื่องอยู่ ทรงอยู่ด้วยวิชาและวิมุตติ หรือว่าอยู่ด้วยอัญญาความรู้ทั่วถึง และวิมุตติคือความหลุดพ้น อยู่ตลอดเวลา มีอัญญาและวิมุตติสมบูรณ์ จิตของพระองค์ทั้งหมดจึงเป็นพุทธโธ คือเป็นผู้รู้แล้ว ผู้รู้แล้วนั้นแหละคือรู้ที่เป็นอัญญาความรู้ทั่วถึง และรู้ที่เป็นวิมุตติคือความพ้น เมื่อเป็นดังนี้ ทรงเห็นอะไรทางตาคือรูปทั้งหลาย ก็ทรงรู้รูปนั้นรู้ทั่วถึงรูปนั้น และพ้นจากรูปนั้นคือไม่ติด พราภจากรูปที่เห็นนั้นได้ ทรงได้ยินอะไรทางหูคือได้ยินเสียงทั้งหลาย ก็ทรงรู้ทั่วถึงเสียงนั้น พ้นจากเสียงนั้นคือไม่ติด พราภออก

จากเสียงนั้นได้ ทรงทราบอะไรทางจุมูกทางล้นทางกาย โดยเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นเสียง
 ถูกต้องทั้งหลาย และทรงรู้เรื่องอะไรทางมโนคือใจ ก็ทรงรู้ทั่วถึงสิ่งทั้งปวงเหล่านี้
 ทรงพ้นจากสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ไม่ติดอยู่ พราจิตออกจากสิ่งทั้งปวงเหล่านี้ได้ ฉะนั้น
 จิตของพระองค์อันประกอบด้วยอัญญาหรือวิชาและวิมุติตั้งกล่าวนี้ จึงรู้ทั่วถึงทุก
 ทุกอย่าง และพ้นทุกข์ทุกอย่างที่รู้ทั่วถึงนั้น ไม่ติดไม่สยบอยู่ พราจิตออกได้ ดังนี้คือ
 พุทโธ ฉะนั้น เมื่อปริกรรมว่า พุทโธ พุทโธ ในการปฏิบัติกรรมฐานทั้งหลาย ก็ให้
 ทำความเข้าใจไปด้วยว่า รู้พ้น รู้พ้น รู้ก็คือรู้ทั่วถึง เป็นอัญญาหรือวิชา พ้นก็คือเป็น
 วิโมกข์หรือวิมุติ ไม่ใช่ไม่รู้ รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง รู้ทั่วถึงทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ก็พ้นทุก
 ทุกอย่าง ไม่ติดไม่สยบ พราจิตออกได้ออกไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะฉะนั้น จึงได้
 พระนามอีกอย่างหนึ่งว่า พระสัพพัญญู คือเป็นผู้รู้สิ่งทั้งปวง ก็คือรู้ทั่วถึงสิ่งทั้งปวง
 รู้ทั่วถึงทุก ๆ อย่าง พ้นทุก ๆ อย่าง พุทโธ ผู้ประกอบด้วยอัญญา รู้ทั่วถึงทุก ๆ อย่าง
 พ้นทุก ๆ อย่าง เมื่อปริกรรมว่า พุทโธ พุทโธ ก็ให้ทำความเข้าใจดังนี้ไปด้วย
 และความเป็นพุทโธหรือความเป็นอนุพุทโธคือรู้ตาม ได้แก่ความรู้ของพระสาวก
 ทั้งหลายซึ่งรู้ตามพระพุทเธาก็เช่นเดียวกัน ต้องปฏิบัติให้รู้ทุกอย่าง ให้พ้นทุกอย่าง
 ตามพระพุทเธเจ้า พระองค์แรกพระองค์เดิมก็เป็นพุทโธ ที่รู้ตามก็เป็นอนุพุทโธ เราทั้งหลาย
 ทุก ๆ บุคคลก็ต่างปฏิบัติที่จะให้เป็นผู้รู้ตามพระพุทเธเจ้า ฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติตามที่
 พระองค์ทรงสั่งสอนคือ

ทรงสอนให้ละกามฉันท์

ปฏิบัติละกามฉันท์ ความพอใจในกามทั้งหลาย คือความพอใจในรูปเสียงกลิ่น
 รสโณภูริฐพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย แม้ว่าจะต้องข้องอยู่กับกามเป็น
 ผู้ครองเรือน ก็ปฏิบัติให้มีสันโดษอยู่ในกามทั้งหลายซึ่งเป็นของของตน และไม่ทำ
 ความผูกพันมัวเมาจนเกินไปนัก แม้จะมีอยู่เป็นวิสัยของสามัญชน ก็ให้มีความรู้
 ให้มีความพอใจอยู่ในส่วนสิ่งที่เป็นของตน ในส่วนสิ่งที่ตนจะพึงได้พึงถึง และให้
 ทำความรู้จักว่า ทุก ๆ อย่างนั้นเป็นสิ่งที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทั้งนั้น ให้จิตมี
 ความรู้ ยอมรับในสัจจะ คือความจริงของกามทั้งกลาย

ทรงสอนให้ละโทมนัส

อนึ่ง ให้ละโทมนัส คือความทุกข์ใจ ความยินร้ายทั้งปวง รวมถึงปฏิฆะความกระทบกระทั่ง ความโกรธแค้นขัดเคือง ความมุ่งร้ายทั้งหลาย อันเป็นกองโทสะพยาบาท ข้อแรกละความพอใจในกามทั้งหลาย ก็รวมในคำว่าละความยินดี ละโทมนัสก็คือละความยินร้าย แม้ว่าจะต้องพบความยินร้ายความโทมนัสอยู่เป็นธรรมดา ก็ให้ทำความรู้จักและพยายามที่จะละออกไปเสีย ไม่เก็บเอาไว้ไม่รักษาเอาไว้

ทรงสอนให้ละถีนะ

อนึ่ง ให้ละความง่วงงุนความท้อแท้อ่อนแอ เมื่อความง่วงงุนบังเกิดขึ้นในขณะที่ไม่ควรจะง่วงงุน ก็ต้องปฏิบัติละเสีย เมื่อความอ่อนแอท้อแท้บังเกิดขึ้น ก็ต้องปฏิบัติละเสีย ทำใจให้หายง่วง และให้มีกำลังเข้มแข็ง ไม่อ่อนแอท้อแท้

ทรงสอนให้ละกุกุกจะ

อนึ่ง ให้ห้ามความรำคาญความหงุดหงิด อันความรำคาญหรือความหงุดหงิดนี้หมายถึงความยุ่งแห่งใจ ความเดือดร้อนแห่งใจ ที่บังเกิดขึ้นเพราะการกระทำบ้าง การไม่กระทำบ้าง เช่นเกิดความเดือดร้อนความยุ่งหงุดหงิดหยุกหยิกในใจ เพราะเหตุว่าไม่ได้ทำสิ่งนั้นไม่ได้ทำสิ่งนี้เป็นการดีการชอบ หรือไปทำสิ่งนั้นไปทำสิ่งนี้ ที่เป็นการไม่ดีไม่ชอบ แล้วก็มานึกเดือดร้อนใจยุ่งใจหงุดหงิดใจ บางทีก็มีใช้แต่หงุดหงิดยุ่งเดือดร้อนอยู่ในใจเท่านั้น ยังแสดงอาการหงุดหงิดหยุกหยิกทางกาย เช่นแสดงกิริยามือเท้าหยุกหยิก ๆ ต่าง ๆ เพราะใจหยุกหยิกเดือดร้อนยุ่งหยุกหยิก จึงทำให้กิริยาทางกายหยุกหยิกไปด้วย ดังนี้ต้องให้ห้ามเสีย อย่าให้บังเกิดขึ้นโดยที่มาปฏิบัติทำอุเบกขา คือทำจิตให้มีธัมมัสถ์เป็นกลาง ดังที่เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่าความวางเฉย และทำสติ ที่บริสุทธิ์ให้บังเกิดขึ้น

ปฏิบัติสมาธิเพื่อเกิดอุเบกขาและสติอันบริสุทธิ์

ในการปฏิบัติทำอุเบกขาและสติอันบริสุทธิ์ให้บังเกิดขึ้นนี้ ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติทำสมาธินี้เอง เพราะว่าการทำสมาธินั้น เป็นการปฏิบัติทำจิตให้สงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ก็คือให้สงบจากความพอใจในกามอันเป็นกามฉันท์ จากโศมนัสคือความยินร้ายทั้งปวง จากภีนะ คือความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มอ่อนแอห่อหุ้ม จากกุกุกุจะคือความรำคาญตั้งกล่าว โดยที่ทำจิตให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิก็ตามหลักสติปัฏฐาน ทั้ง ๔ ตั้งสติพิจารณากายเวทนาจิตรธรรม ดังที่ได้สวดมาโดยลำดับ เมื่อสงบจิตทำสติกำหนดกายเวทนาจิตรธรรม จิตก็จะปล่อยจากกาม จากความยินดีในกาม จากความยินร้าย ก็เกี่ยวแก่กามทั้งหลายนั้นแหละ จากความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มอ่อนแอห่อหุ้ม จากความรำคาญทั้งปวง และเมื่อทำจิตให้ตั้งอยู่ในกายเวทนาจิตรธรรมได้ ก็สงบจากสิ่งเหล่านั้นได้ เป็นอันว่าละได้ จิตที่เป็นสมาธินี้ย่อมประกอบด้วยอุเบกขาและประกอบด้วยสติอันบริสุทธิ์ตามขั้นของสมาธิตั้งแต่เบื้องต้น เมื่อเริ่มทำสมาธิตั้งแต่เบื้องต้น พราจิตออกจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายได้ มีพราจิตออกจากกามฉันท์เป็นต้น จิตก็เป็นสมาธิตั้งสงบ จิตที่ตั้งสงบนี้เป็นจิตที่มีอุเบกขาความมัธยัสถ์เป็นกลาง ไม่เอียงไปทางความยินดีทางความยินร้ายเป็นต้น เพราะว่าสงบได้จึงตั้งอยู่เป็นกลาง จะเรียกเป็นความวางเฉยก็ได้ แต่ว่าความวางเฉยที่ว่านี้ คนมักเข้าใจผิดว่าวางเฉยไม่เอาเรื่องเอาราวอะไร ไม่รู้อะไร เลยกลายเป็นเหมือนอย่างมีจิตไม่สมประกอบไม่รู้อะไรเหม่อ ๆ เพลิน ๆ อะไรไป ไม่รับรู้อะไร แต่อันที่จริงอุเบกขาคือความวางเฉยความมีใจเป็นกลางที่เป็นธรรมนี้ หมายถึงวางเฉยต่อความยินดีต่อความยินร้ายนี้เอง ไม่ใช่วางเฉยอะไร ๆ ทั้งหมด วางเฉยต่อความยินดีความยินร้าย คือวางความยินดีความยินร้ายเสีย นี่เป็นวางเฉยก็คือว่าไม่วุ่นวาย ไม่วุ่นวายไปเพราะความยินดีเพราะความยินร้าย มีอาการที่สงบ วางยินดียินร้าย สงบไม่วุ่นวาย นี่คืออุเบกขา และอุเบกขาตั้งกล่าวนี้เป็นอาการของสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้วจะต้องเริ่มมีอุเบกขาตั้งแต่ขั้นต้น และจะต้องมีสติประกอบอยู่ที่เป็นตัวความรู้ สติที่เป็นตัวความรู้อันประกอบอยู่นี้เป็น

ความรู้ที่ตื่นอยู่ เพราะไม่มีฝัน คือความว่างจนเคลิบเคลิ้ม ตื่นโพลงอยู่ รู้ตื่นนอนอยู่
 ดังนี้คือสติ ฉะนั้น อาการของจิตที่เป็นสมาธินั้น จึงมีความวางความยินดียินร้าย
 วางนิเวศน์ทั้งหลาย มีอาการที่เฉยคือไม่วุ่นวายสงบตั้งอยู่ มีสติคือตัวรู้ รู้ที่ตื่นโพลงอยู่
 ไม่มีวังงไม่เผลอ รู้ตื่นอยู่เต็มทีโพลงอยู่เต็มที ดังนี้คือสมาธิในพุทธศาสนา และสมาธิ
 ในพุทธศาสนาจึงมีอุเบกขามีสติอันบริสุทธิ์ ดังนี้ มากหรือน้อยตามขั้น

ปฏิบัติวิปัสสนาเพื่ออัญญาวิโมกข์

และเมื่อได้สมาธิดังนี้แล้ว ก็น้อมจิตที่เป็นสมาธินี้ไปตรึกพิจารณาธรรมเป็น
 ธรรมดักกะเป็นเบื้องหน้า ก็เป็นอันว่าปฏิบัติทางวิปัสสนาต่อไป เพื่อความรู้ทั่วถึงที่เป็น
 ตัวอัญญา ฉะนั้น จะได้ความรู้ทั่วถึงที่เป็นตัวอัญญาไปโดยลำดับ เป็นวิปัสสนารู้แจ้ง
 เห็นจริงไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้น อุเบกขาสติที่บริสุทธิ์เป็นสมาธิตรึกในธรรมเป็น
 เบื้องหน้าเป็นวิปัสสนา ปฏิบัติไปทางนี้จึงจะได้อัญญาวิโมกข์ความพ้นที่พึงรู้ทั่วถึงตั้งแต่
 เบื้องต้นไปโดยลำดับ จนถึงอัญญาความรู้ทั่วถึงเต็มที วิมุตติ ความหลุดพ้นเต็มที
 เป็นพุทธโธหรือเป็นอนุพุทธโธ

ครั้งที่ ๓๑ อุทฺตมาณพปัญหา (ต่อ)

ปัญหาเรื่องโลกและนิพพาน

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัญฐานมาโดยลำดับ จนถึงอุทฺตมาณพปัญหา คือปัญหาของอุทฺตมาณพอันนับเป็นที่ ๑๓ โดยที่อุทฺตมาณพได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าความว่า “ข้าพเจ้ามีความต้องการจะกราบทูลถามปัญหาจึงมาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงได้ฌาน มีพระสันดานปราศจากกิเลสฐิติ ประทับอยู่ ทรงกระทำกิจที่จำจะต้องทำเสร็จแล้ว ไม่มีอาสวะ ทรงบรรลุดังฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอพระองค์ได้ตรัสบอก อัญญาวิโมกข์ คือธรรมเป็นเหตุหลุดพ้น อันจะพึงรู้ทั่วถึง หรือด้วยปัญญาที่รู้ทั่วถึง อันเป็นเครื่องทำลายอวิชชาคือความไม่รู้ คือไม่รู้จริงในสัจธรรม” พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสตอบความว่า “เรากล่าวบอกรรมเป็นเครื่องละหรือว่าการละ ซึ่งความพอใจใน กามและโทมนัสเสียทั้งสอง บรรเทาความง่วงงุนท้อแท้ห้ามความรำคาญหรือความยุ่งใจ เดือดร้อน มีอุเบกขาคือความเข้าไปเพ่ง และสติอันเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ ตรึกพิจารณา ในธรรมเป็นเบื้องต้น ว่าเป็นธรรมเป็นเหตุหลุดพ้นอันพึงรู้ทั่วถึง หรือด้วยความรู้ทั่วถึง เป็นเครื่องทำลายอวิชชา” ดังนี้ อุทฺตมาณพได้กราบทูลถามต่อไปว่า “โลกมีอะไรเป็น เครื่องผูกพันไว้ อะไรเป็นเครื่องสัญจรไปของโลกนั้น เรียกว่านิพพานเพราะละอะไรได้ หรือเพราะละอะไรได้จึงเรียกว่านิพพาน” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า “นั่นทีคือความเพลินเป็นเครื่องผูกพันโลก โลกมีนั่นทีคือความเพลินเป็นเครื่องผูกพันไว้ วิตกความตรึกคือความคิดเป็นเครื่องสัญจรไปของโลกนั้น เพราะละต้นหาเสียได้จึง เรียกว่านิพพาน” ดังนี้

โลก ๓

คำที่กราบทูลถามและปัญหาพยากรณ์ที่ตอบก่อนแรกได้อธิบายแล้ว จึงจะได้แสดงอธิบายปัญหาและปัญหาพยากรณ์ตอนที่ ๒ ที่อุทฺทมาณพได้กราบทูลถามว่า โลกมีอะไรเป็นเครื่องผูกพันไว้เป็นต้น และตรัสตอบว่ามี *นันทิ* คือความเพลิดเพลิน เป็นเครื่องผูกพันไว้ คำว่าโลกนั้นได้อธิบายไว้ต่าง ๆ ดังที่แสดงไว้ว่าโลก ๓ คือ *โอกาสโลก* โลกคือโอกาสอันได้แก่พื้นพิภพนี้ *สังขารโลก* โลกคือสังขารได้แก่สิ่งที่ผสมปรุงแต่งขึ้น จากโอกาสโลกนั้น เป็นสิ่งที่มีใจครอง เช่นร่างกายของมนุษย์และดิรัจฉานทั้งหลาย ก็มี เป็นสิ่งที่ไม่มีความใจครอง เช่นภูเขาต้นไม้และสิ่งที่เป็นพืชสัตว์ทั้งหลาย กับ สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์ อันหมายถึงจิตที่ยังเป็นสัตว์ คือยังข้องติดยังไม่หลุดพ้น ฉะนั้น ตามนัยนี้โลกจึงมี ๓ *โอกาสโลก* *สังขารโลก* และ *สัตว์โลก* สำหรับคำว่าโอกาสนั้น ต่างกับคำว่าอากาศ คำว่าอากาศนั้นหมายถึงช่องว่าง และในภายหลังก็นำเอาคำนี้ มาใช้ หมายถึงสิ่งที่ละเอียดมองไม่เห็นอันมีอยู่ในช่องว่างนั้นด้วย เช่นเรียกว่าอากาศ ที่หายใจเข้าหายใจออกคือลมหายใจ ส่วนคำว่าโอกาสนั้นไม่ได้หมายถึงช่องว่าง แต่หมายถึงสิ่งที่เป็นวัตถุเช่นเป็นพื้นดินสำหรับที่จะทำการคราดไถปลูกธัญชาติเป็นต้นได้ ฉะนั้น จึงหมายถึงพื้นพิภพอันเป็นที่รวมของธาตุทั้งหลาย เป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ สัตว์และทุก ๆ อย่าง ดังที่เรียกกันว่าโลก ก็หมายถึงพื้นพิภพที่เป็นส่วนรวมนี้นี้เป็น *โอกาสโลก* และสิ่งที่ประกอบขึ้นจากธาตุทั้งหลายใน *โอกาสโลก* เป็นสิ่งนั้น สิ่งนี้ มีความใจครองบ้างไม่มีความใจครองบ้าง ก็เป็น *สังขารโลก* และสำหรับที่มีความใจครองนั้น เมื่อใจคือจิตนี้ยังมีกิเลสเป็นเครื่องยึดถือ มีความติดอยู่ไม่หลุดพ้น ภาวะเช่นนี้ก็เรียกว่า *สัตว์โลก*

โลกคือขันธ

ฉะนั้น เมื่อกล่าวชี้เข้ามาโดยจำเพาะถึงคำว่าโลกที่ตรัสหมายถึงในพุทธภาษิต นี้พร้อมทั้งที่กราบทูลถาม จึงยังเรียกอีกอันหนึ่งว่า *ขันธโลก* โลกคือขันธ อันได้แก่ขันธ ๕ ของทุก ๆ คน อันประกอบด้วย *รูปขันธ* *นามขันธ* ขยายออกเป็นรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาน นี้เป็น *ขันธโลก* และ *ขันธโลก* โลกคือขันธนี้ ก็ก่อเกิดขึ้นมา มีจิต

เข้าอาศัยนับตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์มารดา เป็นปฐมจิตปฐมวิญญาณ เพราะฉะนั้น *ขันธโลก* ที่เป็นส่วนรูป มีจิตปฏิสนธิขึ้น และเมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นมาโดยลำดับ จนถึงคลอดอกมาจากครรภ์มารดา อายุตะเนเติบโตใหญ่สามารถขึ้น ก็รับอารมณ์มีรูปเสียง เป็นต้นได้ อันหมายถึงจิตรับอารมณ์ทางตาทางหู เป็นต้นได้ ก็ปรากฏเป็น *นามขันธ* ขึ้นมา เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ หรือเป็นวิญญาณเวทนาสัญญาสังขาร และเป็นวิญญาณขึ้นอีกก็เป็น *นามขันธ* เหล่านี้รวมเรียกว่า *ขันธโลก* คือทุก ๆ คนนี้เองก็เป็นโลกหนึ่ง ๆ เป็นโลกที่ยืนเดินนั่งนอนได้ มีจิตรับอารมณ์ต่าง ๆ ได้ พร้อมทั้งมีกิเลสที่ติดมากับจิต ตั้งแต่ปฏิสนธิจิตก็มีอัสวกิเลสทั้งหลายติดมา และเมื่อเป็นดังนี้ จึงยังเป็นสัตว์โลก คือภาวะของจิตที่ยังมีข่องมิตติ ไม่หลุดพ้นเพราะยังมีกิเลส เมื่อมีกิเลสก็ประกอบกรรม เมื่อประกอบกรรมก็ต้องรับวิบากกรรมคือผลของกรรม เมื่อจิตนี้เคลื่อนเป็นจุติจิต ก็เป็นปฏิสนธิจิตขึ้นใหม่ ก็ถือภพถือชาติสืบต่อกันไปใหม่ ดังนี้คือ *สัตว์โลก*

ทุก ๆ คนจึงมี *ขันธโลก* คือโลกมีนันทิผูกพันไว้ *รูปขันธนามขันธ* อันนี้ อันนับได้ว่าเป็นสังขารโลก และมี *สัตว์โลก* คือมีจิตที่ยังมีกิเลสข่องติดอยู่ ยังจะต้องเวียนว่ายตายเกิดเป็นจุติจิตปฏิสนธิจิตเป็นต้น เป็นวัฏฏะคือวนเวียน ทำไมจึงต้องติดไม่หลุดพ้น คือยังเป็น *สัตตะ* คือยังเป็นผู้ติดผู้ข่องไม่หลุดพ้น ก็เพราะว่ายังมี *นันทิ* คือความเพลินเป็นเครื่องผูกพันไว้ไม่ให้หลุดพ้น เพราะฉะนั้น จิตนี้จึงยังเป็น *สัตตะ* หรือ *สัตว์โลก* อยู่ด้วยกัน เพราะยังมี *นันทิ* คือความเพลินผูกพันไว้ไม่ให้หลุดพ้น ยังคงเป็น *สัตตะ* คือยังคงเป็นผู้ติดผู้ข่องไม่พ้นไปได้ เพราะฉะนั้น เมื่ออุทฺทมาณพกราบทูลถามว่าโลกมีอะไรผูกพันไว้ คือ *สัตว์โลก* คือจิตที่ข่องที่ติดนี้ มีอะไรผูกพันไว้ จึงได้ตรัสตอบว่ามี *นันทิ* คือความเพลินผูกพันไว้

เครื่องสัญจรไปขของโลกคือวิตก

และเมื่อตรัสตอบดังนี้แล้ว อุทฺทมาณพก็กราบทูลถามต่อไปว่า อะไรเป็นเครื่องสัญจรไปขของโลกนั้น จึงได้ตรัสตอบว่า *วิตก* ความตรึก อันหมายถึงความคิดเป็นเครื่องสัญจรไปขของโลกนั้น เพราะว่าจิตที่ยังมีความข่องความติด เป็น *สัตตะ* หรือเป็น *สัตว์โลก*

อยู่ดังกล่าว เป็นจิตที่ท่องเที่ยวไปได้ สัญจรไปได้ ดังที่พระพุทธบาทตรัสไว้ในธรรมบทว่า “เที่ยวไปดวงเดียว เที่ยวไปไกล” อะไรเป็นพาหนะสำหรับที่จะนำจิตให้ท่องเที่ยวไป ให้สัญจรไป ก็คือวิตกอันได้แก่ความคิด เพราะว่าจิตนี้เป็นธรรมชาติที่คิดอะไร ๆ ได้ รู้อะไร ๆ ได้ เรียกว่าเป็นธาตุรู้เป็นธาตุคิด คิดกับรู้นี้ท่านแสดงว่าเนื่องเป็นอันเดียวกัน เพราะว่าคิดไปก็เท่าที่รู้ รู้เท่าใดก็คิดไปได้เท่านั้น จะคิดไปในสิ่งที่ไม่รู้มันไม่ได้ คิดไปเท่าที่รู้ และเมื่อรู้จักคิด ถ้าไม่รู้ก็ไม่คิด เพราะฉะนั้น รู้กับคิดจึงเป็นอันเดียวกันในความหมายของคำว่าจิต เหมือนอย่างว่าเมื่อเดินไปในที่แห่งหนึ่ง ถ้าไม่รู้ว่ามีที่ ๆ เดินไปนั้น เป็นอะไรก็คงไม่ได้คิด แต่ถ้ารู้ว่าที่นั้นเป็นป่าช้า ก็คิดถึงผีขึ้นมาทีเดียว และเมื่อคิดถึงผีขึ้นมา ก็เกิดความกลัวดังที่เรียกว่ากลัวผี ถ้าหากไม่คิดความกลัวก็ไม่เกิดขึ้น และถ้าไม่รู้ก็ไม่คิด แต่เพราะรู้ว่าเป็นป่าช้าก็คิด คิดเข้าก็กลัว เพราะฉะนั้น เมื่อมุ่งถึงว่าอะไร เป็นเครื่องสัญจรไปของโลกนั้น คือของจิตที่ยังเป็นโลก คือยังเป็น สัตว์โลกอยู่ดังกล่าว ก็คือวิตกกะ หรือวิตกคือความคิด ความคิดนี้เองเป็นเครื่องสัญจรไปของจิต จิตไปด้วยความคิด ถ้าไม่คิดจิตก็ไม่ไป จิตก็อยู่นิ่ง แต่เมื่อคิดจิตก็ไป ไปกับความคิดคือคิดไป ซึ่งคิดไปได้ไกลแสนไกลและรวดเร็ว ไปไหนก็ได้ เพราะฉะนั้น ความคิดนี้เองจึงเป็นเครื่องสัญจรไปของโลกนั้น คือของจิตที่ยังเป็นโลก เป็นสัตว์โลกอยู่นั้น

บรรลุนิพพานเพราะละตัณหาได้

เมื่อตรัสตอบดังนี้แล้ว อุทยกมาณพก็กราบทูลถามว่า “เพราะละอะไรเสียได้จึงเรียกว่านิพพาน” ก็ตรัสตอบว่า “เพราะละตัณหาเสียได้จึงเรียกว่านิพพาน” ดังนี้ ตามคำถามนั้นก็แสดงว่าผู้ถามมีความเข้าใจว่า นิพพานนั้นเป็นจุดที่มุ่งหมายสูงสุดซึ่งจะพึงบรรลุ แต่ว่าเพราะละอะไรได้จึงเรียกว่านิพพาน คือบรรลุนิพพาน จึงตรัสตอบว่า เพราะละตัณหาเสียได้ ตัณหานั้นคือความดิ้นรนทะยานอยาก ซึ่งได้ตรัสจำแนกไว้ว่า คือ กามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนา พอใจทั้งหลาย ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพความเป็นนั้นเป็นนี้ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพคือความไม่เป็นนั้นเป็นนี้ อันหมายถึงว่า อยากให้สิ่งที่ไม่ชอบไม่ต้องการ ภาวะที่ไม่ชอบไม่ต้องการ ลื่นไปหมดไป

ต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยากนี้เอง ที่ตรัสยกขึ้นเป็นทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ และยังแสดงลักษณะของต้นหาไว้ดีกว่า ไปกับนั่นก็คือความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี ฉะนั้น นั่นก็คือความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี กับ ต้นหา คือความดิ้นรนทะยานอยากจึงไปด้วยกัน หรือเป็นอันเดียวกันไปด้วยกัน เพราะยังมีต้นหาอยู่นี้เอง จึงยังมีนั่นก็คือความเพลิน เป็นเหตุผูกพันอยู่ไม่หลุดพ้น และวิตกคือความคิดซึ่งเป็นพาหนะนำจิตให้สัญจรไป ก็สัญจรไปในกามบ้าง ในภพบ้าง ในวิภพบ้าง เพราะว่ายังมีความติดผูกพันอยู่ เพราะความเพลิน จิตจึงคิดไปในกามบ้าง คือในรูปในเสียงในกลิ่นในรสในโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจต่าง ๆ ในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี้บ้าง ในวิภพคือความต้องการการทำให้ลายล้างสิ่งนั้นสิ่งนี้ ภาวะอย่างนั้นอย่างนี้ ที่ไม่ชอบใจไม่พอใจบ้าง รวมความว่าคิดไปในทางที่จะดึงสิ่งที่ชอบเข้ามา ภาวะที่ชอบเข้ามาที่จะผลักสิ่งที่ไม่ชอบออกไป ฉะนั้น เมื่อมีต้นหาอยู่ จึงมีนั่นก็คือความเพลินผูกให้ติดอยู่ และดึงจิตนี้ให้คิดไปสัญจรไปท่องเที่ยวไปดังกล่าว ฉะนั้น จึงไม่เป็นนิพพาน คือเป็นความดับทุกข์ดับกิเลสไม่ได้ ยิ่งก่อไฟคือกิเลสให้เผาจิตใจอยู่ ให้เป็นทุกข์อยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น จึงจะต้องดับต้นหาเสียได้จึงจะเป็นนิพพาน คือดับกิเลส ดับกองทุกข์ ดับความเพลินอันเป็นเหตุให้ติด และดับความคิดของจิตที่ท่องเที่ยวสัญจรไปในกามเป็นต้น ดังนี้จึงเป็นนิพพานขึ้นมา เพราะดับต้นหาเสียได้ละต้นหาเสียได้ เมื่อเป็นดังนี้ ภาวะของจิตก็พ้นจากความเป็นสัตว์โลก มาเป็นพุทธะคือความเป็นผู้รู้ เป็นผู้ที่พ้นโลกไม่ติดอยู่ในโลก เมื่อยังมีนั่นก็คือความเพลินผูกอยู่ ก็เป็นโลกุตตระคือพ้นโลกไม่ได้ ผูกติดอยู่กับโลก วิตกคือความคิดก็ดึงจิต ผูกดึงให้คิดไปในกามเป็นต้นดังกล่าวนี้ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ไม่เป็นนิพพานแต่ว่าเป็นภาวะที่ตรงกันข้ามกับนิพพาน คือความดับ คือเป็นตัวสมุทัยก่อทุกข์ก่อไฟเผาเผาอยู่ตลอดเวลา ในเมื่อดับต้นหาเสียได้ ก็ดับความเพลินได้ จิตก็ปล่อยโล่งไม่ติดไม่ผูกพัน และดับความคิดไปในกามเป็นต้น ก็เป็นนิพพาน ความดับ ดับกิเลสและกองทุกข์ ดังนี้

ครั้งที่ ๓๒
อุทฺทมาณพปัญหา (ต่อ)

ปัญหาเรื่องวิธีทำสติให้วิญญานดับ

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัฏฐานมาโดยลำดับ จนถึงอุทฺทมาณพปัญหา ปัญหาของอุทฺทมาณพอันนับเป็นที่ ๑๓ อุทฺทมาณพได้กราบทูลถาม และพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบปุจฉาคือคำถามที่อุทฺทมาณพได้กราบทูลถาม และปัญหาพยากรณ์ การแก้ปัญหาซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบ ได้แสดงมาแล้ว ๒ ตอน อุทฺทมาณพได้กราบทูลถามเป็นตอนที่ ๓ ต่อไปว่า “เมื่อบุคคลทำสติหรือมีสติอยู่อย่างไร ประพฤติอยู่ เทียบไปอยู่ วิญญานจึงดับ ข้าพเจ้ากราบทูลถามพระองค์ผู้ทรงพระเจริญ จะฟังพระดำรัสตอบของพระองค์นั้น” ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบความว่า “เมื่อบุคคลไม่ภินันท์คือยินดีเพลิดเพลินซึ่งเวทนาทั้งภายในทั้งภายนอก มีสติอยู่อย่างนี้ เทียบไปอยู่ วิญญาน ย่อมดับ” ดังนี้

ตามปัญหาที่กราบทูลถามถึงเรื่องทำสติอยู่อย่างไร เทียบไป วิญญานจึงดับ และพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า เมื่อไม่ภินันท์ยินดีซึ่งเวทนาทั้งภายในภายนอก มีสติอยู่อย่างนี้เทียบไป วิญญานย่อมดับ อันเป็นปุจฉาพยากรณ์ถึงวิธีปฏิบัติทำสติให้วิญญานดับ จึงเป็นข้อที่เข้าใจยาก และเป็นข้อธรรมที่มีได้ตรัสแสดงไว้บ่อยนัก ไม่ค่อยจะได้ฟังกันนัก ฉะนั้น จึงจะได้กล่าวถึงความเข้าใจในเรื่องวิญญานและเรื่องวิญญานดับก่อน

วิญญาน ๖

อันวิญญานนั้นเป็นคำที่ใช้มาก่อนพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น และเมื่อพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็ได้นำคำนี้มาใช้ และในการใช้นั้นก็สังเกตได้ว่า ใช้ในความหมายเดิมก็มี ใช้ในความหมายจำเพาะในพระพุทธศาสนาก็มี ที่ใช้ในความหมายเดิมนั้นดังเช่นเรื่องพระภิกษุรูปหนึ่ง ได้แสดงว่าวิญญานตั้งอยู่ อันเป็นสัตตทกฺขณฺฐิ ความเห็นว่าเที่ยง พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า ได้ตรัสไว้ที่ไหนตั้งนั้น แต่ว่าได้ตรัสแสดงถึงวิญญาน ๖ คือ จักขุวิญญาน ความรู้ทางตา โสตวิญญาน ความรู้ทางหู ชานวิญญาน ความรู้ทางจมูก ชิวหาวิญญาน ความรู้ทางลิ้น กายวิญญาน ความรู้ทางกาย มโนวิญญาน ความรู้ทางมโนคือใจ อันหมายถึงเมื่อตากระทบประจวบกันก็เกิดจักขุวิญญาน ความรู้ทางตาคือการเห็น เมื่อหูกับเสียงประจวบกันก็เกิดโสตวิญญานคือการได้ยิน เมื่อจมูกกับกลิ่นประจวบกันก็เกิดชานวิญญานคือการทราบกลิ่น เมื่อลิ้นกับรสประจวบกันก็เกิดชิวหาวิญญานคือการทราบรส เมื่อกายและสิ่งที่กายถูกต้องประจวบกันก็เกิดกายวิญญานคือการทราบการกระทบ เมื่อมโนคือใจกับเรื่องราวประกอบกันก็เกิดมโนวิญญานคือความรู้เรื่อง ฉะนั้น วิญญานตามที่ตรัสแสดงนี้ จึงเป็นสิ่งที่เกิดดับเกิดดับขึ้นในอารมณ์ทั้งหลาย จึงเป็นของที่ไม่เที่ยงไม่ยั่งยืน ตามพระพุทธาธิบายนี้เป็นความหมายของวิญญานตามที่นำมาใช้ในพระพุทธศาสนา

ความหมายเดิมของวิญญาน

แต่ในที่บางแห่งก็ใช้ในความหมายเดิม ดังที่มีแสดงถึงพระอรหันต์บางรูปนิพพาน คือถึงมรณภาพที่เรียกสามัญว่าตาย พระอรหันต์เรียกว่านิพพาน มารก็เที่ยวตามหาวิญญานของท่านว่าวิญญาน ของท่านไปที่ไหน ก็ตามหาไม่พบ ตามที่แสดงนี้ วิญญานใช้ในความหมายเดิมหรือเก่า เหมือนอย่างที่คนไทยเรามาใช้และเข้าใจกันว่าเมื่อร่างกายแตกสลายคือตาย วิญญานก็ออกจากร่าง คือวิญญานไม่ตายออกจากร่าง และก็พูดตามหลักพุทธศาสนาว่า ไปเที่ยวเร่ร่อนอยู่เป็นสัมภเวสี หรือว่าไปเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ตามกรรม ซึ่งความหมายของวิญญานดังกล่าวนี้เป็นความหมายเก่า

วิญญานธาตุหรือจิต

และนอกจากนี้ในธาตุ ๖ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย อากาศ และวิญญานธาตุอันเป็นที่ ๖ ซึ่งวิญญานธาตุนั้นเป็นธาตุรู้ ก็มีความหมายถึงจิตอันเป็นธาตุรู้อาศัยอยู่ในกายนี้ ซึ่งตามหลักพุทธศาสนานั้น การอบรมทั้งหลายก็มุ่งอบรมจิตเป็นประการสำคัญ และจิตนี้เองเมื่อได้รับการอบรมจนถึงที่สุดแล้ว จิตก็วิมุตหลุดพ้น จิตบรรลุนิพพาน จึงแสดงจิตเป็นธรรมชาติอันมีอยู่ในบุคคล แต่ก็พึงเข้าใจว่าแสดงจิตเป็นธรรมชาติ ไม่ใช่แสดงจิตเป็นอัตตาคือตัวตนอันเป็นที่ตั้งของความยึดถือทั้งหลาย แต่แสดงจิตเป็นธรรมชาติหรือเป็นธาตุอันหนึ่ง ดังที่เรียกว่าวิญญานธาตุ หรืออาจจะเรียกว่าจิตธาตุก็ได้ เช่นเดียวกับรูปธาตุทั้งหลาย เช่นดินน้ำไฟลมก็เป็นธาตุอย่างหนึ่ง ๆ สิ่งที่เป็นตัวธาตุหรือตัวธรรมนี้เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา ซึ่งไม่ใช่เป็นของใคร บุคคลนั่นเอง เมื่อจิตยังเป็นสัตว์โลกดังที่ได้แสดงแล้วก็ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา จึงได้เกิดเป็นอัตตาเป็นตัวเราเป็นของเรานั้น แต่อันที่จริงนั้นสิ่งทั้งปวงนี้เป็นธรรมหรือเป็นธาตุซึ่งมีลักษณะแท้เป็นอนัตตา ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า สัพเพ ธมมา อนัตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้ จิตก็เป็นธาตุหรือเป็นธรรม เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาอันหนึ่ง บรรดารูปธาตุทั้งหลาย ดินน้ำไฟลมอากาศก็เป็นธาตุ เป็นธรรม เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมดาอันหนึ่ง ซึ่งอันที่จริงมีสภาพเป็นอนัตตา คือไม่ใช่เป็นของใคร ไม่ใช่เป็นตัวเราไม่ใช่เป็นของเรา เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมดา เป็นธรรมเป็นธาตุ แต่เพราะไปยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา จึงได้มีความเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเราซึ่งที่ยึดถือไว้เท่านั้น แต่อันที่จริงนั้นเป็นธรรมเป็นธาตุ เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาดังกล่าว

ความหมายของดับวิญญาน

คราวนี้คำว่าวิญญานจึงมีที่ใช้ในพระพุทธศาสนา เป็นอย่างเก่าบ้างเป็นอย่างใหม่บ้าง ตามความหมายเฉพาะในพุทธศาสนาคือวิญญาน ๖ ดังกล่าวนั้นบ้าง และยังมีอีกคาถาหนึ่งที่แสดงถึงวิญญานอันแปลความว่า “ไม่นานหนอกายนี้จักนอนทับแผ่นดินปราศจากวิญญาน ถูกทอดทิ้ง เหมือนอย่างท่อนไม้ไม่มีประโยชน์” ซึ่งคำว่า

วิญญานในคาคานี้ก็จะหมายถึงวิญญานในความหมายเดิมก็ได้ วิญญาน ๖ ก็ได้ เพราะว่ามีทั้ง ๒ อย่าง แต่แม้เช่นนั้นเมื่อใช้คำว่าดับวิญญาน ก็มักจะต้องเข้าใจกันว่าดับวิญญานตั้งในคาคาที่ยกมาแปลนั้น คือปราศจากวิญญาน ถูกทอดทิ้งเหมือน ท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์คือตาย ดับวิญญานก็คือตาย แต่ว่าในความหมายของคำกราบทูล และที่ตรัสตอบ พิจารณาได้ว่าไม่ได้หมายถึงตายดังกล่าวนั้น แต่ว่าหมายถึงดับปฏิบัติวิญญาน คือวิญญานที่ปฏิบัติคือผูกพัน หรือจะเรียกเป็นภาษาไทยชัด ๆ ว่าดับใจที่ผูกพัน ฉะนั้น คำว่าดับวิญญานจึงพูดอย่างชัด ๆ ในภาษาไทยว่าดับใจที่ผูกพัน คือดับใจ ซึ่งในภาษาไทยเรานั้นก็พูดกันแม้ในผู้ปฏิบัติธรรมก็พูดกันว่าดับใจ ก็เข้าใจกันดับใจไม่ได้หมายถึงตาย แต่ว่าหมายถึงดับโลกดับโกรธดับหลง ดับความผูกพันดับความวุ่นวายอะไรต่าง ๆ เหล่านี้เรียกว่าดับใจ เมื่อดับใจดังกล่าวได้ก็พบกับความสงบได้

เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติธรรมแม้ดังที่ได้ตรัสตอบมาในปัญหานี้ ในตอนต้นที่ตรัสตอบว่า ทรงแสดงอัญญาวิโมกข์ คือความหลุดพ้นที่พึงรู้ทั่วถึง หรือความหลุดพ้นด้วยอัญญา ความรู้ทั่วอันหมายถึงวิชา อันเป็นเครื่องดับอวิชาทำลายอวิชาเสียได้ นั้น ก็คือปฏิบัติละความพอใจในกามและโทมนัสเสียทั้งสอง บรรเทาความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มอ่อนแอท้อแท้ย่อท้อ ห้ามความรำคาญเดือดร้อนใจความหงุดหงิดยุ่งใจ ปฏิบัติทำอุเบกขาและสติอันบริสุทธิ์ให้บังเกิดขึ้น ทำความตรึกพิจารณาธรรมเป็นเบื้องต้น ดังนี้ ปฏิบัติดังนี้ เป็นการปฏิบัติทำอัญญาวิโมกข์ คือความพ้นด้วยอัญญาคือความรู้ทั่วถึงให้บังเกิดขึ้น เป็นเครื่องทำลายอวิชาได้ การปฏิบัติดังนี้กล่าวอีกสำนวนหนึ่ง ก็คือปฏิบัติดับวิญญานคือดับใจนั่นเอง ก็หมายความว่าดับใจที่ผูกพันอยู่กับความพอใจในกามโทมนัส ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม ความรำคาญยุ่งจุกจิกใจ โดยทำอุเบกขาและสติให้บังเกิดขึ้น ตรึกถึงธรรมเป็นเบื้องต้น พิจารณาเป็นเบื้องต้น นี่คือทางปฏิบัติที่จะดับใจ ดับใจที่ผูกพันที่พัวพันดังกล่าวนั้น จึงจะพบกับอัญญาวิโมกข์ คือความหลุดพ้นด้วยอัญญาคือความรู้ ซึ่งเมื่อได้อัญญาคือความรู้บังเกิดขึ้นแล้วก็ทำลายอวิชาคือความไม่รู้ลงไปเอง และอันนี้แหละคือความดับใจ ก็คืออัญญาวิโมกข์นั่นเอง หรือเรียกตามศัพท์แสงธรรมในที่นี้ว่าดับวิญญาน

ปฏิบัติดับภินันท์ในเวทนา

คราวนี้มาตอนที่ ๒ ที่ตรัสตอบว่า โลกโดยตรงคือจิตนี้เองที่เป็นสัตว์โลก มีหน้าที่คือความเพลินเป็นเครื่องผูกพันไว้ และวิตกคือความคิดเป็นเครื่องสัญจรไปของโลกคือของจิต ซึ่งเมื่อมีความเพลินเพลินผูกพันเอาไว้ จิตก็คิดไปในสิ่งที่ผูกพันนั้นคือไปในกามบ้าง ในความมุ่งร้ายบ้าง ในความเบียดเบียนบ้าง ในญาติบ้าง ในบ้านเมืองบ้าง ในเทวโลกเทวดาบ้าง หรือว่าคิดที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นบ้าง คิดที่จะได้ลาภได้สักการะได้สรรเสริญบ้าง คิดที่จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะทำให้เขาไม่ดูถูกดูหมิ่นบ้าง เหล่านี้เป็นต้น ก็ความคิดนี้เองเป็นเครื่องสัญจรไปของโลก คือจิตอันยังมีความผูกพันอยู่นี้ และดับค้นหาเสียได้จึงจะเรียกว่านิพพาน ก็เรียกว่าดับความเพลินนั่นเอง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าค้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก ความเพลินกับความดิ้นรนทะยานอยาก นั้นไปด้วยกัน และเมื่อยังมีความเพลินความดิ้นรนทะยานอยากผูกพัน ตั้งจิตให้คิดเที่ยวสัญจรไปต่าง ๆ ดังกล่าว วิญญาณก็ไม่ดับคือใจไม่ดับ ใจยังไปเกิดที่นั่นไปเกิดที่นี่ในเรื่องนั้นในเรื่องนี้ คิดไปในเรื่องนั้นในเรื่องนี้ คือใจที่คิดไปต่าง ๆ ด้วยอำนาจความผูกพัน นั้นแหละเป็นใจที่ไม่ดับ เพราะฉะนั้น เมื่อกว่าโดยย่อเข้ามาที่สุดแล้ว ก็เพราะยังภินันท์อยู่ในตัวเวทนา คือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่เป็นเวทนาภายในบ้าง เป็นเวทนาภายนอกบ้าง เพราะฉะนั้น ใจจึงไม่ดับ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติเมื่อเข้ามามาตรงจุดอันสำคัญแล้วก็คือ ให้จับพิจารณาเวทนา คือตัวสุขตัวทุกข์หรือตัวไม่ทุกข์ไม่สุข ที่กายและจิตได้รับเสวยอยู่นี้แหละจากอารมณ์ทั้งหลาย ทำเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน พิจารณาเวทนา จับให้เห็นสุขเห็นทุกข์เห็นเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่จิตและกายได้รับอยู่ และคอยปฏิบัติห้ามใจไม่ให้ภินันท์ คือความยินดีเพลินเพลิน อันหมายถึงว่าไม่ให้เกิดค้นหาไปในเวทนา เพราะเวทนาตัวเองจึงเกิดค้นหาไปในเวทนา ดังที่เรียกว่าค้นหาไปในรูปบ้าง ในเสียงบ้าง ในกลิ่นบ้าง ในรสบ้าง ในโณภูมัพพะบ้าง ในเรื่องราวทั้งหลายบ้าง ก็มีเวทนานี้เองนำ คือเมื่อได้สุขในรูปอันใด ก็เกิดค้นหาในรูปอันนั้น ดังนี้เป็นต้นไปทุก ๆ ข้อ ตั้งสติกำหนด พิจารณา ดูทางเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ดังนี้ ให้เห็นด้วยเวทนาอันเป็นตัวนำค้นหาให้เห็นเกิดเห็นดับของเวทนาทั้งภายในทั้งภายนอกดังนี้ เป็นการปฏิบัติให้เห็นต้นทางของค้นหาของความเพลิน เห็นที่ตั้งของความเพลินของค้นหา ฉะนั้น เมื่อเห็นที่ตั้งของ

ต้นหาของความเพลิน ไม่ให้เวทนาเป็นที่ตั้งของต้นหาของความเพลินได้แล้ว ต้นหาของความเพลินต่าง ๆ ก็ดับ ตรงนี้เป็นนิพพาน แม้เป็นนิพพานชั่วคราวก็ตาม คือความดับใจ

นิพพานคือความดับใจหรือดับวิญญาณ

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า นิพพานนั้นคือความดับใจ ที่เรียกในที่นี้ว่าดับวิญญาณ ดับใจก็คือดับความยึดถือในเวทนา เมื่อดับความเพลินยึดถือในเวทนา ต้นหาและความเพลินก็ไม่บังเกิดขึ้นในที่ตั้งของเวทนา มีรูปเสียงเป็นต้น ใจก็ดับนี้แหละคือนิพพาน นิพพานคือใจดับ ใจดับก็คือดับผูกพัน ฉะนั้น จะได้นิพพานต้องได้ใจดับ จะได้ใจดับก็ต้องได้ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนเอาไว้ ซึ่งอันนี้เกิดจากการที่ทาสติพิจารณาเวทนา ให้เห็นตัวเวทนาที่เกิดขึ้นจริง ๆ ให้เห็นความเกิดความดับของเวทนาจริง ๆ ใจจะไม่ยึดถือ จะปล่อยวาง ตัวความเห็นนี้เป็นตัวสติ เป็นตัวอุเบกขา อันบังเกิดจากการที่ตั้งใจพิจารณาที่ตรัสว่า ตรีนึกคิดในธรรมเป็นเบื้องหน้าให้เห็นสัจจะคือความจริง ดังนั้นจะได้ใจดับผูกพัน เมื่อได้ใจดับก็ได้นิพพาน ได้ดับต้นหา ได้อัญญาวิโมกข์ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจของความรู้ทั่ว เพราะฉะนั้น โวหารของธรรมเหล่านี้ต่าง ๆ กัน แต่อันที่จริงนั้นอันเดียวกันทั้งนั้น อยู่ที่ใจดับดับผูกพัน และใจดับนี้แหละคือนิพพาน

อนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพีชสูตร (ขันธวารวัคค ๑๗/๖๗) แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าความติดใจยินดีในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นอันภิกษุละได้แล้วไซ้ เพราะละความติดใจยินดีได้ อารมณ์ย่อมตัดขาด ที่ตั้งของวิญญาณย่อมไม่มี วิญญาณอันไม่มีที่ตั้งนั้น ไม่งอกงาม ไม่แต่งปฏิสนธิหลุดพ้นไป”

อุทยมาณพปัญหาจบ

ครั้งที่ ๓๓ โอสถมาณพปัญหา

อาภิกญจัญญาตณณานยังไมเป็นวิปัสสนา

ได้แสดงโอสถปัญหานำสติปัญฐานมาโดยลำดับ บัดนี้ถึงโอสถมาณพปัญหา ปัญหาของมาณพชื่อว่าโอสถละอันนับเป็นที่ ๑๔ โอสถมาณพได้กราบทูลถามพระบรมศาสดาความว่า “องค์ใดพระผู้มีพระภณายังรู้ สำแดงอดีต ทรงไม่หวั่นไหว ตัดความสงสัยเสียได้ ทรงบรรลุถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ข้าพเจ้ามีความต้องการจะกราบทูลถาม ปัญหาจึงมาเฝ้า ข้าพเจ้าขอกราบทูลถามถึงภณาคือความรู้ของบุคคลผู้มีความกำหนด หมายในรูปอันแจ่มชัดแล้ว คือได้บรรลุรูปภณแล้ว ละกายทั้งหมดคืออรุปารมณทั้งหมด ได้ คือล่องรูปภณ ปฏิบัติได้อรุปภณจนถึงเห็นทั้งภายในทั้งภายนอก ว่าน้อยหนึ่ง นิดหนึ่งก็ไม่มี หรือไม่มีอะไรแม้แต่น้อยหนึ่ง ก็คือได้บรรลุถึงอาภิกญจัญญาตณะ อรูปภณที่ ๓ ข้าแต่พระองค์ผู้ตาคยวงค์ บุคคลเช่นนี้จะพึงแนะนำอย่างไรต่อไป” พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสตอบความว่า “พระตถาคตรู้ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญานทั้งหมด อันเรียกว่าวิญญานฐิติ จึงรู้ว่าบุคคลเช่นนั้นยังตั้งอยู่ในโลกมีอริยาศยาน้อมไปแล้วใน อาภิกญจัญญาตณณภาพ มีอาภิกญจัญญาตณณภาพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า บุคคลเช่นนั้นรู้ว่า สมภพคือความเกิด หรือกรรมอันเป็นเหตุให้เกิดในอาภิกญจัญญาตณะ มีนั่นทีคือ ความเพลินเป็นเครื่องผูกไว้ รู้ข้อนั้นอย่างนี้แล้ว ลำดับนั้นก็เห็นแจ้งเป็นวิปัสสนาโดย ไตรลักษณ์ในอาภิกญจัญญาตณะนั้น ข้อนี้เป็นภณาคือความรู้อันถ่องแท้ของพราหมณ์ เช่นนั้น ผู้มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว” ดังนี้

ตามปัญหาและปัญหาพยากรณ์นี้ บังถึงภูมิปฏิบัติของผู้ถามชั้น *รูปฌาน* ที่ ๓ คือ *อากิญจัญญายตนฌาน* ซึ่งมีความกำหนดหมายในรูปอันแจ่มชัดแล้ว ก็คือได้บรรลุ *รูปฌาน* แล้ว ละรูปกายคือรูปารมณอันเป็นอารมณของ *รูปฌาน* ได้ทั้งหมดแล้ว ปฏิบัติขึ้นมาสู่ *รูปฌาน* จนถึงขั้นที่เห็นทั้งภายในทั้งภายนอก ว่าน้อยหนึ่งนิตหนึ่งก็ไม่มี คือไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่ง ซึ่งเมื่อได้บรรลุถึงขั้นนี้แล้ว *ฌาน* คือความรู้เป็นอย่างไร จะพึงแนะนำให้ปฏิบัติอย่างไรต่อไป พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสตอบว่า ตถาคตอันหมายถึงพระองค์เอง ทรงรู้ *วิญญานฐิติ* ภูมิเป็นที่ตั้งแห่ง *วิญญาน* ทั้งหมด จึงรู้ว่าบุคคลเช่นนั้นยังตั้งอยู่ในโลก มีอธยาศัยที่โน้มไปใน *อากิญจัญญายตนะ* มี *อากิญจัญญายตนะ* เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ก็คือจะต้องไปเกิดใน *อากิญจัญญายตนภพ* เป็นอันสองความว่า *ญาณ* คือความรู้ก็ยังไม่ต้องแท้ เพราะยังต้องมีภพมีชาติ แม้จะเห็นว่าน้อยหนึ่งนิตหนึ่งก็ไม่มีทั้งภายในทั้งภายนอก แต่ก็ยังไม่วิปัสสนา ยังเป็นความเห็นในขั้นของสมาธิ เป็นอารมณของสมาธิที่ไม่มีรูปเท่านั้น ฉะนั้น จึงได้ทรงแนะนำต่อไปให้ทำความรู้อย่างไม่มีสมภพคือความเกิด หรือกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดใน *อากิญจัญญายตนะ* เพราะยังมีนันทิ คือความเพลินเป็นเครื่องผูกอยู่

ละนันทิได้จึงอยู่จบพรหมจรรย์

อันตัวความเพลินนี้เป็นต้นหาหรือเป็นอาการของต้นหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก อันเป็นเหตุให้ยึดถือ ยังมีความเพลินอยู่ในอารมณ ว่าน้อยหนึ่งนิตหนึ่งก็ไม่มีนั้น ติดอยู่ในอารมณนั้น ฉะนั้น จึงยังมีเครื่องผูกไว้ไม่ให้หลุดพ้นไปจากภพชาติทั้งหมด เพราะยังมีความเพลินอยู่ในอารมณว่าน้อยหนึ่งนิตหนึ่งก็ไม่มีนั้นผูกไว้ใน *อากิญจัญญายตนภพ* ฉะนั้น จึงให้ปฏิบัติทาง *วิปัสสนาปัญญา* พิจารณาไตรลักษณ์ในตัว *อากิญจัญญายตนฌาน* พร้อมทั้ง *สหชาตธรรม* คือธรรมที่บังเกิดขึ้นใน *อากิญจัญญายตนฌาน* นั้น ว่าทั้งหมดก็ล้วนเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ เป็นทุกข์คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน เพื่อให้เกิด *นิพพิทา* คือความหน่าย จะได้ไม่มีนันทิคือความเพลินในอารมณนั้น เมื่อได้ *นิพพิทา* คือความหน่าย ก็ย่อมจะได้ *วิราคะ* คือความสิ้นติดสั่นยินดี แม้ในฌานพร้อมกับอารมณของฌานนั้น

อันเป็นเหตุละต้นหาละนันทิ เป็นเหตุให้หลุดพ้นไปได้ไม่ติด *ญาณ*คือความรู้ตั้งนี้ นั้นแหละจึงจะถ่องแท้ สำหรับพราหมณ์คือผู้ปฏิบัติซึ่งอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว คือได้ปฏิบัติทำปัญญาที่เป็นวิปัสสนานี้ให้บังเกิดขึ้น จนละนันทิคือความเพลินได้แล้ว นั้นแหละจึงจะอยู่จบพรหมจรรย์ ถ้ายังละนันทิคือความเพลินอันเป็นสังโยชน์คือเครื่องผูกให้หมดไปไม่ได้จะปฏิบัติไปถึงสมาธิขั้นไหนก็ตาม ก็ยังไม่อยู่จบพรหมจรรย์ ยังไม่สิ้นชาติสิ้นภพ เมื่อละนันทิอันเป็นต้นหาได้ จึงจะสิ้นสังโยชน์คือเครื่องผูกพัน นั้นแหละจึงจะหลุดพ้นไปได้ เป็นอันว่าอยู่จบพรหมจรรย์ คือเสร็จกิจที่จะต้องปฏิบัติให้เป็น เช่นนั้นอีก ดังนี้

วิญญาณฐิติ ๔

ในพุทธพยากรณ์ได้ตรัสว่า ตถาคตรู้ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณทั้งหมด อันภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณนั้น เรียกตามศัพท์ธรรมว่า *วิญญาณฐิติ* ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณได้มีแสดงไว้ว่า เมื่อกล่าวโดย *อภิสังขาร*คือความปรุงแต่ง ก็มี ๔ คือ

๑. วิญญาณเมื่อจะตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่อาศัยรูป มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้งอาศัย ถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์
๒. วิญญาณเมื่อจะตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่อาศัยเวทนา คือความรู้ส่วยอารมณ์เป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข มีเวทนาเป็นอารมณ์เป็นที่ตั้งอาศัย ถึงความเจริญงอกงาม
๓. วิญญาณเมื่อจะตั้งอยู่ ก็ยอมตั้งอยู่อาศัยสัญญาคือความจำหมาย มีสัญญาเป็นอารมณ์ มีสัญญาเป็นที่ตั้งอาศัย ถึงความเจริญงอกงาม
๔. วิญญาณเมื่อจะตั้งอยู่ ก็ยอมตั้งอยู่อาศัยสังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิด มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งอาศัย ถึงความเจริญงอกงาม ดังนี้

วิญญาณฐิติ ๓

อนึ่ง วิญญาณฐิติ ภูมิตั้งเป็นที่ตั้งของวิญญาณ เมื่อกล่าวโดยปฏิสนธิก็มี ๗ คือ

๑. ปฏิสนธิของสัตว์พวกหนึ่ง มีกายต่างกัน มีสัญญาคือความกำหนดหมายต่างกัน เช่นมนุษย์ เทพบางพวก วินิปาติกะคือเปรตบางพวก
๒. ปฏิสนธิของสัตว์พวกหนึ่ง มีกายที่ต่างกัน แต่มีสัญญาคือความกำหนดหมายเป็นอย่างเดียวกัน เช่นเทพที่รวมอยู่ในหมู่พรหมผู้ตั้งอยู่ในภูมิแห่งปฐมฌาน
๓. ปฏิสนธิของสัตว์พวกหนึ่งมีกายเป็นอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาคือความกำหนดหมายต่างกัน เช่นอภัสสรพรหม
๔. ปฏิสนธิของสัตว์จำพวกหนึ่ง มีกายเป็นอย่างเดียวกัน มีสัญญาคือความกำหนดหมายเป็นอย่างเดียวกัน เช่นพรหมชั้นสุภกิณหะ
๕. ปฏิสนธิของอรุปรหมชั้นอากาศาณัญจายตนะ
๖. ปฏิสนธิของจำพวกอรุปรหมชั้นวิญญาณัญจายตนะ และ
๗. ปฏิสนธิของพวกอรุปรหมชั้นอากิญจัญญายตนะ ดังนี้

สัตตาวาส ๙

อนึ่ง พระองค์ได้ทรงแสดงสัตตาวาส คือภพเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ไว้ ๙ ก็ได้แก่ วิญญาณฐิติ ข้อ ๑ ข้อ ๒ ข้อ ๓ ข้อ ๔ และเติมข้อ ๕ คือภพของสัตว์จำพวกที่ไม่มีสัญญาคือความกำหนดหมาย ไม่มีเวทนาคือความรู้เสวยอารมณ์ คือไม่มีนามธรรมทั้งหมด อันเรียกว่า อสัญญีสัตว์ สัตว์ที่ไม่มีสัญญา นับเป็นข้อ ๕ และต่อจากนั้นข้อ ๖ ข้อ ๗ ข้อ ๘ ข้อ ๙ ก็เป็นภพของอรุปรหมชั้นอากาศาณัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ สำหรับในข้อ ๙ อรุปรหมชั้นมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ต่างจากอสัญญีสัตว์อันเป็นสัตตาวาสที่ ๕ เพราะอสัญญีสัตว์นี้ไม่มีสัญญาทีเดียว แต่ข้อที่ ๙ นั้น เนวสัญญานาสัญญายตนะ

มีสัญญาที่ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ คือยังมีสัญญาแต่ว่ามีชนิดที่เหมือนอย่างไม่มี แต่ว่าจะไม่มีก็ไม่ใช่ คือละเอียดมาก ถ้าไม่มีสัญญาเสียเลยก็ต้องเป็นอสังขณีสัตว์ ดังที่เรียกว่าพรหมลูกฟักนอนกลิ้งอยู่ ไม่มีนามธรรมอะไรทั้งสิ้น อันเป็นภูมิภพที่ทางพระพุทธศาสนาไม่สอนให้ปฏิบัติ แต่ว่าสำหรับภูมิภพที่เป็นรูปฌานอรุฌาน ก็เป็นภูมิภพที่สอนให้ปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาอันเป็นข้อปฏิบัติทางสมาธิซึ่งเป็นไปตามภูมิของรูปฌานอรุฌาน แต่ว่าแม้ว่าจะได้รูปฌานอรุฌาน ก็ยังเป็นชั้นสมาธิ ถึงจะมีความเห็นว่ น้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี คล้ายกับว่าไม่ยึดถืออะไรหมด แต่ว่าอันที่จริงนั้น ก็ยังมีความยึดถืออยู่ ในอารมณ์ที่ว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มีดังกล่าวมาแล้ว ยังมีต้นหาอันมีอาการเป็นนันทิความเพลินอยู่ ฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติทางวิปัสสนา มองเห็นอนิจจะทุกขณะอนัตตาในสมาธิ อารมณ์ของสมาธิธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกับสมาธินั้นทั้งหมดโดยไตรลักษณ์ ให้เกิดความหน่าย ความไม่ยึดถือ ดังนั้นจึงจะหลุดพ้น ญาณคือความรู้จึงจะ่องแท้ และโดยเฉพาะอสังขณีสัตว์นั้นเป็นสมาธินอกพุทธศาสนา เป็นเหตุให้ไปเกิดเป็นอสังขณีสัตว์หรือพรหมลูกฟักที่ว่ กกันภาษาไทย

สมาธิในพุทธศาสนา

อันสมาธิในพุทธศาสนานั้น จะละเอียดเพียงไร ก็ต้องมี สติ คือความรู้ที่ตื่นโพลงอยู่ ยิ่งสมาธิละเอียดก็ยิ่งมีความรู้ที่ตื่นโพลงอยู่มาก สติ ก็ยิ่งสว่างมาก ตื่นมาก แต่ว่าอารมณ์ของสมาธินั้นน้อยลงไปน้อยลงไป แต่ว่าความรู้ความตื่นอันเป็นตัวสติ นั้นยิ่งมาก สว่างมากตื่นมากโพลงมาก ดังนี้เป็นสมาธิในพุทธศาสนา แม้ว่าจะมีอารมณ์ว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี นั่นเป็นอารมณ์ที่น้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี แต่ว่าความรู้ความตื่นความโพลงอยู่ในอารมณ์ว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มีนั้น สว่างมากโพลงมาก ไม่มีนิรวณณ์แม้แต่น้อย ง่วงก็ไม่มี ไม่ต้องถึงดับหรือหลับ หลับก็ไม่มี ง่วงก็ไม่มี ตื่นสว่างโพลงอยู่อย่างเต็มที่ นี่เป็นสมาธิในพุทธศาสนา แต่ว่าสมาธิอกพุทธศาสนา ที่ให้บังเกิดเป็นอสังขณีสัตว์ นั้น เป็นสมาธิที่ดับคือหลับ ไม่ใช่ดับกิเลสแต่ว่าดับ สติ หลับไม่รู้จะไร

ไม่มีความตื่นความโพลงไม่มีความสว่าง หลับเจียบไป เช่นว่านั่งสมาธิแล้วก็หลับเจียบไป หรือว่าหลับในสมาธิ หลับเจียบไป ไม่มีอารมณ์อะไรทั้งหมด ไม่มีตื่นไม่มีรู้ก็แบบ คนหลับ หลับสนิทหลับเจียบไป การปฏิบัติให้หลับเจียบไปตั้งนี้เป็นสมาธินอกพุทธศาสนา อันจะนำไปบังเกิดเป็น อสังขณีสัตว์ คือพรหมลูกฟักดังกล่าว เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติในสมาธิแม้ว่าไม่มุ่งปฏิบัติอย่างนั้น แต่ก็ระวังอย่าให้หลับในสมาธิจนเคยตัวนั่งสมาธิเข้าสักหน่อยหนึ่งก็หลับไปในสมาธิ ปล่อยให้หลับไปอย่างนั้น อย่างนั่งหลับไปอย่างนั้น ดังนี้เป็นโทษ ไม่ใช่สมาธิในพุทธศาสนา ตายลงไปในขณะที่นั้นจะไปเกิดเป็นพรหมลูกฟัก คือ อสังขณีสัตว์ ได้ เพราะฉะนั้น ก็ต้องหัดทำสติให้ตื่น ให้สว่าง ให้โพลงอยู่เสมอ

๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

ครั้งที่ ๓๔
โปสาลมาณพปัญหา (ต่อ)

ปัญหาของผู้ได้อากิญาญญาตนณาน

ได้แสดงโสฬสปัญหานาสติปัญฐานมาโดยลำดับ จนถึงปัญหาของโปสาล
มาณพอันเป็นลำดับที่ ๑๔ ซึ่งโปสาลมาณพได้กราบทูลถามถึงบุคคลที่ได้ปฏิบัติ
ทางสมาธิ ได้รูปฌานทั้ง ๔ แล้ว ล่วงรูปฌานขึ้นไป ก็ได้อรุณฌานจนถึงอากิญาญญา
ยตนณาน อันเป็นรูปที่ ๓ ซึ่งเห็นอารมณ์ว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี ทั้งภายใน
ทั้งภายนอก ญาณ คือความรู้ถึงเพียงนี้แล้ว จะพึงให้ปฏิบัติอย่างไรต่อไป พระบรมศาสดา
ก็ได้ตรัสตอบว่า ยังมีนันทิคือความเพลิน อันเป็นอาการของตัณหาเป็นเครื่องผูกอยู่
ให้ต้องสมภพคือให้เกิดในอากิญาญญาตนณภาพ ยังมีอธยาศยที่น้อมไปในภพนั้น
มีภพนั้นเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ฉะนั้น ก็พิจารณาให้รู้อย่างนี้ ปฏิบัติอบรมวิปัสสนา-
ปัญญา ให้เห็นแจ้งในอากิญาญญาตนณาน พร้อมทั้งสหชาตธรรม คือธรรมที่บังเกิด
ขึ้นพร้อมกันในภพนั้น วิปัสสนาญาณนี้ทำให้ละนันทิคือความเพลินได้ คือละตัณหา
ได้ก็ทำให้เสร็จกิจแห่งพรหมจรรย์ ญาณดังนี้จึงเป็นญาณที่ถ่องแท้ ดังนี้

ทบทวนปัญหาของอุปสีวมาณพ

อันเป็นปัญหาของมาณพผู้ถามในภูมิแห่ง *อรุปรมาณ* ที่ ๓ นี้ได้มีมาแล้ว คือ อุปสีวมาณพได้กราบทูลถามพระบรมศาสดานับเป็นที่ ๖ ซึ่งมีความว่า “ตนผู้เดียว ไม่อาศัยพระผู้มีพระภาค ไม่อาจที่จะข้ามห้วงใหญ่คือห้วงกิเลสห้วงทุกข์ได้ จึงขอให้พระองค์ตรัสบอกอารมณ์ที่จะพึงรู้ได้ ซึ่งอาศัยข้าม *โอะมะ* คือห้วงกิเลสห้วงทุกข์ได้” พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสตอบว่า “ให้มีสติเพ่ง *อาภิกญัจญายตนะ* คือ *อรุปรมาณ* ที่ได้ถึงข้อนี้อาศัยอารมณ์ว่าไม่มีคือน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี ข้าม *โอะมะ* คือห้วงกิเลสห้วงทุกข์เกิดจละกามทั้งหลาย เว้นจากความสงสัย เพ่งพินิจดูความสิ้นแห่งตัณหาทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืนเกิด” ดังนี้ ในข้อนี้ พระผู้มีพระภาคก็ได้ทรงแสดงชี้เอา *อรุปรมาณ* ที่ ๓ เพราะท่านแสดงว่าได้ทรงทราบว่ อุปสีวมาณพปฏิบัติได้ถึงขั้นนี้ แต่แม้ว่าจะปฏิบัติได้ถึงขั้นนี้ ก็ยังข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกข์อันใหญ่ไม่ได้ จึงได้มาเฝ้าขอให้ตรัสบอกทางปฏิบัติต่อไป จึงได้ตรัสสอนให้อาศัยอารมณ์ของอรุปรสมาริข้อนี้ นั่นแหละ ว่าไม่มีคือน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี แต่ปฏิบัติให้ละกามคือความใคร่ ก็ไม่ใช่ละกามอะไรที่ไหน ละกามคือความใคร่ใน*อรุปรมาณ*ข้อนี้ นั่นแหละ เว้นจากความสงสัยทั้งหลายอันเป็นสิ่งที่สืบเนื่องกันมา เพราะเมื่อละกามคือความใคร่ในสมาริข้อนี้ได้ ก็ละความสงสัยทั้งหลายอันสืบเนื่องมาจากความใคร่นั้นได้ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ให้เพ่งพินิจดูความสิ้นไปแห่งตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก ตลอดเวลาทั้งหมดทั้งกลางวันกลางคืน กล่าวคือให้ปฏิบัติทำ ข้อที่ว่าไม่มีนั้น มาเป็นไม่มีตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะว่าเมื่อกำหนดอารมณ์ของ *อรุปรมาณ* แม้ว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี แต่ก็ยังมีตัณหาอยู่ในอารมณ์นั้น ติดอยู่ในอารมณ์นั้น จึงยังข้ามกิเลสข้ามห้วงทุกข์ไม่ได้ แปลว่าไม่มีนั้นอันที่จริงยังมี ตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากอยู่ กล่าวอีกคำหนึ่งก็คือยังมีกามความใคร่อยู่ในสมาริข้อนั้น ฉะนั้น ข้อที่ว่าไม่มีนั้น จึงยังมีตัณหา มีกามอยู่ในข้อนั้น *กามตัณหา* ยังมี ไม่ใช่ไม่มี ฉะนั้น จึงยังต้องทำให้กามทำให้ตัณหา นั้นไม่มี เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะข้ามห้วงกิเลสห้วงทุกข์ได้

ทรงสอนให้ปฏิบัติวิปัสสนาปัญญา

เมื่อมาถึงปัญหาของโปสาลมาณพอันเป็นลำดับที่ ๑๔ ก็ได้กราบทูลถามใน ภูมิแห่ง *อรุปรมาณ* ข้อนี้เช่นเดียวกัน คือว่าลวงรูปสมาธิขึ้นมาแล้วจนมาถึงอรุปรที่ ๓ ซึ่งเห็นอยู่ทั้งภายในและภายนอก ว่าน้อยหนึ่งชนิดหนึ่งก็ไม่มี ซึ่งนับเป็นอารมณ์อรุปรข้อที่ ๓ นี้ แต่อันที่จริงนั้นยังมีนั่นก็คือความเพลินอยู่ ก็คือตัณหาที่มีกามอยู่ในอรุปรที่ ๓ นั้น ไม่ใช่ไม่มี จึงยังต้องสมภพคือเกิดในอรุปรภพนั้น ยังไม่พ้นชาติคือความเกิด เมื่อเป็นดังนี้ ก็ให้ทำความรู้ และปฏิบัติละกามละตัณหาหรือนั่นก็คือความเพลิน ซึ่งใน พุทธพยากรณ์ตอบปัญหาของโปสาลมาณพอันเป็นที่ ๑๔ นี้ ได้ตรัสระบุให้แจ่มแจ้งขึ้นไปอีก ว่าให้เห็นแจ้งใน *อรุปรสมาบัติ* หรือ *อรุปรมาณ* ข้อนี้ ซึ่งคำว่าเห็นแจ้งนั้นก็คือวิปัสสนานั่นเอง วิธีที่จะปฏิบัติละนั่นทีละต้นเหล่ากาม จึงต้องอาศัยปฏิบัติทาง *วิปัสสนาปัญญา* และทาง *วิปัสสนาปัญญา* นี้ ก็ได้ตรัสสอนไว้ให้พิจารณาโดยไตรลักษณ์ใน *อรุปรสมาบัติ* นั้น พร้อมทั้ง *สหชาตธรรม* คือธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ซึ่งเมื่อจะกล่าวโดยสรุปก็คือให้พิจารณา *นามรูป* นั้นเอง ฉะนั้น ปัญหาและปัญหาพยากรณ์แม้ในข้อนี้เมื่อถอดความแล้ว ก็เป็นข้อที่ฟังปฏิบัติได้โดยทั่วไป กล่าวคือปฏิบัติทางสมาธิและปฏิบัติทางปัญญา โดยที่มีศีลเป็นภาคพื้น แม้จะไม่ได้กล่าวศีลไว้โดยตรง แต่หลักของการปฏิบัติทางพุทธศาสนา ศีลสมาธิปัญญาทั้ง ๓ นี้ ต้องปฏิบัติให้อาศัยกันและกัน เป็นไปโดยจะต้องมีศีลเป็นภาคพื้น และปฏิบัติทางสมาธิ แม้การปฏิบัติใน สติปัญฐาน พิจารณากายเวทนาจิตธรรม ก็ต้องตั้งต้นด้วยการปฏิบัติทางสมาธิ ดังเช่นกำหนดลมหายใจเข้าออก หรือกำหนดความรู้ในอริยาบถน้อยอริยาบถใหญ่ หรือว่าตั้งสติกำหนด พิจารณากาย ว่าเต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ มีผมขนเล็บฟันหนังเป็นต้น หรือพิจารณาสรุปเข้ามาโดยความเป็นธาตุ เหล่านี้ก็เป็นปฏิบัติทางสมาธิ อันจะทำให้ จิตสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายไปโดยลำดับ เมื่อกำหนด ไปได้สมาธิพร้อมกับสติในกาย เวทนาจึงย่อมปรากฏ ก็จับเวทนาขึ้นมากำหนด จิตก็ปรากฏ ก็จับจิตขึ้นมา กำหนด ธรรมในจิตก็ปรากฏ ก็จับธรรมขึ้นมา กำหนดจนถึง *อริยสัจจ* ซึ่งก็ต้องจับ

กำหนด *นามรูป* สรุปรเข้ามาเป็นนามเป็นรูป *นามรูป* นี้กล่าวสรุปโดยย่อแล้ว รูปนั้นก็
 ก็เป็นสิ่งที่รู้ นามนั้นก็เป็นตัวรู้ สิ่งทีรู้นั้นไม่มีความรู้อยู่ในตัวเอง แต่ว่าตัวรู้นั้นมีความรู้
 สิ่งที่เป็นรูปไม่มีความรู้อยู่ในตัวเอง แต่ว่ามีรูป ซึ่งรูปนี้เป็นรูปที่ตั้งขึ้นบนวัตถุคือดินน้ำ
 ไฟลม เช่นรูปกายของทุก ๆ คนก็ได้เป็นรูปนิमित คือเป็นเครื่องหมายที่ตั้งขึ้นในจิตคือ
 เป็นอารมณ์ก็ได้ ดังที่เรียกว่า *ปิยรูปสาตรูป* ก็เป็นตัวอารมณ์ที่ตั้งขึ้นในจิตอันเป็นที่รัก
 โคร่ชอบใจ คือตัวอารมณ์ นามนั้นก็คือเป็นตัวรู้ แม้ว่าแยกนามออกไปเป็นนามทั้ง
 ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่เมื่อรวมเข้ามาก็เป็นตัวรู้นั่นเอง เช่นเห็น
 รูปว่า รูปที่เห็นนั้นก็เห็นรูป เห็นซึ่งเป็นตัวรู้ก็เป็นนาม ได้ยินเสียง เสียงที่ได้ยินก็
 เป็นรูป ได้ยินก็คือรู้นั่นเอง ก็เป็นตัวนาม ตลอดจนเมื่อคิดถึงเรื่องรูปเรื่องเสียงที่เห็นที่
 ได้ยิน เรื่องนั้นก็ยิ่งเรียกว่ารูป นึกถึงคิดถึงก็เรียกว่านามและนึกถึงคิดถึงก็คือรู้นั่นเอง
 คือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่ารู้งถึง

พิจารณาให้รู้จักนามรูปทางไตรลักษณ์

เพราะฉะนั้น *นามรูป* นี้จึงเป็นไปในการปฏิบัติทุกชั้นทุกตอน การปฏิบัติใน
 ศิลก็ต่ออาศัย *นามรูป* ปฏิบัติ การปฏิบัติในสมาธิก็ต้องอาศัย *นามรูป* ปฏิบัติ
 ตลอดจนถึงการปฏิบัติในปัญญาก็ต้องอาศัย *นามรูป* ปฏิบัติ และตัวศีลตัวสมาธิตัว
 ปัญญาที่ปฏิบัติได้ไปถึงโดยลำดับนั้น ก็รวมอยู่ใน *นามรูป* นี้ด้วย ก็คือเป็นสิ่งที่รู้และ
 เป็นตัวรู้ เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจว่า การปฏิบัติในศีลในสมาธินั้นอาศัย
นามรูป ปฏิบัติ แต่ว่าศีลกับสมาธิไม่รู้จัก *นามรูป* อาศัย *นามรูป* ปฏิบัติให้เป็นศีลเป็น
 สมาธิขึ้น แต่ว่าศีลสมาธิไม่รู้จัก *นามรูป* ศีลสมาธิเองก็เป็น *นามรูป* จะปฏิบัติสมาธิ
 ในขั้นต้นขั้นต่ำหรือในขั้นสูงขึ้นไปโดยลำดับ ตั้งแต่เป็น *ปริกรรมสมาธิ* *อุปะการสมาธิ*
 จนถึง *อัปปนาสมาธิ* ในขั้น *รูปฌาน* จนถึง *อรุพฌาน* ก็ตาม ก็ทั้งนามทั้งรูปไม่ได้
 ต้องอาศัย *นามรูป* นี้แหละปฏิบัติ และสมาธิที่ได้มาโดยลำดับนั้นก็รวมอยู่ใน *นามรูป*
 แต่ว่าศีลสมาธิไม่รู้จัก *นามรูป* เพราะฉะนั้น จึงยังละกามละตัณหาละอุปาทานอันเป็น
 ห่วงกิเลสใหญ่ไม่ได้ จึงข้ามห่วงกิเลสห่วงทุกขี้ไม่ได้ ต่อเมื่อปฏิบัติทางปัญญา กล่าวคือ

เพ่งพินิจพิจารณาดูให้รู้จัก *นามรูป* อันเป็นที่อาศัยปฏิบัติขึ้นมาโดยลำดับ พร้อมทั้งศีล ทั้งสมาธิที่ปฏิบัติมาโดยลำดับตลอดจนถึงตัวปัญญาเองที่ปฏิบัติมาโดยลำดับ ให้รู้จัก *นามรูป* โดยพิจารณาทาง ไตรลักษณ์ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเอาไว้ ว่าทั้งหมดที่เป็นนามเป็นรูป จะเป็น *นามรูป* หยาบปานกลางละเอียดอย่างไรก็ตาม ดังที่พระพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้และทรงแสดงไว้เป็น *วิญญานฐิติ ๔ วิญญานฐิติ ๗* เป็น *สัตตาวาส ๘* ดังที่ได้แสดงไว้แล้ว ก็เป็นนามรูปทั้งนั้น ก็เป็น *อนิจจะ* คือไม่เที่ยงทั้งนั้น เป็น ทุกขะ เป็นทุกข์ คือต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปทั้งนั้น เป็น *อนัตตา* ไม่ใช่อัตตาตัวตน ทั้งนั้น เพราะเหตุที่ว่าทุกอย่างนั้นยังเป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง *นามรูป* ก็เป็นสังขารเป็นส่วนผสมปรุงแต่ง ศีลสมาธิปัญญาปฏิบัติโดยลำดับก็เป็นสังขารคือเป็นส่วนผสมปรุงแต่ง ต้องปรุงต้องแต่งจึงจะเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาขึ้นมา คือต้องปฏิบัติ *นามรูป* ก็ต้องปรุงต้องแต่งจึงเป็นสังขารคือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งทั้งนั้น

เห็นอนิจจลักษณะของนามรูป

เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นสิ่งมีแล้วก็กลับไม่มี เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ชั่วคราว เหมือนอย่างของที่ขอยืมเขามาแล้วก็ต้องส่งคืน ดังจะพึงเห็นได้ว่า รูปร่างอันนี้นามกายอันนี้ ก็ขอยืมเอาธาตุดินน้ำไฟลมจากโลกธาตุมาประกอบขึ้น ก็เป็นรูปเป็นนามนี้ ตั้งแต่ถือกำเนิดเกิดก่อขึ้นในครรภ์ของมารดาจนถึงบัดนี้ แล้วในที่สุดก็ต้องส่งคืนส่งธาตุดินน้ำไฟลมคืนไปแก่โลกธาตุ เพราะฉะนั้น จึงเท่ากับว่าขอยืมมาชั่วคราวเท่านั้น เพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับ ฉะนั้น เมื่อมีขึ้นแล้วก็กลับไม่มี เหมือนอย่างทุก ๆ คนที่นั่งอยู่ที่นี่ เดิมก็ไม่มี แล้วก็มามีขึ้น มานั่งกินอยู่ที่นี่ แล้วในที่สุดก็จะไม่มีเหมือนอย่างเดิมที่ไม่มี มีแล้วก็ไม่มี ลักษณะทั้งปวงเหล่านี้จึงกำหนดหมายลงไปได้ว่าไม่เที่ยง *นามรูป* นี้เองก็ประกาศตนเองบอกว่าเราไม่เที่ยง มายึดถือตัวเราว่าเที่ยงเอง อันที่จริงนั้นเราไม่เที่ยง *นามรูป* นี้ก็ประกาศอยู่ตลอดเวลา แต่ว่าทุกคนไม่เห็นไม่ได้ยิน เพราะขาด *วิปัสสนาปัญญา* ที่จะมองเห็น

เห็นอนัตตลักษณะของนามรูป

และเพราะเหตุนี้ จึงเป็นสิ่งที่บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ บังคับว่าย่า แก่อย่าเจ็บอย่าตายก็บังคับไม่ได้ แต่แม้จะบังคับไม่ได้ ก็ยังนึกหวัง ๆ หรือว่าไม่นึกถึง ไม่ต้องการที่จะรู้ ไม่ต้องการที่จะนึกถึงเรื่องแก่เรื่องเจ็บเรื่องตาย อยู่ไปเหมือนไม่แก่ ไม่เจ็บไม่ตาย ไม่นึกถึง ไม่อยากจะนึกเพราะไม่อยากจะแก่ไม่อยากจะเจ็บไม่อยากจะตาย จึงไม่อยากจะนึกถึง แต่อันที่จริงนั้นแก่เจ็บตายรุกล้นเข้ามาและเป็นไปอยู่ตลอดเวลา บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงขัดกับ *อัตตา* เพราะ *อัตตา* นั้นก็ต้องเป็นที่เข้าใจว่าเป็นสิ่งที่บังคับได้ เป็นตัวเราเป็นของเราที่ต้องบังคับได้ เป็นไปตามปรารถนาได้ เหมือนอย่างสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ก็ต้องการที่จะให้เป็นตัวเราของเราอยู่ตลอดเวลา ให้ดำรงอยู่ให้ตั้งอยู่ตลอดเวลา เข้าใจกันว่าเป็นตัวเราของเรา ต้องเป็นอย่างนี้ แต่ว่าเมื่อไม่เป็นไปอย่างนั้นจึงขัดกันเอง และเมื่อเป็นดังนี้ ความที่ยึดถือเป็นเจ้าของเข้าเจ้าของดังกล่าว ก็สักแต่ว่ายึดถือไว้ ยึดถือเอาเอง แต่อันที่จริงนั้นเป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาที่ไม่มีเจ้าเข้าไม่มีเจ้าของ แต่เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา กล่าวว่าเป็นธาตุก็ได้ เหมือนอย่างธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟธาตุลมธาตุอากาศธาตุวิญญาณที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าธาตุ ๖ ก็เป็นธาตุ ไม่ใช่เป็นของของใคร เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา แต่ว่าบุคคลไปยึดถือเอาเองว่าเป็นตัวเราเป็นของเราเป็นเจ้าเข้าเจ้าของ ยึดไว้เหมือนอย่างว่าไม่ให้แก่ไม่ให้เจ็บไม่ให้ตาย ให้ดำรงอยู่ และก็เป็นที่ไปไม่ได้ทั้งนั้น ลักษณะดังกล่าวนี้จึงเป็นลักษณะที่เรียกว่า อนัตตา ไม่ใช่ อัตตา ตัวตน เป็นธาตุเป็นธรรมเป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา ไม่ใช่เป็นของของใคร ไม่ได้ที่ใครเป็นเจ้าของ นี่เป็นสัจจะคือความจริง และ นามรูป อันนี้ประกาศตัวเองอยู่เช่นเดียวกันว่าเราเป็น อนัตตา ไม่ใช่เป็น อัตตา มายึดเราเองว่าเป็นเจ้าเข้าเจ้าของ เป็นเราเป็นของเรา เราไม่ได้เป็นของของใคร เป็นธาตุเป็นธรรมเป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา ดังนี้

พิจารณาให้สัจจะปรากฏ

แต่แม้จะประกาศตัวเองอย่างนี้ บุคคลที่ไม่ได้ปฏิบัติทางปัญญาก็ไม่เห็นไม่ได้ยิน อันที่จริงนั้น สังขารทั้งหลาย นามรูปทั้งหลาย ประกาศตนเองอยู่ตลอดเวลา ว่าเรา เป็น อนิจจะ ไม่เที่ยง เราเป็น ทุกขะ เราเป็น อนัตตา ไม่ใช่ อัตตา ตัวตนของใคร แต่คนไม่เห็นไม่ได้ยินเสียงที่ประกาศนี้ ก็เพราะยังมีตัณหามีอวิชชา มีนันทิความเพลิน มีกายเป็นต้น ปิดบังจิตใจนี้ไม่ให้เห็น ฉะนั้น การปฏิบัติจึงต้องปฏิบัติทางศีลทางสมาธิทางปัญญาตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นมาโดยลำดับ ชัดเกล้าสิ่งที่ปิดบังจิตใจนี้ ให้น้อยลงไป น้อยลงไป น้อยลงไป จับพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน สัจจะจึงจะปรากฏ และนี่แหละคือ อริยสัจจ์

โอสถมาณพปัญหาจบ

๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

ครั้งที่ ๓๕ โมฆราชมาณพปัญหา

ปัญหาการข้ามมัจจุ

ได้แสดงโศภสปัญหาหน้าสติปัญฐานมาโดยลำดับ ถึงโมฆราชมาณพปัญหา คือปัญหาของมาณพชื่อว่าโมฆราช นับเป็นที่ ๑๕ โมฆราชมาณพได้กราบทูลถาม พระผู้มีพระภาคเจ้ามา ๒ ครั้งแล้ว แต่พระองค์ยังไม่ตรัสอนุญาตให้กราบทูลถามจนถึง ไปศาลมาณพได้กราบทูลถาม และพระองค์ก็ได้ตรัสแก้กันเป็นที่ ๑๔ แล้วโมฆราช มาณพจึงได้กราบทูลถามอีกเป็นครั้งที่ ๓ มีความว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นสักกะ หรือศากยะ ข้าพเจ้าได้กราบทูลถามมา ๒ ครั้งแล้ว แต่พระองค์ผู้ทรงมีพระจักขุไม่ ตรัสแก้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วว่า ต่อครั้งที่ ๓ พระองค์ผู้ทรงเป็นเทพฤษี ก็จะไม่ตรัสพยากรณ์แก่ โลกนี้โลกอื่นพรหมโลกพร้อมทั้งเทวโลกไม่ทราบความเห็น ของพระองค์ผู้ทรงเป็นโคตมโคตร ผู้มียศ ข้าพเจ้าต้องการจะกราบทูลถามปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงมีพระปรีชาเห็นลวงสามัญชนทั่วไปอย่างนี้ บุคคลพิจารณาเห็น โลกอยู่อย่างไร มัจจุราชจึงจะไม่แลเห็น” พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบมีความว่า “ดูก่อนโมฆราช ท่านจงมีสติ พิจารณาเห็นโลกโดยเป็นของสูญคือว่างเปล่า ถอนความ ตามเห็นว่า อัตตา ตัวตนเสียทุกเมื่อ ก็จะพึงข้ามพ้นมัจจุ คือความตายได้อย่างนี้ บุคคลพิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่แลเห็น” ดังนี้

ความต้องการพ้นมรณภัย

ตามปัญหาที่กราบทูลถามและตามที่พุทธพยากรณ์ที่ตรัสแก่ ฟังดูก็เป็นเรื่อง ที่แสดงถึงการปฏิบัติในขั้นสูงขั้นละเอียด อันนับว่าเป็นขั้นสูงสุดในทัศนะคือความเห็น ของผู้กราบทูลถาม และในพระพุทธรพยากรณ์ที่ตรัสบอก ทั้งก็ดูเป็นเรื่องที่เข้าใจยาก ไม่ง่าย ไม่ต้องกล่าวถึงการปฏิบัติว่าจะปฏิบัติให้ได้ให้ถึงตามที่กราบทูลถามและ ตามที่ตรัสตอบได้โดยง่าย แต่แม้เช่นนั้นผู้ปฏิบัติธรรมก็ควรทำความเข้าใจในทัศนะคือ ความเห็นและความต้องการของบุคคล ว่าตั้งแต่ครั้งก่อนพุทธกาลตลอดมาจนถึงใน พุทธกาล และตลอดมาจนถึงในปัจจุบัน ทุก ๆ คนย่อมมีความกลัวอย่างยิ่งอยู่ข้อหนึ่ง ตรงกันทุกกาลสมัย คือความกลัวตายอันเรียกว่า *มรณภัย* เห็นว่าความตายเป็นภัย เป็นสิ่งที่น่ากลัว และก็พากันกลัวตายอยู่ด้วยกัน และธรรมดาว่าสิ่งที่เป็นภัยเป็นอันตราย ทั้งหลายนั้น ก็เป็นสิ่งที่ทุกสัตว์บุคคลต้องการจะพ้น แม้มรณภัยก็เช่นเดียวกัน ต้องการ จะพ้นจากมรณภัย และเมื่อเป็นดังนี้ จึงมีบุคคลผู้ที่ต้องการจะพ้นมรณภัย ต้องการ จะพ้นจากความตาย พากันแสวงหาสถานที่หรือวิธีที่จะทำให้พ้นได้ กล่าวโดยตรงที่สุด ก็คือที่จะทำให้เป็นผู้ไม่ตาย เป็น *อมตะ* คือผู้ไม่ตาย หรือเป็น *อมร* ที่แปลว่าผู้ไม่ตาย เช่นเดียวกัน และก็พากันแสวงหาที่จะทำให้เป็นผู้ไม่ตาย ทั้งที่เป็นกายมนุษย์อยู่ก็มี หรือแม้จะรู้ว่าเมื่อยังดำรงอยู่ในกายมนุษย์ก็จะต้องตาย ก็ยังปรารถนาที่จะให้ไปเกิดใน ภูมิภพที่ไม่ตาย และก็เข้าใจว่าภูมิภพที่ไม่ตายนั้นก็คือสวรรค์ หากไปเกิดเป็นเทวดา ในสวรรค์ก็เป็นผู้ไม่ตาย จึงเรียกเทวดาในสวรรค์ว่า *อมร* ที่แปลว่าผู้ไม่ตาย จึงพากัน ปฏิบัติเพื่อให้ตายแล้วไปเกิดในสวรรค์ เป็น *อมร* ผู้ไม่ตาย ดังนี้ ความเชื่อดังนี้ก็ได้มี กันเรื่อยมา และก็พากันปฏิบัติที่จะให้ไปเกิดในสวรรค์ตามความเชื่อถือ เป็นเทวดาเป็น พรหมตามความเชื่อถือ และได้มีศาสดาที่สั่งสอนทางไปสวรรค์ไปเกิดเป็นเทวดาเป็น พรหมกันอยู่แล้ว คำสั่งสอนให้ปฏิบัติในทานในศีลอันเป็นเหตุให้ไปสวรรค์ก็มีอยู่แล้ว คำสั่งสอนให้ปฏิบัติสมาธิจนบรรลุฌาน เป็น *รูปฌานอรุพฌาน* ก็มีอยู่แล้ว และก็มี ผู้ปฏิบัติไปเกิดเป็นเทพดาเป็นพรหมก็มีอยู่แล้ว ก็แปลว่าภูมิภพทั้งหลายทั้งที่เป็น อบายโลก เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรตอสุรกายต่าง ๆ ที่เป็นอบายภูมิ

ก็มีผู้ไปเกิดกันเต็มอยู่แล้ว แม้ภูมิมนุษย์ซึ่งนับว่าเป็นสุคติ และภูมิเทพทุกชั้นพรหมทุกชั้น เว้นไว้แต่พวก *สุทธาวาส* นอกจากจะเป็นพวกเทพเป็นพรหม*สุทธาวาส* ในศาสนา ก่อนของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ก็ไปบังเกิดกันอยู่แล้วเต็มเช่นเดียวกัน แปลว่ามีครบถ้วนอยู่ทุกภพทุกชาติทุกภูมิ และก็มีความเข้าใจว่า บางภพบางภูมิเช่น ภูมิของเทวดาของพรหมที่มีอายุยืนยาว เป็น *อมตภูมิ* คือเป็นภูมิที่ไม่ตาย เป็นภูมิของผู้ที่ไม่ตาย หรือเป็นอมร ดังที่เข้าใจกัน แต่ว่ามรรคผลนิพพานที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบรรลุ นั้น เมื่อไม่มีพุทธศาสนาก็ยังไม่มีใครสอนถึง ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น ได้ทรงบรรลุมรรคผลนิพพาน จึงได้ทรงสอนถึงทางปฏิบัติต่อขึ้นไปจนถึงมรรคผลนิพพาน เพราะฉะนั้น มรรคผลนิพพานนั้นจึงมีจำเพาะในพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงบรรลุแล้วและทรงแสดงสั่งสอนไว้

อมตธรรมหรืออมรรคผลนิพพาน

มรรคผลนิพพานนั้นก็เป็นทางปฏิบัติเพื่อให้เป็นผู้ไม่ตาย และเป็นการบรรลุถึงภูมิที่ไม่ตาย เป็นผู้ที่ไม่ตายที่เรียกว่า *อมต* ผู้ไม่ตาย และเรียกมรรคผลนิพพานว่า *อมตธรรม* ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ไม่ตาย หรือจะเรียกว่า *อมร* คือผู้ไม่ตายก็ได้ การปฏิบัติให้บรรลุถึง *อมตธรรม* เป็นผู้ไม่ตาย เป็นการพ้นจาก *มรณภัย* ด้วยประการทั้งปวงนั้น ก็คือที่โมฆราชมาณพได้กราบทูลถามนั่นเอง ว่าบุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างไรแม้จรัราชจึงจะไม่แลเห็น อันหมายความว่าความตายจึงจะไม่บังคับเกิดขึ้น จึงจะไม่มาถึงและก็เรียกสมมติเอาความตายให้เป็นบุคคลขึ้นว่า *มัจจุราช* เป็นราชาของความตายดังที่มีความเชื่อถือกันในลัทธิต่าง ๆ ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ทำนองว่ามี *พญามัจจุราช* ซึ่งเป็นผู้ที่มิหน้าทีสำหรับจะมานำบุคคลในโลกไป และเมื่อถึงกำหนดกาลเวลา พญามัจจุราชหรือมัจจุราชก็จะส่งเสนามา นำเอาจิตหรือวิญญาณของบุคคลในโลกนี้ไป และบุคคลนั้นจะต้องตาย ดังที่มีเรื่องเล่ากันอยู่ว่า บางรายพญามัจจุราชส่งเสนามา รับเอาวิญญาณไป แต่ผิวดตัวก็นำมาส่ง ก็พื้นขึ้นมา ก็มีความเชื่อกันอยู่ดังนี้ในบางลัทธิ

และในบางคราวที่มีปรากฏการณ์ดังที่กล่าว ก็แปลว่าทุกคนนั้นเป็นผู้ที่จะต้องตายจึงมีคำเรียกว่า มัจจะ แปลว่าผู้ที่จะต้องตาย เป็นคำเรียกทุก ๆ บุคคลทุก ๆ สัตว์โลกและ มัจจะ คือผู้ที่จะต้องตายนั่น ก็คล้ายกับว่ามีชื่ออยู่ในบัญชีของพญามัจจุราชทั้งนั้น เมื่อถึงกาลเวลาพญามัจจุก็จะต้องส่งเสนามารับเอาวิญญาณไป ซึ่งบุคคลนั้นก็ต้องตาย เพราะฉะนั้น โมฆราชมาณพผู้กราบทูลถาม ก็น่าจะต้องมีคติความเชื่อถึงมัจจุราช ดังเช่นที่กล่าว เป็นทำนองว่าทุก ๆ คนอยู่ในสายตาของมัจจุราชทั้งนั้น มัจจุราชจะตรวจดูเห็นทั้งนั้นว่าใครอยู่ที่ไหน ไม่พ้นจากสายตาของมัจจุราช มัจจุราชแลเห็นทั้งนั้น เมื่อถึงคราวถึงเวลาที่จะต้องมารับตัวเอาไปทั้งนั้น ไม่มีใครพ้นได้ เมื่อเป็นดังนี้ โมฆราชจึงได้กราบทูลถามว่า จะพิจารณาเห็นโลกอย่างไรจึงจะทำให้มัจจุราชไม่แลเห็น ให้พ้นจากสายตามัจจุราชได้ เป็นสำนวนที่กราบทูลถาม แต่ว่าผู้กราบทูลถามนี้ก็จับประเด็นได้ถูกต้องว่า ขึ้นอยู่แก่การดูโลกหรือขึ้นอยู่แก่โลก และเมื่อขึ้นอยู่แก่โลก จะดูโลกอย่างไรจะมองโลกอย่างไร จึงจะทำให้มัจจุราชไม่แลเห็น ซึ่งบางแห่งในที่อื่นก็ใช้สำนวนว่า จะทำให้มัจจุราชหลงคือหลงทางที่จะมาเอาตัวไป คือมาเอาตัวไปไม่ถูกตามไม่ถูก เพราะโดยปกตินั้นมัจจุราชจะต้องมองเห็นทุกคน รู้ทางที่มานำเอาตัวผู้ถึงกาลไปทุก ๆ คน ไม่มีที่หลงทาง จะทำอย่างไรจึงจะให้มัจจุราชหลงทางได้ นั่นก็เป็นอีกสำนวนหนึ่ง

ทรงสอนให้ทำสติพิจารณาโลกให้เป็นของสูญ

เรื่องโลกนี้จึงเป็นเรื่องที่สำคัญ ในที่บางแห่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงโลกตรัสให้มาดูโลกนี้ซึ่งวิจิตรการดูจรรจรถ ตรัสได้ตรัสให้มาดูโลกนี้ซึ่งวิจิตรการดูจรรจรถดั่งนี้แล้ว ก็มีคำสำคัญที่ตรัสต่อไปว่า “ที่คนพาลคือคนเขลาทั้งหลายติดจมอยู่ แต่ว่าผู้รู้แจ้งทั้งหลายหามีความข้องอยู่ไม่” ดังนี้ พระพุทธภาษิตนี้ก็เป็นพระพุทธภาษิตที่แสดงถึงโลกอันมีความสำคัญ ซึ่งหากจะมารวมเข้ากับปัญหาและปัญหาพยากรณ์นี้ ก็จะกล่าวได้ว่า หากดูโลกที่มีความวิจิตรการดูจรรจรถและติดจมอยู่ ก็ต้องเป็นผู้ที่มัจจุราช

จะต้องมองเห็น ต้องอยู่ในสายตาของมัจจุราชตลอดเวลา แต่ถ้าปฏิบัติไม่ให้เป็นผู้ของผู้คิด ดูแต่ไม่ชั่งไม่ตวัด โลกวิจิตรการดูจราชรถก็รู้ว่าวิจิตรการดูจราชรถ แต่ไม่ชั่งไม่ตวัด หากปฏิบัติดังนี้ ก็จะทำให้มัจจุราชหลงทางได้ หาไม่พบได้ แต่ว่าในพุทธพยากรณ์ ได้ตรัสซึ่งลงไปโดยชัดเจนซึ่งมีความว่า “ให้มี สติ พิจารณาเห็นโลกโดยเป็นของสูญคือว่างเปล่า ถอนความตามเห็นว่า อัตตา ตัวตนหรือตัวเราของเรา ก็จะพังพิน มัจจุ คือความตายได้ พิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่แลเห็น” ดังนี้ ความเป็นผู้มีสติปฏิบัติในสติปัฏฐานที่แสดงมาโดยลำดับ ตั้งแต่สติพิจารณากาย ต่อมาเวทนา จิต ธรรม และสติที่พิจารณารมจนถึง อริยสัจจะ ก็รวมอยู่ในพระพุทธานุชาตญาณนี้ คือเป็นการปฏิบัติทำสติพิจารณาโลกโดยเป็นของสูญหรือว่างเปล่า เพราะว่าโลกนั้นดูเข้ามาภายในก็คือกายเวทนาจิตธรรมนั้นนั่นเอง กายเวทนาจิตธรรมนี้เป็นสิ่งที่เกิดดับ ฉะนั้นเมื่อตั้งสติกำหนดกายเวทนาจิตธรรม ให้รู้ว่านี่กายนี้เวทนานี้จิตนี้ธรรม อาการของกายเวทนาจิตธรรมที่เกิดดับก็จะปรากฏ ก็เป็นทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ เพราะที่ชื่อว่าทุกข์นั้นก็คือสภาพที่เกิดดับของกายเวทนาจิตธรรมนั้นนั่นเอง และเมื่อไปยึดทุกข์เข้านั้นก็เป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งเป็นความเศร้าโศกทุกข์ระทมต่าง ๆ ซึ่งทุก ๆ คนได้ประสบกันอยู่ เพราะมีความยึดถือด้วยอำนาจของตัณหา ความดีนันทะยานอยากในกายในเวทนาในจิตในธรรมนี้เอง ว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา และเมื่อสิ่งที่อยากยึดไว้ นี้ต้องเกิดต้องดับไป จึงกระสับกระส่ายเดือดร้อน ปรากฏเป็นโสกะเป็นปริเทวะเป็นต้น ฉะนั้น เมื่อมาพิจารณาให้เห็นสัจจะคือความจริงในกายในเวทนาในจิตในธรรม ที่ยึดถือว่าเกิดดับ และปล่อยวางก็เป็นทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ ฉะนั้น ความที่มีสติกำหนดพิจารณากับทั้งปัญญาที่เป็นตัวความรู้ในสัจจะคือความจริงที่เกิดขึ้นสืบเนื่องกัน จึงเป็นมรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรค และเมื่อได้ความหยั่งรู้ลงไปดังนี้ ก็นับว่าเป็น วิชา ปล่อยวางได้ ก็เป็นวิมุตติ คือความหลุดพ้น ปล่อยวางได้เท่าใดทุกข์ก็หลุดไปเท่านั้น และเมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นการปฏิบัติที่จะทำให้มัจจุราชหลงทาง ตามหาตัวไม่ถูก

ครั้งที่ ๓๖ โมฆราชมาณพปัญหา (ต่อ)

โลกกับมัจจุราช

ได้แสดงโสฬสปัญหานาสติปฏิฐานมาโดยลำดับ จนถึงปัญหาของโมฆราช มาณพซึ่งได้กราบทูลถามโดยมีความว่า “บุคคลพิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างไร มัจจุราช จึงจะไม่แลเห็น”

พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบความว่า “ดูก่อนโมฆราช ท่านจงดูโลกโดยเป็น ของสูญคือว่างเปล่า ท่านจงมีสติดูโลกโดยเป็นของสูญคือว่างเปล่า ถอนความตามเห็น ว่าอึดตา ตัวตนหรือตัวเราของเราเสีย ก็จะพึงข้ามพ้นมัจจุ คือความตายได้ บุคคล พิจารณาเห็นโลกอยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่แลเห็น” ดังนี้

ตามคำถามและพุทธพยากรณ์ที่ตรัสตอบ ก็เจาะจงถามถึงว่า จะพิจารณาอยู่ ้อย่างไร มัจจุราชจึงจะไม่แลเห็น จึงน่าจะคิดพิจารณาเป็นประการแรกว่า โลกกับ มัจจุราชมาเกี่ยวข้องกันอย่างไร จึงได้ยกโลกขึ้นเป็นข้อสำคัญในอันที่จะพิจารณาให้เห็น ้อย่างไร ในปัญหาที่กราบทูลถามได้ยกย่องพระบรมศาสดาว่าโลกนี้โลกอื่นพรหมโลก พรหมกับเทวโลก ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ ผู้ทรงเป็นโคตมโคตรผู้มียศ ดังนี้ ฉะนั้น คำว่า โลก นี้จึงมีความหมายถึงโลกนี้ คือมนุษย์โลกที่ทุก ๆ คนดำรงกัน อยู่และโลกอื่นอันหมายถึงว่าโลก ที่ต่างไปจาก นอกไปจากมนุษย์โลกนี้ จะเป็นอบาย

โลกหรือจะเป็นโลกชนิดอื่นก็ตาม และก็จะระบุดึงพรหมโลกพร้อมทั้งเทวโลก ซึ่งเป็นการระบุดึงโลกชนิดต่าง ๆ และการที่ระบุดึงโลกชนิดต่าง ๆ นี้ก็ได้มีระบุดึงเอาไว้ เช่น ดิรัจฉานโลก โลกสัตว์ดิรัจฉาน มนุษยโลก โลกของมนุษย์ เทวโลก โลกของเทพหรือเทวดา ดังนี้เป็นต้น ฟังดูก็คล้าย ๆ กันหมายถึงถิ่นอันเป็นที่อาศัย เช่นถิ่นอันเป็นที่อาศัยของมนุษย์ ก็เรียกว่ามนุษยโลก หรือเรียกรวมว่าถิ่นอันเป็นที่อาศัยของสัตว์โลกอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เรียกว่าโลกอย่างนั้นอย่างนี้ และคำว่า สัตว์โลก โลกคือหมู่มสัตว์นี้ ก็เป็นคำที่กินความกว้างถึงสัตว์โลกทุกชนิดทุกประเภท คือบรรดาผู้ที่ยังมีความข้องความติดยังไม่เป็นผู้พ้น ยังไม่พ้นเป็นผู้รู้ ซึ่งเรียกว่า พุทธะ ผู้รู้ ซึ่งเป็นผู้รู้ด้วยพระองค์เองและแสดงธรรมสั่งสอนขึ้น ตั้งเป็นศาสนาขึ้น ก็เรียกว่าพระสัมมาสัมพุทธะ ท่านผู้รู้เอง ซึ่งไม่ได้ตั้งศาสนาขึ้นก็เรียกว่าพระปัจเจกพุทธะ และท่านผู้รู้ซึ่งเป็นสาวก เป็นผู้รู้ตามพระพุทธเจ้าผู้พระศาสดาก็เรียกว่า อนุพุทธะ นอกจากพระพุทธรูป คือพระผู้รู้นี้ จะเป็นมนุษย์เป็นสัตว์ดิรัจฉานเป็นเปรตเป็นสัตว์นรกเป็นเทวดามารพรหม ก็รวมเรียกว่าสัตว์โลกทั้งหมดยังเป็นผู้ข้องผู้ติดอยู่ในโลก และบรรดาสัตว์โลกเหล่านี้ซึ่งมีชนิดภูมิชั้นต่าง ๆ กัน เป็นมนุษย์บ้างเป็นดิรัจฉานบ้างเป็นเทพบ้างเป็นต้น ก็แยกออกเป็นดิรัจฉานโลก มนุษยโลก เทวโลกเป็นต้น ไปตามประเภท แต่ฟังดูก็คล้าย ๆ กันหมายถึงถิ่นอันเป็นที่อาศัย แต่โดยตรงนั้นหมายถึงตัวของสัตว์โลกนั้น ๆ เอง ทุก ๆ ตัวตน เช่น มนุษยโลก ก็คือมนุษย์ทุกคน แต่ละคนก็เรียกว่ามนุษยโลกทั้งนั้น คือหมายถึงตัวของแต่ละบุคคล ดิรัจฉานโลก ก็หมายถึงดิรัจฉานทุกตัวตน คือทุกตัวตนของสัตว์ดิรัจฉานนั่นเองก็เรียกว่าดิรัจฉานโลก โดยตรงจึงหมายถึงเข้ามาถึงแต่ละบุคคลแต่ละตัวตนดังกล่าวมานี้ ตัวตนของใครก็เรียกว่าโลกหนึ่ง ๆ ดังเช่นนั่งกันอยู่ในที่นี้มากคนด้วยกัน แต่ละคนก็โลกหนึ่ง ๆ มนุษย์ก็มนุษยโลกหนึ่งต่างก็เป็นมนุษยโลกด้วยกัน บรรดาโลกหนึ่งก็หมายถึงแต่ละบุคคลแต่ละตัวตนดังนี้ ต่างก็เกิดต้องมีแก่ต้องมีเจ็บต้องมีตายอยู่ด้วยกันเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าทุก ๆ บุคคลตัวตนเราเขาซึ่งเป็นแต่ละโลก ๆ ด้วยกันทั้งหมดนี้ เป็นผู้ที่มีจรรยาหรือความตายมองเห็นทั้งนั้น ดังที่ได้กล่าวแล้ว กล่าวคือจะต้องถึงความตายในที่สุดทั้งหมด ไม่มีที่จะพ้นไปได้ เพราะฉะนั้น จะพิจารณาโลกดังกล่าวนี้ได้อย่างไร คือจะทำอย่างไรกับโลกที่จะพบกับความตายนี้ ให้ไม่ต้องพบกับความตาย หรือให้ความตายหาไม่พบ คือมีจรรยาหรือความตายมองไม่เห็นได้ เพราะฉะนั้นโลกกับมีจรรยาจึงเกี่ยวข้องกันอยู่ดังนี้ เพราะมีความหมายดังที่กล่าวมานี้

ทรงสอนให้ถอนความตามเห็นว่าอัตตา

พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแก้ปัญหานี้ ตรัสสอนให้มีสติพิจารณาดูโลก มองโลก โดยเป็นสัจธรรมคือว่างเปล่า ถอนอัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่าอัตตา ตนหรือตัวเราของเราเสียทุกเมื่อ จึงจะข้ามพ้นมัจจุ คือความตายได้ จึงควรพิจารณาทำความเข้าใจว่า ที่ตรัสสอนให้มีสติหรือมองโลกโดยเป็นของสัจธรรมคือว่างเปล่านั้นอย่างไร ท่านได้แสดงว่า ในการที่จะมองหรือดูโลกโดยเป็นของสัจธรรมนั้นก็คือให้มองให้ดูโลกที่ตัวตนของแต่ละบุคคลทั้งหมดนี้แหละ ที่ต่างก็เป็นโลก โลกหนึ่ง ๆ อยู่ด้วยกันทั้งนั้น ว่าเป็นสิ่งที่ไม่อยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนา และเป็นของเปล่า ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องรู้จักโลกซึ่งจะดูดังกล่าวอยู่ที่ไหน ซึ่งก็ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ก็คือที่ตัวตนของแต่ละบุคคล โดยตรงหมายดังนี้ ไม่ได้หมายถึงพื้นแผ่นดินอันเป็นที่อาศัย และได้มีพระพุทธภาษิตตรัสชี้เอาไว้ชัดเจน ว่าที่เรียกว่า โลก ๆ นั้นเพราะอรรถคือเนื้อความว่าอย่างไร ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ความว่า สิ่งใดชำระหลุดโรคม สิ่งนั้นเรียกว่าโลกหรือชื่อว่าโลก ชื่อว่าโลกก็เพราะเป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรคม อะไรเป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรคมซึ่งเป็นตัวโลกก็คือ *ขันธโลก* โลกคือขันธ ๕ นี้เอง หรือว่า *อายตนโลก* โลกคืออายตนภายในภายนอกนี้เอง หรือว่า *ธาตุโลก* โลกคือธาตุ ธาตุต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเป็นขันธ ๕ เป็นนามรูปเป็นอายตนะนี้เอง และในการพิจารณานี้ก็จับพิจารณาดูที่อายตนภายในภายนอกที่ประกอบกันอยู่เป็นคู่ ๆ ที่ตนเอง คือตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายและสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจกับธรรมคือเรื่องราว อายตนะภายในภายนอกที่ประกอบกันอยู่เป็นคู่ ๆ นี้ชื่อว่าเป็นโลกเพราะเป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรคม เมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันก็บังเกิดนามธรรม เป็นวิญญานคือเป็นการเห็น การได้ยิน การได้ทราบ การได้รู้หรือคิด บังเกิดเป็นสัมผัส บังเกิดเป็นเวทนา สุขทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่ประสบอยู่ที่บังเกิดอยู่ บังเกิดเป็นสัญญาความจำได้หมายรู้ เช่นจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณฏฐัพพะ จำธรรมคือเรื่องราวที่คิดรู้อย่างต่าง ๆ บังเกิดเป็นสังขาร ความคิดปรุงหรือปรุงคิดดีบ้างไม่ดีบ้างเป็นกลาง ๆ บ้าง เหล่านี้เป็นต้น ก็ชื่อว่าโลกทั้งนั้น เพราะเป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรคมทั้งนั้น รวมความเข้าแล้วก็เป็นขันธ ๕ เป็นรูปเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขารเป็นวิญญาน ย่อลงเป็นนามรูปก็เป็น *ขันธโลก* หรือเมื่อยกเอาอายตนะภายในภายนอกขึ้นมาว่า ก็เป็น *อายตนโลก* นี้

เป็นโลกที่มีอยู่ของทุก ๆ คน และชื่อว่าเป็นโลกก็เพราะเป็นสิ่งที่จะต้องชำระทุกข์โศก
บุคคลซึ่งเป็นสามัญชนย่อมมีความยึดถือขั้น ๕ आयตนะ ๑๒ หรือว่าธาตุทั้งปวง
ที่รวมเป็นอัตภาพนี้ ว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ว่าเป็นเรามีเราเป็นต่าง ๆ ต่างมีความยึดถือ
อยู่ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า *อุปาทานขั้น* ขั้นเป็นที่ยึดถือ เมื่อเป็นดังนี้
เมื่อขั้นอายตนะหรือธาตุเกิดก็ยึดถือว่าเราเกิด แก่ก็ยึดถือว่าเราแก่ ตายก็ยึดถือว่า
เราตาย จึงมีความทุกข์โศกต่าง ๆ เพราะเหตุที่ไม่ต้องการจะแก่ ไม่ต้องการจะตาย
ฉะนั้น จึงไม่พ้นจาก *มัจจุ* คือความตาย เป็นผู้ที่ *มัจจุ* มองเห็นอยู่ตลอดเวลา

ทรงสอนให้ตรวจค้นดูที่นามรูป

ฉะนั้น จึงตรัสสอนให้ดูโลก คือดู *ขันธโลก* *อายตนโลก* หรือว่า *ธาตุโลก*
อันรวมเป็นอัตภาพนี้ อันเป็นที่ยึดถือนี้ โดยเป็นของสูญคือว่างเปล่า ว่างเปล่าจาก
อตต ตัวตนคือตัวเราของเรา ว่างเปล่าจากที่ตั้งของ *อตต* ตัวเราของเรา ก็เพราะว่า
ได้มีพุทธภาษิตตรัสเตือนให้พิจารณาว่า ให้ตรวจค้นดูที่รูปขั้น ที่เวทนาขั้น ที่สัญญา
ขั้น ที่สังขารขั้น ที่วิญญาณขั้น หรือรวมเข้าที่ *นามรูป* หรือว่าที่อายตนะภายนอก
ภายใน หรือว่าที่ธาตุ อันประกอบเข้าเป็นกายหรือเป็น *นามรูป* ทั้งปวง ให้ตรวจค้นดู
ให้ทั่วคิดคือการไปของขั้นทั้งปวงเหล่านี้ ก็จะไม่พบตัวเราของเราหรือข้อที่ว่าเรามีเรา
เป็นอย่างนั้นอย่างนี้อยู่ที่ไหนอย่างแท้จริง ฉะนั้น จึงเป็นที่ที่ว่างจาก *อตต* ตัวเรา
ของเรา จากที่ตั้งของ *อตต* คือตัวเราของเรา ขั้นอายตนะธาตุหรือขั้นธาตุอายตนะ
ทั้งปวงเป็นสิ่งที่เกิดและดับไปตามธรรมดา ดังจะเรียกว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง เหมือน
อย่างธรรมชาติของโลกทั้งหลายที่ปรากฏเป็นกลางวันเป็นกลางคืนเป็นฝนตกเป็น
แดดออก เป็นร้อนเป็นหนาวเป็นต้นเหล่านี้ ก็เป็นธรรมชาติธรรมดาซึ่งเป็นไปตามเหตุ
ปัจจัยของโลกธาตุของธรรมชาติธรรมดา ไม่ใช่เป็น *อตต* ตัวเราของเราที่ไหน หากว่า
จะไปยึดถือว่าตัวเราของเรานั้นคือฝนตก หรือว่าคือแดดออก หรือว่าคือฟ้าผ่า ก็ย่อม
จะปรากฏชัดเจนว่าไปยึดผิด และถ้าใครไปยึดอย่างนั้นก็แปลว่าสติไม่ดี เพราะว่าการ
ของโลกธาตุดังกล่าวนี้เป็นเหตุเป็นผลของธรรมชาติธรรมดา ฉันทใดก็ดี ขั้นธาตุอายตนะ
หรือขั้นอายตนะธาตุทั้งปวงนี้ ที่มาประกอบกันขึ้นเป็น *นามรูป* หรือว่าเรียกตาม

สมมติยึดถือว่าเป็นอัตภาพนี้ ก็เป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นดับไป เป็นไป เป็นธรรมชาติธรรมดาของโลกธาตุอย่างหนึ่ง ๆ เช่นเดียวกันกับฝนตกแดดออกฟ้าผ่าหนาวร้อนกลางวันกลางคืนดั่งที่กล่าวมานั้น สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นของใครไม่ใช่เป็นตัวเราไม่ใช่เป็นของเรา แต่ว่าเพราะไปยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา เราเป็นนั่นเป็นนี่ ในขั้นธอายตนะธาตุเหล่านี้ ฉะนั้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติธรรมดาตามเหตุปัจจัย จึงยึดถือที่เราเป็นอย่างนั้นเราเป็นอย่างนี้ เราเกิดเราแก่เราเจ็บเราตาย จึงต้องเป็นทุกข์

พิจารณาให้เห็นอนัตตาของโลก

เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนให้พิจารณาเป็นข้อแรกว่า โลกคือขันธอายตนะธาตุของแต่ละบุคคลนี้ ไม่เป็นไปตามอำนาจปรารถนา จะปรารถนาไม่ให้แก่ก็ปรารถนาไม่ได้ ไม่ให้เจ็บก็ไม่ได้ ไม่ให้ตายก็ไม่ได้ เป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา คือเกิดก็ต้องแก่ ก็ต้องเจ็บ ก็ต้องตาย บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ เหมือนอย่างจะไปบังคับว่าให้เป็นกลางคืนอยู่เรื่อยไป หรือให้เป็นกลางวันอยู่เรื่อยไป ให้เป็นฤดูหนาวอยู่เรื่อยไป ให้เป็นฤดูร้อนอยู่เรื่อยไป เหล่านี้บังคับไม่ได้ เป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปตามเหตุผลของธรรมชาติธรรมดา เมื่อมีสิ่งนี้ก็ต้องมีสิ่งนี้ขึ้น เมื่อสิ่งนี้เกิดสิ่งนั้นก็เกิด เมื่อไม่มีสิ่งนี้ก็ไม่มีสิ่งนี้ เมื่อสิ่งนี้ดับสิ่งนั้นก็ดับ ไปตามเหตุตามปัจจัย เป็นธรรมชาติธรรมดา จะไปบังคับให้ฝืนธรรมชาติธรรมดานั้นไม่ได้ หัดพิจารณาดังนี้เป็นประการแรก

พิจารณาให้เห็นสูญญตาคือความว่าง

และเมื่อพิจารณาให้เห็นอย่างนี้แล้ว ก็เริ่มจะเห็นสูญญตา คือความว่าง อันหมายความว่าว่างอัตตา ตัวเรา ของเรา ว่าที่ตั้งของอัตตา คือตัวเรา ของเรา ขึ้นได้ และก็จับพิจารณาต่อไปว่า ว่างจากความเที่ยงคือไม่มีความเที่ยง ว่างจากความสุขคือไม่มีความสุข ว่างจากอัตตาคือตัวเรา ของเรา ก็เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงไม่ตั้งอยู่ยั่งยืน และเมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่เป็นความสุขอัน

แท้จริง ความสุขที่เข้าใจกันว่าสุขนั้น ก็คือความที่ได้แก่ทุกข์ให้สงบไปคราวหนึ่ง ๆ อันที่จริงเป็นความเสมอตัวเท่านั้น เช่นเมื่อนั่งอยู่นาน ๆ เมื่อเป็นทุกข์ก็ผลัดเปลี่ยนอิริยาบถเป็นยืนขึ้นบ้าง ความทุกข์เพราะที่นั่งมากนั้นก็หายไป แต่อันที่จริงนั้นเป็นความเสมอตัว ความสุขที่เข้าใจกันว่าสุขนั้น อันที่จริงก็คือการที่แก่ทุกข์ให้สงบไปคราวหนึ่ง ๆ เท่านั้น หิวขึ้นมาก็บริโภคก็หายหิว กระจายน้ำดื่มน้ำก็หายกระจายน้ำ ก็คือว่าทุกข์ดับไปคราวหนึ่ง ๆ ก็รู้สึกว่าเป็นสุขขึ้นคราวหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้น คำว่า สุข นั้นจึงแปลว่าทนง่าย ทุกข์ นั้นแปลว่าทนยาก ก็เป็นอันว่าต้องทนด้วยกันทั้งนั้น สุขก็ต้องทนทุกข์ก็ต้องทน และสิ่งที่คิดว่าสุขนั้น ที่ว่าไม่ใช่สุขแท้จริงก็เช่นว่า นั่งอยู่นาน ๆ เมื่อยยืนขึ้นก็สบายหายเมื่อย แต่อันที่จริงนั้นอาการยืนไม่ใช่เป็นตัวสุขที่แท้จริง เพราะถ้ายืนนานก็เมื่อยอีกเหมือนกัน ต้องเปลี่ยนเป็นนั่งไปใหม่ นั่งที่เคยเป็นทุกข์นั้นก็กลับเป็นสุขขึ้นมาอีก แล้วก็กลับเป็นทุกข์ขึ้นมาอีก ดังนี้ ก็เป็นการแก้กันไปแก้กันมา แต่ว่าเป็นการแก้ที่ไม่จบสิ้น เหมือนอย่างว่าการบริโภคอาหารแก้หิว ก็ต้องบริโภคกันไม่จบไม่สิ้นทุกวัน หายใจเข้าหายใจออก ก็ต้องหายใจเข้าหายใจออกตลอดเวลาหยุดไม่ได้ แต่เมื่อหายใจเข้าออกสะดวกก็เข้าใจว่าสบาย อึดอัดเข้าหายใจไม่สะดวกก็ว่าเป็นทุกข์ แต่อันที่จริงนั้นเป็นการแก้กันไปแก้กันมาเท่านั้น ดังนี้ พิจารณาดูแล้วก็จะมองเห็นว่า อันที่จริงนั้นไม่มีความเที่ยงไม่มีความสุขและไม่มียึดติดตัวตนอยู่ที่ไหน ดังที่ตรัสสอนให้ค้นให้ทั่ว ๆ ทั่วเวทนาสัญญาเป็นต้น ก็จะไม่พบตัวเราของเรา หรือที่ว่ายึดถือว่าตัวเราของเราอยู่ที่ไหนเลย ดังนี้

ปฏิบัติให้เกิดอนัตตสัญญาและปัญญา

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาไปโดยลำดับดังนี้ อนัตตสัญญา ความกำหนดว่าเป็น อนัตตา ไม่ใช่ตัวตนก็จะบังเกิดขึ้น เป็นสัญญาก่อนแล้วก็เป็นปัญญาเห็นชัดขึ้นเป็นสัญญาตา คือความว่าง ว่างจากอัตตา ตัวเราของเรา ว่างจากที่ตั้งแห่งอัตตา ตัวเราของเรา ที่ขันธ์ที่อายตนะที่ธาตุทั้งหมด ขันธ์อายตนะธาตุต้องเป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา ดังที่เรียกว่าต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย ก็จะไม่รู้สึกยึดถือว่าตัวเราของเราต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย แต่จะมีความรู้สึกรู้ว่าเป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาของขันธ์อายตนะธาตุ

ซึ่งเป็นโลก อันเป็นสิ่งที่ต้องชำระทุกข์โทรมเหมือนกันหมด ดังนี้เรียกว่าดูโลกโดยเป็นของสูญคือว่างเปล่า และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็จะถอนความเห็นที่ อัดตา ตัวเราของเราเสียได้ การปฏิบัติดังนี้เป็น วิปัสสนากรรมฐาน โดยตรง และที่ตรัสว่าเป็นวิธีจะทำให้ มัจจุราชมองไม่เห็น ก็เพราะว่าไม่มีความยึดถือ เมื่อไม่มีความยึดถือก็ไม่มีความรู้สึก ว่าตัวเราของเราต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย แต่จะมีความรู้สึกว่าเป็นธรรมชาติธรรมดาของชั้นร่างกายตนะธาตุซึ่งเป็นโลก ซึ่งโลกก็ต้องเป็นอย่างนี้ ต้องชำระทุกข์โทรมไปเป็นธรรมดา เมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิดก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยก็ดับ ซึ่งเหตุปัจจัยนั้นก็คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ซึ่งเป็นตัวก่อเกิดภพ เพราะฉะนั้น การที่ทำให้มัจจุราชมองไม่เห็นสิ่งนั้น ก็ต้องปฏิบัติดับอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม แต่การที่จะดับได้นั้นไม่ได้เกิดจากการเร่งรัด แต่เกิดจากการปฏิบัติไปโดยลำดับ ก็จะดับไปตามขั้นตอนเอง

โมฆราชมาณพปัญหาจบ

๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

ครั้งที่ ๓๓/ ปึงคิยมาณพปัญหา

ธรรมอันเป็นเครื่องละ ชาติ ชรา

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัฏฐานมาโดยลำดับ จนถึงปึงคิยมาณพปัญหา ปัญหาของปึงคิยมาณพอันเป็นที่ครบ ๑๖ ปึงคิยมาณพได้กราบทูลพระบรมศาสดามี ความว่า “ข้าพเจ้าเป็นคนแก่แล้ว ไม่มีกำลัง มีผิวพรรณสิ้นไปแล้ว ตาก็มองไม่กระจ่าง หูก็ฟังไม่สะดวก ขอให้ข้าพเจ้าอย่าเป็นผู้หลงฉิบหายเสียในระหว่างขอพระองค์ได้ ด้รสบอกธรรมที่ข้าพเจ้าจะพึงรู้ได้ อันเป็นเครื่องละชาติและชราในอัฐภาพนี้เสียได้” ดั่งนี้ พระบรมศาสดาได้ตรัสตอบความว่า “ท่านเห็นคนทั้งหลายเดือดร้อนอยู่ในเพราะ รูปทั้งหลาย ว่าชนทั้งหลายเป็นผู้ประมาทแล้ว เดือดร้อนย่อยยับอยู่เพราะรูปทั้งหลาย เป็นเหตุ ดูก่อนปึงคิยะ เพราะฉะนั้น ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสียเพื่อไม่เกิดอีก” ดั่งนี้

ตามปัญหาที่กราบทูลถามของปึงคิยมาณพนี้ ก็มีความเป็นธรรมดาพื้น ๆ ซึ่งปรารถนาความแก่ของตนเอง ซึ่งเกี่ยวแก่รูปกายอันนี้เหมือนอย่างทุก ๆ คน เมื่อแก่ ลง ๆ ร่างกายนี้ก็ทรุดโทรมที่เรียกว่าชรา เพราะคำว่า ชรา นั้นก็แปลว่าทรุดโทรม เก่า ไม่มีกำลังวังชาเหมือนอย่างเมื่อยังเป็นหนุ่มเป็นสาว ผิวพรรณที่เคยสดชื่นก็ซุบซิด เคร่ำหมองไปเพราะความแก่ ตาหูที่เคยดีก็กลับเสื่อมโทรม มองอะไรไม่เห็นชัด ฟังอะไรก็ไม่สะดวก ก็ปรารถนาลังขารของตนเอง ว่าเมื่อแก่ลงก็เป็นเช่นนี้ แต่ถึงดั่งนั้น

ก็ยังปรารถนาที่จะไม่ให้เป็นผู้หลงฉิบหายเสียในระหว่าง คือไม่ให้หลงแก่จนไม่ให้หลงตาย จึงได้กราบทูลพระบรมศาสดาขอได้ตรัสบอกธรรม อันเป็นเครื่องละชาติชราในอภัตตภาพนี้เสีย ก็เพราะว่าเมื่อรูปรุกายอันนี้ต้องแก่ชราลงไป ก็ต้องเป็นเช่นดังที่ได้กราบทูลนั้นก็ดังที่ทุก ๆ คนผู้แก่ชราก็ต้องประสบอยู่ด้วยกัน เพราะฉะนั้น จึงไม่ปรารถนาชราหรือไม่ปรารถนารูปรุกายที่ชรา กับทั้งไม่ปรารถนาความเกิดซึ่งเรียกว่าชาติ ก็เพราะได้ตระหนักรู้ว่า เพราะชาติคือความเกิด ก็จะต้องพบกับความแก่ความเจ็บความตาย เมื่อมีอายุยืนก็ต้องพบชราคือความแก่ไปโดยลำดับ ยิ่งอายุยืนมากก็ต้องพบกับความแก่มาก ต้องอยู่กับรูปรุกายที่เป็นความแก่มากและนาน เพราะฉะนั้น จึงไม่ปรารถนาชราคือความแก่ กับทั้งไม่ปรารถนาชาติคือความเกิด เพราะเมื่อเกิดก็ต้องแก่เหมือนดังที่ได้กราบทูลนั้น จึงขอให้ตรัสบอกธรรมอันจะเป็นเครื่องละความเกิดและความแก่เสียได้ ดังนี้ ก็เป็นคำกราบทูลถามที่ฟังเข้าใจไม่ยาก และก็ได้กราบทูลถามตรงต่อข้อที่ต้องการจะละ เพราะว่าร่างกายอันนี้เมื่อแก่ชราแล้ว ก็มีความเสื่อมโทรมต่าง ๆ ดังกล่าว ไม่เป็นที่น่ารักใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจทั้งหมด เมื่อเป็นดังนี้ จึงต้องการที่จะละเสีย

จิตของสามัญชนมีความอยากติดยึดอยู่ในรูปรุกาย

ทำไมจึงจะละชราเสียได้ และก็รู้ว่าเพราะมีชาติคือความเกิดเป็นต้นเดิมจึงจะต้องแก่ตามชาติคือความเกิด จึงต้องการที่จะละชาติคือความเกิดเสียด้วย แต่ว่าในการที่ไม่ชอบความแก่ ตลอดจนถึงความเกิดที่จะทำให้ต้องแก่นั้น ก็ไม่แสดงชัดเจนว่า ยังมีความรักใคร่ปรารถนาพอใจอยู่ในรูปรุกายที่ต้องแก่นั้นหรือไม่ เพราะว่าเมื่อพิจารณาจิตใจของสามัญชนทั่วไปนั้น ย่อมมีความรักใคร่ปรารถนาพอใจอยู่ในรูปรุกายอันนี้ คือมีทัศนหาความอยาก ความรักใคร่ ความเพลิดเพลิน ความพอใจ อุบาทาน ความยึดถืออยู่ในรูปรุกายอันนี้ ซึ่งเป็นที่ตั้งของชีวิต แม้ว่ารูปรุกายอันนี้จะเก่าแก่ไป ตาจะมัวหูจะหนวกเป็นต้น กำลังเรี่ยวแรงวังซาก็ถอยลงไป ผิพรรณที่เคียดส่องใสดงามก็หมดไป แต่แม้เช่นนั้นก็ยังมีความติดความยึดอยู่ในรูปรุกายอันนี้ไม่ปล่อย ยังยึดเอาไว้ไม่ปล่อย และก็ยังคงกลัวความตายไม่ต้องการที่จะตาย ยิ่งกลัวตายอยู่ด้วยกัน แม้จะรู้สึกรู้ว่า

ชีวิตใกล้ความตายเข้าไปแล้วก็ยังกลัวตายไม่ต้องการที่จะนึกถึงความตายสักเท่าไร
 ยังชวนชวายเป็นที่ไม่ตาย และนอกจากนี้ยังชวนชวาที่จะต่อสู้กับความแก่ด้วยประการ
 ต่าง ๆ เรียกว่าเป็นนักสู้ต่อความแก่ แก่ไขความแก่ต่าง ๆ เพื่อจะให้ดูไม่แก่กันอยู่
 ตลอดเวลา พยายามที่จะสู้ความแก่เรื่อยไปจนสู้ไม่ไหว เพราะความแก่ต้องมีเป็น
 ธรรมดา แต่แม้เช่นนั้นก็ยังติดยั้งยัดยังไม่ปล่อยรูปร่างอันนี้ ยังมีความยึดถืออยู่ว่า
 ตัวเราของเรา จิตของสามัญชนย่อมเป็นไปอยู่เช่นนี้ ไม่ชอบความแก่จริง แต่ว่ายังติด
 ยังชอบยังรักยังยึดอยู่ในรูปร่างอันนี้ไม่ปล่อย ย่อมเป็นไปอยู่ดังนี้ และแม้ปิงคิยามานพ
 ซึ่งเป็นผู้กราบทูลถามเอง ก็ตกอยู่ในลักษณะเดียวกัน กับคนทั้งหลาย คนทั้งหลาย
 ในสมัยไหน ๆ ก็เป็นอย่างเดียวกัน ปิงคิยามานพเป็นอย่างไร ทุก ๆ คนในครั้งนั้น
 ตลอดจนมาถึงทุก ๆ คนในครั้งนี้นับนี้ก็เป็นเช่นเดียวกันก็ไม่ชอบความแก่ด้วยกัน
 ทั้งนั้น แต่ว่ายังชอบยังรักยังติดยั้งยัดอยู่ในรูปร่างที่แก่อันนี้ เมื่อยังอายุน้อย ๆ รูปร
 ภายอันนี้ยังอยู่ในวัยอันสดชื่น มีความติดความรักความยึดอยู่ฉันใด เมื่ออายุมากขึ้น ๆ
 แก่เข้า ๆ อายุ ๔๐, ๕๐, ๖๐, ๗๐, ๘๐, ๙๐ อะไรเป็นต้น ก็คงยังมีความติด
 ความยึดอยู่คล้ายคลึงกัน ไม่ชอบความแก่แต่ว่ายังชอบยังยึดอยู่กับรูปร่างที่แก่อันนั้น
 ยังไม่ต้องการที่จะละ เพราะก็เข้าใจกันว่าความละนั้นก็คือความตาย เพราะร่างกาย
 อันนี้เป็นที่ตั้งของชีวิต ละเสียก็คือตาย เข้าใจกันอย่างนั้นก็กลัวตายไม่ยอมตาย
 เพราะฉะนั้น จึงไม่ยอมที่จะละ ก็เป็นอยู่ดังนี้

ทรงสอนให้ละที่ตั้งของชราคือรูปร่าง

ปัญหาของปิงคิยามานพข้อนี้จึงมิใช่เป็นข้อที่ลุ่มลึกอะไร เป็นคำถามธรรมดาที่
 ทุก ๆ คนก็เป็นอยู่เหมือนกัน แต่ว่าเป็นคำถามที่ระบุดตรงต่อจุด ว่าจะได้ธรรมข้อไหน
 มาปฏิบัติจึงจะละชาติละชราได้ ไม่อยากจะแก่ไม่อยากจะเกิด เพราะเกิดก็ต้องแก่
 จะได้ธรรมข้อไหนมาปฏิบัติจึงจะละชาติละชราได้ โดยที่ผู้ถามเองนั้นก็อาจจะมิได้เฉลียว
 ถึงความจริงที่ว่า ยังมีความรักความติดความอาลัยความยึดอยู่ในรูปร่างอันนี้ที่แก่นี้
 แม้จะไม่มีกำลังวังชา ผิวพรรณรสนั้นไปแล้ว หูตาก็ไม่ตีแล้ว แต่ถึงเช่นนั้นก็ยังมีความติด

ความผูกพันยึดถืออยู่ ยังไม่ละรูปกายอันนี้ เพราะฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงได้ตรัสตอบให้บังคิยามาณพ คุณทั้งหลายที่พากันเดือดร้อนอยู่ในเพราะรูปกายอันนี้ว่า เพราะคนทั้งหลายทั้งปวงนั้นยังเป็นผู้ประมาท คือเป็นผู้ที่ยังเมาติดอยู่ในรูป จึงยังต้องเดือดร้อนย่อยยับไปเพราะรูปทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงให้บังคิยะอย่าเป็นผู้ประมาทมัวเมาเลินเล่อเผลอเพลิน ให้เป็นผู้มีสติพิจารณาละรูปเสียเพื่อที่จะไม่ต้องเกิดอีก เพราะความที่ต้องไม่เกิดอีกนั้น ก็คือเป็นการละชาติคือความเกิด แต่ว่าจะละชาติคือความเกิดต่อไปได้นั้น ก็จะต้องละรูปกายอันนี้ อันหมายความว่าต้องอย่าติดอาลัยรักใคร่พัวพันยึดถืออยู่ในรูป เมื่อเป็นดังนี้ จึงชื่อว่า ละรูปอันเป็นที่ตั้งของความแก่ เสียได้ เพราะว่าการที่จะละความแก่นั้น ต้องละที่ตั้งของความแก่ ความแก่ตั้งอยู่ที่รูปกายอันนี้ ไม่ใช่ตั้งอยู่ที่ไหน เกิดขึ้นที่รูปกายอันนี้ไม่ใช่เกิดขึ้นที่ไหน ฉะนั้น เมื่อจะละความแก่ ก็ต้องละที่ตั้งของความแก่คือรูปกายอันนี้

ละรูปกายคือละใจดับใจ

และในการละนั้นก็มิใช่หมายความว่า ทำลายรูปกายอันนี้เสีย ฆ่ารูปกายอันนี้เสีย แต่หมายความว่าละใจ ดับใจ ละใจที่มีต้นหามีอุปาทานอยู่ในรูป ดับใจที่มีต้นหามีอุปาทานอยู่ในรูป ก็คือดับต้นหาดับอุปาทานนั่นเอง แต่เรียกเป็นโวหารว่า ละใจหรือดับใจ ดับใจที่ติดที่ยึดอยู่ในรูปนั้นเสีย ปล่อยให้รูปนั้นเป็นไปตามธรรมดาของรูปที่ต้องแก่ต้องทรุดโทรม เมื่อรูปจะแก่จะทรุดโทรม ก็ให้แก่ให้ทรุดโทรมไป ดับใจที่ไปยึด ดังนี้เรียกว่าละรูป เพราะฉะนั้น เรื่องความดับใจนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญ โวหารธรรมเรียกว่าดับวิญญูณ แต่ว่าเรียกว่าดับวิญญูณนั้นฟังกันไม่ใคร่เข้าใจ ถึงจะอธิบายอย่างไรก็ไม่เข้าใจ ยิ่งจะโยงธรรมเป็นปฏิจจสมุปบาท ก็จะไม่เข้าใจยากพ้นเผื่อยิ่งขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้น จึงมาเรียกกันชัด ๆ ด้วยคำไทยว่าดับใจ เพราะวิญญูณก็เป็นใจอย่างหนึ่ง ก็ดับใจ เรื่องการดับใจนี้สำคัญมาก ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องมีความเข้าใจจะต้องปฏิบัติให้ดับใจของตนเองได้ ดับใจได้จึงจะดับกิเลสดับทุกข์ได้ เพราะว่ากิเลสทุกข์นั้นตั้งอยู่ที่ใจ เมื่อดับใจได้ก็ดับกิเลสดับทุกข์ได้

ดับใจคือดับอวิชชา ตัณหา อุปาทาน

อชิตมานพก็ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าโดยความว่า ปัญญา สติ นามรูป จะดับไปในที่ไหน พระพุทธองค์ก็ตรัสตอบความว่า เพราะ ดับวิญญาณคือดับใจ นามรูปก็ดับ ไปโดยไม่เหลือ สติปัญญาก็ดับไปด้วยกัน คำตอบกับคำถามนี้ก็เป็นที่น่าสงสัยว่าสติปัญญาก็เป็นฝ่ายดี ทำไมจึงต้องดับ และ นามรูป เล่าก็เป็นที่ตั้งของชีวิต อันนี้ ทำไมจึงจะต้องดับ จึงต้องทำความเข้าใจว่า ใจนี้เป็นใจที่มีอวิชชามีเครื่องปรุง มีกิเลสทั้งหลาย จึงมาปรากฏเป็นใจ ในการปฏิบัติดับใจที่เป็นฝ่ายกิเลสนี้ ก็ต้องอาศัยสติปัญญาเป็นต้นอันเป็นฝ่ายดีมาเป็นเครื่องละมาเป็นเครื่องดับ และเมื่อละอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ต่าง ๆ อันเป็นฝ่ายกิเลสได้ ก็หมดหน้าที่ของสติปัญญาอันเป็นเครื่องดับ เหมือนอย่างว่าไฟไหม้เรือนก็ใช้น้ำดับ ครั้นไฟดับน้ำก็ดับไปด้วย อันหมายความว่าน้ำก็หมดหน้าที่ไม่ต้องใช้ เพราะเมื่อไฟดับแล้วจะเอาน้ำไปรดอยู่ทำไม เอาน้ำรดอยู่ก็ในเมื่อไฟยังมีอยู่เท่านั้น เมื่อไฟดับน้ำก็ดับ นามรูป อันเป็นที่ตั้งของบรรดาภิเลสทั้งหลายก็ดับ เพราะฉะนั้น เมื่อดับใจเสียได้อันหมายความว่า ดับอวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นต้น อันเป็นตัวกิเลสได้ บรรดาเครื่องดับทั้งหลายมีสติปัญญาเป็นต้นตลอดจนถึง นามรูป อันเป็นที่ตั้งก็ดับไปด้วยกัน เมื่อใจยังไม่ดับก็แปลว่ากิเลสยังไม่ดับ ยังมีอวิชชามีตัณหา มีอุปาทานเป็นต้น เพราะฉะนั้น ก็ต้องปฏิบัติสติปัญญาเป็นต้นกันเรื่อยไปเหมือนอย่างหาน้ำมาดับไฟต้องดับกันอยู่เรื่อยไป เมื่อกิเลสดับหมด เครื่องดับก็ดับไปหมดด้วยกัน เลิกกัน เป็นเสร็จกิจ จึงเหลือแต่ วิบากขันธ์ วิบากนามรูป ที่ยังดำรงอยู่คือ นามรูป ของพระพุทธเจ้าและของพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังดำรงชีวิตอยู่ก็เป็น วิบากขันธ์ วิบากนามรูป ยังเหลืออยู่ ก็เหมือนอย่างว่าบ้านเรือนที่ดับไฟหมดแล้วก็ยังมีซากบ้านซากเรือนที่ยังเหลืออยู่ เป็นวิบากขันธ์ วิบากนามรูปยังเหลืออยู่ ใจที่ยังเหลืออยู่ก็เป็นใจที่เป็นวิบากใจ เห็นอะไรได้ ได้ยินอะไรได้ และก็รู้ รู้ไม่ยึด เห็นรูปก็รู้อารมณ์ เห็นรูปงามก็รู้อารมณ์ เห็นรูปไม่งามก็รู้อารมณ์ไม่งาม แต่ยังไม่ยึดไม่ยินดีไม่ยินร้าย รู้ทุกอย่าง ทางตาทางหูรู้ทั้งหมด แต่รู้ไม่ยึด รู้ปล่อยรู้อารมณ์ แต่ว่าใจที่ยังไม่ดับคือใจที่ยังมีอวิชชา ตัณหา อุปาทานอยู่ ก็ยังต้องปฏิบัติทำสติปัญญาเป็นต้นเรื่อยไป ยังไม่เสร็จกิจ

ปฏิบัติดับตัณหาที่มีเวทนาเป็นปัจจัย

มาถึงอุททยมาณพก็ได้กราบทูลอีกเหมือนกันว่าจะทำสตืออยู่อย่างไรจึงจะดับใจได้ เป็นการกราบทูลถามถึงวิธีปฏิบัติ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า ให้ไม่อภิหนักคือยินดีพอใจในเวทนาทั้งภายในทั้งภายนอก คือเป็นการปฏิบัติใน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน นั้นแหละ ตั้งสติพิจารณาเวทนา ทั้งที่เป็นทุกข์ทั้งที่เป็นสุขทั้งที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ทั้งที่เป็นสามีส มีกิเลสสามีสมีเครื่องล่อ ทั้งที่เป็นนิรามิส ไม่มีกิเลสไม่มีอามิส เป็นเครื่องล่อ การปฏิบัติตั้งนี้เป็น การปฏิบัติเพื่อดับใจ ก็คือดับตัณหาที่มีเวทนาเป็นปัจจัย เป็นการปฏิบัติเพื่อดับใจ และเมื่อดับใจที่ประกอบด้วยตัณหาได้หมด ก็เป็นอันว่าพ้นทุกข์ เพราะฉะนั้น การดับใจนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ พุทธอย่างสามัญก็คือ ดับใจโลกดับใจโอรธดับใจหลง ดับใจเสียให้ได้แล้ว โลกโอรธหลงก็ดับไปหมด ถ้าใจยังไม่ดับ โลกโอรธหลงก็ยังไม่ดับ ดับไม่ได้ ตั้งนี้เป็น การปฏิบัติดับใจ ดับใจที่ยังยึดที่อยากยินดีพอใจ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะรูปได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ตรัสชี้เข้ามา ให้ปึงคิย-มาณพ พิจารณาคุณทั้งหลาย ที่พากันเดือดร้อนอยู่เพราะรูปทั้งหลาย ดังที่กล่าวมาในเบื้องต้น ซึ่งรูปกายอันนี้เป็นที่ตั้งของทุกข์ทั้งหลายเป็นอันมาก นอกจากจะต้องแก้ต้องทนต์โอรธ ดังกล่าวแล้ว ยังเป็นที่ตั้งของโรคทั้งหลายอีก ๑๐๘ ประการ บังเกิดขึ้นที่กายอันนี้และ ทั้งยังต้องทนต์บำรุงอะไรต่าง ๆ นำเข้านำออกอยู่เป็นประจำ เลี้ยงกันอยู่ทุกลมหายใจ เข้าออก เพราะการที่หายใจเข้าออกกันอยู่ทุกวัน ก็เป็นการเลี้ยงรูปกายอันนี้ ไม่ใช่ อะไรอื่น อาหารที่บริโภคทุกวันก็เลี้ยงรูปกายอันนี้ไม่ใช่อื่น ต้องเลี้ยงกันอยู่ตลอดเวลา เลี้ยงแล้วก็ยังต้องแก้ยังต้องเจ็บต่าง ๆ ก่อให้เกิดทุกข์เวทนาต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก แต่ก็ยังยึดกันอยู่หลงกันอยู่ ก็ให้พิจารณาดูว่า คนทั้งหลายพากันเดือดร้อนกันอยู่เพราะ รูปกายทั้งหลายกันอย่างนี้ ๆ ก็เพราะยังมีความประมาท มีใจที่ยังมัวเมาที่หลงที่ติดอยู่ ไม่มีสติพิจารณาให้รู้จักตามความเป็นจริง จึงพากันเดือดร้อนย่อยยับกันไปเพราะรูปทั้งหลาย ฉะนั้น ก็ให้พิจารณาดูให้ได้สติได้ปัญญา เป็นผู้ไม่ประมาท ดังนั้น ละรูปนี้เสีย เพื่อไม่เกิดอีก ดังนี้

ครั้งที่ ๓๘ ปึงคิยมาณพปัญหา (ต่อ)

ทบทวนปัญหาชาติขรา

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัฏฐานมาโดยลำดับ จนถึงปึงคิยมาณพปัญหา อันเป็นคำรบที่ ๑๖ โดยที่ปึงคิยมาณพได้กราบทูลถามแสดงถึงตัวเอง ว่าเป็นผู้ที่แก่แล้วไม่มีกำลัง มีผิวพรรณสิ้นไปแล้ว ตาก็มองไม่ชัด หูกี่ฟังไม่สะดวก แต่ขออย่าให้เป็นผู้หลงฉิบหายเสียในระหว่าง จึงขอให้ตรัสบอกธรรมอันเป็นเครื่องละชาติขราในอรรถภาพนี้ พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสบอกธรรม โดยให้ปึงคิยมาณพดูคนทั้งหลายที่เดือดร้อนกันอยู่ เพราะรูปทั้งหลาย คือเพราะรูปกายเป็นเหตุ ก็เพราะชนทั้งหลายพากันประมาทมัวเมาเพลินเลอเพลอเพลิน จึงพากันเดือดร้อนย่อยยับไปเพราะรูปกายเป็นเหตุ เหตุฉะนั้นจึงให้ปึงคิยมาณพเป็นผู้ไม่ประมาทไม่มัวเมาเพลินเลอเพลอเพลิน ละรูปเสียเพื่อที่จะได้ไม่เกิดอีกดังที่ได้แสดงอธิบายไปแล้ว ปึงคิยมาณพได้กราบทูลถามซ้ำอีก ความว่า “ทิสใหญ่ ๔ ทิสน้อย ๔ รวมทั้งทิสเบื้องบนเบื้องล่างก็เป็น ๑๐ ที่พระองค์จะไม่ทรงเห็นไม่ทรงได้ยิน ไม่ได้ทรงทราบ ไม่ได้ทรงรู้ สักน้อยหนึ่งหาไม่อยู่ไม่ขอพระองค์ได้ตรัสบอกธรรมที่ข้าพเจ้าจะฟังรู้ได้ อันเป็นเครื่องละชาติขราในอรรถภาพนี้เสียได้” ดังนี้ พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสบอกธรรมอีกซึ่งมีความว่า “ท่านเห็นหมู่คนทั้งหลายซึ่งถูกตัดหน้า ความดีนรณะยานอยากครอบงำแล้ว มีความเดือดร้อนเกิดขึ้นแล้ว มีชรามาถึงโดยรอบข้างแล้ว เพราะฉะนั้น ท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาท ละตัดหน้าความดีนรณะยานอยากเสีย จะได้ไม่เกิดอีก” ดังนี้

ตามปัญหาที่กราบทูลถาม เบื้องต้นได้สรรเสริญพระบรมศาสดา โดยความก็ทรงเป็น พระสัพพัญญู รู้ทั้งหมด รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ดังที่ได้ระบุว่า สิ่งที่จะไม่ได้ทรงเห็น ไม่ได้ทรงได้ยิน ไม่ได้ทรงทราบ ไม่ได้ทรงรู้ ในโลกทั้งหมดหามีไม่ทั้ง ๑๐ ทิศ แสดงกลับกันว่า ได้ทรงเห็นได้ทรงได้ยินได้ทรงทราบได้ทรงรู้ โลกทั้งหมดตลอดทั้ง ๑๐ ทิศ ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศเบื้องบนทิศเบื้องล่างก็เป็น ๑๐ เป็นการกล่าวสรรเสริญพระพุทธรคุณ แล้วก็ขอให้ตรัสบอกธรรมที่ควรจะรู้ อันเป็นเครื่องละชาติชราในอัฐภาพนี้เสียได้ ซึ่งธรรมที่ขอให้ตรัสบอกนี้ ก็เป็นอย่างเดียวกันกับที่กราบทูลถามที่แรก เมื่อกราบทูลถามที่แรกนั้น ได้เริ่มด้วยการกราบทูลปรารภถึงตนเองว่าเป็นผู้ที่แก่แล้ว และแสดงลักษณะของความแก่ว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ และก็แสดงความปรารถนาที่จะเป็นผู้ไม่หลงฉิบหายเสียในระหว่าง จึงขอให้ตรัสบอกธรรมอันเป็นเครื่องละชาติชราในอัฐภาพนี้ พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสเตือนให้ดูคนทั้งหลาย ซึ่งยังมีความประมาทมัวเมา เลินเล่อเปลอเฟลิน พวกนี้เดือดร้อนย่อยยับไปเพราะรูปทั้งหลายเป็นเหตุ จึงให้ปึงคิยมาณพเป็นผู้ไม่ประมาท ละรูปเสีย เพื่อจะได้ไม่เกิดอีก

ตรัสบอกธรรมให้ละตัณหาเพื่อละความเกิด

ในปัญหาที่กราบทูลถามต่อมาเป็นตอนที่ ๒ ปึงคิยมาณพได้กราบทูลสรรเสริญพระพุทธรคุณก่อน แล้วก็กราบทูลถามในปัญหาอันเดียวกันนี้แหละ อันแสดงว่า ปึงคิยมาณพ นั้นยังไม่มีความเข้าใจแจ่มแจ้ง ยังไม่เห็นธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริง คือยังไม่เกิด *ดวงตาเห็นธรรม* ได้กราบทูลถามซ้ำขึ้นอีก มาครั้งที่ ๒ นี้ พระบรมศาสดาได้ตรัสสอน ที่แรกก็เตือนให้ดูคนทั้งหลายที่ถูกตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากครอบงำ จึงตรัสบอกธรรม ให้ละตัณหาเสีย เพื่อที่จะได้ไม่เกิดอีก ในครั้งแรกนั้นได้ตรัสสอนให้ปึงคิยมาณพดูคนทั้งหลายที่พากันเดือดร้อนเพราะรูปกาย จึงตรัสสอนให้ละรูปเสีย แต่มาในตอนที่ ๒ นี้ได้ตรัสสอนเปลี่ยนมาให้ฟังดูว่า เดือดร้อนเพราะถูกตัณหาครอบงำ ดูเข้ามาที่จิต ไม่ตรัสถึงรูป แล้วก็ตรัสสอนให้ละตัณหาเสีย ดังนี้ เป็นการที่ได้เตือนปึงคิยมาณพให้ดูเข้ามาที่จิตใจ จิตใจที่ยังมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ยังเดือดร้อนอยู่เพราะตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก

ทางที่จะพึงพิจารณาเพื่อทำความเข้าใจในปัญหา กับคำตอบทั้ง ๒ ตอนนี้ ก็น่าจะพิจารณาว่า อันที่จริงที่ตรัสเตือนให้ดูคนทั้งหลายพากันเดือดร้อนอยู่เพราะรูป เป็นเหตุ เป็นการตรัสเตือนให้ ดูภายนอก อันเป็นประจักษ์อยู่ด้วยลูกตา เรียกว่า รู้ได้ทางอายตนะ ทางตาทางหูทางจมูกทางลิ้นทางกายตลอดจนถึงทางใจเอง ซึ่งจะทราบได้ว่าพากันเดือดร้อนก็เพราะรูปกายทั้งหลายจริง ๆ จึงตรัสสอนให้ละรูปเสีย ซึ่ง คำตรัสสอนให้ละรูปนั้น อันที่จริงก็มุ่งหมายถึงละตัณหาอุปาทานในรูปนั่นเอง คือละ ความติดความอยากความเพลิดเพลินยินดีความยึดถืออยู่ในรูปนั่นเอง ไม่ได้หมายความว่าให้ทำลายรูปทิ้งเสียหรือฆ่ารูปเสียให้ตาย ไม่ใช่หมายความว่าอย่างนั้น ก็ให้รูปก็คง เป็นรูปอยู่นั่นแหละ และเมื่อรูปอันเป็น *วิปากชนธ์* นี้ยังดำรงอยู่ ก็ปฏิบัติเลี้ยงดูรูปนี้ ไป และใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติกิจที่ควรกระทำต่าง ๆ แต่อย่าไม่เพลิดเพลินไม่ยึด หรือจะเรียกว่าไม่หลงยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเรา สักแต่ว่าเป็นรูป ที่จะต้องแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปจนถึงแตกสลายในที่สุด แต่มีได้ทรงแสดงชี้เข้ามาดังนี้ในตอนแรก

ทรงสอนให้ดับจิตที่มีตัณหาหรือดับวิญญาน

ครั้นเมื่อปิงคิยามานพกราบทูลซ้ำซ้ำอีก ซึ่งเป็นปัญหาเดียวกันไม่แตกต่างกัน จึงตรัสชี้เข้ามาที่ใจที่จิต ให้ละตัณหาอุปาทานในจิต คือละความเพลินความอยาก ความยึดถือติดอยู่อันยกขึ้นมาว่า “ตัณหา” เพียงคำเดียวนั้นเสีย คือให้ดับจิตที่มีตัณหา นั้นเสีย ถ้าไม่ดับจิตที่มีตัณหาในนั้นเสีย ก็ยังละชาติชราไม่ได้ ยังละความทุกข์เดือดร้อน ต่าง ๆ ไม่ได้ ต่อเมื่อดับจิตที่มีตัณหาอุปาทานนั้นเสียจึงจะละชาติชราได้ และเมื่อละ ชาติชราได้ก็ละ *มรณะ* หรือ *มัจจุ* ความตายได้ด้วย ดังที่ใช้สำนวนว่าทำ *มัจจุ* ให้หลง ทำ *มัจจุ* ไม่ให้มองเห็น เมื่อ *มัจจุ* หลง หลงทางหาตัวไม่ได้ ไม่มองเห็น ก็เป็นอันว่า ละ *มัจจุ* คือความตายได้ ในข้อนี้ได้มีพุทธภาษิตตรัสเอาไว้โดยตรง ถึงวิธีที่จะให้ *มัจจุ* หรือ*มัจจุ*ราชมองไม่เห็น หรือทำให้*มัจจุ*ราชเป็นเหมือนอย่างตาบอด หรือทำให้*มัจจุ*ราช หลงทางหาตัวไม่พบ ด้วยการปฏิบัติทำสมาธิไปโดยลำดับ *บรรลुरुูปฌาน อรูปฌาน* จนถึง*สัญญาเวทิตนโรธ* ดับสัญญาเวทนา และสืบขึ้นไปจนเห็นชอบด้วยปัญญา ละอาสวกิเลสทั้งหลายได้ เป็นผู้สิ้นอาสวะแล้ว เป็นทางปฏิบัติทำให้*มัจจุ*ราชมองไม่เห็น

ทำให้มัจจุราชตาบอด ทำให้มัจจุราชหลงทาง และเมื่อจะแสดงถึงอีกคำหนึ่ง ดับวิญญูณ หรือดับใจ ดังที่ได้แสดงอธิบายมาแล้ว ดูตามเรื่องที่ท่านแสดงเอาไว้ บุคคลผู้ยังเป็น สัตว์โลกคือมีจิตที่ยังข้องเกี่ยวติดอยู่ คือยังมีวิชาตณหาอุปาทานกรรมอยู่ ก็ยังไม่ *ดับวิญญูณ* ยังมีวิญญูณ เพราะฉะนั้น เมื่อกายนี้แตกทำลาย มัจจุราชจึงได้วิญญูณไป และก็ไปตามกรรม เมื่อทำกรรมดีไว้ก็ไปสู่ที่ดี เป็นสุคติต่าง ๆ เมื่อทำกรรมชั่วไว้ก็ ไปสู่ที่ชั่ว เป็นทุคติต่าง ๆ ส่วนท่านผู้สิ้นอาสวกิเลสแล้ว เป็นผู้ที่ดับใจได้แล้ว อันหมายถึงว่าดับใจที่มีกิเลสใจที่มีวิชาตณหาอุปาทานกรรม ใจที่มีระคะโทสะโมหะ ดับใจนี้ได้แล้ว ซึ่งเรียกตามโวหารธรรมโดยตรงว่า *ดับวิญญูณ* ดังที่ได้มีคำถามและ มีพระพุทธรักษาติดตอบในอชิตมาณปัญหาคำที่ ๑ ในอุทยปัญหาคำที่ ๑๓ ดังที่ได้ยกมา แสดงแล้ว พระอรหันต์เมื่อท่าน *ดับขันธปรินิพพาน* ท่านจึงไม่มีวิญญูณที่จะไปเกิด ในที่ไหน ดังที่ได้มีแสดงว่า มารได้เที่ยวค้นหาวิญญูณของพระอรหันต์บางรูปก็ค้นหา ไม่พบ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสบอกว่า มารไม่สามารถจะพบวิญญูณของพระอรหันต์ได้

ภูมิของวิญญูณเป็นไปตามภูมิชั้นของการปฏิบัติ

เมื่อจับเข้ามาสู่ปัญหาและคำตอบที่ตรัสตอบใน *โสฬสปัญหา* นี้ก็กล่าวได้ว่า เพราะท่าน *ดับวิญญูณ* คือดับใจได้แล้ว จึงไม่มีใจที่จะไปเกิดอีก มัจจุราชก็ไม่ได้อ วิญญูณของท่านไป มารก็ไม่ได้อวิญญูณของท่านไป แต่แม้เช่นนั้นบุคคลสามัญทั่วไป ซึ่งเป็นสัตว์โลกอยู่เมื่อประกอบกรรมที่ดีเป็นบุญเป็นกุศล ถึงแม้มัจจุราชจะได้วิญญูณไป ก็ไปสู่สุคติที่ดีไม่ไปสู่สุคติที่ชั่ว ภูมิของวิญญูณอันเรียกว่า *วิญญูณฐิติ* ที่ตั้งของวิญญูณ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่าได้ทรงทราบ *วิญญูณฐิติ* ที่ตั้งของวิญญูณทั้งหมด ดังที่ได้ ตรัสตอบแก่มาณพผู้หนึ่งมาแล้ว เป็นที่ตั้งของวิญญูณที่สูงขึ้นไปโดยลำดับ ก็เรียกว่าแม้ เป็นสัตว์โลกเมื่อประกอบกรรมที่ดีที่ชอบต่าง ๆ ตลอดจนถึงปฏิบัติใน *อริยมรรค* ตามที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอน ภูมิของวิญญูณก็สูงขึ้น ๆ เป็นสุคติ ไม่เป็นทุคติ เมื่อเป็น *พระอริยบุคคล* เป็น *พระโสดาบัน* *พระสกทาคามี* *พระอนาคามี* ภูมิวิญญูณก็สูงขึ้น ๆ เพราะยังไม่ดับ *วิญญูณ* หรือดับใจได้ทั้งหมด จนถึงดับใจได้ทั้งหมดคือ *ดับวิญญูณ*

มารจึงจะค้นหาไม่พบ มัจจุราชก็ค้นหาไม่พบ ก็เป็นอันว่าเป็นผู้พ้นจากชาติ ชรา มรณะ ทั้งหมด แต่แม้ว่าจะไม่ถึงขั้นนี้ เมื่อประกอบกรรมที่ดีที่ชอบ ยังดับใจไม่ได้ทั้งหมด ดับวิญญานไม่ได้ทั้งหมด มารยังพบวิญญานได้ มัจจุยังนำวิญญานไปได้ ก็นำไปสู่ที่ดี เป็นสุคติตามภูมิตามชั้น ก็เป็นการที่ดี ซึ่งคนทั่วไปก็ควรจะต้องปฏิบัติดังนี้ ให้มัจจุได้นำวิญญานไปสู่สุคติที่ดี อย่าให้ไปสู่คติที่ชั่ว และในการที่จะปฏิบัติเพื่อจะให้วิญญานไปสู่สุคติที่ดี เป็น *วิญญานฐิติ* ที่สูงขึ้นโดยลำดับนั้น ก็ต้องปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ปฏิบัติในทาน ในศีล ในภาวนา ในมรรคมืองค์ ๘ ไปโดยลำดับ และภูมิปฏิบัตินี้ก็จะต้องสูงขึ้นเองโดยลำดับ

ทรงสอนให้สงบใจ ปล่อยวางความยึดถือ

ในการปฏิบัติทางพุทธศาสนาโดยลำดับนั้น โดยตรงก็ต้องปฏิบัติเข้ามาที่จิตใจ ละตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานความยึดถือ สงบใจที่ดิ้นรน สงบความยึดถือในใจ หัดใจให้สงบได้ หัดใจให้ปล่อยวางได้ แม้ว่าจะยังปล่อยวางไม่ได้ทั้งหมด ก็หัดให้สงบใจได้ ให้ปล่อยวางได้ ในเวลาที่ควรสงบ ในเวลาที่ควรปล่อยวาง ในสิ่งที่ควรสงบ ในสิ่งที่ควรปล่อยวาง ตามขอบเขตของวินัยของศีล และจะเลื่อนขึ้นไปเองเป็นจิตที่สงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นภูมิสมาธิภูมิปัญญาขึ้นไปโดยลำดับ เป็นไปเอง และสำหรับปึงคิยมาณพนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตอบปัญหาที่ ๒ จ้เข้ามาที่ ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ให้ละตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก ก็เป็นการที่ตรัสบอกธรรมซึ่งเป็นทางปฏิบัติโดยตรง และอีกประการหนึ่ง ก็เหมาะแก่เหตุการณ์ที่ท่านแสดงเล่าไว้ว่า ปึงคิยมาณพนั้นเมื่อฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบปัญหาที่มาณพคนอื่น ๆ ถาม ตลอดมาจนถึงที่ตนได้กราบทูลถามก็นึกถึงแต่พาวรีพราหมณ์ผู้อาจารย์ เสียตายที่พาวรีพราหมณ์ผู้อาจารย์ไม่ได้มาฟังด้วย ไม่ได้มาฟังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบที่ไพเราะเช่นนี้ จิตของปึงคิยมาณพจึงได้กระสับกระส่ายดิ้นรน เพราะว่าความที่อยากให้อาจารย์มาฟังด้วย เสียตายที่อาจารย์ไม่ได้มาฟังด้วยนั้นก็ปึงคิยมาณพอย่างหนึ่ง ฉะนั้น

เมื่อดับตัณหาในใจตนเองไม่ได้ดังนี้ ธรรมที่ทรงแสดงนั้นแม้จะทรงชี้ตรงเข้ามาก็เข้าไม่ถึง จิตก็ยังไม่สามารถจะรับได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงชี้เข้ามาให้ดับให้ละตัณหาเสีย เป็นอันสอนว่าให้ระงับใจเสีย ใจที่ฟุ้งคิดถึงอาจารย์นั้นในตอนนี้ไม่ใช่เวลาที่จะคิดถึงให้สงบใจที่ฟุ้งที่ดิ้นรน อยากรจะให้อาจารย์มาฟังด้วยนั้นเสีย เพราะฉะนั้น เมื่อทรงชี้เข้ามาตรงจุดดังนี้แล้ว ท่านจึงแสดงว่าปิงคิยามาณพก็ได้เพียง ดวงตาเห็นธรรม ขึ้นส่วนมาณพอื่น ๆ นั้นไม่มีนิรวณใจเช่นนั้น ก็บรรลุถึงภูมิธรรมชั้นสูงสุดด้วยกันทั้งหมด ต่อมาปิงคิยามาณพจึงได้บรรลุถึงภูมิธรรมชั้นสูงสุด ในเมื่อทั้งหมดได้บวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนาแล้ว

ปิงคิยามาณพปัญหาจบ

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๕

ครั้งที่ ๓๙ สรุปโสฬสปัญหา

โสฬสปัญหาเป็นหมวดธรรมซึ่งเป็นเหตุให้บรรลุถึงนิพพาน

ได้แสดงโสฬสปัญหานำสติปัฏฐานมาโดยลำดับ ตั้งแต่อดีตมาจนปัญหา ปัญหาของอดีตมาจน ปัญหาของปึงคิยมาจน ปัญหาของปึงคิยมาจน อันนับเป็นที่ ๑๖ โดยลำดับจบลงแล้ว จึงใคร่ที่จะได้แสดงข้อที่ควรแสดงเพิ่มเติมอันเกี่ยวกับโสฬสปัญหา นี้ พระอาจารย์ได้แสดงว่า มาจนทั้ง ๑๖ คนนี้ได้ทูลถามพระบรมศาสดา และได้ส่งกระแสจิตไปตามพระพุทธรูปพยากรณ์ คือที่ตรัสตอบแก่ ๑๕ คนข้างต้น นับตั้งแต่อดีตมาจนถึงโมฆราชมาจนพ ได้มีจิตพ้นจากอาสวะคือสำเร็จจอร์หัตตมรรค อรหัตตผล ส่วนปึงคิยมาจนซึ่งเป็นที่ ๑๖ ได้เพียง ญาณ คือความหยั่งรู้ในธรรม เพราะเหตุที่ได้มีจิตประหวัดคิดถึงท่านพาวรีพราหมณ์ผู้อาจารย์ว่า มิได้มาฟังพระพุทธรูปดำรัสที่ตรัสตอบอันไพเราะเหมือนเช่นนี้ จิตจึงไม่ตั้งมั่นลงในธรรมโดยส่วนเดียว จึงได้แค่ญาณในธรรม และโมฆราชมาจนพซึ่งได้กราบทูลถามและได้ตรัสตอบนับเป็นที่ ๑๕ นั้น ท่านแสดงว่าโมฆราชมาจนพได้กราบทูลถามมา ๒ ครั้งแล้ว คือ กราบทูลถามถัดจากอดีตมาจนพ (ปัญหาที่ ๑) และกราบทูลถามถัดจากหมกมาจนพ (ปัญหาที่ ๘) แต่พระบรมศาสดาได้ตรัสห้ามเอาไว้ก่อน มาถึงครั้งที่ ๓ จึงได้ตรัสตอบ อันนับเป็นที่ ๑๕ อันเกือบจะเป็นบุคคลสุดท้าย พระอาจารย์ได้อธิบายว่า พระโมฆราชมาจนพได้ถือตัวว่าเป็นผู้มีปัญญาหลักแหลม ได้ยอมให้อดีตมาจนพถามเป็นบุคคลที่ ๑ เพราะได้เป็นที่นับถือว่าเป็นหัวหน้า เมื่ออดีตมาจนพกราบทูลถามจบแล้ว โมฆราชมาจนพมีความสำคัญตนว่า เป็นคนฉลาดหรือคนเก่งอันเป็นความหลงใจ ได้กราบทูลถาม พระบรมศาสดา

จึงได้ตรัสห้ามเอาไว้ และต่อมาก็ได้กราบทูลถามอีก พระบรมศาสดาก็ได้ตรัสห้ามเอาไว้ เพื่อที่จะให้โมฆราชมาณพได้ละทิฏฐิมานะในใจตนเองลงไปเสียก่อน เพราะเหตุที่เมื่อได้สดับปัญหาที่ทุกคนได้กราบทูลถาม และปัญหาพยากรณ์ การตอบปัญหาของพระบรมศาสดาโดยลำดับ จิตของโมฆราชมาณพเมื่อได้ฟังมาโดยลำดับ ก็ย่อมจะได้รับธรรมจากที่ได้กราบทูลถามและได้ตรัสตอบนั้น ซึ่งล้วนเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดทั้งนั้นนำไปสู่ปัญญาในธรรมนั้น จึงเป็นเหตุให้ละทิฏฐิมานะขัดเกลาทิฏฐิมานะหรือความทะนงตนทะนงใจลงไปโดยลำดับ จนถึงคำรบที่ ๑๕ ได้กราบทูลถามอีก พระพุทธองค์ได้ทรงเห็นว่า โมฆราชมาณพได้ชำระพอกทิฏฐิมานะหรือความทะนงใจทะนงตนจากธรรมที่ได้ตรัสตอบมาโดยลำดับแล้ว สมควรที่จะตรัสพยากรณ์ได้ จึงได้ทรงอนุญาตให้กราบทูลถามและได้ตรัสตอบ

มาณพทั้ง ๑๖ นั้นต่างได้กราบทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุในพุทธศาสนา พระบรมศาสดาก็ได้ทรงประทาน *อุปสัมปทา* ให้แก่มาณพทั้ง ๑๖ นั้น เป็นภิกษุในพุทธศาสนาทั้งหมด และ ๑๕ ท่านข้างต้นต่างก็ได้เป็นผู้ที่เสริ์จกิจในพุทธศาสนาแล้ว เพราะมีจิตที่พ้นจากอัสวกิเลสตั้งแต่ได้สดับธรรมที่ได้ตรัสตอบปัญหา ที่แต่ละท่านได้กราบทูลถามแล้ว ส่วนท่านบิณฑิยะซึ่งได้เพียง ญาณ คือความหยั่งรู้ในธรรม ได้เดินทางกลับไปหาท่านอาจารย์พาวรี และได้เล่าให้อาจารย์ฟังถึงพุทธดำรัสที่ตรัสตอบปัญหาของมาณพทั้ง ๑๖ คนนั้นโดยละเอียด และท่านได้ผูกเป็นคาถาแสดงว่า *โสฬสปัญหา* อันรวมทั้งปัญหาพยากรณ์ของพระพุทธเจ้าเป็น *ปารายณะ* อันแปลว่าเป็นธรรมซึ่งเป็นเหตุให้บรรลุถึงฝั่งคือ *นิพพาน* คำว่า “ปารายณะ” ประกอบด้วยคำว่า *ปาระ* ที่แปลว่าฝั่งหรือฝั่งโน้น คือ *นิพพาน* กับ *อายณะ* ที่แปลว่าเป็นเหตุให้ถึง รวมเป็น *ปารายณะ* ก็แปลว่าที่เป็นเหตุให้ถึงฝั่ง คือฝั่งโน้นอันได้แก่ *นิพพาน* และหมวดแห่งโสฬสปัญหานี้จึงเรียกชื่อในพระไตรปิฎกว่า *ปารายนวรรค* วรรคคือหมวดแห่งธรรมที่ให้บรรลุถึงฝั่งคือ *นิพพาน* โดยอธิบายว่าเมื่อได้สดับฟังพุทธปัญหาพยากรณ์ คือพระพุทธดำรัสที่ตรัสตอบปัญหาเหล่านี้ แม้เพียงบทหนึ่ง ๆ เท่านั้น เมื่อได้ปฏิบัติไปตามที่ได้ตรัสนั้นก็ข้ามจากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้นได้ เพราะว่าฝั่งนั้นก็ ๒ คือฝั่งนี้กับฝั่งโน้น ฝั่งนี้เรียกตามศัพท์ภาษาบาลีว่า *โอรัง* หรือ *โอระ* แปลว่าฝั่งนี้หรือฝั่งใน ส่วนฝั่งโน้นเรียกว่า *ปารัง* หรือ *ปาระ* แปลว่าฝั่งโน้นหรือฝั่งนอก นำมาใช้หมายถึงภูมิทางจิตใจของแต่ละบุคคล

จิตท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ

ภูมิทางจิตใจที่ยังประกอบด้วยกิเลส อันเป็นเครื่องยึดถือขั้น ๕ หรือนามรูป นี้ อันเป็นเหตุให้ก่อกรรม ประชุมแต่งกรรมทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ จึงยังเป็น *วิภวัญ* คือความวนหรือ *สังสารวัฏ* วนด้วยการท่องเที่ยวไป *สังสาร* แปลว่าท่องเที่ยวไป *วิภวัญ* แปลว่าวน รวมเข้าเป็น *สังสารวัฏ* หรือ *สังสารวัฏญ* ที่แปลว่าวนท่องเที่ยวไปหรือท่องเที่ยววนเวียนไป ก็คือเวียนเกิดเวียนตายในชาติภพทั้งหลาย *สังสาร* คือการท่องเที่ยวไปนั้น ก็เป็นการท่องเที่ยวแบบวนเวียน คือเวียนเกิดเวียนตายในชาติภพทั้งหลายนั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง ก็ท่องเที่ยววนเวียนไปในกิเลสกรรมวิบาก กิเลสนั้นก็ ได้แก่อกัทธิชาตณหอุปาทาน และกิเลสที่มีชื่ออื่น ๆ เช่นราคะโทสะโมหะ หรือโลภโกรธหลงเหล่านี้เป็นกิเลส กรรมก็คือการงานที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจ โดยมีเจตนา คือความจงใจกระทำ วิบากก็คือผลของกรรม ตั้งต้นแต่ขั้นอายตนะธาตุเหล่านี้อันรวมเรียกว่าอัฐภาพอันนี้ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งผลทั้งหลายที่ได้รับ ปรากฏเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ปรากฏเป็นความเสื่อมเป็นความเจริญต่าง ๆ ที่บังเกิดแก่ชีวิต กิเลสก็เป็นเหตุให้ก่อกรรม ให้ประกอบกรรมต่าง ๆ กรรมก็ส่งวิบากคือผล ตั้งต้นแต่ *วิบากขั้น* *วิบากอายตนะ* *วิบากธาตุ* อันรวมเป็นอัฐภาพดังกล่าว สำหรับวิบากคือผลของกรรมอันสืบเนื่องมาจากกิเลสดังกล่าวนั้น ก็ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเรียกว่า *กรรมเก่า* ทรงชี้เอาตาหูจมูกลิ้นกายและมโนคือใจของทุก ๆ คนนี้เองว่าเป็นตัวกรรมเก่าก็หมายถึงว่าเป็นวิบากขั้นนี้เอง ดังที่ทุก ๆ คนมีตามีหุมีจมูกมีลิ้นมีกายมีมโนคือใจอยู่ด้วยกันนี้ นี่ก็คือกรรมเก่าก็คือวิบากนั่นเอง และกัทธิส *กรรมใหม่* ก็คือมีเจตนาแล้วก็กระทำอะไรทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง ดังที่กระทำกันอยู่นี้คือกรรมใหม่ ก็ได้แก่กรรมดังกล่าวซึ่งกระทำกันอยู่ทุกวัน โดยที่มีกิเลสเป็นเหตุให้ก่อกรรม กิเลสจึงเป็นเหตุให้ก่อกรรม กรรมจึงเป็นเหตุแห่งวิบากคือผลต่าง ๆ ตั้งต้นแต่วิบากขั้นที่กล่าวมาแล้ว และวิบากนั้นเล่าก็เป็นเหตุให้บังเกิดกิเลสขั้นอีก คือเป็นที่ตั้งของกิเลสขั้นอีก และกิเลสก็เป็นเหตุให้เกิดกรรมอีก กรรมก็ส่งวิบากคือผลอีก ผลซึ่งเป็นวิบากก็เป็นเหตุก่อกิเลสขั้นอีก

อวิชชาปิดบังจิตไม่ให้เห็นสัจจะ

เป็นอันว่าเมื่อดูเข้ามาที่จิตใจของแต่ละบุคคลนี้แล้วก็จะเห็นว่าเป็น วัฏฏะ คือ วน ทุกคนวนอยู่ในกิเลสในกรรมในวิบากนี้กันอยู่ทุกขณะในปัจจุบัน และอาการที่จิตนี้ วนดังกล่าวก็คือการท่องเที่ยวไปในนั้นเอง ท่องเที่ยวไปในกิเลสในกรรมในวิบาก มีอยู่เท่านี้ บัดนี้ที่ท่องเที่ยวอยู่ในกิเลสในกรรมในวิบาก ที่แล้วมาก็ท่องเที่ยวอยู่ในกิเลสในกรรมในวิบาก ต่อไปก็ท่องเที่ยวอยู่ในกิเลสในกรรมในวิบาก รวมเข้ามาแล้วก็อยู่เท่านี้ แม้ว่าภูมิภพอันเป็นที่กำเนิดนั้น จะเป็นนรก จะเป็นสวรรค์ เป็นพรหม เป็นมนุษย์ คือ เป็นภพเป็นชาติหรือเป็นโลกอะไรก็ตาม จิตนี้ในทุก ๆ คนในภูมิภพเหล่านั้น ก็คงท่องเที่ยวอยู่ในกิเลสในกรรมในวิบากนี้ รวมเข้ามาก็เท่านี้ และอาจจะไม่รู้สึกรู้ว่าท่องเที่ยวไปเป็น วัฏฏะ คือวน ต่อเมื่อใช้ปัญญาจึงจะรู้ว่าเป็น วัฏฏะ คือวน หรือเป็นสังสารวัฏ ท่องเที่ยวที่วนเวียน ไม่ได้ไปข้างไหนนอกจากกิเลสจากกรรมวิบาก อยู่ในวงของกิเลสกรรมวิบากนี้เท่านั้น ก็เพราะอวิชชาคือความไม่รู้กำบังเอาไว้ ดังที่มีเล่าถึงการที่มนุษย์ใช้อูฐสำหรับที่จะดึงน้ำขึ้นจากบ่อ ก็โดยที่ผูกเชือกไว้กับเครื่องชักน้ำไปจนถึงตัวอูฐ และก็ให้อูฐเดิน การเดินนั้นเมื่อมีเชือกผูกอยู่ ก็คงเดินไปได้ในระยะยาวของเชือกนั้นเท่านั้น และคนก็ต้องการให้อูฐนั้นเดินวนบ่อ และเมื่อเดินวนไปก็เป็นการชักน้ำขึ้นจากบ่อ แต่ว่าอูฐไม่ยอมเดินวนอย่างนั้น จึงเอาผ้าผูกตาอูฐไว้ไม่ให้อูฐมองเห็น อูฐก็เดิน ก็ไม่ได้นึกว่าตัวเองนั้นเดินวนบ่อ เข้าใจเอาว่าอย่างนั้น ว่าอูฐไม่ได้นึกอย่างนั้น แต่นึกว่าเดินไปข้างหน้าอยู่เรื่อยเพราะเขาผูกตาเอาไว้ไม่ให้มองเห็น ก็เป็นวิธีปิดตาอูฐไม่ให้มองเห็น ให้อูฐนั้นเดินวนบ่อโดยให้อูฐนั้นไปข้างหน้าอยู่นึกว่าเดินเรื่อย ชื่อนี้ก็เป็นชื่อที่จะนำพิจารณาเปรียบเทียบเข้ามาถึงอวิชชา ที่ปิดบังจิตใจของบุคคลไม่ให้มองเห็นสัจจะคือความจริง ว่าอันที่จริงนั้นได้ท่องเที่ยวอยู่ในกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ นี้เท่านั้น วนอยู่ในกิเลสในกรรมในวิบาก แต่นึกว่าท่องเที่ยวไปในสวรรค์บ้างในนรกบ้าง ในเทวดาบ้างในพรหมบ้างในชาติภพทั้งหลาย คือว่าท่องเที่ยวไปข้างหน้าอยู่เรื่อย ซึ่งก็มุ่งที่จะไปข้างหน้าที่เป็นสุคติคือคติที่ดี แต่อันที่จริงนั้นแม้จะเป็นคติที่ดี ก็ยังเป็นภพ

เป็นชาติ ต้องมีเกิดมีดับ ยังมีกิเลสมีกรรมมีวิบาก จะเกิดในภพชาติอันใดก็ตามเมื่อใดก็ตาม ก็ควนอนุญในกิเลสในกรรมในวิบากทั้ง ๓ นี้เท่านั้น บัดนี้ก็เป็นอย่างนี้ อนาคตก็เป็นอย่างนี้ อดีตก็เป็นอย่างนี้ ไม่ว่าจะเกิดในชาติภพอันใด ก็ควนอนุญในกิเลสในกรรมในวิบากนี้เท่านั้น

บรรลुฝั่งโน้นหรือนิพพานเพราะปัญญา

เพราะฉะนั้น ท่านจึงยกเอาว่านี่คือเป็นฝั่งนี้หรือเป็นฝั่งโน้ ยังอยู่กันใฝั่งนี้ซึ่งเมื่ออยู่ในฝั่งนี้ก็คือว่า ยังอยู่ในฝั่งแห่งทุกข์และสมุทัย อันเป็นสายสมุทัยคือสายก่อทุกข์ต่อเมื่อได้เกิดปัญญามองเห็นว่า อันที่จริงนั้นเป็นการที่ยังดำเนินอยู่ในฝั่งสมุทัยคือเหตุเกิดทุกข์และความทุกข์ อันเป็นฝั่งแห่งกิเลสกรรมวิบาก เป็น สังสารวัฏ หรือ วัฏสงสาร หรือ วัฏฏะ หรือเรียกว่า มัจจุเรยยะ ที่แปลว่าบ่วงมารหรือแดนของมาร อันได้แก่ กิเลส อภิสังขาร หรือกรรมชั้นธ ก็คือกิเลส กรรม วิบาก นั้นแหละ เมื่อมีปัญหา มองเห็น จึงจะข้ามไปฝั่งโน้นอันเป็นฝั่งที่ดับกิเลสดับกรรมดับวิบาก และเมื่อดับกิเลส มีตณหาเป็นต้นที่ได้ตรัสยกขึ้นแสดงอธิบายในธรรมปริยายเป็นอันมาก คือตรัสให้ละ ตณหาเสีย เพราะเป็นข้อที่ทุกคนอาจพิจารณาดูที่จิตใจของตนเองได้ตั้งนี้แล้ว ปฏิบัติ ละตณหา จึงจะข้ามไปฝั่งโน้นเรียกว่า นิพพาน ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้เป็นการตอบปัญหา ข้อหนึ่งใน โสฬสปัญหา ว่า เพราะละตณหาเรียกว่า นิพพาน ดังนี้ เมื่อเป็นดังนี้จึงจะข้ามไปได้ และธรรมทั้งปวงนี้ที่ตรัสตอบแต่ละข้อแต่ละบท ก็ล้วนเป็นข้อปฏิบัติโดยตรงที่จะให้ข้ามไปสู่ฝั่งโน้นได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า ปารายณะ เป็นธรรมที่เป็นเหตุให้บรรลुถึงฝั่งโน้นคือ นิพพาน ได้ทุกข้อทุกบท

ครั้งที่ ๔๐
สรุปโศภัสปัญหา (ต่อ)

พระพุทธคุณอันยิ่งใหญ่

ได้แสดงโศภัสปัญหานำสติปัญฐานมาโดยลำดับจนจบทั้ง ๑๖ ปัญหา และ
ได้แสดงถึงเรื่องพระปิงคิยะได้กลับไปหาท่านพาวรีผู้อาจารย์ และได้แสดงพุทธพยากรณ์
ปัญหาทุกปัญหาที่ทั้ง ๑๖ คนได้กราบทูลถามแก่ท่านอาจารย์พาวรี และได้กล่าวสรรเสริญ
พระพุทธพยากรณ์ว่า ทุกข้อทุกบทล้วนเป็นธรรมที่นำไปบรรลุถึงฝั่ง อันหมายถึงฝั่ง
โน้นคือ นิพพาน จึงเรียกว่า ปารายณะ ธรรมเป็นเหตุให้บรรลุถึงฝั่งคือ นิพพาน ดังที่
ได้แสดงอธิบายแล้ว และก็ได้อีกว่าแสดงพระพุทธคุณแก่ท่านพระอาจารย์พาวรีเป็น
อันมาก เป็นต้นว่าได้ทรงเป็นพระพุทโธ เป็นพระผู้ตรัสรู้แล้ว เบิกบานแล้ว ได้ทรง
แสดงธรรมที่บุคคลจะพึงเห็นได้เอง ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา เป็นต้น จึงทรงเป็นเหมือน
อย่างสระใหญ่ที่พระยาหงส์จะพึงลงสู่สระนั้น ส่วนอาจารย์อื่น ๆ นั้นก็เป็นเหมือน
อย่างเพียงสระเล็ก ๆ ไม่เหมือนพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ท่านอาจารย์พาวรีจึง
ได้ถามท่านพระปิงคิยะว่า เมื่อได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทรงพระคุณอันยิ่งใหญ่เช่นนั้นแล้ว
ไฉนจึงจากพระองค์มาแล้ว ท่านปิงคิยะก็ได้กล่าวตอบว่า หาได้จากพระองค์มาไม่
จิตใจยังอยู่ที่พระองค์พระบรมศาสดาทุกเวลา ได้มีความระลึกถึงพระพุทธองค์อยู่โดย
ตลอด ศรัทธา ปิติ และมโนคือใจ กับสติ ได้ตั้งอยู่ในพุทธองค์โดยตลอด ไม่มีที่จะ
คลาดไปจากพระพุทธองค์ ดังนี้

ตรัสสอนให้ปล่อยศรัทธา

ท่านแสดงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดา ได้ทรงรู้เห็นทรงทราบ วาระจิตของท่านพระปิงคิยะ ก็ได้ปรากฏพระองค์ต่อหน้าท่านพระปิงคิยะ ท่านพระปิงคิยะ ก็ได้บอกแก่ท่านพาวรีผู้อาจารย์ว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จมาแล้ว ท่านอาจารย์พาวรีก็ได้ ประคองอัญชลี และพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสประทานพระพุทธโอวาทแก่ท่านพระปิงคิยะ ที่มีความว่า วักกलि ภัทรารูธ และอาพีวิโคตมะ ได้ปล่อยศรัทธาฉันใด ท่านก็จะปล่อย ศรัทธาฉันนั้น เมื่อปล่อยศรัทธาได้ ก็จะบรรลุถึงฝั่งโน้นคือ นิพพาน ซึ่งข้ามพ้นจากฝั่งนี้ อันเป็นฝั่งแห่งบ่วงหรือแดนของ มัจจุ ดังนี้ ท่านพระปิงคิยะได้สดับพระพุทธโอวาทที่ ตรัสประสาทสั่งสอนแนะแนวทางจิตให้สูงขึ้น ก็ได้เป็นผู้ที่มีจิตพ้นจากอาสวะ และได้ กราบทูลขออนุญาตแก่พระบรมศาสดา ท่านแสดงว่าท่านอาจารย์พาวรีได้ ญาณ คือความรู้ ในธรรม ตามเรื่องที่ท่านแสดงไว้ทำย โสฬสปัญหา อันนำมากล่าวแต่โดยความนี้ ก็แสดงว่าท่านพระปิงคิยะได้เป็นผู้มีศรัทธาตั้งลงมั่นคงในพระพุทธเจ้า เป็นศรัทธาที่ ประกอบด้วยปสาทะ คือความเลื่อมใส และประกอบด้วยความรักดังที่ได้มีคำแสดง คู่กันอยู่ในที่หลายแห่งว่า *นิวิฏฺฐสทฺโธ* *นิวิฏฺฐเปโม* อันแปลว่า มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น ดังนี้ เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยความรักอย่างยิ่งในองค์พระพุทธเจ้า ฉะนั้น ก็ได้ *ญาณ* คือความหยั่งรู้ในธรรม ดังที่ได้แสดงแล้ว และเมื่อได้มาพบกับท่าน อาจารย์พาวรี ก็ได้กล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณเป็นอันมาก ด้วยอำนาจแห่งศรัทธาอัน ประกอบด้วยความรักในพระพุทธองค์ จนถึงกับอาจารย์ถามว่า ก็เมื่อศรัทธาเมื่อรัก พระองค์มากมายถึงเพียงนั้น แล้วทำไมจึงได้จากพระองค์มาได้ จึงได้กล่าวตอบอาจารย์ ว่า จิตไม่จากจิตอยู่กับพระพุทธเจ้าตลอดเวลา ศรัทธา ปิติ มโน คือใจและสติอยู่กับ พระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา ดังนี้

ศรัทธาในรูปสมบัติผูกพันจิตใจไม่ให้วิมุตติ

เมื่อเป็นดังนี้ แม้จะเป็นผู้ที่มีศรัทธานำ แต่ว่าเมื่อศรัทธาที่รุนแรง ประกอบด้วยความรักอย่างรุนแรงที่ตั้งมั่นลงในองค์พระพุทธเจ้า จึงยังเป็นเครื่องผูกพันไม่ให้จิตใจวิมุตติ หลุดพ้น พระพุทธองค์ได้ทรงทราบวาระจิตของท่าน จึงได้ตรัสเตือนยกเอา ๓ ท่านขึ้นมาเป็นตัวอย่างมีท่านพระวัชลิเป็นต้นว่าได้ปล่อยศรัทธาฉันทใด ก็ให้พระปิงคิยะปล่อยศรัทธาเสียฉันทนั้น จึงจะข้ามไปถึงฝั่งโน้นคือ นิพพาน ได้ คือข้ามฝั่งนี้อันเป็นแดนของ มัจจุ ความตาย ไปสู่ฝั่งโน้นคือ นิพพาน ได้ ดังนี้ ท่านพระวัชลินั้นได้มีเล่าว่าได้เป็นผู้มีความรักในพระรูปสมบัติของพระพุทธเจ้า ซึ่งประกอบด้วยมหาบุริสลักษณะอย่างสมบูรณ์ จึงได้ติดตามเฝ้าดูพระรูปกายของพระพุทธเจ้าอยู่ตลอดเวลา พระองค์ก็ได้ตรัสประสาธสั่งสอนไว้ ประโยชน์อะไรด้วยกายเนาอันนี้ ดังนี้ ตรัสสอนให้แสวงหาธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริง และในที่สุดท่านพระวัชลิเมื่อได้ปล่อยศรัทธาอันประกอบด้วยความรักติดพันอยู่ในพระรูปสมบัตินั้นได้ มาปฏิบัติทำปัญญาให้เกิดขึ้นก็ได้บรรลุถึงภูมิธรรมชั้นสูง พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสเตือนท่านปิงคิยะเช่นเดียวกัน ให้ปล่อยศรัทธาเช่นนั้นเสีย ศรัทธาดังได้แสดงแก่ท่านอาจารย์พาวรีว่าได้เห็นพระพุทธเจ้าด้วยใจอยู่ทุกขณะ ซึ่งควรจะมีความหมายตามเรื่องราว เห็นพระรูปกายนั้นเองอยู่ทุกขณะด้วยใจ เหมือนอย่างเห็นด้วยตา ใจที่เห็นแต่รูปลักษณะหรือรูปสมบัติเหมือนอย่างเห็นด้วยตานั่น ก็เป็นการเห็นรูปภายนอก ยังไม่เห็นพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นพระผู้ตรัสรู้ ผู้เบิกบานในคุณธรรมเต็มที การเห็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นชั้นในดังนี้ จะเห็นด้วยตาไม่ได้ ต้องเห็นด้วยใจ และการที่เห็นด้วยใจนั้นก็จะต้องเห็นธรรมที่เรียกว่า *ธรรมจักขุ* ดวงตาเห็นธรรม ดังที่ได้มีแสดงว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาจบลง ท่านพระโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ คือดวงตาเห็นธรรมว่า *ยงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมํ* สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา *สพฺพหนฺตํ นิโรธธมฺมํ* สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา คือเห็นสิ่งที่เกิดดับว่าทุก ๆ สิ่งที่เกิด ทุก ๆ สิ่งนั้นก็ดับเป็นธรรมดา ดังนี้เป็นดวงตาเห็นธรรม ก็คือเห็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ อันเป็น อริยสัจจ์ นั้นเอง และเมื่อเป็นดังนี้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” ดังนี้

เห็นพระรูลงกาย ไม่ชื่อว่าเห็นธรรม

ฉะนั้น การที่เห็นพระพุทธรเจ้าดั่งที่ท่านบงคยะเห็นดั่งที่ได้บอกแก่ท่านอาจารย์ พาวรึนั้น เป็นการเห็นรูลงกายของพระองค์ ซึ่งได้ตรัสแก่ท่านพระวักลิลว่า ประโยชน์อะไรด้วยกายเนาอันนี้ อยู่กับพระองค์ก็เห็นด้วยตา และเมื่อจากไปใจก็จจัดจ่อ มีศรัทธา มีปีติมีสติตั้งอยู่แต่ในพระรูลงกายที่เห็นด้วยตานัน ก็เห็นด้วยใจเป็นรูลงกายของพระองค์ ก็เป็นอันว่าแม้เห็นด้วยใจก็เห็นรูลงกายของพระองค์นั้นเองไม่ใช่เป็นการเห็นธรรม ฉะนั้น แม้จะเห็นพระรูลงกายของพระองค์อยู่ทุกขณะ ไม่มีเวลาที่คลาดแคล้วออกไป ก็ยังไม่ชื่อว่าเห็นธรรม พระองค์จึงได้ตรัสเตือนให้ปล่อยศรัทธาเช่นนั้นเสีย และเมื่อปล่อยศรัทธาเช่นนั้นเสีย จิตที่ปล่อยนั้นก็จะปล่อยรูลงกายนามนั้นเอง เพราะวาศรัทธาที่เคยตั้งอยู่ในรูลงกายนั้น อันเป็นรูลงกายนั้น ยังเป็นอุปาทานคือความยึดถือ และเมื่อปล่อยศรัทธาที่ตั้งอยู่ในรูลงกายนั้นเสียได้ก็เป็นอันว่าได้ปล่อยรูลงกายปล่อยนาม และธรรมที่ได้ฟังมาที่ได้ปฏิบัติอบรมมา อันเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาของท่านที่มีอยู่สมบรูณ์แล้ว ก็มาปรากฏเต็มที เป็นแสงสว่างส่องให้เห็นธรรม คือความเกิดดับของ นามรูป อันเป็นทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข เห็นต้นหาที่ยึดถือว้าเป็นตัวสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข เห็นความดับต้นหาเป็นความดับทุกข และเห็นปัญญาที่ปล่อยวางเป็นตัวมรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข เป็น สัจจญาณ ความหยั่งรู้ในสัจจะที่บังเกิดขึ้น และเมื่อสัจจญาณ บังเกิดขึ้นเต็มทีเพราะเหตุที่ได้อบรมมาอย่างเต็มทีแล้ว ดั่งนี้ จิตของท่านก็วิมุตติ หลุดพ้นจากอัสวะทั้งหลาย ทั้งนี้ก็อาศัยที่พระพุทธรองค์ได้ทรงทราบวาระจิต และได้เสด็จมาโปรด และท่านก็ได้บำเพ็ญศีลสมาธิปัญญาอย่างเต็มทีแล้ว ท่านได้ฟังพระพุทธรพยากรณ์ปัญหาทุก ๆ ข้อ ตั้งแต่ข้อต้นมาจนถึงข้อสุดท้ายที่ท่านได้กราบทูลถามแล้ว เป็นการปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาอย่างสมบรูณ์แล้ว แต่ว่าศรัทธาอันประกอบด้วยความรักอย่างแรงในพระพุทธรเจ้า ซึ่งเป็นส่วนพระรูลงกายภายนอกยังปกปิดเอาไว้อยู่ ศีลสมาธิปัญญาที่ท่านได้บำเพ็ญมาอย่างเต็มที จึงยังไม่ปรากฏขึ้นมาตัดกิเลส แต่พระพุทธรองค์มาตรัสเตือนให้ปล่อยศรัทธาเช่นนั้นเสีย วางศรัทธาเช่นนั้นเสียดั่งนี้ ศีลสมาธิปัญญาหรือปัญญาสมาธิศีลที่มีอยู่อย่างสมบรูณ์แล้ว ก็ปรากฏขึ้นมาทันที ตัดกิเลสเป็น สมุจเฉทปหาน จิตก็วิมุตติหลุดพ้นจากอัสวะกิเลสทั้งสิ้น ดั่งนี้

เกิดวิปัสสนาปัญญาจึงชื่อว่าเห็นธรรม

การที่แสดงดังนั้นก็ต้องไม่เข้าใจว่าศรัทธานั้นไม่ดี ศรัทธาเป็นสิ่งที่ดีและเป็นสิ่ง
ที่จำเป็น ผู้ปฏิบัติธรรมที่มีศรัทธาน่าก็มีอยู่เป็นอันมาก จึงมีคำเรียกว่า *สัทธานุสारी*
มีศรัทธาน่า นำให้บรรลุถึงภูมิธรรมชั้นสูงขึ้นไปโดยลำดับ แต่บางพวกนั้นเป็น
ธรรมานุสारी ธรรมก็คือปัญญานั้นเองนำ ให้บรรลุถึงธรรมชั้นสูงเต็มที่ แต่แม้เช่นนั้น
ในขั้นของการปฏิบัติที่จะบรรลุถึงที่สุดนั้น ก็ต้องปล่อยศรัทธาชนิดที่ผูกพันอยู่ในรูป
สมบัติหรือรูปกายภายนอกของพระพุทธเจ้า แม้ของพระธรรม ของพระสงฆ์ เมื่อเป็น
ดังนี้ จึงจะหยั่งจิตลงไปใน *วิปัสสนาภูมิ* คือ *นามรูป* หรือขั้นที่ ๕ พิจารณาให้เห็นโดย
ไตรลักษณ์ *วิปัสสนาปัญญา* จึงจะบังเกิดขึ้นได้ จึงจะตัดกิเลสได้ในที่สุด และเมื่อเป็น
ดังนี้ก็ได้อธิบายว่าเห็นธรรม และเมื่อเห็นธรรม ก็ได้ชื่อว่าได้เห็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็น
พระพุทธเจ้าชั้นใน พระพุทธเจ้าชั้นในนี้เองซึ่งเป็น *อมตะ* เป็นผู้ไม่ตาย คู่กับ *อมตธรรม*
ธรรมที่ไม่ตาย เมื่อเป็นดังนี้ *อมตธรรม* ก็ดี *อมตพุทธะ* พระพุทธเจ้าผู้ไม่ตายซึ่งเป็น
พระพุทธเจ้าชั้นในก็ดี ย่อมตั้งอยู่เป็น *อกาลิโก* ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ในครั้งพุทธกาล
ในเวลาต่อมาจนถึงในบัดนี้และในเวลาต่อไป ก็คงยังตั้งอยู่เช่นเดียวกัน ไม่ต่างกัน
ในครั้งพุทธกาลเอง แม้จะได้ติดตามพระพุทธเจ้าไปโน่นไปนี่จนถึงท่านแสดงว่าจับชาย
ผ้าสังฆาฏิของพระองค์ไปก็ตาม แต่เมื่อไม่ได้เห็นธรรมก็ไม่ได้ชื่อว่าได้เห็นพระพุทธเจ้า
ที่เป็นชั้นใน ดังที่ได้ตรัสแสดงกับท่านพระวัชกาลนั้น

เห็นธรรมจึงชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า

ฉะนั้น แม้ใครที่เกิดทันพระพุทธเจ้า และได้เห็นองค์พระพุทธเจ้าเสด็จไป
นั่นไปนี่ ได้เฝ้าพระองค์ แม้จะชมโฉมพระองค์ว่าเป็นผู้ที่งดงามด้วยมหาปรีสลักษณะ
อย่างโน้นอย่างนี้หลายครั้งหลายหน หรือแม้ตลอดเวลาจิตไม่ได้ออกไปห่างอย่างท่าน
พระปิงคิยะที่บอกกับอาจารย์นั้นก็ตาม ก็ยังไม่ได้ชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็น
อมตพุทธะ ชั้นใน สิ่งที่เห็นนั้นเป็นรูปกายชั้นนอกซึ่งต้องแตกสลายไปเป็นธรรมตา

ดังที่ตรัสว่าประโยชน์อะไรกับกายเนาอันนี้นั้น ในพุทธกาลก็เป็นเช่นนี้ แม้ในบัดนี้ ก็เป็นเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น ทุก ๆ คนจึงไม่มีข้อที่จะเสียใจหรือเสียดายว่า เกิดไม่ทันพระพุทธเจ้า เมื่อเกิดมาทันพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนายังดำรงอยู่ ดังนี้ และเมื่อตั้งใจได้ปฏิบัติธรรมจนเห็นธรรมแล้ว ก็จะได้เห็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็น พระอมตพุทธะ ดังที่กล่าวนั้นเหมือนกัน ไม่ต่างอะไรกันกับในครั้งพุทธกาล และถ้าไม่ ได้เห็นธรรมแล้ว ก็ไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าเหมือนกัน ในครั้งพุทธกาลก็เหมือนกัน เดียวนี้ก็เหมือนกัน ไม่ต่างอะไรกัน เพราะฉะนั้น ธรรมจึงเป็น *อกาลิก* ไม่ประกอบด้วย กาลเวลา จึงได้ตรัสเตือนท่านพระปิงคิยะให้ปล่อยศรัทธาที่ติดอยู่ในรูปสมบัติเช่นนั้นเสีย เมื่อเป็นดังนี้ จิตก็จะปลงลงในความปล่อยวาง ปัญญาพร้อมทั้งสมาธิและศีลก็จะ ปรากฏขึ้น ตัดกิเลสได้เป็น *สมุจเฉตปหาน* ดังกล่าว อันนี้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ผู้ปฏิบัติ ธรรมจะพึงทำความเข้าใจ

และก็เป็นอันว่าจบ *โสฬสปัญหา* และการแสดง *โสฬสปัญหานำสติปัฏฐาน* ก็จะจบลงพร้อมกับสติปัฏฐานในวันนี้เช่นเดียวกัน การปฏิบัติสติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้นได้ แสดงอธิบายมา และได้มีหนังสือเป็นหลักฐานอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติก็ย่อมจะ ศึกษาปฏิบัติได้โดยง่าย และเมื่อตั้งใจศึกษาปฏิบัติใน *สติปัฏฐาน* ตามที่พระพุทธเจ้าได้ แสดงสั่งสอนไว้ ก็เป็นทางปฏิบัติที่เป็น *เอกายโน อัย มคโค* ทางไปอันเดียวกัน เช่นเดียวกันกับพยากรณ์ที่ตรัสตอบปัญหาทุกข้อนั้น รวมอยู่เป็น *เอกายโน อัย มคโค* ทางไปอันเดียวกันเช่นเดียวกัน *สตตานํ วิสุทฺธิยา* เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย *โสภปริเทวานํ สมติกกมาย* เพื่อความก้าวล่วงความโศกและความโทมนัสทั้งหลาย *ทุกขโทมนสฺसानํ อุตถฺกมาย* เพื่อดับทุกข์โทมนัส *ภายสฺส อธิคมาย* เพื่อบรรลุธรรม ที่พึงบรรลุดตามเหตุและผล *นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยา* เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน

โสฬสปัญหาจบ

ปารายนาณูสังคีติคาถา

ปารายนาอนุสังคีตिका

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปาสาณกเจดีย์ในมคชนบทได้ตรัสปารายนสูตรนี้ อันพราหมณ์มาณพ ๑๖ คน เป็นผู้บริวารของพราหมณ์พาวรี ทูลอาราธนาแล้ว ได้ตรัสพยากรณ์ปัญหา แม้หาว่าการบุคคลรู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งปัญหาหนึ่ง ๆ แล้วพึงปฏิบัติธรรมอันสมควรแก่ธรรมไซ้ การบุคคลนั้นก็พึงถึงฝั่งโน้นแห่งชราและมรณะได้แน่แท้ เพราะธรรมเหล่านี้ เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การถึงฝั่งโน้น เพราะเหตุนั้น คำว่า ปารายนะ จึงเป็นชื่อแห่งธรรมปริยายนี้.

พราหมณ์มาณพผู้กราบอาราธนาทูลถามปัญหา ๑๖ คนนั้น คืออชิตมาณพ ๑ ติสสเมตเตยยมาณพ ๑ ปุณณกมาณพ ๑ เมตตคุมาณพ ๑ โหตกมาณพ ๑ อุปสีวมาณพ ๑ นันทมาณพ ๑ เหมกมาณพ ๑ โตเทยยมาณพ ๑ กัปปมาณพ ๑ ชตุกัณเณีมาณพ ๑ ภัทราวุธมาณพ ๑ อุททยมาณพ ๑ โปสาลมาณพ ๑ โมฆราชมาณพ ผู้มีปัญญา ๑ ปิงคิยมาณพผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ๑ พราหมณ์มาณพ ทั้ง ๑๖ คนนี้ ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงมีพระอันสมบุรณ์ พราหมณ์มาณพทั้ง ๑๖ คน ได้เข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหาอันละเอียด กะพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด.

พระพุทธเจ้าผู้เป็นมุนีได้ตรัสพยากรณ์ปัญหาที่พราหมณ์มาณพเหล่านั้นทูลถามแล้วตามที่เป็นจริง ทรงให้พราหมณ์มาณพทั้งหลายยินดีแล้ว ด้วยการตรัสพยากรณ์ปัญหาทุก ๆ ปัญหา

พราหมณ์มาณพทั้ง ๑๖ คนเหล่านั้น อันพระพุทธรเจ้าผู้เป็น
เผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้มีจักขุ ให้ยินดีแล้ว ได้ประพฤติพรหมจรรย์
ในสำนักของพระพุทธรเจ้า ผู้มีบัญญัติอันประเสริฐ.

เนื้อความแห่งปัญหาหนึ่ง ๆ ที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงแล้ว
ด้วยประการใด ผู้ใดฟังปฏิบัติตามด้วยประการนั้น ก็พึงจากฝั่งนี้ไป
ถึงฝั่งโน้นได้ ผู้นั้นเจริญมรรคอันอุดมอยู่ ก็พึงจากฝั่งนี้ไปถึงฝั่งโน้น
ได้ ธรรมปริยายนั้นเป็นทางเพื่อไปสู่ฝั่งโน้น เพราะฉะนั้น ธรรมปริยาย
นั้นจึงชื่อว่า ปารายณะ.

ปิงคิยามาณพกล่าวคาถาว่า

อาตมาจักขับตามภาษิตเครื่องไปยังฝั่งโน้น (อาตมาขอกล่าว
ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้วด้วยพระญาณ) พระพุทธรเจ้า
ผู้ประเสริฐ ปราศจากมลทิน มีพระปัญญากว้างขวาง ไม่มีความใคร่
ทรงดับกิเลสได้แล้ว จะพึงตรัสสมุสาเพราะเหตุอะไร.

เอาเถิด อาตมาจักแสดงวาจาที่ควรเปล่ง ประกอบด้วยคุณ
ของพระพุทธรเจ้าผู้ทรงละความหลงอันเป็นมลทินได้แล้ว ทรงละความ
ถือตัวและความลบหลู่ได้เด็ดขาด.

ดูก่อนท่านพราหมณาจารย์ พระพุทธรเจ้าทรงบรรเทาความมืด
มีพระจักรุรอบคอบ ทรงถึงที่สุดของโลก ทรงล่วงภพได้ทั้งหมด ไม่มี
อาสวะ ทรงละทุกข์ได้ทั้งปวง มีพระนามตามความเป็นจริงว่า พุทโธ
อันอาตมาเข้าเฝ้าแล้ว.

นกฟิงละป่าเล็ก แล้วมาอยู่อาศัยป่าใหญ่อันมีผลไม้มาก
ฉันใด อาตมา มาละคณาจารย์ผู้มีความเห็นน้อยแล้ว ได้ประสบ
พระพุทธรเจ้าผู้มีความเห็นประเสริฐเหมือนหงส์โผลงสู่สระใหญ่ แม้ฉะนั้น

ก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม อาจารย์เหล่าใด ได้พยากรณ์
ลัทธิของตนแก่อาตมาในกาลก่อนว่า เหตุนี้ได้เป็นมาแล้วอย่างนี้
จักเป็นอย่างนี้ คำพยากรณ์ของอาจารย์เหล่านั้นทั้งหมด ไม่ประจักษ์
แก่ตน คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น เป็นเครื่องทำความตริกให้ทวีมากขึ้น
(อาตมาไม่พอใจในคำพยากรณ์นั้น)

พระโคตมพระองค์เดียว ทรงบรรเทาความมืด สงบระยับ
มีพระรัศมีโชติช่วง มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏดุจแผ่นดิน มี
พระปัญญากว้างขวาง ได้ทรงแสดงธรรมอันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่
ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตันทา ไม่มีจัญไร หาคูปมาในที่ไหน ๆ
มิได้ แก่อาตมา.

พราหมณ์พาวรีผู้เป็นอาจารย์กล่าวคาถา กะพระปิงคิยะว่า

ท่านปิงคิยะ พระโคตมพระองค์ใดได้แสดงธรรมอันบุคคล
พึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตันทา ไม่มีจัญไร หาคูปมา
ในที่ไหน ๆ มิได้ แก่ท่าน เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึงอยู่ปราศจาก
พระโคตมพระองค์นั้น ผู้มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏดุจแผ่นดิน
มีพระปัญญากว้างขวาง สิ้นกาลแม้ครู่หนึ่งเล่า.

พระปิงคิยะกล่าวคาถาตอบพราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์ว่า

ท่านพราหมณ์ พระโคตมพระองค์ใดได้ทรงแสดงธรรมอัน
บุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตันทา ไม่มีจัญไร
หาคูปมาในที่ไหน ๆ มิได้ แก่อาตมา อาตมามีได้อยู่ปราศจาก
พระโคตมพระองค์นั้น ผู้มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏดุจแผ่นดิน
มีพระปัญญากว้างขวาง สิ้นกาลแม้ครู่หนึ่ง.

ท่านพราหมณ์ อาตมาไม่ประมาททั้งกลางคืนทั้งกลางวัน
เห็นอยู่ซึ่งพระพุทธรเจ้าผู้โคตมพระองค์นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วย
จักษุ ฉะนั้น อาตมานมัสการอยู่ซึ่งพระพุทธรเจ้าผู้โคตมพระองค์นั้น

ตลอดราตรี อาตมา มาสำคัญความไม่อยู่ปราศจากพระพุทธเจ้าผู้โคดม พระองค์นั้นด้วยความไม่ประมาทนั้น.

ศรัทธา ปิติ มนะ และสติของอาตมาย่อมโน้มไปในคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้าผู้โคดม พระพุทธเจ้าผู้โคดม ผู้มีปัญญากว้างขวาง ประทับอยู่ยังทิศาภาคใด ๆ อาตมานั้นเป็นผู้โน้มไปโดยทิศาภาค นั้น ๆ นั้นแล.

ร่างกายของอาตมาผู้แก่แล้ว ก็มีกำลังและเรี่ยวแรงน้อย นั้นเอง ท่านพราหมณ์ อาตมาไปสู่พระพุทธเจ้าด้วยการไปแห่งความ ดำริเป็นนิത്യ เพราะว่าใจของอาตมาประกอบแล้วด้วยพระพุทธเจ้านั้น.

อาตมานอนอยู่บนเปลือกตมคือกาม ดินรนอยู่ (เพราะ ตัณหา) ลอยจากเกาะหนึ่งไปสู่เกาะหนึ่ง ครั้งนั้น อาตมาได้เห็นพระ สัมพุทธเจ้าผู้ทรงข้ามโอฆะได้แล้ว ไม่มีอาสวะ.

(ในเวลาจบคาถานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของ พระปิงคิยะและพราหมณ์พาวรีแล้ว ประทับอยู่ ณ นครสวัตถีนันเอง ทรงเปล่งพระรัศมี ดุจทองไปแล้ว พระปิงคิยะกำลังนั่งพรรณนาพระพุทธรูปแก่พราหมณ์พาวรีอยู่ ได้เห็น พระรัศมีแล้วคิดว่า นี้อะไร เหลียวแลไป ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประหนึ่งประทับ อยู่เบื้องหน้าตน จึงบอกแก่พราหมณ์พาวรีว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาแล้ว พราหมณ์พาวรี ได้ลุกออกจากอาสนะประคองอัญชลิยืนอยู่ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแผ่ พระรัศมีแสดงพระองค์แก่พราหมณ์พาวรี ทรงทราบธรรมเป็นที่สบายของพระปิงคิยะ และพราหมณ์พาวรีทั้งสองแล้ว เมื่อจะตรัสเรียกแต่พระปิงคิยะพระองค์เดียว จึงได้ตรัส พระคาถานี้ว่า)

ดูก่อนปิงคิยะ พระวัคคลี พระภัทราวุธะ และพระอาฬวีโคดม เป็นผู้มิศรัทธาน้อมลงแล้ว (ได้บรรลอรหัตต์ด้วยศรัทธาธุระ) ฉันทใด แม้ท่านก็จงปล่อยศรัทธาลง ฉันทนั้น ดูก่อนปิงคิยะ เมื่อท่านน้อมลง ด้วยศรัทธา ปรรากวิปัสสนา โดยนัยเป็นต้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ก็จักถึงนิพพาน อันเป็นฝั่งโน้นแห่งวิภูฏะอันเป็นปวงแห่งมัจจุราช.

พระปิงคิยะเมื่อจะประกาศความเลื่อมใสของตนจึงกราบทูลขึ้นว่า

ข้าพเจ้าย่อมเลื่อมใสอย่างยิ่ง เพราะได้ฟังพระวาทะของ
พระองค์ผู้เป็นมุนี พระองค์มีกิเลสดุจหลังคาอันเปิดแล้ว ตรัสรู้แล้ว
ด้วยพระองค์เอง ไม่มีกิเลสดุจเสาเขื่อน ทรงมีปฏิภาณ ทรงทราบ
ธรรมเป็นเหตุกล่าวว่ประเสริฐยิ่ง ทรงทราบธรรมชาติทั้งปวง ทั้งเลว
และประณีต ด้วยพระอภิปัญญา พระองค์เป็นศาสดาผู้ทรงกระทำที่สุด
แห่งปัญหาทั้งหลาย แก่เหล่าชนผู้มีความสงสัยปฏิภาณอยู่ นิพพาน
อันกิเลสมีรากเป็นต้นไม่พืงนำไปได้ เป็นธรรมไม่กำเริบ หาอุปมา
ในที่ไหน ๆ มิได้.

ข้าพเจ้าจักถึงอนุปาติเสสนิพพานธาตุแน่แท้ ข้าพระองค์ไม่มี
ความสงสัยในนิพพานนี้เลย ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็น
ผู้มีจิตน้อมไปแล้ว (ในนิพพาน) ด้วยประการนี้แล.

ธรรมบรรยายพิเศษ

จตุสติปัฏฐานธรรมบรรยาย

กายานุปัสสนา อานาปานปัพพะ

การปฏิบัติธรรม เป็นความมุ่งหมายสำคัญของพระพุทธศาสนา เพราะการ
เรียนเป็นส่วนปริยัติ จะได้ผลก็ต้องมีการปฏิบัติ การปฏิบัติสำหรับบรรพชิต คือ
ผู้บวชในพระพุทธศาสนาเบื้องต้นคือการปฏิบัติพระวินัย ซึ่งเป็นส่วนศีล แต่การปฏิบัติ
พระวินัยยังมีข้อที่จะต้องปฏิบัติ ซึ่งเป็นส่วนศีลนั้น เป็นสิกขาที่ ๑ สืบขึ้นไปอีก คือ
สมาธิและปัญญา เมื่อมุ่งผลของการปฏิบัติที่สูงขึ้น ก็ต้องปฏิบัติในสมาธิและปัญญา
ตามหลักพระพุทธศาสนาอีกด้วย

ฉะนั้น ในบัดนี้จะได้แสดงถึงหลักปฏิบัติสมาธิก่อน สมาธิคือการทำจิตให้ตั้ง
มั่นแน่วแน่ในอารมณ์อันเดียว ซึ่งเป็นอารมณ์ของสมาธิ เพราะว่าจิตนี้ มีปกติดิ้นรน
กวัดแกว่งรักษายาก ห้ามยาก แต่ก็อาจที่จะทำให้สงบได้ อาจที่จะรักษาได้ ห้ามได้
ด้วยใช้สติกำหนดอารมณ์ของสมาธิ อารมณ์ของสมาธินั้นมีมาก แต่ในบัดนี้จะแสดง
เพียงข้อหนึ่ง คือ อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ในสติปัฏฐาน
สูตรท่านสอนให้ผู้ที่ทำสมาธิข้อนี้ นั่งขัดบัลลังก์คือขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติ
มีสติมั่น มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก และให้ตั้งสติกำหนดเป็นชั้น ๆ ไป คือ

๑. หายใจเข้ายาวก็ให้รู้ หายใจออกยาวก็ให้รู้
๒. หายใจเข้าสั้นก็ให้รู้ หายใจออกสั้นก็ให้รู้

๓. ศึกษาคือสำเนียงกำหนดกายทั้งหมดหายใจเข้า, ศึกษาคือสำเนียงกำหนดกายทั้งหมดหายใจออก

๔. ศึกษาคือสำเนียงกำหนดสงบระงับกายสังขาร เครื่องปรุงกายอันหมายถึงลมหายใจ หายใจเข้า ศึกษาคือสำเนียงกำหนดสงบระงับกายสังขาร เครื่องปรุงกายอันหมายถึงลมหายใจ หายใจออก

ท่านแสดงไว้เป็น ๔ ชั้น ควรทำความเข้าใจในลมหายใจทั้ง ๔ ชั้นนี้ โดยสังเขปคือ เมื่อยังมีได้ปฏิบัติทำจิตให้สงบ ลมหายใจก็หายาบ มีระยะที่หายใจยาว อีกอย่างหนึ่งต้องการสุดลมหายใจยาว ก็ทำการสุดหายใจให้ยาวได้ สำหรับในชั้นนี้จะทำการสุดลมหายใจให้ยาวอย่างออกกำลัง หรือหายใจโดยปกติแน่นแผละ แต่เมื่อยังไม่ทำสมาธิก็ยาวคือว่าหายาบ เมื่อเช่นนี้ก็ให้ทำสติให้รู้อยู่ เข้ายาวก็ให้รู้ ออกยาวก็ให้รู้

คราวนี้ เมื่อทำสมาธิ จิตละเอียดเข้า ลมหายใจก็ละเอียดเข้า ช่วงหายใจก็สั้นเข้า เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ให้รู้คือว่าเข้าสั้นก็ให้รู้ ออกสั้นก็ให้รู้

ต่อจากนี้ ก็ศึกษา คือสำเนียงกำหนดให้รู้กายทั้งหมดนี้ใน *ปฏิสัมภิทามรรค* อธิบายว่า กายมี ๒ คือ รูปกายและนามกาย *รูปกาย* ได้แก่รูปขันธ์ ก็ให้รู้ว่ารูปขันธ์มีอิริยาบถในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไร อิริยาบถใหญ่เป็นอย่างไร อิริยาบถน้อยเป็นอย่างไร ตลอดจนให้รู้ลมหายใจ ซึ่งก็จัดว่าเป็นรูปขันธ์เหมือนกัน นี้เรียกว่ารูปกาย และให้รู้*นามกาย* คือให้รู้ความคิดให้รู้สัญญาคือความกำหนดในปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร คอยกำหนดให้รู้ทั้งรูปกายและนามกายทั้งหมด แต่ว่าในข้อนี้ ในวิสุทธิมรรคอธิบายแคบเข้ามาว่า กายทั้งหมดนี้หมายถึงกองลมทั้งหมด ซึ่งโดยปกติเมื่อหายใจเข้า ลมก็จะตั้งต้นที่จมูก กลางที่หทัย ลงไปถึงนาภี เมื่อขาออกก็จากนาภีมาหทัยแล้วก็มาจมูก ก็ให้กำหนดรู้ให้ตลอดสายทั้งเข้าทั้งออก

คราวนี้ ก็มาถึงชั้นที่ ๔ คือ ศึกษาสำเนียงกำหนดสงบระงับกายสังขาร คือลมหายใจ หายใจเข้า หายใจออก กำหนดลมหายใจที่เป็นไปโดยปกติ ที่เมื่อจิตละเอียด หายใจก็ละเอียดเข้า เมื่อเป็นเช่นนี้ก็รักษาความละเอียดไว้ และคอยกำหนดจิตให้ละเอียดยิ่งขึ้น และรักษาลมหายใจที่ละเอียดนั้นไว้ให้ละเอียดยิ่งขึ้น ปล่อยให้ไปไปตามปกติธรรมดาที่เป็น ไม่เกร็งตัว ไม่บังคับลม ถ้าไปเกร็งตัว ไปบังคับลม ก็อาจจะ

ทำให้เกิดเกร็งกาย หายใจฮึดฮาด เป็นปลุกตัว ทำให้ร่างกายบางทีก็อะอะตึงตัง ซึ่งนั่นไม่ใช่เป็นวิธปฏิบัติในอานาปานสติ วิธปฏิบัติในอานาปานสตินั้นต้องกำหนดให้ละเอียดยิ่งขึ้น นี่ก็เป็น ๔ ชั้น

แต่ว่าในทางปฏิบัตินั้น สำหรับชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ ก็กำหนดไปตามที่เป็น สำหรับในชั้น ๔ ก็เป็นผลที่ละเอียดเข้า ความสำคัญจึงอยู่ในชั้นที่ ๓ ชั้นที่ ๓ นั้นในเบื้องต้นก็อาจจะต้องคอยตามลมเข้าตามลมออก ตามลมที่เข้าก็คือส่งจิตจากนาสิกไปอุระ (หรือหทัย) แล้วก็ไปนาภี ขาออกก็จากนาภี มาอุระ แล้วก็ออกนาสิก เช่นนี้ จิตยังไม่สงบ เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้กำหนดไว้จุดหนึ่ง เพียงจุดเดียว ในตำราปฏิบัติสมาธิ มรรคและวิสุทธิมรรค ท่านสอนให้กำหนดจุดที่ลมกระทบ ในที่ต้นทางเข้าและในที่ปลายทางออก คือถ้าคนจมูกยาวก็ที่กระพุ้งจมูก ถ้าคนจมูกสั้นก็ที่ริมฝีปากเบื้องบน แต่ว่าที่ไหนนั้น ก็สุดแต่ละบุคคล ให้สังเกตดูว่าเมื่อหายใจเข้า ลมกระทบที่ไหนก่อน ที่ริมฝีปากเบื้องบนหรือที่กระพุ้งจมูก ก็ให้กำหนดไว้ที่จุดนั้น และเมื่อออก ลมออกก็จะมากระทบที่นั่น จุดที่ลมกระทบเมื่อเข้าและเมื่อออกนั้น เรียกว่านิมิต แปลว่า ที่กำหนดจิต เมื่อกำหนดจิตไว้ที่กำหนดไว้ ดังนี้ เมื่อหายใจเข้า ลมกระทบที่นิมิตคือที่กำหนดจิต อันนี้ก็รู้ เมื่อลมหายใจออกมากระทบที่นิมิต ที่กำหนด จิตอันนี้ก็รู้และเมื่อให้จิตกำหนด อยู่ในจุดนี้ รู้อยู่เสมอดังนี้ ก็ชื่อว่าได้รู้กองลมทั้งหมด เปรียบเหมือนอย่างว่าคนเลื่อยไม้ ก็มองกำหนดดูอยู่ที่ไม้ตรงที่เลื่อยเลื่อยอยู่ก็เห็นไม้ที่ตรงนั้นด้วย เห็นเลื่อยอยู่ที่ตรงนั้นด้วย กำหนดดูอยู่ที่จุดนั้นจุดเดียว ไม่ต้องดูเลื่อยทั้งหมดที่เสือกไปเสือกมาทำการเลื่อย ดูอยู่จุดเดียวคือที่ไม่ตรงเลื่อยถูกนั้นเพียงจุดเดียว และเมื่อเห็นอยู่ที่จุดนั้นจุดเดียว ก็เป็นอันว่าได้เห็นทั้งหมด กำหนดจิตให้อยู่ตรงนี้จุดเดียว

ในการที่ตั้งสติกำหนดดูอยู่ที่จุดเดี่ยวนี้นี้ เพื่อจะช่วยให้จิตกำหนดมั่นคง ท่านก็สอนวิธีเป็นอุบายสำหรับช่วยต่าง ๆ เช่นสอนให้นับ ดังนี้ *วิสุทธิมรรค* สอนให้นับ นับซ้ำนับเร็ว นับซ้ำก็คือ หายใจเข้านับ ๑ หายใจออกนับ ๑, เข้า ๒ ออก ๒, เข้า ๓ ออก ๓, แล้วก็ ๔-๔, ๕-๕, แล้วก็กลับไป ๑-๑ จนถึง ๕-๕, แล้วต่ออีกเป็น ๖-๖, แล้วก็กลับไป ๑-๑ จนถึง ๗-๗, แล้วก็กลับไป ๑-๑ จนถึง ๘-๘, แล้วก็กลับไป ๑-๑ จนถึง ๙-๙, แล้วก็กลับไป ๑-๑ จนถึง ๑๐-๑๐, แล้วก็กลับไป ๑-๑ จนถึง ๕-๕, แล้ว

ก็กลับไป ๑-๑ จนถึง ๖-๖ ย้อนไปใหม่ดังนี้ อยู่เสมอ จนจิตเชิงเข้า พอจะอยู่ที่ก็ เปลี่ยนเป็นนับเร็ว คือไม่นับคู่ แต่นับเดี่ยวหายใจเข้า ๑ หายใจออก ๒ เป็นต้น เมื่อ จิตเชิงเข้าอยู่ที่แล้วก็ทำการนับ กำหนดอยู่ที่จุดนั้นเสมอ ไม่ให้คลาดเคลื่อนไป แต่ว่า บางอาจารย์ก็สอนอย่างอื่นให้หายใจเข้าว่า พุท หายใจออกว่า โธ แต่ว่าวิธีเหล่านี้เป็น วิธีอุปกรณ์ สุดแต่ว่า ใครจะชอบอย่างไร ใครจะใช้วิธีนับ ใช้นับอย่างที่สอนไว้ใน วิสุทธิมรรค หรือจะใช้อย่างอื่นก็สุดแต่จะชอบ เช่นว่าจะนับ ๑ ไปจนถึง ๑๐ ทีเดียว แล้วกลับนับ ๑ ถึง ๑๐ ใหม่ อย่างนี้ก็ไม่ขัดข้องอะไร เพราะเป็นอุบายเท่านั้น

๑. ต้องมี*อาตาปะ* แปลว่า มีความเพียร หมายความว่าตั้งใจไว้ว่าจะทำสมาธิ เป็นเวลาเท่าไร เมื่อไร ก็ต้องทำตามที่ตั้งใจ รักษาสังขะคือความตั้งใจจริงเอาไว้ และ ก็ทำให้ได้จริงตามที่กำหนดไว้ ไม่ให้เหลวไหล เบื่อก็ต้องทนให้ครบตามที่ตั้งใจไว้

๒. ต้องมี*สัมปชานะ* คือความรู้ตัว คือให้มีความรู้อยู่เสมอ ไม่ให้เผลอตัว ยิ่งสมาธิละเอียดเท่าไร ก็ต้องให้มีความรู้แจ่มใสขึ้นเท่านั้น ถ้าหลับไปเสียหรือว่าดับไปเสีย เช่นว่าปล่อยใจให้ตกวูบไปก็จะเป็นสัปหงกหรือว่าเป็นหลับไป หรือว่าถ้าเผลอตัวดังนี้ ก็ชื่อว่าขาดสัมปชานะไม่ถูกต้อง ต้องให้มีความรู้คือความรู้อยู่

๓. *สติ* คือความระลึกกำหนด ต้องมีสติระลึกกำหนดอยู่ที่อารมณ์ของสมาธิ นั้นให้แน่นแนบ อย่ายปล่อยให้สติเลือนลอย ถ้าปล่อยให้สติเลือนลอยไปก็จะกลายเป็นคน ใจลอย กลายเป็นมีโทษ เท่ากับว่ามาหัดให้เป็นคนใจลอย เพราะฉะนั้น ต้องตั้งสติ กำหนดไว้ที่อารมณ์ของสมาธิให้มั่นคง แลกลับไปข้างไหนก็ต้องจับเข้ามาเอาไว้ที่อารมณ์ ของสมาธินั้น และ

๔. *ไม่ยินดียินร้ายอะไร* ๗ ในโลกนี้ ในตอนนี้ก็หมายถึงแต่ว่า ไม่ยินดีใน อารมณ์ของสมาธิ ไม่ยินดีในนิमितของสมาธิที่ปรากฏ ซึ่งเป็นตัวกิเลส เพราะถ้าไปยินดี ในอารมณ์ของสมาธิ ก็อาจที่จะทำเกินพอดี อย่างบางคนนั่งจนไม่รู้เวลาที่จะพัก ไม่รู้เวลาที่จะบริโภค ถ้ายิ่งไปติดไปเพลินในนิमितของสมาธิด้วยแล้ว ก็จะไปกันใหญ่ ในด้านตรงกันข้ามก็เหมือนกัน ต้องไม่ยินดียินร้ายในอารมณ์ของสมาธิ ในนิमित ของสมาธิ คือเมื่อตั้งใจจะทำแล้ว ถึงตอนต้นจะไม่ชอบต้องพยายามฝืนใจทำไปให้

จงได้ และเมื่อประสบนิमितที่ไม่ชอบก็ต้องคิดว่าไม่ใช่เป็นของจริง แต่เป็นของที่เป็น
 สัญญะ คือเกิดจากสัญญาหรือเป็นภาพอุปาทานทั้งนั้น ไม่มีความจริงอะไร ไม่ให้เกิด
 ความยินดีตื่นเต้นในอารมณ์ในนิมิตของสมาธิ ไม่ให้เกิดความยินดีตกใจกลัวในอารมณ์
 ในนิมิตของสมาธิทุก ๆ อย่าง ทำความรู้ให้ตั้งมั่น ทำสติให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์
 ของสมาธิเท่านั้น จนกว่าจะหมดเวลาที่เรากำหนดไว้

จิตที่เป็นสมาธิท่านว่าเป็นจิตที่ควรแก่การงาน เห็นได้ชัดดังเช่นในการอ่าน
 หนังสือจะอ่านหนังสือสักหน้าหนึ่ง ถ้าใจฟุ้งซ่านบางทีก็ต้องอ่านหลายเที่ยว และยังคง
 กำหนดความ ให้เกิดความเข้าใจก็ไม่ค่อยได้ จำก็ไม่ค่อยได้ แต่ถ้าอ่านด้วยจิตใจที่ตั้ง
 มั่นและแน่วแน่ก็จะอ่านได้รวดเร็วกว่า และจะเข้าใจได้แจ่มแจ้งดีกว่า เพราะฉะนั้น
 การที่หัดทำสมาธินี้ จึงเป็นกิจที่ชอบอาจจะใช้จิตที่เป็นสมาธินี้ไปเล่าเรียนศึกษา หรือ
 จะไปบำเพ็ญประโยชน์อะไรก็ได้เป็นอันมาก ตามที่แสดงมานี้เป็นเรื่องของอานาปานสติ
 โดยย่อก็เพียงนี้

อิริยาปถปัพพะ สัมปชัญญปัพพะ ปฏิกุลงปัพพะ

ตามพระสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ตั้งสติระลึกไปในกาย ตั้งแต่พื้นเท้ามา
 จนถึงศีรษะเป็นส่วนเบื้องบน ตั้งแต่ศีรษะลงไปจนถึงพื้นเท้าเป็นส่วนเบื้องต่ำ มีหนังหุ้ม
 อยู่โดยรอบ กำหนดว่าเป็นสิ่งที่เต็มไปด้วยปฏิกุลงนำเกลียดประการต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ใน
 กายนี้ คือ เกสา ผม, โลมา ขน, นขา เล็บ, ทนฺตา ฟัน, ตโจ หนัง, มंस เนื้อ, นหารู
 เอ็น, อฏฺฐิ กระดูก, อฏฺฐิมิญฺชฺ ยื่อในกระดูก, วฏฺกั ไต, หทยํ หัวใจ, ยกนํ ตับ,
 กิโลมกํ ฟังผืด, ปิหํ ม้าม, ปฺปฺผาสํ ปอด, อนฺตํ ไส้ใหญ่, อนฺตคฺคณฺ สายรัดไส้,
 อูทฺธิยํ อาหารใหม่, กรีสํ อาหารเก่า, ปิตฺตํ ดี, เสฺมฺหํ เสดด, ปุพฺโพ น้ำหนอง, โลหิตํ
 น้ำเลือด, เสโท น้ำเหลือง, เมโท มันทัน, อสฺสุ น้ำตา, วสา มันทลว, เขโพ น้ำลาย,
 สิงฺฆาณิกา น้ำมูก, ลสิกา ไขข้อ, มุตฺตํ มูลร รวมเป็นอาการ ๓๑ กับในที่อื่น
 ท่านแสดงไว้อีก ๑ คือ มตฺถเก มตฺถลฺลุงคํ ขมอง มันทสมองในขมองศีรษะ รวมเป็น
 อาการ ๓๒ การตั้งสติระลึกไปในกาย ซึ่งประกอบด้วยอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ให้เห็น
 ว่าเป็นของปฏิกุลงดังกล่าวมานี้ เป็นเครื่องกำจัดฉันทราคะ ความติด ความยินดี

ความกำหนดด้วยอำนาจของความพอใจในกาม ทำลายกามฉันทนิเวศน์ให้สงบให้สิ้นไปได้

วิธีตั้งสติกำหนด นั้น อาศัยการพิจารณา คือต้องตั้งสติกำหนดให้เห็นอาการเหล่านี้ ทีละอาการในครั้งหนึ่ง จะเพียงอาการเดียวหรือหลายอาการก็สุดแต่ เมื่อสติกำหนดลงไปให้เห็นเหมือนอย่างมองเห็นแล้วก็พิจารณาให้ความปฏิบัติของอาการเหล่านี้ปรากฏตามที่เป็น คือ ความปฏิกลนั้นเป็นอย่างไร ก็ให้พิจารณาให้เห็นอย่างนั้น ไม่ใช่ให้เห็นโดยที่ไม่เป็นหรือโดยสัญญาโดยแก่งนึ่งเอา อาการเหล่านี้ปรากฏความปฏิกลในตัวเอง ทั้งโดยสี ทั้งโดยสณฐาน คือทรวดทรง ทั้งโดยกลิ่น ทั้งโดยที่เกิด ทั้งโดยที่อยู่ เห็นได้ง่าย เพราะปรากฏอยู่ที่ตัวเอง เมื่อปล่อยหมักหมมไว้ไม่ชำระล้าง ความปฏิกลก็ปรากฏขึ้นทันที ทำไม่ถึงเป็นอย่างนี้ ก็เพราะธรรมชาติธรรมดาของอาการเหล่านี้มีความเป็นของปฏิกล แต่โดยปกติไม่ได้กำหนด ไม่ได้พิจารณา ซ้ำยังมีการตกแต่งแก้ไข จึงไปติดอยู่ที่การตกแต่งแก้ไข แถมมีฉันทราคะมาประกอบ ก็ทำให้เห็นเป็นที่น่ายินดี แต่เมื่อเพิกอาการตกแต่งแก้ไขที่ปกปิดความปฏิกลนั้นออกเสีย ความปฏิกลปรากฏขึ้นแก่ใจ ฉันทราคะก็จะหายไป เพราะความเป็นปฏิกลนั้นเป็นข้าศึกต่อฉันทราคะ หรือ กามฉันท์ ความปฏิกลปรากฏขึ้นเมื่อใด กามฉันท์ หรือ ฉันทราคะ ก็หายไปเมื่อนั้น

ในวิธีกำหนดนี้ จะกำหนดยกออกไปทีละอย่างก็ได้ คือกำหนดให้เห็น เกสา ผม แล้วก็ยกเอาผมออกไป กำหนดให้เห็น โลมา ขน แล้วก็ยกเอาขนออกไป นขา เล็บ ก็ให้เล็บออกไป ทนฺดา ฟัน ก็ให้ฟันหลุดออกไป ตฺใจ หน้ ก็ลอกหน้ออกไป มंस์ เนื้อก็ให้เนื้อหลุดไป นหารู เอ็น ก็ให้เอ็นหมดไป อฏฺจิ กระดุก ในตอนนี้ จะกำหนดกระดุกเอาไว้ให้เห็นแต่โครงร่างกระดุก ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นมา ตั้งแต่ศีรษะลงไป กำหนดดูกระดุกที่ปรากฏอยู่เพียงเท่านี้ก็ไว้ หรือจะให้กระดุกหมดไป เหลือแต่เยื่อในกระดุก ให้หมดทีละอย่าง ๆ ในที่สุดก็ไม่มีอะไร ดั่งนี้ก็ไว้ แต่ต้องอาศัยตั้งสติกำหนดพิจารณา เมื่อจิตสงบก็จะมีอุปฺภูฐานะคือความปรากฏของอารมณ์แจ่มชัด เมื่อมีอุปฺภูฐานะ คือความปรากฏของอารมณ์แจ่มชัดขึ้น สติที่กำหนดก็จะเป็นอุปฺภูฐานะคือความแจ่มชัดขึ้นเช่นเดียวกัน และเมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะเหมือนอย่างมองเห็นเท่ากับเป็นการสร้างตาเอ็กชเรย์ มองเห็นจนถึงกระดุกเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ กามฉันท์หรือฉันทราคะที่เกิดขึ้น ก็จะสงบไปได้ จิตใจก็จะตั้งมั่น

อนึ่ง ท่านสอนให้ทำสัมปชัญญะใน *อิริยาบถใหญ่* คือเมื่อเดินก็ให้มีความรู้ตัว เมื่อยืนก็ให้มีความรู้ตัว เมื่อนั่งก็ให้มีความรู้ตัว เมื่อนอนก็ให้มีความรู้ตัว เมื่อจะน้อมกายไปอย่างใดก็ให้มีความรู้ตัวอย่างนั้นทุกอิริยาบถ และท่านสอนให้ทำสัมปชัญญะคือความรู้ตัวใน *อิริยาบถน้อย* ๆ ต่าง ๆ เช่น เมื่อก้าวไปข้างหน้า เมื่อถอยไปข้างหลัง เมื่อคู้แขนเข้า หรืออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งเข้า เมื่อเหยียดออก เมื่อนุ่งห่ม เมื่อกิน เมื่อดื่ม เมื่อเคี้ยว เมื่อลิ้ม เมื่อถ่าย หรือเมื่อเดิน ยืน นั่ง นอน ตื่น พุด นิ่ง ก็ให้มีความรู้ตัวอยู่ให้ตลอด การทำสัมปชัญญะ คือความรู้ตัวนี้ ก็เป็นบทประกอบเข้าเพราะประสงค์ให้มีทั้งสติ ทั้งสัมปชัญญะดังที่กล่าวมาแล้ว

กายคตาสติ นี้ ควรจะหัดพิจารณาอีกข้อหนึ่ง เพราะนอกจากทำจิตใจให้เป็นสมาธิ ยังอาจเป็นเครื่องกำจัดกามฉันท์ หรือฉันทราคะได้ด้วย ส่วนอานาปานสตินั้น เป็นสมาธิได้ดี แต่ไม่สู้จะกำจัดฉันทราคะหรือกามฉันท์ที่ได้ฉันทันัก เพราะฉะนั้น ก็ให้เจริญสมาธิไว้ทั้ง ๒ ข้อ เหล่านี้ท่านแสดงว่าสมาธิล้วนคือจิตใจตั้งมั่นสงบ เพียงอย่างเดียว นั้น ถ้าไม่เจริญ *วิปัสสนา* เมื่อออกจากสมาธินั้นแล้ว บางทีกิเลสแรงขึ้น เช่น ราคะ โทสะ แรงขึ้น เพราะเป็นจิตที่มีกำลัง แต่ไม่ได้ผ่อนปรนเอากิเลสออกไปบ้าง เมื่อจิตมีกำลังและมีกิเลสหนุนอยู่ กิเลสไม่ถูกผ่อนปรนออกเสียบ้าง เมื่อคราวประสบอารมณ์ที่เป็นเหตุยั่วราคะราคะก็เกิดแรง เมื่อประสบอารมณ์ที่ยั่วโทสะโทสะก็เกิดแรงแรงกว่าไม่ได้ทำสมาธิ ส่วนกายคตาสตินี้เจือวิปัสสนาไปในตัวด้วย ก็เป็นการผ่อนปรนกิเลสกองราคะออกไปได้บ้าง เพราะฉะนั้น เมื่อหัดเจริญไว้และออกจากสมาธิอันนี้แล้ว เมื่อถูกอารมณ์ที่เป็นเครื่องยั่วราคะมายั่วก็ไม่สู้เป็นอะไรมาก เพราะจิตใจเคยกำหนดอยู่ในความปฏิภาณ ก็ย่อมจะเห็นปฏิภาณได้ง่าย ฉะนั้น ในเวลาที่บวช พระอุปัชฌายะท่านจึงสอน *ตจปัญจกกรรมฐาน* คือยกขึ้นสอนเพียง ๕ ข้อ เกสา โลมา นขา ทนฺดา ตโจ สำหรับจะได้พิจารณาเป็นเครื่องมือในเวลาที่บวชอยู่ เมื่อมีกรรมฐานอันนี้คู้ใจอยู่ ก็จะประพุดตีพรหมจรรย์ได้เรียบร้อยดี ถ้าขาดกรรมฐานข้อนี้ พรหมจรรย์ก็จะเร้าร้อน เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนกรรมฐานข้อนี้ไว้ ตั้งแต่เมื่อบวช ก็ควรที่จะเจริญกายคตาสตินี้อีกข้อหนึ่งไปด้วย สำหรับวันนี้ก็ยุติเพียงเท่านี้

ธาตุปีพพะ

วิธีทำจิตใจให้เป็นสมาธิอีกข้อหนึ่งคือ *ธาตุกรรมฐาน* หรือที่เรียกว่า *ธาตุวัตถุทาน* การกำหนดธาตุ คำว่า *ธาตุ* นั้นแปลว่าทรงไว้ คล้ายกับคำว่า *ธัมมะ* มาใช้ในภาษาไทยในความหมายว่า ราก หรือ มูลราก ซึ่งหมายถึงต้นเดิม หรือหมายถึงส่วนที่คงที่ไม่ใช่ส่วนผสม เมื่อมาหมายอย่างนี้ ก็เลยมีความเห็นค่านธาตุในพระพุทธศาสนาว่า ยังไม่ได้เป็นธาตุแท้ เช่น ธาตุดิน ก็ไม่ใช่เป็นธาตุแท้ ธาตุน้ำ ก็ไม่ใช่เป็นธาตุแท้ ดังที่แยกได้ในทางวิทยาศาสตร์ แต่เมื่อก่อนนี้ก็มีแสดงสิ่งที่เรียกว่าธาตุแท้เป็นอย่าง ๆ ในบัดนี้สิ่งที่ว่าธาตุแท่นั้นก็ไม่ใช่เสียแล้ว เพราะทุก ๆ อย่าง วิทยาศาสตร์ในบัดนี้ ก็บอกว่ามาจากอะตอม (*Atom*) ซึ่งแยกออกไปได้เป็นส่วนประกอบต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ธาตุแท้ในทางโลกก็ยังไม่แน่นอน ยังเป็นแต่เพียงยุดิกันด้วยกำหนดคุณลักษณะอย่างหนึ่ง ๆ แล้วสมมติกันว่าเป็นธาตุอย่างหนึ่ง ๆ

ส่วนธาตุในทางพระพุทธศาสนานั้น มีความหมายถึงว่า คุณลักษณะอย่างหนึ่ง ๆ ที่เป็นที่สุดรวมสิ่งที่มีคุณลักษณะอย่างเดียวกันเข้าด้วยกัน และแสดงไว้ว่าในร่างกายอันนี้ประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม และในบางพระสูตรก็แสดงธาตุ ๕ คืออากาศธาตุ ธาตุอากาศ เพิ่มเข้าอีกหนึ่ง อะไรบ้างเป็นธาตุเหล่านี้ ท่านก็ชี้ไว้ สำหรับให้พิจารณา คือ

ในร่างกายอันนี้ เกสา ผม, โลมา ขน, นขา เล็บ, ทนฺตา ฟัน, ตโจ หน้, มัส เนื้อ, นหารู เอ็น, อฏฺจิ กระดูก, อฏฺจิมิณฺขฺ เยื่อในกระดูก, วฏฺกํ ไต, หทยํ หัวใจ, ยกนํ ตับ, กิโลมกํ พังผืด, ปิหํ ม้าม, ปปฺผาสํ ปอด, อนตฺ ใส้ใหญ่, อนตฺคณฺ ใส้รัดไส้, อุทฺริยํ อาหารใหม่, กริสํ อาหารเก่า และสิ่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะแข็งแข็ง เรียกว่า *ปฐวีธาตุ* ธาตุดิน คือเอาลักษณะแข็งแข็ง

ปิดตํ ดี คือน้ำดี, เสมหํ เสดด, ปุพฺโพ น้ำหนอง, โลหิตํ น้ำเลือด, เสโท น้ำเหลือง, เมโท มันข้น, อสฺสุ น้ำตา, วสา มันเหลว, เขโพ น้ำลาย, สิงฺฆานิกา น้ำมูก, ลลิกา ไชข้อ, มุตฺตํ มูตร และส่วนอื่น ๆ ที่มีลักษณะเอิบอาบเรียกว่า อาโปธาตุ ธาตุน้ำ นี้ก็เอาลักษณะที่เอิบอาบ

ส่วนไฟนั้นก็ ได้แก่ *เยน จ สนตฺตปฺปติ* ไฟทำให้ร่างกายอบอุ่น *เยน จ ชิริยติ* ไฟที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม *เยน ปริทฺยหติ* ไฟที่ทำให้ร่างกายเร่าร้อน *เยน อสิตปีต-
ชายิตสายิตฺ สมฺมา ปริณามํ คจฺจติ* ไฟที่ทำให้อาหารที่กินที่ดื่มที่เคี้ยวที่ลิ้ม ถึงความย่อย
ได้ และไฟอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดความร้อนขึ้น ก็เรียกว่าเป็น *เดโชธาตุ ธาตุไฟ*
นี้ก็เอาลักษณะที่เร่าร้อน หรือรุ่มร้อน

ส่วนที่เป็นลมนั้นก็ ได้แก่ *อุทฺทงฺคมา วาตา* ลมที่พัดขึ้นเบื้องบน *อโธคมา วาตา*
ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ *กุจฺฉิสยา วาตา* ลมที่อยู่ในท้อง คือในกระเพาะอาหาร *โกฏฺจสยา*
วาตา ลมที่อยู่ในไส้ *องคฺมยฺคานุสวาริโน วาตา* ลมที่พัดไปตลอดอวัยวะน้อยอวัยวะใหญ่
และ *อสฺสาโส* ลมหายใจเข้า *ปฺสฺสาโส* ลมหายใจออก หรือว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะ
พัดไหว เรียกว่า *วาโยธาตุ ธาตุลม* นี้ก็เอาลักษณะพัดไหว

อัสสาสะ นั้น ในวิสุทธิมรรคแสดงไว้ว่า ลมหายใจออก *ปัสสาสะ* แสดงไว้ว่า
ลมหายใจกลับ คือลมหายใจเข้า เพราะอธิบายว่า เด็กเมื่อคลอดออกมาจากครรภ์
มารดานั้นหายใจออกก่อน แล้วจึงหายใจเข้า และคำว่า *อัสสาสะ* นำหน้า *ปัสสาสะ*
เมื่อเป็นเช่นนี้ *อัสสาสะ* จึงได้แก่ลมหายใจออก ซึ่งเป็นลมหายใจครั้งแรกของเด็ก
และ *ปัสสาสะ* จึงเป็นหายใจเข้า แต่ก็มีอาจารย์อื่นแปลกลับกันว่า *อัสสาสะ* หายใจเข้า
ปัสสาสะ หายใจออก คราวนี้ถ้าจะพิจารณาว่าเด็กเมื่อคลอดออกมาที่แรกนั้น หายใจ
เข้าก่อนหรือหายใจออกก่อน อันนี้ก็ต้องศึกษาในทางแพทยศาสตร์ แต่ในทางปฏิบัตินั้น
ก็ไม่ถือเป็นสำคัญนัก ต้องการให้กำหนดก็แล้วกัน คือให้รู้ของจริงในปัจจุบัน หายใจ
เข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ ส่วนศัพท์ที่เป็นสมมติบัญญัตินั้น ก็สุดแต่จะใช้ ถ้าต้องการ
จะรู้ว่าความจริงเป็นอย่างไร ก็ต้องไปค้นทางตำราแพทย์ หรือไปถามแพทย์ดูอีกทางหนึ่ง

ส่วนอากาศนั้นก็ ได้แก่ *กณฺณจฺฉิทฺทํ* ช่องหู *นาสจฺฉิทฺทํ* ช่องจมูก *มุขฉิทฺทํ*
ช่องปาก *เยน อสิตปีตชายิตสายิตฺ อชฺโฆหฺรติ* ช่องที่อาหารที่กินที่ดื่มที่เคี้ยวที่ลิ้มกลืน
ผ่านลงไป *ยตฺถ อสิตปีตชายิตสายิตฺ ติฏฺจติ* ช่องที่อาหารที่กินที่ดื่มที่เคี้ยวที่ลิ้มตั้งอยู่
และ *เยน จ อสิตปีตชายิตสายิตฺ อโธภาคา นิฏฺขมติ* ช่องที่อาหารที่กินที่ดื่มที่เคี้ยวที่
ลิ้มออกไปภายนอก หรือว่าช่องว่างอย่างใดอย่างหนึ่งเรียกว่า *อากาศธาตุ* นี้ก็เอาลักษณะ
ที่เป็นช่องว่าง

การจัดธาตุและระบುವัยวะ ระบุลักษณะที่เป็นธาตุดังกล่าวนี้ แสดงตามที่ท่านจัดไว้ในพระคัมภีร์ แสดงความรู้ในทางกายวิภาคที่จะพึงหยิบยกมาเป็นทางพิจารณาทำธาตุกรรมฐาน ในบัดนี้ ถ้าผู้ที่รู้วิชาแพทย์ วิชากายวิภาค จะมาจัดระบุขึ้นตามในตำราปัจจุบัน ก็อาจจะได้ความละเอียดพิสดารขึ้นอีก แต่ก็ยังไม่มีใครทำ ถ้าผู้ที่เรียนแพทย์มาทำขึ้นได้ จัดตามตำราแพทย์ในปัจจุบันได้ก็จะดีเหมือนกัน

ในร่างกายอันนี้ เมื่อไม่พิจารณาแยกธาตุ ดูรวม ๆ กันอยู่ ก็เป็นก้อนเป็นแห่ง เป็นที่ยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน และเมื่อยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตนก็มีเรื่องกระวนกระวายต่าง ๆ สืบเนื่องกันไป เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้พิจารณาแยกธาตุ คือดูลงไปว่า ก้อนที่เรายึดถือกันว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น มีอะไรบ้างและตัวตนอยู่ที่ไหน เมื่อเป็นเช่นนั้น แยกออกไปทีละส่วน ก็จะพบว่า เป็นธาตุดินบ้าง เป็นธาตุน้ำบ้าง เป็นธาตุไฟบ้าง เป็นธาตุลมบ้าง เป็นธาตุอากาศบ้าง ในทางสรีรศาสตร์ปัจจุบันนี้ก็มีแสดงไว้ว่า ช่องว่างในร่างกายมนุษย์นี้มากมาย ถ้าหากว่าจะยุบให้เป็นก้อนเข้าจริง ๆ โดยไม่ห้ามช่องว่างเลย ตัวมนุษย์เราก็จะเล็กเหลือชนิดเดียว ผู้ที่เห็นว่าเท่าขนาดหัวไม้ขีด จะเป็นอย่างนั้นหรือไม่ก็ตาม แต่เมื่อพิจารณาดูย่อมจะรู้สึก ว่า ช่องว่างในตัวเรานี้มากมายเหลือเกินดูด้วยกล้องจึงจะรู้สึก ยิ่งกล้องนั้นละเอียดเท่าไร ก็ยิ่งจะเห็นโพรงในร่างกายเรามากขึ้นเท่านั้น คราวนี้มาพิจารณาดู ถ้าสมมติว่า หยิบออกไปวางเสียทีละอย่าง หยิบเอาธาตุดินไปเสียก่อน แล้วหยิบเอาธาตุน้ำออกไป หยิบเอาธาตุไฟออกไป หยิบเอาธาตุลมออกไป ก็เหลือแต่อากาศคือช่องว่าง ๆ อยู่เท่านั้น เดิมก่อนที่จะมาเป็นร่างกายอันนี้ก็ เป็นอากาศธาตุอยู่ เมื่อธาตุทั้งหลายมาประกอบกันเข้าเป็นสังขาร จึงได้เป็นร่างกายอันนี้ และเมื่อธาตุทั้งหลายเหล่านี้แยกออกไป ก็มาเป็นอากาศธาตุคือเป็นช่องว่างตามเดิม การกำหนดธาตุดังกล่าวมานี้ จะเห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ ก็จะทำให้เห็นความว่างเปล่าจากตัวจากตน เพราะสิ่งที่ยึดถือว่าเป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นตัวเป็นตนนั้น เมื่อแยกออกไปแล้วก็พบแต่ว่าเป็นธาตุทั้งนั้น ถ้าจะแยกอย่างในสมัยปัจจุบันนี้ก็ถือว่าแยกออกไป ๆ ก็เป็นอะตอม (Atom) ทั้งหมดบรรจุอยู่ในอากาศธาตุคือช่องว่าง เมื่อแยกอะตอม ออกไปอีกทีหนึ่ง ก็เหลือแต่อากาศธาตุคือช่องว่าง นี้เรียกว่าเป็นธาตุกรรมฐาน ทำให้เกิดสมาธิคือความสงบ ตั้งมั่นด้วย และแถบวิปัสสนาปัญญาให้เห็นแจ้งด้วย เพราะทำให้เห็นความเป็นอนัตตาประกอบไปด้วยกัน ในวันนี้ก็ยุติเพียงเท่านี้

นวสีวธิกำปพะ

ได้แสดงวิธีปฏิบัติมาแล้ว เรื่องการทำอานาปานสติ การทำสัมพัชฌัญเในอิริยาบถใหญ่ ในอิริยาบถน้อย และกายคตาสติ สติที่ระลึกไปในกายตามอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ที่นับเป็นปฐวีธาตุและอาโปธาตุ กับได้แสดงธาตุวัตถาน กำหนดธาตุหรือว่าธาตุกรรมฐาน ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น พิจารณากายที่ยังมีชีวิตคือกายที่ยังมีลมหายใจ เคลื่อนไหวอิริยาบถต่าง ๆ ได้ มีอาการของกายต่าง ๆ ยังทำงานได้ตามหน้าที่ ธาตุต่าง ๆ ก็ยังรวมกันอยู่เป็นอุปาทินนะคือมีใจครอง คราวนี้เมื่อธาตุต่าง ๆ แดกสลาย หยุดหายใจ หยุดเคลื่อนไหวอิริยาบถต่าง ๆ อาการต่าง ๆ ของกายหยุดทำหน้าที่ ร่างกายนี้ก็กลายเป็นศพ ฉะนั้น จึงมีวิธีสอนให้พิจารณาศพ ศพที่ตายแล้วจริง ๆ ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า นำมาพิจารณาเทียบกับกายนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *อสุภะ* หรือ *อสุภ* แปลว่าไม่งาม ในที่อื่นว่าไว้ ๑๐ แต่ในสติปัฏฐานจำแนกไว้ ๙ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ พิจารณาศพที่ตายที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ตายวันหนึ่ง สองวัน สามวัน ขึ้นพอง มีสีเขียวน่าเกลียด มีน้ำหนองไหล แล้วเทียบเข้ามาที่ร่างกายอันนี้ว่า ก็จะเป็นเช่นเดียวกัน

หมวดที่ ๒ พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้านั้น ที่ถูกสัตว์ทั้งหลายกัดกิน คือ ถูกกา ถูกแร้ง ถูกนกตะกอลุม ถูกสุนัข ถูกสุนัขจิ้งจอกกัดกิน ถูกปาดชาติต่าง ๆ กัดกิน แล้วน้อมเข้ามาว่า กายอันนี้ก็จะต้องเป็นฉนั้น

หมวดที่ ๓ พิจารณาศพที่ทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นเครื่องกระดูก มีเนื้อ มีเลือด มีเส้นเอ็นรึงรัด แล้วก็น้อมเข้ามาเทียบกับกายนี้ว่าจะต้องเป็นฉนั้น

หมวดที่ ๔ พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงร่างกระดูก ไม่มีเนื้อแต่ว่ายังเป็นเลือด ยังมีเส้นเอ็นรึงรัด แล้วก็น้อมเข้ามาเทียบกับกายอันนี้ว่าจะต้องเป็นฉนั้น

หมวดที่ ๕ พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงร่างกระดูก มีเนื้อและเลือดหมดสิ้นไป แต่ว่าโครงกระดูกนั้นยังมีเส้นเอ็นรัดให้คุมกันอยู่กับร่าง แล้วก็ได้นำมาเทียบกับกายอันนี้ว่าจะต้องเป็นฉนั้น

หมวดที่ ๖ พิจารณาศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า เป็นโครงร่างกระดูกที่ไม่มีเส้นเอ็นรัดรั้ง กลายเป็นกระดูกที่กระจัดกระจายเรียราด กระดูกมือก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกเข่าก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกขาาก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกสะเอวก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกสันหลังก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกซี่โครงก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกอกก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกแขนก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกหัวไหล่ก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกคอก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกคางก็หลุดไปทางหนึ่ง กระดูกฟันก็หลุดไปทางหนึ่ง จนถึงกระดูกศีรษะก็หลุดไปอีกทางหนึ่ง เรียดกระจัดกระจายแล้วนำมาเทียบกับกายอันนี้ว่าจะต้องเป็นฉนั้น

หมวดที่ ๗ พิจารณากระดูกที่หล่นเรียราดอยู่ในป่าช้านั้น มีสีขาว มีสีแสงเหมือนสีสังข์นำมาเทียบกับกายอันนี้ว่าจะต้องเป็นฉนั้น

หมวดที่ ๘ พิจารณากระดูกที่เรียราดอยู่ในป่าช้านั้น ซึ่งรวมอยู่เป็นกอง ๆ เป็นส่วน ๆ มีอายุพ้นหนึ่งปีออกไป และพิจารณาเทียบกับกายอันนี้ว่าจะต้องเป็นฉนั้น

หมวดที่ ๙ ก็พิจารณากระดูกเหล่านั้น ที่เป็นกระดูกปนละเอียด สิ้นรูปร่าง สิ้นสมมติบัญญัติว่าเป็นกระดูก หมดสิ้นไป แล้วนำมาเทียบกับกายอันนี้ว่าจะต้องเป็นฉนั้น

รวมเป็นนวสวิตกัปปพะ ข้อที่ว่าศพในป่าช้า ๙ ข้อ พิจารณาตั้งแต่เป็นศพตายใหม่ ๆ จนถึงกระดูกยุบ เป็นอันว่าหมดสิ้นไป ร่างกายอันเดิมนี่ก็ไม่มี มีแต่อากาศธาตุ ช่องว่างหรือที่ว่างเปล่าไปทั้งนั้น แต่ครั้งเมื่อก่อเกิดร่างกายอันนี้ขึ้นมา ก็มาเป็นสิ่งหนึ่ง แล้วในที่สุด สิ่งต่าง ๆ ที่มาก่อขึ้นนั้นก็สลายไปหมด กลับเป็นไม่มี ความที่เคยเปลือยที่อยู่นั้นก็สิ้นไป ก็กลับเป็นที่ว่างเป็นอากาศธาตุไปตามเดิม ไม่มีอะไรตามที่กล่าวมานี้ เป็นวิधिพิจารณาภายในกาย อันเรียกว่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ที่ตั้งที่ปรากฏของสติที่ใช้เป็นอนุปัสสนา คือดูตามไปซึ่งภายในกาย คำว่าในกายเป็น

คำรวม หมายถึงว่าในกายทั้งหมด แต่ว่าในกายทั้งหมดนี้มีส่วนต่าง ๆ อยู่มาก ก็จะต้องดูไปที่ละอย่าง จะยกส่วนไหนขึ้นมาพิจารณาก็ได้

เพราะฉะนั้น ท่านจึงว่า พิจารณากายในกาย คือพิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่นว่าลมหายใจเข้า-ออก หรืออริยาบถเป็นต้น แต่ก็พิจารณาอยู่ในกายอันนี้ จะพิจารณา กายในเวทนา ในจิต ในธรรมก็ไม่ได้ เมื่อจะพิจารณากายก็ต้องพิจารณาในกาย หรือ ว่าที่กายอันนี้ พิจารณากายในบ้าง กายนอกบ้าง ภายในก็คือที่กายของตน กายนอก ก็คือที่กายของผู้อื่น แต่ว่าที่กายของผู้อื่นนั้น ก็เป็นแต่เพียงเทียบเคียงว่ากายของเรา ฉันทใด ของผู้อื่นก็ฉันทนั้น ไม่ใช่ทำให้ไปจ้องพิจารณาที่ตัวเขาจริง ๆ ถ้าไปจ้องเขาอย่างนั้น บางทีจะกลับเกิดกิเลสขึ้นอีก แต่ว่าอีกอย่างหนึ่งก็หมายความว่าภายใน ก็คือที่เป็นส่วน ละเอียด กายนอกก็คือที่เป็นส่วนหยาบ ภายในที่เป็นส่วนละเอียดนั้น ก็คือ กำหนด ให้เป็นนิมิตที่กำหนดขึ้นที่ใจของตัว ส่วนกายนอกนั้นก็คือกายที่เป็นส่วนหยาบ ที่เป็น ตัวกายจริง ๆ ที่แรกก็ต้องหยาบก่อน จะเรียกว่ากายนอกก็ได้ เช่นกำหนดลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ก็ต้องกำหนดที่ลมหายใจจริง ๆ เช่นกำหนดที่ปลายดั่งจุมุกหรือที่ริม ฝีปากบน ซึ่งเป็นจุดที่ลมหายใจผ่านเมื่อเข้าและเมื่อออก แต่ว่าครั้นลมละเอียด เข้า ๆ ก็มากำหนดนิมิตขึ้นที่จิต เปรียบเหมือนอย่างว่า เมื่อตีระฆัง เสียงระฆังก็ดัง ก็กำหนดเสียงระฆังนั้น ครั้นเสียงระฆังนั้นเงียบไปแล้ว ก็กำหนดนิมิตของเสียงระฆัง นั้น เสียงระฆังจริง ๆ นั้นเงียบไปแล้ว แต่ว่านิมิตของเสียงระฆังในใจ ยังไม่เงียบ ยังกำหนดอยู่ เสียงระฆังจริง ๆ นั้นเรียกว่าเป็นกายนอก แต่ว่านิมิตของเสียงระฆังที่ อยู่ในใจเรียกว่าเป็นภายใน ลมหายใจก็เหมือนกัน ลมหายใจจริง ๆ ที่กำหนดในตอนแรก เรียกว่าเป็นกายนอก แต่ว่านิมิตของลมหายใจที่เป็นในจิตเรียกว่าเป็นภายใน นี้ก็เรียกว่าเป็นกายนอกภายในอีกอย่างหนึ่ง

ข้ออื่น ๆ ก็เหมือนกัน และท่านให้พิจารณาทั้งภายในทั้งภายนอกให้ตรงกัน และก็ให้พิจารณาทั้งเกิดทั้งดับด้วย เรื่องของเกิดดับนี้ เมื่อสติกำหนดอยู่ที่กายดังกล่าว มานี้ ความเกิดก็จะปรากฏขึ้น ความดับก็จะปรากฏขึ้น อย่างเช่นลมหายใจ หายใจเข้ามา หายใจออกไป นี้ก็เกิดดับกันหนหนึ่ง และก็เกิดก็ดับกันทุก ๆ ขณะที่ยังหายใจเข้าหายใจ

ออก อิริยาบถต่าง ๆ ก็เหมือนกัน เมื่อเดินอยู่ หยุดเดิน ยืน อากาการเดินนั้นก็ดับ และ
เมื่อยืน เลิกยืนมานั่ง อากาการยืนก็ดับมาเป็นนั่ง ก็เกิดดับกันอยู่ดังนี้ จนกว่าชีวิตดับ
เป็นศพ เมื่อเป็นศพแล้ว ศพนั้นก็จะต้องแตกสลายจนเป็นกระดูกละเอียดปน ก็เป็น
อันว่าดับไปหมด แต่ว่าการพิจารณานั้น ก็จะต้องยกขึ้นมาเป็นอารมณ์ของจิตเพื่อ
เป็นที่ตั้งของสติ เพื่อเป็นที่ตั้งของความรู้ ในขั้นนี้ยังไม่ปล่อยให้ว่างไปหมด ยังต้อง
กำหนดให้เป็นอารมณ์ไว้ในจิต แต่ว่าก็ให้กำหนดสักแต่เป็นที่ตั้งของสติและเป็นที่รู้
เท่านั้นไม่ให้เกิดความยึดถืออะไร ๆ ขึ้นได้ และระวังไม่ให้เกิดความยินดียินร้ายอะไร
ขึ้นได้ เมื่อปฏิบัติดังนี้ ก็ชื่อว่าได้ทำกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน แต่ในขั้นที่ปฏิบัตินั้น
ก็ไม่ใช่ว่าหมายความว่าพิจารณารวดเดียวไปทุกประการ เพียงข้อใดข้อหนึ่งที่ตนชอบ
ที่ตนพอใจ ซึ่งเป็นสัปปายะของตัวก็ใช้ได้ และเมื่อทำใจให้เป็นสมาธิได้แล้ว จะยกย้าย
ไปอย่างอื่นก็เห็นง่ายเข้าเห็นชัดเข้า ในวันนี้ก็จบเพียงเท่านี้

เวทนาหุปีสสนา จิตตานุปีสสนา

แสดงวิธีปฏิบัติสืบต่อไป การตั้งสติไปในกายดังกล่าวมาโดยลำดับนั้น เมื่อนั่งปฏิบัติก็อาจจะรู้สึกไม่สบาย เช่นว่าเมื่อยขบ เหนื่อยหน่าย ทำให้กระสับกระส่าย เพราะถ้าไม่คุ้นเคยปฏิบัติ เริ่มปฏิบัติทีแรกจะรู้สึกเช่นนั้น ไม่สบาย ไม่สนุกสนาน เหมือนอย่างการปล่อยให้เฟลิดเฟลินไปทางอื่น เช่นดูภาพวิวที่สวยงาม ฟังวิทยุ ดูหนังสือหรืออะไรทำนองนั้น แต่ว่าเมื่อได้ลองควบคุมใจให้สงบอยู่ในอารมณ์ที่ตั้ง มีความคุ้นเคยเข้าโดยลำดับ ก็จะได้รับความสุขในการปฏิบัติ และเมื่อได้รับความสุขในการปฏิบัติ นั้น ก็จะเริ่มได้รสของสมาธิและก็จะรู้สึกถึงความสุขที่ได้รับจากความสงบนั้น ละเอียด ประณีตยิ่งกว่าความสุขอันเกี่ยวแก่รูป เสียง กลิ่น รส ดังที่กล่าวมา ฉะนั้น เมื่อรู้สึกสบายหรือไม่สบายอย่างไร ก็ให้ตั้งสติกำหนดรู้ เรียกว่าเลื่อนเข้ามารู้เวทนา คือความเสวยอารมณ์ เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เมื่อเลื่อนเข้ามาดูเวทนาดังนี้ จะพบว่าในตนของเรานี้ก็เต็มไปด้วยเวทนา และเวทนานี้เอง เป็นต้นเหตุอันหนึ่ง ที่จะทำให้จิตใจเป็นอย่างไรร.

เวทนา ที่กำหนดดูนี้ ก็คือที่เวทนาตัวจริงที่ประสบอยู่ ในขณะที่นั่งปฏิบัติอยู่ ถ้ารู้สึกว่ามีความสุข ก็ให้รู้ว่านี่เป็น สุขเวทนา ถ้ารู้สึกว่ามีความทุกข์ ก็ให้รู้ว่านี่เป็น ทุกขเวทนา ถ้าเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ให้รู้ว่านี่เป็น อทุกขมสุขเวทนา

และแม้ว่าเป็นสุขเวทนา ก็ต้องให้รู้ว่าเป็นสามิส หรือว่าเป็นนิรามิส เช่นว่า ในขณะที่กำลังนั่งทำสมาธิอยู่ สติหลุดออกไปนึกถึง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่

นำใคร่นำปรารถนานำพอใจ แล้วเกิดเป็นสุขขึ้น นี่ก็ให้รู้ว่านี่สุขอย่างนี้เป็นสามีสสุข
สุขที่เกิดจากอามิส ที่มีอามิส แต่ถ้าเป็นความสุขที่เกิดจากความสงบเกิดจากสมาธิ
นี่ก็เป็น นิรามิสสุข สุขที่ไม่มีอามิส

ทุกข์ก็เหมือนกัน ถ้าขณะที่นั่งอยู่ได้รับความทุกข์ เช่นว่าเมื่อยขบ ถูกยุงกัด
กระสับกระส่ายต่าง ๆ นี่ก็จัดว่าเป็นพวกสามีสทุกข์ ทุกข์ที่มีอามิสทั้งนั้น เพราะเกี่ยวแก่
รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ถ้าเป็นทุกข์ที่เกิดจากความยังไม่ได้ ไม่ถึงสมาธิ ต้องการ
จะให้ได้ให้ถึง ก็ยังไม่ได้ไม่ถึง มีความทุกข์ เพราะเหตุนี้ ก็จัดว่าเป็นนิรามิสทุกข์
ทุกข์ที่ไม่มีอามิส

อทุกข์มสุขก็เหมือนกัน ถ้าว่าเฉย ๆ ไป เพราะความคุ้นอันเกี่ยวแก่รูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะข้างนอก นั่นก็เป็นสามีส มีอามิส แต่ว่าถ้าเกี่ยวข้องกับอุเบกขาภายใน
จิต ที่เกิดจากสมาธิ นี่ก็เป็นนิรามิส ไม่มีอามิส

ในขั้นปฏิบัตินั้น ทุกข์จะละไปได้ก็ด้วยสุข คือเมื่อที่แรกก็มีทุกข์ ในการปฏิบัติ
ดังกล่าว แต่เมื่อการปฏิบัตินั้นได้ประสบผลเข้าบ้าง ก็มีความสุข ทุกข์ก็หายไป คราวนี้
เมื่อจิตละเอียดเข้า สุขก็หายไป เหลือแต่อุเบกขา ซึ่งเป็นอทุกข์มสุข เพราะฉะนั้น
ในขั้นปฏิบัตินั้น อทุกข์มสุขเป็นขั้นสูง การที่ตั้งสติพิจารณาให้รู้ดังนี้เรียกว่า เวทนา-
นุปัตสสนา

คราวนี้ ที่เวทนาจะเป็นอย่างไรนั้น ถ้าจิตไม่เป็นไปอย่างนั้น ก็ไม่เป็นอะไร
แต่ว่าโดยปกติเวทนามักจะชักจิตใจให้เป็นไปอย่างหนึ่ง คือว่าเมื่อมีสุขเวทนามากก็ชักให้จิต
มีราคะ ความติดความยินดี ความกำหนด ทุกขเวทนามากก็ชักจิตใจให้มีโทสะ คือความไม่ชอบ
ความหงุดหงิด ความรำคาญ ความขัดเคือง อทุกข์มสุขเวทนามากก็ชักจิตใจให้มีโมหะ คือ
ความหลง สยบติดอยู่ เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาให้ละเอียดเข้ามาอีกก็ต้องมาดูที่จิต

จิตมีราคะหรือไม่มีราคะก็ให้รู้

จิตมีโทสะหรือไม่มีโทสะก็ให้รู้

จิตมีโมหะหรือไม่มีโมหะก็ให้รู้

นอกจากนี้ก็ให้รู้อาการของจิตปลีกย่อยที่ประกอบอยู่กับหัวข้อทั้ง ๓ นี้ คือว่า

จิตหดหู่หรือฟุ้งซ่านก็ให้รู้

จิตที่กว้างขวางหรือคับแคบก็ให้รู้

จิตที่ยิ่งหรือไม่ยิ่งก็ให้รู้

จิตที่ตั้งมั่นหรือไม่ตั้งมั่นก็ให้รู้

จิตที่หลุดพ้นหรือไม่หลุดพ้นก็ให้รู้

โดยปกตินั้น เมื่อจิตมีราคะ โทสะ โมหะ ก็เป็นจิตที่หดหู่หรือฟุ้งซ่าน เป็นจิตที่คับแคบ เป็นจิตที่ไม่ตั้งมั่น เป็นจิตที่ไม่หลุดพ้น แต่ถ้าจิตปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ก็เป็นจิตที่กว้างขวาง เป็นจิตที่ยิ่ง เป็นจิตที่ตั้งมั่น เป็นจิตที่หลุดพ้น คอยดูจิตของตนว่าเป็นอย่างไร การที่ตั้งสติกำหนดจิตดังกล่าวมานี้ เรียกว่าเป็น *จิตตานุปัสสนา*

ในขั้นแรกก็ตั้งสติกำหนดกายในกาย ต่อมาก็กำหนดเวทนาในเวทนา เพื่อจะได้ดูให้ใกล้ชิดเข้ามา เพราะเวทนานี้เป็นตัวร้าย ที่จะคอยทำลายการปฏิบัติ ถ้าไม่ดูให้ดีแล้วก็จะทำลายสมาธิ และเมื่อจะดูให้ละเอียดเข้ามาอีก ก็ให้ดูจิต เพราะว่าสำคัญอยู่ที่จิตนี้เอง แปลว่าดูให้ใกล้ชิดเข้ามาที่สุด

ในการปฏิบัติทั้ง ๓ ขั้นที่กล่าวมานี้ ถ้าในขั้นฝึกหัดตรวจเรื่อย ๆ มา ตรวจกายเรื่อย ๆ มา ตรวจเวทนาเรื่อย ๆ มา ตรวจจิตเรื่อย ๆ มา คล้ายกับที่เราอพยพเข้าไปอยู่กุฏิใหม่ก็เดินดูเสียให้ทั่ว อะไรอยู่ที่ไหนบ้าง กว้างขวางเท่าไร แต่ว่าเวลาที่เราจะพักจริง ๆ นั้น เราก็พักอยู่เพียงแห่งเดียว เช่นว่าจะนอนก็ตั้งเตียงนอนแห่งเดียว ไม่ใช่ว่าเดินไปรอบ ๆ อยู่วันยังค่ำคืนยังรุ่ง ก็เป็นอันว่าไม่ต้องพักกันเท่านั้น เพราะฉะนั้น ถึงเวลาที่พักจริง ๆ นั้น เราพักอยู่เพียงแห่งเดียว นี้ก็เหมือนกัน เราก็พักอยู่เพียงแห่งเดียว คือว่าถ้าชอบอานาปานสติ ก็พักอยู่ที่อานาปานสติเท่านั้น เป็นแต่เพียงว่าคอยดูเอาไว้ มีเวทนาอะไรโผล่เข้ามาจะขัดขวางก็ให้รู้ มีจิตอะไรโผล่เข้ามาก็ให้รู้ แล้วก็ประทับประคองอยู่เพียงแห่งเดียวนั้นให้แน่นแน่วต่อนั้นแหละ การปฏิบัติจึงจะดำเนิน ในวันนี้ก็ยุติเพียงเท่านี้

ธัมมานุปัสสนา

นิวรรณ์ ชั้นธ อายตนะ

วันนี้ จะอบรมธรรมปฏิบัติในหมวดธรรม การตั้งสติกำหนดใจให้เป็นสมาธิ นั้นในสติปัฏฐานให้รวมใจมากำหนดที่กายอันนี้ ตรวจดูส่วนต่าง ๆ ที่กายอันนี้ เหมือนดังที่ได้อธิบายแล้ว แต่ก็เป็นการตรวจดูทั่ว ๆ ไป เหมือนอย่างเข้าไปในบ้านแห่งหนึ่ง ก็ตรวจดูในบ้านนั้นทั่ว ๆ ไป แต่การที่จะนั่งพักนอนพักในบ้านเพียงแห่งเดียว ชอบใจจะนั่งพักนอนพักที่ไหนก็นั่งพักนอนพักที่นั่น ในกายอันนี้ก็เหมือนกัน เมื่อตรวจดูทั่ว ๆ ไปแล้ว จะนั่งที่ไหน ก็กำหนดเอาไว้จุดหนึ่ง แต่ให้อยู่ภายในกายอันนี้ เช่น กำหนดลมหายใจเข้า กำหนดลมหายใจออก ด้วยตั้ง นิमित คือที่กำหนดไว้ เช่น ริมฝีปากเบื่องบนหรือปลายกระพุ้งจมูก ซึ่งเป็นที่ลมกระทบดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อรู้สึกเวทนาอย่างใดก็ให้รู้ เช่นว่าเมื่อได้รับทุกขเวทนา เช่นถูกยุงกัดหรือว่าร้อน หรือว่าส่งใจนึกออกไปข้างนอก ในเรื่องทำให้เป็นทุกข์ ก็ให้รู้แล้วก็ต้องให้รู้ด้วยว่ามีอะไรเป็นเครื่องล่อให้เกิดเวทนาอันนั้น และเมื่อไม่แพ้ทุกขเวทนา ยังตั้งใจไว้มันต่อไป ทุกขเวทนามีจะค่อย ๆ สงบไป คราวนี้เมื่อได้รับสุขเวทนา คือความสบาย ก็ต้องให้รู้และก็ต้องให้รู้ด้วยว่าอะไรมาเป็นเครื่องล่อสุขเวทนา เช่นว่าได้รับลมเย็นหรือบางทีใจแล่นออกไปข้างนอก ไปพบอารมณ์ที่น่ายินดี ก็เกิดความยินดีขึ้น เมื่อคอยรู้เวทนาอยู่อย่างนี้ เวทนาที่เครื่องล่อข้างนอกก็จะน้อยลง ใจก็จะสงบเข้า ๆ จนถึงสงบมาก ก็จะได้รับที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ที่เรียกว่าเป็นอุเบกขานี้ก็เหมือนกัน บางทีเฉย ๆ ด้วยโมหะ ก็ต้องให้รู้

ว่าความโง่งนเองมาทำให้เฉย ๆ แต่เมื่อปฏิบัติตั้งจิตให้มันต่อไปจนเกิดความรู้สึกเป็นอุเบกขาเพราะจิตสงบนั้นแหละเรียกว่าเป็นอันเจริญการปฏิบัติสูงขึ้น

คราวนี้ก็ต้องให้ดูเข้ามาถึงจิตใจ จิตใจเป็นอย่างใดก็ต้องให้รู้ และจิตใจนั้นเป็นฝ่ายที่เป็นกิเลส ก็เนื่องมาจากเวทนานั้นเอง สุขเวทนาก็มาปรุงให้จิตมีราคะ ทุกขเวทนา มาปรุงให้จิตมีโทสะ อทุกขมสุขเวทนา มาปรุงให้จิตมีโมหะ แต่ว่าถ้าคอยดูให้รู้อยู่ เวทนามาก็ปรุงจิตไม่ได้ จิตก็ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ดังนี้ เป็นต้น ก็ต้องกำหนดดูให้รู้

แต่ถ้าเพียงเท่านี้จิตกับกิเลสก็ยังเนื่องกัน ฉะนั้น ก็ต้องกำหนดให้ลึกซึ่งเข้าไปอีกชั้นหนึ่ง คือให้ดูเฉพาะกิเลส คือภาวะในจิตว่าเป็นอย่างไร ไม่ต้องคำนึงถึงตัวจิต แต่ดูภาวะในจิต *กามฉันท* มีหรือไม่ *พยาบาท* มีหรือไม่ *ถิ่นมิทธะ* ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม มีหรือไม่ *อุทธัจจกุกกุจะ* ความฟุ้งซ่านรำคาญมีหรือไม่ *วิจิกิจฉา* ความเคลือบแคลงสงสัยมีหรือไม่ เมื่อทำสมาธิตั้งจิตกำหนดลมหายใจดังกล่าวแล้วอยู่ ถ้าสติกำหนดมันคงนิรวรณก็ไม่มีโอกาส แต่ว่าถ้าจิตแลบออกไป ก็ต้องคอยดูให้รู้ใจว่า *กามฉันท* เข้ามาหรือเปล่า *พยาบาท* เข้ามาหรือเปล่า เป็นต้น บางที*กามฉันท* สงบ *พยาบาท* สงบ แต่ก็ยังมีล่อแหลมอยู่อีก ๒ คือ ง่วงกับฟุ้งซ่าน ถ้ากำหนดสติไม่ตั้งมั่น ใจก็ฟุ้งออกไป นี่ก็ให้รู้แล้วก็ชักเข้ามา เมื่อชักเข้ามา จิตสงบ บางทีง่วง เพราะว่าความง่วงกับความสงบใกล้เคียงกัน ก็ต้องให้รู้ให้ตื่นอยู่ อย่าให้หลับ อย่าให้เผลอไผล บางทีใจตื่นอยู่ด้วยสติและด้วยรู้ แต่ก็ไม่เห็นจะได้จะถึงอะไร ก็สงสัยจะไม่มีผลระมัง หรือว่าอะไรจะมาปรากฏต่อไป ก็คิดสงสัยไปดังนี้ ก็เป็นอันตรายแก่สมาธิ ฉะนั้น ก็ต้องอย่าสงสัย หน้าที่ก็คือว่าดำเนินการปฏิบัติต่อไป และผลของการปฏิบัติก็จะมาปรากฏขึ้นเอง การที่คอยกำหนดให้รู้ทันนิรวรณและคอยระงับนิรวรณดังกล่าวมานี้ เป็นการเลื่อนการปฏิบัติขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เข้าในหมวดธรรม.

แต่ว่าก็ควรจะต้องไปอีกว่า *นิรวรณ* นั้นเดินเข้ามาทางไหน อาศัยอะไร *นิรวรณ* นั้นอาศัย *เบญจขันธ์* เข้ามา คืออาศัยรูป อาศัยเวทนา อาศัยสัญญา อาศัยสังขาร อาศัยวิญญาณ รูปก็คือรูปกายที่ประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๔ เป็น *มหาภูตรูป* และประกอบด้วย *อุปาทายรูป* รูปอาศัย รวมกันเป็นรูปกาย เวทนามก็คือความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข สัญญานก็คือความจำได้หมายรู้ สังขารก็คือความคิดปรุงหรือ

ความปรุงคิด วิญญาณก็คือความรู้สึกเห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้องสิ่งที่กายถูกต้อง และได้รู้เรื่องราวรูปเรื่องเสียงเป็นต้นในอดีต ที่ได้ประสบพบ ผ่านมาแล้ว เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้เป็นนามธรรม รวมเรียกว่า นามรูป นามรูปอันนี้เป็นที่อาศัยเกิดของกิเลส ถ้าไม่มีนามรูป กิเลสก็ไม่มีที่อาศัยเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ก็ต้องดูให้รู้ที่อาศัยเท่ากับว่าให้รู้บ้านของกิเลส

คราวนี้เมื่อรู้บ้านของกิเลสแล้ว ก็ต้องรู้ประตูบ้าน บ้านนั้นหากว่าปิดประตู หน้าต่างหมด อะไรก็เข้ามาไม่ได้ แต่ว่าเมื่อเปิดประตูหน้าต่างทิ้งไว้ กิเลสจึงจะเข้ามาได้ เพราะฉะนั้น เมื่อรู้จักบ้านของกิเลสคือเบญจขันธ์ อันได้แก่นามรูปนี้แล้ว ก็ต้องรู้ประตู หน้าต่างของบ้าน ซึ่งเป็นทางเข้าของกิเลสด้วย ก็ได้แก่อายตนะภายใน ๖ ซึ่งเป็นตัว ทวาร ๖ ก็ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะ ทั้ง ๖ นี้เรียกว่าทวารก็ได้ คือเป็น ประตูสำหรับอารมณ์เข้ามา อารมณ์ก็คืออายตนะภายนอก ๖ อันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมะ คือเรื่อง เมื่อเรียกคู่กับอายตนะภายใน ก็เรียกว่าอายตนะ ภายนอก แต่เมื่อเรียกคู่กับทวารก็เรียกว่าอารมณ์ จะเรียกอย่างไรก็ได้ อายตนะ ภายในก็ดี ทวารก็ดี ก็เป็นอันเดียวกัน อายตนะภายนอกก็ดี อารมณ์ก็ดี ก็หมายความ ถึงอันเดียวกัน อารมณ์เป็นสิ่งที่เข้ามา ทวารเป็นประตูเข้า เบญจขันธ์นั้นเป็นบ้าน จิตก็เท่ากับว่าเป็นเจ้าของบ้านที่อยู่ข้างใน อารมณ์ที่เข้ามานั้น โดยปกติก็เข้ามาเป็น สงโยชน์ คือมาผูกมัดตรึงจิตไว้ เมื่อมาผูกมัดตรึงจิตไว้ จึงได้เกิดเป็นนิเวศน์ขึ้น ถ้าหากว่า อารมณ์ไม่เข้ามาผูกจิต นิเวศน์ก็ไม่เกิด เพราะฉะนั้น จิตต้องรู้จักว่าเป็นบ้านอาศัย ของกิเลส นี่เป็นทวารคือประตูบ้านสำหรับกิเลสจะเข้ามา และนี่เป็นอารมณ์คือเป็นสิ่งที่ เข้า ถ้ารู้อยู่ดังนี้ อารมณ์ก็จะไม่เข้ามาตรึงจิตได้ คือไม่เข้ามาเป็นสงโยชน์ เครื่อง ประกอบเครื่องรัดตรึงผูกมัดจิต เพราะฉะนั้น จึงต้องคอยมีสติอยู่เต็มตัว สติต้องให้อยู่ เต็มบ้าน สติต้องให้อยู่เต็มทุกประตู เมื่อมีสติคอยรับรองอยู่ดังนี้ อารมณ์ก็เข้ามาผูกมัด จิตไม่ได้ ก็เกิดนิเวศน์ขึ้นไม่ได้ แต่ถ้าหากว่าเผลอสติเข้าเมื่อใด อารมณ์ก็เข้ามาผูกมัด จิตได้ เมื่อผูกมัดจิตได้ ก็เกิดเป็นนิเวศน์ขึ้น เพราะฉะนั้นก็ต้องให้มีสติรู้ลู่ทางไว้รอบคอบ

การที่กำหนดให้รู้จักขันธ์ ๕ ให้รู้จักอายตนะภายในภายนอก ให้รู้จักสงโยชน์ คืออารมณ์ที่เข้ามาผูกมัดตรึงจิตไว้ให้ตลอดดังนี้ ก็เป็นการรู้ที่เป็นการป้องกันตัวด้วย เป็นการแก้ไขด้วย แต่ถ้าหากว่าไม่รู้ก็ชื่อว่าไม่รู้การป้องกันการแก้ไข ทำสมาธิก็ไม่สำเร็จ

ฉะนั้น ในหมวดธรรมะนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้กำหนดให้รู้จักนิรวณให้รู้จักชั้น ๕ ให้รู้จักอายตนะ ให้รู้จักสังโยชน์ พร้อมทั้งให้รู้ในด้านสงบระงับและวิธีปฏิบัติ ก็ตรวจดูดูทางให้รู้ให้ทั่วถึง แต่ว่าการกำหนดใจให้เป็นสมาธินั้นก็กำหนดอยู่ในอานาปานสติเป็นหลัก และเมื่ออะไรจะพลบพลบเข้ามา ก็ให้รู้รู้ทางแล้วก็แก้ไขได้ทันที่ที่ที่กลับมาทำใจให้ตั้งมั่นแน่วแน่ได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก วันนั้นก็ยุติเพียงเท่านี้

โพชฌงค์

วันนี้ จะกล่าวการปฏิบัติทางจิตสืบต่อไป ได้กล่าวมาแล้วในหมวดกาย หมวดเวทนา หมวดจิต และหมวดธรรมะ ถึงขอให้กำหนดอายตนะซึ่งมีแนวการปฏิบัติเนื่องกันมาโดยตลอดด้วยตั้งจิตให้เป็นสมาธิอยู่ในอารมณ์ข้อหนึ่งให้เป็นหลัก อารมณ์ที่ตั้งเป็นหลักวันนั้น คือ อานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก แต่ก็ให้กำหนดตรวจกายให้ทั่ว ๆ ไปด้วย แล้วมาพักอยู่ที่ส่วนอานาปานะ เมื่อประสบเวทนาอันใด เมื่อจิตเป็นอย่างไรก็ให้รู้ เพื่อมิให้เป็นอันตรายแก่สมาธิในอานาปานสติ ประคองอานาปานสตินั้นและก็ให้ตรวจดูอาการของจิต คือว่าแยกออกไปจากจิต คือดูนิรวณในจิตที่ล่อแหลมอยู่ก็คือว่วงกับฟุ้งดังที่กล่าวแล้ว นอกจากนี้ก็สังสัย แต่ถ้ามีสติตื่นอยู่ ว่วงก็จะไม่เกิด ฟุ้งก็จะไม่เกิด และเมื่อคอยระงับดับหาคือตัวอยากที่จะประสบผลไว้ สงสัยก็ไม่เกิด ประคองอานาปานสตินั้นไว้ และก็สำรวจดูชั้นอายตนะสืบต่อไป พอให้รู้ทางเกิดของนิรวณ แต่ในขั้นนี้ก็พอให้รู้รู้ทางไว้เท่านั้น ต้องการให้ระดับประคองอานาปานสติไว้ให้เป็นจุดเดียว ไม่เช่นนั้นก็จะฟุ้งซ่าน ใจแตกไม่รวม

คราวนี้จะย้อนมาเตือนให้ระลึกถึงหลักของการปฏิบัติที่ทิ้งไม่ได้ คือ

อาตปปี มีความเพียร ไม่เกียจคร้าน ย่อหย่อน ตั้งสัจจะว่าทำก็ต้องทำ

สมปชาน มีความรู้ ไม่ให้เผลอตว์ ให้รู้ตัวทั้งที่เป็นส่วนรูปกาย ให้รู้ว่ามันอยู่ อิริยาบถอย่างไร อาการอย่างไร ให้รู้นามกาย ความคิดเป็นอย่างไร สติเป็นอย่างไร ความกำหนดเป็นอย่างไร

สติมา มีสติ คือมีสติกำหนดอยู่ที่ลมหายใจเข้า หายใจออก ไม่ปล่อยให้สติเลื่อนลอย เมื่อจะเลื่อนลอยไปก็ต้องชักกลับเข้ามาคุมสติให้อยู่ที่ และ

วิเนยฺย โลก อภิชฺฐมาโทมนสฺสํ กำจัดความยินดียินดีร้ายในโลก โดยเฉพาะก็คือเมื่อเกิดความยินดีอะไรขึ้นในขณะปฏิบัติ เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นปรากฏนิमितที่ซบใจก็ตาม ก็ต้องระงับความยินดี เมื่อเกิดความยินดีร้ายขึ้น เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเมื่ออึดอัดรำคาญ หรือว่าประสบนิमितที่ไม่ซบใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ต้องระงับความยินดีร้ายนั้น ความคิดก็ตาม อารมณ์ก็ตาม นิमितก็ตาม อันใดอันหนึ่งที่ปรากฏขึ้นที่จะล่อให้ยินดียินดีร้ายก็ต้องละทิ้งหมด

หลักอันนี้หึงไม่ได้ คนที่ทำการปฏิบัติแล้วสติเสียไป ก็เพราะเหตุว่าหึงหลักอันนี้ทำไม่สำเร็จก็เพราะขาด*อาตาวปี* มักจะสะดุ้งเหมือนอย่างเป็นโรคประสาท ก็เพราะขาด*สมฺปชาโน* ใจลอย คือยังทำสมาธิไป ยิ่งเป็นคนใจลอยเผลอเผลอไพล ก็เพราะขาด*สติมา* บ้าเป๋ออะไรไปบ้าง ก็เพราะขาดการกำจัดความยินดียินดีร้ายในความคิดในอารมณ์ในนิमितอะไรที่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติแล้ว หลักทั้ง ๔ นี้หึงไม่ได้ ยิ่งทำสมาธิละเอียดขึ้นเท่าใด หลักทั้ง ๔ นี้ก็ต้องละเอียดยิ่งขึ้นเท่านั้น

และเมื่อได้ปฏิบัติในสมาธิ ในเบื้องต้นก็จะได้ *อุปจาร* คือว่า สมาธิเฉียด ๆ ก่อนแล้วก็จะได้ *อัปปนา* คือแนบแน่นเข้าโดยลำดับ ต้องอาศัยอุปกรณ์คือ ๑. วิตก ๒. วิจารณ์ วิตก นั้นได้แก่การนำจิตเข้ามาสู่อารมณ์ของสมาธิ ที่เปรียบเหมือนอย่างการเคาะระฆังขึ้นที่แรก วิจารณ์ นั้นได้แก่การนำจิตให้คลุกเคล้าอยู่กับอารมณ์ เหมือนอย่างเสียงครางของระฆัง ในตอนต้นจะต้องใช้วิตกวิจารณ์อยู่เรื่อย คือเมื่อชักจิตเข้ามาอยู่กับอารมณ์ จิตก็มักจะหลุดออกไป แลบออกไปโน้นแลบออกไปนี่ ก็ต้องคอยชักกลับเข้ามาอยู่เสมอ โดยต้องใช้อยู่เสมอ จนจิตค่อยเชื่องเข้า และค่อยแน่วอยู่กับอารมณ์ของสมาธิเรียกว่าคลุกเคล้าอยู่กับอารมณ์ของสมาธิ เมื่อจิตเริ่มคลุกเคล้าเข้ามาดังนี้ ก็เริ่มเป็นวิจารณ์ เมื่อค่อยเป็นวิจารณ์ขึ้น อันนี้ก็เรียกว่าเริ่มจะได้*อุปจาร* คือเฉียด ๆ เข้ามาแล้วเมื่อเฉียด ๆ เข้ามาดังนี้ ก็เริ่มจะได้ปิติ ความอímกายอímใจ บางทีถึงกับขนลุกชู ได้สุข คือความสบายกาย สบายใจ แต่ก็อย่าให้พุ่งไปเพราะปิติ เพราะถ้าสุขพุ่งไปเพราะปิติ

เพราะสุขก็เสียสมาธิ ต้องคอยคุมสติไว้ไม่ให้ฟุ้งไปเพราะปิติเพราะสุข และเมื่อกายใจเป็นสุขจิตก็จะตั้งมั่นเป็น *เอกัคคตา* คือมีอารมณ์เดียว ซึ่งเกิดจากวิเวกคือสังัดจากกาม และจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะในเวลานั้น กามก็สงบไปจากจิต อกุศลธรรมก็สงบไปจากจิต เมื่อถึงขั้นนี้ จึงชื่อว่าได้อัปนาสมาธิขั้นแรก เป็นสมาธิที่แน่นแน่ เรียกว่า *ได้ปฐมฌาน* คือความเพ่งที่ ๑ เพราะฉะนั้น ปฐมฌานจึงมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา

คราวนี้ เมื่อรักษาเอกัคคตาอันนี้ไว้สนิทแนบเนียนยิ่งขึ้น วิตก วิจาร ก็เลิกใช้ เพราะว่าจิตก็หนึ่งแล้ว ไม่ต้องคอยเฝ้าชักจิตเข้ามาสู่อารมณ์ ซึ่งเรียกว่าวิตก ไม่ต้องคอยเฝ้าประคองจิตไว้ให้แน่วอยู่กับอารมณ์ ซึ่งเป็นวิจาร เพราะว่าจิตแน่วเป็นหนึ่งอยู่ได้แล้ว วิตก วิจารก็หมดหน้าที่ เอกัคคตาอันนี้ก็ละเอียดเข้าเรียกว่าเกิดจากสมาธิ คือความตั้งใจมั่น เป็นเอกัคคตาข้างในเข้า เมื่อถึงขั้นนี้ก็เรียกว่า *ได้ทุติยฌาน* ความเพ่งที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

เมื่อรักษาเอกัคคตาอันนี้ไว้ให้แน่นยิ่งขึ้น ความรู้สึกชุ่มซ่าทางกายทางจิตซึ่งเป็นปิตีก็สงบ เพราะว่าความรู้สึกที่เป็นปิตินี้ มีในจิตยังไม่เป็นเอกัคคตาเต็มที่ เมื่อเป็นเอกัคคตาเต็มที่ ปิตีคือความรู้สึกชุ่มซ่าก็กลายเป็นของหายไปก็สงบไป เมื่อถึงขั้นนี้ก็เป็นที่ *ตติยฌาน* ความเพ่งที่ ๓ ซึ่งมีองค์ ๒ คือ สุข กับ เอกัคคตา

เมื่อรักษาเอกัคคตาอันนี้ให้แน่นยิ่งขึ้น ก็สิ้นความรู้สึกเป็นสุข กลายเป็นอุเบกขา คือไม่ทุกข์ไม่สุข เพราะเมื่อยังรู้สึกเป็นสุขอยู่ จิตก็ยังแบ่งมารู้สึก ก็แปลว่าจิตยังเป็นสองง่าม คือว่าแน่วอยู่กับอารมณ์ด้วย รู้สึกด้วย เมื่อเอกัคคตาละเอียดเข้า จิตก็มารวมอยู่กับเอกัคคตาอันเดียว ไม่ออกมารู้สึกข้างนอก ลักษณะอันนี้ก็เป็นที่ *อุเบกขา* คือไม่ทุกข์ไม่สุข เมื่อถึงขั้นนี้ก็เป็นที่ *จตุตถฌาน* คือฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ เอกัคคตา อุเบกขา

ในทางปฏิบัตินั้น จะปฏิบัติทำสมาธิให้มากเรื่อยขึ้นไปจนถึงฌานขั้นที่ ๔ หรือจะเอาแต่ฌานขั้นที่ ๑ ก็ได้ ที่ ๒ ก็ได้ ที่ ๓ ก็ได้ จิตที่เป็นเอกัคคตาแม้ด้วยฌานขั้นที่ ๑ ก็เรียกว่าเป็นจิตที่อ่อนที่ควรแก่การงาน พอที่จะใช้ปฏิบัติในวิปัสสนาสู่ขั้นไปได้

เพราะฉะนั้น เมื่อถึงขั้นนี้แล้ว ก็โน้มจิตที่เป็นเอกัคคตานั้นไปจับพิจารณาเบญจขันธ์ที่เคยตรวจดูมาคราวหนึ่งอย่างคร่าว ๆ แล้วให้ชัดเจน ตรวจดูอายตนะ ตรวจดูให้รู้จักหน้าตาของเบญจขันธ์ว่า รูปมีลักษณะหน้าตาอย่างไร เวทนามีลักษณะหน้าตาอย่างไร สัญญามีลักษณะหน้าตาอย่างไร สังขารมีลักษณะหน้าตาเป็นอย่างไร และตรวจดูทางเกิดนามธรรม คือทางเกิดของเวทนา สัญญา สังขาร ก็ตรวจดูสืบไปถึงอายตนะ ดูลักษณะหน้าตาของอายตนะภายใน ตา หู จมูก ลิ้น กาย มนะ ดูลักษณะหน้าตาของอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมะ คือเรื่องราวนามธรรมเกิดขึ้นอาศัยอายตนะกระทบกัน คือเกิดอายตนะ และเมื่อสิ้นวาระก็ดับไปคราวหนึ่ง ๆ เช่นว่าเมื่อตาเห็นรูปก็เกิดวิญญาณความรู้สึกเห็นรูป เกิดเวทนาความรู้สึกเป็นทุกข์เป็นสุขหรือเฉย ๆ เกิดสัญญาความจำได้หมายรู้ในรูป เกิดสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดในรูป ในตอนนี้อง *สังโยชน์* คือเครื่องผูกก็เข้ามาผูกอารมณ์ไว้กับจิต เมื่อผูกอารมณ์ไว้กับจิต ถ้าอารมณ์นั้นเป็นที่ตั้งของฉันทราคะก็เกิดกามฉันท์ ถ้าอารมณ์นั้นเป็นที่ตั้งของโทสะ ก็เกิดพยาบาท ถ้าอารมณ์นั้นเป็นที่ตั้งของโมหะ ก็เกิดถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะและวิกิจจนา อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอันว่าอายตนะนี้เองทำให้เกิด *นามธรรม* นำให้เกิดเครื่องผูกจิต คือผูกจิตไว้กับอารมณ์หรือผูกอารมณ์ไว้กับจิตแล้วก็นำให้เกิด *นิเวรณ* เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ตั้งสติให้มั่นคง ให้เป็นตัวรู้ตัวตื่นอยู่ตามเป็นจริง เมื่อตั้งสติมั่นเป็นตัวตื่นตัวรู้อยู่ดังนี้ ก็เป็น *สติสัมโพชฌงค์* ขึ้นก็ย่อมจะเกิดปัญญาวิจย คือว่าแยกออกได้เป็นส่วน ๆ ว่า นี่เป็นเบญจขันธ์คือนามรูป นี่เป็นอายตนะภายใน ภายนอก นี่เป็นสังโยชน์ผูกใจเข้าแล้ว นี่เป็นนิเวรณ ดูจนวิจยออกไปได้ดังนี้ ก็เป็น *ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์*

เมื่อวิจยออกไปได้แล้วก็ทำหน้าที่ละส่วนที่เป็นกิเลส อบรมส่วนที่เป็นสติให้มากขึ้น แต่ว่าในขั้นนี้นั้นละเป็นสำคัญ คือละส่วนที่เป็นกิเลสออกไปเสีย ด้วยวิธีป้องกันอย่างหนึ่ง ละอย่างหนึ่ง คือมีสติวิจยอยู่ อายตนะก็จะไม่เป็นทางก่อกิเลสตั้งต้นแต่สังโยชน์ แต่ว่าถ้าเผลอสติ อายตนะก็จะเป็นทางก่อกิเลสตั้งต้นแต่สังโยชน์ ถ้าก่อกขึ้นในใจ ก็ต้องดู ดูให้รู้ว่านี่กิเลส จนกิเลสสงบ ก็ชื่อว่าละด้วยการดูให้รู้ อันนี้เรียกว่าเป็น *วิจยสัมโพชฌงค์*

เมื่อละกิเลสออกไป ก็พอกจิตใจให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ผลคือปิติก็เกิดขึ้น เป็นปิติที่ละเอียด คือเป็นความดุจดั่งใจอันเกิดจากการวิจัย การละส่วนที่เป็นกิเลสออกไปเป็นปิติที่ประกอบด้วยความสุขอยู่ในตัว ทำให้สุขกายสุขใจมีความละเอียดยิ่งขึ้น เป็นปิติสุขที่ละเอียดกว่าปิตีสุขในสมาธิ อันนี้ก็เป็น *ปิตีสัมโพชฌงค์*

เมื่อเป็นปิตีสัมโพชฌงค์ ใจก็ตั้งมั่นแน่วแน่ยิ่งขึ้นก็เป็น *สมาธิสัมโพชฌงค์*

เมื่อใจตั้งมั่นแน่วแน่ขึ้น ก็เพ่งดูธรรมะนั้นด้วยจิตสมาธินั้น คือดูความจริงที่ปรากฏขึ้น กิเลสที่อาศัยอายตนะเกิดสงบ ความจริงของปัญจขันธ์ไม่ปรากฏก็เพราะไม่ดู หรือว่าดูแต่ว่ายังมีฝ้าอยู่ในจิตปิดบังไว้ เมื่อชำระฝ้าในจิตออกไปเสียได้ และใช้จิตที่บริสุทธิ์นั้นดูปัญจขันธ์ คุณลักษณะหน้าตาของปัญจขันธ์นั้นนั่นแหละให้ปรากฏความจริงของปัญจขันธ์ก็จะปรากฏขึ้น ดูอยู่เฉย ๆ ไม่ต้องไปตกแต่งความจริงเพราะถ้าไปตกแต่งความจริงเป็นความจริงที่ตกแต่งขึ้นแล้ว ก็ไม่ใช่ความจริงที่แท้แท้ ดูให้ความจริงนั้นให้ปรากฏเป็นความจริงขึ้นเอง ดูที่ไหน ก็ดูที่ปัญจขันธ์อันนี้ เมื่อดูอยู่ด้วยสมาธิจิตที่เป็นสัมโพชฌงค์ ก็เป็น *อุเบกขาสัมโพชฌงค์*

ฉะนั้น เมื่อการปฏิบัติมาถึงขั้นนี้ ก็เลื่อนจากสมาธิมาปฏิบัติขั้นปัญญา หรือเลื่อนจากขั้นสมถะมาในขั้นวิปัสสนา เมื่อมาถึงขั้นวิปัสสนาแล้ว ก็ต้องยกปัญจขันธ์ขึ้นเป็นอารมณ์ ในขั้นของสมถะนั้น ยกอานาปานสติเป็นอารมณ์ เมื่อมาถึงขั้นวิปัสสนา ยกปัญจขันธ์ขึ้นเป็นอารมณ์ เมื่อยกปัญจขันธ์เป็นอารมณ์ก็ดำเนินมาตั้งแต่ขั้นสติสัมโพชฌงค์เป็นลำดับจนถึงอุเบกขาสัมโพชฌงค์

พิจารณาตรวจดูแล้ว จะปฏิบัติในสมาธิหรือจะลองหัดพิจารณาในด้านวิปัสสนาก็ได้ ถ้าพิจารณาในด้านวิปัสสนา ก็ยกปัญจขันธ์ขึ้นเป็นอารมณ์ ดูปัญจขันธ์ ดูอายตนะภายใน ภายนอก ดูสังโยชน์ ดูให้รู้ให้ทั่วถึง แล้วก็วิจัยว่าอันไหนเป็นอะไร เป็นอย่างไร แล้วก็เลื่อนขึ้นไปเป็นวิริยะ คือว่าละ ละด้วยดูให้รู้ ส่วนที่เป็นกิเลสก็จะสงบแล้วผลก็เป็นปิติ เมื่อเป็นปิติเป็นสุขแล้ว ก็จะเป็นสมาธิเป็นอุเบกขา อุเบกขานั้นก็มีใช้อื่นก็กลับมาดูปัญจขันธ์นั้น ให้ความจริงของปัญจขันธ์ปรากฏ นี่เป็นแนวปฏิบัติในขั้นวิปัสสนาตามสติปัญญา

อริยสัจจ ๔

การอบรมในวันนี้ จะสืบต่อจากที่ได้กล่าวมาแล้วถึงโพชฌงค์ แต่จะย้อนกล่าว เพื่อให้อนุสนธิกันว่า การปฏิบัติในสติปัฏฐานนั้น ทำทางสมณะและทำทางวิปัสสนาในหมวดกาย หมวดเวทนา หมวดจิต ดำเนินทางสมณะ ครั้นถึงหมวดธรรมก็เริ่มมาทางวิปัสสนา แต่เมื่อปฏิบัติทางสมณะ ก็อาจพิจารณาในหมวดนิวรรณ์ หมวดขันธ หมวดอายตนะให้รู้ลู่ทางเกิดของสังโยชน์ ของนิวรรณ์แล้วก็กลับมาตั้งจิตไว้ในอานาปานสติ เมื่อจะมีอะไรมาทำให้วอกแวกนั้น แล้วก็กลับมาตั้งจิตไว้ในสมาธิ จนจิตตั้งมั่นแน่น เป็นอปปนาสมาธิ ซึ่งเมื่อแน่นมาก ก็เข้าถึงชั้นฌานตามลำดับขั้นตามที่กล่าวมาแล้ว คราวนี้ ในขั้นปฏิบัติต่อไปก็น้อมจิตที่เป็นสมาธินั้น ดำเนินทางวิปัสสนา โดยตรง การดำเนินทางวิปัสสนาโดยตรงนั้น จะต้องพิจารณาชั้นอายตนะ เพราะว่าชั้นอายตนะนี้เป็นภูมิ เป็นภาคพื้นของวิปัสสนา เมื่อกำหนดขันธ ดูอายตนะ สติก็จะตั้งมั่น เป็นสติสัมโพชฌงค์และจะสืบต่อมาโดยลำดับ จนถึงอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ได้กล่าวแล้ว

อุเบกขา นั้น ก็คือการดูธรรมนั้น ก็หมายถึงว่าดูปัญญาชั้นนั้น ดูที่ไหนก็ดูที่จิตที่ตั้งมั่น ฉะนั้น จะกล่าวว่าดูที่จิตตั้งมั่นก็ได้ เมื่อจิตตั้งมั่น ตั้งมั่นในอะไร ตั้งมั่นอยู่ในปัญญาชั้น ก็จะมีปัญญาชั้น ความจริงของปัญญาชั้นก็จะปรากฏ ความจริงของปัญญาชั้นนั้นคือเกิดดับ รูปชั้นในอดีตก็นเกิดดับมาโดยลำดับ ในปัจจุบันก็เกิดดับอยู่ในปัจจุบัน ในอนาคตก็จะเกิดดับในอนาคต แต่ว่าดูในปัจจุบันเท่านั้น ลมหายใจเข้าก็เกิดออกก็ดับ อิริยาบถต่าง ๆ ก็เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เท่ากับเกิดดับอยู่เสมอ อาการ ๓๑ หรือ ๓๒ รวมเข้าก็เป็นธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕ นี้ก็เกิดดับอยู่เสมอ แต่เพราะมีสันตติคือความสืบต่อตามลำดับ จึงไม่ปรากฏ แต่ถ้าพิจารณาก็อาจปรากฏได้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เกิดดับอยู่เสมอ เมื่อเห็นความเกิดเห็นความดับชัดเจนขึ้น ทุกขสัจจะ ความจริงคือทุกข์ก็ปรากฏขึ้น

เมื่อดูที่ทุกขสัจจะนี้ สมุทัยสัจจะ ก็ปรากฏ คือ อัตตาหรือเรา ซึ่งยึดอยู่ที่ปัญญาชั้น ยึดนี้เป็นอุปาทาน ยึดด้วยอะไร ยึดด้วยตัณหา ตัณหา อุปาทานก็ปรากฏ

และเมื่อสมุทัยสัจจะปรากฏหน้าตาขึ้นแก่ปัญญาที่ดูอยู่ ก็เลสนั้นมีปกติต้อง หลบหน้าปัญญาเหมือนอย่างของไม่จริงหรือของปลอม เมื่อรู้ว่าจริง ความปลอมปรากฏขึ้น

ก็ไม่เป็นที่ต้องการ เมื่อดูอยู่รู้หน้าตาของสมุทัย สมุทัยก็จะสงบ นิโรธ คือความดับก็ปรากฏขึ้น

สมุทัยปรากฏขึ้นแก่อะไร ปรากฏขึ้นแก่ความรู้ ความรู้นั้น ก็เป็นรู้ปล่อย ความรู้วางก็ปรากฏขึ้น เป็นมรรค ซึ่งเมื่อประมวลถึงอาการทั้งปวงของมรรคก็เป็นองค์ ๘ คือเมื่อจะดูความรู้ความเห็นนั้นก็เห็นสัมมาทิฐิ เมื่อจะดูความดำริก็เป็นสัมมาสังกัปปะ เมื่อจะดูความปกติกายปกติวาจา ก็เห็นสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ ดูความเป็นอยู่ก็เป็นสัมมาอาชีวะ ดูความเพียรที่ปฏิบัติอยู่นั้นก็เป็นสัมมาวายามะ ดูตัวสติของตนในเวลานั้นก็เป็นสัมมาสติ ดูความตั้งใจมั่นก็เป็นสัมมาสมาธิ ประกอบกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มรรคสำเร็จ ก็ปรากฏขึ้น

เมื่อปฏิบัติให้สำเร็จทั้ง ๔ ปรากฏขึ้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวดังนี้ ถ้าความปรากฏขึ้นนั้นเป็น กุปปธรรม ก็ชื่อว่าได้รับผลที่ยังเป็นกุปปธรรม ถ้าความปรากฏขึ้นนั้นเป็น อกุปปธรรม ก็ได้รับผลที่เป็นอกุปปธรรม แต่แม้ว่าได้รับผลที่เป็นกุปปธรรม คือยังกำเริบได้ ก็ยังชื่อว่าได้รู้ทางดำเนิน และได้รับความสุขอันเกิดจากการปฏิบัติ

การบรรยายในวันนี้จึงเป็นอันว่าจบสติปัญญา หมวดกาย หมวดเวทนา หมวดจิต และหมวดธรรม สติปัญญานี้เป็นหนทางอันเอก คือเป็นทางดำเนินอันเดียว เพื่อวิสุทธิ คือความหมดจดซึ่งจะทำให้สว่างไสว ประเทวะ ดับทุกข์โทมนัส เป็นทางที่จะให้ดำเนินไปเพื่อญายธรรม เพื่อนิพพาน

เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระสูตรที่ควรจะสนใจ ควรจะเข้าใจและควรที่จะได้ปฏิบัติ เมื่อได้ปฏิบัติอยู่เสมอ จะทำให้ได้ประสพรสของพระพุทธานุชา ผู้ที่รู้สึกจิตชีวิตในพระพุทธานุชาเกิดความเบื่อหน่ายดังที่เรียกว่าอนวิรติในพระพุทธานุชา สงสัยในพระพุทธานุชา ก็เพราะไม่ได้พิจารณาให้เข้าใจในสติปัญญา ไม่ได้ลองปฏิบัติ แต่ถ้าหากพิจารณาให้เข้าใจและลองปฏิบัติดู จนได้รับรสในการปฏิบัติบ้างแล้ว ก็จะเห็นค่าของพระพุทธานุชายิ่งขึ้น

จบการอบรมกรรมฐานเพียงเท่านี้

ชาตวิมังคสูตรธรรมบรรยาย

ครั้งที่ ๑

บทอุเทศ

บัดนี้จักแสดงธรรม เป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต ในเบื้องต้นก็ขอให้ทุก ๆ ท่านตั้งใจอ่อนน้อมนมัสการพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตั้งใจถึงพระองค์พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ตั้งใจสำรวมกายวาจาใจ ให้เป็นศีล ทำสมาธิในการฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรม

พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นผู้รู้ผู้เห็นด้วยพระสัมพัญัตถญาณ คือความรู้ทั้งหมด ฉะนั้น จึงได้ทรงรู้สัตว์บุคคลทั้งหมดว่าประกอบขึ้นด้วยอะไรบ้าง อันเป็นส่วนประกอบของสัตว์บุคคลทุก ๆ คน ที่เป็นไปอยู่ และจะพึงประกอบด้วยธรรมอะไร จึงจะบรรลุถึงความสิ้นทุกข์ได้ ดังที่ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งอันเรียกว่า *ชาตวิมังคสูตร* คือพระสูตรที่แสดงจำแนกธาตุ ชั้นในสัตว์บุคคลทุก ๆ คน ว่าประกอบขึ้นด้วยอะไร และเป็นอย่างไร และจะพึงประกอบด้วยธรรมอะไรจึงจะบรรลุถึงความสิ้นทุกข์ได้ ข้อที่ทรงแสดงไว้ทั้งหมด ส่องถึงความตรัสรู้ของพระองค์ อันเป็นสัมพัญัตถญาณความรู้ทั้งหมดทำให้พระองค์ทรงเป็นพระสัมพัญัตถ ผู้รู้ทั้งหมด ตามสัจจะคือความเป็นจริง ได้ตรัสแสดงไว้ว่า “บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ มีอายตนะที่ต่อแห่งผัสสะ ๖ มีมโนবিচার คือที่เที่ยวไปแห่งใจ ๑๘” ดังนี้ เป็นส่วนประกอบความเป็นบุรุษบุคคลนี้ของทุก ๆ บุคคล

ธาตุ ๖

ข้อที่ว่ามีธาตุ ๖ นั้นก็ได้แก่ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และวิญญานธาตุ ธาตุรู้

อายตนะที่ต่อแห่งผัสสะ ๖

ข้อที่ว่ามีอายตนะที่ต่อแห่งผัสสะ ๖ นั้นก็คือ มีอายตนะที่ต่อแห่งผัสสะ อันได้แก่จักขุคือตา อายตนะที่ต่อแห่งผัสสะคือหู อายตนะที่ต่อแห่งผัสสะคือจมูก อายตนะที่ต่อแห่งผัสสะคือลิ้น อายตนะที่ต่อแห่งผัสสะคือกาย และอายตนะที่ต่อแห่งผัสสะคือมโนอันได้แก่ใจ

มโนปริจาร ๑๘

ข้อที่ว่ามโนปริจารคือที่เกี่ยวไปแห่งใจ ๑๘ นั้น ก็ได้แก่เห็นรูปทางจักขุคือ ตาย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสคือความยินดีบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสคือความยินร้ายหรือเสียใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาคือเป็นกลาง ๆ ไม่ดีใจไม่เสียใจบ้าง ได้ยินเสียงทางหู ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสคือความยินดีหรือความดีใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสคือความยินร้ายหรือเสียใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาคือที่เป็นกลาง ๆ ไม่ดีใจไม่เสียใจบ้าง ได้ทราบกลิ่นทางจมูก ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสคือความยินดีหรือความดีใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสคือความยินร้ายหรือความเสียใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาคือเป็นกลาง ๆ ไม่ดีใจไม่เสียใจบ้าง ได้ทราบรสทางลิ้น ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงรสอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสคือความยินดีหรือความดีใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยว

คือคิดไปถึงรสอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสคือความยินดีหรือความเสียใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยว
คือคิดไปถึงรสอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาคือเป็นกลาง ๆ ไม่ดีใจไม่เสียใจบ้าง ได้ทราบ
โณภูฏัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้องทางกาย ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงสิ่งถูกต้องอันเป็นที่ตั้ง
แห่งโสมนัสคือความยินดีหรือความดีใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงสิ่งถูกต้องอันเป็น
ที่ตั้งแห่งโสมนัสคือความยินดีหรือความเสียใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงสิ่งถูก
ต้องอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาคือเป็นกลาง ๆ ไม่ดีใจไม่เสียใจบ้าง ได้รู้หรือคิดเรื่อง
ทางใจ ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงเรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสคือความยินดีหรือ
ความดีใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงเรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสคือความยินดี
หรือความเสียใจบ้าง ย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงเรื่องอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาคือเป็น
กลาง ๆ ไม่ดีใจหรือไม่เสียใจบ้าง ดังนี้ ก็รวมความว่า เห็นรูปอะไรทางตา ได้ยินเสียง
อะไรทางหู ได้ทราบกลิ่นอะไรทางจมูก ได้ทราบรสอะไรทางลิ้น ได้ทราบสิ่งถูกต้องอะไร
ทางกาย ได้รู้ได้คิดเรื่องอะไรทางใจ เป็น ๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๖ เป็นที่ตั้งแห่ง
โสมนัส ๖ เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ๖ ก็เป็นมโนปวิจาร์คือที่ท่องเที่ยวไปของใจ ๑๘
มโนคือใจของบุคคลย่อมท่องเที่ยวคือคิดไปถึงรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ และธรรม
คือเรื่องราว อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสบ้าง เป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสบ้าง เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา
บ้าง ๑๘ ประการเหล่านี้

เพราะฉะนั้น ในบุคคลทุก ๆ คนนี้จึงประกอบด้วยธาตุทั้ง ๖ ไม่หย่อนไปกว่า
๖ ไม่เกินไปกว่า ๖ ประกอบด้วยผัสสายตนะคือที่ต่อแห่งผัสสะ อันหมายถึงตาหูจมูก
ลิ้นกายและมณะคือใจ ๖ ไม่หย่อนไปกว่า ๖ ไม่เกินไปกว่า ๖ และประกอบด้วย
มโนปวิจาร์คือที่ท่องเที่ยวคือคิดไปของใจ ๑๘ ไม่หย่อนไม่ยิ่งไปกว่า ๑๘ ดังนี้ นี่เป็น
ส่วนประกอบของบุรุษ สัตว์บุคคลนี้ ไม่ว่าชายไม่ว่าหญิงทุก ๆ คน เพราะฉะนั้น
ในทุก ๆ คนนี้จึงประกอบด้วยธาตุ ๖ ผัสสายตนะ ที่ต่อแห่งผัสสะ ๖ และมโนปวิจาร์
ที่ท่องเที่ยวไปคือคิดไปของใจ ๑๘ เหมือนกันหมด

ธาตุที่ไม่มีความรู้

บรรดาธาตุทั้ง ๖ นี้ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม และอากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ ถ้าหากว่าจะมีเพียง ๕ ธาตุนี้เท่านั้น บุรุษบุคคลทั้งปวงนี้ก็จะมึแต่ร่างกายอันนี้ ไม่มีความรู้อะไร เหมือนอย่างร่างกายของคนที่ยาแล้วเป็นศพ เมื่อตายใหม่ ๆ ก็ยังปรากฏมีธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟธาตุลมธาตุอากาศ แม้จะไม่มีลมหายใจแต่ก็ยังมึลมที่ซึ่งอยู่ในส่วนต่าง ๆ และเมื่อตายใหม่ ๆ นั้นร่างกายก็ยังอุ่นไม่เย็นซืด ธาตุไฟยังไม่หายไปหมด แต่ว่าเมื่อตายแล้วย่อมหมดความรู้อะไรทั้งสิ้น เหมือนอย่างท่อนไม้ ท่อนไม้ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “กายนี้ไม่นานหนอก็จักนอนทับแผ่นดิน ปราศจากวิญญาณ เหมือนอย่างท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์” ดังนี้

วิญญาณธาตุ ธาตุรู้

แต่ว่าร่างกายนี้ที่มีความรู้อะไร ๆ ได้ ก็เพราะประกอบด้วยธาตุที่ ๖ คือ วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ เมื่อมีวิญญาณธาตุธาตุรู้ประกอบอยู่ จึงรู้อะไร ๆ ได้เห็นอะไรทางตาก็รู้รูป ได้ยินอะไรทางหูก็รู้เสียง ได้ทราบกลิ่นอะไรทางจมูกก็รู้กลิ่น ได้ทราบรสอะไรทางลิ้นก็รู้รส ได้ทราบสิ่งถูกต้องอะไรทางกายก็รู้สิ่งถูกต้อง และมโนคือใจได้คิดได้รู้เรื่องอะไรก็รู้เรื่อง ดังนี้

เวทนาเกิดจากการรับรู้ของธาตุรู้

เพราะฉะนั้น เมื่อมีธาตุ ๖ ประกอบกันอยู่ จึงมีผัสสายตนะ ที่ต่อแห่งผัสสะ ๖ อันได้แก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนหรือมนะคือใจ ซึ่งต่อรูปเป็นต้นได้ เห็นอะไรทางตาก็ต่อรูปที่ตาเห็นนั้นได้ดังนี้ เป็นต้น และความที่ต่อได้นี้ก็ทำให้เกิดผัสสะ คือการกระทบที่ให้เกิดเวทนา เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข อันหมายความว่า รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นที่จมูกได้ทราบ รสที่ลิ้นได้ทราบ

สิ่งถูกต้องที่กายได้ทราบ และเรื่องราวที่ใจได้คิดได้รู้ นั้น มากระทบถึงวิญญาณธาตุคือ ธาตุรู้ ให้เกิดโสมนัสบ้าง โทมนัสบ้าง อุเบกขาบ้างได้

โสมนัสนั้นก็คือยินดีหรือดีใจ ก็นับเป็นสุขเวทนา ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข โทมนัสนั้นได้แก่ความยินร้ายหรือเสียใจ ก็เป็นทุกข์เวทนา เสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ อุเบกขานั้นเป็นกลาง ๆ ไม่ยินดีหรือไม่ดีใจ ไม่ยินร้ายหรือไม่เสียใจ ก็เป็นอุเบกขาเวทนา เสวยอารมณ์ที่เป็นอุเบกขา ดังนี้ ก็เพราะว่ามีผัสสายตนะ ที่ต่อแห่งผัสสะคือการกระทบ อันหมายความว่าตากับรูปมากระทบกันได้ หูกับเสียงมากระทบกัน จมูกกับกลิ่นมากระทบกันได้ ลิ้นกับรสมากระทบกันได้ กายและสิ่งที่กายถูกต้องมากระทบกันได้ มโนคือใจและธรรมคือเรื่องราวมากระทบกันได้ คือมาต่อกันเข้าได้ และเมื่อต่อกันเข้า ได้ก็นับเป็นการกระทบกันของตาและรูปเป็นต้นดังกล่าว ก็ต่อเข้ามาถึงวิญญาณธาตุคือธาตุรู้ ก็มากระทบถึงวิญญาณธาตุคือธาตุรู้เข้าได้ อันหมายความว่าวิญญาณธาตุคือธาตุรู้ นั้นรู้ได้ ในรูปในเสียงเป็นต้นเหล่านั้น รับรู้ให้เกิดเวทนาขึ้นได้ เป็นโสมนัสบ้าง เป็นโทมนัสบ้าง เป็นอุเบกขาบ้าง และมโนคือใจนี้ก็ท่องเที่ยวคือคิดไปถึงบรรดารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่อง อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสบ้าง เป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสบ้าง เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาบ้าง เหล่านี้นั้นแหละไม่มีที่จะคิดไปนอกจากนี้ ใจที่ท่องเที่ยวคือคิดไปของทุก ๆ คนไม่ว่าชายไม่ว่าหญิง ก็ท่องเที่ยวคือคิดไปถึงรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โผฏฐัพพะบ้าง และธรรมคือเรื่องราวบ้าง ที่กระทบเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางมนะคือใจที่เป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสบ้าง โทมนัสบ้าง อุเบกขาบ้าง อยู่เหล่านี้ไม่ออกไปจากนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมชาติธรรมดาของทุก ๆ คนจึงเป็นไปอยู่ดังนี้ คือมีธาตุ ๖ มีผัสสายตนะที่ต่อแห่งผัสสะ ๖ มีมโนปริจารที่เกี่ยวไปของใจ ๑๘ ตั้งแต่เกิดจนตายก็มีอยู่เท่านั้น

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนเอาไว้ ให้ทุก ๆ คนพิจารณาดูเข้ามาให้รู้ว่าในตัว ของบุคคลเองนั้นก็มิประกอบกันอยู่เหล่านี้ ไม่ออกไปจากนี้ แม้ว่าจะมีรายละเอียดของ อะไรต่ออะไรต่าง ๆ มากมายแต่ละบุคคล แต่ก็สรูปเข้าในธาตุ ๖ ในผัสสายตนะ ๖ และในมโนปริจาร ๑๘ เหล่านี้เท่านั้น ไม่ยิ่งไปกว่านี้ไม่หย่อนไปกว่านี้

ครั้งที่ ๒ อธิษฐานธรรม ๔

ได้แสดงธาตุวิภังคสูตร พระสูตรที่ทรงแสดงจำแนกธาตุ ซึ่งในเบื้องต้นได้ทรงแสดงเป็นบทอุเทศ คือเป็นหัวข้อ ว่าบุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ มีที่ต่อแห่งผัสสะคือ ความกระทบอันเรียกว่าผัสสายตนะ ๖ มีมโนปวิจารคือที่เกี่ยวไปของใจ ๑๘ มีธรรมเป็นที่ตั้งอาศัย ๔ คือ ปัญญาวิชฐาน ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยคือปัญญา สัจจาวิชฐาน ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยคือสัจจะ จาคาวิชฐาน ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยคือจาละ และอุปสมาริชฐาน ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยคือความสงบรำงับ ซึ่งเมื่อจิตตั้งอาศัยอยู่แล้วอาสวะคือมานะย่อมไม่เป็นไป เมื่ออาสวะคือมานะไม่เป็นไป ก็เรียกว่าเป็นมุนีคือผู้รู้ สันตะ ผู้สงบระงับแล้ว ดังนี้ และได้ตรัสเป็นบทอุเทศ คือเป็นหัวข้อต่อไปอีกว่า “ไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงพอกพูนจาละคือการสละ พึงศึกษาสันติ ความสงบรำงับ” ดังนี้

หัวข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงนี้ ในตอนต้นได้แสดงถึงบุรุษสตรีทุก ๆ คน ว่าย่อมมีธาตุ ๖ มีผัสสายตนะที่ต่อแห่งผัสสะ ๖ มีมโนปวิจารที่เกี่ยวไปของใจ ๑๘ เหมือนกันทั้งหมดเป็นธรรมชาติธรรมดาของความเป็นบุรุษสตรี ทุกคนจะต้องมีสิ่งเหล่านี้อยู่ด้วยกัน อันจะพึงสรุปได้ว่าก็คือกายใจนี้เอง เกิดมาก็มีกายใจมาด้วยกันเป็นธาตุ ๖ เป็นผัสสายตนะ ๖ และเมื่อกายใจนี้มาประกอบกันก็เป็นมโนปวิจาร ที่เกี่ยวไปของใจ ๑๘ กล่าวคือเมื่อเห็นอะไรทางตา ได้ยินอะไรทางหู ได้ทราบอะไรทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ได้รู้อะไรทางใจ ซึ่งรูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้น ก็เป็นที่ตั้งของโสมนัส เป็นที่ตั้งของโทมนัส เป็นที่ตั้งของอุเบกขา คือบางอย่างก็นำให้

เกิดโสมนัส ความยินดีหรือความดีใจ บางอย่างก็ทำให้เกิดโทมนัส ความยินร้ายหรือความเสียใจ บางอย่างก็ทำให้เกิดอุเบกขา คือเป็นเฉย ๆ กลาง ๆ ไม่ยินดีไม่ยินร้าย ไม่ดีใจไม่เสียใจ และใจนี้เองก็ท่องเที่ยวคือคิดไปถึงรูปเสียงเป็นต้นเหล่านั้น ที่ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง ที่เป็นกลาง ๆ บ้างดังกล่าว ก็เป็นธรรมชาติธรรมดาของบุคคลทุก ๆ คนทั้งชายทั้งหญิงจะต้องเป็นดังนี้ เพราะว่าเมื่อมีธาตุ ๖ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และวิญญาณธาตุคือธาตุรู้ อันหมายถึงจิตใจนี้ประกอบกัน ก็มีตามีหูมีจมูกมีลิ้นมีกายมีใจ รับรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมิจิตใจและเรื่องราวมาสัมผัสคือกระทบกับจิตใจได้ อันทำให้เกิดโสมนัสบ้าง โทมนัสบ้าง อุเบกขาบ้าง แล้วก็คิดไปท่องเที่ยวไปอยู่ในเรื่องเหล่านี้ เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาของบุคคลต้องมีสิ่งเหล่านี้ และก็มียู่เพียงเท่านั้นจะเป็นเรื่องอะไรร้อยแปดพันเก้า ก็รวมเข้าในมโนปวิچار ๑๘ นี้ เพราะฉะนั้น จึงปรากฏเป็นสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อุเบกขาเวทนาบ้าง ตั้งแต่เกิดจนตายก็รวมอยู่เพียงเท่านั้น ไม่มากยิ่งไปกว่านี้และไม่น้อยไปกว่านี้ ก็พากันเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ บ้าง ในเรื่องทั้งหลายอยู่เท่านั้น และใจก็คิดไปถึงเรื่องทั้งหลายอยู่เท่านั้น แม้จะมีรายละเอียดเป็นนั่นสิ่งนั้นสิ่งโน้นนับไม่ถ้วน แต่ก็รวมอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูมิจิตใจ และธรรมคือเรื่องราว ๖ ประการนี้เท่านั้น ซึ่งก็ทำให้เกิดสุขบ้าง เกิดทุกข์บ้าง เกิดอุเบกขาบ้าง ๖ กับ ๓ จึงเป็น ๑๘ ฉะนั้น อย่างมากก็เท่านั้น

ทรงสอนให้ปฏิบัติในอธิษฐานธรรม

ต่อจากนี้ได้ทรงแสดงเป็นทางธรรมปฏิบัติ คือให้ใช้อธิษฐานธรรม ๔ ข้อ กับธาตุ ๖ ผัสสายตนะ ๖ มโนปวิچار ๑๘ เหล่านี้ อธิษฐาน ก็แปลว่าธรรมเป็นที่ตั้งอาศัย ท่านแปลให้ตรงเข้ามาอีกว่าธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ ความก็เป็นอย่างเดียวกัน แต่ว่ามาใช้ว่าธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยในที่นี้ พิจารณาตาก็จะพียงเห็นความหมายว่า ให้ใช้ธรรมตั้งอาศัยซึ่งธาตุ ๖ ผัสสายตนะ ๖ มโนปวิچار ๑๘ คือตั้งอาศัยกายใจ ตั้งอาศัยตาหูเป็นต้น ตั้งอาศัยสิ่งที่ตาได้เห็น หูได้ยินเป็นต้น ที่ใจเที่ยวไปคิดไปถึงอยู่ อันนำไปเป็นสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อุเบกขาบ้าง ดังกล่าว โดยให้ใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งเหล่านี้ให้รู้ตามความเป็นจริง ความเป็นจริงนั้นก็เป็นสัจจะ ก็ให้รักษาความจริงที่รู้ไว้

และสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อความจริงใจนั้นเสีย จึงจะพบกับสันติ คือความสงบรำงับ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสแสดงว่า อาสวะคือมานะไม่เป็นไป และเมื่ออาสวะคือมานะไม่เป็นไป ก็เรียกว่าเป็นมุนีคือเป็นผู้รู้ เป็นสันตะคือเป็นผู้สงบแล้ว ดังนี้

อธิษฐานธรรมเป็นเครื่องกำจัดอาสวอนุสัย

ฉะนั้น ในตอนหลังนี้จึงทรงแสดงเป็นทางปฏิบัติ จึงสมควรที่จะมาพิจารณาดูว่าในตอนต้นนั้นทรงแสดงถึงกายใจเป็นต้น ซึ่งทุกคนได้มาพร้อมกับชาติคือความเกิด เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา ดังที่เรียกว่าเป็นวิบากขันธ์ ขันธ์ที่เป็นวิบากคือผลของกรรมเก่า ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเรียกในบางแห่งว่าเป็นกรรมเก่า *บุราณกรรม* กรรมเก่า จัดเข้าเป็น *อพยวกตา รมฺมา* ธรรมทั้งหลายที่เป็นอภัยกถาคือเป็นกลาง ๆ ไม่เป็น กุศลไม่เป็นอกุศล และเมื่อมาอาศัยวิบากขันธ์ หรือธรรมที่เป็นกลาง ๆ นี้มาปฏิบัติธรรม มีปัญญาสั่งจะเป็นต้นดังกล่าว ก็เรียกว่าเป็น *กุสลา รมฺมา* ธรรมที่เป็นกุศลคือสร้าง ธรรมที่เป็นกุศลโดยอาศัยวิบากขันธ์คือธรรมที่เป็นอภัยกถาเป็นกลาง ๆ นี้ให้เกิดขึ้น แต่ว่าในตอนนี้ได้ทรงแสดงถึง *อกุสลา รมฺมา* ธรรมที่เป็นอกุศลไว้โดยตรง แต่ก็ได้ ตรัสไว้โดยอ้อมในทางกลับกัน กล่าวคือเมื่อทรงแสดงไว้ว่า เมื่ออาศัยตั้งอยู่ในธรรม ๔ ข้อนี้ อาสวะคือมานะก็ย่อมไม่เป็นไป เมื่ออาสวะคือมานะเป็นไป ก็เป็น *อกุสลา รมฺมา* ธรรมที่เป็นอกุศลก็บังเกิดขึ้น

ฉะนั้น ผู้ที่มีได้ปฏิบัติให้ธรรม ๔ ข้อนี้ตั้งอาศัยอยู่กับวิบากขันธ์ดังกล่าว วิบาก ขันธ์ดังกล่าวก็เป็นชนวนให้ธรรมที่เป็นอกุศลบังเกิดขึ้น ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ว่า “เพราะ เวทนาเป็นปัจจัย เกิดตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก” ใน*ปฏิจจสมุพบาท* ธรรมที่ อาศัยกันบังเกิดขึ้นกล่าวคือ เมื่อใจท่องเที่ยวไปในรูปในเสียงในกลิ่นในรสในโผฏฐัพพะ ในเรื่องราวอันเป็นที่ตั้งของโสมนัสโทมนัสอุเบกขา ดังกล่าว ก็ย่อมเกิดสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อุเบกขาเวทนาบ้าง เวทนาเหล่านี้เองก็นำให้เกิดตัณหา ความดิ้นรน ทะยานอยาก คือดิ้นรนทะยานอยากไปที่จะได้ที่จะเป็นในฝ่ายที่เป็นสุขเวทนา ดิ้นรน ทะยานอยากไปในฝ่ายที่จะทำลายล้างสิ่งที่เป็นทุกขเวทนา และดิ้นรนทะยานอยากไป

ได้ทั้ง ๒ อย่าง ในฝ่ายที่เป็นอุเบกขาเวทนา และเมื่อมีตัณหาที่มีอุปาทานคือความยึดถือ ความยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ความยึดถือดังกล่าวนี้เองที่เป็นส่วนละเอียดเรียกว่าอัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามีเราเป็น คือเป็นเราเป็นของเรา เป็นตัวมานะ อัสมิมานะดังกล่าวนี้ก็ไหลเข้ามาสู่จิตใจ เป็นอาสวะนอนจมหมักหมมอยู่ในจิตใจ นี่คืออาสวะคือมานะอันมีขึ้นเป็นเริ่มแรก ก็ไม่ใช่ไหลเข้ามาทางไหน ไหลเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมนะคือใจ อาศัยรูป เสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธรรมคือเรื่องราวเหล่านั้นนั้นแหละ ที่ก่อให้เกิดสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อุเบกขาเวทนาบ้าง ก็ทำให้เกิดตัณหาอุปาทาน ไหลเข้ามาสู่จิตใจเป็นอัสมิมานะ ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรานอนจมหมักหมมอยู่ในจิตใจ เป็นอาสวะอยู่ในจิตใจเพิ่มขึ้นโดยลำดับ สำหรับสุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา นั้น บังเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แต่ว่ามานอาสวะ อาสวะคือมานะดังกล่าวมานี้ยังไม่ดับไป คือยังนอนจมหมักหมมอยู่ในจิตใจ เพิ่มเติมอยู่ในจิตใจเสมอ เป็นอาสวะอนุสัยอยู่ในจิต ดังนี้ก็เป็น อุกุสลา ธมฺมา ธรรมที่เป็นอกุศล เป็นไปอยู่ในจิตใจของบุคคลสามัญผู้ไม่ปฏิบัติธรรมอยู่ทั่วไป แต่เมื่อมาปฏิบัติธรรมตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ไม่ประมาทปัญญา ก็จะเป็นการห้ามมิให้กิเลสไหลเข้าไปนอนจมหมักหมมอยู่ในจิตใจได้ จะทำให้เป็นผู้รู้เป็นผู้สงบ

ครั้งที่ ๓ ปัญญาธิษฐาน

ได้แสดงธาดูวิภังคสูตร พระสูตรที่แสดงถึงการจำแนกธาตุมาโดยลำดับ ถึงหัวข้อที่พระบรมศาสดาได้ทรงสอนให้ปฏิบัติในอธิษฐานธรรม ธรรมที่พึงตั้งไว้ในใจ ที่ตั้งอาศัยธาตุ ๖ เป็นต้น ที่ทุก ๆ คนได้มาตั้งแต่ชาติคือความเกิด รวมเข้าก็เป็น กายใจอันนี้ ดังกล่าวไว้ว่า

ปณณิ นบปมชุเขย	ไม่พึงประมาทปัญญา
สจจมนุรกุเขย	พึงตามรักษาสัจจะ
จาคมนุพฐุเขย	พึงพอกพูนจาคคือการสละ
สนุติเมว โส สิกุเขย	พึงศึกษาสันติคือความสงบรำงับ ดังนี้

ไม่พึงประมาทปัญญา

ต่อจากนี้จึงได้ตรัสแสดงอธิบาย จับตั้งแต่ข้อแรกว่าไม่ประมาทปัญญาอย่างไร คำว่า *ประมาท* นั้นแปลว่ามัวเมา หมายถึงความที่เลินเล่อเผลอเพลินขาดสติเป็นเครื่อง รักษาจิต หรือเป็นเครื่องรักษากายรักษาใจ ประมาทปัญญาจึงอาจแปลต่อกันเข้าง่าย ๆ ว่ามัวเมาปัญญาหรือว่าเมาปัญญา แต่ว่าตามความหมายนั้นไม่ใช่หมายความว่าปัญญา เป็นเหตุให้เมา ต่างจากคำว่าเมาสุรา ซึ่งหมายความว่าสุราเป็นเหตุให้เมา แต่มีความหมาย

ว่าละเลย ทอดทิ้ง ไม่อบรมปัญญาให้บังเกิดขึ้น ด้วยเหตุที่ไปมัวเมาในที่ตั้งแห่งความมัวเมาทั้งหลายในโลก เช่นว่ามัวเมาในวัย ในความไม่มีโรค ในชีวิต ในสมบัติคือความพรั่งพร้อมทั้งหลาย เช่นความพรั่งพร้อมด้วยลาภ ด้วยยศ ด้วยสรรเสริญ ด้วยสุขต่าง ๆ ตลอดจนถึงมัวเมาในกรรมคือการงานที่กระทำ จึงเป็นเหตุให้ทอดทิ้งปัญญา ไม่อบรมปัญญา ไม่ประกอบกระทำปัญญาอันเป็นความรู้ที่ทั่วถึงให้บังเกิดขึ้น ประมาทปัญญา จึงมีความหมายดังนี้ ก็ไปตรงกับที่อาศัยธาตุ อาศัยอายตนะอันเป็นที่ต่อผัสสะ และอาศัยมโนปวิจาร ๑๘ คือที่ท่องเที่ยวไปที่คิดไปของจิตของใจในอารมณ์ทั้ง ๖ คือในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสบ้าง โทมนัสบ้าง อุเบกขาบ้าง บังเกิดตณฺหาอุปาทานขึ้น เมื่อตณฺหาอุปาทานบังเกิดขึ้น ก็เป็นเหตุให้ไม่ใช้ปัญญา เพราะตณฺหาอุปาทานบังเกิดขึ้นบังปัญญาพร้อมทั้งสติ ไม่ให้รู้แจ้งเห็นจริงตามที่เป็นจริง เพราะตณฺหาอุปาทานนั้น เมื่อบังเกิดขึ้นก็ปิดบังไม่ให้เห็นความเป็นอนิจจะไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และความเป็นอนัตตา อันเป็นสัจจะคือความจริงของสิ่งทั้งหลายในโลก เมื่อตณฺหาอุปาทานมาบังไม่ให้เห็นสัจจะคือความจริงดังนี้ จึงยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา เกิดความยินดีความยินร้ายความหลงมกมายต่าง ๆ จึงทำให้ชื่อว่าประมาทปัญญา ดังจะเรียกให้เข้าใจง่าย ๆ ว่าเผลอปัญญา แม้จะสามารถอบรมปัญญาให้เกิดขึ้นได้ ก็ไม่อบรมไม่ทำไม่ประกอบ

ทรงสอนให้พิจารณาธาตุดิน

เพราะฉะนั้น ไม่ประมาทปัญญานั้นทำอย่างไร จึงได้ทรงสอนให้พิจารณาธาตุทั้งหลายคือธาตุ ๖ ที่ตรัสตั้งไว้เป็นบทอุเทศข้อแรกไปที่ละข้อ ข้อที่ ๑ ปฐวีธาตุ คือธาตุดิน ก็ให้พิจารณาธาตุที่เป็นภายในก่อน คือ ปฐวีธาตุ อันหมายถึงส่วนที่แน่นแข็งเป็นภายในคือที่มีอยู่ในกายนี้ จำเพาะที่มีอยู่ในอัตภาพนี้ ที่ยึดถืออยู่ หรือที่มีใจครอบครองอยู่ อันได้แก่ *เกสา* ผม *โลมา* ขน *นขา* เล็บ *ทันตา* ฟัน *ตโจ* หนัง *มังสั* เนื้อ *นหารู* เอ็น *อัญสิ* กระดูก *อัญสิมิญชัง* เยื่อในกระดูก *วักกั* ไต *หทยัง* หัวใจ

ยกนัง ตับ กิโลมกััง พังผืด ปิหัง ม้าม ปัสสาสัง ปอด อันตัง ใสใหญ่ อันตคณัง ใสเล็กหรือสายรัดใส อุทรียัง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า และในที่อื่น ๆ ได้มีเติมเข้าอีกหนึ่งคือ มัตถเก มัตถลุงคัง ขมลงในขมองศิระชะ จึงรวมเป็น ๒๐ และส่วนที่แขนแข็งอย่างอื่น บรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ อันยึดถือไว้ หรือที่มีใจครองนี้ ก็เรียกว่าเป็นปฐวีธาตุ ธาตุดินที่เป็นภายใน กับทั้งปฐวีธาตุ ธาตุดินที่เป็นภายนอกทั้งหมด พึงพิจารณาให้เห็นด้วยสัมมปปัญญา คือปัญญาชอบตามที่เป็นจริงหรือตามที่เป็นแล้วว่าไม่ใช่เป็นของเรา เราไม่ใช่เป็นสิ่งนี้ สิ่งนี้ไม่ใช่เป็นอัตตา ตัวตนของเรา เมื่อพิจารณาดังนี้ ก็จะเกิดความหน่ายในปฐวีธาตุ จะเกิดวิราคะ คือความสิ้นติดใจยินดีในปฐวีธาตุ

ทรงสอนให้พิจารณาธาตุน้ำ

ข้อที่ ๒ อาโปธาตุ ธาตุน้ำ ก็ให้พิจารณาส่วนที่เหลวไหลเอิบอาบบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้อันนับว่าเป็นภายใน ที่ยึดถือไว้หรือที่มีใจครอง อันได้แก่ ปิตตัง น้ำดี เสมหัง น้ำเสลด ปุพพิโท น้ำหนองน้ำเหลือง โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ เมโท มันทัน อัสสุ น้ำตา วสา น้ำมันเหลว เซโท น้ำลาย สิงฆาณิกา น้ำมูก ลลิกา ไชข้อ มุตตัง น้ำมูตร และบรรดาสิ่งที่เหลวไหล เอิบอาบอย่างอื่นบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ที่ยึดถือหรือที่มีใจครอง ก็เรียกว่าอาโปธาตุ ธาตุน้ำ ที่เป็นภายใน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ ที่เป็นภายใน กับทั้งอาโปธาตุ ธาตุน้ำ ที่เป็นภายนอกทั้งหมด ก็รวมเรียกว่าอาโปธาตุ ธาตุน้ำ ให้พิจารณาอาโปธาตุ ธาตุน้ำนี้ด้วยสัมมปปัญญาคือปัญญาชอบ ตามที่เป็นไปแล้วคือตามที่เป็นจริง ให้เห็นว่าสิ่งนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นสิ่งนี้ สิ่งนี้ไม่ใช่เป็นอัตตา ตัวตนของเรา เมื่อพิจารณาให้เห็นตามเป็นจริงดังนี้ จิตก็จะหน่ายจากอาโปธาตุ อันเรียกว่านิพพิทา จะสิ้นติดใจยินดีคือสาร์อกใจได้จากอาโปธาตุ

ทรงสอนให้พิจารณาธาตุไฟ

ข้อที่ ๓ เตโชธาตุ ธาตุไฟ ให้พิจารณาสิ่งที่อบอุ่นที่ร้อนบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ อันนับว่าเป็นภายใน ที่ยึดถือหรือที่มีใจครองอันนี้คือ *เยน จ สนฺตปฺปติ* ไฟที่ทำให้ร่างกายอบอุ่น *เยน จ ชิริยติ* ไฟที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม *เยน จ ปริทฺยฺหติ* ไฟที่ทำให้ร่างกายเร่าร้อน *เยน จ อสฺติปฺตีตฺตฺยิตฺตํ สมนฺมา ปริณามํ คจฺฉติ* ไฟที่ทำให้อาหารหรือสิ่งที่กินที่ดื่มที่เคี้ยวที่ลิ้ม ให้อยู่ไปได้ด้วยดี และบรรดาอาการที่อบอุ่นเร่าร้อนอย่างอื่นบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ที่ยึดถือหรือที่มีใจครอง ก็เรียกว่าเตโชธาตุ ธาตุไฟที่เป็นภายในกับทั้งเตโชธาตุ ธาตุไฟ ที่เป็นภายนอกทั้งหมดก็รวมเรียกว่าเตโชธาตุ ธาตุไฟให้พิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วคือตามที่เป็นจริง ว่าสิ่งนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่สิ่งนี้ สิ่งนี้ไม่ใช่เป็นอัตตา ตัวตนของเรา เมื่อพิจารณาให้เห็นจริงดังนี้จิตก็จะหน่ายจากเตโชธาตุ ธาตุไฟ จะสํารอกความติดใจยินดีจากเตโชธาตุ ธาตุไฟได้

ทรงสอนให้พิจารณาธาตุลม

ข้อที่ ๔ วาโยธาตุ ธาตุลม ให้พิจารณาว่าอาการที่พัดไหวที่เคลื่อนไหวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ อันนับว่าเป็นภายใน ที่ยึดถือหรือที่มีใจครอง ได้แก่ *อุทฺตจฺจฺมา วาตํ ลมฺพัตฺตํ* ลมพัดขึ้นเบื้องบน *อโธจฺจฺมา วาตํ ลมฺพัตฺตํ* ลมพัดลงเบื้องต่ำ *กุกฺกิสฺสยา วาตํ ลมฺในทํอง* ลมในท้อง *โกฏฺจฺจฺสยา วาตํ ลมฺในไส้หรือลมในกระเพาะอาหาร* *องฺคฺมฺจฺคานฺุสฺสริโน วาตํ ลมฺที่* พัดไปทั่วอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหลาย *อสุสฺสาโส* ลมหายใจเข้า *ปสุสฺสาโส* ลมหายใจออก และอาการที่เคลื่อนไหวพัดไหวอย่างอื่นบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ที่ยึดถือหรือที่มีใจครอง ก็เรียกว่าวาโยธาตุ ธาตุลม ที่เป็นภายใน กับทั้งวาโยธาตุ ธาตุลม ที่เป็นภายนอกทั้งหมดนั้น พึงพิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วคือตามที่เป็นจริง ว่าสิ่งนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่สิ่งนี้ สิ่งนี้ไม่ใช่เป็นอัตตา ตัวตนของเรา เมื่อพิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงดังนี้ จิตย่อมหน่ายจากวาโยธาตุ ธาตุลม ย่อมสํารอกความติดใจยินดีได้จากวาโยธาตุ ธาตุลม

ทรงสอนให้พิจารณาธาตุอากาศ

ข้อที่ ๕ อากาศธาตุ ธาตุอากาศ หมายถึงช่องว่าง คือช่องว่างที่เนื้อและเลือดไม่จรดกันบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ อันเรียกว่าเป็นภายใน ที่ยึดถือหรือที่มีใจครอง อันได้แก่ กณณจฉิทฺทํ ช่องหู นาสิกจฉิทฺทํ ช่องจมูก มุขทวารํ ช่องปาก เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ อชฺโฆหฺรติ ช่องที่สิ่งที่กินที่ดื่มที่เคี้ยวที่ลิ้มกลืนให้ล่วงล้าคองลงไป ยตฺถ จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สนฺติฎฺฐติ ช่องที่สิ่งที่กินที่ดื่มที่เคี้ยวที่ลิ้มทั้งปวงตั้งอยู่ในท้อง เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ อโรภาคา นิกฺขมฺติ ช่องที่สิ่งเหล่านี้ออกไปภายนอกในเบื้องล่าง และช่องว่างอย่างอื่นบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ที่ยึดถือที่มีใจครอง ก็เรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุอากาศ คือช่องว่างที่เป็นภายใน อากาศธาตุคือช่องว่างที่เป็นภายในกับทั้งอากาศธาตุคือช่องว่างที่เป็นภายนอกนั้น พึงพิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นแล้วคือตามเป็นจริง ว่าสิ่งนี้มีใช่ของเรา เรามีใช้สิ่งนี้ สิ่งนี้มีใช่ตัดตาตัวตนของเรา เมื่อพิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นจริงดังนี้ จิตก็จะหน่ายจากอากาศธาตุ ธาตุคือช่องว่าง จะส้ารอกความติดใจยินดีจากอากาศธาตุ ธาตุคือช่องว่างได้ ดังนี้

ครั้งที่ ๔ ปัญญาธิฐาน (ต่อ)

ได้แสดงธาดูวิภังคสูตร พระสูตรที่แสดงการแยกธาตุมาโดยลำดับ ถึงข้อที่ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมิให้ประมาทปัญญา อันนับว่าเป็นอธิฐานธรรม ธรรมที่ควร ตั้งไว้ในใจหรือธรรมที่ตั้งอาศัยธาตุ ๖ เป็นต้นซึ่งทุก ๆ คนมีอยู่ รวมเข้าก็คือที่ตั้งอาศัย กายและใจอันนี้ เรียกว่าปัญญาธิฐาน ธรรมเป็นที่ตั้งอาศัยคือปัญญา และได้ทรงแสดง อธิบายให้พิจารณาธาตุทั้ง ๕ อันรวมเข้าเป็นรูปกายนี้ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อันได้แก่ ส่วนที่แข็งแกร่งบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ และธาตุดินคือส่วนที่แข็งแกร่งที่เป็นภายนอก ให้พิจารณาอาโปธาตุคือธาตุน้ำ คือส่วนที่เอิบอาบเหลวไหลบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ และอาโปธาตุ ธาตุน้ำที่เป็นภายนอก ให้พิจารณาเตโชธาตุคือธาตุไฟ คือส่วนที่อบอุ่น ที่ร้อนบรรดาที่มีอยู่ในร่างกายนี้ และเตโชธาตุ ธาตุไฟที่เป็นภายนอก ให้พิจารณา วาโยธาตุคือธาตุลม คือส่วนที่พัดไหวเคลื่อนไหวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ และวาโยธาตุ ธาตุลมที่เป็นภายนอก ให้พิจารณาอากาศธาตุ คือช่องว่างบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ และ อากาศธาตุคือช่องว่างที่มีอยู่ในภายนอก ให้เห็นด้วยสัมมัมปัญญาคือปัญญาชอบตาม ที่เป็นแล้ว คือตามเป็นจริง ว่า เนตฺ มม นั้นมิใช่ของเรา เนโสหมสมฺมิ เรามีใช้เป็นนั่น น เมโส อุตฺตา นั้นมิใช่ตัวตนของเรา ดังนี้ ก็คือพิจารณาที่เป็นธาตุกรรมฐานนั่นเอง แยกกายนี้ออกเป็นธาตุ มิใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

เพราะโดยปรกตินั้น บุคคลย่อมมีความความยึดถือในก้อนกายอันนี้ ว่าตัวเรา ของเราอัตตสัญญา สัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าอัตตาตัวตนหรือสัตว์บุคคล

ย่อมบังเกิดขึ้น ในเมื่อเห็นก่อนกายอันนี้ หรือ นึกถึงก่อนกายอันนี้ แม้จะถ่ายรูปก็ หมายถึงว่าถ่ายรูปกายอันนี้ เมื่อเห็นรูป ก็ย่อมจะนึกว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นคนนั้น เป็นคนนี่ อยู่โดยปรกติ ความสำคัญหมายว่าตัวตนหรือสัตว์บุคคล ดังที่เรียกตามภาษา ธรรมว่าอัตตสัญญา สัตตสัญญานั้น ย่อมบังเกิดขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้มีความยึดถือ ติดอยู่สืบต่อไปและยิ่งขึ้น ไม่มีที่จะเกิดนิพพิทาคือความหน่ายและวิราคะ ความสิ้น ติตใจยินดี ในก่อนกายอันนี้ โดยปรกติย่อมเป็นอยู่ดังนี้ เพราะฉะนั้น ก่อนกายอันนี้ พร้อมกับใจที่เรียกว่าวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ จึงเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสทั้งหลาย เป็นต้นว่า มานะ คือความสำคัญหมายยึดถือว่าตัวเราของเรา ตณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก ของใจ ราคะโทสะโมหะหรือโลกโกรธหลงต่าง ๆ อาศัยก่อนกายอันนี้อยู่เป็นประจำ

พิจารณาแยกกายให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ

เพราะฉะนั้น ทางที่จะดับทุกข์จึงต้องอาศัยธาตุกรรมฐานพิจารณาแยกออกไป ว่าอันที่จริงนั้นก่อนกายที่เห็นว่าเป็นก่อนเป็นแห่งอยู่นี้ ย่อมประกอบขึ้นด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ แยกออกไม่ได้ เพราะฉะนั้น ที่ยึดถือว่าตัวเรา ของเรานั้นเมื่อแยกออกไปแล้ว ก็ย่อมจะพบแต่ธาตุ ส่วนที่แข็งแข็งก็เป็นธาตุดินไป ส่วนที่เหลวไหลก็เป็นธาตุน้ำไป ส่วนที่อบอุ่นที่ร้อนก็เป็นธาตุไฟไป ส่วนที่พัดไหว เคลื่อนไหวก็เป็นธาตุลมไป ส่วนที่ช่องว่างก็เป็นธาตุอากาศไป ไม่มีตัวเราอยู่ที่ไหนที่จะ หายพบ พบแต่ธาตุ และไม่มีตัวเรา จึงไม่มีของเราอยู่ที่ไหนเช่นเดียวกัน สักแต่ว่า เป็นธาตุที่ต้องเกิดต้องดับต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา ดังที่ปรากฏเป็น ความแก่เป็นความเจ็บเป็นความตายต่าง ๆ อันแสดงถึงว่าไม่เที่ยงต้องเกิดต้องดับ แสดงถึงว่าเป็นทุกข์ ต้องทนอยู่ไม่ได้ ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ให้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่มีตัวเราของเราอยู่ที่ไหนในก่อนกาย อันนี้ มีแต่ธาตุเท่านั้น เมื่อพิจารณาดังนี้ ธาตุสัญญา ความสำคัญหมายว่าเป็นธาตุ ก็บังเกิดขึ้น ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรา หรือความสำคัญหมายว่าสัตว์บุคคล ตัวตนเราเขาก็หายไป ปรากฏแต่ความเป็นธาตุ ความเป็นธาตุที่เป็นกลางอยู่ในโลก ไม่ใช่เป็นตัวเราของเรา ไม่ใช่เป็นตัวเขาของเขาที่ไหนเหมือนอย่างธาตุน้ำไฟลม

อากาศที่เป็นภายนอกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน แม้บุคคลจะมีกรรมสิทธิ์ในพัสดุดังของต่าง ๆ ที่เป็นสังหาริมทรัพย์ ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ อสังหาริมทรัพย์ ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ก็ย่อมเป็นธาตุดินน้ำไฟลมอากาศทั้งนั้น ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง เป็นเจ้าของโดยสมมติบัญญัติ ที่เป็นไปตามบทบัญญัติของกฎหมายบ้าง ประกอบด้วยความยึดถือทั้งหลายเท่านั้น เพราะว่าในที่สุดแล้ว ถ้าทรัพย์สินเหล่านี้ไม่จากไปก่อน บุคคลก็ต้องจากทรัพย์สินเหล่านี้ไป ด้วยมรณะคือความตายในที่สุด

อย่าว่าแต่ธาตุดินน้ำไฟลมอากาศที่เป็นภายนอก เป็นทรัพย์ต่าง ๆ เหล่านั้น แม้ธาตุดินน้ำไฟลมอากาศที่เป็นภายใน คือที่เป็นกัณณกายอันนี้ ก็ต้องทิ้งไว้ในโลกนี้ ธาตุดินก็ไปรวมกับธาตุดิน ธาตุน้ำก็ไปรวมกับธาตุน้ำ ธาตุไฟธาตุลมก็ไปรวมกับธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศคือช่องว่าง ก็เป็นอากาศช่องว่าง และเมื่อรวมกันเป็นกัณณกายอันนี้ ครั้งแรกก็เป็นชาติคือความเกิด ก็นำเอาธาตุเหล่านี้จากโลกธาตุที่เป็นภายนอกนี้ แหละ แบ่งเอามารวมเข้าเป็นกัณณกายอันนี้ บริโภคอาหารก็บริโภคธาตุเหล่านี้นั่นเอง เข้าไป สำหรับบำรุงเลี้ยงส่วนที่สิ้นไปหมดไปตามธรรมชาติธรรมดา บุคคลต้องบริโภคธาตุเหล่านี้เข้าไปเป็นอาหาร สำหรับที่จะทดแทนสิ่งที่สิ้นไปหมดไป และก็มีมักจะเข้าใจกันว่าบริโภคอาหารวันละ ๑ มื้อ ๒ มื้อ ๓ มื้อ แต่อันที่จริงนั้น ต้องบริโภคอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกก็คือ ต้องหายใจอยู่ตลอดเวลา ก็เป็นการบริโภคธาตุเหล่านี้ ที่ปรากฏว่าเป็นวาโยธาตุคือธาตุลมเข้าไปสำหรับที่จะบำรุงเลี้ยงร่างกาย อันแสดงว่าธาตุทั้งหลายในร่างกายนันนี้ ต้องสิ้นไปเสื่อมไปอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก จึงต้องบริโภคเข้าไปทดแทนกันอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก หยุดไม่ได้

พิจารณาให้เห็นไตรลักษณ์

จึงแสดงว่า อันความสิ้นไปเสื่อมไปที่เป็นลักษณะของอนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขณะ เป็นทุกข์ นั้นมีอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก ไม่ใช่ว่ามีมานาน ๆ ครั้ง แต่มีอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก จึงต้องบริโภคซ่อมเข้าไปทุกลมหายใจเข้าออกดังกล่าว อันแสดงถึงอนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขณะ เป็นทุกข์ ซึ่งเป็นสัจจะคือความจริง และสัจจะคือความจริงนั้นก็คือจริงตามที่เป็นไปแล้ว ที่เรียกว่า *ยถาภูตตะ* ตามที่เป็นไปแล้ว คือเป็นไปแล้วอย่างนี้

ซึ่งรวมหมายถึงทั้งที่เป็นไปแล้ว ทั้งที่เป็นไปอยู่ ทั้งที่จะเป็นไป ก็อย่างนี้คือเป็นไปอย่างนี้ และความเป็นไปอย่างนั้นนั้นก็เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา ดังที่เรียกว่าเป็นไปเอง ไม่มีใครไปปรุงแต่งให้เป็น ดูที่ก่อนกายอันนี้ พิจารณาดูย่อมจะเห็นได้ ย่อมจะรับรองว่าก่อนกายอันนี้ เป็นไปอย่างนี้หรือว่าเป็นอย่างนี้ เป็นแล้วอย่างนี้ กำลังเป็นอยู่อย่างนี้ จะเป็นอย่างนี้ตลอดเวลา ปัญญาที่รู้ตามที่เป็นแล้วอย่างนี้ ตามที่เป็นไปอยู่อย่างนี้ ตามที่จะเป็นอย่างนี้ อันรวมว่าตามที่เป็นไป เรียกว่า **สัมมัมปัญญา** คือปัญญาชอบ เป็นความรู้ที่รู้เห็นตามที่เป็นไป มิได้คิดเอาเอง มิได้ปรุงแต่งขึ้นเอง แต่ว่าก่อนกายอันนี้เป็นไปอย่างนี้เอง รู้เท่าตามที่เป็นไปดังนี้แหละ จึงจะเรียกว่า สัมมัมปัญญาคือปัญญาชอบ ไม่ได้ปรุง ไม่ได้แต่ง ไม่ได้คิดเอา และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่าเป็นการเห็นอนัตตาในก่อนกายอันนี้ เพราะไม่มีตัวตนอยู่ที่ไหน ไม่มีตัวเราของเราอยู่ที่ไหน มีแต่ธาตุที่ต้องสิ้นไปเสื่อมไปอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก ฉะนั้น ก็เป็นอันว่าเมื่อเกิดสัมมัมปัญญาคือปัญญาชอบขึ้นดังนี้ ก็ชื่อว่าเห็นอนัตตา พร้อมทั้งอนิจจะ ทุกขะ ก็เป็นอันว่าได้เห็นไตรลักษณ์ คือลักษณะที่ไม่เที่ยง ลักษณะที่เป็นทุกข์ ลักษณะที่เป็นอนัตตา ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้

ได้นิพพิทา วิราคะ จากธาตุกรรมฐาน

ฉะนั้น นิพพิทาคือความหน่าย อันตรงกันข้ามกับความยินดีพอใจก็ย่อมบังเกิดขึ้น วิราคะคือความสิ้นติดใจยินดี ก็ย่อมบังเกิดขึ้นในก่อนกายอันนี้ เพราะว่าเมื่อธาตุสัญญาปรากฏขึ้น เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุที่ต้องเกิดดับ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา มิใช่ตัวเราของเราที่ไหน ไม่มีตัวเราของเราอยู่ จึงหน่ายจากธาตุเหล่านี้ สิ้นติดใจยินดีในธาตุเหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจในตอนนี่ว่า แม้จะพิจารณาเป็นธาตุกรรมฐาน แยกธาตุออกไปดังกล่าว ถ้าเห็นธาตุตามที่แยกออกไป แต่อย่างไรไม่หน่ายในธาตุที่เห็นนั้น ยังติดใจยินดีอยู่ในธาตุที่เห็นนั้น ก็ยังไม่ชื่อว่าเป็นธาตุกรรมฐาน การพิจารณานั้นยังไม่เป็นธาตุกรรมฐาน ยังเป็นก่อนกายอยู่ ที่จะเห็นธาตุกรรมฐานนั้น เมื่อปรากฏเป็นธาตุขึ้นก็สักแต่ว่าเป็นธาตุ ย่อมจะได้ความสิ้นติดใจยินดีจากธาตุนั้น หรือจากธาตุที่เห็นนั้น ดังนี้ จึงจะเป็นธาตุกรรมฐาน ความสำเร็จเป็นธาตุกรรมฐาน

จึงอยู่ที่ธาตุที่จะทำให้เกิดความหน่าย เกิดความสิ้นสติใจยินดีนั้นแหละ จึงจะเป็นธาตุกรรมฐาน จึงจะชื่อว่าเห็นธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ฉะนั้น ธาตุกรรมฐานนั้น จึงมิได้บังเกิดขึ้นตามที่คิดว่าได้แล้ว โดยที่ยังมีความติดใจยินดีอยู่ ยังมิได้นิพพิทา ยังไม่วิราคะ เพราะฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจดังนี้ จะเห็นธาตุเป็นธาตุกรรมฐาน จะต้องได้นิพพิทาได้วิราคะจากธาตุกรรมฐานที่เห็นนั้น นั่นแหละจึงจะเป็นธาตุกรรมฐาน ถ้ายังมิได้นิพพิทาไม่ได้อวิราคะ แม้จะเข้าใจว่าได้ธาตุกรรมฐาน นั่นก็ยังเป็นกัณเฑาะว์ น้อยๆ ยังแยกไม่ออก เพราะฉะนั้น ก็ต้องหัดพิจารณาเนื่อง ๆ รู้แจ้งเห็นจริงลงไปว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุ แหงตลอดลงไปว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุ ได้นิพพิทาได้วิราคะขึ้นมา จึงจะเป็นธาตุกรรมฐาน

แยกกายออกให้เหลือแต่ธาตุรู้ที่บริสุทธิ์

เมื่อได้ธาตุกรรมฐานดังนี้แล้ว พระบรมศาสดาได้ทรงแสดงไว้ว่า ก็เหลือแต่วิญญาณที่บริสุทธิ์ที่ผ่องแผ้ว ย่อมรู้อะไร ๆ ได้ด้วยวิญญาณนั้น ย่อมรู้ว่าเป็นสุข ย่อมรู้ว่าเป็นทุกข์ ย่อมรู้ว่ามิใช่ทุกข์มิใช่สุข เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา สุขเวทนาย่อมเกิด เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ว่าเราเสวยสุขเวทนา และเพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาดับ สุขเวทนาย่อมดับ และเมื่อสุขเวทนาดับก็ย่อมรู้ว่าสุขเวทนาดับ เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา ทุกขเวทนาย่อมเกิด เมื่อเสวยทุกข์เวทนาย่อมรู้ว่าเป็นทุกข์ เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนาดับ ทุกขเวทนาย่อมดับ ก็ย่อมรู้ว่าทุกข์เวทนาดับ เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งเวทนาที่มีทุกข์มิใช่ทุกข์ เวทนาที่มีทุกข์มิใช่สุขก็ย่อมเกิด เมื่อเสวยเวทนาที่มีทุกข์มิใช่สุข ก็ย่อมรู้ว่าเราเสวยเวทนาที่มีทุกข์มิใช่สุข เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งเวทนาที่มีทุกข์มิใช่สุขดับ เวทนาที่มีทุกข์มิใช่สุขก็ย่อมดับ ก็ย่อมรู้ว่าเวทนาที่มีทุกข์มิใช่สุขดับ เปรียบเหมือนอย่างว่าไม้สีไฟ ๒ อันนั้นออกจากกัน ไฟก็ย่อมดับฉับใด เวทนาที่บังเกิดขึ้นก็ฉับนั้น เพราะอาศัยผัสสะจึงเกิด เพราะผัสสะดับเวทนายก็ดับ ดังนี้

ครั้งที่ ๕ วิญญาณที่บริสุทธ

ได้แสดงธาตุวิภังคสูตร พระสูตรที่แสดงการจำแนกธาตุมาโดยลำดับ จนถึงข้อที่พระบรมศาสดาทรงแสดงอธิบายวิธีปฏิบัติไม่ประมาทปัญญา ก็คือ พิจารณาจำแนกธาตุในร่างกายนี้ออกเป็นธาตุ ๕ และเมื่อธาตุสัญญา ความกำหนดหมายในธาตุปรากฏขึ้น จิตก็ย่อมนำจากธาตุทั้งหลาย ย่อมสิ้นติดใจยินดีจากธาตุทั้งหลาย จึงเหลือแต่วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ที่บริสุทธิผ่องแผ้ว ย่อมรู้อะไร ๆ ได้ด้วยวิญญาณธาตุนั้น ย่อมรู้สุขรู้ทุกข์เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข และย่อมรู้ว่าสุขทุกข์และกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นเวทนาที่เกิดเพราะสัมผัสหรือผัสสะ เมื่อผัสสะหรือสัมผัสดับ เวทนานั้น ๆ ก็ดับ ย่อมรู้ดังนี้

ทรงสอนให้ชำระขัดเกลาจิตหรือธาตุรู้

จึงมาถึงข้อที่พึงทำความเข้าใจแก่ผู้ต้องการปฏิบัติ อันนับว่าเป็นข้อสำคัญ ก็คือวิญญาณที่บริสุทธิผ่องแผ้วอันเป็นวิญญาณธาตุ ธาตุที่คำรบ ๖ พระองค์มิได้ทรงสอนให้พิจารณาวิญญาณธาตุเหมือนอย่างธาตุ ๕ ข้างต้น ซึ่งตรัสสอนให้พิจารณาเพื่อให้จิตหน่ายคลายความติดใจยินดีจากธาตุเหล่านั้น โดยได้พิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาชอบตามที่เป็นแล้ว คือเป็นจริงว่า นั่นมิใช่ของเรา เรามิใช่เป็นนั่น นั่นมิใช่เป็น

อัตรดา ตัวตนของเรา แต่ได้ตรัสแสดงว่า ครั้นเห็นด้วยปัญญาชอบดั่งนั้น จิตหน่าย คลายความติดใจยินดีหรือสิ้นความติดใจยินดีจากธาตุเหล่านั้นแล้ว จึงเหลือแต่วิญญาณ ที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้วซึ่งรู้อะไร ๆ ได้ด้วยวิญญาณนั้น ดังนี้ เพราะฉะนั้น วิญญาณธาตุข้อ ที่ ๖ นี้ ซึ่งตามศัพท์มีค่าเปลืองอย่างง่าย ๆ ว่าธาตุรู้ ซึ่งตรงกับที่เราเรียกกันว่าใจหรือ ว่าจิต ใจหรือจิตนี้ จิตเป็นภาษาบาลี ใจเป็นภาษาไทย และได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ ให้อบรมจิต ให้รักษาจิต และจิตที่อบรมดีแล้ว รักษาดีแล้ว ย่อมบรรลุดังวิสังขารคือ นิพพานที่ปราศจากสังขารเครื่องปรุงแต่งได้ เพราะต้นหาสิ้นไป

เพราะฉะนั้น จิตหรือใจจึงเป็นสิ่งสำคัญซึ่งมีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน และ จิต หรือใจนี้เป็นสิ่งที่พึงรักษาอบรมตามหลักพระพุทธศาสนา และแม้ได้ทรงสอนเอาไว้ว่า ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใสในพระโอวาทปาฏิโมกข์ อันแสดงว่า จิตนี้ขัดเกลาชำระ ให้บริสุทธิ์ผ่องใสได้ และในพระสูตรนี้ ก็ตรัสสอนให้ชำระขัดเกลาจิตให้ผ่องใสนั่นเอง ด้วยสัมมัมปัญญาคือปัญญาชอบ โดยที่ไม่ประมาทปัญญาคือพิจารณาแยกธาตุ และ เมื่อไม่ประมาทปัญญาดังนี้ จึงจะได้สัมมัมปัญญาคือปัญญาชอบ ทำจิตให้หน่ายให้คลาย ให้สิ้นความกำหนัดติดใจยินดีจากธาตุทั้งหลายได้ เมื่อเป็นดั่งนี้ จิตจึงบริสุทธิ์ผ่องใส

ในทางตรงกันข้าม หากไม่ปฏิบัติชำระขัดเกลาจิตใจ ให้ได้สัมมัมปัญญา คือ ปัญญาอันชอบดั่งนี้ จิตก็ย่อมเศร้าหมองไม่ผ่องใส เพราะเหตุที่มีอาสวะคือมานะ อันได้แก่กิเลสที่ไหลเข้ามาขังอยู่ในจิตใจ เป็นต้นว่า มานะ ความสำคัญหมายว่าตัวเรา ของเราในกายและใจอันนี้ ปรากฏเป็นต้นหา ความดิ้นรนทะยานอยาก นั่นก็ ความเพลิน ราคะ ความติดใจยินดี นำให้เกิดโทสะโมหะ ดังที่เรียกว่าราคะโทสะโมหะ หรือโลภะโทสะโมหะ โลกโกรธหลง จิตจึงไม่บริสุทธิ์ไม่ผ่องใสหรือว่าใจไม่บริสุทธิ์ ไม่ผ่องใส ดั่งจิตสามัญทั่วไป จิตที่ไม่บริสุทธิ์ผ่องใสดั่งนี้ ยากที่จะพิจารณาจับเวทนา จับสัมผัสได้

สัมผัสคือการกระทบของอารมณ์กับจิต

อันสัมผัสและเวทนานั้นเป็นอาการของจิตใจ บังเกิดขึ้นในเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ทราบกลิ่น ลิ้นได้ทราบรส กายได้ทราบสิ่งที่กายถูกต้อง และ มโนคือใจได้รู้ได้คิดเรื่องราว คืออายตนะภายในภายนอกประจวบกันอยู่ตามปกติ ที่ทุก ๆ คนมีอยู่เป็นไปอยู่ และเมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันดังนี้ ย่อมทำให้เกิดสัมผัสคือความกระทบ อันหมายความว่ากระทบเข้าไปถึงจิต สิ่งที่กระทบเข้าไปถึงจิตใจนั้นเรียกว่าอารมณ์ เพราะว่าตากับรูป หูกับเสียงเป็นต้น เป็นวัตถุกระทบเข้าไปถึงจิตใจไม่ได้ แต่ว่าเมื่อตากับรูป หูกับเสียงเป็นต้นประจวบกัน ก็เป็นอารมณ์ คือเรื่องอารมณ์นี้เองกระทบเข้าไปถึงจิตใจ ก็เป็นสัมผัส ที่แปลว่าความกระทบคือกระทบใจนั่นเอง รู้สึกเหมือนกับว่า เมื่อเห็นรูปอะไร รูปนั้นเข้าไปกระทบถึงจิตใจ ได้ยินเสียงอะไร เสียงนั้นกระทบเข้าไปถึงจิตใจ คือจิตใจรับรู้ รับรู้รูป รับรู้เสียง เหมือนดังว่าเป็นรูปจริง ๆ เป็นเสียงจริง ๆ ในภายนอก แต่อันที่จริงนั้น ไม่ใช่รูปจริง ๆ เสียงจริง ๆ แต่เป็นอารมณ์ของรูปของเสียงนั้นต่างหากที่กระทบจิตใจหรือว่าที่จิตใจกระทบ กระทบดังนี้แหละ คือตัวสัมผัสหรือผัสสะ

เวทนาเกิดจากสัมผัส

เมื่อกระทบดังนี้จึงจะเกิดเวทนา เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้างเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ถ้าหากว่าไม่กระทบก็ไม่เกิดเวทนา ในวันหนึ่ง ๆ นั้น ทุก ๆ คนได้เห็นรูปอะไร ๆ ได้ยินเสียงอะไรเป็นต้น มากมายหลายสิบหลายร้อยหลายพันหรือว่าหลายหมื่น แต่ว่าสักแต่ได้เห็นสักแต่ได้ยินเป็นต้นเสียเป็นอันมาก ไม่กระทบเข้าไปถึงจิตใจ จึงไม่ปรากฏเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข คือว่า สักแต่ได้เห็นสักแต่ได้ยิน แล้วก็ผ่านไปผ่านไป มีบางเรื่องเท่านั้นที่กระทบเข้าไปถึงจิตใจ อันทำให้เกิดสุขทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสไว้ในที่นี้ว่า เหมือนอย่างไม้สีไฟ ๒ อันมากระทบกันก็เกิดไฟ เมื่อแยกไม้สีไฟนั้นออกจากกัน ไม่มาสีกันก็ไม่

เกิดไฟ ไฟก็ดับฉันใดก็ดี เมื่ออารมณ์กระทบใจหรือใจกระทบอารมณ์ ก็เหมือนอย่าง
ไม้สีไฟ ๒ อันกระทบกันจึงเกิดเวทนา แต่ว่าถ้าอารมณ์กับจิตใจไม่มากระทบกันไม่มา
สีกัน ก็ไม่เกิดเวทนา ทั้งที่เป็นสุข ทั้งที่เป็นทุกข์ ทั้งที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข
นี้เป็นธรรมชาติธรรมดา

เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา

ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติให้ได้สัมมัมปัญญา เมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกัน
ย่อมมีอารมณ์ คืออารมณ์กระทบกับจิตใจอยู่เสมอ ก็เกิดเวทนาอยู่เสมอ เป็นสุขบ้าง
เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง เว้นไว้แต่ที่มาประจวบกัน คืออายตนะ
ภายในภายนอกมาประจวบกัน ก็สักแต่เห็นว่าเห็นสักแต่ว่าได้ยิน แล้วก็ผ่านไป ๆ ไม่มา
กระทบถึงจิตใจให้เกิดเวทนา แต่แม้เช่นนั้น มีอารมณ์คือกระทบเข้ามาถึงจิตใจนั้นก็
เป็นอันมาก ถ้าการที่กระทบนั้น เป็นที่ตั้งของสุขก็ทำให้เกิดสุขเวทนา เป็นที่ตั้งของ
ทุกข์ก็ทำให้เกิดทุกข์เวทนา เป็นที่ตั้งของไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็ทำให้เกิดเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์
ไม่ใช่สุข และเวทนานั้นเองก็เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก หรือ
ราคะโทสะโมหะสืบต่อไป หรือว่าให้เกิดนันทิ ความเพลิน ให้เกิดราคะความติดใจยินดี
ทำให้จิตใจเศร้าหมองไม่ผ่องใส เป็นไปอยู่ดังนี้

จิตสงบเป็นอุเบกขาเมื่อวางสัมผัสวางเวทนา

แต่ถ้าหากว่าได้ปฏิบัติขัดเกลาจิตใจ โดยวิธีพิจารณาแยกธาตุ ตามที่พระพุทธเจ้า
ทรงสั่งสอนไว้ ให้ได้สัมมัมปัญญาคือปัญญาชอบ รู้เห็นตามที่เป็นไปแล้ว ว่ามิใช่เรา
มิใช่ของเรา มิใช่เป็นเรา มิใช่เป็นอัตตาตัวตนของเราขึ้นได้ ได้ความหน่ายความคลาย
หรือสิ้นติดใจยินดีจากธาตุทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ ตาเห็นอะไร หูได้ยินอะไรเป็นต้น
สัมมัมปัญญาคือปัญญาชอบก็จะบอกทันที ว่านั่นมิใช่ของเรา เรามีใช่เป็นนั่น นั่นมิใช่
เป็นอัตตาตัวตนของเรา สักแต่ว่าเป็นธาตุ เมื่อเป็นดังนี้ จึงสักแต่ได้เห็น สักแต่ว่าได้ยิน

แต่ไม่เป็นอารมณ์มากกระทบถึงจิตใจ ให้เกิดสุขเวทนาทุกขเวทนาหรืออุเบกขาเวทนา แม้ว่าจะเกิดเวทนาเหล่านี้ข้อใดข้อหนึ่งอยู่ เวทนานั้นก็ย่อมดับ เพราะเหตุว่าไม่ให้ อารมณ์มาสีกับใจ เหมือนอย่างไม่ให้ไม้สีไฟ ๒ อันมาสีกัน ก็ไม่เกิดไฟ คือ ไม่เกิด เวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง นี่เป็นเงื่อนไขของการ ปฏิบัติ ซึ่งการปฏิบัติดังนี้ คือความสามารถไม่ให้มีอารมณ์ไม่ให้เป็นอารมณ์ มาเสียดสี กับใจ กระทบใจเป็นสัมผัสเป็นผัสสะให้เกิดเวทนา เป็นการปฏิบัติตัดทางของตัณหา ของนันทิความเพลิน ของราคะความติดใจยินดีพร้อมกับโทสะโมหะ มิให้บังเกิดขึ้น จึงเป็นการป้องกันใจไม่ให้กิเลสไหลเข้ามา เพราะอารมณ์ทั้งหลายมากกระทบจิตใจ แปลว่า ไม่มีอารมณ์ ปฏิบัติให้ไม่มีอารมณ์ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติดังนี้ย่อมมีอารมณ์ อันหมายความว่า อารมณ์มากกระทบจิตใจหรือจิตใจกระทบอารมณ์เรียกว่ามีอารมณ์

ฉะนั้น จึงเรียกกันเป็นภาษาไทยว่ามีอารมณ์ ชอบบ้าง ชังบ้าง อารมณ์ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ดังที่พูดกันก็คือว่ามีอารมณ์ แปลว่า ใจถูกกระทบแล้ว เป็นสัมผัสแล้ว ก็เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข แล้วก็บังเกิดขึ้นให้เกิดตัณหาเป็นต้น ดังกล่าว นี่เป็นการปฏิบัติป้องกันกิเลส ระงับกิเลสทางปัญญา จะกล่าวว่าปัญญานำ สมาริก็ได้ เพราะจิตที่ไม่มีอารมณ์ไม่รับอารมณ์นั้น กล่าวได้ว่าเป็นจิตที่เป็นสมาริ สัมมปปัญญาย่อมทำให้เกิดสมาริได้ดังนี้ ก็เป็นสัมมาสมาริ สมาริชอบ ปราภาวเป็น อุเบกขาความเข้าไปเพ่งพินิจ ซึ่งวางการปรุงแต่งทั้งหลาย จะเรียกว่าวางสัมผัสวาง เวทนาก็ได้ และเฉยคือไม่ดิ้นรนไม่กวดแกว่ง ไม่กระสับกระส่าย สงบ เพราะเมื่อวาง สัมผัส วางเวทนาได้ ไม่เกิดตัณหา ก็ย่อมจะมีความสงบ ตรงกันข้ามกับตัณหาซึ่งเป็น ความดิ้นรน กวดแกว่ง กระสับกระส่าย สงบได้ดังนี้คือเฉย

ครั้งที่ ๖ อุเบกขาที่บริสุทธิ์

ขั้นตอนของการปฏิบัติตามพระพุทธภาษิต

ได้แสดงธาตุวิภังคสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยการแยกธาตุในกายใจนี้ จนถึงข้อที่
ตรัสสอนให้ไม่ประมาทปัญญา และได้ทรงแสดงอธิบายว่า ในการปฏิบัติไม่ประมาท
ปัญญานั้น คือพิจารณาธาตุทั้งหลายในกายนี้ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ
เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ ไปโดยลำดับ ให้เกิด
สัมมัมปัญญาคือปัญญาชอบตามที่เป็นแล้ว ว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุ มิใช่เป็นของเรา
เรามีใช่เป็นสิ่งนั้น สิ่งนั้นมิใช่เป็นอัตตา ตัวตนของเรา ก็จะได้นิพพิทา ความเบื่อหน่าย
วิราคะ สำรอกความติดใจยินดี ออกได้จากธาตุเหล่านั้น จึงเหลือแต่วิญญาณที่บริสุทธิ์
ผุดผ่อง และก็จะอะไร ๆ ได้ด้วยวิญญาณนั้น รู้สุข รู้ทุกข์ รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข
ที่เป็นเวทนา และก็รู้ว่าเวทนาทั้งปวงที่เกิดขึ้นก็เพราะสัมผัสหรือผัสสะ เพราะผัสสะ
เป็นที่ตั้งของสุขก็เกิดสุข เป็นที่ตั้งของทุกข์ก็เกิดทุกข์ เป็นที่ตั้งของมิใช่ทุกข์มิใช่สุข
ก็เกิดมิใช่ทุกข์มิใช่สุข และเมื่อเวทนาอย่างใดบังเกิดขึ้น ก็รู้เวทนาอย่างนั้นบังเกิดขึ้น
ผัสสะ คือการกระทบ อันเป็นที่ตั้งของเวทนานั้น ๆ และเพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้ง
ของเวทนานั้น ๆ ดับ เวทนาจักดับ ก็รู้ว่าเวทนาดับ ทั้งที่เป็นสุข ทั้งที่เป็นทุกข์ ทั้งที่เป็น
กลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ดังที่เรียกว่าอุเบกขาเวทนา และเมื่อเป็นดังนี้ ก็เทียบได้กับไม้
สีไฟ ๒ อันที่สีกันก็เกิดไฟ ฉันทใดก็ดี เพราะผัสสะมากกระทบถึงจิตจึงได้เกิดเวทนา

เมื่อแยกไม้สไฟออกจากกัน ไม่มาสีกัน ก็ไม่เกิดไฟ ฉันทกิติ เมื่อแยกผัสสะออกได้จากจิต เวทนาก็ไม่เกิด หรือที่เกิดแล้วก็ดับ ย่อมรู้ดังนี้ จึงเหลือแต่อุเบกขาที่บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว เป็นของอ่อน ควรแก่การงาน เป็นของผุดผ่อง และหากจะน้อมอุเบกขาที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไปเพื่ออากาสาณัญญาตนณาน คืออรูปฌานที่เพ่งอากาศเป็นอารมณ์ ว่าอากาศไม่มีที่สุดกิติ เพื่อวิญญาณัญญาตนณาน คืออรูปฌานที่เพ่งวิญญาณว่าไม่มีที่สุดกิติ เพื่ออากิญจัญญาตนณาน คืออรูปฌานที่เพ่งกำหนดว่าน้อยหนึ่งนิดหนึ่งก็ไม่มีกิติ เพื่อเนวสัญญานาสัญญาตนณาน คืออรูปฌานที่เพ่งกำหนดจนถึงมีสัญญา มิใช่ไม่มีสัญญาก็มิใช่กิติ ก็ย่อมจะอบรมจิตให้เป็นธรรมที่สมควรแก่รูปฌานนั้น ๆ ได้ คือทำให้บรรลุถึงอรูปฌานนั้น ๆ ได้ แต่ว่าข้อนั้นก็บังสันชตะคือเป็นสิ่งที่ไม่สมบูรณ์แต่

ฉะนั้น จึงไม่ปรุงแต่งไม่ปรุงคิดไป เพื่อภพคือความเป็น เพื่อวิภพคือความไม่เป็น เพื่อภพนั้นก็เพื่อเป็นนั่นเป็นนี่ เช่นเป็นอรูปฌานข้อนั้นข้อนี้ เพื่อวิภพคือความไม่เป็น ก็เช่นเพื่อที่จะไม่ให้เป็นแต่เพียงอุเบกขาอยู่เฉย ๆ แต่ทำให้เป็นอากาสาณัญญาตนณาน อรูปที่ ๑ และเพื่อจะไม่ให้เป็นอรูปที่ ๑ เลื่อนขึ้นเป็นอรูปที่ ๒ เพื่อที่จะไม่ให้เป็นอรูปที่ ๒ เลื่อนขึ้นเป็นอรูปที่ ๓ เพื่อไม่ให้เป็นอรูปที่ ๓ เลื่อนขึ้นเป็นอรูปที่ ๔ ก็ไม่ปรุงแต่งไม่คิดปรุง เพื่อภพคือเพื่อเป็นนั่นเป็นนี่ เพื่อวิภพคือความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ ทั้ง ๒ อย่าง เมื่อไม่ปรุงแต่งไม่คิดปรุงแต่งดังนี้ ทั้งเพื่อภพทั้งเพื่อวิภพ คือ เพื่อเป็นนั่นเป็นนี่ เพื่อไม่เป็นนั่นเป็นนี่ ก็ย่อมไม่สะดุ้งคือไม่เป็นตันทหา ความดีนรณะยานอยาก ตันทหา ความดีนรณะยานอยากนั้นมีลักษณะที่เรียกได้ว่าสะดุ้งดีนรณ เมื่อไม่สะดุ้ง ก็ย่อมดับโดยรอบ และ ก็ย่อมรู้ว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงกระทำเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก ดังนี้

วิญญาณที่บริสุทธิ์เป็นผลของวิปัสสนาปัญญา

นี่เป็นใจความแห่งพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ อันแสดงถึงขั้นตอนของการปฏิบัติ ที่เป็นมาโดยลำดับ นับตั้งแต่การแยกธาตุหรือดังที่เรียกว่าธาตุกรรมฐาน ทำธาตุกรรมฐานให้เห็นสักแต่ธาตุ มิใช่ของเรา เรามีใช่เป็นนั่น นั่นมิใช่เป็นอัตตาตัวตน

ของเรา เห็นดังนี้เป็นสัมมัมปัญหา ปัญญาชอบ เมื่อปัญญาชอบเกิดขึ้น ก็ย่อมจะได้ นิพพิทา ความหน่าย วิราคะ ความสํารอกตติเจยินดี จากธาตุทั้งปวงเหล่านี้ เหลือแต่ วิญญาณธาตุที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง วิญญาณธาตุที่บริสุทธิ์ผุดผ่องดังนี้จึงเป็นผลของปัญญา ที่รู้แจ้งเห็นจริง หรือเรียกว่าวิปัสสนาปัญญา ธาตุกรรมฐานดังนี้จึงเป็นการทำวิปัสสนา และตัวสัมมัมปัญญานั้นก็คือตัววิปัสสนา

ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจึงพึงทำความเข้าใจว่า ทำวิปัสสนานั้น ตามพระสูตรที่ สอนนี้ ก็คือการพิจารณาแยกธาตุคือธาตุกรรมฐาน ให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตนเราเขา ไม่ใช่ตัวเราของเรา เป็นสัมมัมปัญญาขึ้นมา ก็เป็นวิปัสสนาปัญญา นำให้ได้ผลคือนิพพิทาวีราคะดังกล่าวนั้น และเมื่อได้สัมมัมปัญญาหรือวิปัสสนาปัญญา ได้นิพพิทาวีราคะ ดังนี้ ก็ย่อมจะได้พบวิญญาณที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว และวิญญาณที่บริสุทธิ์ ผ่องแผ้วนี้ ก็อย่าไปนึกกว่าจะได้เห็นเทวดา เห็นผีสิง เห็นเหตุการณ์อะไรต่าง ๆ แบบ หมอดู ไมใช่อย่างนั้น แต่ว่าจะเห็นจะรู้เวทนาที่บังเกิดขึ้น จะรู้สุขรู้ทุกข์เป็นกลาง ๆ และจะรู้ถึงเหตุที่ทำให้เกิดเวทนาคือผัสสะ และผัสสะนั้นก็คืออารมณ์นั่นเองที่มากกระทบ ถึงจิต และอารมณ์นั้นก็ไม่ใช่มาจากไหน ก็มาจากตากับรูปที่ประจวบกัน หูกับเสียงที่ ประจวบกัน จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายและสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจและธรรมคือ เรื่องราวที่ประจวบกัน ก็คืออายตนะภายในภายนอกที่มาประจวบกันนั่นเอง มาเป็น อารมณ์กระทบถึงจิต และเมื่ออารมณ์และจิตมากกระทบกันดังนี้ ก็เป็นผัสสะก็ให้เกิด เวทนา ก็ให้เกิดสุขเกิดทุกข์เกิดเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข แต่ถ้าหากว่าอารมณ์ไม่มา กระแทกถึงจิต ไม่เป็นผัสสะ ก็ไม่เกิดเวทนา ฉะนั้น จะไม่เกิดเวทนาจึงต้องไม่ให้ผัสสะ เกิดขึ้น การที่จะไม่ให้ผัสสะเกิดขึ้นนั้น ถ้าดูตามอุปมาที่ได้ตรัสไว้ว่า เหมือนไม้สีไฟ ๒ อันที่มาสีกันก็ทำให้เกิดไฟ หรือถ้าหากว่าจะเปรียบตามปัจจุบันที่มีไม้ขีดใช้ เมื่อเอา ก้านไม้ขีดมาขีดเข้ากับข้างของกล่องไม้ขีด ก็เกิดไฟ ถ้าหากว่าไม่เอาก้านไม้ขีดมาขีด เข้าที่ข้างของกล่องไม้ขีด ก็ไม่เกิดไฟ

ปฏิบัติไม่ให้เกิดผัสสะ ไม่ให้เกิดเวทนา

โดยทางปัญญาและทางสมาธิ

ตามอุปมานี้จึงแสดงว่า ผู้ปฏิบัติธรรม อาจจะปฏิบัติมิให้ผัสสะบังเกิดขึ้นได้ เหมือนอย่างเมื่อไม่ต้องการให้เกิดไฟ ก็ไม่เอาไม้ขีดมาขีดเข้ากับข้างไม้ขีด ก็ไม่เกิดไฟ การที่จะเกิดไฟขึ้นนั้นอยู่กับบุคคลเอง เมื่อเอาไม้ขีดมาขีดเข้าก็เกิดไฟ เมื่อไม่ขีดก็ไม่เกิดไฟ ตามอุปมาตั้งนี้บุคคลจึงสามารถปฏิบัติได้ และในการปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดผัสสะ ไม่ให้เกิดเวทนาขึ้นดังกล่าวนี้ ก็ปฏิบัติโดยทางปัญญาอย่างหนึ่ง โดยทางสมาธิอย่างหนึ่ง โดยทางปัญญานั้น ก็ตามที่แสดงไว้ในพระสูตรนี้ คือเมื่อได้สัมมปัฏญา ปัญญาชอบ ที่เป็นวิปัสสนาปัญญา เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่เราไม่ใช่ของเรา ได้นิพพิทาวีราคะ จากธาตุทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ เมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกันอยู่โดยปรกติ ก็ย่อมเกิดสัมมปัฏญาขึ้นมาทันทีว่าสักแต่เป็นธาตุ ย่อมจะได้นิพพิทาความหน่าย วิราคะสำรอกความติดใจยินดีออกได้ทันที เมื่อเป็นดังนี้ สิ่งได้เห็นสิ่งที่ได้ยินเป็นต้นนั้น ได้เห็นได้ยินแล้วก็ผ่านไป ไม่เป็นอารมณ์เข้ามากระทบใจเป็นสัมผัสหรือเป็นผัสสะ กระทบใจ เมื่อเป็นดังนี้ จึงไม่เกิดสุขไม่เกิดทุกข์ไม่เกิดอุเบกขา คือกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ในสิ่งที่เห็นในสิ่งที่ได้ยินนั้น ๆ ไม่เกิดเวทนา เพราะว่าเป็นอารมณ์เข้ามาเป็นสัมผัส หรือเป็นผัสสะกระทบใจ สักแต่เป็นธาตุ ไม่ใช่เราไม่ใช่ของเรา

อุเบกขาเวทนามิใช่เป็นอุเบกขาที่บริสุทธิ์

แต่ผู้ปฏิบัติธรรม จะต้องเข้าใจเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข หรือ ที่เรียกว่า อุเบกขาเวทนาในที่นี้ก่อน ว่าก็ดับไปด้วย ในเมื่อไม่เกิดผัสสะอันเป็นที่ตั้งของอุเบกขา เวทนา หรือว่า ผัสสะที่เป็นที่ตั้งของอุเบกขาเวทนาดับไป เวทนาที่เป็นอุเบกขานี้ มิใช่เป็นอุเบกขาที่บริสุทธิ์ ดังที่ตรัสไว้ในอันดับต่อไปที่ได้แสดงแล้ว เป็นคนละอย่าง อุเบกขาที่เป็นเวทนานี้ หมายถึงเป็นเวทนาอย่างหนึ่งที่ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ ซึ่งเป็นสักแต่ ว่าเวทนาอย่างหนึ่งเท่านั้น ทุก ๆ คนจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมหรือไม่ปฏิบัติธรรมก็ตาม

ก็ย่อมจะต้องเสวยเวทนาทั้ง ๓ นี้อยู่ด้วยกัน สุขบ้าง ทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ คือเป็น อุเบกขา ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง สุดแต่ว่าผัสสะที่มากกระทบคืออารมณ์ที่มากกระทบนั้น และ ในวันหนึ่ง ๆ นั้น ทุกคนย่อมไม่ได้เสวยอุเบกขาเวทนาอยู่เป็นอันมาก คือว่า อารมณ์เป็น อันมากนั้นที่ไม่พอจะให้เกิดสุขไม่พอจะให้เกิดทุกข์ อาจจะมีมากกว่าอารมณ์ที่ให้เกิด ทุกข์ให้เกิดสุข ในวันหนึ่ง ๆ นั้น อายตนะภายนอกภายในของทุก ๆ คน ต้องประจวบกันอยู่ ตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับไปใหม่ แม้ในตอนหลับและฝัน ก็ยังแสดง ว่ามโนกับธรรมคือเรื่องราวยังไม่หลับ ตาหูจมูกลิ้นกายหลับ แต่มโนกับธรรมคือเรื่อง ราวไม่หลับ ยังประจวบกันอยู่ในฝัน พิจารณาดูแล้ว ทุกคนก็จะรู้สึกว่ที่ผ่านเข้ามาแล้ว รู้สึกเฉย ๆ มีเป็นอันมาก ส่วนที่ให้เกิดสุขนั้น เกิดสุขขึ้นก็รู้ว่าเกิดสุข ที่ให้เกิดทุกข์ก็ รู้ว่าเกิดทุกข์ อย่างเช่น ไปในที่ที่มีอากาศเย็นสบายให้เกิดสุขก็รู้ ไปในที่ ๆ ร้อนให้เกิด ทุกข์ก็รู้ แต่ไปในที่ ๆ เป็นกลาง ๆ ไม่ร้อนนักไม่เย็นนักก็เฉย ๆ เห็นอะไรทางตา เห็น เข้าแล้วเกิดสุขก็รู้ เกิดทุกข์ก็รู้ แต่ที่เห็น ๆ แล้วก็เฉย ๆ ก็มาก ผ่านไป ๆ ไม่รู้สึกว่ ให้เกิดทุกข์เกิดสุขอะไร เฉย ๆ นี้แหละคือตัวอุเบกขาเวทนา ไม่ใช่ธรรมปฏิบัติ และ ไม่ใช่หมายความว่าจิตที่เฉย ๆ นี้เป็นจิตที่สูงหรือจิตที่ต่ำ เป็นธรรมดา เฉยเพราะ เหตุที่ว่าไม่พอที่จะให้เกิดสุข ไม่พอที่จะให้เกิดทุกข์ ต่างหาก จึงเฉย ๆ และที่เฉย ๆ นั้นไม่ใช่ว่าเฉยไม่รู้อะไร รู้ มีรู้อยู่ จึงเป็นเวทนา เป็นเวทนาที่ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ ถ้าไม่มีตัวรู้ก็ไม่ใช่เวทนา แต่มีตัวรู้อยู่แต่ว่าเฉย ๆ และเมื่อเฉย ๆ ก็ผ่านไป ๆ มิได้น้อมนำเอาสิ่งที่เป็นเฉย ๆ นี้มาพิจารณาอย่างไร

อุเบกขาเวทนาเป็นโมหะคือความหลง

เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่า เวทนาที่เป็นเฉย ๆ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขนี้แหละ เป็นโมหะคือความหลง เพราะเป็นอาการที่เผลอเลอปปล่อยให้ผ่านไป ๆ เหมือนอย่าง ไม่มีอะไร แต่ความจริงมี คือมีความรู้สึกที่เป็นเฉย ๆ ซึ่งเป็นเวทนาอย่างหนึ่ง นี้เป็น อุเบกขาเวทนา มนุษย์ก็มี สัตว์เดียรัจฉานก็มีเหมือนกัน มีเวทนาทั้ง ๓ นี้ จะปฏิบัติ ธรรมไม่ปฏิบัติธรรมจะเป็นอย่างไรก็มีเหมือนกัน มีเวทนาเหล่านี้เป็นธรรมชาติธรรมดา ต้องเข้าใจว่าอุเบกขาเวทนามีลักษณะเป็นดังนี้ ไม่ใช่เป็นอุเบกขาที่ตรัสในอันดับต่อไป

ซึ่งเป็นตัวปฏิบัติธรรม แต่ว่าการที่จะรู้อะไร ๆ ได้ด้วยวิญญาณที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้วดังนี้ เป็นผลมาจากวิปัสสนาปัญญาที่ฟอกจิตให้ได้นิพพิทาวีระคะขึ้นแล้ว เป็นจิตที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ที่เรียกในที่นี้ว่าวิญญาณที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว จึงรู้จึงเห็นสุขทุกข์อุเบกขาเป็นกลาง ๆ ไม่สุขทุกข์ซึ่งเป็นตัวเวทนา พร้อมทั้งรู้สัมผัส และพร้อมทั้งที่จะดับสัมผัสได้ด้วยสัมมัมปัญญานั้น และเมื่อดับสัมผัสได้เพราะเหตุที่ว่าได้นิพพิทาได้วีระคะเห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุ ดังนี้ ผัสสะก็ไม่บังเกิดเมื่อผัสสะไม่บังเกิดดังนี้แล้ว เวทนามก็ไม่บังเกิดในสิ่งเหล่านั้น และเมื่อเป็นดังนี้ จึงเกิดผลที่เป็นภาวะของจิตขึ้นอีกอย่างหนึ่ง สูงขึ้นไปกว่าลำพังวิญญาณที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว นั่นคืออุเบกขาซึ่งบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ที่อ่อนควรแก่การงานอันผุดผ่อง ดังที่ตรัสไว้ซึ่งได้ย่อความดังกล่าวข้างต้นแล้ว

๖ มิถุนายน ๒๕๒๕

ครั้งที่ ๓

หม่อมนำกับไม่หม่อมนำอุเบกขาเพื่อปรุงแต่ง

ได้แสดงธาตุวิภังคสูตร พระสูตรที่แสดงการจำแนกธาตุมาโดยลำดับ จนถึงข้อที่ตรัสสอนให้ไม่ประมาทปัญญา อันเป็นอธิษฐานธรรมข้อที่ ๑ ได้ตรัสแสดงสั่งสอนให้พิจารณาธาตุในร่างกายนี้ และเมื่อพิจารณาเห็นธาตุสักแต่ว่าเป็นธาตุ ก็จะเป็นสัมมปัญญา ปัญญาชอบ จะได้ความหน่าย สรรอราคะความติดใจยินดีออกได้จากธาตุทั้งปวง จึงเหลือแต่วิญญาณที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ตรงกับคำไทยที่เราพูดกันว่าใจที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ใจที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้วดังนี้ ย่อมรู้อะไร ๆ ได้ คือรู้สุขรู้ทุกข์รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขที่เป็นเวทนา พร้อมทั้งรู้ผัสสะคือความกระทบแห่งอารมณ์ ซึ่งจิตใจสืบเนื่องมาจากอายตนะภายในภายนอกประจวบกัน จึงเกิดเวทนาดังกล่าว และเมื่อเวทนาใด ๆ เกิดขึ้นก็ย่อมรู้ และย่อมรู้ว่าเกิดขึ้นเพราะผัสสะ เวทนาใด ๆ ดับไปก็รู้ และย่อมรู้ว่าดับไปเพราะดับผัสสะ ซึ่งตรัสอุปมาเหมือนอย่างไม้สีไฟ ๒ อันมาสีกันก็เกิดไฟ แยกออกจากกันเสียก็ไม่เกิดไฟ หรือที่เปรียบเหมือนอย่างไม้ขีดไฟมาขีดเข้ากับข้างไม้ขีดก็เกิดไฟ ไม่มาขีดกันเข้าก็ไม่เกิดไฟ และก็ย่อมรู้ตลอดจนถึงว่า เบื้องหน้าแต่สิ้นชีวิตเพราะกายแตกทำลาย เวทนาทั้งปวงที่ได้อภินิยน์ยินดีแล้วก็จักสงบเย็น ดังนี้ ฉะนั้น จึงเหลือแต่อุเบกขาที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เป็นอุเบกขาที่อ่อนควรแก่การงาน ผุดผ่อง

ลักษณะของอุเบกขาที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้วหรือฉัพพะอุเบกขา

และก็ได้แสดงอธิบายแล้วว่า อุเบกขาตั้งนี้ ต่างจากอุเบกขาเวทนา คือเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข อุเบกขาที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้วอ่อนควรแก่การทำงานผุดผ่องตั้งนี้มีลักษณะเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือ มีลักษณะเป็นภาวะของจิตที่มีธัมมัตถ์เป็นกลาง ไม่ยินดีไม่ยินร้ายในอารมณ์ทั้งหลาย ดังที่เรียกว่าฉัพพะอุเบกขา อุเบกขาที่มีองค์ ๖ ก็คือ อุเบกขาในรูปารมณ อารมณคือรูป อุเบกขาในสัททารมณ อารมณคือเสียง อุเบกขาในคันธารมณ อารมณคือกลิ่น อุเบกขาในรสารมณ อารมณคือรส อุเบกขาในโณฏฐัพพะ อารมณคือโณฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง และอุเบกขาในธรรมารมณ อารมณคือธรรมคือเรื่องราว เมื่อตาเห็นรูป โดยปรกติกีย่อมเกิดรูปารมณในจิตใจ ทำให้จิตใจเกิดความยินดี ความยินร้าย แต่ว่า ผู้ที่ได้สัมมัมปัญญาเพราะพิจารณาธาตุ ได้นิพพิทา ได้วิราคะ วิญญานบริสุทธิ์คือใจบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว บริสุทธิ์ด้วยปัญญา ด้วยปัญญาที่รู้ธาตุ และยังรู้เวทนามารู้ผัสสะทุกขณะที่ตาเห็นรูปเป็นต้น เพราะฉะนั้น อารมณอะไรที่บังเกิดขึ้นทางตาทางหูเป็นต้นนั้น สัมมัมปัญญาจึงออกเรียกว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่ตัวเราไม่ใช่ของเรา ทั้งที่เป็นสุขที่เป็นทุกข์ที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็ดับผัสสะได้ เวทนาที่ดับได้ ฉะนั้น จิตจึงเป็นอุเบกขา คือ ไม่ยินดีไม่ยินร้ายในอารมณ์ทั้งหลาย ด้วยปัญญาที่รู้ว่าสักแต่เป็นธาตุ ไม่ใช่เราไม่ใช่ของเรา เกิดขึ้น ดับไป คงทนอยู่ไม่ได้ เกิดขึ้นดับไปทุกขณะจิตทุกขณะอารมณ์ เป็นปัญญาที่รู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดดับ เห็นเกิดดับ จึงไม่มีอะไรเหลืออยู่ที่จะยินดีที่จะยินร้าย ใจจึงเป็นอุเบกขา จะแปลว่าวางเฉยก็ได้ แต่หมายความว่าวางยินดีวางยินร้าย เฉยก็คือว่าไม่ดิ้นรนอันเป็นตัณหาไปในอารมณ์เหล่านั้น แต่ไม่ใช่หมายความว่าไม่ทำอะไร ดังที่คนเป็นอันมากเข้าใจกันว่า อุเบกขานั้นไม่ทำอะไร อยู่เฉย ๆ

พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ได้ทรงมีอุเบกขาในอารมณ์ทั้งปวง สมบูรณ์ แต่ว่าได้ทรงปฏิบัติพุทธกิจต่าง ๆ ตั้งแต่ตรัสรู้แล้วจนถึงนิพพาน เสด็จโปรดเวไนยนิกร ตั้งพระพุทธศาสนา เสด็จจาริกไปทรงสั่งสอน ไม่มีเวลาว่างเว้น จนถึงวันสุดท้ายที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็เสด็จพระพุทธดำเนินไปด้วยพระบาทจนถึงที่ที่

เสด็จดับขันธปรินิพพาน จึงเสด็จบรรทมเป็นอนุฐานไสยา เสด็จบรรทมที่ไม่ทรงลุกขึ้นอีก ก็เสด็จปรินิพพานในราตรีนั้น จึงไม่ทรงวางพุทธกิจทุกอย่าง แต่ทรงวางยินดีวางยินร้าย เฉยก็ถือว่าไม่ดิ้นรนเป็นต้นหาไปในอารมณ์ทั้งหลาย เมื่อเป็นดังนี้ จึงทรงประกอบด้วยพระวิสุทธิคุณอย่างเต็มที่ อันเนื่องมาจากพระปัญญาคุณ และก็ได้ทรงปฏิบัติพระพุทธรกิจทั้งปวง แสดงออกถึงพระมหากรุณาคุณอย่างเต็มที่ ได้ ถ้าหากว่าจิตไม่บริสุทธิ์ด้วยอุเบกขา วางยินดียินร้ายในอารมณ์ทั้งหลาย และยังดิ้นรนไม่เฉยจากต้นหา จิตก็ยังไม่บริสุทธิ์ เพราะปัญญาก็ยังไม่บริสุทธิ์ การที่จะปฏิบัติกิจทั้งหลายให้บริสุทธิ์อันแสดงถึงกรุณาคุณอย่างเต็มที่ ก็ย่อมทำไม่ได้ ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจว่าอุเบกขานั้น มิใช่หมายความว่าวางเฉยไม่ทำอะไร วางการวางงานวางกิจอะไรทุกอย่าง แต่หมายถึงวางใจจากยินดีจากยินร้าย เฉยจากต้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก จิตไม่ดิ้นรนทะยานอยาก หมายถึงวางอย่างนี้เฉยอย่างนี้ จึงเป็นอุเบกขาซึ่งเรียกว่าฉัพพังคุเบกขา ดังนี้เป็นลักษณะของอุเบกขาที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว นี้เป็นลักษณะที่ ๑ ของอุเบกขา

ลักษณะของอุเบกขาที่อ่อน ควรแก่การงาน ผุดผ่อง

ลักษณะที่ ๒ ที่ตรัสแสดงว่าอ่อนควรแก่การงาน ผุดผ่อง ก็คือจิตที่มีลักษณะ ดังนี้ เป็นจิตที่สามารถน้อมไปปฏิบัติ ให้ได้ฉานสมบัติ ให้ได้วิชชาวิมุตติยิ่งขึ้นไปได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสอุปมาไว้ว่า เหมือนอย่างช่างทองก่อเตาเพื่อที่จะสุมทองขึ้นแล้ว ก็ใส่ทองลงไปในเตา ตัดไฟสุมเพื่อให้ทองละลาย ในการสุมทองเพื่อให้ทองละลายนี้ ก็เพื่อที่จะได้นำทองที่ละลายแล้วไปทำเป็นทองรูปพรรณต่าง ๆ ตามที่ต้องการ แต่ว่าในการที่จะนำทองไปทำเป็นทองรูปพรรณต่าง ๆ นั้น จะต้องสุมทองให้ได้ที จึงจะไปทำเป็นทองรูปพรรณต่าง ๆ ได้ ทองที่ได้ทีนี้แหละเรียกว่าทองที่อ่อนควรแก่การงาน ผุดผ่อง ทั้งนี้ก็โดยที่ในการสุมทองนั้น ก็จะต้องสูบลมเป่าไฟให้ไฟลุกมากในบางครั้ง และต้องพรมน้ำลงไปเพื่อลดไฟลดความร้อนลงในบางครั้ง และเมื่อไฟที่สุมนั้นพอเหมาะพอควร ก็หยุดมองดูอยู่เฉย ๆ เฟ้งดูอยู่เฉย ๆ ไม่ต้องสูบไม่ต้องพรมน้ำ ในขณะที่ไฟอ่อนไปก็สูบ ในขณะที่ไฟแรงไปก็หยุดสูบ พรมน้ำ ในขณะที่พอดี ๆ

อยู่แล้วก็หยุดดูเฉย ๆ จนทองได้ที่ ในการปฏิบัติพิจารณาธาตุอันเป็นวิปัสสนากรรมฐาน ดังกล่าว ก็เหมือนกัน ในเมื่อความเพียรอ่อนไปก็ต้องเร่งความเพียรขึ้น เพียรมากเกินไปก็ต้องลดความเพียรลง เมื่อความเพียรดำเนินไปพอดี ๆ ไม่มากเกินไปไม่น้อยเกินไป ก็ระคองความเพียรที่กำลังพอดีนั้นไว้ ไม่ต้องไปเพิ่มไม่ต้องไปลด พังดูอยู่เฉย ๆ ซึ่งความเพียรในการปฏิบัตินั้น หย่อนไปจึงเพิ่มขึ้น เกินไปจึงลดลง เมื่อเป็นดังนี้จึงจะได้สัมมปัฏญา ได้ใจที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว และได้อุเบกขาในอารมณ์ทั้งหลาย ฉะนั้น ใจที่มีอุเบกขาในอารมณ์ทั้งหลายนี้จึงเป็นใจที่อ่อน ควรแก่การงาน ที่ผุดผ่อง หรือยกเอาอุเบกขาขึ้นเป็นที่ตั้ง ก็เป็นอุเบกขาที่อ่อนควรแก่การงานที่ผุดผ่อง เหมือนอย่างทองที่สุ่มได้ที่ จะไปทำเป็นทองรูปพรรณต่าง ๆ ก็ทำได้ ฉะนั้น จึงสามารถน้อมจิตใช้จิตที่เป็นอุเบกขาดังนี้ หรือนำน้อมใช้อุเบกขาดังนี้ อบรมณานสมาบัติยิ่งขึ้น ที่ยกเอาไว้ในพระสูตรนี้ ก็คืออบรมเพื่ออรูปรุณานอรูปรุสมาบัติได้โดยลำดับ

ปฏิบัติน้อมจิตที่เป็นอุเบกขานี้ไปเพื่ออสังขตธรรม

ตามแนวที่ตรัสสอนไว้นี้แสดงให้เห็นว่า ปัญญานำสมาธิหรือวิปัสสนานำสมถะ กล่าวคือ ทำวิปัสสนากรรมฐานในข้อธาตุกรรมฐาน จนถึงได้ใจที่บริสุทธิ์ที่เรียกว่า วิญญาณที่บริสุทธิ์ ได้อุเบกขาที่บริสุทธิ์ ซึ่งอุเบกขาที่บริสุทธิ์นี้มีลักษณะที่บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ก็คือเป็น *ผังอุเบกขา* ดังกล่าว และมีลักษณะที่อ่อน ควรแก่การงาน ผุดผ่อง คือสามารถที่จะน้อมไปเพื่อฌานสมาบัติได้ทุกข้อ การที่ยกเอาอรูปรุสมาบัติขึ้นแสดงนั้น นัยหนึ่งท่านพระอาจารย์แสดงว่า เพราะว่าท่านผู้รับเทศนานั้นท่านได้รูปฌานหรือรูปฌานสมาบัติมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงตรัสเสริมต่อขึ้น คือแม้ว่าได้รูปฌานได้รูปสมาบัติมาแล้วก็ปฏิบัติเพื่ออรูปรุสมาบัติ เพื่ออรูปรุณานได้ คือจิตที่บริสุทธิ์ใจที่บริสุทธิ์และที่เป็นอุเบกขาอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วนั้น ย่อมอ่อน ควรแก่การงาน ผุดผ่อง น้อมไปปฏิบัติได้ หรือว่า จะปฏิบัติทางวิปัสสนาปัญญาสืบต่อไปให้ได้วิชชาวิมุตติก็ได้ ได้ทั้ง ๒ อย่าง จะปฏิบัติเพื่อสมาธิที่สูงขึ้นไปก็ได้ จะปฏิบัติเพื่อให้ได้วิชชาวิมุตติที่สูงขึ้นไปก็ได้ ได้ทั้งสองอย่าง แต่ว่าในการที่จะปฏิบัติต่อขึ้นไปนั้น หากปฏิบัติเพื่อฌานสมาบัติ

แม้เพื่ออรุณภาพอันสมบูรณ์ที่เป็นอย่างสูงของสมาธิ แต่ก็ยังเป็นสังขตะ คือยังเป็นสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง ซึ่งจะต้องมีเกิดมีดับ ตั้งอยู่ไม่ได้ ยังเป็นสังขตธรรมคือเป็นสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง อันทางที่จะให้บรรลุสูงขึ้นไปกว่าสังขตธรรมนั้น ก็จะต้องเป็นอสังขตธรรม คือธรรมที่ไม่ผสมปรุงแต่ง อันได้แก่ความที่ไม่ปรุงแต่ง ไม่คิดปรุงหรือไม่ปรุงคิด เพื่อภพคือเป็นนั่นเป็นนี่ เพื่อวิภพคือไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่ ไม่คิดปรุงหรือไม่ปรุงคิดไม่ปรุงแต่งเพื่อภพ เพื่อวิภพทั้งหมด ไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกเพื่อภพเพื่อวิภพดังกล่าวทั้งสิ้น คือปล่อยวาง ไม่คิดปรุงไม่ปรุงคิดไม่ปรุงแต่ง รู้อยู่แต่ว่ารู้ปล่อยรู้วางไม่ยึดถือ เมื่อเป็นดังนี้ ก็ย่อมไม่สะดุ้งคือไม่มีความตื่นรอนันเป็นตันทา ตันทานั้นมีอาการที่ตื่นรอนหรือเรียกว่าสะดุ้งสะเทือน สะดุ้งสะเทือนไปในอารมณ์ทั้งหลายอยู่เสมอ มีลักษณะที่ตื่นรอนคือตันทา เพราะฉะนั้น เมื่อไม่ปรุงไม่แต่งไม่คิดปรุงไม่คิดแต่ง ก็ย่อมหยุดสะดุ้งสะเทือน หยุดตื่นรอนคือดับตันทา เมื่อเป็นดังนี้ จึงดับเฉพาะตน ดับโดยรอบเฉพาะตน ดับทั้งหมดจำเพาะตน

อาการที่ตรัสแสดงไว้นี้ เป็นอาการที่ปฏิบัติเพื่ออสังขตธรรม ธรรมที่ไม่ปรุงแต่ง เพื่อ วิราคะ นิโรธ นิพพาน อันเป็นทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ และเมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ ก็ตรัสแสดงว่า ย่อมรู้ว่าสิ้นชาติ อยู่จบพรหมจรรย์ ไม่มีกิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก ดังนี้

ครั้งที่ ๔ สรุปการปฏิบัติอริยฐานธรรม

ได้แสดง *ธาคูวิภังคสูตร* พระสูตรที่ว่าด้วยการจำแนกธาตุ อันเป็นธาตุกรรมฐาน มาโดยลำดับ ถึงข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนให้ปฏิบัติตั้งใจไว้ใน ๔ ข้อคือ *ปัญญาริยฐาน* อริยฐานหรืออริยฐานธรรม ธรรมที่พึงตั้งไว้ในใจคือปัญญา *สัจจาริยฐาน* ธรรมที่พึงตั้งไว้ในใจคือสัจจะ *จาคาริยฐาน* ธรรมที่พึงตั้งไว้ในใจคือจาคะ และ *อุปสมาธิยฐาน* ธรรมที่พึงตั้งไว้ในใจคืออุปสมะ ความสงบร่าเริง และได้ตรัสสอนไว้ว่า “ไม่พึงประมาทปัญญา พึงตามรักษาสัจจะ พึงพอกพูนจาคะคือการสละ และ พึงศึกษาปฏิบัติสันติคือความสงบ” ดังนี้

จิตใจต้องการอริยฐานธรรมเพื่อความพ้นทุกข์

ความสำคัญของพระสูตรนี้ จึงอยู่ที่ธรรม ๔ ข้อ อันเป็นอริยฐานธรรม ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ คือ ปัญญา สัจจะ จาคะ การสละ และอุปสมะ ความสงบร่าเริง และจะตั้งไว้ในใจได้ก็โดยที่ไม่ประมาทปัญญาเป็นข้อที่ ๑ ตามรักษาสัจจะเป็นข้อที่ ๒ พอกพูนจาคะคือการสละเป็นข้อที่ ๓ ศึกษาสันติคือความสงบเป็นข้อที่ ๔ คือจะทำปัญญาให้ตั้งไว้ในใจได้ ก็จะต้องไม่ประมาทปัญญา คือไม่ผลอภัยปัญญา โดยมีสติอบรมปัญญา จะตั้งสัจจะเป็นความจริงไว้ในใจได้ ก็โดยที่ต้องรักษาตามรักษาเอาไว้ จะตั้งจาคะคือการสละไว้ในใจได้ ก็จะต้องพอกพูนคือปฏิบัติทำจาคะ การสละอยู่เสมอ พอกพูนให้

มากขึ้น ๆ และจะทำสันติคือความสงบให้มีในใจได้ ก็ต้องศึกษาปฏิบัติไปในทางของสันติ ให้รู้จักให้ได้สันติคือความสงบ และธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นธรรมที่ทุก ๆ คนจะพึงปฏิบัติตั้งไว้ในใจ ตั้งแต่ในเบื้องต้นด้วยกันทั้งนั้น เพราะว่าจิตใจนี้ ต้องการปัญญา คือความรู้ชอบรู้ถูกต้อง ต้องการสัจจะคือความจริงอันจะพึงได้มาด้วยปัญญา ต้องการจาคะคือการสละออกไปซึ่งสิ่งที่เป็นอันตรายทั้งหลาย สิ่งทีก่อให้เกิดทุกข์ทั้งหลาย ต้องการสันติคือความสงบ จิตต้องการธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ จึงจะเป็นจิตใจที่ดี เป็นจิตใจที่ประเสริฐ เป็นจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ เป็นจิตใจที่จะพ้นทุกข์ได้

พระบรมศาสดาทรงอธิบายอริยฐานธรรม ตามภูมิธรรมของผู้รับเทศนา

ทางอริยธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ ก็ต้องเป็นไปโดยปริยายคือทางอันหนึ่งซึ่งเหมาะแก่ผู้รับเทศนา พระบรมศาสดาได้ทรงอธิบายธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ แก่ผู้รับเทศนาที่ท่านกล่าวไว้ในพระสูตรเอง และในอธิบายพระสูตรว่า ท่านปุกกุสาติซึ่งอรรถกถาคืออธิบายพระสูตรได้เล่าไว้ ว่าเป็นพระราชอาผู้ครองแคว้นแคว้นหนึ่ง ซึ่งเป็นพระสหายที่ไม่เคยเห็นกันของพระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์แห่งมคธรัฐ และทั้งสองฝ่ายได้ส่งราชบรรณาการไปถวายแก่กันและกันอยู่เสมอ จนถึงครั้งหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารทรงได้รับราชบรรณาการจากท่านปุกกุสาติ ซึ่งเป็นราชาผู้ครองแคว้นห่างไกลออกไปนั้น เป็นสิ่งที่มีค่ามาก พระองค์จึงทรงปรารถนาที่จะส่งสิ่งที่มีค่ามากไปถวายเป็นการตอบแทน จึงได้ส่งข่าวเป็นถ้อยคำว่า พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์อุบัติขึ้นในโลก เมื่อท่านปุกกุสาติได้สดับคำว่า พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์อุบัติขึ้นในโลก ก็ได้มีศรัทธาปสาทะบังเกิดขึ้นอย่างแรงกล้า จนถึงกับได้สละทุกอย่างออกเดินทางมาเพื่อเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้พักในโรงของนายช่างปั้นหม้อผู้หนึ่งในค่ำวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จจาริกไปพระองค์เดียวในทางนั้น ค่ำลงก็ขอเข้าพักในโรงของนายช่างปั้นหม้อด้วยกันกับท่านปุกกุสาติ พระองค์ก็ได้ทรงถาม ท่านปุกกุสาติก็ได้เล่าความถวายว่า ออกบวชของพระองค์เอง อุทิศพระพุทธเจ้า แต่ไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้า หากเห็นก็ไม่รู้จัก พระบรมศาสดาจึงได้ทรงแสดงธรรมในพระสูตรนี้สั่งสอนท่าน และโดยที่ท่านได้เป็นผู้ที่มีภูมิธรรมทางจิตใจ

สูงมาแล้ว ประกอบด้วยศรัทธาปสาทะอย่างเต็มที่ ได้สมาธิจิตมาเป็นอย่างดี ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงอธิบายธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ ในแนวสูงส่งขึ้นไปถึงมรรคผลนิพพาน ชั้นสูงสุด เพราะว่า ท่านปุกกุสาติได้อุทิศชีวิตมา เพื่อพระพุทธเจ้าเพื่อบรรลุธรรมอย่าง สูงสุดแล้ว

ทบทวนขั้นตอนการปฏิบัติเพื่ออุเบกขาอันบริสุทธิ์

ฉะนั้น ในการที่แสดงอธิบายเล่าไปตามพระสูตรจึงรู้สึกว่าเป็นธรรมสูง ดังจะ ฟังกล่าวทบทวนและสืบต่อไปถึงธรรม ๔ ข้อนี้โดยสังเขป ว่าได้ทรงสอนให้ไม่ประมาท ปัญญา โดยตรัสสอนให้พิจารณาแยกธาตุกายออกไป เป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศคือช่องว่าง ก็จะได้สัมมัมปัญญาคือปัญญาชอบ ทำให้ได้นิพพิทา ความหน่าย ได้ความสำรอกจิตออกจากธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ซึ่งรวมกันเป็นก้อนกายอันนี้ได้ เมื่อเป็นดังนี้ จึงเหลือแต่วิญญาณที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ก็คือจิตที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้วนั่นเอง แต่ว่า ยังมีเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง แต่ก็มีความรู้ในสุขในทุกข์และในกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุขนั้น และก็มีความรู้ว่าเพราะผัสสะหรือสัมผัสคือความกระทบ กล่าวคือ เมื่อ อายตนะภายในภายนอกมาประจวบกันกระทบกัน เช่นตากับรูปมาประจวบกัน ก็จะได้ความรู้ในรูป และสัมผัสคือกระทบเข้าไปถึงจิตใจ จึงได้เกิดเวทนาคือความรู้เป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ตามควรแก่สัมผัสหรือผัสสะนั้น ๆ และ เมื่อสัมผัสหรือผัสสะนั้น ๆ ดับ เวทนาจึงดับ ไม่ว่าจะสุข ไม่ว่าจะทุกข์ หรือไม่ว่าจะเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เปรียบเหมือนไม้สีไฟ ๒ อันมาสีกันก็เกิดไฟ เมื่อแยก ออกจากกันเสียก็ไม่เกิดไฟ ฉนั้นใดก็ดี เมื่อแยกผัสสะกับจิตออกจากกันเสียได้ก็ไม่เกิด เวทนา เมื่อผัสสะหรือสัมผัสกับจิตมาประจวบกันจึงเกิดเวทนา วิญญาณคือจิตที่บริสุทธิ์ ผ่องแผ้วยอมรู้ได้ดังนี้ และก็รู้ได้จนถึงแยกจิตกับผัสสะออกจากกันได้ทำให้ไม่เกิดเวทนาได้ อันนี้เป็นเงื่อนไขปฏิบัติที่สูง แต่ว่าเมื่อได้ผ่านขั้นปฏิบัติให้ได้ปัญญาชอบ ได้นิพพิทาความ หน่าย ได้วิราคะความสำรอกจิตออกจากธาตุทั้งหลายได้ ปัญญาคือความรู้อันประกอบ อยู่ในจิตที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้วนี้ ก็รู้ทันอารมณ์ที่มาประจวบทางอายตนะดังกล่าว ก็ทำให้

เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุไป ผ่านไป ๆ ก็ไม่เป็นสัมผัสสมากระทบ ก็เป็นอันว่า แยกสัมผัสหรือผัสสะกับจิตออกจากกันได้ ก็ไม่เกิดเวทนา

อีกอย่างหนึ่ง พิจารณาตามทางปฏิบัติอย่างอื่น ก็คือเมื่อได้สมาธิอย่างดียิ่ง เป็นสมาธิที่แนบแน่น ก็ย่อมดับเวทนาได้ ทั้งสุขทั้งทุกข์ทั้งโสมนัสทั้งโทมนัส ดังที่แสดงไว้ในขั้นของรูปฌานที่ ๔ ดังนี้เป็นทางสมาธิ ก็เป็นอันว่า ทางปฏิบัติดับเวทนานั้น ย่อมปฏิบัติได้ทั้งทางสมาธิและทางปัญญา และเมื่อดับเวทนาได้ จึงเหลือแต่อุเบกขาที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว นับว่าเป็นฉัพพังคอุเบกขา อุเบกขามืองค์ ๖ ในอารมณฺ์ทั้งหลายคือวางเฉยได้ในรูปในเสียงในกลิ่นในรสในโณภูมิจิตตวิเสส ในธรรมคือเรื่องราวที่ประสบพบผ่านเข้ามาทางตาหูเป็นต้น และเป็นอุเบกขาที่อ่อนที่ควรแก่การงานที่ภักษสรคือผุดผ่องอันหมายถึงว่า อาจจะทำน้อมจิตอันประกอบด้วยอุเบกขาดังนี้ ไปปฏิบัติสูงขึ้นไปได้ ทั้งทางสมาธิ ทั้งทางปัญญา ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างว่า ช่างทองที่สุ่มทอง ก็ต้องสุบลมให้ไฟแรงในบางคราว ไม่สุบลม ต้องเอาน้ำพรม เพื่อลดไฟที่แรงเกินไปลงมาในบางคราว มองดูอยู่เฉย ๆ ไม่สุบลมด้วยและไม่เอาน้ำพรมด้วย ในเมื่อไฟได้เป็นไปสม่ำเสมอในบางคราว จนถึงทองได้ที่ เมื่อทองได้ที่ ก็นำไปหล่อหลอมทำเป็นทองรูปพรรณต่าง ๆ ได้ตามต้องการ ฉะนั้นได้ก็จิตที่เป็นอุเบกขาดังกล่าวนี้ ย่อมมีลักษณะที่ได้ที่อย่างนั้น จะน้อมไปเพื่อสมาธิสูงขึ้นก็ได้ เพื่อปัญญาที่สูงขึ้นไปได้ เพราะฉะนั้น หลักในข้อนี้ จึงต้องการวิญญานคือจิตที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ต้องการอุเบกขาที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว และที่อ่อนควรแก่การงานที่ภักษสร อันจะพึงได้จากการปฏิบัติมาโดยลำดับตั้งแต่ในเบื้องต้น และเมื่อเป็นดังนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสอนว่า จะน้อมอุเบกขาไปเพื่อสมาธิที่สูงขึ้น คือเพื่ออรุณรูปฌานอรุณสมาบัติก็ทำได้ แต่ว่าเป็นสังขตะคือเป็นสิ่งที่มิบังจายปรุงแต่ง

ฉะนั้น ในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงผลที่สุดคือมรรคผลนิพพานสูงสุด จึงไม่น้อมอุเบกขาไปปรุงไปแต่งอะไรทั้งหมด เพื่อภพคือเพื่อเป็นนั่นเป็นนี่ หรือ เพื่อวิภพคือไม่เป็นนั่นเป็นนี่อะไรทั้งหมด เมื่อไม่ปรุงแต่งก็ไม่ยึดถือ เมื่อไม่ยึดถือก็ไม่สะดุ้งคือไม่เป็นตัณหาดี้นรณะยานอยาก เมื่อไม่สะดุ้งก็ย่อมดับจำเพาะตนดังนี้ จึงมีเปรียบ

เหมือนอย่างว่า ไฟตะเกียงลุกขึ้นก็ต้องอาศัยน้ำมันและอาศัยไส้ ในเมื่อน้ำมันหมด ไส้หมดและไม่เติมเข้าใหม่ ไฟก็ดับ ฉันทใดก็ดี เมื่อไม่น้อมอุเบกขาไปเพื่อปรุงแต่งก็ย่อมจะไม่ยึดถือ ย่อมจะไม่สะดุ้งคือไม่ตื่นรนเป็นต้นหา ย่อมจะดับไปจำเพาะตน และเมื่อดับไปได้จำเพาะตนดังนี้ แม้จะเสวยเวทนา เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ก็ตาม ก็มีจิตพราวออกเสวยคือไม่ยึดถือ แม้จะเสวยเวทนาที่รุนแรง จนถึงมีกายเป็นที่สุด มีชีวิตเป็นที่สุดก็ตาม ก็รู้ และก็ย่อมรู้ว่า เวทนาทั้งปวงที่อภิธานัตถินดีกันก็ตาม ก็จักสงบเย็นไปในปัจจุบันนี้ทีเดียว คือหมดกันแค่นี้ทีเดียว ดังนี้

ความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นทุกข์เป็นบรมอริยปัญญา

และปัญญาที่รู้มาจนถึงจิตใจที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ได้อุเบกขาที่บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ที่อ่อนควรแก่การงานที่ผุดผ่อง และไม่ปรุงแต่งอะไรต่ออะไร ไม่ยึดถือ ไม่สะดุ้งคือไม่ตื่นรน ดับไปจำเพาะตนดังนี้เป็น**บรมอริยปัญญา** อันได้แก่ญาณคือความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นทุกข์ ญาณคือความหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นทุกข์นี้เป็นบรมอริยปัญญา คือเป็นยอดอริยปัญญา ไม่มียอดอื่นต่อขึ้นไปอีก เป็นยอดอยู่แค่นี้

นิพพานเป็นบรมอริยสังข

วิมุติคือความหลุดพ้นนั้น ตั้งอยู่ในสังขจะคือตัวความจริง อันสิ่งที่ชื่อว่าสังขจะคือตัวความจริงนั้น เป็นธรรมที่ไม่เปล่า แต่ว่าถ้ายังตรงกันข้ามก็ยังเป็นธรรมที่เปล่า และเป็นมุสาคือเท็จ ยังไม่เป็นสังขจะคือความจริง ฉะนั้น ความจริงที่ไม่เปล่านั้น จึงเป็น**บรมอริยสังข** คือเป็นอริยสังขที่เป็นยอด ไม่มียอดอื่นจะยิ่งขึ้นไปกว่า ก็ได้แก่นิพพานที่มีความไม่เปล่าเป็นธรรมตา นิพพานนี้แหละเป็นบรมอริยสังข คือเป็นยอดอริยสังข อริยสังข แม้ที่เป็นความหยั่งรู้ ในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ เป็นอริยสังขธรรมตา ยังไม่เป็นบรมนิพพานเท่านั้น เป็นบรมอริยสังขเป็นยอดอริยสังข

การสละปล่อยวางอุปธิได้ทั้งหมดเป็นบรมอริยจาตะ

และเมื่อยังไม่รู้ไม่เห็นนั้น อุปธิก็ยังมืออยู่อย่างบริบูรณ์ อุปธินั้นก็ได้แก่สิ่งที่ยึดครองจิตใจ เพราะว่า เมื่อมีอุปาทานความยึดถืออยู่ในสิ่งใด สิ่งนั้นก็มายึดครองจิตใจ เมื่อมีอุปาทานความยึดถืออยู่ในขั้น ๕ ในรูปนาม ขั้น ๕ รูปนามก็มาครองจิตใจ ก็มาเป็นอุปธิ แม้จะเป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโณภูฐัพพะ ที่รักใคร่ปรารถนาพอใจใด ๆ ก็ตาม เมื่อไปยึดถืออยู่ในสิ่งนั้น ๆ สิ่งนั้น ๆ ก็มายึดครองจิตใจ เป็นอุปธิอยู่ในจิตใจ เมื่อยังไม่รู้ไม่เห็นนั้นก็ยังมีอยู่บริบูรณ์ แต่เมื่อไม่ยึดถือเพราะมีปัญญาารู้เห็นตามเป็นจริงแล้วปล่อยวางลงได้ อุปธิก็เป็นอันว่าละไป เพราะฉะนั้น การที่ละอุปธิได้ตั้งนี้เป็นบรมอริยจาตะ คือเป็นอริยจาตะที่เป็นยอด ก็ได้แก่ การที่สละอุปธิได้ทั้งหมดเพราะปล่อยวางได้ทั้งหมด

ความสงบรำงับกิเลสเป็นบรมอริยอุปสมะ

และเมื่อยังไม่รู้ไม่เห็นนั้น ก็ย่อมจะมีราคะโทสะโมหะ จึงยังไม่ได้สันติคือความสงบ แต่เมื่อรู้เมื่อเห็น ละราคะโทสะโมหะได้หมด ก็เป็นอันว่าได้พบกับสันติคือความสงบอย่างแท้จริง สันติตั้งนี้จึงเป็นบรมอริยอุปสมะ ความสงบรำงับที่เป็นอริยะที่เป็นยอด ก็ได้แก่ ความสงบรำงับราคะโทสะโมหะนั้นเองตั้งนี้

ละมานะได้ในที่สุด

ฉะนั้น จึงไม่มีอาสวะคือมานะเหลืออยู่ คือไม่มีกิเลสที่ไหลเข้ามาอยู่ในจิตหมักหมมอยู่ในจิตตองจิต ที่เป็นตัวมานะคือความสำคัญหมายว่าเรามีบ้าง เราไม่มีบ้าง เราจักมีบ้าง เราจักไม่มีบ้าง เหล่านี้เป็นต้น ก็เป็นอันละมานะได้ เมื่อละมานะ คือความกำหนดหมายหรือความสำคัญหมาย ว่าเรามีเราไม่มีเป็นต้นตั้งนี้ จึงไม่เกิดไม่แก่ ไม่ตาย ไม่กำเริบคือดิ้นรน ไม่กระหึ่มคือไม่ปรารถนาอะไร ๆ ดังนี้

ความสุขจากการปฏิบัติอิทธิฐานธรรม

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่ท่านปุกกุสาติ จึงได้ทรงแสดงโดยปริยายที่สูงสุด แต่ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ปัญญา สัจจะ จาคะ อุปสมะ ทั้ง ๔ นี้ เป็นข้อที่บุคคลพึงปฏิบัติได้ตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำ และทุกคนก็จำเป็นจะต้องมีปัญญาตั้งอยู่ในใจ มีสัจจะตั้งอยู่ในใจ มีจาคะตั้งอยู่ในใจ มีสันติหรืออุปสมะตั้งอยู่ในใจ โดยที่จะต้องเป็นผู้ไม่ประมาท ปัญญา ไม่เพลาปัญญา ใช้ปัญญาพิจารณาให้เข้าถึงสัจจะคือความจริงอยู่เสมอ เพราะเมื่อได้ปัญญาในข้อใด ก็ย่อมได้สัจจะคือความจริงในข้อนั้น และก็ต้องรักษาสัจจะที่ได้ไว้อย่าให้เสื่อม และคอยพอกพูนจาคะคือการสละ สละสิ่งที่มาทรงใจมาครองใจ อันเป็นข้าศึกแก่ความจริงต่าง ๆ ออกไปโดยลำดับ พอกพูนจาคะคือการสละนี้ไว้เสมอ และศึกษาให้พบสันติคือความสงบ โดยคอยสงบราคะโทสะโมหะที่บังเกิดขึ้นไว้อยู่เสมอด้วย เมื่อเป็นดังนี้ จึงจะพบสันติคือความสงบ

ธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ จึงเป็นข้อที่ควรตั้งไว้ในใจของทุก ๆ คน ใจของทุก ๆ คน นั้นต้องการ และเมื่อมีอยู่ ใจจะมีความสุข จะมีความสุขอย่างที่ไม่เคยมีความสุขมาก่อน เพราะฉะนั้น จึงเป็นธรรมที่เป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติทุกชั้นตอน

๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๕

แนวปฏิบัติในโพธิปักขิยธรรม ๓๗

สติปัฏฐาน ๔ สมถวิปัสสนา-สติปัฏฐาน

วันนี้ จะแสดงธรรมเป็นเครื่องอบรมในการปฏิบัติอบรมจิต ขอให้ทุก ๆ ท่าน ประมวลใจกำหนดฟังธรรม และพิจารณาธรรมที่ตนเอง จิตนี้เป็นสำคัญในการปฏิบัติ ทั้งปวง และจิตเป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง แต่ที่เศร้าหมองก็เพราะอุปกิเลสคือ เครื่องเศร้าหมองที่จรมา แต่ก็อาจที่จะปฏิบัติชำระจิตให้บริสุทธิ์ได้ เครื่องเศร้าหมองที่ จจรเข้ามานั้น ก็จรเข้ามาทางอายตนะ มาเป็น*อารมณ์* คือเรื่องที่ใจยึดถือไว้ผูกพันใจ จึงบังเกิดเป็นความเศร้าหมองของใจ และก่อกเป็นตะกอน คือเป็น*อนุสัยกิเลส* เพราะฉะนั้น จึงสรุปความว่า ประการหนึ่ง กิเลสที่เป็นเครื่องเศร้าหมอง แม้เป็น *ชั้นอนุสัยกิเลส*อย่างละเอียด ก็ไม่ได้เป็นธรรมชาติของจิต คือไม่ได้เป็นพื้นคือเนื้อแท้ ของจิต เป็นแต่สิ่งที่เข้ามาอาศัยเกาะเกี่ยวอยู่กับจิต และทุก ๆ คนสามารถที่จะปฏิบัติ ขัดเกลาลงจิต ให้ถึงความบริสุทธิ์สะอาดได้ และก็พึงทราบต่อไปว่า จิตที่ประกอบด้วย เครื่องเศร้าหมองดังนี้ ย่อมมีลักษณะ คือดิ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก ดิ้นรนกวัดแกว่ง ก็คือดิ้นรนกวัดแกว่งไปใน*อารมณ์*ทั้งหลาย รักษายากห้ามยาก ก็คือ จะรักษาจิตให้ตั้งมั่น จะห้ามจิตไม่ให้ดิ้นรนกวัดแกว่งดังนั้น เป็นการทำยาก แต่ก็ไม่ใช่ว่าทำไม่ได้ ผู้มีความตั้งใจมั่น มีปัญญา รู้ทางปฏิบัติ ย่อมสามารถที่จะทำจิตนี้ให้ตรงได้ คือให้ตรงต่อธรรมที่ชอบ แต่ทั้งนี้ ก็ต้องอาศัยการปฏิบัติอบรมจิต อยู่ในทางของสมถะ

และวิปัสสนา อันเรียกว่า *กรรมฐาน* กรรมฐานนั้นก็คือการปฏิบัติอบรมจิตนั่นเอง ในทางที่ให้จิตสงบก็เป็น *สมถะ* ในทางที่ให้จิตมีปัญญา รู้แจ้งเห็นจริงก็เป็นวิปัสสนา ในการปฏิบัติให้จิตสงบนั้น ก็หมายถึงให้สงบจากความดิ้นรนกวัดแกว่ง จิตดิ้นรน กวัดแกว่ง ไปในอารมณ์ที่น่าใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจทั้งหลาย การที่จะปฏิบัติทำจิตให้สงบ ก็ต้องมีสติความระลึกลับำปะชานะความรู้ และมีความเพียรที่จะนำจิตเข้ามาตั้งไว้ใน *อารมณ์ของกรรมฐาน* เช่น ในสติปัฏฐานที่ตั้งของสติ ๔ ประการ กล่าวคือนำจิตเข้ามาตั้งอยู่ในกายอันนี้ ซึ่งเป็นกายประกอบขึ้นด้วยธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ กับอากาศ เป็นกอนกายอันนี้ แบ่งออกเป็น อวัยวะ อากาโร มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน แต่ก็รวมเข้าเป็นกายอันนี้ และมีอริยาบทใหญ่น้อย ยืน เดิน นั่ง นอน แลเคลื่อนเป็นต้น หายใจเข้าหายใจออกอยู่ตลอดเวลาที่ยังมีชีวิต เมื่อสิ้นชีวิตกลายเป็นศพ ธาตุทั้งหลายที่ประกอบเข้าก็แตกสลาย ธาตุลม ธาตุไฟ ธาตุน้ำ ก็สลายไปตามลำดับ ธาตุดินส่วนที่อ่อนก็เน่าเปื่อยผุพัง ธาตุดินส่วนที่แข็งแข็ง คือโครงกระดูกก็จะยังเหลืออยู่ เมื่อไม่นำไปเผาเสียให้สิ้น ก็ค่อย ๆ ทำลายไปจนถึงกระดูกยุบในที่สุด

สรุปลงว่า กายนี้ทั้งที่เป็นส่วนภายนอก ทั้งที่เป็นส่วนภายใน ทั้งที่เป็นส่วนทั้งสอง คือ ทั้งภายในและภายนอก เป็นสิ่งที่มีเกิดดับเป็นธรรมดา ไม่ใช่เป็นสิ่งที่จะยึดถือว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตน สติที่กำหนดลงในกาย เพียงเพื่อรู้ว่ากายมีอยู่ แต่อย่ามียึดถืออยู่ในกายอันนี้ ไม่นินดี ไม่นินร้าย ดังนี้ ก็เป็น *สติที่กำหนดกาย* เป็นเหตุบรรเทาหรือกำจัดตัณหาจริตอย่างหยาบ ซึ่งทำให้ติดกาย และเมื่อได้กำหนดพิจารณาภายในไปละเอียดเข้า ก็จะพบเวทนา คือ ความเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อันมีอยู่แก่กายและใจอันประกอบกัน เพราะว่ากายนี้เมื่อยังมีชีวิตครองอยู่ มีจิตใจที่รับอารมณ์ทั้งหลายได้โดยปกติ กายและใจอันนี้ก็ก็เต็มไปด้วยเวทนา คือความสุขบ้าง ความทุกข์บ้าง ความเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ดังกล่าวนั้น ฉะนั้น สติที่กำหนดละเอียดเข้า ก็จะพบเวทนาที่มีอยู่เต็มกายอันนี้ การกำหนดพิจารณาเวทนา ให้พบว่าเวทนามีอยู่ และไม่ยึดถืออยู่ในเวทนา ไม่นินดีนินร้ายในเวทนา ก็เป็น *สติที่กำหนดพิจารณาเวทนา* เป็นเหตุละตัณหาจริตอย่างละเอียด ซึ่งทำให้ติดเวทนา และเมื่อได้

กำหนดเวทนาละเอียดเข้า ก็จะมีจิตที่ถูกเวทนานี้เองเป็นผู้ปรุงแต่ง ให้เป็นจิตที่มีความยินดีบ้าง มีความยินร้ายบ้าง มีความหลงอยู่บ้าง กล่าวคือ สุขเวทนาจึงปรุงจิตให้เกิดความยินดี ทุกขเวทนาจึงปรุงจิตให้เกิดความยินร้าย เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ปรุงจิตให้หลง เป็นอันว่า เวทนานี้เองปรุงจิตให้มีราคะอันเป็นฝ่ายยินดีบ้าง โทสะอันเป็นฝ่ายยินร้ายบ้าง โมหะอันเป็นฝ่ายหลงบ้าง ก็กำหนดให้รู้จิตที่เป็นไปตามเวทนา กำหนดให้รู้ว่า จิตมีอยู่ จิตเป็นอย่างไรก็ให้รู้อย่างนั้น แต่อย่าไม่ให้ยึดถือในจิต ไม่ให้ยินดียินร้ายอยู่ในจิตนี้ เป็นเหตุละ*ทวิวิจิริตออย่างหยาบ* ซึ่งทำให้ติดจิต เมื่อกำหนดดูจิตละเอียดเข้า ก็จะมีธรรมในจิต กล่าวคือ พบราคะโทสะโมหะที่เวทนาปรุงให้เกิดนั้น กำหนดลงไปทีราคะโทสะโมหะในจิต ว่าเป็นอกุศลธรรม ธรรมที่เป็นอกุศล และอกุศลธรรมนี้ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต แต่ว่าเป็นสิ่งที่อาศัยอยู่กับจิตที่เวทนาปรุงขึ้น และเมื่อเป็นดังนี้ ก็จะได้เห็นกระแสของกิเลส คือกระแสของราคะโทสะโมหะนั้นว่า อาศัยกายและใจอันนี้เองบังเกิดขึ้น

ตัวกายและใจอันนี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่บังเกิดขึ้นอยู่จากชาติคือความเกิด เป็นสังขาร คือสิ่งผสมปรุงแต่ง ซึ่งเมื่อมีชาติคือความเกิด ก็มีแก่และมีดับสลายในที่สุด แต่ว่าสังขารคือกายและใจอันนี้ ไม่ใช่เป็นกุศลกรรม ไม่ใช่เป็นอกุศลกรรม แต่ว่าเป็นอภัยกถกรรม แปลว่าธรรมที่เป็นกลาง ๆ คนเราจะทำดีก็อาศัยกายและใจอันนี้ทำ จะทำชั่วก็อาศัยกายและใจอันนี้ทำเหมือนกัน กายและใจอันนี้เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่เป็นส่วนดีหรือไม่ใช่เป็นส่วนชั่ว แต่เป็นเครื่องมือสำหรับใช้ทำได้ดีและชั่ว และกิเลสก็อาศัยกายและใจอันนี้บังเกิดขึ้น ราคะโทสะโมหะก็อาศัยกายและใจอันนี้ จึงกำหนดดูกายและใจอันนี้ โดยเป็นนามรูป กายก็กำหนดเป็นรูปคือรูปกาย ใจก็กำหนดเป็นนาม คือเป็นตัวใจที่รู้ น้อมไปในอารมณ์ทั้งหลาย และเมื่อกำหนดกายและใจลงไปละเอียดเข้า ก็จะมีพบต้นทางที่กระแสกิเลสผ่านเข้าสู่จิต ก็ได้แก่อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่เป็นสื่อเป็นช่องทางรับอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายเข้าสู่จิต และเมื่ออารมณ์ทั้งหลายได้ผ่านทางทั้ง ๖ นั้นเข้าสู่จิต ก็ไม่ได้ผ่านไป แต่ยังมีผูกพันอยู่กับจิต จิตผูกพันอยู่กับอารมณ์คือเรื่องราวเหล่านั้น เป็นสังโยชน์คือเครื่องผูกพันอยู่ เพราะฉะนั้น เมื่อกำหนดดูก็จะพบอายตนะภายในส่วนหนึ่ง อายตนะภายนอกส่วนหนึ่ง และจิตอีกส่วนหนึ่ง ที่ผูกพันกันอยู่

ท่านจึงเปรียบอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกว่า เหมือนอย่างโคทั้งคู่ ซึ่งเทียม แยกโดยที่มีเชือกผูกไว้ แยกนั้นก็คือจิต โคทั้งคู่นั้นก็คืออายตนะภายในอายตนะภายนอก เชือกที่ผูกพันอยู่นั้นก็คือสังโยชน์ ฉะนั้นความผูกพันจึงได้มีขึ้น เมื่อความผูกพันมีขึ้น อารมณ์ที่ผ่านเข้ามาก็หลุดไปจากจิตไม่ได้ ยังคงข้องอยู่คงติดอยู่ในจิตนั่นเอง จิตก็ห่วง อารมณ์นั้นไว้ และไต่ถึงอารมณ์อื่น ๆ

ความจริงนั้น อารมณ์ผ่านเข้ามาจริง ผ่านเข้ามาแล้วก็ผ่านไป คือเกิดขึ้นดับ ไปแล้ว แต่ยังเป็นภาพติดอยู่ในจิต เหมือนอย่างการถ่ายภาพ สิ่งที่ถ่ายจริง ๆ นั้นอยู่ ข้างนอก และเมื่อถ่ายแล้วก็พ้นไปแล้ว แต่ว่ายังติดเป็นภาพอยู่ในฟิล์ม ภาพที่อยู่ใน ฟิล์มนั้น ก็มีรูปร่างเหมือนอย่างรูปร่างนอกที่ถ่ายนั่นเอง แต่ไม่ใช่ตัวจริง เป็นภาพ ภาพในจิตก็เช่นเดียวกัน *สังโยชน์* คือเครื่องผูกนั้น ก็ผูกให้อารมณ์เป็นภาพอยู่ในจิต เป็นโน่นบ้าง เป็นนี่บ้าง เมื่อเป็นดังนี้ จึงได้เกิดราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ก็เป็นราคะ โทสะ โมหะ ในภาพนั่นเอง ตัวจริงนั้นไม่มีแล้ว เพราะฉะนั้น ความติดอยู่ในภาพซึ่ง ไม่มีตัวจริง แต่ที่สำคัญว่าเป็นตัวจริง จึงเป็นโมหะ คือความหลง เป็นความหลงที่เป็น ความหลงจริง ๆ เพราะความจริงนั้นเป็นภาพเท่านั้น แต่ไม่เห็นว่าเป็นตัวจริง ยินดีก็ ยินดีในภาพที่ติดอยู่กับจิตนั่นเอง ยินร้ายก็ยินร้ายอยู่ในภาพที่ติดอยู่ในจิตนั่นเอง หรือ ว่ามีความหลงไหลอยู่ในภาพที่ติดอยู่ในจิตนั่นเอง ด้วยความเห็นว่าเป็นตัวจริง

เพราะฉะนั้น ความกำหนดพิจารณาให้ความจริง ดังนี้จึงเลื่อนขึ้นเป็น*โพชฌงค์* องค์ของความรู้อย่าง สติที่กำหนดดูเสนอรายละเอียดก็เป็น*สติโพชฌงค์* แยกแยะออกว่าเป็น เป็นอายตนะภายนอก นี่เป็นอายตนะภายใน นี่เป็นสังโยชน์ นี่เป็นภาพที่ติดอยู่ ก็เป็น *ธรรมวิจยโพชฌงค์* คือจำแนก เมื่อความจำแนกเกิดขึ้น วิริยะคือความเพียรที่ปรากฏ เป็นปหานะ คือการละอย่างหนึ่ง ภาวนา คือการอบรมให้มีขึ้นอย่างหนึ่งก็มีขึ้น คือ ปัญญาความรู้ที่ได้จากการแยกแยะการวิจัยนี้ ก็จะปรากฏขึ้นว่า ภาพเป็นภาพ ความจริง เป็นความจริง เมื่อเป็นดังนี้ ปหานะคือการละก็มีขึ้นเอง คือละความหลงผิดหรือว่า ความหลงผิดนั้นก็ละไปเอง ความจริงก็ปรากฏขึ้นว่านี่เป็นภาพเท่านั้น และเมื่อปรากฏขึ้น ภาพก็จะหายไป และเมื่อภาพหายไป ราคะโทสะโมหะในภาพนั้นก็หมดที่ตั้ง เมื่อเป็น ดังนี้ จิตใจที่เคยถูกปกคลุม เศร้าหมองดินร่นกวัดแกว่ง กระสับกระส่าย รักษายาก

ห้ามยาก ก็จะสงบเพราะต้นเหตุคือราคะ โทสะ โมหะ นั้นสงบ จิตใจที่เคยเศร้าหมอง ก็จะผ่อนคลาย ธรรมชาติของจิตที่เคยประภัสสรคือผุดผ่องก็จะปรากฏขึ้น

เมื่อเป็นดังนี้ ปิติคือความดุจดั่งอันหมายถึงดุจดั่งสัมผัสจะ คือตัวความจริงที่ปรากฏขึ้น ความจริงที่ปรากฏขึ้นก็จะซึมซาบเข้าไปในดวงปัญญา หรือปัญญานั้นก็จะซึมซาบเข้าไปในความจริง ความบริสุทธิ์ผุดผ่องก็ปกคลุมจิตใจพร้อมทั้งกาย เป็นปิติคือความเอิบอุ่มชุ่มชื้นทั้งกายและใจ ก็เป็น*ปิติโพชฌงค์* เมื่อมีความดุจดั่งซาบซ่าน บัณฑิต ความสงบกายสงบใจก็จะปรากฏขึ้น เป็น*บัณฑิตโพชฌงค์* เมื่อเป็นดังนั้นก็มีความสุข เพราะว่าจิตใจสงบจากความดิ้นรนกวัดแกว่ง รักษายากห้ามยาก ก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ไม่ดิ้นรน ไม่กวัดแกว่ง รักษาได้ ห้ามได้ เป็นจิตที่ตรง *สมาธิโพชฌงค์* ก็ปรากฏขึ้น และเมื่อสมาธิโพชฌงค์ดำเนินไป ความเพ่งดูสมาธิจิตนั้นสงบเฉยอยู่ ก็เป็น*อุเบกขาโพชฌงค์* ดังนี้ก็เบญจกัณฐกธรรม ธรรมที่เป็นกุศล เมื่อเป็นกุศลธรรม ธรรมที่เป็นกุศลปรากฏขึ้น *มรรคธรรม* ธรรมคือมรรคทางปฏิบัติก็จะปรากฏขึ้น สำหรับที่จะดำเนิน ทางปฏิบัติเลื่อนขึ้นไป เป็นความเห็นชอบ เป็นความดำริชอบ เป็นต้น เหล่านี้เป็นกุศลธรรม ธรรมที่เป็นกุศล สติที่พิจารณาธรรมเหล่านี้ ทั้งที่เป็นอกุศลธรรม ทั้งที่เป็นอัปยาคตธรรม พิจารณาว่า ธรรมนี้มีอยู่ แต่อย่ามียึดถือในธรรมเหล่านี้ ไม่ยินดีไม่ยินร้ายในธรรมเหล่านี้ เป็นเหตุละ*ทิวัจฉิวิริต*อย่างละเอียด ซึ่งทำให้ติดธรรม การปฏิบัติทางสติปัฏฐานดังนี้ จึงเป็น *เอกายโน มคฺโค* คือทางปฏิบัติอันเดียวให้เกิดความบริสุทธิ์ ดับความโศก ความระทมทุกข์ ดับทุกข์โทมนัส นำให้บรรลुธรรมที่พึงบรรลุ จนถึงธรรมอย่างยิ่งแล

วิธีปฏิบัติสติปัฏฐานในปัจจุบันธรรมกับพระพุทธคุณ

ขอให้ทุกท่าน ประมวลใจกำหนดฟังและพิจารณาธรรมที่เป็นตัวความจริง และให้น้อมระลึกถึงพระพุทธคุณของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้สั่งสอนทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในการประมวลใจเข้ามานี้ ก็ให้ทั้งอารมณ์ภายนอกไว้เสียข้างนอก ไม่ประมวลอารมณ์เข้ามาด้วย เพราะเมื่อจิตใจนี้มีอารมณ์ภายนอกเป็นกังวลอยู่ ธรรมก็เข้ามาไม่ได้

ฉะนั้น ให้ทั้งอารมณ์ข้างนอกไว้ข้างนอก ดูธรรมที่แสดงให้เป็นอารมณ์ปัจจุบัน และพิจารณาตามกระแสธรรม ในการพิจารณานี้ ดำเนินตามทางสติปัฏฐานย่อมเป็นทางที่ตรง คือในบัดนี้ กำหนดดูกาย ดูเวทนา ดูจิต และดูธรรม การกำหนดกายนั้น ก็คือในปัจจุบันกำลังฟัง ก็กำหนดเสียง กำหนดโสตะคือหู หูกับเสียงประจวบกัน อันนี้ก็เป็นกาย และก็ตรวจดูเวทนา คือความสุขหรือทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข เพราะกายคือเสียงกับหูที่กระทบกันนั้น เมื่อมีทุกข์ คือยังไม่สบายเพราะฟังธรรม ก็กำหนดให้รู้ว่าเป็นทุกข์เวทนา ถ้ามีความสบายเพราะฟังธรรม ก็กำหนดให้รู้ว่าเป็นสุขเวทนา ถ้ายิ่งเฉย ๆ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ก็กำหนดให้รู้ว่าเป็นอุเบกขาเวทนา เวทนานี้ก็เล่นถึงจิต ก็กำหนดดูจิตใจว่า มีชอบในธรรมหรือไม่ชอบในธรรมที่ฟัง และต่อจากนั้น ก็กำหนดตัวความชอบหรือความไม่ชอบ ว่าบัดนี้เป็นความชอบ บัดนี้เป็นความไม่ชอบ นี่ก็เป็นธรรม อันนี้เป็นสติปัฏฐานในการฟัง คือ เสียงกับหูก็เป็นกาย ก่อเวทนามีเป็นเวทนา ส่งถึงจิตก็เป็นจิต และจิตก็ประกอบด้วยเรื่องคือธรรมในจิต เป็นตัวความชอบหรือไม่ชอบก็เป็นธรรม และพิจารณาอีกชั้นหนึ่ง เสียงกับหูที่ประจวบกันนั้น เสียงก็เป็นเสียงธรรม หูก็ฟังธรรม จิตใจก็เล่นไปถึงเนื้อความของธรรม

ตัวธรรมที่ฟังอันเป็นเสียงแสดง ก็นับว่าเป็นกาย และเมื่อจิตใจอันนี้สัมผัสกับในเนื้อความของธรรม ได้ความสงบก็เป็นเวทนา สง่จิตใจให้ประกอบด้วยศรัทธาและปัญญาเป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนกุศลก็เป็นจิตและเป็นตัวธรรม คือศรัทธาและปัญญาเป็นต้นในจิตใจที่บังเกิดขึ้นโดยลำดับ เป็นสติปัญญาขั้นในเข้าไปอีกขั้นหนึ่ง และเมื่อได้กำหนดดูสติปัญญา คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ในปัจจุบันดังกล่าว ด้วยฝึกหัดดูอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันในบัดนี้ให้เป็นสติปัญญา และเมื่อออกรับอารมณ์ภายนอก ในเวลาทีออกจาก การปฏิบัติไปประกอบธุรกิจต่าง ๆ ก็ฝึกหัดดูอารมณ์ที่ประสมนั้นให้เป็นสติปัญญา เช่นว่าโดยปกติเมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียงเป็นต้น รูปและเสียงเป็นต้นนั้น ก็มาเป็นอารมณ์ทำให้ชอบบ้าง ไม่ชอบบ้าง ถ้าเป็นรูป เสียง ที่น่าปรารถนา พอใจ ก็มาเป็นอารมณ์ให้เกิดความชอบ ถ้าเป็นรูป เสียง ที่ไม่ปรารถนา พอใจ ก็มาเป็นอารมณ์ให้เกิดเป็นความไม่ชอบ โดยปกติก็ยอมเป็นอย่างนี้

เพราะฉะนั้น ก็ใช้สติปัญญานี้แหละสำหรับดูอารมณ์ทั้งหลาย กล่าวคือ เมื่อประสบอารมณ์ก็พิจารณาว่า อันไหนเป็นกาย อันไหนเป็นเวทนา อันไหนเป็นจิต อันไหนเป็นธรรม พิจารณาเข้ามาดูที่จิตของตนเอง หยุดที่จิตของตนเอง รูปกับตาที่ประจวบกัน หูกับเสียงที่ประจวบกัน ก็เป็นกาย เมื่อประจวบกันอย่างนั้นก็เกิดเวทนา คือ สุขหรือทุกข์ และเวทนานี้ก็ปรุงจิต ถ้าเป็นสุขเวทนาจึงปรุงจิตให้ยินดี ถ้าเป็นทุกข์เวทนาจึงปรุงจิตให้ยินร้าย เพราะฉะนั้น ก็จับพิจารณาดูเวทนาในขณะที่รับอารมณ์ ดูจิตในขณะที่รับอารมณ์ ดูธรรมคือตัวความยินดีหรือความยินร้ายในขณะที่รับอารมณ์ ถ้าหัดให้สติปัญญารับอารมณ์ดังกล่าวนี้ ถ้าสติบังเกิดช้า คือพอรับอารมณ์ก็บังเกิดความยินดีหรือความยินร้ายขึ้น ก็แปลว่าสติกำหนดมาโดยลำดับไม่ทัน ก็เลสบังเกิดขึ้นเสียก่อน แต่ก็ไม่ปล่อย แต่จับดูตัวธรรมคือตัวยินดีหรือยินร้ายในจิต ให้รู้ว่า บัดนี้จิตยินดี บัดนี้จิตยินร้าย เมื่อกำหนดดูเช่นนั้น ก็จะสงบความยินดีหรือความยินร้ายไว้เพียงเท่านั้นได้

แต่ถ้ามีสติกำหนดได้เร็วกว่านั้นจนจับจิตทัน ในขณะที่เวทนาเข้ามาปรุงจิตจับจิตที่ไหว ๆ ในเวทนา จะมียินดียินร้ายก็ชั่วแวบหนึ่ง แต่เมื่อได้จับจิตด้วยสติทันแล้ว ก็จะหยุดอยู่เท่านั้น แต่ถ้าจับจิตได้เร็วกว่านั้น กำหนดจับเวทนาทันในขณะที่รับอารมณ์

กำหนดทันว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ เพราะอารมณ์ที่รับนั้นก็จะหยุดอยู่ได้เพียงนั้น เวทนาจึงจะไม่ปรุงจิต แต่ถ้ามีสติได้เร็วยิ่งกว่านั้น กำหนดจับอารมณ์ที่รับนั้นไว้ทัน คือในขณะที่รูปกับตาประจวบกัน หูกับเสียงประจวบกัน ก็มีสติกำหนดได้ทันว่า สักแต่เป็นอารมณ์ คือเป็นตากับรูปประจวบกัน สักแต่ว่าเป็นเสียงกับหูประจวบกัน ประจวบกันแล้วก็ผ่านไปแล้วไป ถ้ามีสติกำหนดได้ตั้งแต่ต้น ก็เป็นอันดับเรื่องได้ตั้งแต่ต้น

การหัดทำสติปัฏฐานสำหรับเป็นเครื่องรับอารมณ์ดังกล่าวนี้ จึงเป็นวิธีปฏิบัติ สำหรับที่จะรักษาตนให้มีความเกษมสวัสดิ์ จากอารมณ์โลกทั้งหลาย ทั้งยังเป็นเครื่อง สกัดกั้นกิเลสและกองทุกข์ในโลก จึงเป็นสติอารักขา สติเป็นเครื่องรักษาตน และ ในเบื้องต้นการฝึกหัดใช้สติดังกล่าวนี้ อาจจะไม่สะดวกไม่สะดวก แต่ถ้าหัดปฏิบัติอยู่ เสมอ ก็จักสามารถควบคุมอารมณ์ ควบคุมจิตใจ และควบคุมกรรมของตนได้โดย ลำดับ สามารถที่จะรับอารมณ์ทั้งหลายได้อย่างสบาย ไม่บังเกิดความทุกข์เดือดร้อน ในข้อนี้ ก็อาศัยคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์เป็น *สตุถา เทวมนุสฺसानิ* เป็นศาสดา คือครูผู้สั่งสอนของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย ในการที่จะเข้าถึงพระพุทธคุณในข้อนี้ ก็ให้ พิจารณาดูพระศาสดา ดูเทพและมนุษย์ ประมวลเข้ามาที่ตนเอง เทพ นั้นตามอธิบาย เป็น *อุปปาติกกำเนิด* คือเป็นกายทิพย์จำพวกลอยเกิด เกิดขึ้นมาก็เป็นตัวเป็นตนโต ใหญ่ทีเดียว ไม่ได้ถือกำเนิดเหมือนอย่างมนุษย์ ตามศัพท์แปลว่าสว่างก็ได้ แปลว่า เล่นก็ได้ ที่แปลว่าสว่างนั้นก็คือรัศมีสว่างไสวในตน ที่แปลว่าเล่นนั้นก็คือมีความสุขอยู่ ด้วยทิพย์สมบัติ สมบัติทิพย์ซึ่งบังเกิดขึ้นด้วยบุญตลอดเวลา ไม่ต้องทำการงาน เสวยสุขสบายเหมือนอย่างเล่นสนุกอยู่ตลอดเวลา เพราะไม่ต้องประกอบการทำงานแสวงหา สมบัติ สมบัติที่เป็นทิพย์นั้นมาบังเกิดขึ้นด้วยอำนาจของบุญที่ได้ทำไว้ จัดเป็นสุคติ นับว่าเป็น *สุคติภูมิ* อันหนึ่ง

มนุษย์ นั้นก็ได้แก่บุคคลทั่วไปนี้ ซึ่งมีกำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ นี้เป็นอธิบาย โดยทั่วไป แต่ในทางพระพุทธศาสนานั้น สำหรับ *เทพ* ได้จัดเป็น ๓ อย่าง คือ *สมมติ เทพ* เทพโดยสมมติ หมายถึงพระราชาซึ่งครองแผ่นดิน ครองครองราชสมบัติ ซึ่งนับว่าเป็นเทวดาในมนุษย์ *อุปบัติเทพ* เทพโดยอุปบัติ ก็คือเทพผู้กำเนิดเป็นเทวดาดังกล่าว

แล้ว วิสุทธิเทพ เทพผู้บริสุทธิ์ ซึ่งหมายถึง พระอรหันต์ ส่วนมนุษย์นั้น ก็คือบุคคลผู้เป็น สามัญชนทั่วไปนี้ เป็นจำพวกที่เรียกว่าปุถุชนคนกิเลสหนา ชนิดที่เป็น *อันทพาล* คือ ใจบาปหยาบช้าเรียกว่า *อันทพาลปุถุชน* ก็มี เป็นปุถุชนผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม เรียกว่า *กัลยาณปุถุชน* ก็มี และเป็น *พระอริยะ* คือผู้บรรลุมรรคผลในทางพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ขั้นต้นขั้นต่ำก็มี นี่เป็นอธิบายมนุษย์และเทวดา ตาม *สมมติธรรม* หรือ *บัญญัติธรรม* แต่เมื่อจะน้อมเข้ามาในทางปฏิบัติ เทวะและมนุษย์นี้ก็ประมวลอยู่ในจิตใจอันนี้ ซึ่งอาศัยอยู่ในกายอันนี้ ไม่ใช่แต่เทวะและมนุษย์เท่านั้น แม้อบายภูมิ ภูมิที่ไม่เจริญ ประกอบด้วยความทุกข์ต่าง ๆ ก็ประมวลอยู่ในจิตใจอันนี้เช่นเดียวกัน เมื่อไม่ได้พบธรรมในพระพุทธศาสนา เช่นสติปัฏฐาน หรือไม่ได้พบธรรมที่เป็นส่วนดีส่วนชอบ จิตประกอบด้วยยินดียินร้าย ประกอบด้วยความโลภโกรธหลง แผลงเผลออยู่เป็นส่วนใหญ่มากก็ตกอยู่ในภาวะของ *อบายภูมิ* เป็นอบายภูมิในปัจจุบัน

เมื่อจิตหมกหม้ออยู่ในกิเลส ในใจตนเช่นนี้ ก็มองไม่เห็นพระศาสดา เพราะมี กิเลสและอารมณ์ที่หุ้มห่อและปกปิดไม่ให้เห็น ต่อเมื่อได้พบธรรมคำสั่งสอนของ พระศาสดา และดำเนินปฏิบัติในแนวสติปัฏฐาน สงบอารมณ์สงบกิเลสที่หุ้มห่อจิตและ แผลงเผลอจิตให้รุ่มร้อน จนมีจิตใจสูงขึ้น ยินดีอยู่ในทาน ในศีล มีหิริโอตตปละ มีธรรม หรือเรียกว่าศีลธรรม ตามภูมิตามขั้น ภาวะก็เลื่อนขึ้นไปสู่ *มนุษย์ภูมิ* คือ *ภูมิมนุษย์* เมื่อภาวะเลื่อนขึ้นถึงมนุษย์เช่นนี้ ก็ได้มองเห็นพระศาสดาว่าเป็นผู้สอนมนุษย์ทั้งหลาย คือสอนคนให้เป็นคน โดยเฉพาะก็เป็นพระศาสดาผู้สั่งสอนตนเองให้เป็นมนุษย์ คือ เป็นคนโดยธรรมขึ้น และเมื่อได้ปฏิบัติในสติปัฏฐาน เป็นต้น จนมีจิตใจสงบยิ่งขึ้น สะอาดบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น มีจิตใจบริสุทธิ์สว่างไสวแจ่มใสมีความสุขขึ้น แต่ก่อนนั้น อยู่ใน ที่เดียวกัน รับประทานอาหารเดียวกัน มีความทุกข์ร้อน แต่เมื่อได้ปฏิบัติเข้าตามภูมิขั้นของ จิตใจที่บริสุทธิ์ มีความแจ่มใสหรือสว่างไสวขึ้น ก็อยู่ในที่เดียวกัน รับประทานอาหารเดียวกัน แต่ก็มีความสุข ไม่เป็นความทุกข์ ภูมิขั้นก็เลื่อนขึ้นเป็นเทวะ และก็ได้เห็นพระศาสดา ว่าเป็นผู้สอนของเทวะ โดยตรงก็สั่งสอนตนเองให้เป็นเทวะขึ้น และเมื่อได้ปฏิบัติจน บรรลุถึงความบริสุทธิ์บริบูรณ์ยิ่ง ก็จะเลื่อนภูมิขั้นของตนให้เป็นเทวะที่บริสุทธิ์ตามภูมิ ขั้นโดยลำดับ และเมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะปรากฏพระคุณของพระพุทธเจ้าว่า *สตุถา*

เทวมนุสสาน์ เป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย การเห็นพระคุณในข้อนี้ด้วยการปฏิบัติ เป็นการเห็นที่ใกล้ชิดพระศาสดา เพียงแต่เห็นด้วยปริยัติ ยังไม่ปฏิบัติ ยังเป็นเห็นห่าง ความเชื่อและความรู้ของตนก็ไม่แน่นอน ต่อเมื่อมาปฏิบัติ ก็มาได้เห็นพระคุณในข้อนี้ได้ชัดขึ้น และเมื่อได้รับผลของการปฏิบัติสูง ๆ ขึ้นไป ก็จักประจักษ์ในพระคุณข้อนี้กระชั้นยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ *ศรัทธา* คือความเชื่อ *ปสาทะ* ความเลื่อมใส อันประกอบด้วยความรู้ เกิดจากการปฏิบัติซึ่งเป็นตัวปัญญา ก็จะตั้งมั่นแน่นอนและมั่นคง การปฏิบัตินี้ เมื่อได้อาศัยพระคุณดังกล่าวเป็น*สรณะ* คือเป็นที่พึ่ง คอยเตือนใจอยู่เสมอว่า บัดนี้ได้พบพระศาสดาผู้อุดมเอกในโลกแล้ว ทรงสั่งสอนเทพและมนุษย์ ก็ทรงสั่งสอนตนเองให้ปฏิบัติให้เป็นเทพขึ้น เป็นมนุษย์ขึ้นโดยลำดับ และก็ให้มีพระศาสดา เป็นผู้เตือนตนสั่งสอนตนประจำในจิตใจเสมอ เมื่อประสบอารมณ์และสติยังไม่บังเกิดขึ้นทันต่ออารมณ์ บังเกิดความยินดียินร้ายจนถึงก่อเจตนากรรมขึ้น ก็ฉวยพระคุณข้อนี้ให้มีพระศาสดาในจิตใจนี้เอง ออกมาเป็นผู้เตือนตนว่า ทรงสอนให้ละความชั่ว ให้กระทำความดี

ฉะนั้น เมื่อจะมีเจตนาที่จะทำไม่ดี ก็ให้มีวิริติ ความงดเว้นจากการกระทำนั้นเสีย และเตือนตนให้กระทำความดีสืบต่อไป ดังนั้นก็ได้ชื่อว่า ได้มีพระศาสดาเป็นที่พึ่ง คอยเตือนตนอยู่ในด้านของกรรม และเมื่อได้ปฏิบัติละเอียดยิ่งขึ้น ก็ให้มีพระศาสดาออกมาเป็นผู้ให้สติเตือนตนในขณะที่รับอารมณ์ เพื่อที่จะได้ใช้สติปฏิฐานหยุดพิจารณาอารมณ์ เข้ามาที่ภายในให้เป็นกายเวทนาจิตรธรรม ระงับบาปอกุศลธรรมในจิตเสียได้ พระศาสดาก็จะประทับอยู่กับตน และจะเป็นพุทธะคือผู้รู้ที่คอยเตือนตนอยู่ พระศาสดาซึ่งเป็นผู้รู้นี้ ทุก ๆ ผู้ปฏิบัติธรรมก็ย่อมมีอยู่ หากแต่ไม่เข้าไปหาท่าน ไม่ให้ท่านออกมาเป็นผู้เตือนและไม่รับคำเตือน ถ้าคิดถึงท่านและให้ท่านออกมาเป็นผู้เตือนหรือผู้สั่งสอน รับคำสั่งสอนของท่าน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็จะเป็น *สตถา เทวมนุสสาน์* แม้พระคุณช่วยให้พ้นจากกิเลสและกองทุกข์ พ้นจากบาปอกุศลธรรมทั้งหลายละเอียดยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ

สัมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔

หลักปฏิบัติในกรรมฐานได้แสดงตามหลักสติปัฏฐาน ตั้งสติกำหนดพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ดังที่ได้กล่าวมาโดยลำดับ จิตมีปกติคิดไปในอารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย เมื่อผูกใจอยู่ในอารมณ์อันใดที่จะชอบก็ตาม ไม่ชอบก็ตาม ใจย่อมท่องเที่ยวไปในอารมณ์อันนั้น เพราะฉะนั้น จึงตั้งรณกวัตแก้วกระสับกระส่าย ไม่ควรแก่การงานที่จะพึงทำ ท่านจึงสอนให้หัดอบรมจิตให้เป็นสมาธิด้วยกำหนดสติให้รู้ระลึก เข้ามาในกาย เวทนา จิต ธรรม เป็นที่ตั้งของสติทั้ง ๔ นี้ ในขั้นปฏิบัติ จะหัดกำหนดจิตในที่ตั้งอันใดอันหนึ่งก็ได้ แต่เมื่อกำหนดที่ตั้งอันใดออกหน้า อีก ๓ ข้อก็ย่อมประมวลเข้ามาอยู่ด้วยกัน เมื่อกำหนดสติในกาย คือกำหนดลมหายใจเข้าออก หรือกำหนดอาการของกาย ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก อันใดอันหนึ่ง ก็ให้รู้กายที่กำหนด คือรู้ระลึกไปในลมหายใจ หรือในอาการของกายดังกล่าว ให้รู้เวทนาในขณะปฏิบัตินี้ ให้รู้จิตในขณะปฏิบัตินี้ ให้รู้ธรรมคือตัวสติที่รู้ระลึกในขณะปฏิบัตินี้ ก็เป็นอันได้ดำเนินในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ให้เป็น เอกายโน มคโค คือทางปฏิบัติอันเดียวกัน และเมื่อมีที่ตั้งอันอื่นแทรกเข้ามา เพราะจิตท่องเที่ยวออกไปในอารมณ์ภายนอก ที่คอยดึงใจออกไป ก็ให้รู้ มีเวทนาภายนอกที่ไม่ใช่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ ก็ให้รู้ จิตที่มีอาการเกิดจากอารมณ์ภายนอกอย่างไร ก็ให้รู้ ธรรมในจิตที่เกิดจากอารมณ์ภายนอกเป็นต้นนิรณที่ที่เกิดแทรกเข้ามา ก็ให้รู้ นั่นก็เป็น กาย เวทนา จิต ธรรม ภายนอกกรรมฐาน ก็ให้รู้ และก็จะจับไปด้วยความรู้ กลับนำจิตมาตั้งอยู่ในที่ตั้ง คือในกาย ซึ่งตั้งจิตกำหนด เมื่อการกำหนดแนบแน่นเข้า ก็จะสุขจากการปฏิบัติ เป็นเวทนาเกิดจากการปฏิบัติ ก็ให้รู้ จิตที่รวมสงบเข้าแจ่มใสเอิบอิมเข้า เกิดจากการปฏิบัติ ก็ให้รู้ ธรรมคือตัวสติที่รู้ระลึกตั้งมั่นแนบแน่นเข้า ปราภภูชัตเจนเข้า ก็ให้รู้ และเมื่อเป็น

เช่นนี้ ธรรมคือตัวสติที่ระลึกรู้ ก็จะมีกาย เวทนา จิต ธรรม ตลอดถึงกันทั้งหมด เป็นอันเดียว เป็นตัวอุปฐฐาน ตัวความปรากฏแจ่มแจ้ง

สัมปธาน ๔

ในการปฏิบัติทำให้เป็นสมาธิ ดำเนินทางกาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งเป็นสติปัฏฐานนี้ จึงต้องอาศัยมีประธานะ อันได้แก่ความเพียร ตั้งความเพียรที่จะระวังไม่ให้กาย เวทนา จิต ธรรม ภายนอกบังเกิดขึ้น ภายนอก ก็คือที่ตั้งภายนอก อันได้แก่ อารมณ์ที่ตั้งใจออกไป เวทนาภายนอก ก็คือสุขหรือทุกข์ ไปตามอารมณ์นั้น จิตภายนอก ก็คือจิตที่ยินดียินร้าย ไปตามอารมณ์นั้น ธรรมภายนอก ก็คือตัวนิรณที่ที่เกิดแทรกขึ้น ไปตามอารมณ์นั้น ก็จะต้องตั้งความเพียร ระมัดระวังไม่ให้ส่วนเหล่านี้ อันเป็นส่วนอกุศลของสมาธิบังเกิดขึ้น และเมื่ออกุศลของสมาธิบังเกิดขึ้น ก็ให้ละด้วยสตินี้แหละที่ระลึกรู้ไว้ ระลึกรู้ขึ้นได้เมื่อใด อกุศลก็ละได้เมื่อนั้น ก็นำจิตกลับเข้ามาตั้งอยู่ในการปฏิบัติ ก็จะต้องตั้งความเพียรรักษาทางปฏิบัติไว้ ตั้งความเพียรปฏิบัติในทางปฏิบัติ อันเรียกว่าเป็นกุศลของสมาธิ และรักษาทางปฏิบัติอันเป็นตัวกุศลของสมาธินี้ไว้ ส่งเสริมให้มากขึ้น

อิทธิบาท ๔

เมื่อได้อาศัยประธานะ คือตั้งความเพียรดังนี้ ก็ย่อมประสบความสำเร็จในการปฏิบัติไปที่ละขั้น ความสำเร็จนี้ เรียกว่า อิทธิ แปลว่า ฤทธิ์ในภาษาไทย แต่ความเข้าใจโดยมากกว่า ฤทธิ์เดชที่เกินวิสัยสามัญชนอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ความหมายในทางปฏิบัติ ฤทธิ์ หรืออิทธิ คือความสำเร็จนี้ หมายถึงความสำเร็จในการละอกุศล และในการอบรมกุศลทางจิต เมื่อละอกุศลได้สำเร็จอย่างหนึ่ง อบรมกุศลได้สำเร็จอย่างหนึ่ง ก็เป็นอิทธิหรือฤทธิ์ของจิตอย่างหนึ่ง ดังจะพินิจเห็นได้ว่า เมื่อปฏิบัติในสมาธิจิตมักจะท่องเที่ยวออกไปในอารมณ์ที่ใคร่ที่ปรารถนาพอใจ อันเรียกว่ากามคุณ ไม่ยอมที่จะเข้ามาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิได้โดยง่าย มักจะเป็นเช่นนี้ เรียกว่าไม่มีอิทธิ

ของจิต ต่อเมื่อสงบอารมณ์ภายนอก สงบนิวรณ์ลงได้ เรียกว่าละอกุศลได้ ก็เป็นอิทธิของจิตอย่างหนึ่ง เมื่อมาตั้งอยู่ในอารมณ์ของสมาธิได้ ก็เป็นอิทธิอย่างหนึ่ง กล่าวอย่างสามัญ เมื่อจิตบังเกิดโลกาโกรธหลง เพราะกระทบอารมณ์ทั้งหลาย ก็ไม่สามารถที่จะระงับโลกาโกรธหลงได้ ไม่สามารถที่จะระงับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโลกาโกรธหลงได้ จิตก็ท่องเที่ยวอยู่ในกุศล อารมณ์ก็เป็นอกุศล นิวรณ์หรือกิเลสที่บังเกิดขึ้นนี้ก็เป็นอกุศล จิตก็ไม่มีอิทธิ และก็ไม่สามารถที่จะน้อมจิตเข้ามาในในทางกุศลที่ตรงกันข้าม

ในการปฏิบัติที่จะบังเกิดผล จึงจะต้องมีอิทธิของจิต คือความสำเร็จไปที่ละขั้น เพราะฉะนั้น ก็ให้กำหนดพิจารณาอุทิตีแห่งจิตของตน ว่าเป็นอย่างไร เมื่อสามารถสงบอารมณ์ สงบนิวรณ์ภายนอกเสียได้ สามารถที่จะนำจิตเข้ามาตั้งอยู่ในที่ตั้งทางสติ ปัญฐานนี้ได้ ก็เรียกว่ามีอิทธิของจิต

อิทธิของจิตนี้ ท่านแสดงทางปฏิบัติให้บรรลุถึง เรียกว่าอิทธิบาท หมายถึงทางปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงอิทธิ คือความสำเร็จดังกล่าว ก็ได้แก่ธรรม ๔ ข้อคือ ฉันทะ ความพอใจ หมายถึงความใคร่ความปรารถนาที่จะปฏิบัติ วิริยะ ความเพียรปฏิบัติ จิตตะ ความตั้งใจในการปฏิบัติ ไม่ทอดใจ วิมังสา ความคอยสอบสวนใคร่ครวญ ดำเนินการปฏิบัติให้ถูกต้อง ธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ แยกกันแต่ละข้อก็ได้ รวมกันเข้าก็ได้ แต่แม้จะแยกกันแต่ละข้อ เมื่อตั้งข้อใดข้อหนึ่งขึ้นเป็นหัวหน้า ก็ย่อมจะชักจูงอีก ๓ ข้อเข้ามา เช่น ตั้งฉันทะ ความพอใจ คือความปรารถนาที่จะปฏิบัติ เป็นหัวหน้า มีฉันทะขึ้น ก็จักจูงวิริยะ จิตตะ วิมังสาเข้ามา เมื่อตั้งความเพียรขึ้น เป็นหัวหน้า ก็จักจูงฉันทะ จิตตะ วิมังสาเข้ามา เมื่อตั้งจิตตะ คือความที่ตั้งจิต เป็นหัวหน้า ก็จักจูงฉันทะ วิริยะ วิมังสาเข้ามา เมื่อตั้งวิมังสา เป็นหัวหน้า ก็จักจูงฉันทะ วิริยะ จิตตะเข้ามา เพราะฉะนั้น ทั้ง ๔ ข้อนี้จึงบังเกิดขึ้นเนื่องกัน แต่ก็มีลักษณะของธรรมต่างกัน กล่าวได้ว่าต้องอาศัยกัน คือจะต้องมีทั้ง ๔ ข้อ ประมวลกันเข้ามา เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้อบรม ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ให้บังเกิดขึ้น

ข้อแรก ฉันทะ ความพอใจ หมายถึงความใคร่ ความปรารถนาที่จะปฏิบัติเป็นข้อสำคัญ ที่จะชักนำใจ ชักนำการปฏิบัติ ถ้าขาดฉันทะ ก็เรียกว่า ขาดความพอใจ ความชอบใจ แต่ว่าโดยปกตินั้น เมื่อยังไม่ได้รับผลของการปฏิบัติ ก็ย่อมจะไม่เกิดฉันทะ เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้อบรมฉันทะให้บังเกิดขึ้น การอบรมฉันทะนี้

เป็นของที่ทำได้ คือพิจารณาประโยชน์ของการปฏิบัติ ให้เห็นประโยชน์ เมื่อเห็นประโยชน์ ก็ย่อมจะเกิดฉันทะขึ้น อาจจะต้องอาศัยศรัทธาปสาทะ เป็นเครื่องชักนำ เหมือนในเรื่องทั่วไป เมื่อใครต้องการจะปลุกฉันทะของใครในสิ่งอะไร ก็จะต้องชี้แจง ชักจูงใจของผู้นั้น ให้เกิดศรัทธาปสาทะในสิ่งนั้น ให้เห็นว่าสิ่งนั้นมีประโยชน์เป็นที่ ต้องการ ฉันทะก็จะบังเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้อบรมฉันทะให้เกิดขึ้น

วิริยะ ความเพียร ท่านก็สอนให้อบรม ด้วยการพิจารณาว่าสมควรที่จะ พากเพียรปฏิบัติ เพราะเมื่อมีความเพียรก็ย่อมประสบความสำเร็จ และความเพียรนี้ ก็จะยากในเบื้องต้น แต่จะง่ายขึ้นโดยลำดับ เมื่อได้จับทำความเพียร ให้กิจที่พึงทำ ดำเนินไปได้แล้ว ความง่ายก็จะบังเกิดขึ้นทุกที และเวลาของชีวิตก็มีน้อยมีจำกัด เพราะฉะนั้น ควรที่จะตั้งความเพียร ไม่ปล่อยให้เวลาล่วงไปเสียเปล่า เมื่อพิจารณา ก็ย่อมจะปลุกจิตใจให้เกิดความเพียรขึ้นได้

จิตตะ คือความตั้งใจไม่ทอดธุระ ก็อบรมได้ คือเอาใจใส่ในการปฏิบัติ ไม่ทอดใจ ไม่ทอดธุระในการปฏิบัติ เหลียวแลในการปฏิบัติอยู่

วิมังสา ความสอบสวนใคร่ครวญพิจารณา ให้การปฏิบัติดำเนินไปถูกต้อง ก็เป็นสิ่งที่อบรมได้ อาศัยปัญญาที่สอดส่องพิจารณาดูการปฏิบัติของตน ไม่ประมาท ปัญญาของตน ไม่ทอดทิ้งละเลยปัญญาของตน แต่ที่ใช้สอบสวนพิจารณาใคร่ครวญ การปฏิบัติอยู่เสมอ

ท่านแสดงหลักในการอบรมธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ ในการปฏิบัติไว้ดังนี้ อบรม ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ไม่ปล่อยให้ย่อหย่อนไปด้วยความเกียจคร้าน เพราะเมื่อ เกิดความเกียจคร้าน ก็จะปล่อยให้ธรรมทั้ง ๔ นี้ย่อหย่อนเสื่อมไป อนึ่ง ไม่ยกธรรม ทั้ง ๔ ข้อนี้ ให้จัดเกินไปด้วยความฟุ้งซ่าน คือไม่คิดฟุ้งซ่านหวังผลของการปฏิบัติจน เกินไป ซึ่งเป็นต้นเหตุให้ทำฉันทะความพอใจ ทำความเอาใจใส่ และทำการพิจารณา ใคร่ครวญ จนเกินไป

อนึ่ง ให้ทำ **สัญญา** คือความกำหนดในการปฏิบัติ กำหนดที่ตนเอง ทำสัญญา กำหนดข้างหน้าข้างหลัง ให้รู้ข้างหน้าเหมือนรู้ข้างหลัง ให้รู้ข้างหลังเหมือนรู้ข้างหน้า กำหนดให้รู้ข้างบนข้างล่าง ให้รู้ข้างล่างเหมือนรู้ข้างบน ให้รู้ข้างบนเหมือนรู้ข้างล่าง

กำหนดให้มีความรู้สว่าง กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจเปิดเผย ไม่ปกปิด มีความสว่างใจ สัจญญาคือการกำหนดดังกล่าวนี้ ใช้สัจญญากำหนด เพราะเมื่อนั่งอยู่เหมือนดั่งที่นั่งอยู่ จะเห็นข้างหลังเหมือนข้างหน้า เห็นข้างหน้าเหมือนข้างหลัง ด้วยตาไม่ได้ และเมื่อหลับตาก็มองไม่เห็นอะไรด้วยตา เพราะฉะนั้น ก็ให้ใช้สัจญญากำหนด กำหนดดูข้างหลังดูข้างหน้า โดยรอบ ให้เห็นข้างหลังเหมือนข้างหน้า ข้างหน้าเหมือนข้างหลัง คือให้มีความรู้กำหนดบริเวณโดยรอบตน และกำหนดข้างล่างข้างบน โดยเฉพาะก็กำหนดที่ตนเอง ตามเห็นร่างกายของตนเอง เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่เป็นที่สุดรอบ ให้มีสัจญญากำหนดให้รู้โดยตลอด และกำหนดใจให้สว่างใสไม่มีเครื่องปิดบัง เครื่องปิดบังจิตใจนั้นก็คือนิรณฺท์ เมื่อสงบนิรณฺท์ลงได้ จิตใจก็สว่าง แล้วก็ต้องกำหนดแสงสว่างของกลางวัน หรือแสงสว่างของดวงไฟ กำหนดจำเอาความสว่างนั้น ความจำเอาความสว่างนั้นแหละเป็นตัวสัจญญา คือเป็นตัวจำได้หมายรู้ และเอาตัวจำได้หมายรู้อันนี้ มากำหนดทำ ความสว่าง กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน ให้จิตใจมีความสว่างอยู่ โดยรอบ และระมัดระวังจิตใจไม่ให้ท่องเที่ยวไปในกามคุณภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ซึ่งเป็นเครื่องปกปิดกำบังจิตใจไม่ให้สว่าง นิรณฺท์เกิดขึ้นเมื่อใด ความมืดก็จะเกิดขึ้นเมื่อนั้น

เพราะฉะนั้น ก็ให้ระมัดระวังจิตใจ ไม่ให้เกิดนิรณฺท์เข้ามา ไม่ให้ออกไปสู่ อารมณฺ์ภายนอก กำหนดสัจญญาคือความสว่างให้เกิดขึ้นโดยรอบ นี่เป็นวิธีอบรมธรรมฉันทะ ความพอใจ ความเพียร ความตั้งจิตหรือเอาใจตั้ง และความใคร่ครวญพิจารณา ให้การปฏิบัติดำเนินไปโดยถูกต้อง และเมื่ออาศัยฉันทะ ความพอใจ อาศัยความเพียร อาศัยจิตที่ตั้ง อาศัยความใคร่ครวญพิจารณา ด้วยวิธีอบรมดังกล่าว ก็จะได้สมาธิ และเมื่อได้สมาธิ ก็อาศัยสมาธิคอยป้องกันกำจัดอกุศลของการปฏิบัติ คอยดำเนินไปในทางปฏิบัติ รักษาทางปฏิบัติ คือสติปัฏฐานที่ตั้งไว้ เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะได้อิทธิคือความสำเร็จในการปฏิบัติ ไปทีละขั้น

อินทรีย์ ๕

หลักในการปฏิบัตินั้น ดำเนินตามหลักสติปัฏฐาน ประมวลในกาย เวทนา จิต ธรรม สัมมปธาน (ความเพียรชอบ) มีอิทธิบาท (ธรรมที่ให้ประสบความสำเร็จ) เป็นอุปการะอุดหนุนการปฏิบัติ และจะมีอุปการะแก่การปฏิบัติดังกล่าวได้ ก็ต้องอาศัย มีอินทรีย์ (คือธรรมที่เป็นใหญ่) สำหรับเป็นที่อุดหนุนการปฏิบัติ ท่านแสดงอินทรีย์ไว้ ๕ ประการคือ *ศรัทธา* ความเชื่อหยั่งลงในพระรัตนตรัย *วิริยะ* ความเพียร *สติ* ความระลึก *สมาธิ* ความตั้งใจมั่น และ *ปัญญา* ความรู้ อันอาศัย *วิเวก* ความสงบ สงัด *วิราคะ* ความคลายจนสิ้นความยินดี *นิโรธ* ความดับ และความที่ดำเนินแปรไป เพื่อความสละคืน ด้วยว่าจิตนี้โดยปกติ ย่อมคลุกคลีอยู่กับอารมณ์ทั้งหลาย ซึ่งผ่านเข้ามาทางช่องตาช่องหู เป็นต้น จึงเป็นจิตใจที่ไม่สงบสงัด และนอกจากนี้ ยังมีความติดใจยินดีอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย ที่จิตคลุกคลีอยู่นี้ และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ก่อความทุกข์ ให้บังเกิดขึ้น ตั้งต้นแต่ความทุกข์อย่างละเอียด จนถึงเป็นทุกข์อย่างหยาบ เป็นต้นว่า ความแหง่ใจ ความคร่ำครวญใจ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ เพราะอารมณ์ที่จิต คลุกคลีอยู่ เป็นสิ่งที่ชอบก็เกิดดับ เป็นสิ่งที่ไม่ชอบก็เกิดดับ แต่ว่าจิตที่เกิดความชอบ ความยินดีอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย ย่อมมีความคิดหวังเหนี่ยวอารมณ์ที่ชอบ เพื่อให้คง อยู่ไม่ให้เกิดดับไป และคิดหวังอารมณ์ข้างหน้าที่ยังไม่มา ให้เป็นอารมณ์ที่ชอบ เมื่อความ ยินดีหวังเหนี่ยวนั้นไม่สำเร็จ ความแหง่ใจ ความระทมใจเป็นต้น ก็บังเกิดขึ้น

เพราะฉะนั้น จิตใจโดยปกติจึงปรากฏแก่ตนเองว่า บางคราวก็แจ่มใส บางคราวก็ขุ่นมัว และความแจ่มใสนั้น มักจะเกิดขึ้นในวาระแรก ที่ประสบอารมณ์อัน สมปรารถนาที่น่าปรารถนา แต่ก็ตั้งอยู่ชั่วครู่ชั่วคราว ความแจ่มใสก็หายไปเป็นความ

เฉย ๆ ปกติ และเมื่อประสบความแปรปรวนเป็นที่ไม่ชอบอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็บังเกิดความขุ่นมัวขึ้น และโดยมากเมื่อแจ่มใสมาก สนุกสนานมาก ก็มักจะประสบภาวะขุ่นมัวทุกครั้งร้อนที่ตรงกันข้ามในภายหลัง ปกติของจิตย่อมเป็นดังนี้ ก็เพราะคลุกคลีอยู่กับอารมณ์ทั้งหลาย ขึ้นลงไปตาม เมื่อยินดีก็ฟูขึ้นไป เมื่อยินร้ายก็ฟุบแพบลงมาเป็นอย่างคลื่นในมหาสมุทร และถ้าเป็นคลื่นอย่างปกติแล้ว ก็ย่อมมีขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่โดยปกติ แม้ทะเลจะเรียกว่าทะเลเรียบแต่ก็มีคลื่นอยู่เสมอ จิตใจก็มักจะเป็นเช่นนั้น มักจะขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่เสมอ พิจารณาดูจึงจะรู้สึก และในขณะที่เกิดลมมรสุมก็ย่อมจะเกิดคลื่นใหญ่ อาจทำลายเรือแพบ้านเรือนให้อับปางพังทลาย ทำชีวิตของบุคคลผู้อยู่ในเรือหรือบ้านใกล้ทะเลเป็นอันตราย จิตใจก็เช่นนั้น เมื่อประสบอารมณ์รุนแรงก็จะเกิดคลื่นแรงขึ้นในใจ ก็จะทำอันตรายแก่ตนเอง ตลอดจนถึงบังเกิดอันตรายแก่ชีวิตได้ ทั้งนี้ก็เพราะจิตไม่สงบสงัด มีราคะ ความติดยินดีเป็นต้น ในอารมณ์ และก่อทุกข์อยู่ในจิตเป็นอาจิด เมื่อจิตใจกระสับกระส่ายดิ้นรนอยู่เสมอ เหมือนทะเลในฤดูมรสุม ก็ยิ่งจะเกิดคลื่นใหญ่ให้บังเกิดอันตรายดังกล่าวมาแล้ว

เมื่อภาวะจิตใจเป็นอยู่ดังนี้ ก็จะหย่อนด้วยศรัทธาความเชื่อ หย่อนความเพียร หย่อนสติ หย่อนสมาธิ และหย่อนปัญญา ศรัทธาคือความเชื่อในพระรัตนตรัยก็ไม่ต้องมั่น ความเพียรก็ไม่ต้องมั่น สติก็ไม่ต้องมั่น สมาธิปัญญาก็เช่นเดียวกัน ดังจะพึงเห็นได้ว่า จิตใจที่มีคลื่นหรือเป็นคลื่นน้อยหรือมากดังที่กล่าวมาแล้ว ศรัทธาคือความเชื่อในพระรัตนตรัย ก็จะคลอนแคลนด้วยอำนาจของอารมณ์ มาคอยฉุดชักใจให้ดำเนินไปขึ้นบ้างลงบ้าง คือยินดีบ้างยินร้ายบ้าง ไม่ดำเนินไปตามคลองธรรมที่ชอบ ความเชื่อก็อ่อนแอที่สุดแต่ว่าอารมณ์จะชักนำจิตไป ความเพียรก็เช่นเดียวกัน และแทนที่จะเพียรละชั่วทำความดี ก็กลับไปเป็นเพียรทำความชั่วละความดี สติก็ย่อมจะเพลิดเพลिनไปตามอารมณ์ อารมณ์ดึงใจออกไป จะนำสติเข้ามาตั้งอยู่ในธรรมก็ไม่สะดวก ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในขณะที่จิตมีคลื่น ถ้าเป็นคลื่นโดยปกติ ขึ้นลงอยู่กับอำนาจของความยินดียินร้ายโดยปกติ จะนำสติเข้ามาระลึกถึงธรรม จะอ่านหนังสือธรรมจะฟังธรรม ก็ยังพอเป็นไปได้ แต่ว่าจะขึ้น ๆ ลง ๆ อยู่ในอารมณ์นอกจากธรรมเสมอ จะต้องคอยนำสติกลับมา แต่ถ้าในขณะที่จิตบังเกิดคลื่นจิตขนาดปานกลางจนถึงรุนแรง บังเกิดความทุกข์ใจ กัดกลุ่มกระสับกระส่ายขึ้น อย่างปานกลางหรือรุนแรง การที่นำสติเข้ามาตั้งอยู่ใน

ธรรมก็เป็นของยาก ดังจะพึงเห็นบุคคลเป็นอันมาก เมื่อบังเกิดความกุ่มใจ บังเกิดทุกข์ใจ ก็ดับกุ่มด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งจะบังคับประสาทให้ชาหรือว่าจะตั้งใจให้มาเป็นเครื่องแก้ ก็เพราะกำลังสติมีไม่เพียงพอ เมื่อสติหย่อนลงไป ใจที่จะตั้งมั่นในทางที่ชอบ ปัญญาที่จะรู้ทางที่ชอบ ก็จะไม่บังเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ก็สุดแต่อารมณ์ที่ขึ้น ๆ ลง ๆ นั้น จะตั้งใจของบุคคลให้ขึ้นไปบ้าง แล้วโยนลงมาบ้าง โยนขึ้นไปบ้าง เหมือนอย่างคลื่นใหญ่ในมหาสมุทร เมื่อเป็นเช่นนี้ จะมีความสุขที่ไหน

และการที่จะคิดแก้ความทุกข์กุ่มเพราะเหตุดังกล่าว ด้วยวิธีทำให้หลงใหลมีนเมา ก็จะเป็นการแก้ทุกข์ด้วยการเพิ่มทุกข์ยิ่งขึ้น ในที่สุด ก็ประสบความเสื่อมทั้งทางกายและทั้งทางใจ ไม่พบทางที่ถูกต้อง ทั้งนี้เป็นเพราะจิตใจขาดธรรมที่เป็นใหญ่ คือขาดศรัทธา ความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ขาดความเพียร ขาดสติ ขาดสมาธิ และขาดปัญญา หรือจะกล่าวได้ว่า ธรรมเหล่านี้มีอำนาจ มีความเป็นใหญ่ น้อยกว่าอำนาจของอารมณ์ และอำนาจของกิเลส เมื่อเป็นดังนี้ จะปฏิบัติในอิทธิบาทในสัมมปธาน ในสติปัฏฐาน ก็เป็นไปได้

เพราะฉะนั้น ผู้ที่มุ่งจะเจริญสัมมาปฏิบัติ ท่านจึงสอนให้อบรมธรรมเหล่านี้ คือศรัทธา ความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ๑ วิริยะ ความเพียร ๑ สติ ความระลึกได้ ๑ สมาธิ ความตั้งใจมั่น ๑ และ ปัญญา คือความรู้ตามเป็นจริง ๑ ให้เป็นธรรมที่เป็นใหญ่เหนืออารมณ์และเหนือกิเลส มีอำนาจที่จะนำจิตใจไปสู่ความวิเวก คือความสงบ สงัดจากอารมณ์ทั้งหลาย และทำให้เกิดวิราคะ คือความสันตติ สันยิตในอารมณ์ นำให้บังเกิดนิโรธคือความดับทุกข์ และนำไปดำเนินไปสู่ความสละคืนสิ่งที่ยึดมั่นทั้งหลาย เมื่อคอยอาศัยธรรมเหล่านี้อยู่ มีธรรมเหล่านี้เป็นใหญ่เหนืออารมณ์และเหนือกิเลส ดังกล่าว จึงจะสามารถดำเนินเข้าสู่สัมมาปฏิบัติ ดำเนินเข้าสู่เอกายนมรรค คือทางที่ไปอันเดียว คือทางสติปัฏฐานได้

ประการสำคัญข้อแรก นั่นคือ การอาศัยธรรมนี้ ทำให้สงบสงัดจากอารมณ์ทั้งหลาย เมื่อจิตใจสงบสงัดจากอารมณ์ทั้งหลายได้ ความติด ความยินดี ตลอดถึงความยินร้าย ซึ่งเป็นผลต่อเนื่องกันก็ไม่บังเกิดขึ้น ความก่อกุศลสืบทุกข์ต่อไปก็ไม่บังเกิดขึ้น เพราะว่า ความต่อกุศลกันต่อไปนั้น ย่อมเนื่องมาจากความติดหรือความ

ยินดียินร้ายในอารมณ์ คือจิตใจจะต้องมีความคลุกคลีคลุกเคล้าอยู่ในอารมณ์ แต่เมื่อสามารถทำให้สงบสงัดจากอารมณ์ทั้งหลายได้แล้ว ก็เป็นจิตที่ว่างและวาง ก็เป็นโอกาสที่จะปฏิบัติในสัมมาปฏิบัติ ก็เหมือนคลื่นในทะเล มีคลื่นก็เพราะมีลม เมื่อปราศจากลม ทะเลก็สงบ

จิตใจก็เป็นฉนั้นนั้น เมื่อปราศจากอารมณ์ คือทำจิตใจให้สงบจากอารมณ์ได้ ก็ย่อมสงัดจากราคะและจากความทุกข์ซึ่งก่อกวนสืบ ๆ ไป ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยที่คอยใช้ธรรมที่เป็นใหญ่ทั้ง ๕ ประการนี้ สำหรับที่จะครอบงำอารมณ์และกิเลสไว้แต่ในเบื้องต้น ไม่ปล่อยให้อารมณ์และกิเลสลุกลามขึ้นเป็นคลื่นใหญ่ ซึ่งยากแก่การสงบระงับ ในเมื่อกำลังของธรรมไม่เพียงพอ แต่หากอาศัยความไม่ประมาท คอยอาศัยใช้ธรรมปิดเป่าอยู่เสมอแล้ว ก็จะสามารถรักษาจิตใจให้บังเกิดความสงบสงัดได้ และก็สามารถที่จะปฏิบัติในเอกายนมรรคนี จะฟังธรรมและจะนั่งกรรมฐาน พิจารณาบทใดบทหนึ่งเป็นอารมณ์ก็ตาม อิทธิบาทก็จะบังเกิดขึ้น สัมมปธานก็จะบังเกิดขึ้น และจิตก็จะดำเนินไปในสติปัญฐานด้วยลำพังตนเองแล

วิธีพิจารณานำทางปฏิบัติสติปัญญา...พละ

จิตใจนี้ เป็นสิ่งที่พึงรักษาควบคุมด้วยสติและปัญญา และเป็นสิ่งที่ไม่พึงไว้
วางใจ เพราะเมื่อมีอารมณ์ ก็ย่อมจะกระสับกระส่ายพุ่งซ่านไปตามอารมณ์ กำหนด
ยินดีอยู่ในอารมณ์ ชัดเคืองอยู่ในอารมณ์ มัวเมาอยู่ในอารมณ์ ในบางคราวก็เป็น
อย่างนี้ ในบางคราวก็เป็นอย่างนั้น เพราะในจิตใจย่อมมี *อาสวะ* ที่เป็นส่วนชั่วเก็บอยู่
ส่วนหนึ่ง มี *บารมี* ที่เป็นส่วนดีเก็บอยู่อีกส่วนหนึ่ง เมื่อมีอารมณ์มายั่วอาสวะ
ส่วนชั่วที่เก็บไว้ อาสวะก็ฟุ้งขึ้น และเมื่อมีธรรมที่เป็นส่วนดีมาสนับสนุนบารมี บารมี
ก็ปรากฏขึ้น เพราะฉะนั้น ในบางคราวจิตใจก็ซุ่มมัวไม่สงบ ในบางคราวก็แจ่มใส
และโดยเฉพาะ ในคราวที่ซุ่มมัวนั้น ก็ดำเนินไปในทางที่ไม่เหมาะสมไม่ควร ตามอำนาจ
ของราคะ โทสะ โมหะ หรือความมัวเมา แต่ในคราวที่แจ่มใส ก็ดำเนินไปในทางเหมาะ
ในทางควร ด้วยอำนาจของสติปัญญา เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะปลุกสติและปัญญา
ที่จะคุ้มครองจิตใจ ห้ามกันอารมณ์ที่จะดำเนินไปในทางที่ผิด เสริมสร้างธรรมที่จะ
ประคับประคองสนับสนุนให้ดำเนินไปในทางดี

ก็แหละวิธีที่จะควบคุมรักษาจิตใจดังกล่าวนี้ ก็เรียกว่าเป็นกรรมฐาน คือเป็นการ
งานของจิตใจอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องมีการจัดการทำเหมือนอย่างการงานที่เป็นภายนอก
การงานที่เป็นภายนอกนั้น เมื่อบังเกิดขึ้นจะต้องมีการจัดการทำ เพื่อให้บังเกิดความ
เรียบร้อย แก้ไขเหตุขัดข้อง ป้องกันอันตราย กำจัดสิ่งที่เป็นอันตรายซึ่งเข้ามาขัดขวาง
ต่าง ๆ การงานจึงจะสำเร็จไปได้โดยเรียบร้อย การงานของจิตใจก็เป็นเช่นนั้น ก็
จะต้องพิจารณาจัดทำ ป้องกันอุปสรรคอันตรายของจิตใจ บำบัดอุปสรรคอันตรายของ
จิตใจ เพื่อที่จะส่งจิตใจให้ดำเนินไปในทางที่ถูกที่ชอบ ซึ่งจะต้องอาศัยสติปัญญาพิจารณา

จัดการงานของจิตใจนี้ ก็นับว่าเป็นการงานที่หนักอย่างหนึ่งของจิตใจ ในเมื่อได้สั่งสมอุปสรรคอันตรายหรือภาระของจิตใจไว้มาก เช่นเดียวกับการงานภายนอก ที่ปล่อยให้คั่งค้างอาดูกลไว้มาก ก็จะต้องเป็นภาระที่หนักต้องแก้ไขกันมาก แต่หากว่า ถ้าได้พิจารณาป้องกันและแบ่งเบาออกไปเสียโดยลำดับแล้ว ก็จะไม่เป็นภาระที่หนักมาก

เพราะฉะนั้น การที่ไม่ปล่อยให้อะไรคั่งค้างอยู่ในจิตใจยุ่งเหยิงอยู่ในจิตใจมากไป คอยพิจารณาที่จะปิดเบาบรรเทาออกไปเสียโดยลำดับ ก็ย่อมจะเป็นทางปฏิบัติให้บังเกิดความสวัสดิ์ขึ้นแก่จิตใจและแก่กรรมของตนเอง ที่จะบังเกิดขึ้นด้วยความบงการของจิตใจนั้น ก็แหละอุบายอย่างหนึ่งที่จะเป็นเครื่องป้องกันแก้ไขจิตใจ ในทางที่จะบังเกิดความมัวเมาในอารมณ์ขึ้นนั้น ก็คือพิจารณาเข้ามาถึงคติธรรมว่า ชีวิตร่างกายอันนี้เกิดขึ้นมาเป็นชาติความเกิด และก็ได้ผ่าน วัน เดือน ปี ผ่านวัยมาเป็นลำดับ ก็ถึงวัยชราที่เก่ามาโดยลำดับ แก่มาโดยลำดับ และในที่สุด จะเข้าถึงมรณะคือความตาย

ชีวิตร่างกายในอดีตก็ผ่านมალ่วงมา ชีวิตในปัจจุบันก็กำลังจะล่วงไป ๆ ชีวิตข้างหน้าก็เหลือน้อยเข้าทุกที เพราะฉะนั้น ที่ว่าอายุมากขึ้น ๆ นั้น เมื่อดูอีกด้านหนึ่งในอนาคต ก็คืออายุน้อยลง ๆ อายุมากขึ้น ๑ ปี ก็คือว่าเหลือน้อยลง ๑ ปี เพราะฉะนั้น ดูอีกด้านหนึ่งอายุก็น้อยลงไป ๆ โดยลำดับ กาลที่ล่วงมาในอดีตตั้งแต่ต้นจนบัดนี้ เมื่อระลึกดูแล้วก็เหมือนอย่างชั่วคราวชั่วคราวเท่านั้น เพราะตั้งแต่จำความได้มาจนถึงบัดนี้ ในชีวิตของทุก ๆ คน ก็เหมือนผ่านมาแวบเดียวไม่ช้าไม่นาน และก็นึกคาดไปข้างหน้าถึงเวลาจะดับขันธ์ ในขณะนั้น ถ้าคิดดูชีวิตที่ล่วงมาในอดีตก็น่าจะรู้สึกว่ามันผ่านไปเร็วเท่านั้น ท่านแสดงว่า ในวาระที่สุดเช่นนั้น เมื่อร่างกายอ่อนกำลัง จิตก็ย่อมจะมีกำลัง อาจจะที่จะระลึกเห็นกรรมในอดีตของตนที่ทำมาในชีวิตนี้เป็นกรรมดีบ้างชั่วบ้าง และอาจจะเศร้าหมองใจในกรรมชั่วที่ทำไว้ ก็อาจจะตั้งใจผ่อนใสในกรรมดีที่กระทำไว้ แต่ว่าก็ไม่สามารถที่จะแก้ไขได้

ถ้าหากว่ากรรมชั่วที่กระทำไว้มีมากมาย ปรากฏเป็นกรรมนิमितขึ้นแก่จิตใจ เป็นกรรมชั่วต่าง ๆ ที่กระทำ โดยปรากฏเป็นเรื่องราวว่าได้ไปทำสิ่งนั้นทำสิ่งนี้ เบียดเบียนเขาอย่างนั้นอย่างนี้ ใช้เครื่องมืออย่างนั้นอย่างนี้ เขามีความทุกข์ร้อนอย่างนั้นอย่างนี้

จิตใจก็จะเศร้าหมองกระสับกระส่าย ก็เป็น *กรรมนิมิต* ไม่ดี เมื่อกรรมนิมิต ไม่ดี *คตินิมิต* คือ นิมิตแห่งคติที่จะดำเนินไปในสัมปรายภพ ก็ย่อมจะมีดมัวไม่แจ่มใส ก็มีหวังใน *ทุกคติ* คือคติที่ชั่ว แต่หากว่าได้กระทำกรรมดีไว้มาก เป็นทานบ้าง เป็นศีล บ้าง เป็นภาวนาบ้าง เรื่องราวของความดีต่าง ๆ ที่กระทำไว้ก็ปรากฏ ส่งเสริมใจให้มีความผ่องใสชุ่มชื่น ก็เป็นกรรมนิมิตที่ดี คตินิมิต นิมิตแห่งคติที่จะดำเนินไปภายหน้า ก็เป็นสุคติ คติที่ดีที่ชอบที่ฟังจะหวังได้ แต่ว่า เมื่อถึงกาลเวลาเช่นนั้น ก็ไม่อาจแก้ไขอะไรได้ ก็อาจจะเสียใจว่าไม่ได้ใช้ชีวิตประกอบกรรมที่ดีที่ชอบไว้ตามสมควร สิ่งอะไร ก็ไม่สามารถจะมาช่วยได้ จะเป็นญาติมิตร จะเป็นทรัพย์สมบัติ แม้จะมั่งคั่งไพศาล ก็ไม่สามารถจะช่วยได้ ทั้งถ้าหากว่า สิ่งเหล่านั้นจะบังเกิดขึ้นจากกรรมที่ชั่วที่ผิด ก็ยิ่งจะเป็นกรรมนิมิตที่ชั่วที่ผิด ให้เกิดแก่จิตใจอย่างเต็มที่

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาให้ตลอดเช่นนี้แล้ว ก็กลับมาถึงปัจจุบันคือบัดนี้ ซึ่งเรียกว่า ยังมีขณะยังมีเวลา ที่จะละความชั่วกระทำความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็จะมีบังเกิดความไม่ประมาท ในอันที่จะละความชั่วกระทำความดี จิตใจที่เคยมัวเมากำหนดอยู่ และเมื่อพิจารณาถึงความจริงที่จะบังเกิดขึ้นแก่ตนเช่นนี้แล้ว หากว่าบังเกิดความกลัวขึ้น แม้จะเป็นความกลัวต่อทุกคติ คือคติที่ชั่วที่ผิด ความกลัวนี้เอง จะเป็นเครื่องกำจัดความมัวเมาประมาทในอารมณ์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะ เป็นกองราคะ โทสะ โมหะ หรือว่าเป็นกองความมัวเมาโดยตรง จะทำให้จิตใจอันนี้ หยั่งลงสู่กระแสธรรม สำนึกถึงบาปบุญ คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ และจะรีบฉวยโอกาสที่จะ ประคับประคองจิตใจของตน ให้เป็นไปในทางที่ชอบ และการพิจารณาดังนี้ ก็จะเป็นวิธีที่ทำให้จิตใจที่มัวเมาฟุ้งซ่าน ให้สงบสลัด ให้สยบลงสู่กระแสของธรรม เหมือนอย่าง เป็นวิธีแก้ด้วยความกลัว อันความกลัวเมื่อบังเกิดขึ้น ก็เหมือนอย่างกลัวในภัยอันตรายต่าง ๆ ความชอบความชังความหลงใหลในสิ่งทั้งหลาย ก็ย่อมจะสงบ เพราะว่า มุ่งที่จะช่วยตนให้สวัสดิ์เท่านั้น และเมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็นวาระที่จะปฏิบัตินำจิตเข้าสู่กรรมฐาน อันเป็นทางที่มุ่งประสงค์ คือนำกลับเข้ามาพิจารณาภายใน เวทนา จิต ธรรม ให้จิตตั้งมั่นอยู่ในปฏิฐานะคือที่ตั้งของสติอันนี้ ให้ที่ตั้งอันนี้เป็น *อุปัฏฐานะ* คือปรากฏแก่สติอย่างเต็มที่

และทั้งนี้ ก็ต้องอาศัยการตั้งอารมณ์ของสติปัญญานี้ ให้เป็น *ประธานของจิต* คือเป็นที่ตั้งของจิตใจ ถ้าหากว่า จิตใจยังแย่งประธานกันอยู่ คิดไปถึงสิ่งนั้นบ้าง คิดไปถึงสิ่งนี้บ้าง คือ สิ่งนั้นออกหน้าบ้าง สิ่งนี้ออกหน้าบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว สติปัญญาก็แทรกเข้าไปไม่ได้ เพราะว่ามีอารมณ์อื่นเป็นประธานนั่งอยู่เต็มใจเสียแล้ว เพราะฉะนั้น จึงจะต้องให้สติปัญญามาเป็นประธานของจิต อันนี้แหละ เป็นความหมายของประธานะ โดยย่อ แต่ว่า *ประธานะ* คือประธาน หรือว่าสติปัญญานะ จะมาเป็นประธานของจิตใจได้ ก็จะต้องเป็นอิทธิบาท หมายความว่า มีความสำเร็จในอันที่จะทำหน้าที่ของประธานได้ อันนี้แหละเป็นตัวอิทธิบาท จะเป็นอิทธิบาทขั้นได้ก็ต้องเป็นอินทรีย์ คือมีความเป็นใหญ่ เพราะบุคคลที่จะมาเป็นประธาน จะมีอำนาจได้ก็ต้องมีความเป็นใหญ่ อันนี้แหละ เป็นอินทรีย์ และจะเป็นอินทรีย์คือเป็นใหญ่ได้ จะต้องมีผลคือมีกำลัง มีกำลังสนับสนุน เหมือนบุคคลผู้เป็นใหญ่ทั้งหลาย ก็จะต้องมีกำลังต่าง ๆ สนับสนุน จิตใจก็เป็นเช่นนี้เหมือนกัน ก็จะต้องมีกำลังสนับสนุนจึงเป็นใหญ่ และเมื่อเป็นใหญ่จึงจะเป็นผู้มีอำนาจ มีฤทธิ์ และเมื่อเป็นดังนี้ จึงจะเป็นประธานได้ คือเป็นประธานของจิตใจ

เพราะฉะนั้น หน้าที่ของผู้ปฏิบัติ ก็พึงบำเพ็ญพลธรรมกำลังให้บังเกิดแก่จิตใจ ให้เป็นศรัทธาที่เป็นกำลัง วิริยะ คือความเพียรที่เป็นกำลัง สติที่เป็นกำลัง สมานที่เป็นกำลัง และปัญญาที่เป็นกำลัง และเมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เรียกว่าเป็นกำลังใจ หรือใจมีกำลัง สามารถที่จะดำเนินการปฏิบัติสติปัญญาน ให้ก้าวหน้าไปได้ด้วยดี

พละ ๕

ได้แสดงทางปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน พิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งทั้งหมดนี้มีอยู่ในตนเอง การพิจารณา ก็พิจารณาเข้ามาดูให้รู้ให้เห็นที่ตนเอง อาศัยประธานะ คือความเพียร ในอันที่จะตั้งสติปัฏฐาน ไว้ให้เป็นประธานของจิตใจ อาศัยมอิทธิบาท ซึ่งจะทำให้บังเกิดความสำเร็จ อาศัยธรรมที่เป็นอินทรีย์ คือเป็นใหญ่คอยกำจัดข้าศึก ซึ่งจะมาทำลายล้าง และธรรมที่จะเป็นอินทรีย์ คือเป็นใหญ่ขึ้นได้ ก็จะต้องอาศัยอบรมธรรมเหล่านี้ ให้เป็นกำลังเข้มแข็ง ไม่อ่อนแอย่อท้อ

เพราะฉะนั้น ในวันนี้ จะแสดงธรรมที่เป็นพละ คือกำลังอันพึงอบรมให้บังเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติเมื่อได้สดับหมวดธรรมต่าง ๆ ก็อาจที่จะมีความคิดขึ้นว่า มีธรรมหลายหมวดยากที่จะกำหนด และเมื่อตั้งใจกำหนดหมวดธรรมก็จะเป็นปริยัติ คือเป็นการเรียน ไม่ใช่เป็นการปฏิบัติ และธรรมเหล่านี้ก็ซ้ำ ๆ ซาก ๆ กัน ดังพละธรรม (ธรรมที่เป็นกำลัง) ก็มีอยู่ ๕ ข้อ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เหมือนกันกับธรรมที่เป็นอินทรีย์ดังที่กล่าวนั้น และวิริยะคือความเพียร สติ สมาธิ ก็ได้กล่าวมาแล้ว ตั้งแต่สติปัฏฐาน ก็เป็นตัวสติ และทำสติปัฏฐาน ก็มุ่งจะให้ เป็นสมาธิ ก็เป็นอันได้กล่าวถึงสมาธิมาแล้ว วิริยะคือความเพียร ก็ไปตรงกับประธานะ กับอิทธิบาท ก็มุ่งถึงความเพียรเหมือนกัน ครั้นมาถึงอินทรีย์ก็มีซ้ำซ้ำอีก มาถึงพละก็มีซ้ำซ้ำอีก เพราะฉะนั้น ก็ควรทำความเข้าใจ เพื่อมิให้บังเกิดเป็นนิรวณในการปฏิบัติ

หมวดธรรมเหล่านี้ ก็เหมือนอย่างเป็นลูกโซ่ที่เกี่ยวโยงกัน หรือว่าเป็นขั้นบันไดที่สืบทอดกันขึ้นไปอาศัยกัน ผู้ขึ้นบันได ความจริงก็ไม่ต้องนับขั้นบันไดว่ากี่ขั้น และโดยปกติก็ไม่มีการนับอยู่แล้วว่ากี่ขั้น เหมือนดังจะถามว่า บันไดบ้านที่ผู้อยู่อาศัยขึ้น

อยู่ทุกวันมีก็ขึ้น ก็คงจะตอบไม่ได้เป็นส่วนมาก เพราะไม่ได้นับ แต่ว่าก็ขึ้นกันได้ เพราะฉะนั้น ในการฟัง ถ้ามุ่งปฏิบัติก็กำหนดจดจำเหมือนอย่างนับขึ้นบันได แต่ถ้ามุ่งปฏิบัติก็ไม่ต้องคอยกำหนดจำ เพียงทำความเข้าใจน้อมเข้ามาที่ตน พิจารณาดูที่ตน กำหนดอบรมเหล่านี้ให้มีขึ้นที่ตน เหมือนอย่างขึ้นบันได หน้าที่ก็มีว่าเดินขึ้นไปโดยลำดับ และเมื่อขึ้นไปโดยลำดับ การขึ้นก็สะดวก บันไดนั้นบางที่ก็ต้องมีราวบันไดสำหรับที่จะยึดเหนี่ยว และต้องมีเครื่องประกอบอื่น ๆ อีก หมวดธรรมเหล่านี้ก็เป็นเช่นนั้น สำหรับจะเป็นเครื่องอุปการะในการปฏิบัติ ให้ดำเนินขึ้นไปโดยสะดวก และเนื้อหาของธรรมแต่ละหมวดก็ซ้ำ ๆ อยู่ นั่นแหละ ก็เหมือนอย่างตัวขึ้นบันได แต่ละขั้นก็ประกอบด้วยไม้ หรือว่าปูน หรือว่าโลหะเหมือน ๆ กัน ขั้นที่ ๑ ขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓ ก็ทำด้วยวัตถุเหมือน ๆ กัน เพียงแต่ว่าสืบทอดกันไปแต่ละขั้นเท่านั้น เพราะฉะนั้น จึงมีธรรมที่ซ้ำ ๆ กันอยู่ แต่ว่ามีภูมิชั้นเป็นขั้น ๆ ขึ้นไป และบางอย่างเป็นเหมือนราวบันได ที่จะอุปการะ ที่ยึดเหนี่ยวในการขึ้นให้สะดวก

ฉะนั้น การมุ่งอบรมปฏิบัติ ก็คือการพิจารณาเข้ามาจำเพาะธรรมที่สดับ เช่นธรรมที่เป็นกำลัง ก็พิจารณาเข้ามาดูถึงกำลังในจิตใจของตนเอง ตามข้อธรรมเหล่านี้ เพราะจิตใจอันนี้ ย่อมประสบกับอารมณ์อันทำให้ยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง ทำให้เกิดแห่งใจบ้าง ทำให้เกิดความคร่ำครวญในใจบ้าง อยู่เสมอ เพราะฉะนั้น อารมณ์และกิเลสเหล่านี้ ถ้ามีกำลัง ก็จะนำจิตใจให้ขึ้น ๆ ลง ๆ และนำไปประกอบกรรมต่าง ๆ หยาบออกไป การที่อารมณ์และกิเลสจะมีกำลังครอบงำจิตใจได้ ก็เพราะธรรมที่เป็นส่วนดีส่วนชอบนี้ มีกำลังสูงกว่าอารมณ์ สูงกว่ากิเลส แล้วก็ครอบงำอารมณ์ครอบงำกิเลสให้พ่ายแพ้ไปได้ ก็เหมือนอย่างเกิดสงครามต่อสู้กัน ฝ่ายที่มีกำลังกว่า ก็ย่อมจะชนะอารมณ์ และธรรมก็ฉนั้น ถ้าอารมณ์มีกำลังกว่าธรรม อารมณ์ก็ชนะ ก็จะเป็นไปตามอารมณ์ แต่ถ้าธรรมมีกำลังกว่า ธรรมก็จะชนะ ใจก็เป็นสนามรบ เพราะฉะนั้น ในขณะที่กำลังต่อสู้กัน จิตใจเองก็ต้องมีความกระสับกระส่ายเดือดร้อน แต่ถ้าอารมณ์เป็นฝ่ายชนะ ก็ย่อมจะมีความเดือดร้อนมากขึ้น ถ้าธรรมเป็นฝ่ายชนะ ก็จะได้เดือดร้อนอยู่ในขณะที่กำลังต่อสู้กับอารมณ์ ครั้นชนะใจของตัวเองได้แล้ว คือชนะอารมณ์ได้แล้ว ก็จะมีความโล่งใจและความสุข จิตใจที่จะชนะอารมณ์ได้นี้ ก็จะต้องมีธรรมที่เป็นกำลังคือมี

ศรัทธา ความเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยตรงก็คือ เชื่อในความผิดชอบชั่วดี ควรไม่ควร พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็สั่งสอนให้รู้จักผิดชอบชั่วดี ควรไม่ควร ดังกล่าว และโดยปกติเมื่อยังไม่มีอารมณ์อะไรเข้ามา บุคคลก็จะมีความเห็นผิดชอบ ชั่วดี ควรไม่ควร ดังกล่าวนี้อาศัยคลึงกัน มีเหตุผลในเรื่องนี้คล้ายคลึงกัน และเมื่อได้ระดับธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่ชี้ให้รู้ลักษณะดังกล่าว ก็ยิ่งจะมีแนวความคิดเห็นคล้ายคลึงกัน นอกจากนี้ ความรู้สำนึกของตนเองยังบอกตนเองได้ว่า อะไรเป็นความผิดชอบ ชั่วดี ควรไม่ควร แต่ว่าเมื่ออารมณ์มาครอบงำใจที่ทำให้ชอบบ้าง ชังบ้าง ถ้าอารมณ์มีกำลัง ความรู้สำนึกดังกล่าวนั้นก็หายไป ก็จะกลายเป็นเกิดความคิดเห็นไปตามอารมณ์ ชอบไปตามอารมณ์ที่ชอบ ชังไปตามอารมณ์ที่ชัง ความเชื่อถือที่เคยถูกต้องก็หายไป ก็กลายเป็นความเชื่อถือไปตามอารมณ์ อีกอย่างหนึ่ง จะเรียกว่าความเชื่อต่อพระพุทธเจ้าหายไป กลายเป็นความเชื่อต่อมารคือกิเลสในใจของตนเอง เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นผู้แพ้มาร เป็นผู้แพ้อารมณ์ เป็นผู้แพ้ใจของตนเอง ต่อเมื่อศรัทธา คือความเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามันคงอยู่ อารมณ์ก็ไม่อาจจะครอบงำได้ จึงทำให้เป็นผู้มีศรัทธาคือความเชื่อนี้ รักษาทางที่ดีที่ชอบไว้ได้ ไม่ดำเนินไปในทางที่ผิด เพราะฉะนั้น ศรัทธาเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ท่านแสดงว่าผิดชอบ ชั่วดี ควรไม่ควร อย่างไร ก็เชื่อฟัง ก็เป็นกำลังใจอันหนึ่ง เป็นกำลังธรรมอันหนึ่ง

อนึ่ง ความเพียร ที่สำหรับจะพยุ่งจิตใจให้กล้าหาญที่จะปฏิบัติ ดำเนินไปในทางกุศล คือทางที่ชอบ ก็เป็นข้อสำคัญ เพราะโดยปกติก็มักจะมีความเกียจคร้าน บางทีก็เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อคำสั่งสอนของพระองค์ แต่ว่าเกียจคร้านที่จะปฏิบัติที่จะกระทำ เพราะติดในความสุขหรือในสิ่งต่าง ๆ ที่น่าเพลิดเพลิน ก็ทำให้เกิดความย่อหย่อน ความผัดเพี้ยนกาลเวลา ที่จะทำไปต่าง ๆ ถ้าความเกียจคร้านนี้มีกำลังที่จะครอบงำได้ ความเพียรก็จะหายไป เพราะฉะนั้น ก็จะต้องมีความเพียรเพียงพอที่จะข่มที่จะปราบความเกียจคร้านในใจของตนไปได้ เพราะฉะนั้น วิริยะ คือ ความเพียรนี้ จึงเป็นกำลังธรรมหรือกำลังใจ อีกประการหนึ่ง

อนึ่ง *สติ* ความระลึกได้ก็เป็นข้อสำคัญ เพราะถ้าหลงลืมเผลอไปเสีย ก็ไม่สามารถที่จะดำเนินการปฏิบัติได้ ความหลงลืมเผลอไปเสียนี้มีตั้งแต่หลงลืมในทางปฏิบัติ เช่นว่าจะปฏิบัติในทางกรรมฐาน ก็จะต้องมีการศึกษาทางปฏิบัติ จะปฏิบัติใน

ทางสติปัฏฐานทั้ง ๔ ก็จะต้องทราบวิธีปฏิบัติพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม และโดย เฉพาะข้อ เช่นว่า ข้อกายจะปฏิบัติในทางอานาปานสติ สติกำหนดลมหายใจ เข้าออก ก็จะต้องกำหนดจดจำ วิธีที่จะกำหนดลมหายใจเข้าออกได้เป็นอุเทศ คือหัวข้อ ในการที่จะปฏิบัติ ถ้าหลงลืมเสียหมด จำอะไรไม่ได้เสียหมด การที่จะมาปรารภปฏิบัติ ก็ทำไม่ถูก ก็เหมือนอย่างการที่จะทำโน่นทำนี่ ก็จะต้องมีความกำหนดจดจำให้ได้ จะพูดจาทักทายใครจะต้องจำชื่อเขาให้ได้ จะไปไหนก็ต้องจำทางได้ ถ้าหลงลืมเสีย หมดแล้ว พบใครก็ทักไม่ถูก จะไปทางไหนก็ไม่ถูก เพราะฉะนั้น ความมีสติที่ระลึกได้ คือว่ากำหนดจดจำได้นี้จึงเป็นข้อสำคัญ และในเวลาปฏิบัติ ก็ยังต้องใช้สติกำหนดเข้า มาในกรรมฐานที่ตนปฏิบัติ ถ้าปล่อยสติให้ฟุ้งออก ล่องลอยออกไป การปฏิบัติก็ทำไม่ได้ และยิ่งจะเป็นโทษ เพราะส่งเสริมให้จิตใจล่องลอยฟุ้งซ่าน กลายเป็นคนคิดเพลินไป หรือว่าเผลอเผลไป เพราะว่า ไม่ได้รวมสติเข้ามากำหนดพิจารณาอยู่ เพราะฉะนั้น สติ คือความกำหนดระลึกนี้ จึงเป็นการสำคัญในทางปฏิบัติ ซึ่งจะต้องอบรมให้มีเป็น กำลังเหนือความหลงลืม ถ้ามีสติเป็นกำลังอยู่ จะทำให้การปฏิบัติดำเนินไปได้

อนึ่ง ก็จะต้องมี *สมาธิ* คือความตั้งใจมั่น ซึ่งเป็นความรวมจิตใจเป็นกำลัง คือ สมาธิความรวมใจที่เป็นกำลังนี้ ก็หมายถึงสมาธิที่ปฏิบัติมานั้นแหละ จะมีอยู่เป็นภาคพื้น สำหรับที่จะได้ปฏิบัติสมาธิให้ยิ่งขึ้นไป ถ้าหากว่ารวมเป็นสมาธิไม่ได้ จะฟังธรรมใจ ก็เที่ยวไปที่โน่นที่นี้ ก็ฟังไม่รู้เรื่อง จะทำการงานอะไรใจก็ออกไปที่โน่นที่นี้ ก็ทำการงาน ให้ดีไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงจะต้องมีสมาธิ คือความตั้งใจมั่น อันหมายถึงว่า จะทำกรรมฐาน ก็ตั้งใจมั่นคงรวมอยู่ในกรรมฐานที่กระทำ ถ้าจิตฟุ้งซ่านมีกำลังมากกว่าสมาธิ สมาธิก็ ไม่เกิด แต่ถ้าสมาธิมีกำลังมากกว่า จิตก็ตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ เพราะฉะนั้น จะต้อง มีสมาธิคือความตั้งใจมั่นนี้ เป็นกำลังที่จะปฏิบัติสมาธิให้ยิ่งขึ้นไป

นอกจากนี้จะต้องมี *ปัญญา* คือตัวความรู้ ปัญญา คือตัวความรู้นี้เป็นประการ สำคัญ บางทีก็พูดคู่กันกับความเห็นว่าความรู้ความเห็น ถ้ามี ความรู้ถูกต้อง ความเห็นถูก การปฏิบัติก็ถูกต้อง ศรัทธาคือความเชื่อก็ถูกต้อง ความเพียรก็ถูกต้อง ถูกต้องกันมา โดยลำดับ แต่ถ้าความรู้ผิด ความเห็นผิด ความเชื่อก็ผิด ความเพียรก็ผิด เพราะฉะนั้น ปัญญานี้จึงเท่ากับเป็นต้นหนเรือ หรือเป็นบุคคลผู้นำเรือเป็นนายเรือ ที่จะนำให้เรือ วิ่งไปในทิศทางที่ถูกต้อง ปัญญาก็เป็นผู้นำตนให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง เหมือนอย่างนั้น

เพราะฉะนั้น จึงควรอบรมปัญญา คือความรู้ความเห็นที่ถูกต้องให้บังเกิดขึ้น ให้มีกำลังเหนือความรู้ผิดเห็นผิด ก็แหละ ความรู้เห็นที่ถูกต้องนี้ มีโมหะ คือความหลง เป็นเครื่องกำบังเป็นประการสำคัญ ความหลงนี้ ก็เนื่องมาจากอารมณ์และเนื่องมาจากกิเลส ในขณะที่จิตใจปลอดโปร่งจากอารมณ์จากกิเลส ความรู้ความเห็นก็มักจะถูกต้องว่าอะไรผิดอะไรถูก อะไรชั่วอะไรดี อะไรควรอะไรไม่ควร แต่ครั้งถูกอารมณ์และกิเลสเข้าครอบงำ จิตใจบังเกิดความลำเอียง ก็กลับเห็นชอบเป็นผิด เห็นผิดเป็นชอบ เห็นควรเป็นไม่ควร เห็นไม่ควรเป็นควร ก็ความหลงอันนี้เอง

เพราะฉะนั้น ในการที่จะลงความเห็นความรู้ของตนลงไปว่า อะไรเป็นอะไร จึงต้องมีการชำระใจให้สงบสัจจากอารมณ์ จากกิเลสเสียก่อน แต่สำหรับในเบื้องต้น ก็ต้องอาศัยการฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พิจารณาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็จะได้ปัญญา คือความเห็นที่ถูกต้องขึ้นตามคลองธรรม เพราะฉะนั้น ในเบื้องต้น ก็ต้องอาศัยศรัทธาในพระพุทธเจ้า มาเป็นทางปัญญาของตน และเมื่อได้ปฏิบัติไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ชำระจิตของตนให้สงบสัจจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ใช้ปัญญาพิจารณา ก็จะได้ความรู้ความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ด้วยลำพังตนเอง ขึ้นโดยลำดับ

เพราะฉะนั้น ใน *ภูมिसาวก* นี้ ศรัทธากับปัญญา จึงต้องดำเนินคู่กันไป ถ้าเอาแต่ศรัทธาแรงปัญญาก็จะอ่อน หรือว่า ไม่เอาศรัทธาเสียเลยมุ่งแต่ปัญญาเท่านั้น ก็จะกลายเป็นความรู้ผิดเห็นผิด เพราะฉะนั้น ศรัทธาและปัญญา จึงควรมีให้สมควรแก่กันไป

ความเพียรกับสมาธิก็เหมือนกัน ควรมีคู่กันไปสมควรแก่กัน ถ้าเพียรจัดเกินไปสมาธิก็บังเกิดยาก เพราะชกที่จะให้ฟุ้งซ่าน หรือว่า มุ่งสมาธิรวมใจเข้ามาเป็นหนึ่งเท่านั้นเกินไป ความเพียรก็จะอ่อนลงชกให้เกียจคร้าน เพราะว่า เมื่อทำใจให้เป็นสมาธิได้ความสุขในสมาธิ ก็จะติดอยู่ในความสุขของสมาธิ หรือติดในสมาธิ ไม่อยากที่จะพากเพียรอบรมธรรมที่สูงขึ้นไป ฉะนั้น ความเพียรและสมาธิ ก็ควรอบรมให้สมควรแก่กัน ถ้าเพียรชกจะจัดมาก ก็มาทำให้หนักในสมาธิมากขึ้น หรือว่า ถ้าจะทำสมาธิมากเกินไปจะชกให้เกียจคร้าน ก็มาทำความเพียรในอันที่จะอบรมธรรมให้สูงขึ้นให้ยิ่ง

ขึ้นไป ส่วนสตินั้น ควรจะต้องมีประจำอยู่ทุกกาลและทุกเทศะ เป็นสิ่งที่ควรอบรมให้มีมากยิ่งขึ้นไปอยู่เสมอ

เพราะฉะนั้น ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ จึงควรอบรมให้มีอยู่ ให้เป็นธรรมที่เป็นกำลังประจำใจ ใจที่มีธรรมเป็นกำลังประจำ สามารถที่จะต่อสู้กับข้าศึกของใจ อันได้แก่ อารมณฺ์และกิเลสทั้งหลาย และเมื่อพลະคือธรรมที่เป็นกำลังนี้ ต่อสู้กับข้าศึกปราบข้าศึกได้เด็ดขาด เป็นผู้ชนะใจเป็นผู้ชนะตนเองได้แล้ว ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้แล เป็นอินทรีย์ คือเป็นใหญ่ และเมื่อเป็นใหญ่ขึ้น ก็รวมกันเป็นอิทธิบาท คือเป็นทางของความสำเร็จ สามารถที่จะรวมกันขึ้นเป็นปธานะ คือความเพียรที่ตั้งขึ้น หรือว่าเป็นตัวประธาน ในอันที่จะปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ ให้ดำเนินไปด้วยดี

๒๑ กันยายน ๒๕๐๗

โพชฌงค์ ๗

การฟังธรรมเพื่อปฏิบัตินั้น ไม่ฟังทำความเข้าใจในข้อความ ในศัพท์แสง และในความคิดกังวลที่จะจดจำทบทวนลำดับธรรม ฟังมุ่งที่จะทำความเข้าใจให้ถึงตัวจริงของธรรม ทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่วที่ตนเอง ธรรมทั้งปวงที่สดับฟังนำมาปฏิบัติ นั้น ก็เหมือนอย่าง เป็นสปูเครื่องชำระล้างมลทินของจิตใจให้สิ้นไป จะเป็นเครื่องชำระล้างชนิดไหนก็ตาม ก็ด้วยมุ่งผลคือ การชำระล้างจิตใจเป็นอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น การปฏิบัติดังกล่าวจึงเรียกว่าสัลเลขปฏิบัติ แปลว่าการปฏิบัติเป็นเครื่องขัดเกลากิเลส

จิตใจนี้มีอารมณ์และกิเลสสะสมอยู่มาก เพราะอารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย ย่อมผ่านเข้าทาง ทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนคือใจ อยู่เป็นอาภิน และก็จะก่อให้เกิดกิเลสใหม่ทับถมกิเลสเก่าอยู่เสมอ กล่าวคือ ปรากฏเป็นความติดความ ยินดีบ้าง เป็นความยินร้ายบ้าง และก็นำใสกะ ความแค้นใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญใจ และความทุกข์กายทุกข์ใจ ให้บังเกิดขึ้นอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติเป็นเครื่องขัดเกลา จึงอาศัยความตั้งจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐาน นำจิตเข้ามากำหนดพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ให้เป็นที่ตั้งของสติพิจารณา กำหนดอารมณ์ของกรรมฐานเหล่านี้ ก็จะมาขับไล่อารมณ์ภายนอกซึ่งก่อกิเลสให้ห่างไกลไป ก็จะส่งจิตใจให้บังเกิดความสงบ สว่าง และมีความผ่องใสบริสุทธิ์ขึ้น ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยประธานะหรือประธาน คือการที่ พากเพียรทำสติปัญญาให้ตั้งอยู่ในจิตใจ เป็นประธานอยู่ในจิตใจ ขับไล่อารมณ์ของ กิเลสให้ถอยหลังลงไป ถ้ายังมีอารมณ์ของกิเลสตั้งอยู่ในจิตใจ ออกหน้าอยู่ในจิตใจแล้ว อารมณ์ของกรรมฐานก็เข้ามาไม่ได้ หรือถ้าเข้ามาได้ก็ต้องอยู่ในอันดับที่ไม่มีกำลัง ไม่มีอำนาจ เพราะฉะนั้น ประธานะเมื่อรวมเข้าก็คือตัวที่จะพากเพียรตั้งอารมณ์ของกรรมฐาน โดยเฉพาะสติปัญญาให้เป็นที่ประธานในจิตใจ

สติปัญญาน จะตั้งเป็นประธานของจิตใจได้ ก็เพราะตัวประธานนั้นจะต้องมี ฤทธิ์มีอำนาจ กล่าวคือเป็นอิทธิบาท ถ้ามีฤทธิ์มีอำนาจได้แก่มีความสำเร็จน้อย ไม่พอเพียง ก็ตั้งเป็นประธานไม่ได้ จะต้องตกไป และอารมณ์ของกิเลสก็จะขึ้นมาเป็น ประธานของจิตใจแทน เพราะฉะนั้น จึงต้องตั้งเป็นประธานให้สำเร็จ ความสำเร็จนี้เอง เป็นตัวอิทธิบาท ซึ่งต้องมี อินทรีย์ (ความเป็นใหญ่) คือเป็นใหญ่กว่ากิเลสและอารมณ์ ของกิเลสทั้งหลาย และจะเป็นอินทรีย์ คือครองความเป็นใหญ่อยู่ได้ จะต้องมีการ ก้าวข้ามกำลังก็ครองความเป็นใหญ่อยู่ไม่ได้ จะต้องพ่ายแพ้แก่กิเลสและอารมณ์ของ กิเลสที่บังเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น จึงจะต้องมี พละ (กำลัง) ในที่นี้เป็นกำลังของจิตใจ เรียกสั้น ๆ ว่า 'กำลังใจ' ดังที่ได้ประชุมกันอบรมธรรมอยู่นี้ ก็แสดงว่าต้องมีพละคือ กำลังใจที่ทำให้มาได้ ไม่เช่นนั้นก็มาไม่ได้ เพราะจะต้องมีธรรมนั้นธรรมนี้เป็นอารมณ์ ทำให้ไม่ว่างที่จะมาได้ ฉะนั้น การที่มาได้นี้ก็ต้องการใจ และในกำลังนี้เมื่อพิจารณา ดู ก็ได้แก่กำลังศรัทธามีความเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า นำให้เชื่อในพระธรรม คำสั่งสอน ว่าเป็นแสงสว่างนำทางปฏิบัติของตนได้ และกำลังวิริยะ กำลังความเพียร ที่จะทำให้ฟันฝ่าอุปสรรคอันเป็นอารมณ์ห่วงเหนี่ยวต่าง ๆ ทำให้บังเกิดความกล้าที่จะ มาได้ กำลังสติคือความระลึกรู้ กำลังสมาธิคือความตั้งใจมั่น เริ่มแต่ความมุ่งมั่นที่จะ มา และกำลังปัญญา คือความรู้ที่สูงกว่าความรู้ในทางห่วงเหนี่ยวอย่างอื่น ๆ ฉะนั้น รวมกันเข้าเป็น 'กำลังใจ' ทำให้บังเกิดอินทรีย์ คือความเป็นใหญ่ของใจเหนืออารมณ์ ที่จะเหนี่ยวรั้ง และเป็นอิทธิบาท คือเป็นตัวอำนาจหรือว่าอำนาจของจิตใจ ทำให้ยึดเหนี่ยวในกรรมฐานที่จะปฏิบัติเป็นประธานของจิตใจ และเมื่อเป็นเช่นนี้ ประธาน จึงเป็นผู้สั่งให้มา และสั่งให้ปฏิบัติ คือ ปฏิบัติในสติปัญญาน คือ กาย เวทนา จิต และธรรม

แม้ในขณะที่ฟังการอบรมก็ดี ฟังสวดก็ดี นั่งสงบกำหนดอารมณ์ของกรรมฐาน ก็นั่งก็ต้องอาศัยธรรมมีประธานเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว ประคับประคองจิตใจให้แน่วแน่นอยู่ในการปฏิบัติเหล่านี้ ก็แหละเมื่อมีเครื่องสนับสนุนพร้อมดังกล่าวนี้นี้ ก็ฟังประมวลกันเข้าตั้งสติกำหนดในอารมณ์ของกรรมฐาน โดยนัยที่แสดงไว้ในสติปัญญานข้อใดข้อหนึ่ง และในบัดนี้ จะได้ประมวลนำเข้ามาในกาย ตั้งสติดูกายนี้ เบื้องบนแต่พื้นเท้า

ขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่เป็นที่สุดรอบ มีสัญญาใจซึ่งเป็นทวารที่จะรับรู้อารมณ์ทั้งหลาย กายนี้ก็หายใจเข้าออกอยู่ ก็กำหนดสติเข้ามาที่กายที่หายใจเข้ามาที่เวทนา คือความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข เข้ามาที่จิต คือจิตที่เป็นตัวส่วยเวทนาอยู่ และเข้ามาที่ธรรมอันปรากฏอยู่ในจิต ที่เป็นฝ่ายกิเลสก็ได้แก่ ราคะโทสะโมหะ ที่เป็นฝ่ายบารมีก็ได้แก่ธรรมที่มีอยู่เป็นภาคพื้นส่วนดี เช่น อิทธิบาท อินทรีย์และพระดั่งที่ได้กล่าวมาแล้ว

เมื่อพิจารณาตรวจดูธรรมอันปรากฏอยู่ในจิต พิจารณาจิตซึ่งเป็นผู้ส่วยเวทนา พิจารณาเวทนาซึ่งมีอยู่ในกายและใจทั้งสิ้น และพิจารณาดูกายซึ่งเป็นที่ตั้งของเวทนามาก็คงพบว่า ในสิ่งที่สมมติเป็นตัวตนที่เรียกว่า เราเขา นี้ เมื่อตรวจดูแล้ว จะพบเวทนา กาย จิต ธรรม คราวนี้ เมื่อกำหนดให้เป็นกาย เป็นเวทนา เป็นจิต เป็นธรรม ในสายปฏิบัติก็กำหนดกายอันนี้แหละขึ้นก่อน กำหนดลมหายใจหรือการหายใจเข้าออก หรือ กำหนดอาการของกาย ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก รวมกันเข้าเป็นโครงกระดูกอันนี้ หรือกำหนดธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งประกอบกันเข้าเป็นกายส่วนใหญ่ กำหนดแต่เพียงข้อเดียว ให้กายส่วนที่กำหนดนี้ปรากฏเป็นประธานของจิตใจ มนะซึ่งเป็นทวารชั้นในเปิดรับอารมณ์ของกรรมฐานที่กำหนดนี้ ไม่เปิดรับอารมณ์อื่น ๆ มีสติกำหนดให้รู้อยู่เสมอ เมื่อมีอารมณ์อื่นเข้ามา也给กำหนดรู้ จิตก็จะไม่วิ่งออกมารับอารมณ์ทางอื่น แต่จะอยู่กับอารมณ์ที่กำหนด และเมื่อจิตแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ที่กำหนดตามสมควร อารมณ์หยาบสงบไป กิเลสหยาบที่เป็นชั้นนิรวณก็สงบ จิตใจที่ฟุ้งฟั่นอยู่กับอารมณ์และกิเลสดังกล่าว อันเคยมีความกระสับกระส่ายทวนทวนรำ มีโศกมีความโทมนัสก็สงบหาย ปรากฏเป็นจิตใจที่โปร่งที่บริสุทธิ์ขึ้น เกิดปีติ ความอิมเอิบ ชุ่มชื้น ซาบซ่าน เกิดสุขคือความสบาย ที่เป็นอย่างละเอียดกว่าความสุขที่เกิดจากอารมณ์ที่ปนร้อน ปีติและสุขดังกล่าวที่บังเกิดขึ้นนี้ เป็นตัวเวทนา ในการปฏิบัติ ก็กำหนดเวทนา คือปีติสุขที่บังเกิดขึ้น และกำหนดทำความสงบปีติสุขไม่ให้ฟุ้งซ่านขึ้น เมื่อเป็นเช่นนั้น จิตก็ได้รับความสงบมากขึ้น บริสุทธิ์ผ่องใสมากขึ้น คือบริสุทธิ์จากปีติและสุข ก็กำหนดจิตที่เปลื้องออกจากปีติสุข นี้เป็นจิตที่ปราศจากราคะโทสะโมหะ

เมื่อเป็นเช่นนี้ ตัวสติที่กำหนดอยู่ในกรรมฐาน ก็จะปรากฏเป็นตัวระลึกเป็นตัวรู้ที่แนบแน่นขึ้นชัดเจนขึ้น และอารมณ์ของกรรมฐานที่ปรากฏด้วยสติ ก็จะปรากฏแก่จิตชัดเจนขึ้น ก็เลื่อนมากำหนดตัวสติที่ระลึกู้ และอารมณ์ของกรรมฐานที่ระลึกู้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ธรรมก็ปรากฏขึ้นเป็นธัมมานุปัสสนา กาย เวทนา จิต ธรรม ดังกล่าวมานี้ เป็นไปในทางปฏิบัติที่ส่งต่อกันขึ้นโดยลำดับ และธรรมที่เป็นตัวอุปการะอยู่คือ ปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ และพละ ก็จะเพิ่มเสริมสนับสนุนกระชับแน่นขึ้นเมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านก็แสดงธรรมอีกหมวดหนึ่ง อันเรียกว่า *โพชฌงค์* องค์ของความรู้อำนาจในอันดับของสติปัญญา

ข้อที่ ๑ ก็คือ *สติ* นี้แหละ ซึ่งมีกำลังในอันระลึกู้ชัดเจนขึ้น ปรากฏตั้งมั่นยิ่งขึ้นในธรรมของกรรมฐานที่กำหนด

ข้อที่ ๒ เมื่อมีสติระลึกู้ในอารมณ์ของกรรมฐาน กระชับแน่นมากขึ้นดังกล่าวมานี้ ก็จะปรากฏการจำแนกธรรมให้รู้ได้ชัดเจนว่า อันนี้เป็นกาย อันนี้เป็นเวทนา จิต ธรรม และอารมณ์ภายนอกกับกิเลสภายนอกซึ่งบังเกิดจากอารมณ์นั้น แม้ในขณะปฏิบัติ ก็จะแทรกเข้ามาหรือจิตแล่นออกไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็หยั่งรู้ลงไปได้ทันทีว่า นี่เป็นอกุศล นี่มีโทษ นี่เป็นฝ่ายดำ ไม่ใช่เป็นฝ่ายขาว ส่วนชั้นของธรรมที่ปฏิบัติเป็นฝ่ายกุศล เป็นฝ่ายที่ไม่มีโทษ และเป็นฝ่ายขาว ทั้งชั้นของธรรมที่ปฏิบัติมาโดยลำดับนั้น ก็หยาบและละเอียดขึ้นมาโดยลำดับ จิตที่ยังคลุกเคล้าอยู่กับอารมณ์และกิเลสภายนอกก็หยาบ ครั้นได้ความสงบสงบก็ละเอียด แต่แม้ได้ความสงบแล้วยังกระฉอกอยู่ด้วยปิติสุขก็ยังหยาบ ครั้นสงบจากปิติสุขได้ก็ละเอียด แต่แม้สงบจากปิติสุขได้ ก็ยังบันเทิงและติดอยู่กับความบันเทิงใจ ชักเข้าอยู่กับความบันเทิงใจก็ยังหยาบ ครั้นสงบความบันเทิงใจได้แล้ว ไม่ติดอยู่ในความบันเทิงใจ วางใจลงได้จากสิ่งที่ยึดเหนี่ยวทั้งหลาย ก็เป็นความละเอียดขึ้น อันนี้ก็เป็นข้อที่ ๒ เรียกว่า *ธรรมวิจย*

ข้อที่ ๓ เมื่อวิจยธรรมออกไปได้ชัดเจน ความเพียรก็บังเกิดขึ้น ในอันที่จะละส่วนอกุศล ส่วนเป็นโทษ ส่วนที่หยาบ ส่วนที่ดำ อบรมรักษาส่งเสริมส่วนที่เป็นกุศล ส่วนที่ไม่มีโทษ ส่วนที่ขาว ไว้โดยลำดับ ก็เป็น *วิริยโพชฌงค์*

ข้อที่ ๔ ปีติ ความอิมใจที่ละเอียดขึ้น อันเป็นผลของวิริยะชั้นหนึ่ง ๆ ก็จะเป็น
เป็นปีติโพชฌงค์

ข้อที่ ๕ ครั้นปรากฏปีตินี้ ปรากฏเป็นความสงบกาย สงบใจมากขึ้น ก็เป็น
ปัสสัทธิโพชฌงค์

ข้อที่ ๖ เมื่อได้ความสงบกาย สงบใจ จิตใจก็ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์กรรมฐาน
มากขึ้น ก็เป็นสมาธิโพชฌงค์

ข้อที่ ๗ ความสงบเป็นปัสสัทธิโพชฌงค์ ความตั้งใจมั่นเป็นสมาธิโพชฌงค์
ในตัวสมาธิคือในจิตใจอันตั้งมั่นแน่วแน่ นี้ เป็นความตั้งมั่นแน่วแน่ในอารมณ์ของสมาธิ
แต่ไม่ยึดและไม่ยุ่ง คือมีลักษณะที่ปล่อยวาง แต่มีสติ คือ ความระลึกที่สมบูรณ์
แจ่มแจ้งไม่คลอนแคลน ก็เป็นอุเบกขาโพชฌงค์ เป็นอาการของจิตที่ครองอยู่ด้วย
ความรู้ รู้อยู่ในตัวจิตเองที่ตั้งมั่นแน่วแน่

เพราะฉะนั้น โพชฌงค์ คือองค์ของความรู้นี้ จึงเป็นธรรมปฏิบัติที่สืบต่อจาก
สติปัญฐานแล

มรรคมืองค์ ๘

จิตใจนี้เป็น *ธาตุรู้* มีธรรมชาติรู้ เพราะความรู้สิ่งต่าง ๆ ก็เนื่องมาจากจิตใจ แต่ความรู้ของจิตใจนี้ โดยปกติก็ออกมาสู่อารมณ์ อาศัยอายตนะเป็นทวาร คือเป็นทางที่จิตใจออกมาสู่เรื่องทั้งหลาย โดยปกติก็เรียกกันว่า รู้โลก คือ รู้อรูปต่าง ๆ ที่ตาเห็น รู้เสียงต่าง ๆ ที่หูได้ยิน รู้กลิ่นต่าง ๆ ที่จมูกได้สุดดม รู้รสต่าง ๆ ที่ลิ้นได้ลิ้ม รู้สิ่งถูกต้องต่าง ๆ ที่กายได้ถูกต้อง และรู้อรูปเสียงเหล่านั้นที่พบผ่านมาแล้วที่ใจ ได้รู้ ได้คิด สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ จะเป็นรูปเสียงเป็นต้นก็ตาม เรียกว่าเป็น *โลก* อันคู่กับธรรม เพราะอะไรจึงเรียกว่าเป็นโลก ก็เพราะเป็นสิ่งที่ชำระหลุดโรยหมด คำว่าโลก แปลว่า สิ่งชำระหลุดโรยหมด เพราะนั้น รูปเสียงเป็นต้นก็ดี ตาหูเป็นต้นซึ่งเป็นทวารสำหรับจิตใจ ออกมาอาศัยรู้อรูปเสียงก็ดี ก็รวมเรียกว่าเป็นโลกทั้งหมด นี้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง รูปเสียงเป็นต้นเหล่านี้ เป็นที่ตั้งของราคะความติดความยินดี หรือโลภะความโลภ เป็นที่ตั้งของโทสะ ความขัดเคือง เป็นที่ตั้งของโมหะ ความลุ่มหลง ภาวะเหล่านี้ บังเกิดขึ้นที่จิตใจซึ่งออกไปรู้โลก และติดข้องอยู่กับโลก จึงเกิดราคะหรือโลภะโทสะโมหะในโลก คือรูปเสียงเป็นต้น เพราะฉะนั้น กิเลสเหล่านี้ก็เรียกว่าเป็นโลก เพราะบังเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากโลกภายนอก มาเป็นโลกภายในคือในจิตใจ เพราะจิตใจ เมื่อข้องติดอยู่ในโลกภายนอก ก็หอบเอาโลกภายนอกมาเป็นโลกในจิตใจ พิจารณาดู ก็จะพึงเห็นได้ว่า กิเลสในใจหรือราคะโลภะและโทสะโมหะนั้น ไม่ใช่มีอยู่ในจิตใจเฉพาะตัวกิเลสเท่านั้น แต่ว่ามีตัวรูปตัวเสียงเป็นต้น เกาะอยู่ข้องอยู่ในจิตด้วย อย่างเช่น ความติดความยินดี ก็ย่อมจะต้องมีสิ่งติดสิ่งยินดี สิ่งนั้นคืออะไร ก็คือ รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยินเป็นต้น แต่ว่าไม่ใช่เป็นรูปเสียงจริง ๆ เพราะรูปเสียงจริง ๆ นั้นอยู่ข้างนอก

จะจับมาใส่ไว้ในจิตใจไม่ได้ ส่วนที่ยังอยู่ในจิตใจนั้นเป็นตัวรูปตัวเสียงที่เป็นตัวแทน เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าเป็น อารมณ์ เพราะเป็นเครื่องยึดเครื่องเหนี่ยวเป็นเครื่องห่วง อยู่ในจิตใจ เป็นตัว ภาวะ หรือ ตัวภพ ไม่มีตัวจริง เพราะตัวจริงนั้นนำเข้ามาไว้ไม่ได้ ในจิตใจ จึงเป็นตัวภพ หรือตัวภาวะ ที่ถอดมาจากรูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยินเท่านั้น จึงเรียกว่าเป็นอารมณ์ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ความติดความยินดีซึ่งเป็นตัวราคะ ความอยากได้ที่เป็นตัวโลภะ ก็ประกอบอยู่กับภาวะหรืออารมณ์ดังที่กล่าวมานี้ แม้โทสะ คือความไม่ชอบ โมหะ คือความลุ่มหลง ก็เช่นเดียวกัน ก็ประกอบอยู่กับ ภาวะหรือที่เรียกว่าอารมณ์ของรูปเสียงเป็นต้น ดังที่กล่าวมานี้ เพราะฉะนั้น ที่เรียกว่าโลก เมื่อก่อทำให้เป็นชั้นในเข้ามา ก็ได้แก่ตัวกิเลสในจิตใจ อันประกอบอยู่ในอารมณ์ ซึ่งถอดมาจากรูปเสียงเป็นต้น ซึ่งเป็นโลกภายนอก แม้กิเลสและอารมณ์ที่ประกอบกัน อยู่นี้ ก็เรียกว่าโลก

อีกประการหนึ่ง ผลที่พึงได้รับอันสืบเนื่องมาจากกิเลสอันประกอบอยู่กับ อารมณ์ ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าทุกข์ คืออาการที่จิตใจนี้ มีความแห้งผาก มีความระทม และมีอาการระจอกอยู่ด้วยโสมนัสโทมนัส (ยินดียินร้าย) เป็นตัวทุกข์ ที่เป็นพื้นประจำอยู่ ดังจะเห็นได้จากสังเกตดูภาวะของจิตใจของบุคคล ในเมื่อเป็นเด็ก จะรู้สึกว่าไม่ค่อยเป็นทุกข์ เล่นสนุกอยู่ตลอดเวลา ไม่ได้คำนึงถึงสิ่งที่เป็นภาวะอันใด อันหนึ่ง แต่เมื่อเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมา ก็ารู้สึกว่าทุก ๆ คนมีความคิดมากขึ้น และมีภาระ จะต้องแบก จะต้องจัดทำ เพื่อตนเองและเพื่อผู้อื่นมากขึ้น ความสนุกเพลิดเพลินก็น้อย ลงไป แต่ความหนักใจที่บรรทุก บางทีก็เป็นวิตก บางทีก็เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมากขึ้น เพราะฉะนั้น เมื่อกำหนดดูจิตใจที่เป็นพื้นของแต่ละคนแล้ว ก็จะทำให้มีอาการที่แห้งผาก มีอาการที่ระทม เพราะวิตกถึงเรื่องนั้น วิตกถึงเรื่องนี้ และระจอกอยู่ด้วยโสมนัสหรือ โทมนัสคือยินดียินร้ายอยู่เสมอ เหล่านี้เรียกว่า เป็นอาการเป็นทุกข์ของจิตใจของบุคคล แต่ละคนซึ่งมีเป็นประจำ ก็เช่นเดียวกับต้นไม้ที่แห้งผากเพราะไม่มีฝนจะโปรย แต่เมื่อ ได้ประสพอารมณ์ทั้งหลายที่น่ายินดีอันมีเป็นครั้งเป็นคราว ก็มาทำให้จิตใจชุ่มชื้นเสีย คราวหนึ่ง แต่ครั้นอารมณ์นั้นผ่านไปแล้วก็กลับแห้งผาก เหมือนอย่างต้นไม้ที่แห้งผาก เมื่อมีฝนโปรยเสียคราวหนึ่งก็กลับชุ่มชื้นแล้วก็กลับแห้งผากไปอีก เพราะมีพื้นที่ แห้งผากอยู่

เพราะฉะนั้น บุคคลจึงได้ชวนขวายเป็นทางแก้ทุกข์ให้แก่ตน มีประการต่าง ๆ เช่น ไปดูนั่นดูนี่ ฟังนั่นฟังนี่ ซึ่งเป็นเครื่องทำให้เพลิดเพลินใจเป็นครั้งเป็นคราว หรือไปทำอะไรที่เพลิดเพลิน เพื่อให้ลืมเรื่องทุกข์ร้อนอยู่นั้น หรือโดยวิธีดื่มน้ำเมาเพื่อทำให้ลืมไปเสียครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง แต่เครื่องแก้ทั้งหลาย ก็เหมือนแก้ด้วยวิธีนำน้ำมารดต้นไม้ที่แห้งผาก จอกหรือขันหนึ่งคราวหนึ่ง ซึ่งก็ทำให้เกิดผล คือทำให้จิตใจเบิกบานได้คราวหนึ่ง ๆ ไม่สามารถที่จะแก้ตัวทุกข์ให้ตกไปได้จริง ๆ และยังเป็นตัวทุกข์ที่มีเป็นปกติเหมือนไม่มากนัก ก็คุ่นอยู่กับทุกข์เช่นนี้แล้วก็รู้สึกเบื่อหน่ายแต่เมื่อได้ประสบการณ์แห่งผาก ความระทมและความหวนไหวของจิตอย่างรุนแรง ก็ทำให้รู้สึกเสวยทุกข์ จนถึงกับบางคราวก็จะรู้สึกว่าทนเกือบไม่ได้ ทำให้หาทางหนีทุกข์ด้วยการทำลายตนเอง หรือแม้ไม่คิดทำลายตนเอง ก็ทำให้ต้องระทมทุกข์อยู่เป็นเวลานาน และเป็นอย่างมาก เพราะฉะนั้น ทุกข์ที่มีดังกล่าวมานี้ ซึ่งมีเครื่องแก้อันเรียกว่าสุข ผ่านมาเป็นคราว ๆ จึงเรียกว่าเป็นโลก

เพราะฉะนั้น ที่เรียกว่า โลก ๆ นี้ เมื่อดูจากภายนอกเข้ามาข้างใน ก็ได้แก่สิ่งที่จิตใจนี้เองออกไปรู้ทางทวาร คือ ตาหูเป็นต้น อันได้แก่รูปเสียงเป็นต้น นั่นก็ได้แก่โลกและจิตใจนี้เอง ถอดเอาโลกที่เห็นที่ได้ยินนั้นมาเป็นโลกในใจ คือประกอบอยู่กับอารมณ์ หรืออารมณ์ที่ประกอบอยู่กับกิเลส แล้วแปรมาเป็นตัวทุกข์ ซึ่งมีอาการเป็นความแห้งผาก เป็นความระทม เป็นความกระฉอกของจิตใจอยู่เสมอ ทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็นโลก

ที่เรียกว่าโลก ๆ นั้นก็ได้แก่สิ่งเหล่านี้ และจิตใจนี้เองไปเห็นโลก และก็นำโลกเข้ามาเป็นโลกในใจ จนถึงเป็นตัวทุกข์ประกอบอยู่ในจิตใจของตนเอง ทางพระพุทธศาสนา สอนให้พิจารณากำหนดรู้ความจริงของโลก ในเบื้องต้น ก็ให้กำหนดรู้อาการของจิตใจที่ออกไปรู้โลก โดยให้มีสติตั้งอยู่เป็นนายทวารบาล คือเป็นผู้รักษาประตู เมื่อเห็นรูปเมื่อได้ยินเสียง ก็ให้กำหนดรู้ว่า นั่นเป็นสักแต่ว่ารูปที่ตาเห็น นั่นเป็นสักแต่ว่าเสียงที่หูได้ยิน และเมื่อมีสติเป็นนายทวารบาลกำหนดรู้ชื่อว่า สักแต่ว่ารูป สักแต่ว่าเสียง ดังกล่าวมานี้ เมื่อสติเป็นตัวสติปฏิฐานคือสติที่ตั้งมั่น รูปที่เห็น เห็นแล้วก็จะผ่านไป ไม่เข้ามาข้องอยู่ในใจ เสียงที่ได้ยิน ได้ยินแล้วก็จะผ่านไป ไม่เข้ามาข้องอยู่ในใจ

สติที่กำหนดรู้รูปเสียงที่เห็นที่ได้ยินเป็นนายทวารบาลนี้ ทำให้จิตที่รู้โลกกลายเป็นธรรม โลกที่ปรากฏ เป็นรูป เสียง เป็นบุคคลนั้นเป็นบุคคลนี้ เป็นสิ่งนั้น เป็นสิ่งนี้ ที่นายอินดี ที่นายอินร้าย ก็ปรากฏตามความเป็นจริงว่า สักแต่ว่ารูปสักแต่ว่าเสียงที่ผ่าน มาแล้วก็ผ่านไป ไม่มีความจริงอะไรจะตั้งมั่นอยู่ ที่จะเป็นนั้นเป็นนี่อะไรตามความเป็นจริง อันนี้เรียกว่ารัฐธรรมนูญ โลกก็กลายเป็นธรรม นี่เป็นขั้นหนึ่ง และตัวสติที่เป็นตัวนายทวารบาล นั้นนั่นแหละเป็นสติปัญญา แปลว่าสติที่ตั้งมั่น สติที่ปรากฏ และตัวรู้ที่รู้ รูป เสียง เป็นต้น ตามความจริงว่าสักแต่ว่ารูป สักแต่ว่าเสียงนั้นเป็นโพชฌงค์ เป็นองค์ของความรู้อะไรหรือว่าเป็นองค์ของปัญญา ซึ่งธรรมคือนี่ เมื่อมีนายทวารบาลประจำอยู่ตรงที่ สำหรับจิตจะออกไปรู้หรือโลกจะเข้ามา ก็เป็นตัวสติปัญญาและตัวโพชฌงค์ที่เป็น ด้านหน้า แต่ถ้าหากว่าสติปัญญา คือสติที่ตั้งมั่น โพชฌงค์ที่เป็นตัวปัญญา ที่ประจำ อยู่ด้านหน้านี้ ไม่เป็นประธาน โลกก็เป็นประธานกว่า สติและปัญญาคือนี่ไม่เป็นประธาน เพราะไม่เป็นอิทธิบาท คือไม่มีอำนาจ ไม่เป็นใหญ่ไม่มีกำลัง เมื่อรูปที่ตาเห็น เสียงที่ หูได้ยิน เป็นประธานกว่า เป็นอิทธิบาทมีอำนาจกว่า เป็นใหญ่กว่า และมีกำลังกว่า ก็เข้ามามีอำนาจเข้ามาเป็นน้ำท่วม สติและปัญญาก็พังลง ก็เข้ามาเป็นโลกอยู่ในใจ มาเป็นกิเลส เป็นอารมณ์อยู่ในใจ ข้องพันพันอยู่ในใจ

และเมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ให้ตั้งสติปัญญาและตั้งโพชฌงค์ กำหนดดูจิตใจให้รู้ว่า นี่เป็นตัวกิเลส นี่เป็นตัวอารมณ์ ที่ผูกพันอยู่ ที่ข้องกันอยู่ ดูที่ตัวอารมณ์ว่า สักแต่ว่า อารมณ์ คือเป็นภาวะเท่านั้นไม่ใช่เป็นตัวจริง และเป็นตัวโลก คือเป็นสิ่งที่ต้องชำระ ทุจริตโทษ คือไม่เป็นตัวจริงตัวจัง กำหนดแยกออกให้เห็นตัวอารมณ์และให้เห็นตัวกิเลส ที่ปรากฏขึ้นในจิตใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ สติปัญญาคือตัวสติตั้งมั่น และโพชฌงค์คือ ตัวปัญญาปรากฏแจ่มแจ้งขึ้น กิเลสและอารมณ์ที่ผูกพันกันอยู่ ก็จะสงบหายไป

แต่สติปัญญานี้จะต้องเป็นตัวประธาน จะต้องเป็นตัวมีอำนาจ มีความเป็นใหญ่ และมีกำลังกว่า เฟงดู จึงจะทำให้กิเลสและกิเลสในใจสงบไปได้ และถ้าตัวกิเลสและ อารมณ์ เป็นตัวประธานกว่าเป็นต้น สติปัญญาก็จะต้องพังหายไปอีก ตัวกิเลสและ อารมณ์ ก็จะเป็นตัว โอบะ คือเป็นห่วงน้ำที่ท่วมใจ ส่งผลให้เป็นตัวความทุกข์ คือ เป็นตัวความแห่งผาก เป็นตัวความระทม เป็นตัวความกระฉอกหวั่นไหวอยู่เสมอ

ซึ่งจะต้องคอยแก้กันด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวมา

เพราะฉะนั้น ก็ให้กำหนดพิจารณาดูที่ตัวทุกข์ คือให้รู้ถึงภาวะของจิตใจตาม เป็นจริงว่าจิตใจเป็นอย่างไร จิตใจมีความแห่งผาก มีความระทม มีความกระฉอกห้วน ไหวอยู่ และเมื่อพิจารณาดูเช่นนี้แล้ว ก็ให้กำหนดว่าอันนี้เป็นตัวทุกข์ ไม่ใช่เป็นตัวยุข และตัวทุกข์ที่เกิดขึ้นก็บังเกิดขึ้นเพราะเหตุที่จิตใจอันนี้ มีอารมณ์และกิเลสเป็นสรที่เสียบ ใจอยู่ หรือเป็นโอฆะคือห้วงน้ำที่ท่วมจิตใจอยู่ และเมื่อกิเลสและอารมณ์รัดรั้งจิตใจขึ้น มากเท่าไร ทุกข์ก็มากขึ้นเท่านั้น เป็นความทุกข์ระทมห้วนไหวมกเข้าเท่านั้น

และเมื่อเป็นเช่นนี้ ก็กำหนดดูตัวทุกข์และตัวกิเลส และอารมณ์ ซึ่งเป็นตัวให้ เกิดทุกข์นั้น ซึ่งเป็นสมุทัย เมื่อกำหนดพิจารณาจนเป็นสติปัญญา คือ สติตั้งมั่นขึ้น ปัญญาคือความรู้ รู้แจ่มชัดขึ้น กิเลสและอารมณ์ที่ครอบงำจิตใจอยู่ ที่ท่วมจิตใจอยู่ ก็จะไม่คลาย ความทุกข์จะผ่อนคลายลงไป แต่ทั้งนี้ สติปัญญาจะต้องเป็นตัวประธาน และเป็นอิทธิบาท คือมีอำนาจและความสำเร็จ เป็นอินทรีย์ คือเป็นใหญ่ และมีกำลังกว่า และเมื่อเป็นเช่นนี้ ความดับทุกข์ก็จะมีปรากฏขึ้น ในเมื่อกิเลสและอารมณ์ ได้ผ่อนคลาย ออกไปจากจิต และเมื่ออบรมสติและปัญญามากขึ้นเท่าใด ความผ่อนคลายก็จะมาก ขึ้นเท่านั้น ความดับทุกข์ก็จะมากขึ้นเท่านั้น และความดับทุกข์นี้มีอาการที่เป็น ความเกษม เป็นความผ่อนคลาย เป็นความบริสุทธิ์ผุดผ่องของจิตใจ ซึ่งเป็นตามธรรมชาติ ตรงกันข้ามกับความแห่งผาก ความระทม และความกระฉอกห้วนไหว คือจิตใจที่เคย แห่งผากก็จะกลับผ่อนคลาย ที่เคยระทมก็จะกลับเกษม ที่เคยกระฉอกห้วนไหวกก็จะสงบสงัด มีอาการที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง เป็นความสุข ที่ต่างจากเมื่อความดับทุกข์ไม่ปรากฏขึ้น และ สติปัญญานี้แหละเรียกว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือเรียกว่าเป็นมรรค ซึ่ง เมื่ออบรมอยู่เสมอ ก็จะยิ่งเป็นประธาน ยิ่งเป็นอิทธิบาทมีอำนาจ เป็นอินทรีย์ เป็นใหญ่และมีกำลังเหนือกิเลสและอารมณ์มากขึ้นทุกที จนกำจัดกิเลสและอารมณ์ได้ เรียกว่า ถอนลูกศรที่เสียบจิตใจออก เปิดสิ่งที่หุ้มห่อจิตใจออก และทำให้ห้วงน้ำที่ท่วม จิตใจให้แห้งหาย ทำจิตใจให้เป็นเสรี ไม่เป็นทาสของกิเลสอารมณ์ ไม่เป็นทาสของกิเลส ตัณหา

เพราะฉะนั้น ความเห็นที่กำหนดจิตใจ อาศัยกำหนดพิจารณาให้เห็นทุกข์ปรากฏขึ้น เห็นเหตุเกิดทุกข์ปรากฏขึ้น เห็นความดับทุกข์ปรากฏขึ้น เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ปรากฏขึ้น จึงเป็น*สัมมาทิฏฐิ* *ความเห็นชอบ* ความดำริที่ประกอบกันไป ก็เป็น*สัมมาสังกัปปะ* *ความดำริชอบ* วาจาที่เจรจา อันหมายถึงตัวงดเว้นจากการเจรจาชั่ว ก็เป็น*สัมมาวาจา* *วาจาชอบ* การงานที่ทำ อันหมายถึงตัววรรติ งดเว้นการงานชั่ว ก็เป็น*สัมมากัมมันตะ* *การงานชอบ* อาชีพเป็น*สัมมาอาชีวะ* *เลี้ยงชีวิตชอบ* ความเพียรก็เป็น*สัมมาวายามะ* *ความเพียรชอบ* สติ ตั้งแต่สติปัฏฐานเริ่มปฏิบัติ ก็เป็น*สัมมาสติ* *ความระลึกชอบ* ความตั้งใจให้เป็นสมาธิ ซึ่งดำเนินมาโดยลำดับ ก็เป็น*สัมมาสมาธิ* *ตั้งใจชอบ* ประกอบกันอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียว จึงปรากฏเป็นมรรค ๘ ขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตใจอันนี้ที่ออกไปรู้โลกและข้องติดอยู่ในโลก ก็เป็นจิตใจที่รู้ธรรม กลับโลกให้เป็นธรรม และเมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะประสบผลของการปฏิบัติ ในสติปัฏฐานในโพชฌงค์ จนถึงมรรค โดยลำดับ

๖ ตุลาคม ๒๕๐๗

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
ที่ ๔/๒๕๕๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

.....

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๙๙/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๔๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการรองประธานกรรมการ และกรรมการ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เพิ่มเติมซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร นั้น

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๖ ได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ดังนั้น อาศัยอำนาจหน้าที่ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี และมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ ดังกล่าว จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒	ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ

๑.๔	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๖	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๗	นางสายไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๑.๘	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ
๑.๙	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๑๐	ผู้แทนวัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๑.๑๑	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ ดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์และพิจารณาถ่วงถ่วงหนังสือที่ระลึกของหน่วยงานที่เสนอขอร่วมจัดทำ
- ๒.๓ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร
- ๒.๔ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๕ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(นางสาวยงลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

